

Çeşitli Yönleriyle
KEQBELA
(Edebiyat)

II. Cilt

EDITÖR
Doç. Dr. Alim YILDIZ

T.C. BAŞBAKANLIK
TANITMA FONU

KÜLTÜR ve TURİZM
BAKANLIĞI

SIVAS - 2010

EDİTÖR
Alim Yıldız – Ali Aksu

Bu kitap, Başbakanlık Tanıtma Fonu
ile Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın
katkılarıyla
20-22 Mayıs 2010 tarihinde
Cumhuriyet Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
tarafından düzenlenen
Uluslararası Kerbelâ Sempozyumu
bildirilerinden oluşmaktadır.

Cumhuriyet Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Cumhuriyet University
Theology Faculty

TASHİH
Hakan Yekbaş

ISBN :
978-605-61267-6-5 (TK.)
978-605-61267-8-9 (2.C)

YAYIMCI
Asitan Yayıncılık Ltd. Şti.
www.asitan.com
0346. 225 03 41

KAPAK-MİZANPAJ
Asitan Ltd. Şti.

BASKI
Es-Form Ofset Ltd. Şti.
www.esformofset.com
0346. 225 24 21

İLETİŞİM VE İSTEME ADRESİ
Cumhuriyet Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
58140 **Kampüs/SİVAS**
0346. 219 12 15 – 16
Belge geçer
0346. 219 12 18
e-posta
ilahiyat@cumhuriyet.edu.tr

İÇİNDEKİLER

TÜRK EDEBİYATINDA YAZILMIŞ İLK MAKTEL-İ HÜSEYİN KİMİN ESERİDİR? Kenan Özçelik	7
HACI NÜREDDİN EFENDİ VE HÜSEYN'İN MAKTELİ ADLI ESERİ Abdülmecit İslamoğlu	17
YAHYA BİN BAŞÎ VE MAKTEL-İ HÜSEYN'İ Süleyman Eroğlu	43
MAKTEL-İ HÜSEYİN, MANİSA NÜSHASI VE SÜNNÎ VE HARİCÎ KAVRAMLARI ÜZERİNE Kenan Erdoğan	61
İSMAİL HAKKI'NIN "HÜSEYİN" İSMİNİN FAZİLETİ VE ÖZELLİKLERİYLE İLGİLİ ESERİ: "RİSÂLE-İ HÜSEYİNİYYE Mehmet Arslan	69
ANADOLU SAHASI MESNEVİLERİNDE KERBELA VAKASI Hasan Ali Esir	95
HASAN TEVFİK EFENDİ'NİN MUHARREM AYI VE KERBELÂ HÂDİSESİ'NE DAİR RİSALESİ Hakan Yekbaş	107
SENÎH-İ MEVLEVÎ'NİN VAK'A-İ KERBELÂ'NIN MUKADDİMESİ ADLI RİSÂLESİ Mehtap Erdoğan	161
KARBALA AS A METAPHOR IN PAKISTANI LITERATURE Muhammad Al-Ghazali	205
SORGUNLU SIDKI BABA DİVÂNİ'NDA KERBELÂ Bayram Durbilmez	215
AZƏRBAYCAN TÜRK ƏDƏBİYYATINDA MƏQTƏL MÖVZUSU VƏ RACİNİN ŞEİRLƏRİNDƏ KƏRBƏLA FACİƏSİNİN BƏDİİ TƏSVİRİ Siracəddin Hacı	231
KERBELÂ OLAYININ AZERBAIJAN VE TÜRK TİYATROSUNA YANSIMASI Müzeyyen Buttanrı	253

BEN KERBELA'YIM	
Sadık Yalsızuçanlar	283
MERSİYEDEN MODERN ŞİİRE TARİHİN KERBELA ŞUURU	
Hasan Aktaş	295
TARİHÎ ROMANIMIZDA KERBELÂ	
Erol Ogur	335
BİR ŞİİR MECMUASINDAN HAREKETLE KERBELÂ LİTERATÜRÜNE EKLER	
Mehmet Fatih Köksal	351
İSLÂM TARİHİNDE MATEM/YAS KÜLTÜRÜ VE KERBELÂ	
Eyup Baş	379
AZERBAJCAN'DA MODERNLEŞME DÖNEMİNE AİT KLASİK BİR MAKTEL ÖRNEĞİ: "RİYÂZÜ'L-KUDS"	
Elmin Aliyev	387
ARNAVUT BEKTAŞİLERİNDE KERBELÂ VE MATEM ANLAYIŞI	
Metin İzeti	401
MAKEDOANYA'DAKİ TARİKATLARDAN AŞURE GÜNÜ KUTLAMALARI	
Elizabeta Koneska	415
AYİZ EL-KARENÎ'NİN "BEN SÜNNÎ HÜSEYNÎYİM" ADLI KASİDESİ VE KASİDENİN EDEBÎ AÇIDAN İNCELENMESİ	
Abdulaziz Muhammed Awadulla	427
RAVZAHÂNÎ ÂYİNİ VE KERBELÂ OLAYININ TAHRİFİNDEKİ BOYUTU	
Sayed Kazem Tabatabaei	441
FARS EDEBİYATINDA AŞURA ŞİİRİ DEVRELERİ	
Gholamreza Kafi	459
GÖRSEL SANATLAR	
Bahare Fakoor	477
TÜRK EDEBİYATINDA FARŞÇA YAZILMIŞ KERBELÂ MERSİYELERİ	
Kadir Turgut	509
MÜZAKERE	
Esra Doğan	521

I. BÖLÜM / PART I

Editör Hakan YEKBAŞ

TÜRK EDEBİYATINDA YAZILMIŞ İLK MAKTEL-İ HÜSEYİN KİMİN ESERİDİR?

Kenan Özçelik

Kerbelâ olayı, vukuundan itibaren Müslüman milletlerin edebiyatlarında ele alınmaya başlanmıştır. Müslüman yazarların eserlerinde olay, sadece tarihî yönleriyle işlenmemiş, kısa zamanda olayı edebî/estetik bir biçimde anlatma geleneği ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Kerbelâ olayı şiirlere konu edilmiş, bu olay merkeze alınmak suretiyle ayrıca Maktel-i Hüseyin adı ile anılan bir edebî tür de şekillenmiştir. Dolayısıyla bu üzücü olay, Maktel-i Hüseyin türü içerisinde Arap, İran ve Türk edebiyatlarında çeşitli yönleriyle işlenmiştir¹. Bu geleneğin Arap edebiyatında ortaya çıktığı bilinmektedir. İran edebiyatında da işlenen bu türün, Türk edebiyatındaki bilinen ilk örneği, 763 (1362) yılında Kastamonu'da yazılarak Candaroğulları Beyliği hükümdarlarından Kötürüm Bâyezid'e ithaf edilmiş olan Maktel-i Hüseyin'dir. Biz bu eserin, Yûsuf-ı Meddah'a ait olduğu, yıllardır eserin müellifi olarak takdim edilen Kastamonulu Şâzî diye bir kişinin belki de hiç yaşamadığı ya da Kastamonulu Şâzî'nin Yûsuf-ı Meddah'tan başka bir kişiyi ifade etme ihtimalinin zayıf olduğu kanaatindeyiz. Bu noktada, bazı çalışmalarda ifade edildiği gibi² Kastamonulu Şâzî ve Yûsuf-ı Meddah'a ait, iki ayrı Maktel-i Hüseyin bulunduğu şeklindeki bilginin doğru olamayacağı da kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bildirimizde konuyu iki kısım hâlinde, eserin özelliklerini belirtme ve müellifinin kimliğine ilişkin kanatimizi ortaya koyma şeklinde, takdim edeceğiz.

Eserin Özellikleri:

Eser, Kastamonu'da, 763 (1362) yılında yazılmış ve Candaroğulları Beyliği'nin o günkü hükümdarı Kötürüm Bayezid'e ithaf edilmiştir. Bu bilgilere eserde şu ifadelerle yer verilir:

¹ Ayrıntı için bkz. Şeyma Güngör, "Maktel-i Hüseyin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXVII, Ankara, 2003, s. 456-457.

² Nurcan Öznal Güder, *Kastamonulu Şâzî Maktel-i Hüseyin (İnceleme, Metin, Sözlük, Adlar Dizini)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1997, s. X-XI. 2008 yılında tezimizi hazırlamamızdan sonra Maktel-i Hüseyinlerle ilgili yapılan çalışmalarda da durum değişmemiştir. Örneğin bkz. Mehmet Arslan-Mehtap Erdoğan, *Kerbelâ Mersiyeleri*, Ankara, 2009, s. 51.

Kaştamonı şehri içinde bunı
Eyledük bünyâd yekşenbi günü

Devr-i ‘âdil pâdişâh-ıdı zamân
Nażma geldi bu ‘acâyib dâsitân

Ol Celâleddîn Şâh-ı Bâ-yezîd
‘Ömri-le devleti olsun ber-mezîd

Yedi yüz altmış üçüneydi tamâm
Oldı yekşenbi güninde ve’s-selâm³

Eser, sâde sayılabilecek bir Türkçe ile ve mesnevi nazım şeklinde yazılmıştır. Bununla beraber, yer yer gazel nazım şeklinde yazılmış şiirlere de eserde rastlanır. Şair, eserinin toplam 3313 beyit olduğunu ifade eder:

Dükeli beytüñ hisâbın eydelüm
Üç biñ üç yüz on üç oldı diyelüm⁴

Eser, Arap edebiyatında Ebu Mihnef ile klasikleşen on kısım (meclis) şeklinde tertip edilme özelliğini haizdir. Bu nedenle eserin, muharrem ayının ilk on gününde, bir topluluk karşısında okunma amacına matuf olarak yazıldığı yönünde, güçlü bir kanaat vardır. Eserde geçen, özellikle bir dinleyici kitlesine hitabı içeren ifadeler dikkate alındığında, bu görüşün haklılık payı büyür. Ancak söz konusu dinleyici kitlesinin niteliği malum değildir⁵.

Eserde Kerbela olayının anlatımı, tarihî gerçeklerle büyük oranda örtüşür. Bununla birlikte eserde, efsanevî unsurlar da yok değildir. Aynı şekilde eserde bahsi geçen şahısların isimleri de hemen hemen doğru olarak zikredilir. Ancak eserin müellif nüshası elde olmadığı veya tenkitli neşri hâlen gerçekleştirilemediği için bu konuda ileri sürülecek görüşler fazla iddialı olacaktır.

³ Kenan Özçelik, *Yûsuf-ı Meddâh ve Maktel-i Hüseyin (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008, s. 326-327: 2803, 2804, 2807, 2814. beyitler.

⁴ Özçelik, *agt*, s.327: 2815. beyit.

⁵ Eserin hitap ettiği dinleyici kitlesinin niteliği hakkında, Irène Melikoff’un görüşü için bkz. Irène Melikoff, “Le Drame de Kerbela Dans la Littérature Epique Turque”, *Revue des Etudes Islamiques*, c. XXXIV, Paris, 1966, s. 134. Bu görüşün eleştirisi için bkz. Özçelik, *agt*, s. 70-73.

Eserin kaynakları hakkında, “Ebu Mihnef” adından başka herhangi bir bilgimiz yoktur. Bu ismin de hemen hemen bütün nüshalarda “İbn-i Mihnef” şeklinde geçmesi, bazı araştırmacıları, şâirin Ebu Mihnef’in eserini hiç görmediği yönünde haklı bir kuşkuya sevk etmiştir⁶. Bu noktada şu hususa dikkat çekmeliyiz: Eserdeki olay kurgusu ve anlatımdaki ustalık, söz konusu esere kaynaklık edebilecek eser/eserlerin, muhtemelen Fars dilinde⁷, daha önceden yazılmış olabileceği yönünde bir izlenim doğurmaktadır.

Eser, bugünkü bilgilerimiz itibarıyla Maktel-i Hüseyin türünün Türk edebiyatındaki ilk örneğidir. En az bunun kadar önemli bir diğer husus da, Anadolu’da gelişen Maktel-i Hüseyin türünün, bu eser esas alınarak, deyim yerindeyse, büyük ölçüde tanzir edilerek yazılan eserlerle şekillendiğidir⁸. Buradan yola çıkarak söz konusu eserin Anadolu’da Maktel-i Hüseyin türünün öncü metni olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz. Bunun yanında, çok sayıda nüshasının bulunması, nüshalarının geniş bir coğrafyaya yayılmış olması⁹ ve yakın zamanlara kadar istinsah edilmesi durumunun da eserin öncü metin olma niteliğinden kaynaklandığını belirtebiliriz.

Eserin Müellifi:

Eserin müellifinin Kastamonulu Şâzî olduğu şeklinde yaygın bir görüş vardır. Bu ismin ortaya çıkışı ve yaygınlık kazanması sürecinde etkili olan çalışmaları, tarihi sırasına göre takip etmek suretiyle şöylece belirtebiliriz:

Eserden ilk bahseden kişi M. Fuad Köprülü’dür. 1930-1931 yılları arasında hazırlanan İslam Ansiklopedisi’ndeki “Türkler” maddesinin “Osmanlı Türk Edebiyatı”¹⁰ kısmını yazan Köprülü; burada eserin adını, yazıldığı yıl ve yeri, takdim edildiği kişiyi, manzum olduğunu kısaca

⁶ Melikoff, *agm*, s. 136.

⁷ Nitekim konumuz olan *Maktel-i Hüseyin*’in müellifi olarak düşündüğümüz Yûsuf-ı Meddah’ın bir diğer eseri olan *Varqa ve Gülşah*’a, Ayyûkî’nin aynı adı taşıyan Farsça olarak yazılmış eserinin kaynaklık etmiş olabileceği, ilk kez Ahmet Ateş tarafından ileri sürülmüş ve başka araştırmacılar da bu görüşü benimsemiştir. Bu konuda bkz. Ahmet Ateş, “*Varaka ve Gülşah Mesnevisinin Kaynakları*”, İÜEF TDED, c. II (Aralık, 1946), İstanbul, 1948, s. 1-19; Grace Martin Smith, *Yusuf-ı Meddah, Varqa ve Gülşah A Fourteenth Century Anatolian Turkish Mesnevi (Translation, Glossary and Introduction)*, Leiden, 1976, s. 12-14.

⁸ Anadolu’da Maktel-i Hüseyin türünde yazılmış sonraki zaman eserleri incelendiğinde, bunlara büyük ölçüde konumuz olan eserin kaynaklık ettiği kolaylıkla görülebilir. Örneğin Yahya b. Bahşı ve Nureddin Efendi’nin eserleri, hem farklılıkları içermeleri hem de eserimizin etkilerini çok bariz bir şekilde sergilemeleri bakımından, söz konusu durumun iki tipik örneğidir.

⁹ Örneğin eserin bir nüshası, Makedonya İslam Birliği Üsküp İslamî Bilimler Fakültesi İsa Bey Kütüphanesi’ndeki bir mecmua içinde mevcuttur. bkz. Yaşar Aydemir-Abdülkadir Hayber, *Makedonya Kütüphaneleri Türkçe Yazma Eserler Kataloğu*, Ankara, 2007, s. 500.

¹⁰ bkz. Köprülüzâde Mehmed Fuad, “Litterature Turque Othmanli”, *Encyclopédie de L’Islam*, c. 4, Paris, 1934, s. 988-1010.

belirtmiş ve müellifi olarak da Şâdî¹¹veya Şeyyad ismini/mahlasını zikretmiştir¹². Köprülü, bu yazısında eserin herhangi bir nüshası hakkında bilgi vermediği gibi, müellifin “Kastamonulu” olduğu iddiasında da bulunmamıştır.

İ. Hakkı Uzunçarşılı, 1937 yılında yayınladığı beyliklerle ilgili kitabında, konumuz olan esere ilişkin olarak “1361’de Meddâh mahlaslı Mevlvî Yusuf isminde bir şâirin Candar hükümdarı Celâlüddin Bayezid (Kötürüm Bayezid) namına şîu ulemadan Ebu Mihnef’ten Maktel-i Hüseyin ismiyle terceme eylediği Hüseyin bin Ali’nin şehadetini tasvir eden üç bin küsur beyitli manzum mesnevi...”¹³ şeklinde bilgi vermiştir.

Köprülü’nün eserle ilgili verdiği bilgiler, Uzunçarşılı’nın kitabında bahsedilenlere değinilmeksizin, 1939 yılında tamamladığı mezuniyet tezinde¹⁴ Abdülkadir Karahan tarafından müşahhas hâle getirilmiştir. Karahan’ın ilim âleminde Maktel-i Hüseyinlerle ilgili hâlen en önemli kaynak olma özelliğini muhafaza eden çalışmasıyla birlikte eser, gerek bazı nüshaları, gerekse şekil ve içeriği ile, elle tutulur gözle görülür bir hâle gelmiştir. Ancak, Karahan’ın çalışmasında, konumuz olan eserin müellifinin ‘Kastamonulu’ olduğu iddiası da ilk kez gündeme getirilmiştir. Oysa, eserde müellifin Kastamonulu olduğuna dâir en ufak bir ima dahi yoktur. Kastamonu, sadece bir mısradaki, eserin yazıldığı yer olarak zikredilmiştir. Buna rağmen, Karahan’ın “Kastamonulu Şâzî” şeklindeki müellif belirlemesi, hiç tartışılmadan kabul edilmiş olup günümüzde de tekrarlanmaktadır¹⁵. Karahan, bu çalışmasıyla Köprülü’nün bahsi geçen yazısındaki, müellifle ilgili soruna ışık tutan “Şeyyad” kelimesini de gündemden düşürmüştür.

1946 yılında, İ. Hikmet Ertaylan yayınladığı bir makalede¹⁶ konumuz olan esere de değinerek, eserdeki birtakım beyitleri yazısına almıştır. Ertaylan eserin müellif olarak ‘Yusuff-i Meddah’ ibaresini kullanmıştır.

¹¹ Burada “Şâdî” veya “Şâzî” şeklindeki yazımın aynı kelimeyi ifade ettiğini belirtmeliyiz. Bu ikili yazım şekli kelimedeki zel (peltek ze) harfinden kaynaklanmaktadır.

¹² Bkz. Köprülüzâde Mehmed Fuad, agmd, s. 991.

¹³ İ. Hakkı Uzunçarşılıoğlu, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, Ankara, 1937, s. 82.

¹⁴ Abdülkadir Karahan, *Anadolu Türk Edebiyatında Maktel-i Hüseyin’ler*, Edebiyat Fakültesi Türkoloji Disiplini Mezuniyet Travayı, İstanbul, 1939.

¹⁵ Arslan-Erdoğan, *age*, s. 51; Zühre Değirmenci, *Der Beyan-ı Sergüzeşt-i İmam Hüseyin: İnceleme-Metin-Dizin*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2009, s. 1-2.

¹⁶ İsmail Hikmet Ertaylan, İsmail Hikmet. “Yusuff-i Meddah Yeni İki Varaka ve Gülşah Nüshası- Hamuş-name- Dasitan-ı İblis-i Aleyhi’l-la’ne ve Maktel-i Hüseyin” İÜEF TDED, c. 1, S. 2, (Nisan 1946), s. 105-121.

Irène Melikoff, 1966 yılında yayınlanan bir yazısında¹⁷ eseri, oldukça geniş bir inceleme şeklinde, ancak Kastamonulu Şâzî müellif adıyla, Köprülü'den sonra tekrar Batı dünyasının dikkatine sunmuştur. Kanaatimizce Melikoff'un bu yazısındaki en önemli husus, Maktel-i Hüseyin müellifinin, metinde “İbn-i Mihnef” şeklinde sık sık geçen, daha önce Kerbela olayıyla ilgili müstakil bir eser (Maktelü'l-Huseyn) yazan Ebu Mihnef'e göndermede bulunmasına rağmen, onun eserini belki de hiç görmediği yönündeki iddiasıdır.

Böylece konumuz olan eserin, Ebu Mihnef'in eserinden tercüme edildiği şeklindeki düşüncenin de önü alınmıştır.

1969 yılında, Uzunçarşılı'nın beyliklerle ilgili kitabının ikinci baskısı yapılmıştır. Yazar bu baskıda, öncekinde zikredilen bilgilere ilave olarak, eserin nüsha bilgisi ile bazı beyitlerini kitaba dahil etmiştir. Ancak bu baskıda müellifle ilgili zikredilen ifade sadece “Meddah mahlaslı bir zat”¹⁸ şeklindedir.

1973 ve 1974 yıllarında F. Kadri Timurtaş'ın danışmanlığında hazırlanan iki mezuniyet tezi¹⁹, 1976 yılında Amil Çelebioğlu'nun doçentlik takdim tezi²⁰ gibi çalışmalarla akademik dünyada perçinlenen Kastamonulu Şâzî ibaresi, 1997 yılında, Mustafa Özkan danışmanlığında hazırlanan doktora tezi²¹ ile adeta sorgulanamaz hâle getirilmiştir.

Diğer taraftan, 2005'te, konumuz olan eserin bazı değişiklikler içeren bir nüshası, A. Mahir Ethembabaoğlu tarafından, “Lut oğlu Yahya” şeklinde mevhum bir müellife nisbetle günümüz harflerine çevirilerek yayınlanmıştır²². 2007 yılında da, Âşıkî mahlaslı bir şâirin eklediği birkaç şiirden yola çıkılarak, eserin bir başka nüshası, Âşıkî'ye nisbet edilerek doktora tezi olarak çalışılmıştır²³. Eserin Âşıkî'ye nisbetinin gerekçesi kısmen anlaşılır iken, “Lut oğlu Yahya” şeklinde bir müellif tahayyül

¹⁷ Melikoff, *agm*.

¹⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, Ankara, 1969, s. 103 vd.

¹⁹ Dursun Boztosun, *Kastamonulu Şâzî'nin Maktel-i Hüseyin'i (28b-57a) Metin ve İndeks*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1973; Yaşar Türkay, *Kastamonulu Şâzî'nin Maktel-i Hüseyin'i (VII- 28) Trankripsiyon ve İndeks*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1974.

²⁰ Amil Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Mesnevi*, İstanbul, 1999.

²¹ Güder, *agt*.

²² Lut oğlu Yahya, *Kerbela Destanı (Maktel-i İmâm Hüseyin)*, (Derleme ve Çevrim Yazı: Ahmet Mahir Ethembabaoğlu), İstanbul, 2005.

²³ Özlem Demirel, *Âşıkî'nin Maktel-i Hüseyin'i Üzerine Bir Dil İncelemesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2007.

etmenin gerekçesi, anlaşılır olmaktan çok uzaktır. Bu çalışmalarla, birisi mevhum da olsa, eser için iki müellif daha gündeme getirilmiştir.

Konumuz olan eserin müellifiyle ilgili bilgiler sunan başlıca çalışmalar bunlardır²⁴. Bu süreç içinde, aynı eserin ayrı ayrı müelliflere nisbet edilmekte olduğu, dikkatlerden kaçmıştır. Bununla beraber süreç içinde, Türk edebiyatında yazılan ilk Maktel-i Hüseyin'in müellifi olarak, "Kastamonulu Şâzi" ibaresi yaygınlık kazanmaya devam etmiştir.

Ana hatlarıyla eseri tanıttıktan ve müellif olarak "Kastamonulu Şâzi" ibaresinin ortaya çıkma sürecini tesbit ettikten sonra, eserin müellifiyle ilgili kanaatimizi belirtebiliriz. Bizce eserin müellifi, Yûsuf-ı Meddah'tır. Öncelikle, Yûsuf-ı Meddah'ın, hayatını ayrıntılı olarak bilmesek de, Maktel-i Hüseyin'in yazıldığı dönemde hayatta olması kuvvetle mutemeldir. Çünkü şâirimiz Varka ve Gülşah adlı eserini 743 (1342) yılında²⁵ Sivas'ta yazmıştır. Bu eserle birlikte başka eserleri de bulunan²⁶ Yûsuf-ı Meddah, *Kenzü'l-Küberâ*'da, Varka ve Gülşah adlı eserinde mevcut bir beyit vesilesiyle zikredilmiştir²⁷.

Bu durum, Yûsuf-ı Meddah'ın devrinin tanınan bir şâiri olduğunu gösterir. Çünkü *Kenzü'l-Küberâ*, 803 (1401) yılında yazılmıştır²⁸.

Söz konusu ettiğimiz Maktel-i Hüseyin'in müellifinin kendisini, 'Meddah' olarak tanıtmaması, eserin yazıldığı dönemlerde Yûsuf-ı Meddah diye bir şâirin yaşadığından haberdar olmamız ve bazı araştırmacıların bu şâire bir Maktel-i Hüseyin nisbet etmeleri, bizleri Varka ve Gülşah ile Maktel-i Hüseyin'i karşılaştırmaya sevk etmiştir.

Bu karşılaştırmanın bizlere, iki eserin aynı müellifin kaleminden çıktığına dair yeterli ipuçları verdiği kanaatindeyiz. Karşılaştırma için seçtiğimiz beyit/mısralardan Varka ve Gülşah'ta olanlar, Kazım Köktekin tarafından hazırlanan metinden; Maktel-i Hüseyin'de olanlar ise tarafımızdan hazırlanan metinden seçilmiştir (Beyit/mısraların altındaki rakam veya sayılar beyit numarasıdır).

²⁴ Bu çalışmalar hakkında ayrıntı için bkz. Özçelik, *agt*, s. 60-93.

²⁵ Eserin yazılış tarihi ile görüşler için ilgili bkz. Kazım Köktekin, *Yûsuf-ı Meddah Varka ve Gülşah (İnceleme-Metin-Dizin)*, Ankara, 2007, s.17-18.

²⁶ Yûsuf-ı Meddah'ın eserleri hakkında bkz. Ertaylan, *agm*; Amil Çelebioğlu, "XIII- XV(İlk Yarısı) Yüzyıl Mesnevilerinde Mevlana Tesiri", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul, 1998, s.29-53; Özçelik, *agt*, s. 13- 28.

²⁷ bkz. Kemal Yavuz, *Şeyhoğlu Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ (İnceleme- Metin-İndeks)*, Ankara, 1991, s. 109.

²⁸ bkz. Yavuz, *age*, s. 153.

Varka ve Gülşah

Bunlara irdi kaçā-yı āsumān
(96)

Varça elinden ‘azīm oldu zebūn
(306)

Kim ne diyelüm Yemen hālī nedür
Leşker-i enbūh anuñ üstindedür
(432)

Țartdı tīg-ı āb-dār ol nām-dār
(544)

Virdi kullar eline iltür keşān
(626)

Birbirinden çünki ayrıldı sipāh
Kimi hurrem kimisi kılurđı āh
(631)

Çün şabāh oldu başın kaldırdı gün
(653)

Gözlerinden yaş yirine kan aķar
(756)

Yarın anda söylene bākī kelām
(775)

Ne diyelüm Tañrınıñ taķdīrine
(1134)

Varķanuñ daħı öküş aķmış kanı
On yedi yirde yimiş oķ zaħmını
(1242)

Maktel-i Hüseyin

Erdi bunlara kaçā-yı āsumān
(1174)

Kūfe’nüñ halkı ‘azīm oldu zebūn
(679)

Ne şorarsın Kūfe’nüñ hālī nedür
Leşker-i enbūh anuñ üstindedür
(590)

Çaldı tīg-ı ābudār ol nāmudār
(1579)

Virdiler bir Sünniye eltir keşān
(565)

İlerürek yürüdi kondı sipāh
Kim sevinür kimi ağlar kılur āh
(2310)

Çün şabāh oldu vü baş kaldırdı gün
(441, 749, 2677)

Gözlerinden yaş yirine kan aķar
(1603)

Yarın anda söylene bākī kelām
(227)

Ne diyelüm Tañrınıñ taķdīri bu
(1633)

Yüz otuz yirde yimiş oķ zaħmını
‘Aķlı gitmiş hem öküş aķmış kanı
(1023)

‘Aklı gitmiş hem öküş akmış kanı
(1258)

Urdı kendü yüzün anuñ yüzüne
(1374)

Bir ğırıv kıpıdı vü feryād u figān
(1500)

İlla luṭfīñdan gerek destūr ola
İy hemīşe devletüñ manşūr ola
(1515)

Varķanuñ geldi kulu zārī kıılır
Ḥācesinüñ ḥasretinden yaķılır
(1632)

Her ki geldi dünyaya lā-şek gide
(1634)

Ḥaķ buyurdı kim yuḥıbbu’ş-şābirīn
(1669)

Evliyālar ulusı kuṭb-ı cihān
Mevlānādur mest-i ḥazret bī-gümān
(1730)

Kendü yüzün urdı anuñ yüzüne
(2576)

Bir ğırı kıpıdı vü feryād ü figān
(787, 1297)

Eydür iy ķardaş baña destūr ola
Kim hemīşe devletüñ manşūr ola
(1571)

Miskin ana ağladı zārī kıılır
İki oğlı ḥasretinden yaķılır
(1760)

Her ki geldi dünyeye lā-şek gider
(2768)

Ḥaķ buyurdı kim yuḥıbbu’ş-şābirīn
(785, 1254, 1346)

Evliyānuñ ulusı kuṭb-ı cihān
Mevlāna geldi cihāna bī-gümān
(2793)

Yukarıda her iki eserden seçtiğimiz bir kısım beyit/mısraların karşılaştırılması suretiyle oluşan kanaatimizi, Metin And’ın bir makalesinde, Matel-i Hüseyin’in British Museum’daki bir nüshasında müellif adıyla ilgili olarak ‘Yusuf’ ve ‘Meddah’ kelimelerinin bulunduğunu zikretmiş olması da ayrıca destekler mahiyettedir²⁹.

²⁹ bkz. Metin And, Eski Edebiyatımızda Yarı Dramatik Bir Tür: Maktel ve Mınyatürlü Maktel Yazmaları”, *Türkiyemiz*, Yıl: 20, S. 61, (Haziran 1990), s. 9. İlgili ifade şöyledir: “Nitekim yıllar önce British Museum’un Türkçe yazmalarının elle yazılmış kayıt defterinde, söz konusu Maktel gibi on meclisten oluşan bir başka Maktel’de de imza Meddah’tır(metinde Yusuf)”. Aynı dergide aynı yazarın hemen hemen aynı başlıklı İngilizce makalesinde ise nüshanın numarası “Or. 11128” olarak verilmekte ve 1030 (1621) yılında Mısır’da intinsah edildiği bildirilmektedir. bkz. Metin And, “Maktel. A Semi-dramatik Form in Turkish

Sonuç olarak Türk edebiyatında yazılan ilk Maktel-i Hüseyin'in bazı nüshalarındaki müellif adı/mahlası geçen beyitte var olan “şâzî” veya “şâdî” kelimesinin, Yûsuf-ı Meddah'tan başka bir kişiyi ifade etmesinin çok zayıf bir ihtimal olduğunu belirtebiliriz. Bu ihtimalin, Maktel-i Hüseyin'le aynı dönemde yazılan eserler ile Yûsuf-ı Meddah'ın eserlerinin dil, üslup, şekil ve içerik bakımından ayrıntılı olarak karşılaştırılması; daha da önemlisi, söz konusu Maktel-i Hüseyin'in tenkitli neşrinin yapılması hâlinde ortadan kalkacağı kanaatindeyiz.

HACI NÜREDDİN EFENDİ VE HÜSEYN'İN MAKTELİ ADLI ESERİ

Abdülmecit İslamoğlu

Giriş

Hz. Hüseyin'in 61/681 yılında Kerbelâ'da şehit edilişi Müslümanların gönüllerinde derin izler bırakan İslam tarihinin en üzücü hâdiselerinden biridir. Hz. Hüseyin'in, Peygamberimizin torunu, Hz. Ali ile Fâtıma'nın çocuğu olmasının yanında, kendisinin ve beraberindekilerin Kerbelâ'da susuz bırakılmaları, geri dönmek istemelerine rağmen izin verilmemesi, çocuklara acımasız, kadınlara saygısızca davranılması ve nihayetinde zâlimce şehit edilişleri, olayın tesir derecesini arttırmıştır. Hz. Hüseyin'in böyle feci bir hâdiseye şehâdeti mimari, tiyatro, minyatür ve mûsikîye olduğu gibi edebiyata da yansımış ve bu olayı konu edinen manzûm ve mensûr pek çok eser kaleme alınmıştır.

Kerbelâ hâdisesini takip eden yıllardan itibaren Hz. Hüseyin'in hayatı efsanevî ve menkıbevî bir hüviyet kazanmış; Kerbelâ adı önemli bir mazmuna dönüşmüştür.¹ Olayın hemen akabinde söylenmeye başlanan Kerbelâ mersiyeleleri², başta Arap edebiyatı olmak üzere İslâmî edebiyatların ortak konusu hâlinde işlenmiştir. Sonraki asırlarda ise, önceleri tarihî-edebî sonraları ise edebî mâhiyette, hâdisenin oluşunu hikâye eden ve genellikle "Maktel-i Hüseyin" adı verilen eserler yazılmıştır.³ Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında önemli bir yer tutan bu türe dâir kaynaklarda adı anılan ilk eser Câbir el-Cu'fî (ö. 128/746) tarafından kaleme alınmıştır⁴. Ancak Ebû Mihnef (ö. 157/774)'in Maktelü'l-Hüseyn'i, günümüze ulaşan ilk metin oluşu yanında, daha sonra yazılan maktellerin önemli kısmı için hem

¹ Mustafa Uzun, "Türk Edebiyatında Kerbelâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (D.İ.A.)*, Ankara, 2002, c. XXV, s. 274-275.

² Kerbelâ mersiyeleleri, doktora tezi olarak çalışılmıştır. Bkz.: Bünyamin Çağlayan, *Kerbelâ Mersiyeleleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara, 1997. Ayrıca bkz: Mehmet Arslan, Mehtap Erdoğan, *Kerbelâ Mersiyeleleri*, Tunceli Üniversitesi Alevilik Uygulama ve Araştırma Yayınları, Ankara, 2009.

³ Seyma Güngör, *Fuzulî-Hadîkatü's-Süedâ*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. XXII.

⁴ Genel kabule göre en eski maktel bu olmakla beraber, Kerbelâ olayını konu edinen ilk maktelin Hz. Ali'nin ashâbından Esbağ b. Nubâte (ö. 100'den sonra) tarafından yazıldığı bilgisi de kaynaklarda nakledilmektedir. Bkz.: Ertuğrul Ertekin, "Arapça, Farsça ve Türkçe Maktel-i Hüseyin'ler", *Âşinâ*, sayı: 23-24, 2006, s. 82.

muhteva hem de kompozisyon bakımından kaynak teşkil ettiği için ayrı bir öneme sahiptir. İlk olarak Arap edebiyatında ele alınan Kerbelâ hâdisesi, zamanla Şîî İranlı edipler arasında da popüler hâle gelmiştir. İlk önemli Farsça maktel ise, 908/1502’de Hüseyin Vâiz-i Kâşifi tarafından Ravzatü’ş-Şühedâ adı ile kaleme alınmıştır. Aynı zamanda Fuzulî’nin Hadikatü’s-Süedâ adlı kitabının en önemli kaynağı olan bu eser, İslâm âleminde kısa zamanda tanınmış, pek çok tercüme ve şerhi yapılmıştır.⁵

Kerbelâ olayı Türk edebiyatında da çok işlenmiş konular arasında yer almıştır. Genel olarak dinî-tasavvufî Türk edebiyatında, özellikle de Alevîlik-Bektaşîlik gibi zümre edebiyatlarıyla divan, halk ve âşık edebiyatında Kerbelâ hâdisesi önemli bir yere sahiptir. Bu konu üzerine yazılıp daha ziyade muharrem ayının ilk on gününde yapılan toplantılarda okunarak yaygınlaşan eserlerden⁶ birisi de Hacı Nûreddîn’in Hüseyin’in Makteli adlı mesnevîsidir. Edebiyatımızda, Nûreddîn Efendi’nin eserini yazdığı XVI. yüzyılın ilk yarısına kadar Maktel-i Hüseyin konusunda yazılan eserleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Türk edebiyatında Maktel-i Hüseyin türünde bilinen en eski eser, 763/1362’de yazılan ve Yûsuf-ı Meddâh’a ait olduğu kuvvetle düşünülen Maktel-i Hüseyin’dir.⁷ Daha sonra Yahyâ b. Bahşî’nin 905/1500’de tamamladığı Maktel-i Hüseyin ile Lâmiî Çelebi’nin Kitâb-ı Maktel-i Âl-i Resûl’ü⁸ gelir. Müellifi bilinen Maktel-i Hüseyinler arasında bu tarihten sonra kaleme alınan eser, konumuzu teşkil eden Nûreddîn Efendi’nin Maktel’idir. 1285 yılından itibaren çeşitli baskıları⁹ yapılan bu eser için

⁵ “Maktel-i Hüseyin” hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Şeyma Güngör, “Maktel-i Hüseyin”, *D.İ.A.*, Ankara, 2003, c. XXVII, s. 456-457.

⁶ Uzun, a.g.m., *D.İ.A.*, c. XXV, s. 274.

⁷ Eserle dâir iki doktora çalışması yapılmıştır: Nurcan Öznel Güder, *Kastamonulu Şâzî Maktel-i Hüseyin (İnceleme-Metin-Sözlük-Adlar Dizini)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1997; Özlem Demirel, *Âşıkî’nin Maktel-i Hüseyin’i Üzerine Dil İncelemesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007. Eser üzerinde yapılan bir diğer çalışma ise Kenan Özçelik’e aittir. Özçelik, Yûsuf-ı Meddâh’ın hayatı, eserleri ve edebî yönünü ele aldıktan sonra, şâirin *Varka ve Gülşah* adlı eseriyle *Maktel-i Hüseyin*’i karşılaştırmış ve kesin olmamakla beraber eserin Yûsuf-ı Meddâh’a aidiyeti lehinde görüş belirtmiştir. Çalışmanın sonunda ise *Maktel*’in metni yer almaktadır. Bkz.: Kenan Özçelik, *Yûsuf-ı Meddâh ve Maktel-i Hüseyin (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008.

⁸ Eser hakkında geniş bilgi için bkz.: Harun Arslan, *Lâmiî Çelebi-Kitâb-ı Maktel-i Âl-i Resûl (Giriş-Metin-İnceleme-Sözlük-Adlar Dizini)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2001.

⁹ *Vak’a-i Kerbelâ* başlığı ile 1285, 1300, 1303, 1304, 1309, 1324, 1329, 1341 ve tarihsiz bir baskı. Bkz.: Abdülkadir Karahan, *Anadolu Türk Edebiyatında Maktel-i Hüseyinler*, Edebiyat Fakültesi Türkoloji Disiplini Mezuniyet Travayı, 1938-39, s. 23; Güngör, *Fuzulî-Hadikatü’s-Süedâ*, s. XXVIII.

Abdülkadir Karahan “Halk arasında en çok rağbet görmüş, okunmuş ve yayılmış bulunan ...”¹⁰ şeklinde bir tespitte bulunur ve geniş bir yayılma sahası bulması açısından eseri Fuzûlî’nin Hadîkatü’s-Sü’edâ’sı ile birlikte zikreder.¹¹ İşte biz bu çalışmamızda, halk tarafından sevildiği ve rağbet gördüğü anlaşılan Hacı Nûreddîn Efendi’nin bu eserinden yola çıkarak onun hayatı hakkında bazı bilgiler verecek, eseri şekil ve muhteva açısından inceledikten sonra Yûsuf-ı Meddâh’a atfedilen Maktel-i Hüseyin ile Nûreddîn Efendi’nin Maktel’ini karşılaştırarak eserin orijinalliği hususunu ele alacağız.¹²

1. Hacı Nûreddîn Efendi’nin Hayatı

İncelediğimiz kadarıyla, eski ve yeni kaynaklarda Nûreddîn Efendi’nin hayatıyla ilgili Bursalı Mehmed Tâhir ve Abdülkadir Karahan’ın dışında bilgi veren olmamıştır. Hüseyin’in Makteli adlı eserin tamamını okuduğu anlaşılan Bursalı Mehmed Tâhir, Nûreddîn Efendi’nin eserinin sonlarına doğru kendisine dâir verdiği bilgileri aktardıktan sonra Maktel’in ilk sekiz beytini kaydetmiştir.¹³ Karahan ise, “Anadolu Türk Edebiyatında Maktel-i Hüseyinler” adlı mezuniyet çalışmasında eserin şâiri ve muhtevası hakkında Maktel’den alıntılar yaparak açıklamalarda bulunur.¹⁴

Şâirin adı eserde üç yerde geçmektedir. Bunlardan ikisi “Hacı Nûreddîn”, biri ise sadece “Nûreddîn” şeklindedir:

İlâhî Hacı Nûreddîn gedâyı
Yetişdür fazluña eyle ‘atâyı¹⁵ (1583)¹⁶

Nûreddîn Efendi’nin doğum/ölüm tarihi, memleketi vb. herhangi bir bilgiye araştırmalarımız neticesinde ulaşamadık. Onun hayatına dâir bilgiler bizzat kendisi tarafından eserinin “Sebeb-i te’lîf-i kitâb” başlığı altında verilmiştir. Şâirin bu kısımda verdiği ilk bilgi gemiyle hacca giderken denizde aniden bir korsan gemisinin belirdiğidir. Korsanların toplarla saldırdığı bu çatışmada pek çok kişi ölür. Deniz, insan kanıyla âdetâ kızıla

¹⁰ Karahan, *Anadolu Türk Edebiyatında Maktel-i Hüseyinler*, s. 23.

¹¹ Karahan, *a.g.t.*, s. 19.

¹² Çalışmamızda, herhangi bir yazma nüshasını tespit edemediğimiz bu eserin, ilk tab’ı olan 1285 baskısı kullanılmıştır. Bkz.: Nûreddîn, *Vak’a-i Kerbelâ*, Tevfik Efendi Matbaası, İstanbul, 1285.

¹³ Bkz.: Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* (I-III), Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1338, II/436.

¹⁴ Bkz.: Karahan, *a.g.t.*, s. 23-27.

¹⁵ Şâirin adının geçtiği diğer beyitler için bkz.: 1594 ve 1738. beyitler.

¹⁶ Çalışmamızda parantez içerisinde belirttiğimiz rakamlar *Hüseyin’in Maktel’indeki* beyit numaralarını göstermektedir.

boyanır. Nûreddîn Efendi ve beraberindekilerin korsanlarla savaşmaya güçleri yetmez ve sonunda esir alınarak Rodos Adası'na götürülürler. Nûreddîn Efendi burada iki yıl dört ay zindanda kalır (1663-1670).¹⁷

Şârimiz bu bilgileri verdikten sonra müşşidinin adını Lârendeli Cemâl olarak verir:

Cemâldür ismi hem Lârende şehri

Nazîri yok arasan cümle dehri (1674)

Nûreddîn Efendi'nin “şeyhimiz” şeklinde nitelendirdiği bu kişi zâhir ve bâtın ilimlerine vâkıf takvâ sâhibi bir zâttır. Şâirimiz, içinde bulunduğu durumdan onun âlî himmetiyle kurtulmuş; şeyhi onu “gam denizi”nden çekip çıkarmıştır. Ücreti ödenilerek esaret hayatından kurtarılan Nûreddîn Efendi, şeyhi sâyesinde yeni bir hayata kavuşmuştur (1671-1678).

Nûreddîn Efendi'nin bu bölümde verdiği önemli bilgilerden birisi de Hersekzâde Ahmed Paşa (ö. 923/1517)¹⁸,nın Dil¹⁹ denilen yerde yaptırdığı cami²⁰de imam-hatiplik yaptıdır. Burası bir cami olmaktan öte, bolca

¹⁷ Rodos'un Osmanlı hâkimiyetine girmesi Kanuni Sultan Süleyman döneminde 929/1522'de gerçekleşmiştir. Bkz.: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1949, c. II, s. 301-304. Bu itibarla Nûreddîn Efendi'nin Rodos'taki esaret hayatı 929/1522'den önceki döneme aittir.

¹⁸ 1459'da Herseg-Novi'de doğan Ahmed Paşa'nın asıl adı Stjepan'dır. Güneydoğu Bosna hâkimi Stjepan Vukčić-Kosača'nın küçük oğludur. Fatih Sultan Mehmed Bosna'yı aldıktan sonra Dük Stjepan Osmanlılara itaat etmek zorunda kalmış, oğlu Stjepan da Osmanlı sarayına götürülmüştür. Kendisine Ahmed adı verilmiş; babasının unvanı dolayısıyla ailesi Hercegovic olarak bilindiğinden o da Hersekzâde diye anılmaya başlanmıştır. Fatih'in sevgisini ve güvenini kazanan Hersekzâde Ahmed sarayda çeşitli hizmetlerde bulunmuştur. Fatih, II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim dönemlerinde yaşayan Hersekzâde mirâlemlik, sancak beyliği, Anadolu beylerbeyliği, kaptan-ı deryâlık, vezirlik gibi vazifelerden sonra veziriazamlığa kadar yükselmiştir. Hersekzâde hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Şerafettin Turan, “Hersekzâde Ahmed Paşa”, *D.İ.A.*, İstanbul, 1998, c. XVII, s. 235-237.

¹⁹ İzmit Körfezi'nin en dar bölgesinde bulunan denize uzanan çıkıntıdan dolayı bu bölgeye “Dil” denilmektedir. Hersekzâde Ahmed Paşa tarafından bu bölgede yapılan cami vb. yapıların inşâsıyla “Hersek” şeklinde adlandırılan yeni bir yerleşim birimi oluşmuş, bu bölgeye de “Hersek Burnu/İskelesi” denilmiştir. Karşı sahilde bulunan Dilovası sınırları içerisindeki iskele hâlâ “Dil İskelesi” denilmektedir. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Hersek'in bulunduğu yer için “Menzili-i Kasaba-i Dil Herseği” veya “Menzil-i İskele-i Dil” denilmektedir. Söz konusu adlandırmalar ve “Dil”in fizikî yapısının oluşumu ile ilgili hikaye için bkz.: *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, (Haz.: Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), c. II, s. 38-40, Y.K.Y., İstanbul, 2006; (Haz.: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff), Y.K.Y., İstanbul 2005, c. IX, s. 8.

²⁰ XV. yüzyıl sonları ve XVI. yüzyıl başlarında yapılmış olan Hersekzâde Ahmed Paşa Camii, günümüzde Yalova'ya bağlı Altınova ilçesi Hersek köyünde bulunmaktadır. İzmit Körfezi kıyısında Karamürsel ile Yalova arasında bulunan bu yerleşim birimi Ahmed Paşa tarafından kurulmuştur. Ahmed Paşa'nın kabri de küçük bir külliyeeye ait olan bu caminin yanındaki türbede bulunmaktadır. Cami hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Semavi Eyice, “Hersekzâde Ahmed Paşa Camii ve Türbesi”, *D.İ.A.*, İstanbul, 1998, c. XVII, s. 238-239. Nûreddîn Efendi eserinde, Hersekzâde'nin büyük bir asker oluşu, vezirliği ve sultanlara yakın oluşu gibi özelliklerini belirttiikten sonra o bölgeyi nasıl imar ettiğini, yaptırdığı cami

hayırların yapıldığı, yolcuların gece gündüz konakladıkları bir külliye'dir. Şâir bu kısımda Dil'den sitâyîşle bahseder; murâdına orada erdiğini, letâfet güllerini orada derdiğini söyler. Velîler meclisinde çokça oturan Nûreddîn Efendi, gerçek hayatı Dil'de bulmuştur. Dil'in şâirin hayatında önemli bir yeri vardır. Zira kendisine eşi benzeri olmayan manevî hediyeler, lütuflar veren ricâl-ı gaybı da yine bu beldede bulmuştur. Burada Nûreddîn Efendi'nin hayatına dâir zikrettiği bir başka bilgi ise, annesinin sâliha bir hanım ve erenlerle sohbet eden bir kimse olduğudur (1679-1719).

2. Hacı Nûreddîn Efendi'nin Hüseyin'in Makteli Adlı Eseri

2.1. Eserin Adı ve Telif Tarihi

Eserin adı kayıtlarda ve kitabın ilk sayfasında “Vak'a-i Kerbelâ” olarak geçmekteyse de, eser içerisinde böyle bir isimlendirmeye rastlanmaz. Şâirin kitabın adını zikrettiği beyitlere bakıldığında ise eserin “Maktel-i Hüseyin” ve “Hüseyin'in Makteli”²¹ şeklinde adlandırıldığı görülür. Bursalı Mehmed Tâhir eserin adının “Maktel-i Hüseyin” olduğunu söylerse de Karahan'ın da işâret ettiği üzere, müellifin eserinin adını koyduğu aşağıdaki beyite bakıldığında “Hüseyin'in Makteli” şeklinde isimlendirilmesi daha uygundur:

Hüseyin'in Makteli didim buna ad

Velî açılmadı bu resme bir ad (1595)

Şâir birinci mısırda “Maktel-i Hüseyin” tamlamasının Türkçe ifade ediliş tarzını kullanmış; ikinci mısırda ise bu şekilde bir adlandırmanın şimdiye kadar yapılmadığını söyleyerek eserinin isim itibarıyla orijinalliğine dikkat çekmek istemiştir. Eserin bazı beyitlerinde geçen “Maktel-i Hüseyin” ifadesi ise, kanaatimizce bu edebî türe işâret etmektedir.

ve külliye'den insanların nasıl faydalandığını anlatır. Paşa'nın kabrinin orada bulunduğunu ifade ettikten sonra yüce Allah'tan rûhunu şâd etmesini diler:

Ki Hersekzâde'dür 'âlemde ismi

Yatur gül gibi Dil içinde cismi

Diyâr-ı Dil tûrurken şöyle hâlî

'Îmâret eylemişdür anda 'âlî

Dağı Câmî' müretteb hayr-ı vâfir

Gice gündüz konup göçer müsâfir

Ûdâ kılsun anuñ rûhını mesrûr

Mağâmın yevm-i maşherde cennet ü hür (1681-1684) [Son beytin ikinci mısırında vezin hatası vardır].

²¹ *Maktel-i Hüseyin* şeklindeki adlandırma için bkz.: 701 ve 1706. beyitler. *Hüseyin'in Makteli* adlandırması için bkz.: 1595, 1660 ve 1732. beyitler.

Nûreddîn Efendi Maktel'in yazılış tarihini eserinin son beytinde "huve hayrun ve ebkâ" olarak vermiştir. Buna göre eserin telif tarihi bu ibârenin ebced hesabıyla karşılığı olan 940/1533-34 senesidir:

Çün oldı bu ma'ânî şehd-i ahlâ
Dinür târih "huve hayrun ve ebkâ" (هو خير وأبقى)

2.2. Eserin Yazılış Sebebi

Hüseyin'in Makteli'nin yazılış sebebi eserin "Sebeb-i Te'lif-i Kitâb" başlığı altında verilmektedir. Buna göre Nûreddîn Efendi, güllerin açıldığı, bülbüllerin öttüğü bir bahar günü tefekküre dalar. Bu dünyanın geçiciliği, elem ve ıstıraplarla dolu oluşu, toplanılan mal ve mülkün er geç terk edilip bırakılacağı ve insanoğlunun toprak olmasının kaçınılmazlığını düşündüğü bir zamanda, Cenâb-ı Hakk'ın rızâsına ulaşmasına vesile olacak bir iş yapmak istediği hususunda ricâl-i gaybdan himmet ister. İstimdâdına cevap verilir: Hudâ'nın emrine vesile olacak olan şey "Maktel-i Hüseyin" yazmasıdır.

Buña Maqtel Hüseyinî didi anlar
Hem-ân-dem şehd ü şekker yidi anlar (1706)

Ne yapacağını bilmediği için âh u figânlar ederek ağlayan ve gözüne bir damla uyku girmeyen Nûreddîn Efendi, artık murâdına ermiştir. Gayb erenlerinin bu işâretinden sonra bu yolda ber-dâr olacak/asılmayı göze alacak kadar büyük bir sevgi düşer gönlüne. Bu sevgi sâyesinde, dili açılmış ve inci misâli güzel sözleri denizin derinliklerinden çıkarabilmiştir:

Beni çünkim 'aceb sevdâya saldı
Dilim gâvvâş olup deryâya taldı (1710)

2.3. Eserin Şekil Özellikleri

2.3.1. Nazım Şekilleri

Tasavvufî, ahlâkî, tarihî ve destânî konular başta olmak üzere uzun anlatımı gerektiren eserlerde tercih edilen nazım şekli "mesnevî" olmuştur. Beyit sayısı bakımından kısıtlayıcı bir kurala bağlı olmayışı, beyitleri arasında kafiye bağlantısının bulunmayışı gibi nedenlerden ötürü "mesnevî" çok kullanılan bir nazım şeklidir.²² Hüseyin'in Makteli'ne hâkim olan nazım şekli de mesnevîdir. Mesnevî nazım şekliyle yazılmış eserlerde okuyucuyu monotonluktan kurtarmak, dikkatini çekmek, kolay ve zevkli bir okuyuş

²² Mesnevî nazım şekli hakkında daha geniş bilgi için bkz.: İsmail Ünver, "Mesnevî", *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, T.D.K. Yay., Ankara, yıl: 1986, sayı: 415, 416, 417, s. 430-563.

temin etmek üzere aralara gazel, kaside vb. farklı nazım şekillerinin konulduğu görülmektedir. Bu durum Hüseyin'in Makteli için de geçerlidir. Eserde mesnevî nazım şekliyle yazılmış beyit sayısı 1726'dur. Bunun dışında

733-736. beyitler arasında (4 beyitlik) 1 gazel

814-818. beyitler arasında (5 beyitlik) 1 gazel

911-915. beyitler arasında (5 beyitlik) 1 gazel

980-984. beyitler arasında (5 beyitlik) 1 gazel

olmak üzere 4 adet gazel nazım şekliyle yazılmış manzûme bulunmaktadır. Hüseyin'in Makteli'nde gazel şeklinin kullanıldığı yerlere bakıldığında dikkat çeken bir husus vardır: Mesnevî nazım şekliyle doğal akışında ilerleyen olay örgüsü içerisinde, kahramanların kendi ağızlarından verilen²³ ve "şiir" oldukları belirtilen bazı manzûmeler yerleştirilmiştir. İşte bu yerlerde nazım şekli değişerek "gazel"e geçilmiştir.

2.3.2. Vezin

"Hüseyin'in Makteli" ağırlıklı olarak aruz vezninin remel bahrinin Failâtün Fâilâtün Fâilün kalıbıyla yazılmıştır. Kısa oluşu nedeniyle pek çok mesnevîde tercih edilen bu kalıp, Türk edebiyatında en çok kullanılan kalıplardandır.²⁴ Eserde kullanılan ikinci bir kalıp ise hezec bahrinin Mefâilün Mefâilün Feûlün kalıbıdır:

1-1413. beyitler: Failâtün Fâilâtün Fâilün

1414-1463. beyitler: Mefâilün Mefâilün Feûlün

1464-1481. beyitler: Failâtün Fâilâtün Fâilün

1482-1745. beyitler: Mefâilün Mefâilün Feûlün

Buna göre "Hüseyin'in Makteli"nde Failâtün Fâilâtün Fâilün kalıbıyla 1431 beyit, Mefâilün Mefâilün Feûlün kalıbıyla ise 314 beyit yazılmıştır.

Kalıp değiştirmelerin genel olarak, eserdeki konu değişimleriyle ilişkili olduğu görülmektedir. Nitekim ilk değişiklik "Onuncu Meclis" bittikten sonra Yezid'in ölümüne dâir konuya geçildiğinde yapılmıştır. Diğer bir değişim ise "Nasâyih-i İhvân" başlığıyla gerçekleşmiştir. Bunun yanında konu değişikliği veya herhangi başka bir nedenle açıklayamadığımız bir

²³ 733-736 arası 1. gazel, Hz. Hasan'ın oğlu Kâsım; 814-818 arası 2. gazel, Hz. Hasan'ın oğlu Abdullah; 911-915 arası 3. gazel, Hz. Hüseyin'in oğlu Ali; 980-984 arası 4. gazel, Hz. Hüseyin'in dilinden aktarılan manzûmelerdir.

²⁴ Bkz.: Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı-Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2002, s. 222.

kalıp değişikliğinin de var olduğunu söylememiz gerekir.²⁵ Farklı kalıplarla esere hareketli bir tempo kazandırılmak istendiği de burada hatırlanmalıdır.²⁶

Maktel'in yazıldığı dönem Türkçenin aruza henüz tam anlamıyla intibak edemediği bir dönemdir. Bu itibarla aruza uyumun imâle ve zihafarla gerçekleştirildiği görülür. Eserde vezne uyumu sağlamak üzere başvuru başka bir yöntem de “birleşme”dir. Vokalle biten bir kelimedenden sonra vokalle başlayan bir kelime veya ek geldiği zaman vokallerden birinin düşerek iki kelimenin birleşmesine²⁷ örnek olarak aşağıdaki beyit verilebilir:

Şabrile Eyyüb bulup derde devâ
Şabril(e)'olur kamu hâcetler revâ (762)

Karahan, Hüseyin'in Makteli'nden bahsederken “Nazım tekniği ibtidâidir, bilhassa vezinde göze çarpacak derecede düşüklükler mebzuldür.”²⁸ der. Eserde imâle, zihaf ve birleşmelere rağmen var olan vezin bozuklukları²⁹ Karahan'ın bu tespiti desteklemektedir.

2.3.3. Kafiye-Redif

Nûreddîn Efendi'nin Hüseyin'in Makteli'nde kullandığı yarım, tam, zengin, cinaslı ve tunç kafiye için şu örnekler verilebilir:

- Yarım kafiye: Her ne taqdîr itdi ise bize **Hağ**
Oldurur elbetde âhîr olacağ (146)
- Tam kafiye: Tağ u deryâ hem nebât ağaç u **taş**
Dağı yiryüzünde olan kuru **yaş** (7)
- Zengin kafiye: Hâzır oldı bunda on beş biñ **tamâm**
Yetmiş iki pehlevânlar yâ **imâm** (183)
- Cinaslı kafiye: Didi ol dem iy yarenler **işidüñ**
Geliñiz ma'kül budur bir **iş idüñ** (541)
- Tunç kafiye: Didi kanı pehlevânlar işbu **dem**
Kim gelüp meydâna başalar **kadem** (680)

“Hüseyin'in Makteli”nde kafiye için seçilen kelimelerde de çeşitlilik görülür. Kafiyeyi sağlayan her iki kelime Türkçe, Farsça veya Arapça olabildiği gibi; Türkçe-Farsça, Türkçe-Arapça, Arapça-Farsça asıllı kelimelerle de kafiye yapılmıştır. Eserde ayrıca s/ş (122, 1205), k/k (189), d/t

²⁵ Bu değişiklik için bkz. Yezid'in ölümüne dair bölümde yer alan 1463-1464. beyitler.

²⁶ Vezin değişiklikleri ve nedenleri ile ilgili olarak bkz.: Nezahat Öztekin, “Âlî'nin Sûnâmesi'ndeki Vezin Değişiklikleri”, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* VI, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1991, s. 183-192.

²⁷ Birleşme (contraction-crase) ve örnekleri için bkz.: Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 42-43.

²⁸ Bkz.: Karahan, *Anadolu Türk Edebiyatında Maktel-i Hüseyinler*, s. 24.

²⁹ Vezni bozuk bazı beyitler için bkz.: 757, 808, 817, 1392, 1398, 1412. beyitler.

(565), d/t (1276, 1312, 1432, 1559, 1594) seslerinin birbirine kafiye yapılabildiği görülmektedir.

Maktel’de kullanılan redifler için ise aşağıdaki beyitler örnek olarak verilebilir:

Ek redif:	Ol velâyet ikliminün şâhları Ol kerâmet ehlinün hem mâhları (48)
Kelime redif:	Diñle imdi bir hikâyet ideyim Kerbelâ hâlin rivâyet ideyim (370)
Kelime grubu redif:	‘ Amr-ı naħs eydür şavaş itmek gerek Bunlaruñ bağrını baş itmek gerek (477)

2.3.4. Beyit Sayısı

“Hüseyn’in Makteli”nin incelediğimiz matbû nüshası 1745 beyitten oluşmaktadır. On meclisten oluşan eserin başlangıç ve birinci meclisi (1-369), İkinci Meclis (370-614), Üçüncü Meclis (615-700), Dördüncü Meclis (701-805), Beşinci Meclis (806-902), Altıncı Meclis (903-1119), Yedinci Meclis (1120-1256), Sekizinci Meclis (1257-1333), Dokuzuncu Meclis (1334-1387), Onuncu Meclis (1388-1413.) beyitler arasında yer almaktadır. Daha sonra ise “Mevt-i Yezid-i bî-din La’netu’llâh” (1414-1481), “Nasâyihi-lhvân” (1482-1558), “Münâcât” (1559-1657) ve “Sebeb-i Te’lîf-i Kitâb” (1658-1745) başlıkları altındaki konular, belirtilen beyitler arasında yer almaktadır.

2.4. Eserin Muhtevası

Klasik Türk edebiyatında mesnevîlerin planları genellikle birbirine benzemektedir. Bu planda giriş bölümünde yer alan ve Allah’a hamd, Hz. Peygamber’e övgü ve medh-i çehâr-yâr konulu kısım Nûreddîn Efendi’nin eserinde de aynı sırayla yer alır.

(1-34) Maktel’e Cenâb-ı Hakk’a hamd ü senâda bulunularak başlanmış; ardından Esmâ-i hüsnâdan bir kısmı zikredilerek Yüce Allah’ın azameti ve tüm yaratılmışların O’nu tesbih ettiği vurgulanmıştır. Hz. Peygamber’in bazı isimleri sayılarak O’nun âlemlere rahmet olarak gönderildiği ve insanlara doğru yolu göstermek üzere tebliğ ile vazifelendirildiği belirtilmiştir. Hulefâ-yı Râşidîn olan Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali, Peygamberimizin dostlarıdır ve gece gündüz İslâm için çalışmışlardır.

Birinci Meclis (39-160): Bu kısımda Hz. Peygamber’in irtihalinden sonra başa geçen dört halifeden sırasıyla bahsedilir. Sıra Hz. Hasan ve Hz.

Hüseyin'e gelmiştir; ancak Âl-i Ümeyye buna izin vermemiş, haklarını ellerinden almıştır. Önce Hz. Hasan zehirlenerek şehit edilmiştir. Sıra Hz. Hüseyin'e gelmiştir. Tahtta Muâviye vardır. O öldükten sonra ise başa Yezid geçer. Yezid, kedisine saltanat merkezi olarak Şam'ı seçmiştir. Hz. Hüseyin ise Mekke'dedir. Yezid çeşitli yerlere hediyeler göndererek taraftarlarını çoğaltmak istemektedir. Bu arada Kûfe'ye Nu'mân'ı, Basra'ya ise Ubeydullah b. Ziyâd'ı atamıştır.

Zulümlere dayanamayan yetmiş iki cesur Müslüman, Kadı Şureyh'in evinde bir araya gelirler. Hz. Hüseyin'i davet ederek ona tâbi olma kararı alınır; bu minvalde kendisine bir mektup yazılır. Hz. Hüseyin mektubu alınca istişarede bulunur. Gitmesinden yana olanlar olduğu gibi, bunu tehlikeli bulanlar da vardır. Yezid'in durumdan haberdâr olacağını ve kendisine kötülük yapabileceğini söylerler. Hz. Hüseyin, Cenâb-ı Hakk'ın takdir ettiği ne ise onun olacağını söyler. Durumu araştırmak üzere Müslim b. Ukayl'i ve Sa'd'ı Kûfe'ye gönderir.

(161-369) Burada "Müslim ile Sa'd Kûfe'de Sünnî Aradıkları Beyânındadır." başlığı bulunmaktadır. Kûfe'de Hâni b. Urve'nin evinde toplanılır ve Hz. Hüseyin'e biat edilir. Kısa zamanda "sünnî askerler" in sayısı on beş bine çıkar. Müslim, yirmi yedinci gün Hz. Hüseyin'e durumu bildiren bir mektup yazarak Sa'd ile gönderir ve derhal gelmesini ister. Hz. Hüseyin mektubu alınca yola çıkar. Bu haber Yezid'e ulaşınca Ubeydullah'a hazırlık yapmasını emreder ve Kûfe'ye gelen Hz. Hüseyin'e engel olmasını ister. İlk olarak Kûfe'de bulunan Müslim aranılarak bulunur ve şehit edilir. Hâricîler'den kaçan Müslim'in iki oğlu bir müddet kaçabilirlerse de sonunda onlar da acımasızca öldürülür. Ubeydullah, günahsız çocukların öldürülmelerine kızar ve onları öldüreni öldürür.

İkinci Meclis (370-614): Hz. Hüseyin ailesini ve yoldaşlarını alıp Kûfe'ye doğru ilerler. Karasu denen mevkiye Kûfe'den gelen bir kervanla karşılaşılır. Kervanda bulunan Zehr b. Hâsin adındaki kişi Nu'mân'ın zulmünden yakınır, Müslim ve iki oğlunun şehit edildiklerini haber verir. Hz. Hüseyin'den Mekke'yi terk etmemesini ister, kendisine zarar vereceklerini söyleyerek geri dönmesi için yalvarır. Ancak Hz. Hüseyin, yardımcımız Allah'tır diyerek geri dönemeyeceğini söyler.

Zehr de kılavuzluk yapmak üzere onlara katılır ve yola devam edilir. Bu arada Ubeydullah'a Hz. Hüseyin'in yetmiş iki kişiyle birlikte Kûfe'ye doğru geldiği haberi ulaştırılır. Ubeydullah, Nu'mân'a olan biteni anlatarak danışır. Nu'mân on bin askerle önlerinin derhal kesilmesi gerektiğini söyler.

Ubeydullah, Hurr'a on iki bin asker toplayarak Hz. Hüseyin'e gitmesini, önce nazikçe bu işten vazgeçmeyi teklif etmesini, kabul etmezse yakalamasını emreder.

Hz. Hüseyin, beraberindekilerle birlikte Kerbelâ'ya vardığında orada bulunan askerleri görür. Durumu öğrenmek üzere Kâsım b. Hâtem'i onlara gönderir. Kâsım, Hurr'a dünyanın fâniliğinden ve yaptığı işin yanlışlığından bahseder. Bunun üzerine Hurr, ağlayarak yaptıklarından ötürü pişmanlığını dile getirir; ancak ailesinin Hâricîler'in yanında bulunmasından ötürü şimdilik kendilerine katılamayacağını söyler.

Hz. Hüseyin ve beraberindekiler, ileride Hz. Hüseyin'in kabrinin bulunacağı yere gelirler. Hz. Hüseyin yerden bir avuç toprak alarak koklar ve burada duralım, takdir olan ne ise görelim, der.

Ubeydullah, Hz. Hüseyin'in üstüne yine asker göndermek ister. Bu sefer Amr-ı Nahs (Ömer b. Sa'd)'ı bulur. Kendisine mal, mülk ve beylik verdikten sonra, otuz bin asker alarak Hz. Hüseyin'e gitmesini, kendisinden ya biat ya da başını almasını emreder.

Kerbelâ'ya gelen Amr, savaşmak gerektiğini söylerse de Hurr, Hz. Hüseyin'le görüşeyim, belki kendisini biate ikna ederim, der. Hz. Hüseyin'e gelerek seksen bin asker toplandığını, buradan çıkamayacağını, ancak biat ederek kurtulabileceğini söyler. Hz. Hüseyin, dünyanın fâniliğinden bahseder ve Resûlullah'ın âline uyması gerektiğini anlatır. Bunun üzerine Hurr, Hz. Hüseyin'e biat eder. Amr-ı Nahs'a dönerek bu işten vazgeçmesi için dil döker. Nasihatleri kâr etmeyince de iki oğluyla beraber Hz. Hüseyin'in yanına katılır. Hâricîler, Hurr'un görevini Şimr'e verirler.

Amr, askerlerine Hz. Hüseyin'in suya ulaşmasını engellemelerini emreder. Böylece savaşmaya mecâli kalmayacaktır. Bunun için yedi bin asker görevlendirilir. Hz. Hüseyin beraberindekilerin susuzluktan helâk olacakları endişesine kapılır ve buradan gitmelerini ister. Bunu duyan yârenler, bunu asla kabul etmeyeceklerini, bu uğurda seve seve can vermek istediklerini söylerler. Hz. Hüseyin'den tek istedikleri ise rûz-ı cezâda kendilerine şefaat etmesidir. Hz. Hüseyin, bunun üzerine ağlar ve kendilerine uzun uzun dua eder. Akşam olunca ise uykusunda Hz. Peygamber'i görür. Hz. Peygamber, sabretmesini, Allah'ın takdirine boyun eğerek canını fedâ kılması gerektiğini, kendisinin şehitler zümresinin şâhı olacağını söyler. Hz. Hüseyin uyanınca rüyasını hatırlar ve Allah'a şükreder.

Üçüncü Meclis (615-700): Hz. Hüseyin ile birlikte 72 kişi vardır. Hâricîler ise 83 bin kişidir. Savaş davulları çalmaya başlamıştır. Müslim'in

oğlu, babasının kanını yerde bırakmamak için Hz. Hüseyin'den meydana çıkarak savaşma izni ister. Hz. Hüseyin bu izni verir. İki kişi ile savaşıp onları öldürdükten sonra karşısına kimse çıkmayınca Hz. Hüseyin'in yanına döner. Bir içim su ister ve ardından son nefesini verir. Meydana daha sonra Hurr çıkar. Hâricîler'den altmışını öldürür. Bunun üzerine Hâricîler hep birden onun üzerine saldırırlar. Yaralı bir şekilde Hz. Hüseyin'in yanına dönen Hurr da şehit olur.

Dördüncü Meclis (701-805): Hz. Ali'nin kölesi Sa'd, Cafer-i Sâdık'ın oğlu Kâsım, Hz. Hüseyin'in kardeşleri, köleleri de şehit olurlar. Cafer oğlu Tâlib, Hâricîler'den yetmiş iki kişiyi öldürür; ancak sonunda o da şehit edilir. Hz. Hasan'ın oğlu Kâsım, savaş meydanına çıkar ve Hâricîler'e şiiirle seslenir. Bir baba ve dört oğluya savaşarak onları öldürmesi üzerine Hâricîler başına üşüşür. Kâsım 132'sini öldürürse de 33 yerinden yaralanır ve sonunda şehit olur. Mübarek başı kesilerek zafer davulları çalınır. Kâsım'ın Abdullah isminde bir kardeşi vardır. Meydana bu kez o çıkar. Amr onu öldürmelerini ister. Abdullah, bin askeri öldürür.

Beşinci Meclis (806-902): Sonunda Abdullah da şehitlik mertebesine erişir. Savaş meydanına bu defa Hz. Hüseyin'in kardeşi Avn çıkar. Pek çok kişiyi öldürür. Sonunda Hâricîler'in hep beraber saldırmasıyla başı kesilerek şehit edilir. Hz. Hüseyin'in artık bir tek kardeşi kalmıştır; o da Abbâs'tır. Hz. Hüseyin, Abbâs'ı Hâricîler'den su istemek üzere gönderir. Abbâs, karşı tarafa geçip su kabını doldurur; ancak geri dönerken Amr, ona engel olunmasını ve suyun elinden alınarak öldürülmesini emreder. Abbâs da başı kesilerek şehit edilir. Hz. Hüseyin artık oğlu Ali ile birlikte kalmıştır. Ali babasından savaşmak için izin istese de o buna razı olmaz ve duygusal içeriği yoğun bir konuşma yapar. Bu sözleri duyan Hâricîler Amr'a yaptıkları işin yanlış olduğunu söylerler.

Altıncı Meclis (903-1119): Ali sonunda babasından izin alır ve savaş meydanına çıkar. Karşısına Amr-ı Nahs'ın Musul havâlisini kendisine va'dettiği Târik çıkar. Ali onu öldürür. Ardından savaş meydanına çıkan Târik'in oğlu Talha'yı da öldürür. Nevfel oğlu on bin askerle Ali'yi öldürmek için savaşır. Ali, Hâricîler'den 130'unu öldürür; ancak arkasından yapılan bir saldırı ile kolu yara alır. Hz. Hüseyin'in yanına dönen Ali, babasının dizlerinde gözlerini yumar. Hz. Hüseyin artık yalnızdır.

Hız. Hüseyin'in küçük oğlu İbrahim susuzluktan ağlamaktadır. İbrahim'i kucağına alarak Hâricîler'e seslenen Hız. Hüseyin, oğlunun kaç gündür susuz olduğunu söyler ve bu masum çocuğa su vermelerini ister. Atılan ok ile ağzından yaralanan çocuk hayata veda eder. Sonunda Hız. Hüseyin zırhını giyer, Zülfikâr'ı kuşanır. Kızları, kardeşleri, eşi gitmemesi için yalvarırlar. Hız. Hüseyin, Cenâb-ı Hakk'ın takdiri ne ise onun olacağını söyler ve onları Allah'a ısmarlayarak savaş meydanına iner. Amr'a dünyaya aldandıp yanlış işler yaptığını, evlâd-ı Resûl'ü hor-hakîr kıldığını söyler ve savaşmaya başlar. Zülfikârıyla, ok ve mızrağıyla çok kişiyi öldürür. Biraz dinlenmek üzere çadırına döner. Yedi yerinden yaralanmıştır. Yedi yaşındaki Zeynelâbidîn adındaki oğlunu nesillerinin kesilmemesi için saklamalarını emreder. Oğlu ve kızıyla helalleşir.

Hâricîler kendi aralarında istişâre ederler ve Hız. Hüseyin'i ortalarına almak gerektiğini söylerler. Askerler dörde bölünür ve Hız. Hüseyin'in etrafı sarılır. Kurtuluşun olmayacağını anlayan Hız. Hüseyin, atıyla Hâricîler'in arasına girer. Pek çok kişiyi öldürürse de sonunda mecâli kalmaz. Önce atından düşürülür; ancak atı başından gitmez, kimseyi de ona yaklaştırmaz. Bunun üzerine oklarla atı yaralanır. Hız. Hüseyin meydanda bir başına kalmıştır. Hâricîler'den kimi onun götürülmesi gerektiğini, kimi ise hemen orada hayatına son verilmesi gerektiğini söylerler. Şimr-i zâlim eline hançeri alır. Hız. Hüseyin su vermesini ister. Su vermesi hâlinde ona kanını helâl edeceğini ve âhirette ondan şikâyetçi olmayacağını söyler. Ancak Şimr, yer gök hepsi su olsa da vermeyeceğini söyler. Bunun üzerine Hız. Hüseyin "Hak" diyerek ayağını yere vurur. Yerden çok güzel, tatlı bir su fışkırır. Hız. Hüseyin bunun Allah'ın emri ile gerçekleştiğini, meselenin susuzluk olmadığını, Cenâb-ı Hakk'ın böyle takdir ettiğini söyler.

Hız. Hüseyin, Şimr'den nişanı görmek üzere göğsünü açmasını ister. Şimr göğsünü açar. Hız. Hüseyin, dedesi Hız. Peygamber'in doğru söylediğini ifade eder. Şimr ne demek istediğini sorar. O da dedesinin, "Seni göğsü kapkara biri öldürecek." dediğini, bunun böylece gerçekleştiğini söyler. Şimr, Hız. Hüseyin'i sağ yanına yatırır ve hançeri çalar; ancak üç kez denemesine rağmen hançer kesmez. Bunun üzerine Hız. Hüseyin, boğazını Hız. Peygamber'in öptüğünü bu nedenle de bıçağın orayı asla kesmeyeceğini, kendisini ancak ensesinden kesebileceğini söyler. Şimr de öyle yapar. Cihani titreten o olay gerçekleşir; Hız. Hüseyin şehit olur. Hız. Hüseyin'den kanın akmaya başlamasıyla tüm yaratılmışlar figan ederler. Yer gök kapkara olur; göz gözü görmez. Oradaki bir taşın içinden bir el çıkar. Üzerinde Hız.

Hüseyin'i öldürenin dünyadan imansız gideceği, Hz. Peygamber'in ona şefaet etmeyeceği ve ebedî cehennemde yanacağı yazılıdır.

Karanlık açılmaya başlayınca Hz. Hüseyin'in çadırına gidenler, orada bulunan kadınların üzerlerindeki elbiseleri alırlar. Hz. Hüseyin'in eşi Şehrbânû'nun ve iki kızının da elbiseleri alınır. Kadınların sayısı yirmi birdir. Hepsini alarak Kûfe yolunu tutarlar. Ancak içlerinden bir deveci savaş meydanında kalır. İşine yarayabilecek bir şeyler arar. Hz. Hüseyin'in elbiselerini çıkarmışlardır; ancak iç elbisesi kalmıştır. Deveci buna göz diker ve Hz. Hüseyin'in üzerinden iç elbisesini çıkarmak ister. Hz. Hüseyin önce sağ eliyle buna engel olur, deveci onun sağ elini keser. Sol eliyle mâni olunca da sol elini keser. Tam isteğine ulaşacağı sırada karşıdan bir yiğidin geldiğini görür. Hemen saklanır. Gelen kişi Hz. Hüseyin'e sarılır ve ağlar. Bu sırada oraya biri daha gelir, derken bir biri ardına iki kişi daha gelir. Son gelen -ki bu Hz. Ali'dir- Hz. Hüseyin'e ellerini kimin kestiğini sorar. Hz. Hüseyin'in bedeninden bir ses çıkar ve devecinin yerini gösterir. Hz. Ali, bu zulmü nasıl olup da yaptığını sorar ve lanet ederek yüzünün domuz yüzüne çevrilmesini ayrıca hayatı boyunca kendi kendisine lanet etmesini diler. O anda devecinin yüzü hemen domuza kalbolur ve kendi kendisine lanet okumaya başlar. Veysel Karanî hazretleri, yüzünü bir örtü ile örtmüş olan bu şahsı gördüğünü, örtüsünü kaldırıncaya yüzünün domuza benzediğine şahit olduğunu ve kendi kendisine lanet ettiğini duyduğunu söylemiştir.

Yedinci Meclis (1120-1256): Şehitler savaş meydanında elli gün kalırlar. Her gece Hz. Hüseyin'in yattığı yere nûr iner. Civarda yaşayan Yahudiler oraya gelince Hz. Hüseyin'in yüce bir insan olduğunu anlarlar, onu ayrı bir yere, diğer şehitleri başka bir yere defnedirler.

Hâricîler Kûfe'ye yaklaşmışlardır. Şimr'in evine yakın bir yerde konaklamak için durulur. Şimr evine gider. İyi bir mümine olan Şimr'in eşi, koparılmış başları görünce bunların kime ait olduğunu sorar. Şimr, başların yönetime karşı çıkmış birilerine ait olduğunu söyler. O gece Hz. Hüseyin'in mübarek başının bulunduğu oda nûr ile dolar. Buraya gelen kadınlar başı ellerine alıp gözlerini öper; miskler, amberler saçarlar. Bunları gören Şimr'in karısı kendilerinin kim olduğunu ve başın kime ait olduğunu sorar. Gelenler Hz. Fâtıma, Hz. Hatice, Hz. Âişe ve Hz. Meryem'dir. Öperek miskler sürdükleri ise Hz. Hüseyin'in başıdır. Bu mübarek kadınlar ortadan kaybolunca Şimr'in karısı başı eline alır. Yıkar; saçını, sakalını tarar. Şimr'e giderek o andan itibaren karısı olmadığını söyler ve evi terk eder.

Sabah olunca başlar mızraklara geçirilir, davullar çalınır ve yola devam edilir. Ubeydullah'a kafilenin Kûfe'ye yaklaştığı söylenerek müjde verilir. Şimr, Amr ile birlikte şehre girer. Ubeydullah'ın katına varılır. Hz. Hüseyin'in başı altın bir sini içerisinde gelir. Ubeydullah başı alarak dizinin üstüne koyar ve Amr'ı çağırarak olanları anlatmasını ister. Amr, öldürdükleri isimleri teker teker sayar; sonunda Hz. Hüseyin'e gelir. Tam bu sırada Hz. Hüseyin'in başından kan akar. Bu kan Ubeydullah'ın önce elbisesini sonra da dizini deler. Hemen başı yere indirir. Ancak bir ayağı çürümeye başlamıştır bile. Doktorlar bir çare bulamazlar ve bedeni kokmaya başlar, sonunda da ölür. Ancak yer cesedini kabul etmez. Bu nedenle de parçalanır ve köpeklere atılır.

Hâricîler bir araya gelip başları ve beraberindeki kadınları Şam'a kimin götüreceğini konuşurlar. Bu işi Amr'ın yapması kararlaştırılır. Amr ve Şimr, başları Yezid'e teslim edeceklerdir. Yola çıkılır. Yol üstünde beş yüz kadar rahibin bulunduğu çok eski bir manastıra varılır. Başlarında ise üç yüz yaşlarında bir rahip vardır. Kırk yıldan beri manastırdan dışarı çıkmamıştır. Ancak bu hâdise dolayısıyla manastırın üstüne çıkar ve kabileyi seyrederek. Sonunda yanlarına gider ve liderleri olan Amr'a başlardan birini yarın getirmek üzere almak istediğini söyler. İsteği kabul edilir; ancak almak istediği baş Hz. Hüseyin'in başı olunca buna izin verilmez. Sonunda bir kese altın vererek başı alır. Gece başın bulunduğu manastırın içi nûrla dolar. Hz. Âdem, Hz. İbrahim, Hz. İsmail, Hz. Nûh, Hz. Mûsâ, Hz. İsâ, Hz. Muhammed (s.a.v.) ve dört halife oradadırlar. Buna şahit olan rahip bayılır. Akli başına gelince orada olanlara aralarında duran nûrlu, yüzü gül gibi parıldayan zâtın kim olduğunu sorar. Hz. Ebûbekir, Hz. Peygamber'i tanıttıktan sonra başın kime ait olduğunu anlatır. Bunun üzerine rahip Müslüman olur. Hz. Hüseyin'in başını gül suyuyla yıkayarak miskler sürer. Sabah olunca Amr'a gidip gece olanları anlatır.

Sekizinci Meclis (1257-1333): Rahibin elinden Hz. Hüseyin'in başı alınır ve yola devam edilir. Halep'e yaklaşılr. Şehrbânû hamiledir. Muhsin isminde bir çocuğu olur; ancak çocuk vefat eder. Sonunda Şam'a varılır. Yezid'e müjde verilir. Saraya varılınca Hz. Hüseyin'in kızları ve kız kardeşleri kapı önünde yalın ayak, başı açık bekletilir. Amr ve Şimr, Yezid'in önüne gelirler ve yere kapanırlar. Hz. Hüseyin'in başını gören Yezid sevinir. Bu sırada orada elçi olarak bulunan birisi, Hz. Peygamber hayattayken onu ziyaret ederek Müslüman olduğunu ve o sırada Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'i Hz. Peygamber'in okşayarak nasıl sevdiğine şahit

olduğunu söyler ve Yezid'e bu işi nasıl olup da yaptığını sorar. Buna sinirlenen Yezid o şahsı öldürür. Orada bulunan ve Hz. Hüseyin'in kızlarının hâlini gören bir Yahudi, kendisi Hz. Davud'un soyundan geldiği için Yahudiler'in şahsına son derece hürmet gösterdiklerini, Hz. Peygamber irtihâl edeli elli sene geçmediği hâlde O'nun âlini öldürmesini ve onları bu hâle sokmasını anlayamadığını söyler. Bunun nasıl bir Müslümanlık olduğunu sorar, Yezid'e hakaretler eder, sonunda da Müslüman olur. Ancak Hâriciler onun da boynunu vururlar.

Dokuzuncu Meclis (1334-1387): Yezid, Hz. Hüseyin'in oğlu Zeynelâbidîn'i içeri getirmelerini ister. Zeynelâbidîn'e Allah'ın yönetimi onlara lâyük görmediğini söyler; başlarına gelenleri anlatarak onu küçük düşürmeye çalışır. Zeynelâbidîn ise Yezid'e yaptıklarının yanlış olduğunu; kendilerinin Hz. Peygamber'in, karşıdakilerin ise İblis'in yoldaşları olduklarını söyler. Bu sözlere sinirlenen Yezid, cellâda Zeynelâbidîn'i hemen öldürmesini emreder; ancak Hz. Hüseyin'in kardeşi Ümmü Gülsüm buna izin vermez. Hz. Peygamber'in neslini hep öldürdüklerini, âhirette bundan hesaba çekileceklerini söyler. Yezid bunun üzerine Zeynelâbidîn'e döner ve her ne isterse vereceğini söyler. Zeynelâbidîn de babasının başını kendilerine vermelerini ve Cuma günü minberde hutbe okumasına izin vermesini ister. Yezid bunları kabul eder. Ancak vakti gelip de Zeynelâbidîn minbere çıkacağı zaman Yezid buna pişman olur ve söyleyeceklerini minbere çıkmadan söylemesini ister. Bunun üzerine henüz yedi yaşındaki Zeynelâbidîn, Allah'a hamd, Hz. Peygamber'e salât getirdikten sonra babasının, kardeşlerinin başına gelenleri anlatır.

Onuncu Meclis (1388-1413): Zeynelâbidîn'in konuşmasının fazla uzamasını istemeyen Yezid, hemen Cuma namazına geçilmesini ister. İmam hemen mihraba geçer ve namazı kıldırır.

Sünniler Yezid'in sarayını yıkarak onu yakmak isterler. Bu sırada gökyüzünü bulutlar kaplar ve etraf kapkaranlık olur. Herkes kıyametin kopacağını sanır. Yağmur yağar, sel olur. Şam'ın yarısı sular altında kalır; pek çok insan ölür. Bu olanların Allah tarafından verilmiş bir belâ olduğu ve buna Yezid'in sebep olduğu söylenir. Bunun üzerine Mervan, Yezid'e; Hz. Hüseyin'in yakınlarının şehirden derhal çıkarılmalarını, aksi takdirde tahtın elden gideceğini söyler. Yezid, Zeynelâbidîn'e haber gönderir ve her istediklerini vereceğini söyler. Mal-mülk ile kandırılmayacaklarını, yarına

ulaşmaları hâlinde Resûl'ün yerine minbere çıkarak O'na dualar etmek istediğini söyler.

Mevt-i Yezid-i bî-din La'netu'llâh (1414-1481): Acem'de Muhammed Irâkî isminde ulu bir zât vardır. 400 hizmetkârı ile birlikte yola çıkarak Şam'a gelir. Burada Hz. Hüseyin'in başına gelenleri duyunca çok üzülür ve Cenâb-ı Hak'tan zalimlere cezalarını vermesini diler. Gözyaşları döker; biraz sonra da uykuya dalar. Rüyasında kıyametin koptuğunu görür. Kimi insanların durumu iyidir; kimileri ise cehenneme doğru yol almaktadır. Bu insanların ortasında nûr yüzlü Hz. Muhammed (s.a.v.) vardır. Kendisi Hz. Peygamber'den şefaet isterse de, Peygamberimiz onun yüzüne bakmaz. Bunun üzerine günahının ne olduğunu, neden yüzüne bakmadığını sorar. Hz. Peygamber, Hz. Hüseyin'i öldürdüklerini, kendisinin bu duruma neden ses çıkarmadığını sorar. Beraberindeki adamlarla birlikte yarın camiye gitmelerini, Zeynelâbidîn'in Yezid'in zulmüne uğradığını ve onu bu durumdan kurtarmalarını emreder. Muhammed Irâkî uyanınca adamlarını silahlandırır ve ertesi gün hep birlikte camiye giderler. Yezid camiye Mervan ile birlikte gelir. Muhammed Irâkî, yüksek sesle Müslümanlara seslenir. Hz. Peygamber'i sevenlerin ahde vefâ göstermeleri gerektiğini söyler. Hz. Hüseyin'i şehit edenin bugün malının alınması, başının kesilmesi gerektiğini söyler. Bütün Sünnîler kılıçlarını çekerler ve Yezid'e hücum ederler. Muhammed Irâkî'nin beraberindeki 400 kişi de Yezid'in askerlerini öldürür. Yezid bunun üzerine sarayına kaçır; ancak yol üzerinde suyu tükenmiş bir kuyuya düşerek orada can verir.

Şehrbânû ve Ümm Gülsüm hasta düşüp vefat ederler. Zeynelâbidîn geri kalanlarla birlikte Medîne'ye doğru yola çıkar. Medîne'ye vardıklarında onları karşılayanlar Hz. Hüseyin'in şehâdetine son derece üzülürler.

Nasâyh-i İhvân (1482-1558): Şâir, burada öncelikle kendisinin günahkâr ve âsî biri olduğunu, bununla birlikte Kâdir ve rahmeti bol olan Allah'a sığındığını, Cenâb-ı Hak'tan kendisini affetmesini dilediğini belirtir. Son nefesinde iman ile gitmek istediğini söyleyen şâir, ölünce gömülmek üzere Allah'tan Hz. Hüseyin'in yakınlarında bir kabir ister. Bundan sonra Nûreddîn Efendi, nasihat kısmına geçer. Bu kısımda yapılan her işte Allah'ın emirlerinin gözetilmesi, gıybet, riyâ ve hasetten uzak durulması, dünyanın geçiciliği vb. hususlar vurgulanır.

Münâcât (1559-1657): Şâirin, zaman ve mekândan münezzeh olan yüce Allah'ın huzuruna günahkâr bir şekilde geldiğini söylediği ve af dilediği bölümdür. Burada Kur'ân, Hz. Peygamber'in ismi, Hz. Hüseyin'in bedeni, rûhu, kesilen başı, dökülen kanı, yanındaki yoldaşları, akan kanları ve başları hakkı için Cenâb-ı Hak'tan bağışlanma dileğinde bulunmaktadır. Âhirette Hz. Hüseyin ile birlikte haşr olmak istediğini söyleyen şâir, Hz. Peygamber'in şefaatinin talep eder. Eserinin adından, yazılışından, Yezid'in durumundan bahseder. Hz. Hüseyin'in pâk rûhuna ve Kerbelâ'daki yoldaşlarına medh ü senâda bulunur.

Sebeb-i Te'lif-i Kitâb (1658-1745): Şâir bu kısımda hayatına dâir bazı bilgiler verdikten sonra eserin yazılış sebebinden bahseder. Kitabının, karıncanın Hz. Süleyman'a sunduğu hediye misâli olduğunu söyler ve kabul olunmasını diler. Maktel, Cenâb-ı Hak'a hamd, Hz. Peygamber'e ve âline salâttan sonra eserin telif tarihini gösteren bir beyitle sona erer.

3. Yûsuf-ı Meddâh'a Atfedilen Maktel-i Hüseyin ile Hacı Nûreddîn Efendi'nin Hüseyin'in Makteli Adlı Eserinin Karşılaştırılması

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Türk edebiyatında “maktel” türünde bilinen ilk eser, Yûsuf-ı Meddâh'a nisbet edilen “Maktel-i Hüseyin” dir. Nûreddîn Efendi'nin Hüseyin'in Makteli adlı eseri, gerek şekil gerekse muhtevâsı bakımından incelendiğinde “Maktel-i Hüseyin” ile büyük benzerlikleri görülür. Karahan, Hacı Nûreddîn'in muhtevâ bakımından Kastamonulu Şâzî³⁰'yi, üslup ve rûh itibarıyla ise Süleyman Çelebi'yi taklide özendiğini söyler. Nûreddîn Efendi'den seçtiği dört beyti Maktel-i Hüseyin ile karşılaştırarak verdikten sonra, Süleyman Çelebi'nin şâir üzerindeki tesirini de yine mukâyeseli olarak verir³¹:

İy 'azizler işte başlaruz söze Bir vaşiyet kılaruz illâ size	İy 'azizler işte başlaruz söze Bir vaşiyet kılaruz illâ size
Bu vaşiyet kim direm her kim tuta Ol kişi imân ile rişlet ide (Hüseyin'in Makteli, 35-36)	Ol vaşiyet kim direm her kim tuta Misk gibi çoğusu cânlarda tüte (Vesiletü'n-Necât, 33-34) ³²

³⁰ Kastamonulu Şâzî ve Yûsuf-ı Meddâh'a aynı eser nisbet edilmektedir.

³¹ Karahan, *Anadolu Türk Edebiyatında Maktel-i Hüseyinler*, s. 26.

³² Necla Pekolcay, *Mevlid*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, s. 48.

Çalışmamızın bu kısmında biz Maktel-i Hüseyin ile Hüseyin'in Makteli adlı eserlerin muhtelif bölümlerinden seçtiğimiz örneklerle, eserleri önce şekil daha sonra da muhteva açısından karşılaştıracamız.³³ Böylece Nûreddîn Efendi'nin söz konusu eserden etkilenme derecesini ortaya koymaya çalışacağız.

3.1. Şekil

Yûsuf-ı Meddâh'a nisbet edilen "Maktel-i Hüseyin" ile Nûreddîn Efendi'nin "Hüseyin'in Makteli" adlı eseri mesnevî nazım şekliyle ve arûz vezninin Remel bahrinin Failâtün Fâilâtün Fâilün kalıbıyla yazılmıştır. Ayrıca iki eserde de kullanılan ikinci kalıp hezec bahrinin Mefâilün Mefâilün Feülün kalıbıdır. Her iki eserde de mesnevî nazım şekli devam ederken aralarda gazellerin yer aldığı görülür.

Yûsuf-ı Meddâh'ın eseri 2824 beyit, Nûreddîn Efendi'ninki ise 1745 beyittir. Buna paralel olarak "Maktel-i Hüseyin"de 27 adet gazel bulunurken, Nûreddîn Efendi'nin eserinde 4 adet gazel yer alır. Her iki eserde dikkat çeken bir başka husus redif seçimindedir. Başka kelimeler de kullanılmakla beraber "gerek" kelimesinin redif olarak sıklıkla kullanıldığı görülür.

Yûsuf-ı Meddâh eserinde Kerbelâ hâdisesini on mecliste ele alır. Bu durum Nûreddîn Efendi'nin Maktel'i için de geçerlidir. Her iki eserdeki meclislerin yer alış düzeni ise şu şekildedir:

Maktel-i Hüseyin'deki 1 ve 2. meclisler Hüseyin'in Makteli'de 1. mecliste

Maktel-i Hüseyin'deki 3. meclis Hüseyin'in Makteli'nde 2. mecliste
Maktel-i Hüseyin'deki 4. meclis Hüseyin'in Makteli'nde 3. mecliste
Maktel-i Hüseyin'deki 5. meclis Hüseyin'in Makteli'nde 4. mecliste
Maktel-i Hüseyin'deki 6. meclis Hüseyin'in Makteli'nde 5. mecliste
Maktel-i Hüseyin'deki 7. meclis Hüseyin'in Makteli'nde 6. mecliste
Maktel-i Hüseyin'deki 8. meclis Hüseyin'in Makteli'nde 6. meclisin
sonu ve 7. mecliste

Maktel-i Hüseyin'deki 9. meclis Hüseyin'in Makteli'nde 8. mecliste
Maktel-i Hüseyin'deki 10. meclis Hüseyin'in Makteli'nde 9 ve 10.
meclislerde yer alır.

³³ İki eser arasında yaptığımız karşılaştırmada, Yûsuf-ı Meddâh'a atfedilen *Maktel* için Kenan Özçelik tarafından hazırlanan *Yûsuf-ı Meddâh ve Maktel-i Hüseyin (İnceleme-Metin-Sözlük)* adlı çalışmada yer alan bilgiler ve metin esas alınmıştır.

3.2. Muhteva

“Maktel-i Hüseyin”deki ilk bölüm (1-39. beyitler) tevhîd ve münâcât içeriklidir. Bu kısım “Hüseyin’in Makteli”nde de bulunur (1-38. beyitler). Burada dikkat çeken husus, beyit sayılarının birbirine yakınlığıdır.

Birinci meclise iki eserde de Hz. Peygamber’in irtihâlinden sonra başa geçen dört halife ile başlanır, Âl-i Ümeyye’nin başa gelişi, Yezid’in tahta oturması ve Hz. Hüseyin ile devam edilir.

“Maktel-i Hüseyin”in birinci meclisinde Hâricîler, isimleri verilerek anlatılmıştır (95-103). “Hüseyin’in Makteli”nde ise bu isimlerin yer almadığı görülür. Bu durum eserin bütününe teşmil edilebilir. “Maktel-i Hüseyin”de şahıs adları teferruatıyla verilirken, Nûreddîn Efendi bunları nisbeten eserine almaz.

Kişilerin şiirle konuşturulması “Maktel-i Hüseyin”de çok görülür. Nûreddîn Efendi’nin eserinde ise bu kısımlar çok daha azdır. Örneğin “Maktel-i Hüseyin”de 4. mecliste yer alan “Şi’r, Şi’r-i Seyyid, Şi’r-i Hurr; 5. meclisteki Şi’r-i Hüseyin; 6. mecliste bulunan Şi’r-i Ebûbekr-i Ali, Şi’r-i Abbâs, Şi’r-i Hüseyin, Şi’r-i ma’sûm, Şi’r-i Ali ibn-i Hüseyin” gibi bölümler “Hüseyin’in Makteli”nde yoktur. Nûreddîn Efendi olayları anlatırken “Maktel-i Hüseyin”e göre bazen takdim-tehir yapar. Hz. Hüseyin ile Şimr arasındaki diyalog buna örnek olarak verilebilir.³⁴

Verdiğimiz bu bilgilerden sonra her iki eserin tümünden seçerek yaptığımız aşağıdaki karşılaştırma, eserler arasındaki ilişkinin boyutunu göstermesi açısından önem taşımaktadır:

Yûsuf-ı Meddâh’a Atfedilen Maktel’i Hüseyin
Âhirine irdi ‘ömri nâgehân Vaşl kıldı Tañrı dergâhında cân (48)
Şoñra çün Âl-i Ümeyye geldiler Mülki bunlaruñ elinden aldılar (62)
Birbiriyle görüşüp ağlaşdılar Bir zamân fûrkat şarâbın içdiler (175)
Müslim eydür iy yarenler key bilüñ Bu işi key ih̄tiyât ile kıluñ
Eytdiler kim Pâdişâh-ı lâ-yezâl Ol Qadîm ü Qâdir ü ol bî-zevâl

³⁴ *Maktel-i Hüseyin* için bkz.: 1864-1874; *Hüseyin’in Makteli*’nde bkz.: 1032-1050. beyitler.

<p>Bize fırsat vire nuşret bulavuz Hâriciden dādumuzu alavuz</p> <p>Uş yine senün kıtuında iy ulu Kılalum bey'at kamu kiçi ulu</p> <p>Yetmiş iki pehlevān idi bular Müslim-ile bile bey'at kıldılar</p> <p>Qaldı Müslim anda on beş gün tamām Ol cemā'at ulu kiçi hāş u 'ām</p> <p>Ol yarenler gice gündüz bir birin Müslim'e gelürler idi her günin (177-183)</p>
<p>Müslimün oğlanların bulsam gerek İledüben māl ü mülk alsam gerek (503)</p>
<p>Hâriciler üşüp anı tutdılar Ol arada pāre pāre etdiler (1193)</p>
<p>Eydi 'ammum ne kılayum baña şu Töp buñaldum şusuzın iy nîk-hû</p> <p>Bir içim şu olsaydı ben bugün İşbu halkı kıldur-ıdum ser-nigün(1342-43)</p>
<p>Kendüye eydür Hüseyin içmedi şu Nice içem ben revā ola mı bu (1583)</p>
<p>Na'ra urdı döndi cevlān eyledi Vaşf-ı hālın şî'r idüben söyledi (1769)</p>
<p>Bir içim şu vir elüme sen benüm Kim helāl idem saña bu dem kıanum</p> <p>Tanıq olsun saña Rabbü'l-'ibād Añiretde kılmayam ben seni yād</p> <p>Hem dedeme ben şikāyet itmeyem İşbu işünden hikāyet itmeyem (1872-1874)</p>
<p>Hem Hüseynüñ gevdesinden geldi ün Didi baba uşda yatur ol zebün (2014)</p>

Seyyid eydür dilegim senden budur Babamuñ başını sen baña buyur
Pes Yezîd eydür revâ kıldum bunı Dağı nedür dilegün göster çanı (2649-2650)
Soñra âgâz eyledi ol vaşf-ı hâl Haç aña virmiş feşâhat pür-kemâl (2693)
Yağdı tolı yağmurile esdi yıl İndi tağlardan Dımışk üstine sil (2742)

Hacı Nûreddîn Efendi'nin Hüseyin'in Makteli Adlı Eseri
‘Ömri anuñ oldı âhir nâgehân Teslîm itdi Tañrı dergâhına cân (62)
Soñradan Āl-i Ümeyye geldiler Tahtlarını ellerinden aldılar (70)
Birbiriyle görüşüp ağlaşdılar Bir zamân fûrkat şarâbın içdiler (165)
Müslim eydür iy yarenler key bilün İşbu işi ihtiyât ile kıluñ
Didiler kim Pâdişâh-ı lâ-yezâl Ol Qadîm ü Qâdir ü ol bî-zevâl
Bize fırsat vire nuşret bulavuz Hâriciden dâdumuzu alavuz
Hoş sizün biz çapuñuzda iy ulu Qılalum bey‘at olalum bahtulu
Yetmiş iki pehlevân idi bular Müslim ile anda bey‘at kıldılar
Qaldı Müslim anda on beş gün tamâm Ol cemâ‘at ulu küçük hâş u ‘âm

Ol yarenler gice gündüz bir birin Müslim'e gelürler idi bir birin (168-174) ³⁵
Müslimüñ oğlanların bulsam gerek Öldürüben māl ü mülk alsam gerek (302)
Hariciler üşüp anı tıtdılar Kılıç ile pāre pāre etdiler (724)
Didi iy ' ammī meded āh baña şu Key buñaldum ben şusuz iy nīk-hū
Bir içim şu olsa idi ben bugün Hep kılırdum bu çeriyi ser-nigūn (810-811)
Yine eyder ki Hüseyin içmedi şu Nice içem ben revā ola mı bu (844)
Na'ra urdı döndi cevlan eyledi Şi' r içre vaşf-ı hālīn söyledi (979)
Bir içim şu virsen ağzıma benüm Kim helāl ide idim saña kanum
Şāhid olsun saña Rabbü'l-ibād Āhiretde kılmayam ben seni yād
Rūz-ı maşşerde şikāyet itmeyem İşbu hālūnden hikāyet itmeyem (1034-1036)
Çün Hüseyinüñ gevedesinden geldi ün Didi baba işte yatur ol zebūn (1108)
Seyyid eydür dileğim senden budur Babamuñ başımı girü baña vir
Pes Yezīd eydür revā kıldum anı Dağı nedür dilegüñ iste anı (1361-1362)
Şoñra āgāz eyledi vaşf-ı Resūl Haq aña virmiş feşāhatda kemāl (1379)
Yağdı yağmur tolu ile esdi yel İndi tağlardan Dımışk üstine sel (1396)

³⁵ Bu kısımdaki alıntılar *Maktel-i Hüseyin*'de 197, *Hüseyin'in Maktel'i*nde 187. beyte kadar bu minval üzere devam eder.

İki eser üzerinde yaptığımız bu karşılaştırma neticesinde şunu söyleyebiliriz ki Nûreddîn Efendi'nin ilk ve en önemli kaynağı Yûsuf-ı Meddâh'ın "Maktel-i Hüseyin"idir. Nûreddîn Efendi konu itibariyle büyük oranda bu eseri takip etmiştir. Aradaki farklılık eserin başlangıç ve son kısımlarındadır. "Maktel-i Hüseyin"de eser, onuncu meclis ile biterken, "Hüseyin'in Makteli"nde Yezid'in ölümü, nasâyih-i ihvân, münâcât, sebeb-i te'lîf-i kitâb ve şâirin kendi hayatına dâir verdiği bilgilerle eser son bulur. Hacı Nûreddîn farklı olan bu bölümlerin ve değiştirmeyerek doğrudan aldığı beyitlerin dışında kalan kısımlarda, muhteva itibariyle Yûsuf-ı Meddâh'ın eserine uymuş; ancak olayları kendi ifadeleriyle nazma dökmüştür.

Nûreddîn Efendi, yaptığı tüm bu alıntılara rağmen faydalandığı eserin veya müellifin adından hiçbir yerde bahsetmez, herhangi bir kaynak belirtmez. Bunun yerine "Rivayet edenler/raviler böyle dediler, kitaplarda böyle hikâye edildi." gibi ifadeler kullanır:

Cümle hâtûnlar idi yigirmi bir
Hep rivâyet eyleyenler böyle dir (1074)

Râviler böyle rivâyet eyledi
Hem kitâblarda hikâyet eyledi (1119)

Hacı Nûreddîn eserinin pek çok yerinde doğrudan aktarımlarda bulunmuştur. Bununla birlikte Maktel'ine son derece güvenir, eserinin eşi ve benzeri olmadığını, diğer maktellerden çok üstün olduğunu iddia eder:

Hüseyinün Maḳteli 'âlemde çoḳdur
Ve illâ hîç bunuñ mânendi yokdur (1660)

Cemî' -i dâsitânlar şâhıdır bu
Sa' âdet gencinün miftâhıdır bu (1597)

Nûreddîn Efendi genel anlamda, Yûsuf-ı Meddâh'ın "Maktel-i Hüseyin"inde yer alan bilgileri özetlemiştir. Bunu yaparken hoşuna giden bazen bir beyti, bazen ise ard arda gelen pek çok beyti eserine almıştır. Yapılan bu alıntılarda kimi zaman hiçbir değişiklik yapılmazken, bazen beytin bir veya iki kelimesi değiştirilmiştir. Nûreddîn Efendi'nin izlediği bir başka yöntem de kelimelerin yerini değiştirerek yeni cümleler kurmasıdır.

Karahan, Hacı Nûreddîn'in, "Maktel-i Hüseyin"in müellifinden "mülhem ve müteessir"³⁶ olduğunu söyler. Yukarıda verdiğimiz

³⁶ Karahan, *Anadolu Türk Edebiyatında Maktel-i Hüseyinler*, s. 26.

karşılaştırmalı örnek ve tespitler bunu doğrulamakla birlikte, ilham ve tesirin çok daha ileri bir boyutta olduğu ortadadır.

Sonuç

Türk edebiyatında XVI. yüzyılın ilk yarısında maktel-i Hüseyin konusunda yazılmış Hacı Nûreddîn Efendi'nin "Hüseyin'in Makteli" adlı eserinin tanıtılarak orijinalliği hususunun ele alındığı bu çalışmada, aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Eserin adı kaynaklarda ve kitabın ilk sayfasında "Vak'a-i Kerbelâ" olarak geçmekteyse de, eser içerisinde böyle bir isimlendirmeye rastlanmaz. Eser, müellifi tarafından "Hüseyin'in Makteli" şeklinde adlandırılmıştır.

2. Nûreddîn Efendi Maktel'in yazılış tarihini eserinin son beytinde ebced hesabıyla vermiştir. Buna göre eser, "huve hayrun ve ebkâ" ibâresinin ebcedle karşılığı olan 940/1533-34 senesinde kaleme alınmıştır.

3. Hacı Nûreddîn, "Sebeb-i Te'lif-i Kitâb" olarak ricâl-i gaybı gösterir. Allah'ın rızasına ulaşmasına vesile olacak şeyin ne olduğu hususunda gayb erenlerinden himmet istediği bir zamanda, kendisine "Maktel-i Hüseyin" yazması ilhâm edilir.

4. Eser, 1745 beyittir. Genel olarak mesnevî nazım şekliyle yazılmıştır. Bununla birlikte aralara konulan bir tane 4, üç tane 5'er beyitlik 4 adet gazel şekliyle yazılmış manzûme bulunmaktadır.

Hüseyin'in Makteli ağırlıklı olarak Failâtün Fâilâtün Fâilün kalıbıyla yazılmıştır. Eserde kullanılan ikinci kalıp ise Mefâilün Mefâilün Feûlün'dür.

5. On meclisten oluşan Maktel, Yezid'in ölümü, Nasâyih-i İhvân, münâcât, Sebeb-i Te'lif-i Kitâb ve şâirin kendi hayatına dâir verdiği bilgilerle tamamlanır.

6. Nûreddîn Efendi'nin "Hüseyin'in Makteli" adlı eseri, gerek şekil gerekse muhtevası bakımından incelendiğinde Türk edebiyatında "maktel" türünde bilinen ilk mesnevî olan ve Yûsuf-ı Meddâh'a nisbet edilen "Maktel-i Hüseyin" ile büyük benzerlikleri görülür.

7. Her iki eserin aruz vezninin aynı kalıplarıyla yazılması, mesnevî nazım şekli yanında gazellere yer verilmesi, aynı rediflerin kullanım sıklığı ve onar meclisten oluşmaları şekilsel benzerlikler olarak zikredilebilir.

8. Nûreddîn Efendi, konu itibarıyla de büyük oranda "Maktel-i Hüseyin"i takip etmiştir. Bunu yaparken izlediği yöntem; olayları özetleme, isimler hususunda ayrıntıya girmeme, bazen bir bazen ise pek çok beyti birebir alıntılama, alıntıladıkları üzerinde bazı küçük değişiklikler yaparak mısra veya beyti yeniden yazma, konular arasında takdim-tehir yapma

şeklinde özetlenebilir. Hacı Nûreddîn, bu derecede faydalandığı eserin adı veya müellifinden hiçbir yerde bahsetmez.

9. Nûreddîn Efendi, şîirden ve onun gerektirdiği teknik bilgilerden anlayan birisidir. Eserinde verdiği bazı bilgiler, onun maktel-i Hüseyin konusunda yazılan başka kitapları da okuyarak bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. Maktel'inin ilk ve son kısımları şâir tarafından kaleme alınmış özgün kısımlar olarak görülebilir. Bununla birlikte iki eser arasında baştan sona yapılacak bir mukayese neticesinde şâirin "Maktel-i Hüseyin" müellifinden ilham alması veya etkilenmesinin ötesinde bir durum söz konusudur. Bu da kanaatimizce eserin orijinalliğine gölge düşürmektedir.

YAHYA BİN BAŞİ VE MAKTEL-İ HÜSEYN'İ

Süleyman Eroğlu

1. Giriş

Kerbela Hadisesi, İslam tarihinin olduğu kadar insanlık tarihinin de en elim hadiselerinden biridir. Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra hilafeti devralan Hz. Ali, halifeliğini tanımayan Muaviye b. Ebu Süfyân ile uzun süre mücadele etmek zorunda kalmıştır. Birçok Müslüman'ın şehit olduğu Cemel ve Sıffin savaşlarına da sebebiyet veren bu durum Hz. Ali'nin şehit edilmesiyle daha da trajik ve içinden çıkılmaz bir hâl almıştır. Hz. Ali'nin ardından halife olarak ilan edilen Hz. Hasan, sükûnetin sağlanması adına hilafeti Muaviye'ye bırakmışsa da babası gibi o da şehit olmaktan kurtulamamıştır. Muaviye'nin hilafetinde ortalık bir süreliğine yatışmışsa da hayatının sonuna doğru oğlu Yezid'i yerine halife ilan etmesi yeni huzursuzlukların doğmasına sebep olmuştur. Hilafeti meşru hakkı görüp Yezid'in halifeliğini kabul etmeyen Hz. Hüseyin, taraftarlarının desteğini almak üzere Mekke'den Kufe'ye hareket etmiş, Ninava nahiyesine bağlı Kerbelâ denilen yerde yakınlarıyla birlikte konakladığı esnada Yezid'in ordusunca kuşatılmıştır. 10 Muharrem sabahı başlayan savaşta çocukları, yeğenleri, yakınları bir bir şehit olan Hz. Hüseyin'in kendisi de başı kesilerek öldürülmüştür.¹

10 Muharrem 61/10 Ekim 680 tarihinde Hz. Hüseyin'in katli ile neticelenen bu talihsiz hadise, Müslüman toplumların gönüllerinde asırlarca bitip tükenmeyecek bir üzüntüye sebep olduğu gibi Hz. Hüseyin'i de gerek Hz. Muhammed'in torunu olması sebebiyle gerekse de uğradığı haksızlık ve Kerbelâ'da gösterdiği cesaret dolayısıyla İslam âlemince çok sevilen sembol şahsiyetlerden biri haline getirmiştir.

Kerbela Hadisesi meydana geldiği asırdan başlayarak günümüze değin süregelen çeşitli matem merasimlerine yol açtığı gibi bu hadise etrafında zamanla sözlü ve yazılı zengin bir edebiyat da teşekkül etmiştir. Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da katledilişı yeni bir edebî türün doğuşuna da kaynaklık etmiş, bu üzücü hadisenin tesiri maktel edebî türünü ortaya çıkarmıştır.

¹ Bk. Abdülkadir Karahan, *Anadolu Türk Edebiyatında Maktel-i Hüseyin'ler*, Edebiyat Fakültesi Türkoloji Disiplini Mezuniyet Travayı, İstanbul 1939, s. 1-2; Seyma Güngör, *Hadikatü's-Sü'edâ*, Ankara 1987, s. XV-XX; Ethem Ruhi Fığlalı, "Hüseyin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, C. XVIII, s. 518-521; Mehmet Arslan-Mehtap Erdoğan, *Kerbela Mersiyeleri*, Ankara 2009, s. 8-38.

Maktel türünün ilk örneklerine Arap edebiyatında rastlanmaktadır. Ebu Mihnef Lut b. Yahya'nın Kitab-ı Maktel-i Hüseyin'i ile Ebu'l-Ferec Isfahânî'nin Makâtîlü't-Tâlibîn'i bu konudaki ilk eserlerdir. Fars edebiyatında da bu konuyu işleyen ve edebî acıdan büyük değer taşıyan en meşhur eser, Hüseyin Vâ'iz Kâşifî'nin Ravzatü'ş-Şühedâ'sıdır. Türk edebiyatının Anadolu sahasındaki ilk maktel örneklerine ise XIV. yüzyıldan itibaren rastlanmaktadır. Kastamonulu Şâdî, Yûsuf-ı Meddah, Yahya b. Bahşî gibi şairler edebiyatımızdaki ilk maktelleri kaleme almış olup bu türün Türk edebiyatındaki en meşhur eserini Fuzûlî, Hadîkatü's-Sü'edâ'sıyla ortaya koymuştur.²

Anadolu'da XIV. yüzyılla birlikte başlayan maktel yazma geleneği, XV. yüzyılda te'lif, tercüme ve anonim karakterli maktellerin kaleme alınmasıyla sürdürülmüştür. Türk maktel edebiyatının Anadolu sahasındaki ilk örneklerinden birini XV. yüzyıl âlim ve şairlerinden Yahya b. Bahşî vermiştir.

2. Yahyâ b. Bahşî'nin Hayatı³

Dinî tasavvufî Türk edebiyatının XV. yüzyılda yetiştirdiği şairlerden biri olan Yahyâ b. Bahşî'nin hayatı hakkındaki bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Adı geçen kaynaklarda Gönen yahut Tuzla'da doğduğu belirtilmekte, doğum tarihi bilinmemektedir. Dinî ve ilmî sahada kendini iyi yetiştirmiş olan Bahşî, öğreniminin ardından Sultan I. Murad tarafından kurulmuş olan

² XVI. yüzyıl maktel edebiyatımızın en verimli dönemlerinden biridir. Lâmi'î Çelebi'nin *Maktel-i Âl-i Resûl*'ü, Hacı Nûreddîn Efendi'nin *Maktel-i Hüseyin*'i, Gelibolulu Câmi'nin *Saadetnâme*'si, Âsık b. Ali Natta'î'nin *Tercüme-i Ravzatü'ş-Şühedâ*'sı, Fuzûlî'nin *Hadîkatü's-Sü'edâ*'sı ve Eğirdirli Şerifî'nin *Şevâhidü'ş-Şühedâ*'sı bu verimliliğe işaret edebilecek eserlerdir. Bk. Şeyma Güngör, *age.*, s. XXII-XXIX.; Sadık Yazar, "Eğirdirli Şerifî'nin *Şevâhidü'ş-Şühedâ*'sı" *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/2 Winter 2009, s. 1092-1116.

³ Yahyâ b. Bahşî hakkında bilgi için Bk.: Mecdî Mehmed Efendi, *Şakâyık-ı Nûmâniyye ve Zeylleri*, (Haz. Abdülkadir Özcan) İstanbul 1989, C. I, s. 343; Balırczâde Selîsî Şeyh Mehmed, *Ravza-i Evliya* (Haz. Mefail Hızlı, Murat Yurtsever) Bursa 2000, s. 194-195-221; İsmail Belîğ, *Güldeste-i Riyâ-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân* (Haz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu), Ankara 1998, s. 85; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ* (Haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz), İstanbul 2006, C. I, s. 353; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (Haz. Mustafa Tatcı-Cemal Kurnaz), Ankara 2000, C. I, s. 199; Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî* (Haz. Nuri Akbayar), İstanbul 1996, C. V, s. 1669; Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî* (Haz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy), Bursa 1997, s. 44-45; Mehmed Nail Tuman, *Tuhtê-i Nâilî* (Haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatcı), Ankara 2001, C.II, s. 1235; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Karesi Meşâhiri* (Haz. Mehmet Sarı-Ahmet Karaman), Balıkesir 1999, s. 70. Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, İstanbul 2000, s. 221; Hatice Liman, *Yahyâ Bin Bahşî'nin Menâkıb-ı Emîr Sultân (Menâkıb-ı Cevâhir) Adlı Eseri (İnceleme-Metin)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2008.

Kızılca Tuzla Medresesi'nde müderrislik görevinde bulunmuştur. Oldukça kuvvetli hafızaya sahip olup Kadı Beyzâvî'nin tefsirini mütalaaya gerek duymadan ezbere okutmuştur.⁴ Bahşî, müderrislik görevini takiben tasavvuf yolunda sülukunu tamamlayıp Şeyh Lütfullah Karamânî'den icazetini almış ve Tuzla'da vaazlarıyla halkı irşada çalışmıştır.

İlminin derinliği ve vaazlarının tesiri ile kısa zamanda tanınan Bahşî, Lütfullah Efendi'nin Sultan II. Bayezid'in davetine icabetinde Yenişehirli Hacı Halife ile birlikte yanında yer almıştır. Sultan II. Bayezid'in Cuma namazı sonrası vaaz teklifinde Lütfullah Efendi kürsüyü Bahşî'ye önermiştir. Bahşî'nin Meryem suresini tefsir ettiği vaazın tesirinden halk gözyaşlarını tutamamıştır.⁵

Bahşî, Lütfullah Karamânî'nin vefatı üzerine bir ara Bursa Emir Sultan dergâhı postnişinliğine talip olmuşsa da başarılı olamamıştır.⁶ Ömrünün sonlarına doğru tarikat çevresindekilerin dünya işlerine meyletmelerinden duyduğu rahatsızlıktan ötürü Gönen'e göçmüş, ardından Yaylacık'ta bizzat kendisinin inşa ettirdiği tekkede irşad faaliyetlerine devam etmiştir.

Bahşî'nin vefatına ilişkin kesin bir tarih söyleyebilmek güçtür. Menâkıbü'l-Cevâhir'i H. 932'de telif ettiğini belirttiğine göre 1525-26'da henüz hayattadır. Buradan hareketle XVI. yüzyılın başlarında vefat etmiş olması muhtemeldir. Kabri, Yaylacık'ta kendi adıyla anılan türbededir. Yaylacık ve çevresinde Yahya Dede olarak bilinen Bahşî'nin türbesi bugün hem bölge halkınca hem de bölge dışından gelenler tarafından yoğun olarak ziyaret edilmekte ve halk arasında hakkında birçok menkabe anlatılmaktadır.⁷

3. Yahyâ b. Bahşî'nin Eserleri

Bahşî, XV. yüzyıl dinî, tasavvufî Türk edebiyatının verimli şahsiyetlerinden biridir. Dinî ve edebî sahada Türkçe ve Arapça olmak üzere telif, tercüme çok sayıda eser vermiştir. Kaynakların ve Menâkıbü'l-Cevâhir'de kendisinin belirttiğine göre Maktel-i Hüseyin dışındaki diğer eserleri şunlardır:

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı bu bilgiyi “*Yahya Efendi âlim, ârif ve ihâtalı bir zât olup hâfızası pek kuvvetli idi. Kâdt-i Beyzâvî tefsirini hiç mütalaa etmeden talebesine okuturdu.*” şeklinde kaydetmektedir. Bk. *age.*, s. 70.

⁵ Baldırzâde Selîsi Şeyh Mehmed, *age.*, s. 221.

⁶ Baldırzâde Selîsi Şeyh Mehmed Efendi bu hususta: “*Mezbûrun zamanında ba'zı kimesneler varup Hz. Emîr'in tarikat-ı 'aliyyelerinden Tuzlalı Yahyâ Efendi'yi tahrîk edüp ol dahi gelüp kürsiye çıkup lâkin nutka iktidârı olmayup yine vatan-ı me'lûfuna gümüş.*” sözlerine yer vererek bu hadiseye işarette bulunmaktadır. Bk. Baldırzâde Selîsi Şeyh Mehmed, *age.*, s. 194. Aynı hadiseyi Mehmed Şemseddin de anmaktadır. Bk. Mehmed Şemseddin, *age.*, s. 44.

⁷ Bk. Aziz Kılınç, “Ezine Yöresinin Folklorik Yapısında Manevî Ziyaret Yerleri” *Hacı Bektaş Veli Dergisi*, Yıl: 2004, Sayı: 29, s. 96.

Dîvân-ı İlâhiyyât, Mevlid-i Nebi, Menâkıb-ı Emir Sultan (Menâkıb-ı Cevâhir), Menâkıb-ı Şeyh Muhammed b. İsâ-yı Akhisârî, Menakıb-ı Hacı İsâ Dede, İzhâru'l-Esrâr, Sıhâh-ı Acemî, Şir'atü'l-İslâm Şerhi, Lemhu Mesâili'n-Nahvîyye fî Şerhi Avâmili'l-Birgiviyye, Hâşiye-i Sadrû's-Şeri'a, Risâle-i Envâriyye.⁸

4. Maktel-i Hüsey'n'in İncelenmesi

Bilindiği gibi XV. yüzyılda Türk edebiyatı adeta bir mesnevi edebiyatına dönüşmüş, bu dönemde mesnevi sahasında pek çok şair yetişmiş, farklı konu ve niteliklerde birçok mesnevi kaleme alınmıştır. Yüzyılın dinî-tarihî nitelikteki mesnevilerden biri de Bahşî'nin Maktel-i Hüsey'n'idir.

4.1. Nüsha Tavsifleri⁹

Yaptığımız araştırmalar neticesinde Bahşî'nin Maktel-i Hüsey'n'inin iki yazma nüshası tespit edilebilmiştir.

a. DTCF Kütüphanesi M. Ozak-1/ 248

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi M. Ozak-1 kitapları numara 248'de kayıtlı bu nüsha harekeli nesih bir hatla, bölüm başlıkları ile vasıta beyitleri kırmızı olarak yazılmıştır. Ebru kaplı karton bir cilt içerisinde bulunan nüsha, farklı satır sayılarına sahip olup 67 yapraktır. İstinsah kaydından anlaşıldığına göre 938 (1531/32) tarihinde kaleme alınmış, müstensihi belirtilmemiştir. Nüshada üç beyitin yeri daha sonra yazımı tamamlanmak üzere boş bırakılmış, iki beyit ise mükerrer yazılmıştır. Müstensihinin pek ehil bir kalem olmadığı anlaşılan nüshada kimi eksik yazımlar ve sonradan düzeltmeler göze çarpmaktadır.

Baş:

الحمد لله الذي اولوا الولا اهل البلا
اذ في البلا اولوا الالى حال الولا قبل البلا

Sonu:

تمت بعون الله تعالى تاريخ في شهر شعبان في سنة ثمانية و ثلاثين و تسعة مائه

⁸ Abdülkadir Karahan, Bursalı Mehmed Tahir'in müstakil eserler olarak kaydettiği *Mevlid-i Nebi* ve *Maktel-i İmam Hüsey'n*'in ayrı eserler olmayıp bilakis birbirinin fasılları olduğunu not etmektedir. Bk. Abdülkadir Karahan, *age.*, s. 20.

⁹ Tebliğimizde yer verdiğimiz metin örneklerinde dil özelliklerine göre istinsah tarihi daha eski olan DTCF Kütüphanesi Muzafer Ozak-1/248 numaradaki nüsha esas alınmış, kimi okunamayan ve şüpheli yerlerde BEEK Ulucami 8074/1 nüshasına başvurulmuştur.

b. BEEK Ulucami 8074/1

Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi (BEEK) Ulucami Bölümü 8074/1 numarada kayıtlı bu nüsha da harekeli, nesih hatla kaleme alınmıştır. 204x148 158x110 ölçülerine sahip nüsha, 37 yaprak olup her bir yaprağında 13 satır bulunmaktadır. Bölüm başlıkları ve vasıta beyitleri kırmızı yazılmıştır. Oldukça tahrip olmuş ebru kaplı karton bir cilt içerisinde olan nüshanın ilk yaprağının yarısı yırtılmış, onuncu ve son yaprağı eksiktir.

Başı:

الحمد لله الذى اولا الولا اهل البلا
اذ فى البلا اولا الى حال الولا قبل البلا

Sonu:

سبب اولوب بونى هم اوقدانه
اوقيوب دلليجي اوقدانه

4.2. Eserin Adı

Mesnevi yazma geleneğinde şairler genellikle eserin adına ilişkin bilgilere yer verirler. Bahşî, bu anlamda belirgin bir kayda yer vermeyip eserinin adını sadece başlangıçta:

Ba'de's-senâ ve'l-hamdeleh isr-ibtidâ bi'l- besmele
Tahkîk-i maktel idelüm düşsün cihâna gulgule (6)¹⁰

şeklinde Maktel olarak zikretmektedir. Eserin adı DTCF Kütüphanesi nüshasında “Hâzâ Maktel-i Hüseyin Raziya'llâhu Ecma'in”, BEEK nüshasında da “Hâzâ Maktel-i Hüseyin Raziya'llâhu'anhu” olarak belirtilmektedir.

Yaygın olarak Maktel-i Hüseyin adıyla bilinmekte olan Bahşî'nin bu eserinden bahseden kaynaklar da aynı yahut benzer adlandırmalarda bulunmaktadır. Hüseyin Vassâf, Bursalı Mehmed Tahir ve İ. Hakkı Uzunçarşılı eseri “Maktel-i İmam Hüseyin” adıyla kaydetmektedirler.

4.3. Müellifi:

Şair, Maktel-i Hüseyin'in müellifi oluşuna aşağıdaki beyitlerde ismini zikrederek işarette bulunmaktadır.

Anı Allah öger ancak ko iy Yahyâ baş agrıtma
Velî di çün harîdârsın yüri dönüp girtü gitme (52)

¹⁰ Beyit numaraları *Maktel-i Hüseyin*'in DTCF Kütüphanesi M. Ozak-1/248 nüshası esas alınarak oluşturduğumuz metne göredir. Metin örnekleri harekeli olan nüshaların imlasına uyularak verilmeye çalışılmıştır.

Seni gör sen seni Yahyâ idegör kalbünü ihyâ
Didüğün tutagör miskîn olurken dahı fi'l-ahyâ (188)

Bil i Yahyâ iş bu korku sana artık gayrıdan
İy nice saglar cihânda ön olurlar sayrıdan (334)

Diyici çok lîk Yahyâ gibi çok suçlusı yok
Eyle illâ nice uyuyanı ider uyanuk (429)

Bahşî'nin hayatı hakkındaki bilgilerimiz de eserin ona aidiyetini doğrulamaktadır.

4.4. Yazılış Sebebi

Mesnevi tarzı eserlerin klasik tertibi içerisinde yer alan bölümlerden biri de “sebeb-i te'lîf”, “sebeb-i nazm-ı kitâb”, sebeb-i tahrîr” gibi başlıklar altında verilen şairin eserini yazma amacını belirttiği bölümdür.¹¹ Bahşî, Maktel’inde buna benzer bir bölüm başlığına yer vermemiş olsa da aşağıdaki ve benzer kimi beyitlerde eserini yazma amacına dair görüşlerini ifade etmektedir.

Hatm it kitâbum hayr ile andan ilet ilden ile
Tâ kim okuya dostlarun alup anı elden ele (21)

Meclislerinde kulunu anup du’âlar ideler
Lutf idüben hem Fâtiha okuyup andan gideler (24)

Her kim diye âmîn buna ‘avn eyleyüp bunda bana
Anda yarın haşr olıcak ‘avn eyle iy Hak sen bana (44)

Sebep olup bunı hem okudana
Okuyup dinleyici okudana (970)

Diyenler cân u dilden buna âmîn
Olar da bulsun anlarun makâmın (972)

Bu beyitlerden hareketle denilebilir ki Bahşî, eserini öncelikle okuma meclislerinde okunması için yazmıştır. Bunun yanında eserini okuyanlardan

¹¹ Bk. İsmail Ünver, “Mesnevi”, *Türk Dili-Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, Ankara 1986, s. 436-437.

adını rahmetle anmalarını, ruhu için Fatiha okumalarını, hayır ve duada bulunmalarını beklemekte, eserinin mahşerde Hakk'ın yardımına vesile olmasını dilemektedir.

4.5. Yazılış Tarihi ve Yeri

Bahşî, Maktel-i Hüseyin'de eserinin yazılış tarihine ve yerine ilişkin bilgiler de vermektedir. Eserin "Hatime" bölümündeki:

Kitâb oldu tamâm şa'bân ayında
Hamîsün gicesinde hoş âyende (958)

Güni de on birinci gün-idi bil
Tokuz yüz beşde-y-idi hem dahı yıl (959)

Olurduk ol zamânda Yaylacıkda
Mübârekce mahaldür Yaylacıkda (960)

beyitlerinden anlaşıldığına göre, Maktel-i Hüseyin Yaylacık'ta yazılmış, 12 Mart 1499 Perşembe (H. 11 Şaban 905) gecesi tamamlanmıştır.

4.6. Eserin İçeriği

Edebiyatımızda aynı konuyu işleyen eserler yanında muhtasar bir durumda olan Bahşî'nin Maktel-i Hüseyin'i altı bölüm üzere tertip olunmuştur. Eserine hamdele ve salvele ile başlayan Bahşî, sonrasında münacatını dile getirmektedir.

"Fî medhi'n-Nebî 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm ve ashâbihi ve ezvâcihi" başlığı altında Hz. Muhammed'in methiyesine yer verilmektedir.

"Fî nev'-i âhar min medhi'l-âl ve'l-evlâd-ı razıyal-lâhu tealâ 'anhüm ecma'in" başlığıyla devam eden bölümde Hz. Muhammed'in ailesi ve evlatlarının mübarek zatları övülmektedir.

"Fî mebd'e'-i kıssa-i Kerbelâ" başlığını taşıyan bu bölümde; Hz. Hüseyin'in doğumu, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in Hz. Peygamberin yanında geçen çocuklukları, Hz. Hasan'ın zehirlenip öldürülmesi ve Hz. Hasan'ın vefatından duyulan üzüntü anlatılmaktadır.

"Fî beyân-ı sebab-i hurûc hazretü'l-imâm razıyal-lâhu tealâ 'anhü" başlıklı bölümde de; Hz. Hüseyin'in Yezid'e biat etmemesi, Kûfelilerin yazdıkları sayısız mektupla Hz. Hüseyin'in hilafet makamına geçmesini istemeleri, Hz. Hüseyin'in ailesi ve taraftarlarıyla Kûfe'ye hareketi, Yezid'in oğlu Hurr'un Hz. Hüseyin ve kafilesini takibi, Hz. Hüseyin ve kafilesinin Hurr tarafından Kerbelâ'ya yönelmeye mecbur edilişi konu edilmektedir.

“Fî beyân-ı hâsıl-ı mâ vaka’a fî arz-ı Kerbelâ” başlığı altında da Kerbelâ bölgesinde ikamete mecbur bırakılan Hz. Hüseyin’in Ömer b. Sa’d tarafından kuşatılması, Hz. Hüseyin ve kafilesinin kuşatma altında susuzluktan çektikleri nice zahmetler, Yezid’in oğlu Hurr’un saf değiştirip Hz. Hüseyin’in tarafına geçmesi, Hz. Hüseyin’in kuşatma ve susuzluk karşısında mücadele etmekten başka çaresinin kalmayıp Yezid’in askerlerine karşı çarpışma kararı alması, Hz. Hüseyin’in iki oğlunun şehadeti, Hz. Hüseyin’in yakınlarının tüm ısrarlarına rağmen kılıcına davranıp, meydana atılıp cansiperane çarpışması, ok yağmuru ve kılıç darbeleri altında can veren Hz. Hüseyin’in Şimr’in emriyle Sinan tarafından başının kesilmesi, Hz. Hüseyin’in başının mızrak ucuna takılarak Kûfe’ye getirilmesi, bu durumu gören Kûfe halkının üzüntüden galeyana gelip saraya yürümleri, Hz. Hüseyin’in kesik başının Kûfe’den Şam’a götürülmesi, Hz. Hüseyin’in ailesinin ve kesik başının Yezid’in huzuruna getirilmesi, Hz. Hüseyin’in kız kardeşi Ümmü Gülsüm’ün Yezid’e karşı feryadı ve isyanı, Yezid ile Hz. Hüseyin’in oğlu Zeynelabidin’in muhaveresi, Yezid’in Zeynelabidin’in hutbe okumasına müsaade etmesi, Zeynelabidin’in minberde Yezid’in kötülüklerini anlatması, namazdan çıkan halkın Yezid’e karşı ayaklanması ve bu esnada yaşanan olağanüstü tabii hadiseler, Hz. Hüseyin’in ailesinin Yezid’in izniyle Medine’ye gitmek üzere Şam’dan ayrılmaları, Hz. Hüseyin’in karısının ve kız kardeşinin vefatı, kalan fertlerin Medine’ye varıp yerleşmeleri anlatılmaktadır.

“Hâtıme fî’l-mevâ’ız ve’l-münâcât” başlığına sahip son bölümde de Bahşî; Hz. Hasan ve Hüseyin’e olan muhabbetini, onların şehadetinden duyduğu hüznü, eserinin okunup, dinlenip, rahmetle anılmaya ve ardından ruhu için “Fatiha” okunmasına vesile olmasını dilemekte, eserinin yazılış tarihini ve yerini vermektedir.

4.7. Şekil Özellikleri

Bahşî’nin Maktel-i Hüseyin’i mesnevi nazım şekliyle yazılmış, 972 beyitten oluşmaktadır. Eser, Türk mesnevi edebiyatının geleneksel formuna yakın bir tarzda kaleme alınmış olup içerisinde başka herhangi bir nazım şekline yer verilmemiştir.

Maktel-i Hüseyin’de dikkati çeken şekle dair belirgin özellik, haneli şiirlerde rastlanılan vasıta beyitlerinin tekrarlanmasıdır. Halk tipi mesnevilerden Garib-nâme, Muhammediyye ve mevlit mesnevilerinde de rastladığımız bu durum, eserin farklı bölümlerinde tekrarlanan:

Elâ yâ eyyühe’l-ihvân salâdur e’s-salât okun
Mu’attar oluban meclis güzel hoş kokular kokun

Es-salâtü veesselâm din tâ ki meclis nûr ola
Ehl-i beyt bula ‘izzet hâricîler hor ola

Es-salâtü ve’s-selâm din ‘aşk-ıla
Tâ ki tola meclisümüz şevk-ıla
beyitleri ile karşımıza çıkmaktadır.¹²

4.7.1. Vezin

Bahşî, Maktel-i Hüseyin’de 5 farklı vezin kullanmıştır. Eserine recez bahrinin “Müstef’ilün Müstef’ilün Müstef’ilün Müstef’ilün” vezniyle başlayan şair, “Fî medhi’n-Nebî ‘aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm ve ashâbihi ve evzâcihi” başlıklı ikinci bölüm, “Fî nev’-i âhar min medhi’l-âl ve’l-evlâd-ı raziyal-lâhu te’âlâ ‘anhüm ecma’in” başlıklı üçüncü bölüm ve “Fî mebd’-i kıssa-i Kerbelâ” başlıklı dördüncü bölümde ise hezec bahrinin “Mefâ’îlün Mefâ’îlün Mefâ’îlün” veznini kullanmıştır. Remel bahrinin “Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilün” vezniyle başladığı “Fî beyân-ı sebeb-i hurûc hazretü’l-imâm raziyal-lâhu te’âlâ ‘anhü” başlıklı beşinci bölüme ardında remel bahrinin “Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilün” vezniyle devam etmiş, “Fî beyân-ı hâsil-ı mâ vak’a fi arz-ı Kerbelâ” başlıklı altıncı bölümü de aynı vezinle kaleme almıştır. “Hâtîme fi’l-mevâ’ız ve’l-münâcât” başlıklı son bölümde de hezec bahrinin “Mefâ’îlün Mefâ’îlün Fe’ülün” veznini kullanmıştır.

Eser, vezin yönüyle incelendiğinde Bahşî’nin bu hususta pek titiz davranmadığı görülmektedir. Çoğu zaman muhtevanın verdiği hissiyatla heyecana kapılan şairin vezni pek de düşünmeden davrandığı söylenebilir. Hemen birçok klasik şairde göze çarpan aruz kusurlarına Bahşî’de de sık sık rastlanır. Bahşî’nin aruz uygulamasında en çok görülen kusur, imalelerdir. Bünyesinde uzun ünlü bulunmayan Türkçenin sade dille yazılan eserlerde pek çok imale kusurunu da beraberinde getirdiği bir gerçektir. Eserini sanat

¹² Bahşî, *Mevlid* inde vasita beyitlerinin tekrarına:

*Ger dilersiz bulasız dârü’s-selâm
Sıdk ile diñ es-salâtü ve’s-selâm*

beytiyle yer vermektedir. Bk. Yahya b. Bahşî, *Mevlûdü’n-Nebî*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 5308/3. Bahşî’nin *Mevlid*’ine ilişkin Bk. A. İhsan Akçay, “Gönenli Yahya b. Bahşî ve Mevlid’i”, *Süleyman Çelebi ve Mevlid –Yazılışı, Yayılışı ve Etkileri- (Ed. Mustafa Kara-Bilal Kemikli)*, Bursa 2007, s. 321-333; Süleyman Eroğlu, “Edebî Bir Tür Olarak Mevlitler –Şekil Özelliklerine Dair Bazı Değerlendirmeler-“, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 2010/1, Sayı: 18, s. 125-141.

göstermekten öte halkın okuyup istifade etmesi amacıyla sade bir dille kaleme alan Bahşî, hemen her beyitte imalelere başvurmuştur.

Velî bu dem firîştehler çü teh**niveye geldiler**
Benüm hâlüm bilürlerdi **beni de bile aldılar** (130)

Virtüp ol **anaya didi** ne **didi ise** Cebrâyil
Son **öci** oldı hep cümle ne **didi ise** ol fâzıl (171)

Yüzi kara sözi kısa eksicek bir **kulunam**
Koma kapundan İlähî eskice **pîr kulunam** (431)

Tiz kılıç **aldı eline yürüdi**
Yüregi ma'sûmca**larun eridi** (594)

Ki **bilesin** ne **kişidür** o server
Nice olur yol **erine** o rehber (935)

Belirttiğimiz beyitlerdeki art arda ve sıkça yapılan imaleler Bahşî'nin vezne hâkimiyetine gölge düşürecek derecededir.

Bahşî'nin aruz kullanımında kusur olarak göze çarpan bir diğerk uygulama da zaman zaman başvurmak zorunda kaldığı zihaflardır. Eserinde imaleler kadar olmamakla birlikte kimi zaman zihafalara da rastlanır.

Pes didi anlara ol cânlar **cânı** şâhî ricâl
Ben kimem bilür misiz biéllâhi din bî-ihtilâl (317)

Yâ İlähî 'ayn-ı lutfunla ana sen kıl nazar
Zirâ 'âlem suçlarından sana irmez zerre zar (338)

Birisiydi ebter oğlı ol pelîd bed-ter Sinân
Biri ol Şimri la'ın vü bî-îmân ü bî-amân (404)

Egerçi kul olan ister **âzâdlık**
Bana kuluk-durur bihter **âzâdlık** (946)

Bahşî'nin diğerk aruz uygulamaları olan vasl (ulama) ve medlerde pek kusurlu davranmadığı görölse de eserinde vezni bozuk beyitlere de zaman

zaman rastlanmaktadır. Ancak, bu noktada müstensihten kaynaklanabilecek yazım hatalarını da gözden ırak tutmamak gerekir.

4.7.2. Kafiye

Kafiye kısaca, en az iki mısra sonundaki ses tekrarıdır. Kafiye, klasik edebiyat anlayışımızda vezin ile birlikte şiirin bulundurması gereken iki şartından biridir.¹³ Klasik şairlerin kafiye ve redif kullanımındaki tercihlerini büyük ölçüde tevarüs ettikleri gelenek belirler.

Bahşî, dâhil olduğu gelenek içerisinde ahenk unsuru olarak her çeşit kafiyeyi rahatlıkla kullanan bir şairdir. “Maktel-i Hüseyin”de Türkçe kelimeler arasında yapılmış kafiyeler ağırlıkta olup Arapça ve Farsça kelimelerle oluşturulmuş kafiyeler de yer almaktadır. Bu duruma örnek birkaç beyite aşağıda yer veriyoruz:

Didi pes ol yüzi gülgün ki ‘ıyd oldu bana bu gün
Dilerdüm bu günü dâyim ki bu gündür bana düğün (176)

Sefer kıldı pes Allâha irişdi yüce dergâha
Geçüp hep cümle gayrıdan ulaşdı ol şehensâha (177)

Gel imdi dön sen uhrâya taleb eyle ahrâya
Yanup yakıl bu cân-içün irişesin ol a’lâya (178)

Bu bir özge musîbetdür bunu anı seven bilür
Yezîdi gör neler úldı dahı görün neler kılur (179)

Kerîmlerden birisinün eger gelse kapusına
Benüm mislüm bir aç uyuz su’âl itse tapusına (196)

Bahşî, kimi zaman iç kafiyelerle de ahengini güçlendirmektedir:

Yidi deniz efgân idüp döksünler acı yaşları
Gökler bulutlar aglaşup delsünler işbu taşları (17)

Di imdi cân etegin aç saçayın hoş güzel dürler
Getür cânuñ kulagını dakayın özge gevherler (71)

¹³ M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye*, İstanbul 2007, s. 257.

Zihî ‘izzet zihî devlet **ki** Hak anlara virmişdür
Zihî kurbet zihî vuslat **ki** anlar ana irmişdür (99)

‘Aceb dillerle **olur mi olarun** vasfi evsâfi
Ya gönülle bilinür **mi olaruñ** künhi eltâfi (100)

Fesâhat gülşeninün bülbüldür
Belâgat bâğınun tâze gülidür (939)

Anadolu sahası mesnevi edebiyatının ilk örneklerine bakıldığında cinaslı kafiyelere çokça rastlanır. İlk dönem mesnevi şairlerimizin cinaslı kafiye kullanmada klâsik bir zevk güttükleri açıktır. Bahşî de bu geleneğin dışında olmayıp eserinde sıkça cinaslı kafiyelere yer vermektedir.

Ulu deryâ durur akdı Buhârâdan bu araya
Ma’ârif dürrine tâlib gerekdür anda araya (79)

Firâk u zâr u efgân ideler meclis içinde
Yaka feryâd odı taguñ taşun taşın [u] için de (158)

Bir ayagın kesdi birinden asıldı ol ata
Pâre pâre eyledi ol at anı ata ata (347)

Gözsüze gör sagıra işit didi
Buna göre sen de bir iş it didi (739)

Sebep olup bunı hem okudana
Okuyup dinleyici okudana (970)

Bahşî, kafiye kullanımında klasik şiirin ortak zemininin belirlediği estetik nizamla bağlıdır; ancak Maktel-i Hüseyin’inde göze kafiyeli görünüp aslında kafiye teşkil etmeyen kimi beyitler de mevcuttur.

Hasan hazretleri hubbın bağışla mahz-ı cûdunla
Tazarru’la müyesser kıl eydeyin lutf idüp dinle (190)

Kûfeden niçe mekâtib dahı geldi servere
Tâ Medîneden çıkup anda ‘Irâka tiz ire (215)

Şimri mel'ûn başı çünkü anun öninde kodı
Lerze bıraktı anun endâmına heybet odı (435)

Âh u zârılar idün hoş derd-ile
Tâ ki te'sîri irişe her dile (754)

Hem o gün ikisi de kıldı güzer
Her ki geldi dünyeye kalmaz gider (910)

Bahşî'nin kafiye hususunda da -vezin kullanımında olduğu gibi- kimi zaman titizliği elden bıraktığı göze çarpmaktadır. Kafiyeden sonra tekrarlanan ek ve kelimelere redif adı verilir. Bahşî, şiirinin ahengini zenginleştirmek için kafiyenin bütünleyicisi olarak redife de geniş yer vermiştir. Eserinde kullandığı kelime rediflerin tamama yakını Türkçe olup beyitlerinde bilhassa kelime seviyesini aşan rediflere çokça tesadüf edilir.

Gel imdi açdum uş dükkân satarum **dürlü dürlüdür**
'Aceb sarrâf-ı bezzâzam metâ'um **dürlü dürlüdür** (70)

Hiç aslâ gâlib olmadı **olarun biri birine**
Revâ mı görür ol Mevlâ **olarun biri birine** (95)

Hayr-ıla hatm ola tâ **işün senün**
Âl ü evlâd ola hem **işün senün** (527)

Kendüler zevk u safâlar **itdiler**
Anlara cevır ü cefâlar **itdiler** (753)

Diyüp ogşadığı **server Hüseyün**
Dişin başcugazın **server Hüseyün** (919)

Bahşî, kelime seviyesini aşan bu türden redif kullanımlarıyla Türkçenin ahenkli söyleyiş imkânlarından yararlanmasını bilmiş, böylece eserinin tarihî muhtevasını okuyucuya bir ahenk atmosferi içerisinde sunmuştur.

4.7.3. Dil ve Üslup Özellikleri

İslamiyetin kabulü ile birlikte Arapçanın ve bir dönem İran edebiyatının etkisiyle de Farsçanın tesirinde kalan Türkçenin XV. yüzyıldaki durumu göz

önünde bulundurulduğunda Bahşî'nin Maktel-i Hüseyin'inin oldukça sade bir dille yazıldığını söylemek mümkündür. Aşağıda yer verdiğimiz beyitlerde Bahşî, klasik şairlerin Arapça, Farsça kelime ve tamlamalarla yüklü dil kullanımından farklı olarak sade dili ve akıcı anlatımıyla dikkat çekmektedir. Bahşî'nin:

Bagırlar paralayıcı akıdan kanlu yaşları Yüreklerden çıkaran baş delen her katı taşları	(161)
Bugün yarın olusarsın bilür misin n'olısarsın Kamu sevdüklerün koyup yolunuzca varısarsın	(185)
Didiler ko alma anı git geri Ol alınmaz ko yirinde gel beri	(713)
Allâh onardugını kim azıdur Onmak azmak dahı başda yazıdur	(830)
Yol vir imdi yalvaralum biz sana Kovma kapundan ver elüm tapuna	(833)

beyitleri Türkçenin o dönemdeki sade söyleyişle bütünleşen güzelliğini ve akıcılığını yansıtan örnekleridir.

Eserde dinî muhtevanın etkisiyle dilin ağırlaştığı az sayıda beyitlere de tesadüf edilmektedir.

İy pâdişâh-ı bî-zevâl hayy ü kerîm ü lâ-yezâl İy vâhid ü ferd ü ehad iy zü'l-celâl-i ve'l- cemâl	(19)
Muhîti bahr-ı rahmetdür yidi deryâ ana katre İki 'âlemde beyzâdur güneş zerrâtına zerre	(51)

Bu tarz söyleyişler, eser içerisinde külfetli gibi görünse de dönemin dil kullanımını yönüyle bakıldığında makul sayılabilecek ölçülerdedir.

Dil özellikleri yönüyle halk tipi mesneviler içerisinde değerlendirebileceğimiz Bahşî'nin Maktel-i Hüseyin'i yazıldığı dönemin halk dilini yansıması bakımından da dikkat çekicidir. Eserde günümüzde kullanılmayan, Eski Anadolu Türkçesi'ne ait arkaik kelimelere de sıkça

rastlanmaktadır. Günümüz dil araştırmaları için bir fikir oluşturması bakımından kayda değer gördüğümüz kimi arkaik kelimeler ve yer aldıkları beyitler şunlardır:

- Agduk : Bozuk, belirsiz, değişik. (467)
 alda- : Aldatmak. (39)
 banla- : Yüksek sesle bağırmak, ezan okumak, gürlmek. (400)
 berkit- : Sağlamlaştırmak, pekitmek, tahkim etmek. (553)
 bili(bilü) : Bilgi, ilim irfan, idrâk, malumat, zihin, fikir. (146)
 biliş : Biliş, tanış; bilen, bilici. (801)
 biti : Mektup, yazılmış şey. (210, 211)
 dişir- : Devşirmek, toplamak. (852)
 eyit- : Söylemek, demek, anlatmak. (190)
 eylet- : Getirmek. (34)
 gönder : Kargı, mızrak, sırk. (384)
 gönül- : Yönelmek, teveccüh etmek, istikamet almak, yüzünü döndürmek. (41)
 içen : Çok, gayet, pek, ziyade, daha ziyade. (14)
 iley : Huzur, yan, ön, karşı taraf. (680)
 kakı- : Öfkelenmek, kızmak, itiraz etmek, karşı gelmek, azarlamak, takdir etmek. (406, 556)
 kığır- : Çağırmak, davet etmek, seslenmek, haykırmak. (516)
 kiçi : Küçük (603, 633, 971)
 koç- : Kucaklamak, sarılmak, bağırına basmak. (569, 571)
 oku- : Çağırmak, davet etmek, söylemek, demek, anmak, yad etmek. (583, 612, 969, 970)
 önürt- : İleri geçmek, takaddüm etmek. (278)
 öykün- : Taklit etmek, taklide çalışmak, özenmek. (37, 448)
 sağal- : Hastalıktan kurtulmak, şifa bulmak, iyileşmek. (133)
 sı- : Kırmak; bozmak; yenmek, galeme etmek. (150, 330, 790)
 söyken- : Dayanmak, yaslanmak. (37, 615)
 sünü : Kargı, süngü, mızrak. (442,
 talak : Bal gümeci. (481)
 tam- : Damlamak (687)
 tanla- : Taaccüp etmek, şaşmak, garip bulmak, şaşırtmak. (627, 710, 760)
 tapşır- : Teslim etmek, tevdi etmek, emanet etmek, yetiştirmek, ulaştırmak. (710)
 tın- : Dinlemek (265)

- unat- : Doğru, uygun, iyi, mükemmel, lâıykıyla, tamam, muvafık. (276)
 uyar- : Işığı parlatmak, yakmak. (50)
 yarlıga- : Affetmek, mağfıret etmek, suç bağışlamak. (531)
 yavu : Kaybolmuş, yitik. (749)
 yaykan- : Tıkanmak, yunmak. (37)

Bahşı'nin Maktel-i Hüsey'n'i konusunu tarihten alan bir mesnevi olmakla birlikte eserin üslubu içerisinde lirizmin ağır bastığı, coşkulu söyleyişlere de sıkça rastlanmaktadır. Aşağıda yer verdiğimiz ve sayısını artırabileceğimiz beyitlerde Bahşı, Ehl-i Beyt'in uğradığı nice zulmü ve onlara olan muhabbetini samimi ve lirik bir üslup içerisinde kutsî bir heyecanla anlatmaktadır.

Yanup yakılsun her biri âh u firâk u derd-ile
 Taş u ağaçlar aglasun odlar saçılsun her dile (16)

Yidi deniz efgân idüp döksünler acı yaşları
 Gökler bulutlar ağlaşup delsünler işbu taşları (17)

Hasret odı yakup özün kül eylesün için taşın
 'Âlem kamu feryâd idüp taşlara döğsün taş başın (18)

Yidi kat yir yidi kat gök 'arş ü kürsî nüh felek
 İnlüyüp bu hasret-ile ağladı ins ü melek (410)

İrişem ehline hem Kerbelânun
 Alam pes lezzetin ger bu belânun (955)

Maktel-i Hüsey'n'in üslubu dâhilinde kıssadan hisse almayı amaçlar nitelikteki hikemi söyleyişler de dikkati çekmektedir. Bahşı, üslubundaki hakimane söylemleriyle bir anlamda okuyucusunun bu talihsiz hadiseden ibret almasının gereğine işaret etmek ister gibidir.

Ne serverler dürür anlar sevenleri dil ü cândan
 İşit-kim bir 'aceb kıssa olupdur hisse al andan (84)

Yine bir hoş 'aceb kıssa diyelüm alunuz hisse
 Velî bu kıssadan hisse alıncak görinür gussa (114)

Egerçi gussadur ammâ katı hoş hissedür bilgil Anı devletlü cân alur dil ü cândan kabûl itgil	(115)
Di imdi dinle cân-ile ki tâ anlayasın hâlden Olup hâl ehli hoş sen de geçesin kîl-ile kâlden	(140)
Gör tama' n'itdi ana bil hikmeti Sen de bunda alıgörgil 'ibreti	(525)
Allâh onardugını kim azıdur Onmak azmak dahı başda yazıdur	(830)

5. Sonuç

Hız. Hüseyin'in katli ile neticelenen Kerbelâ Hadisesi Müslüman toplumların gönüllerinde asırlardır bitip tükenmeyen bir üzüntüye sebep olmuştur. Gönüllerde gizli kalması imkânsız, etkisi günümüze değin süregelen bu facia Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında yüzlerce edebî esere konu olmuştur. Hadisenin edebî bir dil ve üslupla anlatıldığı eserler Müslüman toplumlarda zengin bir maktel edebiyatı oluşturmuştur. İlk örneklerini Arap edebiyatında gördüğümüz maktel türü zamanla Türk edebiyatına da aksetmiş, Anadolu sahasında XIV. yüzyıldan başlayarak maktel türünde telif ve tercüme pek çok eser kaleme alınmıştır.

Bu elim hadisenin Anadolu sahasındaki tesirini kalemine yansıtan şairlerden biri de Bahşî olmuştur. Dinî-tasavvufî Türk edebiyatının XV. yüzyıldaki temsilcilerinden olan Bahşî, ilmî ve edebî kişiliği ile tanınmıştır. Müderrisliğinin ardından Emir Sultan dergâhının müntesipleri arasına katılıp tasavvuf yolunu benimsemiş, gerek dinî ve edebî sahada yazdığı eserleri gerekse de Yaylacık'ta kurduğu dergâhındaki irşat faaliyetleriyle âlim, şair ve mürşit bir şahsiyet olarak şöhret bulmuştur.

Bahşî'nin Maktel-i Hüseyin'in muhtevasının ağırlıklı bölümünü, hadisenin farklı detaylarıyla Hız. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilışinden önce ve sonra yaşananlar oluşturmuştur. Eser, nazım tekniği yönüyle kimi kusurları barındırıyor olsa da sade bir dille yazılmış olduğundan döneminin dil özelliklerini yansıtmaması bakımından kayda değerdir. Şairin Kerbelâ Hadisesi'nden duyduğu üzüntüyü kimi zaman oldukça lirik ve ahenkli kimi zaman da hikemi bir üslupla okuyucuya sunması, tarihî hadisenin kuru bir ifadeyle değil şairane bir üslupla karşımıza çıkmasını sağlamıştır.

MAKTEL-İ HÜSEYİN, MANİSA NÜSHASI VE SÜNNÎ VE HARİCÎ KAVRAMLARI ÜZERİNE

Kenan Erdoğan

“Öldürme” anlamındaki Arapça kökenli “katl” kökünden türetilen “maktel” kelimesi, zaman ve mekan ismi olup “öldürme yeri ve zamanı” anlamındadır. İlk dönem Arap kaynaklarında, Hz. Peygamber dönemi ve sonrası zamanlarda, savaşlar veya bazı olaylar sonucunda meydana gelen ölümler, ‘maktel’ kelimesi ile anlatılmıştır. Zamanla bu kelime terimleşerek, eserlerde öldürülme olaylarının anlatıldığı kısımlara başlık olmuştur. Bir süre sonra ise, bu isimde (Maktel/çoğulu Makâtil) müstakil eserler yazılmaya başlanmıştır. Edebî bir tür olarak “maktel” ise, Hz. Ali’nin oğlu Hz. Hüseyin’in Kerbelâ’da şehit edilmesini anlatan mersiyeler ve eserlerdir. Önceleri Araplarda ortaya çıkan bu türün zamanla müstakil bir tür haline geldiği Fars ve Türk edebiyatında da bir hayli yaygınlaştığı öneklerinden anlaşılmaktadır.

Kerbelâ olayından sonra, Hz. Hüseyin’in öldürülmesinden bahseden müstakil eserlere Araplar çoğunlukla ‘Maktelü’l-Hüseyn’ adını vermiştir. Bu tür eserler bir yandan raviler yoluyla anlatılmaya çalışılırken öbür yandan halkın hatırasında olayların daha canlı bir şekilde kalması için şiiirlerle duygusal vurgulara fazlasıyla yer verilmiş ve yer yer tarihi gerçekliğe uymasa da edebi değeri yüksek eserler ortaya çıkmıştır.

Bunların içinde en etkili olanı, Ebû Mihnef Lût b. Yahyâ (157/774)’nın eseridir. Zaten birçok tarih kitabında, Kerbelâ olayıyla ilgili bilgiler Ebu Mihnef kaynak gösterilerek anlatılmıştır. Bu da onun eserinin hem değerini hem de etkilerini göstermektedir. Bu eser, *Maktel-i Hüseyin*’lerin kısım kısım ayrılarak (on veya daha fazla sayıdan meydana gelen meclisler şeklinde) yazılmasını gelenek hâline getirmek suretiyle, sonraki eserleri sekil yönünden de oldukça etkilemiştir.

Farsça yazılan *Maktel-i Hüseyin* türü eserler içinde en meşhur olanı, Hüseyin Vâiz Kâşifî (910/1504) tarafından 908/1502’de yazılan *Ravzatü’ş-Şühedâ* adlı eserdir. Bu eserin Türk Edebiyatı’nda yazılan maktellere büyük bir

tesiri olmuştur. Gelibolulu Âlî, Fuzulî, Câmî ve Lâmiî, eserlerini bu eserden etkilenerek meydana getirmişlerdir.

Türk dilinde, bilinen ilk Maktel-i Hüseyin türü eser ise, başta Kastamonulu Şazi olmak üzere farklı kişilere mal edilen Manisa nüshasını tanıtacağımız ve birçok nüshası bulunan, hakkında bir hayli çalışma yapılan 763/1362 tarihinde Kastamonu'da yazılan eserdir. Eserde 'Maktel-i Hüseyin' ibaresine hiç rastlanmasa da eserin adı *Maktel-i Hüseyin* olarak kabul edilir. Daha sonra da Yahya b. Bahşî'nin *Maktel-i Hüseyin*'i ve Lamiî Çelebi'nin *Kitâb-ı Maktel-i Âl-i Resûl* ü ile müellifleri tespit edilemeyen birçok eser Anadolu sahasında Türkçe olarak yazılmıştır. Lamiî Çelebi'nin eserinde anlatılanlar, diğer eserlerdekilere nazaran, tarihî olaylara daha uygun kabul edilse de, Fuzulî (973/1556) tarafından yazılan *Hâdikatü's-Süedâ* kadar toplumda tanınmamıştır. *Hadikatü's-Süedâ* ise büyük bir etki alanı oluşturmuş ve çok geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmış, muharremlerde Sünnî ve Şîî çevrelerde, hattâ Yörükler arasında bile çokça okunmuştur. Eserdeki bazı manzum parçalar ise mersiye ve muharremiye olarak bestelenmiş on gece sırayla terennüm edilmiştir. Bazıları değerli minyatürlerle süslü olup pek çok yazma nüshası vardır.

Fuzulî'den epey sonra Koniçeli Kazım Paşa'nın mersiyelerinden oluşan *Makâlid-i Aşk* adlı divançesi de bu türün klasik edebiyattaki önemli ve etkili eserlerinden biridir.

Öte yandan müstakil mesneviler dışında maktel türünün, divanlarda manzum örneklerine de sıkça rastlanmaktadır. Bunlar, maktel-i Hüseyin, maktel-i âl-i abâ yahut mersiye-i âl-i abâ gibi isimlerle anılırlar. Kültür ve edebiyatımızda Kerbelâ olayına değinen şiiirlere, bunların belli günlerde bestelenerek mersiye olarak okunmasına da bolca rastlanır.

Hız. Hüseyin'in şehit edilişi bunun kültüre ve edebiyata yansımaları ve etkileri konusu da ayrıca incelenmeye değer önemli bir konudur. Mesela bazı acı tarihi olayları şiiirlerinde anlatan şairler, olayı Kerbela olayına; haksızlık yapanları da Yezid veya taraftarlarına benzetmişlerdir. Hulasa Kerbelâ olayı, Arap, İran ve Türk dillerindeki bazı eserlerin ortak konularından birini teşkil etmiştir. Ayrıca duygu ve düşünceleri farklı olan kişiler, Kerbelâ olayı söz konusu olduğunda aynı tarafta yer almışlar, Hız. Hüseyin'i tutmuşlar, Yezid'e vurmuşlardır. Kültürümüzde Hüseyin isminin çokluğu ve her kesim tarafından kullanılması yanında Yezit isminin bir kişiye bile isim olarak konulmaması

hususiyile dikkat çekmekte ve toplumsal kültürümüzün kotlarını tespit açısından önem arz etmektedir.

Manisa nüshasını tanıtacağımız Kastamonulu Şazi'ye mal edilen ancak son zamanlarda Kenan Özçelik tarafından Yusuf-ı Meddah'a ait olduğu düşünülen/ortaya konulan Maktel-i Hüseyin üzerindeki çalışmalara gelince, bu konuda çeşitli seviyede bir hayli çalışma yapılmıştır. Eser ilk defa Fuat Köprülü tarafından bilim alemine tanıtılmıştır. Daha sonra Abdülkadir Karahan konu üzerinde çalışmıştır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı da kitabında eserden bahsetmiş bazı beyitleri alarak örnek vermiş müellifin isminin Yusuf veya Meddah olduğunu söylemiştir. Karahan'ın oldukça ayrıntılı ve aydınlatıcı bilgi vermesine rağmen eserin müellifinin Şazi olduğunu belirtmesi yanlışlığın kesinleşerek devamını sağlamıştır. Daha sonra İsmail Hikmet Ertaylan, İren Melikof ve Amil Çelebioğlu'nun bazı çalışmalarında, eser ve müellifiyle ilgili bazı bilgi ve tartışmalardan sonra hiçbir şüpheye mahal bırakmayarak Kastamonulu Şazi adına izafe edilerek Dursun Boztosun ve Yaşar Türkay tarafından iki mezuniyet tezi yapılmıştır. Daha sonra da eser ve dil özellikleri üzerinde Nurcan Öznal Güder ve Özlem Demirel, on yıl arayla iki doktora tezi hazırlamışlardır.

Ancak iki nüsha üzerine metni kuran ve dil incelemesi yapan Nurcan Öznal Güder, eserin müellifini tesbit konusunda ve bazı hususlarda; tek nüsha üzerinde çalışarak yine dil özelliklerini inceleyen Özlem Demirel ise, bazı ilavelerde bulunan Âşıkî'yi eserin müellifi sanması, gibi bazı konularda tenkit edilmektedir. Bilahere Ahmet Mahir Ethembabaoğlu'nun *Maktel-i Hüseyin*'in bir nüshasını Lut Oğlu Yahya'nın yazdığını zannederek neşretmesi, Sayın Özçelik'in ifadesiyle, işi iyice çığırından çıkarmıştır.

Maktel-i Hüseyin'in Nüshaları

En son Kenan Özçelik, yaptığı yüksek lisans tezinde, Maktel-i Hüseyin'in çeşitli yazma nüshalarından istifadeyle, daha önceki çalışmaları da gözden geçirip kritize ederek aynı şahsın Varka ve Gülşah'ıyla karşılaştırmış ve müellifin isminin Şazi değil, Yusuf-ı Meddah olduğunu ortaya koymaya çalışmış, bir nüshasının da çeviri yazısını vermiştir.

Sonuç itibariyle farklı müellif adlarıyla veya isimsiz olarak kütüphanelerde bulunan eser, zamanla başka kişiler tarafından sahiplenilmiş, bazı eklemelerde bulunmuş, yazılış zamanından uzaklaştıkça muhtevada da kimi değişiklikler yapılmıştır. Eserin nüshaları Abdülkadir Karahan'ın söylediği gibi üç tane değil

pek çok olduğu anlaşılmalı beraber, isimsiz olması veya başka kimselere de mal edilmesi gibi durumlardan dolayı tam bir tenkitli metnin yapılması bir hayli müşkil görünmektedir.

Manisa nüshasına gelince, 8375/1 numarada kayıtlıdır. 1b-93a, 202X142-142-145 mm. Sırtı ve sertabı kahverengi yıpranmış meşin, deffeleri şemseli ve zencirekli gri kağıt kaplı, sağ deffesi ciltten kopmak üzere, miklepli, mukavva bir cildi vardır. Kağıt samani. Söz başları kırmızıdır. Çift sütunludur. İlk iki yaprak ve bazı yapraklar ciltten kopuktur ve onarılmıştır. Sonda bir yaprakta çeşitli karalamalar vardır. Bazı sayfalarda değişmekle beraber sahifede ortalama 15 satır vardır. İstinsah tarihi ?? 1241?? , müstensih Ahmed isimli biridir. Kaba kağıt sıkıştırılarak kapak yapılmış, miklep, alt-üst üzerinde gömme şemse mevcuttur. Kapak rengi gri olup eskimiştir. Dip sırt ve sertap koyu meşindendir. Eser besmele ile başlıyor. İlk yaprakta bir mühür var ise de okunamıyor. Yapraklar kirli. Yazı ise pek muntazam ve işlek sayılmaz. Bilgisayar taramasında katalogta yazar isminin karşısına yanlışlıkla Lâmiî Çelebi konulmuş.

Baş:

Evvel Allâh adını zikr idelüm

Kudretinde sun'unı fikr idelüm

Son

Kim olur Meddâhı 'abdullâh hakîr

Kim kıla da'vâ hünerden ol fakîr

Eser besmeleden sonra tevhit, na't ve dört halifeye övgü bölümleriyle klasik bir mesnevî tarzında yazılmış olup arada bazı gazel ve kaside tarzında şiirler de bulunmaktadır. Nazım tekniği itibariyle pek kuvvetli olmasa da dili – kafiyeler hariç- halis ve temiz Türkçedir. Bazı yerlerde vezin hatalarına rastlanmakta olup, imale ve zihaf lar mevcuttur. Ancak bu hataların –bazı kelimelerin yanlış yazılması dahil- müelliften değil, müstensih ten kaynaklanması mümkün ve muhtemeldir. Eserin kıymetini yükselten, ehl-i beyte olan samimi muhabbeti dolayısıyla yer yer lirizme varan etkili söyleyişleridir.

Maktel'in, İbn-i Mihnef'ten rivayet veya istifade edilerek telif edildiği birçok yerde belirtilir. Eser genel olarak mübalağalıdır. Bunu, şairin daha tesirli olmak ve duyguları daha çok harekete geçirmek, yahut hikayeye dikkati nazarı çekmek için yaptığı söylenebilir. Eser yukarıdaki geleneksel giriş bölümlerinden

sonra Farsça başlıklarla on meclise ayrılmış ve hadise kronolojik olarak anlatılmıştır.

Şair, eserini bir meddah anlatıcı gibi cemaat arasında ikinci ve geceleyin belli zamanlarda okunarak kendisine dua ve sevap kazandırması amacıyla yazdığını belirtmektedir.

Eseri okurken dikkati çeken hususlardan biri de mübalağasız onlarca beyitte, sünnî ve haricî kavramlarına günümüzdekinden farklı özel bir anlam yüklenmesidir. Buna göre müellif, Hz. Hüseyin taraftarlarını överek onlar hakkında “sünnî” kavramını kullanırken, Yezit ve taraftarlarına ise hakaretlerle “haricî” demektedir.

İşte bu bahsettiğimiz hususlardan ve eserin başlarında dört halifeyi övmesinden, sonunda da iki beyitte Mevlânâ’yı övmesinden, müellifin aynı zamanda sünnî ve muhtemelen Mevlevî yahut Mevlevî muhibbi olduğu anlaşılmaktadır.

II. BÖLÜM / PART II

EDEBİYAT-II / LITERATURE-II

Editör Mehtap ERDOĞAN

İSMAİL HAKKI'NIN "HÜSEYİN" İSMİNİN FAZİLETİ VE ÖZELLİKLERİYLE İLGİLİ ESERİ: "RİSÂLE-İ HÜSEYİNİYYE"

Mehmet Arslan

"Şehîd" lakabıyla meşhur ve "seyyidü's-şühedâ" ünvanıyla bütün dini ve edebi metinlerde kendisine kudsiyet atfedilen, Hz. Muhammed'in sevgili torunu Hz. Hüseyin'in isminin Cebrail vasıtasıyla Allah tarafından gönderildiği birçok kaynaklarda geçmektedir. Bu konuda Hz. Ali şöyle demektedir: "Ben harbi, darbı sever bir adamdım, Hasan doğduğu zaman ona Harb ismini koymuştum. Resûlullah Aleyhisselâm geldi, "Gösteriniz oğlumu bana, ne isim koydunuz ona?" diye buyurdu. "Harb ismini koydum" dedim. "Hayır, o Hasan'dır" buyurdu. Hüseyin doğduğu zaman da ona Harb ismini koymuştum. Resûlullah Aleyhisselâm geldi, "Gösteriniz oğlumu bana, ne isim koydunuz ona?" diye buyurdu. "Harb ismini koydum" dedim. "Hayır, o Hüseyin'dir" buyurdu. Üçüncü oğlan doğduğu zaman yine ona Harb ismini koymuştum. Resûlullah Aleyhisselâm geldi, "Gösteriniz oğlumu bana, ne isim koydunuz ona?" diye buyurdu. "Harb ismini koydum" dedim. "Hayır, o Muhassin'dir" buyurdu. Sonra da "Ben bunlara Hârûn Aleyhisselâm'ın oğulları Şebber, Şebbir ve Müşebbir'in isimlerini koydum" buyurdu. Rivayete göre Peygamberimizin her üç torununun doğumunda Cebrail gelip onlara koyacağı ismi Peygamberimize bildirmişti. Nitekim Hz. Hüseyin doğduğu zaman Cebrail gelip "Yâ Muhammed, Rabbin sana selam söylüyor, oğluna Hârûn'un oğlunun ismini koy, diyor." dedi. Peygamberimiz, "Ey Cebrâil, Hârûn'un oğlunun ismi nedir?" diye sordu. Cebrâil, "Şebbir" dedi. Peygamberimiz, "Benim dilim Arapça" dedi. Cebrâil, "Öyleyse bunun Arapça karşılığı olan Hüseyin ismini koy" dedi.

Bu şekilde Hz. Hüseyin'in isminin Allah tarafından Cebrail vasıtasıyla peygamberimize bildirilmesi, dolayısıyla bu ismin verilmesinde İlâhî bir yön bulunması ya da aranması rivayetleri, daha sonra bu ismin niteliği ve kudsiyeti hakkında bazıları zorlama yorumlarla da olsa bazı eserler yazılmasına yol açmıştır. İşte bu eserlerden birisi de Bursalı İsmail Hakkı'nın "Risâle-i Hüseyiniyye" adlı eseridir.

Bu eserden bahsetmeden önce yazarı olan İsmail Hakkı Bursevî hakkında da birkaç cümle etmemiz gerektiğini düşünüyorum.

İsmail Hakkı Bursevî:

İsmail Hakkı 1653 yılında bugün Bulgaristan sınırları içinde kalan Aydos'ta doğmuştur. Rumeli'de geçirdiği tahsil ve irşad yıllarından sonra Bursa'ya gelip yerleşmiş ve 1725'te Bursa'da vefat etmiştir.

100'den fazla eseri olan İsmail Hakkı'nın, kaynaklarda ve kataloglarda, Bursa'da medfun olması sebebiyle Bursevî ya da tarikatına nispetle Şeyh ve Celvetî olarak adı geçmekteyse de şu beyitlerde belirttiği gibi asıl adı İsmâîl, mahlası ise Hakkî'dir:

Ben semiy-i zebîham ey 'âşık
Mahlasım Hakkî ismim İsmâ'îl

Çün itdüh mahlasım yâ Rabb Hakkî
Beni 'abdu'l-Hak eyle vir terakkî

İsmâîl Hakkı Burûsevî,

Bir mîr-i velâyet-nefesi mazharıyız biz
Pâkîze-neseb silsile-i Âl-i 'Abâ'yız

beytinde de belirttiği gibi Peygamber sülalesindedir. Babası Mustafa Efendi aslen İstanbulludur ve 1652'de çıkan büyük Aksaray yangınında mal ve emlâkini kaybetmiş, İstanbul'dan ayrılarak akrabalarının bulunduğu Aydos'a yerleşmek zorunda kalmış ve son 5-6 yıllık ömrünü ziraat işleriyle uğraşarak tamamlamıştır. Belirttiğimiz gibi babasının Aydos'a taşınmasından bir yıl kadar sonra 1653 yılında Aydos'ta doğan İsmail Hakkı 6 yaşlarında başladığı tahsilinin ilk beş yılını Aydos'ta Şeyh Ahmed Efendi'nin yanında, sonraki yedi yılını da Edirne'de Şeyh Abdulbâkî Efendi'nin yanında tamamlamıştır. Bu süre zarfında önce hıfzını ikmâl etmiş, daha sonra da tekke atmosferi içinde hem tasavvufi hem de şer'î ilimlere ait düzenli bir müfredat takip etmiştir. Sonra İstanbul'a gitmiş ve orada şeyhi Atpazarlı Osman Efendi'nin yanında geçirdiği son üç yıllık sürede ise hem tahsilini hem de sülûkunu tamamlamış ve daha genç denecek bir yaşta, 21 yaşlarında olduğu halde 1674 yılında icazet alıp Celvetiye şeyhi olarak irşad faaliyetlerine başlamıştır.

İsmail Hakkı icazet aldıktan sonra 11 yıl Rumeli şehirlerinde, ağırlıklı olarak Üsküp, Köprülü (Veleze) ve Usturumca'da irşad faaliyetlerini sürdürmüş, 1685 yılında ise şeyhi Osman Fazlî'nin Bursa'daki halifesi Sun'ullah Efendi'nin vefatı üzerine yerine halife olarak Bursa'ya tayin edilmiştir. Bursa'da geçen yıllar İsmail Hakkı'nın hayatındaki en uzun ve en

verimli dönem olmuştur. İrşad faaliyetlerinin verimi ve tasavvufi olgunluğu bu esnada artmıştır. Divanı'nı bu dönemde kaleme almış ve meşhur Tefsîr-i Rûhu'l-Beyân'ı da yine Bursa'da iken tamamlamıştır. 1690 yılında vefat eden şeyhi Osman Fazlî'nin işaretleriyle Celvetiye silsilesinin 32. şeyhi olarak görevi devralmıştır.

Çok velut bir şair ve yazar olan İsmail Hakkı, Kitâbu'z-Zikr ve's-Şeref adlı eserinde kendi lisanından anlattığına göre 100'den ziyade eserin sahibidir. Son araştırmalar başlıca edebiyat, tasavvuf, tefsir, hadis, kırâat, tecvid, fıkıh ve akâid konularında olmak üzere 134 eserin sahibi olduğunu göstermektedir.¹

İsmail Hakkı'nın bu 134 eserinin arasında gösterilmeyen fakat kütüphane kayıtlarında, yazma nüshada ve matbu nüshada Bursalı İsmail Hakkı adına kayıtlı olan bir eser de bu makalenin konusu olan Risâle-i Hüseyiniye'dir. Eserin birisi Osmanlıca matbu, ikisi yazma toplam üç nüshasını tespit ettik.

Bunlardan matbu nüshanın dış kapağında "Risâle-i Hüseyiniye" yazmaktadır. Metnin başlangıcında ise "Risâle-i Hüseyiniye Li-İsmâ'îl Hakkî Kuddise Sırruh" ibaresi yer almaktadır. Eserin baskı yeri ve baskı tarihi yoktur. Mensur olan eserin son kısmında üç manzume yer alıyor. Bu manzumeler İsmail Hakkı'ya ait değil, 1893 yılında vefat eden Osman Şemsî'ye aittir. Öyle zannediyoruz ki "Risâle-i Hüseyiniye"nin konusuna teberrükten bu mersiye konulu manzumeler kitap basılırken buraya konmuştur. Belirttiğimiz gibi bunların tamamı da mersiyedir. İlk mersiye konulu manzume "Mersiye Li-Hazret-i Seyyidü's-Şühedâ İmâm-ı Hümâm-ı Hüseyin-i Deşt-i Kerbelâ" başlığını taşımaktadır. 46 beyitlik bu manzume Kasîde nazım şekliyle yazılmıştır. İkinci manzume gazel şeklindedir ve 8 beyittir. Üçüncü manzume de gazel şeklindedir ve 7 beyittir. Mensur metnin içerisinde hepsi de İsmail Hakkı'ya ait olan birisi beş beyitlik ve gazel şeklinde; diğeri altı beyitlik ve gazel şeklinde; üçüncüsü 5 beyitlik ve gazel şeklinde; dördüncüsü ise 4 bendlik ve hece vezniyle yazılmış toplam 4 manzume daha bulunmaktadır.

Risâle-i Hüseyiniye'nin eldeki ikinci nüshası yazmadır. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi No: 1792'de bulunan bir mecmuanın 195a-213b varakları arasında toplam 19 varak olan bu eserin başlığı da aynen matbu nüshada olduğu gibi "Risâle-i Hüseyiniye Li-İsmâ'îl Hakkî Kuddise Sırruh" şeklindedir. Aradaki fark sadece başlıktan sonra besmelenin eklenmiş

¹ İsmail Hakkı Bursevî'nin hayatı ile bilgilerde ağırlıklı olarak şu eser kullanılmıştır: İsmail Hakkı Bursevî, Divan, Haz. Murat YURTSEVER, Bursa 2000, s. 3-8. İsmail Hakkı Bursevî'nin diğer eserleri ve bu eserlerin buldukları kütüphaneler için adı geçen esere müracaat edilebilir.

olmasıdır. Son devir rik'asıyla ve yazı sitilinden anladığımız kadarıyla büyük bir ihtimalle 20. yüzyılda yazılmış olan bu nüsha matbu nüshadan istinsah edilmiştir; çünkü matbu nüshanın sonunda yer alan ve İsmail Hakkı'ya değil de Osman Şemsî'ye ait olan mersiyeler aynen bu yazma nüshaya da alınmıştır. Ayrıca bu nüsha herşeyiyle adı geçen matbu nüshaya benzemektedir, hatta matbu nüshadaki bazı matbaa hataları bile aynen buraya aktarılmıştır. İstinsah kaydı yoktur.

Diğer yazma nüsha ise bir mecmuanın 65a-70a varakları arasında toplam 6 varaktır. Her varakta ortalama 25 satır bulunmaktadır ve yazı kötü bir nesih ile yazılmıştır. Bazı yerler okunamayacak durumdadır. Matbu ve ondan istinsah edildiğini tespit ettiğimiz adı geçen yazma nüshanın sonunda bulunan Şemsî'ye ait mersiye konulu manzumeler bu nüshada bulunmamakta fakat İsmail Hakkı'ya ait olan ve diğer nüshalarda da mensur metnin içinde yer alan manzum parçalar bu nüshada da aynen yer almaktadır. Adı geçen nüsha 1146 (1733) yılında yani Bursalı İsmail Hakkı'nın vefatından 8 yıl sonra Rebî'ul-evvel ayının 24'üncü salı günü istinsah edilmiştir. Nüshada müstensih adı ve istinsah mekanı ile ilgili bilgi verilmemektedir.

Bilirttiğimiz gibi bu Hz. Hüseyin'e isim verilmesi meselesi birçok dini ve edebi esere konu olmuştur. Bu konuda tespit ettiğimiz edebi bir eser, bir mecmuanın içerisinde bulunmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi, H. Şemsî - F. Güneren bölümünde bulunan bir mecmuanın 110b-111a varığında "Hazret-i 'Alî'niñ Ogullarına Hasan ve Hüseyin Didikleriniñ Sebebini Beyân İder" başlıklı iki sayfalık bir bölüm vardır. Burada da konuyla ilgili diğer eserlerdeki bilgileri teyit ve tekrar eden bilgilere rastlıyoruz. Hârun Peygamber'in iki oğlu olduğunu, bunlara Şebber ve Şübber (bazı kaynaklarda Şebbir) adlarını koyduğunu anlatan bu bilgiler arasında; Allah tarafından Cebrail vasıtasıyla gelen emir doğrultusunda Hz. Muhammed'in torunlarına Şebber ve Şübber'in karşılığı olarak Hasan ve Hüseyin adını verdiği anlatılıyor. Böylece Hasan ve Hüseyin'in adlarının Allah'ın emriyle Peygamber tarafından verildiği vurgulanarak bunlara kudsîyet kazandırılmıştır. Aynı bilgiler konuyla ilgili başka eserlerde de tekrarlanmaktadır. Bahse konu olan iki sayfalık metin aşağıdaki şekildedir:

Hazret-i 'Alî'niñ Ogullarına Hasan ve Hüseyin Didikleriniñ Sebebini Beyân İder: (Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fa'ûlün)

- 1 Pes ol vakt kim Hasan dünyâya geldi
Bu 'âlemler kamu şâd oldı güldi

- 2 İrişdi Cebre'îl ol dem Resûl'e
Didi Allah selâm ider usûle
- 3 Buyurdi saña Rabbüñ yâ Muhammed
Habîbimdir didi gâyetde Ahmed
- 4 'Alî dahi didi anuñla ey cân
Ki Hârûn gibidür Mûsa'yla inan
- 5 Ki Hârûn'uña o vakt bir oğlu togdı
Aña Şebber diyüben ad virildi
- 6 Ki 'Umrân dilidür Şebber bilince
Hasan dimek olur 'Arab dilince
- 7 Bu kez şimdi 'Alî'niñ oğlu togdı
Cihân handân oluben yüzi güldi
- 8 Hasan kosunlar adımı didi Hak
Ki ya'nî Hârûn'a beñzeye mutlak
- 9 İşitdi çün Resûlullah bu sözi
Sevinüp şâd u hurrem oldu özi
- 10 Biraz müddet çün andan soñra geçdi
Hüseyn dahi ana rahmine düşdi
- 11 Çü müddet irdi togdı ol sitâre
Zuhûra geldi bir nûr âşikâre
- 12 Yine Cebre'îl irdi didi ey şâh
Selâm idüp saña ol Kâdir Allâh
- 13 Ki Hârûn Mûsâ'ya niceyse ey cân
'Alî dahi saña öyledir inan
- 14 Ki Hârûnuñ kiçi oğlu da togdı
Aña Şübber diyüben ad virildi

- 15 Ki ‘Umrân dilidür Şübber bil inan
Hüseyin demek olur ‘Arabca ey cân
- 16 ‘Alîniñ kiçi oğlu çün toguser
Anuñ nûrı ile ‘âlem toluser
- 17 Hüseyin disünler adını ‘ayânî
Ti teşbîh idüben Hârûn'a anı
- 18 Çü togdı Fâtıma'dan mâh-ı tâbân
Hüseyin kodılar adını pes ol ân
- 19 Sebeb budur aña ad koduklarına
Hasan hem Hüseyin didiklerine

Bu konudaki bir başka eser de Niyazi Mısri'ye ait olan ve "Risâle-i Hüseyin-i Mısri" adını taşıyan eserdir. Ankara Milli Kütüphane Yz. A. 3036/1 numarada bulunan bir mecmuanın 1b-12a varakları arasında "Hâzâ Risâle-i Hüseyin-i Mısri" başlığıyla bir risale bulunmaktadır. Bu risalede de Hz. Hasan ve özellikle Hz. Hüseyin'in isminin Kur'an'daki ayetlere dayanılarak yorumları yapılmaktadır. Örneğin Bakara Suresi'nin 136. ayetinde² geçen ve "torunlar" anlamına gelen "el-esbât"³ kelimesinden Hz. Hasan ve Hüseyin'in kastedildiği ve bu kelimenin onlara işaret ettiği yorumu yapılmıştır. Halbuki müfessirlere göre buradaki "el-esbât" kelimesinden kasıt Hz. Ya'kub'un on iki evladından olan torunlarıdır. Genellikle ebced hesabı ve daha başka yöntemler kullanılarak yapılan bu işlemlerde zorlama yorumlar

² "Kûlû âmennâ billâhi vemâ ünzile ileynâ vemâ ünzile ilâ İbrâhîme ve İsmâ'ile ve İshâka ve Ya'kûbe ve'l-esbâti vemâ ütiye Mûsâ ve 'osâ vemâ ütiye'n-nebiyyûne min rabbihim lâ-nüferriku beyne ahadîn minhüm ve nahnü lehû müslimûn": "Biz, Allah'a ve bize indirilene; İbrahim, İsmail, İshak, Ya'kub ve esbâta (onun torunlarına) indirilene, Musa ve İsa'ya verilenlerle Rableri tarafından diğer peygamberlere verilenlere, onlardan hiçbiri arasında fark gözetmeksizin inandık ve biz sadece Allah'a teslim olduk, deyin". Bakara 136.

³ "Ve'l-esbât" kelimesindeki harflerin ebced hesabına göre toplamı 110'dur (vav 6, elif 1, lam 30, elif 1, sin 60, be 2, elif 1, tı 9). Bu kelime 8 harften meydana gelir, böylece toplanınca 118 olur. "Hasan" isminin ebcedle karşılığı da 118'dir. "Esbât" kelimesindeki gizli noktaların toplamı 10'dur yani bu kelimedeki bulunan harflerin yazıdaki açılımları 10 harftir (elif 3 harfli, sin 3 harfli, bâ 2 harfli, tı 2 harfli). Hasan isminin karşılığı olan 118'e bu on sayısı eklenince Hüseyin isminin ebcedle karşılığı olan 128 sayısı bulunur.

olduğu kanaatindeyiz. İnşallah bu risale de tarafımızdan bir makale konusu yapılacaktır.⁴

Bu bilgilerden sonra şimdi asıl konumuz olan Bursalı İsmail Hakkı'nın "Risâle-i Hüseyniyye" adlı eserinin muhtevasını anlatmaya geçebiliriz.

Başka kaynaklarda da benzer bilgilere rastlandığı üzere Bursalı İsmail Hakkı'nın Risâle-i Hüseyniyye adlı eserinde de Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e bu isimlerin verilmesine kudsiyet atfedilmektedir. Şöyle ki, Hz. Harun'un üç çocuğu vardı, bunların adları İbrânice olarak "Şebber, Şebbir⁵ ve Müşebbir" idi. Torunları doğduğunda Hz. Muhammed bu isimleri Arapça'ya tercüme ederek yani Arapça karşılıklarını kullanarak torunlarına "Hasan, Hüseyin ve Muhassin" isimlerini vermişti. İsmail Hakkı, "Hz. Muhammed'in İbrance'yi nasıl bildiği" sorusu vaki olursa diye şu bilgiyi veriyor: Hz. Muhammed bütün lisanları bilirdi, sadece Arapça konuşmasının nedeni şuydu ki her dilden konuşsa ve yazsa halk nübüvvet ve Kur'ân hakkında şüpheyeye düşebilirdi. Hatta bir gün Selmân-ı Fârisî Medîne'ye geldiğinde onunla tercümanlı konuşmuş, tercüme için getirilen Yahudi de "bu lisanı bildiğiniz halde beni niye çağırınız" diyerek dönüp gitmişti. Hz. Ömer Peygamber'e "Yâ Resûlallah, ne güzel fesahat ve belâgatla tekellüm edersiniz" diye sorduğunda cevâben Peygamberimiz, "Cebail aleyhi's-selâm gelip ceddin İsmail aleyhi's-selâmın lûgatını bana ta'lim eyledi" demişti.

İsmail Hakkı, risalesinde bundan sonra Hüseyin isminin fazileti, kudsiyeti ve nelere işaret ettiği konularında ayetlerden deliller getirerek yorumlar yapmakta; bu ismi oluşturan harflerin ebced değerleri ve diğer özelliklerine dikkat çekerek bazı iddialarda ve yorumlarda bulunmaktadır ki

⁴ Burada kütüphane kayıtlarındaki bir yanlış da düzeltmemiz gerektiğini düşünüyorum. Risâle-i Hüseyniyye'ler üzerine araştırma yaparken Ankara Milli Kütüphane Yz. A 1956 numarada kayıtlı "Hâzâ Risâle-i Hüseyniyye-i Horasânî" adıyla kayıtlı bir esere rastladık. Toplam 70 varak olan bu eseri incelediğimizde Hz. Hüseyin ile uzaktan yakından ilgisi olmayan bir eser olduğunu gördük. Bu eserin giriş kısmında anlatıldığına göre aslında bu eser Harun Reşid zamanında yaşayan ve güzelliğiyle meşhur olduğu için kendisine "Hüsniyye" adı verilen alim ve zahit bir cariye'nin hikayesidir. Kütüphane katalogları yapılırken eserin adındaki "Hüsniyye" kelimesi "Hüseyniyye" olarak okunmuş ve kayıtlara da bu şekilde geçmiştir. Eserin doğru adı "Risâle-i Hüsniyye-i Horasânî"dir. Bu eserin aslı Arapça'dır, 952 (1545) senesinde Arapça'dan Farsça'ya, 1274 (1857) yılında da Mehmed Ra'nâ adlı birisi tarafından Farsça'dan Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

⁵ Bazı başka kaynaklarda Şebbir ismi "Şübber" olarak da harekelenmiştir. Fakat İsmail Hakkı bu kelimeyi izah ederken açıkça "şin-i mu'cemeniñ fethi ve bâ-i muvahhide-i müşeddedenin kesri" şeklinde bir açıklama getirmiştir.

bunlardan önemli bulduğumuz ve daha anlaşılır olanlarını şu şekilde izah edebiliriz:

"Hüseyn" kelimesinin başındaki "hâ" harfi "hîta"ya yani "muhâfaza ve gözetime" işarettir. Çünkü Peygamberimiz, Hasaneyn hakkında "ikisi dahi bendendir" buyurmuşlardır.

"Hüseyn" kelimesinin başındaki "hâ" harfi Hakk'a işarettir, çünkü her iki kelime de ha harfi ile başlamaktadır. Dolayısıyla Hüseyn Hak üzerine sâbit-kadem olmuş yani Hak üzere hükmetmiştir.

"Hüseyn" kelimesinin başındaki "hâ" harfi Allah'ın sıfatlarından ve esmâü'l-hüsâdan olan Hayy ismine işarettir.

"Hüseyn" kelimesinin başındaki "hâ" harfi ebced hesabına göre 8'dir ve sekiz cennete işarettir.

"Hüseyn" kelimesinin ikinci harfi olan "sîn", "seyyid" kelimesine işarettir. Seyyid hem Hz. Hüseyn'in sıfatıdır hem de insan-ı kâmil demektir.

"Hüseyn" kelimesinin ikinci harfi olan "sîn" ebced hesabına göre 60'tır ve "devr-i sünbüle"ye işarettir. Devr-i sünbüle Batlamyus sistemine göre ilk devirdir (Zühâl ve Âdem devri) ve Devr-i Muhammedî'ye kadar 7.000 yıl geçmiştir. Bu yedi rakamı ahadiyyetle yani bir'lik ile sekiz olur ki Hüseyn kelimesinin başındaki ha harfi de ebcedde 8'dir, böylece hâ ile sin meâlde müttahid olur.

"Hüseyn" kelimesinin ikinci harfi olan "sîn" ebced hesabına göre 60'tır ve Cân kavmi Hz. Âdem'den 60.000 sene önce yaratılmıştır.

"Hüseyn" kelimesinin ikinci harfi olan "sîn" selâmet-i sadr'a işarettir ki selâmet-i sadr sahibi olanlar cennete girerler.

"Hüseyn" kelimesinin ikinci harfi olan "sîn" Sidretü'l-müntehâ'ya işarettir.

"Hüseyn" kelimesinin üçüncü harfi olan "yâ", "Ya'lemü mâ beyne eydihim vemâ halfehüm" (O kullarının yaptıklarını ve yapacaklarını bilir.) ayetinin sırrına işarettir.

"Hüseyn" kelimesinin dördüncü harfi olan "nûn" ebcedde göre 50'dir ve miraç gününün icmâlidir. Zira yevm-i mi'râc 50.000 dünya yılıdır.

"Hüseyn" ismi dört harften meydana gelir ki "evvel, âhir, zâhir, bâtın" demektir.

"Hüseyn" ismi dört harften meydana gelir ki Allah'ın sıfatları olan "hayat, ilim, irade ve kudret"e işarettir.

"Hüseyn" ismi dört harften meydana gelir ki anâsır-ı erba'aya işarettir (Hava, su, toprak, ateş).

"Hüseyn" ismi dört harften meydana gelir ki insan vücudunun temeli sayılan ahlât-ı erba'aya işarettir (dem, balgam, safrâ, sevdâ).

"Hüseyn" kelimesinde toplam üç nokta vardır ve bunlar ta'ayyünât-ı selâseye (ta'ayyün-i zâtî, ta'ayyün-i sıfâtî, ta'ayyün-i ef'âlî) işarettir. Ta'ayyün; görünme, ortaya çıkmadır.

"Hüseyn" kelimesi tashîf olunursa yani sin harfi şeddeli okunursa "Hisseyn" olur ki iki his demektir. İnsanda makbul ve önemli olan iki his ise hiss-i sem' ve hiss-i basardır, yani görme ve duyma hisleridir.

Eser bu minvalde devam etmekte ve yukarıda bazı örneklerini verdiğimiz şekilde, belirttiğimiz gibi bazıları zorlama yorumlarla devam etmektedir.

Aşağıda bu eserin toplam 40 sayfadan oluşan matbu nüshadan yola çıkarak hazırladığımız metnini veriyoruz:

Risâle-i Hüseyniyye Li-İsmâ'îl Hakkî Kudûse Sırruh

[2] Bismillâhirrahmânirrahîm

El-hamdü lillâhi'l-evvelü'l-âhir, ez-zâhirü fi külli'l-mazâhir, el-bâtınü fi esrâri üli'l-besâ'ir, ve's-salâtü ve's-selâmu 'alâ seyyidinâ Muhammedin sâhibü'l-mefâhir ve'l-me'âsir, ve 'alâ âlihî ve ashâbihî zevî'l-menâkıbı fi'l-bâtını ve'z-zâhir, ve ba'de feyekülü'l-'abdü'l-fakîrü'l-muhâcir, Eş-Şeyh İsmâ'îl Hakkî evsalahullâhu'l-kâdir ilâ mâ-vasale ileyhi'l-ekâbir, mine'l-ilmî'l-ledünniyyi'l-bâhir, kad sanafet kable hâzâ li-hazreti ahi e'azzenâ tuhfeten bahriyyeten bi-hulûsi'n-niyyeti ve eradtü el'ân en ezamme ileyhâ risâleten uhrâ Hüseyniyyetün 'amelen bi-kavlihî Ta'âlâ "lillezîne ahsenu'l-hüsnâ ve ziyâdetün" fe-innallâhe Ta'âlâ yu'ti'l-mezîde li-men erâdehü ve nazaran ilâ ismihî ve lakabihi'l-bahriyyü [3] fe-innehü bi't-teşrîfi'z-ziyâdeti hariyyün vallâhu Ta'âlâ es'ele en-yenfa'a bihâ ve besâ'irin mâ-seradtehü bi-benâni'l-beyâni min külli mâ-kâne 'indî bi-tarîki'l-'ayân, süllâke't - turuka'l - hakkata'l - yakîniyyeti, ve's - sübüle'l - hâssati's - seniyyeti ve ce'alnâhâ 'ale'l-lisâni't-Türkî li-yeshele ahzahâ ve'l-'amelü bihâ fi külli makâsıdihâ ve metâlibihâ vehüve'l-mu'în fi külli hîn ve minhü'l-ımdâdu ilâ en-ye'tiye'l-yakîn.

"Hüseyn", ma'lûm ola ki Hazret-i Hârûn 'aleyhi's-selâmiñ üç 'aded ferzend-i ferzânesi var idi ki biriniñ ismi "Şebber" idi, "bakkam" vezninde ve biriniñ dahi ismi "Şebbir" idi şîn-i mu'cemeniñ fethi ve bâ-i muvahhide-i müşeddedeniñ kesriyle ve biriniñ dahi ismi "Müşebbir" idi "muhaddis" vezninde. Ve vâzı'-ı a'lâm-ı dîn ve râfi'-i livâ-i müslimîn Resûlullâh sallallâhu 'aleyhi ve-sellem esmâ-i selâse-i 'İbrâniyye'yi lisân-ı 'Arabî ile tercüme idüp ol mukâbelede "Hasan ve Hüseyn ve Muhassin" deyü vaz' eylediler. Ve bundan fehm olunur ki Cenâb-ı Nübüvvet her dilden 'ârif-i lugat idi. Hattâ Selmân-ı Fârisî'niñ 'inde'l-'Arab lisâni meçhûl olmagla Medîne-i

Münevvere'ye evâ'il-i duhûlünde ta'rîf-i [4] hâli için Yehûd'dan bir tercümân getürdüklerinde Hazret-i Risâlet, takrîr-i Selmân'ı bilâ-tercümetin fehm idicek, Yahûdî dahi "yâ çünki bu lisânı bilürdîñiz, beni niye getürdîñiz" deyüp dönüp gitdi. Velâkin tekellümlerini lisân-ı 'Arabî'ye kasr itdikleri şeref-i zâ'idine binâ'en ve def'-i töhmetden ötüri idi. Zîrâ her dilden söyleseler ve kitâbet dahi itseler, nübüvvet ve Kur'ân hakkında halk şübheye düşerler idi ve ta'allüme haml iderler idi ve böyle iken yine kıl ü kâlden hâlî olmadılar. Nitekim Kur'ân'da gelür: "Lisânu'llezî yulhidûne ileyhi a'cemiyyün ve hâzâ lisânun 'arabiyyün mübîn". Ve Hazret-i 'Ömer su'âl idüp, "Yâ Resûlallâh, ne 'aceb fesâhat ve belâgatle tekellüm idersiz" didikde cevâbda, "Cebrâ'îl 'aleyhi's-selâm gelüp ceddîm İsmâ'îl 'aleyhi's-selâmın lugatını baña ta'lîm eyledi" deyü buyurdılar. İşte anlar her husûsda mu'allem-min-'indillâh oldılar ve bu hâl ba'zı vereseye dahi sârî oldı. Nitekim "emseytü Kürdiyyen ve ashabtü 'Arabiyyen" diyen velîniñ kelâmından zâhirdir.

Ve mecmû'-ı [5] lugât hurûf-ı tehecçiyi müştemildir ki hurûf-ı tehecçi Ebu'l-beşer Âdem 'aleyhi's-selâma nüzûl itmişdir ve Âdem yedi yüz biñ lugat söylemişdir ki her birini zürriyyetinden bir kavm-i mahsûs ahz itmişdir. Ve esnâf-ı âdem egerçi yüz yirmi beşdir velâkin lugâtın kesreti esnâfın tenevvu'ına dâ'irdir. Ve garâ'ib-i ahvâldendir ki, Hazret-i Âdem 'aleyhi's-selâmdan tenâvül-i dâne vâki' olup arza hübütle me'mûr oldukda, her melek gelüp bir dürlü lugat ile cennetden hurûcına işâret eyledi, Âdem anıñla 'amel itmedi, bi'l-âhire melâ'ike bu hâli dergâhı Hakk'a 'arz itdüklerinde Hak Ta'âlâ dahi "lisân-ı Türkî ile söyleyiñüz" buyurdu. Oradan bir melek gelüp "Yâ Âdem kalk" deyicek Âdem ol sâ'at yerinden kalkdı ve behişt-bîrûn oldı.

Biz yine sadede gelemim, şol münâsebetle ki çünki "Hüseyn" ismi asılda vaz'-ı Resûldür. Pes ne kadar Hüseyn var ise ism-i evvele tâbi'dir ve vaz'-ı Resûl hükminindedir. Zîrâ anıñ ta'addüdi suver ü müsemmeât hasebiyledir, aslı hasebiyle degil. Bu cihetden Hüseyn [6] birdir ki vaz'-ı Resûldür, iki üç degildir ki vaz'-ı gayrdır, zîrâ vaz'-ı gayr vaz'-ı Resûlde fânîdir. İşte isim cihetinden dahi sırr-ı vahdeti fehm eylediñ, var imdi eşyâya nazar-ı vahdetle nazar eyle, ya'nî 'âlem-i cem'a göre; ve nazar-ı kesretle nazar eyle, ya'nî 'âlem-i farka göre; ve bu nazarıñ evvelki nazarıña münâfî degildir, belki sıddıkiyyetiñe dâldir. Nitekim erbâbı bilür, ve illâ zındikiyye mü'eddî olur, zîrâ cem', kıyâmet-i kübrâdır ki vahdetdir ve fark, nesne-i uhrevîdir ki kesretedir. Pes vahdetiñ gâyeti kesret ve cem'iñ nihâyeti fark oldıgını inkâr iden, münkir-i âhîret gibi olur, 'aceb sırr-ı İlâhîdir. Velâkin zevk-i sahîh ve keşf-i sarîh lâzımdır.

Ve "Hüseyn'de "hâ" hîta-i ehl-i kemâle işâretidir, anıñ-çün Cenâb-ı Haseneyn hakkında, "ikisi dahi bendendir" buyurdu. Ve anıñ felegi evsa'u'l-eflâk olıcak andan tevellüd iden dahi evsa' olur. Zîrâ ekâmil-i nâsıñ çerâgları dahi rûşen olur.

Kezâlik "hâ" ism-i Hakk'a işâretidir ki bu fakîr Hakkî aña mensûbdur. Ve hak, "sâbit" ma'nâsınadır, bu ma'nâdan hakkî olanlara lâzımdır ki [7] hak üzerine sâbit-kadem olalar. Mısra': "İsm-i a'zam be-koned kâr-ı hod ey dil hoş bâş" Ve Kur'ân'da gelür: "Vetevâsev bi'l-hakkı", ya'nî hukûk-ı Hak'la tevâsî iderler. Zîrâ hukûk-ı 'abd aña göre âsân ve esheldir. Şol cihetden ki ekserîniñ ta'alluku zâhiredir, hukûk-ı Hakk ise bi-hasebi'l-gâlib bâtna müte'allıktır. Meselâ bir 'amelde sıdk-ı niyyet ve hulûs-ı taviyyet olmasa kabûle karîn olmaz, gerek namâz ve gerek gayri. Ve Hak Ta'âlâ 'âlim-i bizâti's-sudûr oldığı cihetden anıñla mu'âmele güçdür ve 'amel-i Hak'da şurût u kuyûd çokdur. Anıñ-çün vakt-i salâtda ve zamân-ı ihrâmı Resûlullâh'ıñ sînelerinden savt-ı galeyân işidilürdi ve kendüleri du'â idüp "yâ Rab beni selc ü berd ile gasl eyle" dirler idi. Ya'nî makâm-ı hıdmetde istikâmet ne vechile hâsıl olur deyü kemâl-i ihtimâmlarından harâret-i dil zuhûra gelürdi ve ol harâretiñ def'ini taleb iderlerdi ki me'âli, taleb-i istikâmetdir. Fefhem cidden. Bu cihetden "şeyyebetnî sûreti hûd" buyururlar idi. Ya'nî sûre-i Hûd 'aleyhi's-selâmda olan [8] emr ki "festakim"dir, "benim sebep-i şeybim olmuşdur, zîrâ şeyb ü zübûl gumûm u hümûmuñ galebesinden gelür ve gamda asıl olan gam-ı dîndir, gam-ı dünyâ degildir. Husûsâ 'uşşâkıñ gamı gam-ı Hak'dır, anıñ-çün çihre-i 'âşık zerd olur.

Ve "hâ" harfi "hayy" ismine dahi işâret ider. Zîrâ Halvetiyye'niñ iştigâl itdikleri esmâ-i zâtıyyeden biri dahi odur. Sırrı budur ki: Sıfat-ı evveliyye-i İlâhiyyedir ki cemî'-i eşyâya sereyânı vardır. Anıñ-çün dünyâda 'inde's-sûfıyye cemâd yokdur, belki cemâd dahi zî-rûhdur. Anıñ-çün tesbîh u tahmîd iderler. Velâkin mahcûblara hafî olmagla cemâd dimişlerdir ki incimâd toñmakdır, su münce mid oldığı gibi. Hayvânda ise incimâd yokdur, belki rûh ile inbisât vardır. Pes hayvânıñ inbisâtı ne vechile ise cemâdıñ dahi inbisâtı öyledir. Şu kadar vardır ki cemâdda nebât ve hayvân gibi neşv ü nemâ yokdur ve neşv ü nemâ olmamakdan zî-rûh olmamak lâzım gelmez. Nazar eyle melâ'ikeye ki hılkat ü kemâlleri def'îdir, tadrîcî degildir. Anıñ-çün sûretde neşv [9] ü nemâdan berîlerdir. Belki hılkat-ı uhrâları hılkat-ı ûlâları gibidir. Bu cihetden cemâd, melek tab'ında olmuş olur. Egerçi sâ'ir cihetden farkları vardır. Ve sâlikiñ keşf-i makbûlî dâ'ire-i ism-i Hay'dadır. Zîrâ mâdâm ki hayâtıñ eşyâya sereyânı münkeşif olmaya, sâ'ir küşûf-ı süfliyyeye i'tibâr yokdur. İşte hayât, aslu's-sıfâtdır, egerçi 'ilmiñ şerefine binâ'en ba'zı 'ulemâ 'ilmi hayât üzerine takdîm iderler, ikisi dahi sahîhdur. Zîrâ hayâtdan maksûd

olan 'ilmullâhı bulmaktır ve 'ilm-i İlâhî halkın Hakk ile irtibatı ve 'âlem Hak'dan ne vechile intişâr bulmuştur, anı bilmektir; bu ise zât ve sıfât ve ef'âle müte'allıktır. Anın-çün 'ilm-i bâtın dırler, zîrâ 'ulemâ-i zâhiriñ bahs itdikleri 'ulûmuñ bâtını ve hakîkatidir. Var imdi te'emmül eyle ki, terkîb-i zâhiri fehm eyleyüp mezâyâ vü hafâyâsına ittılâ'dan ötüri sabâha dek bîdâr olurlar ve sarf-ı evkât iderler. Ma'a-hâzâ bu mukâbeledde buldukları kırdır, lübb degildir. Ve eger aña sarf itdikleri 'ömrün sülüsini taleb-i Hakk'a sarf [10] itseler idi, zamân-ı kalilde makâsıd-ı sûriyye vü ma'neviyyeleri vücûd bulurdu. Zîrâ 'ilm-i zâhiriyi keşf eyleyüp her vechile aña kuvvet viren 'ilm-i İlâhîdir. Nazar eyle ki 'Allâme-i Şîrâzî'nin üstâdı olan Nasruddîn Et-Tûsî bu kadar melekât ve ebnâ-i cinsi üzerine galebesi ile yine şeyh-i meşâyihu'd-dünyâ Sadruddîn El-Konevî elinden 'âciz oldu. Dahi insâf idüp hele zamânımızda şu makûle şeyhe râst geldik didi. Velâkin çi fâ'ide ki ittibâ' yokdur, pes anıñla şeyhiñ hâli, felâsife ile enbiyâ hâli gibi olur ve İmâm-ı Râzî'nin dahi zamânında kümmel-i evliyâdan birkaç kimesneler var idi, fe-emmâ tevfiik müsâ'âde itmeyüp mütâba'at bulunmadı. Kâlallâhu Ta'âlâ: "Velev ennehüm ekâmu't-Tevrâte ve'l-İncîle vemâ ünzile ileyhim min rabbihim le-ekelû min fevkihim ve min tahti ercühim". Ya'nî taht-ı ercûlden me'kûl olan rızık 'ilm-i zâhirdir ki kesb iledir ve fevkden me'kûl olan rızık 'ilm-i bâtındır ki vehb iledir. Pes 'ulemâ-i zâhiriñ 'ulûmı kisbiyyedir ve 'ulemâ-i bâtınñ füyûzı [11] vehbiyyedir ve 'ilm-i vehbî 'ilm-i kisbiden atyebdir. Zîrâ 'ilm-i kisbî âb-ı çâh gibidir ki ekseri mâlih u mütegayyirdir ve 'ilm-i vehbî bârân gibidir ki cümlesi mukattar u musaffâdır. Velâkin 'ilm-i vehbî, ehl-i vehbe intisâbla hâsıl olur, 'ilm-i kisbî erbâbına mürâca'at ile vücûd buldığı gibidir.

Ve "Hüseyn"de "sîn"-i sünbüliyye ki devr-i sünbüledir, aña işâretidir. Devr-i Sünbüle ise yedi biñ sâldır ki ahadiyyet ile sekiz olur, "hâ" gibi. Pes "hâ" ile "sîn" me'âlde müttahid olur. Ve siyâdet bu yedi biñ senede zuhûr itdi, zîrâ "sîn", "yâ seyyidü'l-evvelîn ve'l-âhirîn" dimekdir. Ya'nî evvel gelenleriñ seyyidi kim ise âhir gelenleriñ dahi seyyidi odur. Bu cihetden seyyid birdir ki insân-ı kâmilidir. Ve insân-ı kâmilin aslı Rûh-ı Muhammedî'dir ki ebu'l-ervâhdır. Pes ervâh-ı sâ'ire andan teşa'ub itmişdir ki cümlesi anın rûhıdır, velâkin bi-hasebi'l-isti'dâddır. Bu cihetden ervâhda sırr-ı vahdet bilindi. Nitekim Ebu'l-Beşer ebu'l-ecsâddır ki cümlesi anın şeklidir. Egerçi zuhûrları bi-hasebi'l-kâbiliyyedir. [12] İşte bu vechile ecsâdda dahi sırr-ı vahdet ma'lûm oldu, çünki kemâl-i rûh-ı insânî tekdir ki cesed, ol kemâli tahsile âletidir. Binâ'en-'alâ-hâzâ mezâhirde zâhir olan kemâlâtın cümlesi kemâl-i Muhammedî'dir. İşte budur ki seyyiddir mutlakâ. Ve devr-i sünbülede devr-i Muhammedî'nin sâ'ir edvârdan farkı budur ki devr-i Muhammedî biñ

senedir ki mukaddem mürûr iden altı biñ seneniñ esrârını câmi'dir. Anıñ-çün hâlâ yüz yirmi dört biñ evliyâ mevcûddur ve müddet-i tahmîr-i Âdem olan kırk sene ya'nî kırk biñ seneniñ sırrı kırk senede derc olunmuşdur ki müddet-i tekmîl-i neş'edir, ya'nî bu ümmetde insân-ı kâmilîñ neş'esi kırk senede tamâm olur. Zamân-ı evvelde ise a'mâr-ı tavîle ve müddet-i mütetâvileye mevkûf idi. Bu cihetden ümem-i evliyânîñ 'ömrleri kesîr ve mededleri yesîr idi. Bu ümmet-i merhûmeniñ ise 'ömrleri kalîl ve feyzleri kesîrdir.

Zîrâ "sîn" ki 'adedde altmışdır, dekâketü'r-rikâb olan müddetiñ evvelidir. Hattâ ba'zı rivâyetde zînet-i bag-ı ma'rifet-i cânib-i nübüvvet re's-i sittfnde vedâ'-ı [13] 'âlem-i fânî kıldılar. Ve cân kavmi Âdem'den altmış biñ sene mukaddem halk olundu. Ve âhiret ki mü'minlere göre sekiz cennetden 'ibâretidir ki hâver dünyâdan yedi biñ sene soñra halk olunmuşdur ki müddet-i devr-i sünbüledir. Pes yedi biñ seneniñ ehl-i îmânı sekizde ve ehl-i küfri yedide olur ki dūzahdır. Nitekim gelür, "lehâ seb'ate ebvâb". Ve cennetiñ mahall-i karârı ehl-i îmâna göre a'râf ve ehl-i küfre dūzahdır. Zîrâ mü'minler 'amel-i sâlih ehli oldukları cihetden mükâfâta muhtâcdırlar. Velâkin insânîñ derecesinden kusûrları olmağla mesûbâtları cennetde olmayup belki a'râfda vâki' ola.

Kezâlik "sîn", selâmet-i sadra işâretidir ki mûcib-i duhûl-i cennettir. Zîrâ sadr, kalbiñ kapusıdır ki kalb, cennet-i ma'neviyyeden 'ibâretidir ve anıñ vesîlesi sadrîñ gıll u gışdan selâmetidir. Nitekim gelür, "ve neza'nâ mâ fi sudûrihim min gıllin". Bu ma'nâ ise bâb-ı cennetde olsa gerekdir. Ve mütekeffil-i sa'âdet-i dâreyn, sultânı's-sekaleynden mervîdir ki, ashâbına hitâb idüp, [14] "sizden biriñiz baña kimseniñ mesâvîsini söylemeyün, zîrâ ben size selîmü's-sadr olduğım hâlde hurûcımı ve mülâkâtımı isterim" deyü buyurdılar. Zîrâ nebîniñ ümmetine inkisârı anlarıñ tenezzüllerine bâ'is olur, vârisiñ hâli dahi budur. Anıñ-çün kalb-i kâmilden sukûtdan eşedd belâ ve 'azâb yokdur ve sâ'irleriñ inkisârı dahi te'sîrden hâlî degildir. Anıñ-çün hakk-ı 'abdden hazer itmeliştir. Zîrâ hakkı hâtırına geldikçe bir tîr-i teveccüh irsâlinden hâlî degildir. Pes her dürlü âfetden selâmet gerekdir. Var imdi bu "sîn" ile 'amel eyle, tâ ki necât bulasın.

Su'âl olunursa ki meclis-i siyâdete zeyn İmâm Hüseyin Hazretleri'niñ Kerbelâ'da ibtilâsı kavlı-i mezkûr üzere muhâlifdir. Cevâb budur ki, anlarıñ selâmeti şehâdet idi. Hattâ ba'zı 'ulemâ "elâ inne nasrallâhi karîbün" âyetinde tahrîr iderler ki, sa'âdet üzerine mevt dahi nusrettedir. Pes 'âkıbeti hayr olan kimesne mansûrdur, gerekse maktûl olsun. Husûsâ ki halkıñ ezâ ve cefâsından enbiyâ [15] ve evliyâyâ terakkiyât ve derecât-ı 'âliye vardır. Ve illâ taraf-ı nübüvvetden yek şefâ'at İmâm Hüseyin'i tahlîse kâfi idi. Te'emmül eyle ki havâss-ı ümmet olan hulefânîñ ekseri ibtilâ ile intikâl eylemişlerdir. Zîrâ

"fetahat küllü mihnetün minhatün" mücibince imtihân-ı İlâhî, sebab-i feyz-i nâ-mütenâhîdir. Pes müsta'iddi kemâline sebab olan ma'nâdan men' itmek ve def'ine şefâ'at eylemek olmaz. Bundan "Selîm" isminiñ şerefi mefhûm oldu. Nitekim Kur'ân'da gelir, "illâ men etallâhe bi-kalbin selîm". Ya'nî fî'l-hakîka selâmet, kalbiñ âfât-ı ta'allukâtdan selâmetidir. Çünkü bu ma'nâ husûle gele, sâhib-i kalb-i selîm olur ve isimle müsemmâ muvâfakat bulur. Ve illâ tesmiye-i mücerrededen fâ'ide olmaz, cebâna şücâ' ve siyâha kâfûr ve emsâli tesmiyeler gibi.

Ve kezâlik "sîn" sidretü'l-müntehâya nişândır ve "hâ" ile sırr-ı münâsebet budur ki; "hâ" ki sekiz cennetdir, makâm-ı bekâya remzdir ve makâm-ı bekâ kesretten 'ibâretidir, sidre gibi. Zîrâ Cenâb-i Zi'l-Ma'âric Hazretleri'niñ leyle-i mi'râcda sidreye 'avdetleri, makâm-ı kesrete rücû'ları [16] sûretidir. Anıñ-çün aña sidre-i kesret dirler ki "kâbe kavseyindir". Zîrâ "kâbe-kavseyin" makâm-ı kurbdur ki henüz dahi mertebe-i sıfâtdır ve "ev-ednâ" makâm-ı zâtdır. "Ev-ednâ"dan soñra "kâbe kavseyin" ziyâde makbûldür, zîrâ zât ve sıfâtıñ mecmû'ını müştemildir. "Ev-ednâ"dan evvel olan "kâbe kavseyin" ise yalnız makâm-ı sıfâtdır. Su'âl olunursa ki sıfât bî-zât olmaz, zîrâ anıñla kâ'imdir. Cevâb budur ki, söz vücûdda degildir belki zuhûradır, sâlikiñ i'tibârı ise zuhûradır. Fıkr eyle ki bâğ sedd içindedir velâkin başka ta'ayyün bulmadıkça bâğ dinilmez. Nitekim agaca çekirdek iken ağaç dinilmez ve mîve idrâk itmezse ya'nî yetişüp ekle sâlih olmazsa ham dirler, puhte dimezler. Pes her tavra göre ism-i mahsûs vardır. Nitekim insâna tavr-ı evvelde "nutfe", ba'dehû "aleka", ba'dehû "muzga" dirler, tâ ki togdukda "seviyy" dinilür ve tıfl, şâb ve kehl ve şeyh olur.

Ve Hüseyin'de "yâ", "ya'lemü mâ-beyne eydîhim vemâ halfehüm" sırrına remzdir. Zîrâ "mâ-beyne'l-eydî"den murâd müstakbeldir ki ebediyyâtdır. [17] Ve "half"den murâd mâzîdir ki ezeliyyâtdır. Pes ezeliyyât şimdiki hâle göre umûr-ı mâziye ve ebediyyât müstakbeledir ve dünyâya göre gerçi ezeliyyât ve ebediyyât olur. Velâkin asıl ebediyyât neş'e-i uhrâdan soñra olan ahvâldır ve asıl ezeliyyât neş'e-i ûlâdan mukaddem olan takdîrât-ı 'ilmiyyedir ve eger takdîrât-ı ezeliyye ve tedbîrât-ı ebediyyedir. Cümlesini 'ale't-tafsîl Hak bilür ve Hak enfâs-ı ehl-i cenneti ile'l-ebed bilür mi, dimek eyü söz degildir. Belki Hak bilür ki ehl-i cennetiñ enfâsına nihâyet yokdur dimek gerekdir. Zîrâ bu makûle ma'nâ gavâmız-ı ehl-i tasavvufdandır ki andan degme bir muhakkik kemâ yenbagî bahs eylememişdir ve "kef he yâ 'ayn sad"da olan "yâ" dahi 'ilm-i mezkûra remzdir ve bu kelime ismullâhdır didikleri, nitekim kelâm-ı Murtazâ'da "yâ kef he yâ 'ayn sad" vârid oldığı aña dâldır. Velâkin her bir harfî bir isimdir dimekdir, ya'nî bir isme işâretidir. "Kâfi, Hâdî, Ya'lem" ya'nî "Âlim, 'Alî, Samed" gibi. Nitekim mezheb-i teksîriyyede ma'mûlün-bihdir, ya'nî hurûf-ı teheccîde her harf bir ismiñ [18] ibtidâsı olmak üzere şugl

olunsa, ol harf ol ismiñ fi'li gibi fi'l ider, ya'nî te'sîr eyleyler. Ve harf-i vâhid ile bir kelimededen iktifâ itmek kelâm-ı 'Arab'da çok vâki' olur. Nitekim gelür, "Kultü lehâ kafâ kâlet lî kaf". Zîrâ burada "kaf", "vekaftü" yerinedir. Ve bundan fehm olundı ki bir harfden te'sîr-i murâd iden kimesne matlûbına göre bir ismiñ 'unvânı olmak üzere vird eyleye ve illâ yalnız "elif elif"dimekden meselâ fâ'ide olmaz, belki "elif" "Allâh"dır ve gayriler dahi aña kıyâs oluna. Ve bu dahi ma'lûm oldu ki bir kimse mülâhaza-i mezkûre ile biñ kerre "elif" dise biñ kerre "Allâh" demek olur ve vakt-i zîk olan yerlerde 'amel olunsa, la-be'sdir. Zîrâ 'acele ile "Allâh Allâh" dinilse lahn 'âriz olmak ihtimâli vardır. Harfiñ hâli ise esheldir ve lahn ile olan zikirde ve tasliyede fâ'ide olmaz. Anıñ-çün hadîs-i şerîfde gelür ki "baña tasliye itdigiñüz vakitte tahsîn idiñiz, ya'nî elfâzımı tashîh eyleñ ve galat söylemeñ". Hattâ bu ma'nâda ba'zı meşâyihe rû'yâda tenbîh-i nebevî olmuştur. Ve fi'l-hakîka gerekir ki [19] eger kârî ve eger zâkir ve eger mü'ezzin ve eger musallî lisâna getürdükleri kelimâtı tashîh ideler ve yañış söylemeyeler ve lahn-ı fâhiş kılmayalar. Ve bu ma'nâ şerî'at ve tarîkatda müttfekun-'aleyhdir, lâkin bilmeyenlere göre böyle söz dahl ü dakk gelür. El-hâsıl mü'mine vâcibdir ki lisânını tashîh eyleye ve tegannî-i fâhiş ve lahn-ı merdûd itmeye, belki lahn ve tegannî-i 'Arab üzerine okıya ki anda ifrât ve tefrît yokdur. Zîrâ lafzdan murâd mücerred savt ile tekellüm degildir, belki ifâde-i ma'nâdır ve bu ma'nâ ise lafzı tebyîn ile olur. Anıñ-çü 'Arabî fasîh dinildi ki 'ibâretinde fesâhat ve beyân vardır ve 'ibâret dinildi ki insân anıñla ma'nâya 'ubûr ider, gûyâ ki lafız kantaradır. Pes şol 'ibâdet ki anda ma'nâ-yı 'ubûr mutasavver olmaya, mühmel olur, "Zeyd" yerinde "deyz" gibi. Ve mühmel, hezl'den bir nev'dir ve Kur'ân hakkında gelür, "vemâ hüve bi'l-hezli". Ve ne kadar kelimât-ı hakkiyye var ise cümlesi Kur'ân'a mülhakdır. Anıñ için hezl, küfrdür ve hezl makûlesinden olan yerde ahz-ı ücret itmek melâhî mukâbelesinde [20] alınan mâl-ı habîs gibidir. İşte eczâ-i mevkûfe okuyanlarıñ ekseriniñ hâlleri budur. Zîrâ Kur'ân'ı galat okurlar ve sahîh okuyanlar dahi cüz'i yâ itmâm itmezler veyâhud 'an-asıl terk iderler. Ve suver-i muhtelifeniñ cümlesi şart-ı vâkıfa muhâlifdir. Su'âl olunursa, "ücret ile tilâvet-i Kur'ân itmek fi'l-hakîka menhîdir, pes ahz itdigi hediye veyâ sadakadır, gerek edâ-i hidmet itsün ve gerek itmesün". Cevâb budur ki, "seniñ didigiñ şart-ı vâkıf olmadığü sûrettedir, mâ-nahnu fih'de ise şart vardır ve şart-ı vâkıf nass-ı şâri' gibidir. Nitekim ehl-i divâna 'ulûfe ta'yîn olunmuştur, ma'a-hâzâ gazâ ve emsâli ücretle degildir velâkin terk-i hidmet itseler evrâdları kat' olunur, vazîfeleri âherlere virilür.

Ve "Hüseyn'de "nûn" ki hamsûndur, yevm-i mi'râciñ icmâlidir. Zira yevm-i mi'râc elli biñ sâl-i dünyevîdir ki elf bunuñ içinde nüzûl ider. Nitekim Kur'ân'da gelür, "Yevme ye'tihümullâhu fi zılalın mine'l-gamâmi ve'l-melâ'iketi". Ve elli biñ olduğı elli 'aded su'âle [21] dâ'irdir ki her su'âlde

biñ sâl meks vardır, eger cevâb virmezse ve illâ oradan mevkif-i âhere nakl olunup sümme sümme müddet-i kalîlede kat'-ı mevâkıf ider ve ehl-i 'inâyet olanlar bu mevâkıfî görmezler. Zîrâ dünyâda ol su'âllere cevâb virmişler ve kable'l-muhâsebe muhâsebe-i nefis itmîşler ve hukûk-ı Hak ve hukûk-ı 'abdiñ 'uhdesinden gelüp hıdmeti yerine getürmüşlerdir. Bu sebebdendir ki kubûrlarından meb'ûs olduklarında iki rek'at namâz edâ idecek kadar zamân ancak meks idüp oradan firdevs-i berîne hırâmân olurlar. Li-muharririhi'l-fakîr Hakkı: (Fe'îlâtün Fe'îlâtün Fe'îlâtün Fe'îlün)

- 1 Âh kim dest-i ecel bir gün alup dâmenimiz
Komaya pây-ı gürîzi tuta pîrâhenimiz
- 2 Hâne-i cânımıza nâzil olup 'Azrâ'îl
Ahz idüp rûhumızı terk ide şöyle tenimiz
- 3 Koyalar hufre-i kabr içre vahîd ü tenhâ
Serimizden tagıla dâstumuz düşmenimiz
- 4 Mevkif-i haşre ne yüzle varalım 'uryânız
Kanı ten câme 'amelden kanı pîrâhenimiz
[22]
- 5 Dir bu Hakkî yerimiz eyle İlâhî Firdevs
Sarsar-ı mevt ile şol dem ki sola gülşenimiz

Ve "Hüseyn" ismi dört harfî müştamil oldu, esmâ-i erba'a i'tibâriyle, nitekim gelür, "Hüve'l-evvelü ve'l-âhirü ve'z-zâhirü ve'l-bâtın". Evveldir ki nüzûl hasebiyle seyre mebde'dir, âhirdir ki 'urûc cihetiyle gâyetdir. Zâhirdir âsârıyla, bâtındır esmâsıyla. Ve kezâlik çâr-sıfat i'tibâriyle ki hayât ve 'ilm ve irâdet ve kudretidir. Ve çâr-'anâsır ve tabâyi' ve ahlât i'tibâriyle ki ism ya'nî ta'ayyün bunlar ile kâ'im olur. Ve bu ismiñ iki harfî menkût ve ikisi gayr-i menkût oldu, ta'dîlden ötüri. Ma'a-hâzâ mecmû'-ı nukat üçdür ki, ta'ayyünât-ı selâseye işâretidir ki ta'ayyün-i zâtî ve ta'ayyün-i sıfâtî ve ta'ayyün-i ef'âlî'dir.

Pes "Hüseyn"de yâ-i muvahhide ve tâ-i müsennât ve sâ-i müsellese müctemi' oldu ve nûn ile hatm olındı ki sırr-ı noktaya dâ'irdir. Zîrâ dâ'ire-i vücûduñ intihâsı ibtidâsına mülâkîdir. Zîrâ emr-i sülûk hattî ve müstatil degildir, belki devrîdir. Velâkin ihtiyârıyla devr iden ıztırârîden halâs [23] olur ve illâ zahmet çeker. Nitekim Kur'ân'da gelür, "ve ileyhi turce'ûn". Ya'nî tâ'nîñ fethiyle evvelkine göre ve zammıyla ikinciye göre. Pes biri rücû'dan ve

biri reca'dan olur. İşte sülûkuñ semeresi fethdir, fe'ftah 'ayneyke. Ve Hüseyin Hasen'dendir ve meşhed-i hüsn ve cemâl-i "kâbe kavseyn"dir. Anıñ-çün mâ-verâsında müşâhede olmaz. Ve sıfât-ı Hasen mazharıdır hüsn-i sıfâtıñ, fe'fhem. Ve fi'l-hadîs: "Mâ-be'asallâhu nebiyyen illâ hasenü'l-ism hasenü'l-vech hasenü's-savt". Hasenü'l-ism olmak iki vechiledir. Biri medlûli i'tibâriyledir ki ma'ânî-i hasenesi vardır. Ve biri dahi ta'ayyün hasebiyledir. Zîrâ 'inde's-sûfiyye ta'ayyün ismidir ki ism-i hakîkîdir. Ya'nî enbiyânıñ a'zâ ve cevârihi vech-i mülâyim üzeredir. Bu sûretde tahsîs-i vechde fâ'ide budur ki fi'l-asl mahall-i likâ vechdir. Anıñ-çün dirler ki fülânıñ hüsn-i likâsı vardır, hüsn-i beşere ve sabâhat-i rûyı ma'nâsına. Ve bu cihetdendir ki ahyârdan 'Abdullâh bin Selâm, cenâb-ı cemîlü'l-vech hüsnü'l-likâ [24] fahr-ı 'âlem Muhammed Mustafâ teşrîf-i Medîne kıldıklarında ibtidâ-yı mülâkâtde "mâ-hüve bi-vechin kezzâb" deyüp bilâ-te'hîr kemer-bend-i islâm oldu, ya'nî "bu makûle yüz kezzâb yüzi degildir hâşâ, belki bu cemâl-i Bârî'den görinen eser ve bu hüsn-i bedî'de cilve-ger olan nûr u fer nişân-ı hakîkat ve menâr-ı sıhhat-i nübüvvetdir. Egerçi a'mâllere göre mahall-i şübhe ve mecâl-i tereddüddür. Nazm:

- (Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün)
- 1 Ey fûrûg-ı rûy-ı 'âlem-tâbı reşk-i âfitâb
Ravza-i 'adn olur âb-ı 'ârızından feyz-yâb
 - 2 Ey tezerv-i hoş-hırâm-ı bûstân-ı istifâ
Serv-i bâg-ı nâzenîn ü server-i 'âlî-cenâb
 - 3 Lafz-ı şîrîniñ nola rengîn olursa ma'nide
Buldı te'sîr-i lebiñden sûret-i la'l-i müzâb
 - 4 İştîyâkıñdan döker dîde şarâb-ı ergavân
Âteş-i hicrân ile cân u dil olur hem kebâb
 - 5 Devr-i îcâd içre sensin merkez-i hüsn ü cemâl
Üstüne mihr ü meh-i 'âlem döner çün âsiyâb
 - 6 Şeyh Hakkî'ye der-i lutfuñ nice mesdûd ola
[25] Âsitânıñdan bulurken feth-i bâbı şeyh u şâb

Su'âl olunursa ki Hazret-i Lokmân hakkında "Zencîdir dirler, nübüvvetine kâ'il olanlara göre ne vechile hasenü'l-vech olur". Cevâb oldur ki, "Lokmân'ıñ Zenciyü'l-asl oldığı hüsnini münâfi degildir, zîrâ her sınıfıñ güzeli

vardır ve bundandır ki Habeşiyelerin güzelleri biñ altuna dek bey' olunur, nitekim Mekke-i Mükerre'me'de müşâhede olunmuşdur. Ve hasenü's-savt olmak teblîg ve tilâvete dâ'irdir. Zîrâ kerîhü's-savt olandan firâr ve teneffür iderler, zişt-rûy olandan firâr itdikleri gibi. Hattâ dimişlerdir ki, bir kimesne nîk-nagme velâkin kabîhu'l-vech olsa, verâ'-i perdeden terâne itmek gerekir, tâ ki yüzine nazar iden müstemi'ler mütekeddir olmayalar ki kerâheti veç, halâvet-i nagmeyi izâle ider. Zîrâ merâret ile halâvet bir yerde müctemi' olmaz. Nazar eyle ki Hak Ta'âlâ Hazret-i Dâvûd'a şol kadar hüs-n-i nagme virmiş idi ki Zebûr okıdığı vakitte mezîd-i te'sîrinden meclisinde üç dört yüz kimesne Hâliku'l-ins ve'l-câna teslim-i cân iderler [26] idi. Ve 'Acem'de Yahyâ bin Mu'âzu'r-Râzîniñ dahi halka-i va'zında üç dört nefer kimesne helâk olmaktan hâlî degil idi. Bu cihetden ehl-i teblîg hasenü's-savt olmak lâzımdır. Nazm:

(Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün)

- 1 Gûş-ı âvâz eylesem bülbül dilinden bir nefes
Çâk çâk idüp girîbânım harâb olur kafes
- 2 Erba'în içre 'acebdir nev-bahâr olur gönül
'Âşıkâ vakt-i tecellî mevsim-i nevrûz bes
- 3 Nice sabr itsün gönül yâ nice eglensün bu gün
Dâ'imâ efzûn olup gitmekdedir 'aşka heves
- 4 Şöyle bir bahr-ı muhît-i bî-kerân oldu bu 'aşk
Kim görünür on sekiz biñ 'âlem anda hâr u has
- 5 Menzile togrı çekildi gitdi Hakkî nâfile
Kalma yoluñdan deyü feryâd ider anda ceres

Ve "Hüseyn" tashîf olunsa "Hisseyn" olur, hâ'nıñ kesri ve sîn-i müşeddedeniñ fethiyle ki "Hiss"iñ tesniyesidir. Ve insânda ziyâde makbûl olan his ikidir ki biri hiss-i sem' ve biri hiss-i basardır. [27] Zîrâ sem' ile hitâbât-ı gaybiyye istimâ' olunur. Me'sûrdur ki Cenâb-ı Risâlet 'aleyhi's-selâm kable'n-nübüvve üç sene kadar İsrâfil'iñ savtın işidir, lâkin şahsını görmezdi. Ve İsrâfil aña cânib-i gaybdan lafz-ı fasîh-i 'Arabî ile ilkâ-i ma'ânî eylerdi. Hattâ Sûre-i Fâtiha ilkâsı hakkında dahi kelâm vardır ve Sûre-i Fâtiha'nıñ nüzûli mükerrerrdir. Velâkin bu fakîr hakkında nüzûl-i evvel ilkâ-i İsrâfil'e mahmûldür, egerçi kable'l-vahy olana nüzûl dimezler, velâkin

ma'mûlün-bih olmak hasebiyle nâzil gibi oldu ve soñra vech-i 'âmdan nüzûli evvelki ta'lîmi takrîr itdi. Ve ne kadar kelâm-ı İlâhî var ise hitâb-i gaybîye tâbî'dir ki telakkufî hiss-i sem'a dâ'irdir. Bu cihetden enbiyâdan, 'aleyhimü's-selâm, asamm gelmiş yokdur, egerçi a'mâ gelmiş vardır, Şu'ayb 'aleyhi's-selâm gibi. Aslı budur ki asıl teblîg sem'î müstelzimdir. Zîrâ Hak'dan ahz itmekde ve muhâtab olan kavmiñ redd ü kabûlinde sem' lâzımdır, pes gözi görmezse zarar virmez. Bu cihetden Resûl-i Ekrem sallallâhu 'Aleyhi ve sellem cenâbları ba'zı esfâra [28] nehzatlarında 'Abdullâh bin Ümmü Mektûm'ı Medîne'de istihlâf iderler idi, ma'a-hâzâ a'mâ idi ve 'amy anıñ imâmet ve hitâbet ve fasl ve kazâsına mâni' olmazdı. Ve esrâr-ı hafîyyedendir ki her 'asırdâ kutb-ı vücûd olan kimse makâm-ı müşâhededen nâzil ve rû'yetden muhtecibdir. Zîrâ ehl-i tasarruf oldığı cihetden halka meşgûldür. Bu cihetden anıñ müşâhedesi ba'îdü'l-mevtdir. Velâkin hiss-i basarî istisnâ itdügümüzüñ vechi budur ki âhiretde su'adâ-i na'im-i cinân ile mütena'am ve her vechile ganâyim-i metâlib ile mugtenem olduktan soñra eñ âhir ihsân olunan 'atâ, rızâ ve tecellî-i cemâl olsa gerekdir. Anıñ-çün yevmü'l-mezîdde ya'nî cum'a günlerinde berây-ı müşâhede-i dîdâr makâm-ı keşfde müctemi' olsalar gerekdir, ya'nî 'avâma göre. Ve illâ havâssıñ dâreyinde başka hâlleri vardır ki 'avâm ol hâllere muttali' degillerdir, zîrâ mahcûblardır. Ve hadîsde gelür, "Sıfun min ehli'l-cenneti lâ-yestetirü'r-Rabbü 'anhüm". Ya'nî ehl-i cennetden bir tâ'ife vardır ki Allâh Ta'âlâ anlardan müstetir olmaz, belki [29] dâ'imâ tecellî ile mu'âmele ider ve anlar dünyâda şuhûd-ı dâ'im ehli olanlardır ki ehl-i istigrâkdir. Ve bu makâm kümmel-i evliyânıñ gâyetü'l-gâyâtıdır ki fevkinde bir dahi makâm yokdur ve anıñ tecellîsi makâm-ı sırdandır ki anıñ kevkebine ufûl yokdur. Makâm-ı rûh ve kalb ve 'akl ise şems ve kamer ve sâ'ir nücûm gibidir ki beyne't-tecellî ve'l-istitârdır. Ve Kur'ân'da Kıssa-i İbrâhîm'de bu cümleye işâret vardır, nitekim gelür, "Ve kezâlike nürâ İbrâhîme melekûte's-semâvâti ve'l-arzi veliyekûne mine'l-mûkînîn". Ve ba'zı kelimâtda ki gelür, beyt:

(Müstef'ilün Müstef'ilün)

Sıgmaz oraya cân u ten

Sırr ile sırr itmek gerek

ma'nâ-yı mezkûra râci'dir. Su'âl olunursa ki, "hele ten makâm-ı müşâhedeye irmese câ'izdir, zîrâ kesîfdir, fe-emmâ rûh nice irmez ki latîfdır". Cevâb budur ki, "rûhdan murâd eger rûh-ı hayvânî ise bu rûh heykele tâbî'dir ve eger rûh-ı insânî ise bu dahi mahlûkdur, nitekim hadîsde gelür, "Evvelü mâ-halakallâhu rûhî". Ve mahlûk Hâlık'ı idrâk itmek muhâldir, ya'nî cihet-i hulkiyyeti ile, belki Hakk'ı idrâk iden [30] halkıñ cihet-i hakîkatidir. Bu ma'nâ

ise sırra nâzırdır. Zîrâ insânîñ sırrı ve sırr-ı Hak birdir. Şu kadar vardır ki rûh gerçi mahlûkdur velâkin zâhiri ve bâtını vardır ve zâhiri cisme ve bâtını sırra togrıdır. Bu yüzden rûh ve sır bir olur. Bu makâmda aña kalb dahi dirler. Zîrâ fî'l-asl basîret ve müşâhede kalbiñdir, şol vecihden ki nazar-gâh-ı İlâhîdir. Ve bundan zâhir olur ki insânîñ Hakk'ı gördüğü âyîneden ve verâ-i perdedendir. Ve illâ Hak, mutlak idrâk olunmaz, nitekim makâm-ı "ev-ednâ" ki makâm-i fenâ-i küllîdir. Orada idrâk ve zevk ve müşâhede yokdur, zîrâ kendi kendini görmek olmaz. Belki rû'yet makâm-ı sıfâtdadır ki makâm-ı "kâbe kavseyn"dir, zîrâ makâm-ı isneyniyyetdir. Ve bu cihetden hadîsde rubûbiyyet tahsîs olunup "inneküm se-terevne rabbeküm yevme'l-kıyâmeti kemâ terevne'l-kamerü leylete'l-bedri" dinildi. Zîrâ rubûbiyyet makâm-ı sıfâtdır ve sultân-ı a'zamîñ tahta cülûsı sûret-i ulûhiyyet ve nasîb-i vekîl-i mutlak kıldığı sûret-i rubûbiyyetdir. Ve illâ cülûsdan kat'-ı nazar meçhûl-i mutlakdır. Fa'ref cidden. [31] Nazm: (6 + 5 = 11'li hece vezni)

- 1 Nûrîdır görinen cümle eşyâda
Hak'dan gayri ne var el-hamdü lillâh
Sırrıdır bilinen cümle esmâda
Hak'dan gayri ne var el-hamdü lillâh
- 2 Zâtına zâtıyla tecellî kıldı
Esmâ vü sıfâtı zuhûra geldi
On sekiz biñ 'âlem nûr ile toldı
Hak'dan gayri ne var el-hamdü lillâh
- 3 Vechine nice biñ nikâb urundı
İnsân sûretinde perde büründi
Yine her zerrede 'ayân göründi
Hak'dan gayri ne var el-hamdü lillâh
- 4 Gark olur nûrına dîdeler anıñ
Açıkdır kullara yüzi sultânıñ
O yâri gör Hakkî dîde-i cânıñ
Hak'dan gayri ne var el-hamdü lillâh

Ve "Hüseyn" ki İmâm Hasan'ın birâder-i sagîridir, Hasan'ın vilâdetinden elli bir gün soñra aña 'alûk [32] vâki' olmuşdur. Ve İmâm Hüseyn mültehî idi. Ve Mu'âviye aña mahâsini husûsında dahl-güne söz itdikde Kur'ân'da "Ve'l-beledü't-tayyibü yahrucu nebâtuhû bi-izn-i Rabbihî" âyeti ile iskât ve ifhâm eyledi. Ve insânîñ yüzi 'âlem-i hakîkate ve sakalı şerî'ata nâzırdır,

ya'nî sakal yüzi setr itdiği gibi şerî'at dahi hakîkati setr itmiştir. Bu cihetden ba'de'd-du'â elin yüzine mesh itmek makâm-ı hakîkate rücû'a işâretidir. Aslı budur ki vech ile cümle zâtdan ta'bîr olunur. Zîrâ eşref-i meşâ'iri müştemil olmagla eşref-i a'zâdır. Ve cüz', kül makâmına kâ'im olmak meşhûrdur, veled vâlid makâmına kâ'im olduğu gibi. Ve Resûlullâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem Hak Ta'âlâ celle ve 'alâ Hazretlerini şâb-ı emred sûretinde müşâhede itdi, zîrâ perde ki sakaldır, 'âlem-i mülke göredir, melekûtda ise perde olmaz. Dünyâda emred ve kösec olanlar 'âlem-i tecerrüde numûnedir, meczûblar gibi ki anlar bî-'alâkadır. Ve melâ'ikenîñ "Sübhâne men zeyyene'r-ricâle bi'l-lıhyeti ve zeyyene'n-nisâ'e bi'z-zevâ'ibi" deyü tesbîh itdikleri [33] gâlibe göredir. Zîrâ ricâlden sakalsız olduğu gibi nisâda dahi saçsız vardır ve 'âkıbeti yine emred olmaktadır, asla rücû'dur. Nitekim hadîsde gelür, "Ehlül-cenneti cerdün merdün", ya'nî ehl-i cennetiñ bedenlerinde ve yüzlerinde kıl yoktur, meger kirpikleri ve zülûf ve kâkülleri ola. Ve temeyyüz için bıyık yerleri yeşil nûr renginde görünür.

Nes'elullâhe Ta'âlâ hayra'l-'âkıbeti kemâ kâle ve ve'l-'âkıbetü li'l-müttakîn. Seyyirü hâzâ cümdânun vel-gâyetü'l-Ka'betü hâzâ. Ve kad temmetü'r-Risâletü'l-Hüseyniyye bi-'avnillâhi zi'l-in'âmâti's-seniyye, yevmü's-sebt es-sâlisü ve'l-'ısrîne cemâziye'l-âhiretü'l-muntazam fi silki şuhûrı senetin selâse ve selâsîne ve mi'ete ve elfin min hicretin. Men yürâ min kudâmin ve halfin ve'l-hamdü lillâhi 'alâ evnvâ'i ni'amihî ve's-şükrü leh 'alâ esnâfi keremihî ve's-salâtü ve's-selâmu 'alâ re'îsi ahibbâ'ihî ve 'alâ âlihî ve eviddâ'ihî fi külli hînin. Ve'l-hamdü lillâhi rabbül-'âlemîn. Temmet.

[34] Mersiye Li-Hazret-i Seyyidü's-Şühedâ İmâm-ı Hümâm-ı Hüseyin-i Deşt-i Kerbelâ

(Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün)

- 1 Ey nûr-ı çeşm-i Ahmed-i Muhtâr yâ Hüseyin
Vey yâdigâr-ı Haydar-ı Kerrâr yâ Hüseyin⁶
- 2 Tâzelendi sînelerde dâg-ı hicrân yâ Hüseyin
Mâtemiñle oldı 'âlem beyt-i ahzân yâ Hüseyin
- 3 Geldi ol dem ki olup mâh-ı Muharrem âşikâr
Eyledi tîg-ı hilâli çarh 'uryân yâ Hüseyin

⁶ Bu kasidenin aruz kalıbı "Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün" olmasına rağmen ilk beyit "Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün" kalıbıyla yazılmıştır.

- 4 Açdı erbâb-ı vefânîñ sînesine tâze dâg
Oldılar hep hûn-ı fûrkat içre galtân yâ Hüseyñ
- 5 Karalar geydi ser-â-ser mâtemiñle ehl-i ‘aşk
Kaldı endûh-ı şeb-i zulmetde hayrân yâ Hüseyñ
- 6 Fûrkatiñle oldı gözler yaşı hep seyl-i revân
Zemzeme virdi cihâna âh u efgân yâ Hüseyñ
- 7 Âh yüz biñ âh kim olduñ bugünler sen şehîd
Ehl-i Beyt’iñ oldılar nâlân u giryân yâ Hüseyñ
- 8 Âh yüz bin âh kim olduñ susuzlukla şehîd
Virmedi hayfâ saña su ehl-i husrân yâ Hüseyñ
- 9 Hem susuz hem dâg-ı zulm-i leşker-i a‘dâ ile
[35]Oldı gül-nahl-i vücûduñ bir gülistân yâ Hüseyñ
- 10 Jâle vü şebnem degil gül-gonca da bâg-ı bahâr
Aglayup dâg-ı dilin eyler nümâyân yâ Hüseyñ
- 11 Hâr-ı gülbün sanma gördükde şikeste kâmetin
Sînesine mihlar urdı nihâlân yâ Hüseyñ
- 12 Fûrkat-i zülf ü ‘izârîñla sarardı gül yüzi
Pister oldı sünbüle hâk-i şehîdân yâ Hüseyñ
- 13 Gonca la‘lûñ gördi kim hâmûş hâk üzre yatur
Lâl olup bülbül ü soldı verd-i handân yâ Hüseyñ
- 14 Teşne-la‘lîñ gûş idince aglayup cûy-ı revân
Hacletinden yerlere geçdi şitâbân yâ Hüseyñ
- 15 Hânedân-ı Ehl-i Beyt’iñden dahi çok nev-cüvân
İçdiler câm-ı şehâdet virdiler cân yâ Hüseyñ
- 16 Döndi deşt-i Kerbelâ deryâ-yı hûna ey dirîg
Su yerine akdı yer yer çeşme-i kan yâ Hüseyñ

- 17 Kanlı gömlek oldu sancagîñ şehîdân ‘askeriñ
Sensin ol ser-çeşme-i hayl-i şehîdân yâ Hüseyñ
- 18 Fûrkatâ vâ fûrkatâ vâ hasretâ vâ veyletâ
Kim saña rahm itmeyüp kıydı Yezîdân yâ Hüseyñ
[36]
- 19 Sensin ol mazlûm-ı dest-i leşker-i ‘udvân kim
Çekdiler nâ-hak saña şemşîr-i bürrân yâ Hüseyñ
- 20 Cümleden Şimr ü Sinân u İbni Mercâne Yezîd
Hem dahi İbni Ziyâd-‘unvân-ı nâdân yâ Hüseyñ
- 21 Çün saña zulm ile oldu düşmen-i kâfir-nihâd
La‘net-i Hakk'a sezâ-vâr oldu her ân yâ Hüseyñ
- 22 Sen imâm-ı ‘âdil ü haksın ki şekk ü şübhesiz
İktidâ eyler saña hep ehl-i îmân yâ Hüseyñ
- 23 Şol zamân kim baş açık yalıñ ayak halk-ı cihân
Olalar kâ'im tutup mahşerde dîvân yâ Hüseyñ
- 24 Cem' ola ol ‘arsada hep hânedân-ı Ehl-i Beyt
Olalar ‘izz-i huzûr-ı Hak'da nâlân yâ Hüseyñ
- 25 Hazret-i Zehrâ tutup destinde kanlı gömlegiñ
Ola ol dîvân içinde râyet-efşân yâ Hüseyñ
- 26 Vâ Hüseyñâh ile ide nâle vü feryâdlar
Eyleyüp da‘vâ-yı hakk-ı zulm-i ‘udvân yâ Hüseyñ
- 27 Diye kim yâ Rab Habîb-i Ekrem'iñ cân-pâresin
İtdiler susuz şehîd erbâb-i hizlân yâ Hüseyñ
- 28 Kim benim oglum gözüm nûrî Hüseyñ'e zulm idüp
[37]Eylediler bagrımı fûrkatle püryân yâ Hüseyñ
- 29 Diye hem olmuş iken gehvâre-dârı Cebre’îl
Kıldılar ol cism-i pâki hâke yeksân yâ Hüseyñ

- 30 İsterim dâdın o mazlûmuñ bugün bu ‘arsada
Nice bir yaksun derûnum nâr-1 sûzân yâ Hüseyin
- 31 ‘Arş-1 Rahmân ola berk-i nâlesinden lerze-nâk
Açılup gökler ide çâk-1 girîbân yâ Hüseyin
- 32 Eyleye dâmân-1 ‘arşı dîdesi gark-âb-1 eşk
Cûş ide deryâ-yı rahmet ola tûfân yâ Hüseyin
- 33 Gark ide ser-cümle ‘isyân-1 ‘usât-1 mü’mini
Söndürüp nârı ide cennât-1 Rıdvân yâ Hüseyin
- 34 Diye Hak ey neyyir-i ‘ismet-serây-1 mülk-i dîn
Nûr-1 çeşm-i Fahr-1 ‘Âlem rûh-1 Rahmân yâ Hüseyin
- 35 Kan bahâsı ogluñuñ ‘afv-1 ‘usât-1 mü’minîn
Hem Yezîdâna hulûd-1 nâr-1 nîrân yâ Hüseyin
- 36 Ol münâfiklar olup nîrân-1 esfelde hacîl
Mü’minîn olsun saña cennetde mihmân yâ Hüseyin
- 37 Ola râzî Hazret-i Hayru'n-nisâ bu müjdeden
Eyleye Hamd-i Hudâ mesrûr u şâdân yâ Hüseyin
[38]
- 38 Süt-re-i nâr-1 cahîm olsa gerek pîrâheniñ
Katre-i hûnuñ olup deryâ-yı gufrân yâ Hüseyin
- 39 Kim o pîrâhen ile eyler şefâ‘at ‘âleme
Hazret-i Zehrâ elinde hûn-rîzân yâ Hüseyin
- 40 Sen o nûr-1 çeşm-i Sultân-1 Nübüvvetsin k’olur
Hâk-i pâyiñ tûtiyâ-yı çeşm-i a‘yân yâ Hüseyin
- 41 Pertev-endâz-1 cihân olmaz seherde feyz alup
Hâkiñe yüz sürmese mihr-i draşân yâ Hüseyin
- 42 Sen o nûr-1 çeşm-i sultân-1 velâyetsin k’olur
Feyz-i çeşmiñ mâye-i envâr-1 îmân yâ Hüseyin

- 43 Bi'l-verâse rahmet olduñ 'âsiyân-ı ümmete
Cân-ı şîriniñ idüp bu yolda kurbân yâ Hüseyñ
- 44 Olsun ecdâd-ı 'izâmîñla saña bî-had salât
Tâ ider ser-cümle mevcûdât devrân yâ Hüseyñ
- 45 Çâkeriñ bu Şems-i zârîñ mâtem ü mersiyyesin
Kıl kerem hüsn-i kabûle eyle şâyân yâ Hüseyñ
- 46 Kevser-i feyziñ 'atâ kıl 'âşık-ı sâdıklara
Kim olurlar mâtemiñle zâr u giryân yâ Hüseyñ

[39] Velehû Mersiye-i Diğer

(Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün)

- 1 Dîde-i Fahr-ı cihân oldı Hüseyñ ile Hasan
Mazhar-ı nûr-ı 'ayân oldı Hüseyñ ile Hasan
- 2 Sulb-i Ahmed'den cihâna neşr-i envâr itmege
Mihir ü mâh-ı âsumân oldı Hüseyñ ile Hasan
- 3 Kişver-âbâd-ı velâyetde semâ-yı vahdete
İki necm-i ferkadân oldı Hüseyñ ile Hasan
- 4 Âh kim kurbân-gâh-ı Kerbelâ-yı 'aşkda
Sîne-çâk u hûn-feşân oldı Hüseyñ ile Hasan
- 5 Kim biri tîg biri zehr ile oldı şehîd
Hânumân-sûz-ı cihân oldı Hüseyñ ile Hasan
- 6 Fûrkatâ vâ fûrkatâ vâ veyletâ kim teşne-leb
Tu'me-i tîg u sinân oldı Hüseyñ ile Hasan
- 7 Çeşm-i 'âlem aglasun kan kim misâl-i nûr-ı çeşm
Çeşm-i 'âlemden nihân oldı Hüseyñ ile Hasan
- 8 Nâle-i mâtemle aç ey Şems dâg-ı sîne kim
Bûlbül-i verd-i cinân oldı Hüseyñ ile Hasan

[40] Velehû Mersiye-i Dîger

(Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün)

- 1 Nev-nihâl-i Murtazâ'sın yâ Hüseyin-i Müctebâ
Verd-i bâg-ı "hel-etâ"nın yâ Hüseyin-i Müctebâ
- 2 Âşiyânîñ serv-i gülzâr-ı nübüvvedir seniñ
‘Andelîb-i istifâsın yâ Hüseyin-i Müctebâ
- 3 Cevher-i zâtüñdadır sırrı-ı "mâ-zâga'l-basar"
Nûr-ı çeşm-i enbiyâsın yâ Hüseyin-i Müctebâ
- 4 Hıl'at-ı gül-fâmdır hûnîn pîrâhen saña
Tâc-dâr-ı evliyâsın yâ Hüseyin-i Müctebâ
- 5 Fi'l-hakîka mazhar-ı sırr-ı zebîhullâhsın
Kim fedâ-yı kibriyâsın yâ Hüseyin-i Müctebâ
- 6 Hûn-bahâ 'afv-ı 'usât-ı ümmeti itdiñ kabûl
Şâfi' -i rûz-ı cezâsın yâ Hüseyin-i Müctebâ
- 7 Sûziş-i mâtemle devrân eylerim mânend-i Şems
Kim şehîd-i Kerbelâ'sın yâ Hüseyin-i Müctebâ

ANADOLU SAHASI MESNEVİLERİNDE KERBELA VAKASI

Hasan Ali Esir

Giriş

Kerbela Vakası ya da Kerbela Savaşı diye bilinen olay İslam tarihinin en acıklı hadiselerinden biri olarak 10 Ekim 680 (10 Muharrem 61)'de bugünkü Irak sınırları içinde bulunan Kerbela'da, Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hüseyin ve beraberinde bulunan yetmişten fazla kişi ile Emevi Halifesi I. Yezid'e bağlı ordu arasında vuku bulmuştur. Olay asırlarca Müslümanlar arasında anlatılmış, manzum ve mensur birçok esere konu olmuştur; Türk edebiyatında değişik türlerdeki eserlerle birlikte, mesnevilerde de işlenmiştir.

Arap ve İran Edebiyatlarında Kerbela

Kerbela Vakası'na dair, Arap edebiyatında bilinen ilk şiir Ebü'l-Esved ed-Düeli'ye (öl. 69/688) ait bir gazeldir. Emeviler, Abbasiler ve Fatımiler dönemlerinde Hz. Hüseyin ve Kerbela şehitleriyle ilgili şiirler hep yazıldı. Şerif er-Radî, İbn Hânî el-Endelüsî, Ebû Firâs el-Hamdânî, Sâhib b. Abbâd gibi sanatçılar bu konuda eser verdiler.

Fars edebiyatında ise konuyu şöyle özetleyebiliriz: İlk ürünler daha çok manzumdur. İran'da Şii mezhebinin yaygınlık kazanmasıyla Kerbela'ya verilen önem arttı. Yas törenlerinde başta Hz. Hüseyin olmak üzere şehitler yüceltildi ve olaya sebep olanlar yerildi. Fars edebiyatında bu konudaki ilk örnekler XII. (VI.) yüzyıla aittir. Bu yüzyılda Senâî (öl. 1131)'nin Divan'ında ve Hadikatü'l-hakika'sında Hz. Hüseyin ve Kerbela şiirleri yer alır. İlk Farsça Kerbela mersiyesi de yine XII. (VI.) yüzyılda Kavvâmî-i Râzî tarafından yazıldı. XIII. (VII.) yüzyılda Sa'dî-i Şîrâzî (öl. 1292), Ferîdüddin Attâr (öl. 1193?), XIV. (VIII.) yüzyılda Hâcû-yi Kirmânî (öl. 1352 veya 1360) konuyla ilgilendiler. XV. (IX.) yüzyılda Kerbela ile ilgili ürünlerin en meşhurlarından biri Hüseyin Vâiz-i Kâşifî (öl. 910/1505)'nin Ravzatü's-Şühedâ'sıdır. Bu arada sünni şairler de Kerbela ile ilgili eserler ortaya koydular. XVI. (X.) yüzyıldan itibaren Şiiğin devlet dini olması ve hükümdarların teşvik ve himayeleri Kerbela edebî ürünlerinin artmasına yol açtı. XVII. (XI.) yüzyılın ortalarından itibaren

şairliğini övme babında ondan aldığı bir gazelinde Hasan, Hüseyin, Yezid ve Kerbela'dan bir beyitte söz eder. Azerbaycanlı şair ve tezkireci Seyyid Azim (öl. 1888)'in, Tezkiretü'ş-Şu'arâ'sının son bölümünde Kerbela Vakası yedi beyitlik bir nazma konu olur. Bu örnekler, bize şairlerin en güzel ve içli manzumeleri arasında Kerbela şairlerinin de olduğunu gösterir.

Tezkirelerde, maktel yazmanın günah sayıldığından da bahsedilmiştir. Beyânî (öl. 1597), Tezkiretü'ş-su'arâ'sında Lâmiî Çelebi (öl. 1532)'nin Maktel-i Hüseyin'inin okunmasının küfür sayıldığını ve engellenmek istediğini şöyle anlatır: "...Mollâ Arab Maktel-i Hüseyin okumak küfrdür didükde mezbûr Lâmi'î ulemâ-yı şehri câmi'e cem idüp kendi didüğü Maktel-i Hüseyin okumışdur. Hazret-i Hüseyin leşker-i Yezîd arasında kaldığına bu beyti dimişdür. N'eylesün bir haste cân bin tîr ile / Şîr-i tenhâ bir süri hınzîr ile."

2. Anadolu Sahası Mesnevilerinde Kerbela Vakası

Bu genel bilgilerden sonra esas konumuz olan Anadolu Sahası Mesnevilerinde Kerbela Vakası'na gelirse önce mesnevilerden kısaca söz etmemiz gerekecek. Mesnevi, geniş konuların anlatımına uygun bir nazım şeklidir. Şairler, kaside ve gazelde olduğu gibi mesnevide tek kafiyeye bağlı kalmadıkları için, düşünce ve duygularını serbestçe ve geniş biçimde anlatabilmektedirler. Geniş bir konuyu topluca ele almak isteyen şairler bu yolu seçerler. Dinî, tasavvufî, ahlaki, öğretici bir nitelik taşıyan manzum eserler hep mesnevi ile yazılır.

Mesneviler konularına göre de dört gruba ayrılır. Birinci grubu; dinî, tasavvufî, ahlaki, ansiklopedi niteliği taşıyan ya da belli alanlarda bilgi veren mesneviler; ikinci grubu; konusunu menkıbelerden ya da tarihten alan mesneviler; üçüncü grubu; aşk ve macera mesnevileri; dördüncü grubu; şehrengizler, sûr-nâmeler, sergüzeşt ve hasbihâller gibi şairlerin gördükleri, yaşadıkları olayları anlatan, toplum hayatından kesitler veren kişileri, meslekleri, düşünceleri ve belli yöreleri tasvir eden mesneviler oluşturmaktadır. Mesnevilerin genel planı ise; giriş bölümü, konunun işlendiği bölüm ve bitiş bölümü şeklindedir. Giriş bölümünün başlıkları sırasıyla; besmele, tevhit, münacat, naat, miraç, mucizat, medh-i çehâr-yâr, padişah için övgü, devlet büyüğüne övgü, sebep-i telif şeklinde olabilir..

Konusu Kerbela Vakası olmayan pek çok mesnevide de Kerbela ve orada yaşananlar anlatılır. Bu tür mesnevilerde Kerbela Vakası genellikle giriş

bölümündedir. Konularını dört gruba ayırdığımız mesnevilerde Kerbela'ya kısa bir bölüm ya da birkaç beyitle genellikle “medh-i çehâr-yâr” başlığı altında temas edilmiştir. İster müstakil olsun isterse birkaç beyitle anlatılmış olsun bütün mesnevilerde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e haksızlık yapıldığı ittifakla belirtilmiştir. Konuya değinmeyen mesneviler de vardır.

Amil Çelebioğlu, “Türk Edebiyatı'nda Mesnevi” adlı eserinde Türk edebiyatında Kerbela konusunu müstakil olarak ilk işleyen Kastamonulu Şâzî'dir, der. Şâzî, on meclis ve 3313 beyit olan Dâsitân-ı Maktel-i Hüseyin adlı mesnevisini 1362'de tamamlamıştır. Eserde tevhit, naat ve Dört Halife'nin methinden sonra, “Âgaz-ı Dâsitân-ı Maktel-i Hüseyin” başlığı ile Kerbela Vakası'nın anlatılmasına başlanır ve on bölümde tamamlanır. Bu mesneviden sonra Emîr Sultan'ın müritlerinden Yahya b. Bahşî'nin 1499'da tamamladığı Maktel-i Hüseyin 976 beyittir. Lâmiî Çelebi (öl. 1532)'nin de 989 beyitlik bir Maktel-i İmam Hüseyin (Kitâb-ı Maktel-i Âl-i Resûl, Kitâb-ı Âl-i Resûl)'i bulunmaktadır. Hacı Nüreddin Efendi'nin 1533'te telif ettiği manzum Maktel-i Hüseyin'i Vak'a-i Kerbelâ adıyla İstanbul'da birkaç defa basılmıştır (1285, 1300, 1309, 1324, 1329, 1341). Gelibolulu Câmî tarafından Türkçeye çevrilerek Kanunî (saltanatı: 1520-1566)'ye sunulan Saâdet-nâme ile Âşık Çelebi (öl. 1572)'nin 1546'dan önce yazdığı söylenen Tercüme-i Ravzatü's-Şühedâ'sı Hüseyin Vâiz-i Kâşifi (öl. 910/1505)'nin Ravzatü's-Şühedâ'sının Türkçeye tercümeleridir. Gelibolulu Câmî'nin Saâdet-nâme'si, Âşık Çelebi'nin Tercüme-i Ravzatü's-Şühedâ'sı mensurdur.

Kerbela'ya “medh-i çehâr-yâr” başlığı altında temas eden ve çalışmamızın esasını teşkil eden mesnevilerde ise bu bölümler “Medh-i Çehâr-Yâr-ı Güzin, Der-Na't-ı Hasan ve Hüseyin, Mersiye-i Haseneynü'l-Ahseneyn, Der-Beyân-ı Zikr-i Çehâr Yâr-ı Güzîn, Der-Na't-ı 'Alî İbn Ebî Tâlib, Zikr-i Evsâf-ı Çâr Yâr-ı Güzîn, Zikr-i Hilâfet-i 'Alî İbn Ebî Tâlib, es-Seyyîd Ebû Muhammedü'l-Hasan İbn 'Alî ve Ehûhu el-Hüseyin, Der-Medh-i Hasan ü Hüseyin” vb. başlıklar taşır. Buralarda ağırlıklı olarak Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali övgüleri yapılır, Kerbela'ya da kısaca değinilir. Şimdi yüzyıllar içerisinde Kerbela ile ilgili anlatımları nasıldır, örnekler üzerinde duralım:

XIV. yüzyıl şairlerimizden Ahmedî (öl. 1412), İskender-nâme'sinde Hz. Peygamber'den sonra Dört Halife'nin hilafetini sırası ile anlatır. Hz. Ali'nin, Hz. Ebubekir'in hilafetine delil olmadığı için önce biat etmediğini, ardından delil getirmesi ile sorunun aşıldığını, Hz. Ebubekir'in iki yıl üç ay on gün hilafet

makamında kaldığını söyler (b. 5986-5990), Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın hilafetlerini, her birinin kerametlerini ve dönemlerini zikrederek anlatır. “Zikr-i Hilâfet-i Ali ibn Ebi Tâlib (K.V.)” başlığı altında Hz. Ali'nin hilafetini anlatır. Hâricîlerin ona karşı geldiklerini, Muaviye'nin kışkırtıcılığını, bu şekilde beş yıl geçtikten sonra hilafet makamını oğlu Hasan'a devrettiğini, Hz. Hasan'ın, Hâricîlerin isyanıyla karşılaşınca ümmet içinde fesat çıkmasını diye beş ay hilafet makamında kaldıktan sonra ayrıldığını ve Muaviye tarafından zehirlenerek şehit edildiğini anlatır (6011-6024). Ahmedî bunları söyledikten sonra, gelişen olayları anlatmaya devam eder. “Zuhûr-ı Mu'âviye Müttegallib ve Adâvet ü Bâ-Alî ve Be-Cemi'-i Hânedân-ı Nübüvvet” başlığı altında Muaviye'nin yaptığı düşmanlıkları, Âl-i Haydar'dan hilâfeti aldığını ve dine kötülük ettiğini anlatır (b. 6025-6029). “Zikr-i İmâret-i Yezîd bin Mu'âviye” başlığı altında da Muaviye yönetiminin yirmi yıl sürdüğünü, Hz. Hüseyin'i Kerbelâ'da şehit ettiğini söyler (b. 6030-6037).

Mürîdî (XIV-XV. yy.) yirmi bir meclisten meydana gelen ve 3748 beyti bulan Pend-i Ricâl mesnevisinde “Der Na't-ı 'Alî İbni Ebî Tâlib” başlığı altında (b. 151-156 ve 157-172) Hz. Ali'den bahseder ve Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in şehit edildiklerini söyler (b. 160-162). Eserin Birinci Meclisi'nde (El-Meclisü'l-Evvel)ki “Hikâye”de daha Hz. Peygamber hayatta iken Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in şehit edileceklerini bildiği bir hikâyeyi nakleder. Hikâye kısaca şöyledir: Hz. Peygamber bir gün otururken Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Hz. Peygamber'in yanına gelirler. Hz. Peygamber, torunlarını dizine oturtur, onlara Kur'an okuttuktan sonra Hasan'ı ağzından Hüseyin'i de boynundan öper ve sırtını sıvazlar. Bunun üzerine Cebrail kara, kırmızı ve sarı renkte üç gömlekle birlikte Allah'tan Hz. Peygamber'e selam getirir. Ağzından öptüğü Hasan'a sarı gömleği, boynunu öpüp sırtını sıvazladığı Hüseyin'e kırmızı gömleği giydirmesini, kendisinin de kara gömleği giymesini söyler. Bunlar; Hz. Hasan'ı ağzından öptüğü için zehirleneceği, Hz. Hüseyin'i boynundan öpüp sırtını sıvazladığı için Kerbela'da susuz bırakılarak başının bedeninden ayrılacağı, kara gömleği kendisinin giymesi de onların matemini tutacağı anlamına gelmektedir. Mürîdî, Peygamber'in, Cebrail'in bu sözünü işitince üzüldüğünü de söyler.

Antepli İbrâhim ibn-i Bâlî (XV. yy.) 1488'de telif ettiği 13.000 beyit civarındaki Hikmet-Nâme adlı mesnevisinde “Fî nu'ûtiş-şeyhîn Ebû Bekr u 'Ömer 'Osmân ve 'Alî” başlığı altında Dört Halife'yi anlatır. Bâlî burada Hasan'ın cihanın dini, Hüseyin'in de canın seyyidi olduğunu söyler (b. 155,

156). Daha sonra “Fî Zikr-i Şehrullâhi'l-Muharremü'l-Harâm Asbâhü'l-‘Âlem” başlığı altında, içinde Kerbela Vakası'nın da bulunduğu Muharrem ayında meydana gelen olayları sıralar: Muharrem ayı, Müslümanlıktan önce bu ayda savaş haramdır, en kutsal aydır, adı “haram” sözünden gelmektedir; iyi ya da kötü, yapılan her iş bu ayda karşılığını fazlasıyla bulur. Önceki ümmetler farz oruçlarını bu ayda tutarlardı; bu ayın ilk günü Araplarda bayram, Acemlerde nevruzdur; Hz. Peygamber bu ayda Mekke'den Medine (Tabye)'ye hicret etmiştir; bu ayın onuncu günü aşuredir; Mikâil, İsrail, Azrail, Cebrail; arş, ferş, levh, kalem, cennet bu günde yaratılmıştır; kıyamet bugünde kopacaktır; Havva ve Âdem bu günde yaratılmış ve cennete girmiştir; Hz. Âdem'in tövbesi bugünde kabul olmuş; Hz. Nûh'un gemişi bugünde Cudi Dağı'nda karaya oturmuş; Hz. İbrâhîm, Hz. Mûsâ, Hz. İsâ bu gün doğmuştur; Halil İbrahim, Nemrûd tarafından bugün ateşe atılmıştır; Hz Mûsâ'nın Kızıldeniz'i yarıp geçmesi, Firavun'un gark olması bugünde olmuştur; Hz. Yakûb'un yeniden gözlerinin görmesi, Hz. Eyyûb'un beladan kurtulması, Hz. Yûsuf'un kuyudan çıkması, Hz. Süleymân'ın mülk sahibi olması bugündedir; Hz. Yûnus'un balığın karnından çıkması, Hz. İdrîs'in semaya yükseltilmesi bugündedir; Hz. Zekeriya'nın duası bugünde kabul olmuştur; Hz. İsâ bugünde göğe yükselmiştir; Hz. Peygamber bugünde doğmuştur; Hz. Hüseyin Kerbela'da bugün şehit edilmiştir (b. 8055-8083). “Fî Şehr-i Saferi'l-Hayrû'l-Meymûn” başlığı altında da Safer ayı ve bu ayda vuku bulan önemli olaylardan bahseder. “Şâh-ı Kerbela (Hz. Hüseyin)'nin başının Safer ayının başında Şam (Dımışk)'a getirildiğini söyler (b. 8102). “Fî Şehr-i Rebiü'l-Evvelü'l-Mübârek” başlığını taşıyan bölümde de rebiü'l-evvel ayıyla ilgili önemli olayları anlatır, sonra bu ayın on sekizinde Muhtar-ı Sakaff'nin, Kerbela'nın intikamını aldığı söyler (b. 8111-8112). “Es-Seyyîd Ebû Muhammedü'l-Hasan İbn-i ‘Alî ve Ehûhu el-Hüseyin Radıyallâhu ‘Anhum Ecma'in” başlığını taşıyan bölümde de Hz. Hasan'ın doğumunu, hilafetini ve yedi ay on gün bu görevde kaldığını, kırk yıl yaşadığını, zehirlendiğini, el-Bakî mezarlığına defnedildiğini ve bu sözlerin doğru olduğunu, nihayet Hicret'in kırk üçüncü yılında öldüğünü söyler; sonra Hz. Hüseyin'in de Kerbela'da şehit edildiğini anlatır (b. 10158-10165). “Ebû Hâlid Yezîd b. Mu‘âviye” başlığı altındaki bölümde Yezîd'in, Hz. Peygamber'in vefatından sonra doğduğunu, Hz. Peygamber nesline cefa ile Hz. Hüseyin'i Kerbela'da şehit ettiğini söyledikten sonra Yezîd'in ölümünü ve Şam yakınında Faza'da defnedildiğini ona lanet ederek anlatır (b. 10174-10180).

Lâmiî Çelebi (öl. 1532) Ferhâd ile Şîrîn’inde Hz. Peygamber’den ve mucizelerinden bahsettikten sonra, Dört Halife’yi yüceltir (b. 412-500). Lâmiî Çelebi, İkinci halife Hz. Ömer’den bahsederken Acemlerin ona kızmalarına bir anlam veremediğini, hâlbuki İslam’la şereflenmelerinin Hz. Ömer sayesinde olduğunu söyler (b. 505, 513, 514). Lâmiî, Hz. Ali için halifelerin dördüncüsü olduğunu söyler ve onun, Kûfe halkının ricası üzerine Fırat nehrinin kenarına gidip iki rekât namaz kıldığı ve yanında çocukları Hasan ve Hüseyin oldukları hâlde, asası ile suya işaret ederek suyun taşkınlığını önlemesi kerametine atıfta bulunur. Böylelikle Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin’in manevi yüceliklerine işaret etmiş olur. Lâmiî Çelebi, Dört Halife ile ilgili söyleyeceklerini tamamladıktan sonra, onlar hakkındaki yanlış kanaatlere tepki gösterir.

Lâmiî, içi yanarak Hz. Hasan’ın Hicret’in 49. yılında zehirlendiğini, Hz. Hüseyin’in de Kerbela’da susuz bırakılarak başının bedeninden ayrıldığını anlatır ve bu olaylara sebep olanların kıyamette Hz. Peygamber’in şefaatinde mahrum olacaklarını söyler.

Lârendeli Hamdî (XVI. yy.), 1542’de tamamladığı ve toplam 5441 beyit olan Leylâ ve Mecnûn (Kitâb-ı Hayret-nâme) mesnevisinde “Der-Medh-i Hasan ve Hüseyin Razi-yallâhü ‘Anhümâ” başlığı altında, Hz. Hasan ve Hüseyin’i iki fidana ve iki taze meyveye benzetir. Hz. Hasan, babasının göz nuru, dedesinin de gül bahçesinin fidanıdır, kahr kadehi ile zehirlenmiş; ölümünün üzüntüsü dünyayı yakmıştır. Hüseyin ise ebedilik mutluluğu, Peygamber dergâhının yolu, Hz. Fatma’nın gamlı gönlüne mutluluk veren göz nurudur, Yezîd tarafından Kerbela’da şehit edilmiştir; onlar bir sadefte iki cevher, şeref burcunda iki yıldız, arşın kulağında iki küpedir (b. 422-430).

Kanuni devri şairlerinden Manisalı Câmiî (XVI. yy.), Kanuni’nin saltanat yıllarında (1520-1566) yazdığı 5240 beyitlik Muhabbet-nâme (Vâmık u Azrâ)’sinde “Medh-i Haseneyn ü ‘Ammeyn-i Kerîmeyn ü ‘Aşere-i Mübeşşere Rızvânu’llâhi ‘Aleyhim Ecma’in” başlığı altında, Hasan ve Hüseyin’i iki göz nuruna, saadet burcu üzerinde güneş ve aya benzetir. Bunlardan biri hasen ahlakıyla Hasan’dır ki izzet bahçesinde servi ve yasemen; diğeri de bela çekmiş Hüseyindir ki Kerbela şehididir; Resûl’ün göz nuru, Fatma’nın yüreğinin yağdır; her ikisi cennet ehli gençlerinin önderi, cennet bahçesinin süsüdür (b. 269-273).

XVI. yüzyılın bir başka şairi Edirneli Nazmî (öl. 1559-60’tan sonra), 1559’da Halep’te tamamladığı 3000 beyitlik Pend-nâme’sinde klasik mesnevi formunda Allah (cc)’a hamd, Hz. Peygamber’e naat, Dört Halife’ye övgüden

sonra “Der Na’t-ı Hasan ü Hüseyin Radiyallâhu ‘Anhümâ” başlığı altında Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’i över, şehit edildiklerini hüznle söyler ve On İki İmam’ın övgüsüne geçer (b. 163-182).

Vizeli Ramazan Behiştî (öl. 1571-72), 1124 beyitlik Heşt Behişt mesnevisinin “Der-Zıkr-i Sahâbe-i Güzîn” başlığını taşıyan bölümde Dört Halife’den birini diğerine üstün tutmaz, hepsinin velî olduklarını söyler. Hz. Hüseyin ve Hz. Hasan için de ecdadın hayırlıdır, der (b. 96, 107).

XVI. yüzyıl şairlerinden Yenipazarlı Vâlî (öl. 1598-99)’nin 1593?’te tamamladığı 3563 beyitlik Hüsn ü Dil mesnevisinde Dört Halife’nin methi ile ilgili bölümün başlığı “Zıkr-i evsâf-ı çâr yâr-ı güzîn / Ki ez-îşân girift revnak-ı dîn” dir. Bu bölümde Vâlî, Dört Halife’yi birbirinden ayırmaz, onları gökteki yıldızlara benzetir, birinin anılması ile dört tarafın rahmetle dolacağını söyler. Hz. Ali’nin halifelerin sonuncusu olması onun için bir eksiklik değil, fazilettir. Zira “Âhirde aşılsa taş degüldür / Zîrâ ki deñiz dibinde dürdür (b. 245)”, der. Onlar Hz. Peygamber’in getirdiği dinin pınarlarıdır (b. 248-251). Vâlî, daha sonra sözü Hasan ve Hüseyin’e getirir. Onların iki masum şehit olduklarını söylemekle yetinir (b. 257). Vâlî, Allah (cc)’tan kendisini de bu “çâr u düye” düçar etmesini ister (b. 259).

Gelibolulu Mustafa Âlî (öl. 1600), 1570’te tamamladığı 3034 beyitlik Tuhfetü’l-Uşşâk mesnevisinde sırası ile Dört Halife’nin övgüsünü yaptıktan sonra “Be-ism-i Hasan ve Hüseyin” başlığı altında Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’i anlatır. Onları İrem gül bahçesinin iki goncasına, âlemin güneşi ve ayına, kendileriyle sağlamlık bulan din evinin iki direğine, iki savaşçıya benzetir; şehit olmasalardı düşmana zehir içirirlerdi, der (b. 454-464).

Bosnalı Vuslatî mahlaslı Ali Bey (öl. 1688), Gazâ-nâme-i Çehrin mesnevisinde Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (öl. 1683)’nın 1678’de gerçekleştirdiği ve Çehrin Kalesi’nin fethiyle neticelenen seferi hikâye eder. Gaza-nâme (zafer-nâme) tarzındaki eser 3102 beyit olup 1678’de tamamlanmıştır. Eserin “Der-Beyân-ı Zıkr-i Çehâr Yâr-ı Güzîn” başlığını taşıyan bölümünde Ali Bey, ilk dört beyitte Dört Halife’nin her birini bir beyitte anlatır, beşinci ve altıncı beyitleri Hz. Peygamber’in kızlarının en küçüğü, Hz. Ali’nin eşi, Hz. Fatma’nın çocukları, iki gül goncası, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in şehadetlerine ayırmıştır (b. 291, 292).

Keçeci-zâde İzzet Molla (öl. 1829)’nın, 4166 beyit ve 6 tahmis bendinden müteşekkil, yaklaşık bir yıllık sürgün macerasını anlattığı sergüzeşt-nâmesi

Mihnetkeşân (telif. tar. 1824)'ında "Mersiye-i Hasaneynü'l-Ahseneyn" başlığı altında 64 beyitlik bir mersiyesi bulunmaktadır. İzzet Molla burada önce kalemine seslenir ve bu hazin olayı gece gündüz hatırlamasını ister ve kan ağlaması gerektiğini söyler. Daha sonra olaya geçer. Hz. Hüseyin'in ve beraberindekilerin çölde maruz kaldıkları eziyetleri ve Yezid'in hilafeti tasdik edilmedikçe de bunların devam edeceğini anlatır. Böylece İzzet Molla mersiyesinde hüznü bir hava yakalamış olur (b. 3319-3382).

3. Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmamızda konusu Kerbela olmayan mesnevilerden XIV. yüzyıldan bir (Ahmedî), XIV- XV. yüzyıllardan iki (Mürîdî ve İslâmî), XV. yüzyıldan bir (Antepli İbrâhim İbn-i Bâlî) XVI. yüzyıldan yedi (Lâmî Çelebi, Lârendeli Hamdî, Manisalı Câmî, Edirneli Nazmî, Vizeli Ramazan Behîştî, Yenipazarlı Vâlî, Gelibolulu Mustafa Âlî), XVII. yüzyıldan bir (Bosnalı Vuslatî mahlaslı Ali Bey), XVIII. yüzyıldan bir (Şeyh Galib), XIX. yüzyıldan bir (Keçeci-zâde İzzet Molla) olmak üzere toplam on dört mesnevi bulunmaktadır.

Böylece klasik edebiyatımızın gelişme döneminden son bulunduğu döneme kadar her yüzyıldan en az bir mesneviyi inceleme konumuza dâhil ettik. Bu incelemelerimiz sonucunda Kerbela Vakası'nın anlatımında yüzyıllar içerisinde fazla bir değişiklik olmadığını gördük. Söz konusu mesnevilerinde Kerbela Vakası genellikle Dört Halife'nin anlatıldığı bölümlerde geçmektedir. Bazı mesnevilerde birden çok yerde Kerbelâ'dan bahsedildiği gibi bazılarında da ayrı bir bölüm olarak Hasan ve Hüseyin başlıkları altında yer alır. İslâmî (XIV-XV. yy.)'nin eseri ile Şeyh Galib (öl. 1799)'in Hüsn ü Aşk'ında Kerbela olayı anlatılmamış, birkaç yerde benzetme yolu ile Kerbela'ya göndermeler yapılmıştır.

Kerbela'dan söz etmeyen mesneviler de vardır. Mesnevilerde Dört Halife, Hasan ve Hüseyin'den başka Ehl-i Beyt, On İki İmam'a da övgüde bulunulmuştur.

Dört Halife'ye methiye bölümleri aslında ilk mesnevilerden itibaren, tevhit, münacat, naat bölümlerinden sonra gelen bir bölümdür. Bilindiği gibi Dört Halife konusunda öteden beri bazı yanlı ve yanlış düşünceler ortaya atılmıştır. Bizce bu bölümde verilmek istenen duygu, düşünce, Hz. Peygamber'den sonra gelen Dört Halife'nin hiçbirinin diğerinden üstün olmadığı gerçeğinin yanında, özellikle Şiiliğin yol açtığı ayrışmaya da bir tepkidir. Anadolu sahası

mesnevilerinde şairlerin bu bölümde ayrıca halkın birliğinin korunmasını da amaçladıkları anlaşılmaktadır. Buna, Lâmiî'nin yukarıda dipnotta verdiğimiz “Gel iy nâr-ı ta‘assub içre yanmış / Nihâdî dūd-ı hıkd ile boyanmış // Cehâletden özün dâna sanursın / ‘Alîyi ‘âyn u lâm u yâ sanursın // Bu çâr a‘yân hakikat bir güherdür / Hemîn ‘âyn-ı ‘Alî ‘âyn-ı ‘Ömerdür // Birine ta‘n dördine irişür / Resûl-i Hakka vü dîne irişür // Degülsin çün Resûlu’llâhdan efzûn / Neçün ba‘zını bugz eylersin iy dîn // Salarsın vahdet ehline cüzâlık / Neden geldi sağa bu kethuzâlık // Sözüñden anlanur iy merd-i nâdân / Ser-â-ser ola ashâb ehl-i tугyân // Delîl-i dîn olanlar olsa güm-râh / Senüñ hâlün ne olur iy kûr u bed-h^wâh // Ebû Bekr itse idi meyl-i bâtl / Kaçan ashâb-i hak olurdı kâyl // Degülmüşseydi küllî dîne meyli / ‘Ömer eylerdi ferzendine meyli // Murâdı olsa ‘Osmânuñ hilâfet / Kılurdu ehl-i tугyândan mahâfet // Mürüvvet nâ-hak işde olsa câyiz / Cidâl itmezdi Hayder sonra hergiz // Birine bunlaruñ kim ta‘n idersin / Hakikat kendüzüne la‘n idersin // Senüñ medhüñle mahmûd olmaz anlar / Senüñ reddüñle merdûd olmaz anlar (b. 563-576)” sözleri örnektir. Lâmiî'nin bu sözleri ile bazı hâdiselere dikkat çektiği açıktır. Onun yaşadığı devir Osmanlı Devleti'nin en güçlü olduğu XVI. yüzyıldır. Buna rağmen içerde ve dışarda kışkırtıcı faaliyetlerle bazı olaylar vukua geliyordu. Bu faaliyetler, Devlet'i yönetenlerce kontrol altında tutuluyordu. Bu durum hatırlanacak olursa Lâmiî'nin ve diğer mesnevi şairlerinin, kalemleriyle birleştirici, bütünleştirici bir çaba içerisinde olduklarını söyleyebiliriz. Kerbela Vakası'nın bu bakış açısıyla mesnevilerde işlenmesi de Vaka'nın sadece belli bir mezhebi ilgilendirmediği, bütün Müslümanları derinden yaraladığı anlamını taşır.

Bilindiği gibi mesnevilerde genel nazım şekli mesnevidir. Bu genel nazım içerisinde yer yer başka nazım şekilleri de yer alır. İncelediğimiz mesnevilerde Kerbela Olayı'nın geçtiği bölümler mesnevi nazım şekli ile yazılmıştır. Kullanılan vezinlerden üç tanesi 2 Fâ'ilâtün 1 Fâ'ilün (Mürîdî'nin Pend-i Ricâl'i, Ahmedî'nin İskender-nâme'si, Edirneli Nazmî'nin Pend-nâme'si); beş tanesi 2 Mefâ'ilün 1 Fa'ülün (Antepli İbrâhim ibn-i Bâlî'nin Hikmet-Nâme'si, Lâmiî'nin Ferhâd ile Şîrîn'i, Lârendeli Hamdî'nin Leylâ ve Mecnûn'u, Manisalı Câmî'nin Muhabbet-nâme'si, Vizeli Ramazan Behiştî'nin Heşt Behişt'i); geriye kalanlar da birer tane Mef'ülü / Mefâ'ilün / Fa'ülün (Yenipazarlı Vâlî'nin Hüsn ü Dil'i), 2 Fe'ilâtün 1 Fe'ilün (Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Tuhfetü'l-Uşşâk'ı), 3 Fa'ülün 1 Fa'ül (Ali Bey'in Gazâ-nâme-i Çehrin'i), Mef'ülü / Fâ'ilâtü / Mefâ'ilü / Fâ'ilün (Keçeci-zâde İzzet Molla'nın Mihnetkeşân'ı) vezni ile yazılmıştır.

Mesnevilerde Kerbela Vakası'nın anlatımında benzer yönler olduğu gibi farklı yönler de vardır. Bu farkları şu şekilde belirtebiliriz: Ahmedî'de beş beyitte (b. 6025-6029) Muaviye'nin düşmanlıkları, sekiz beyitte (b. 6030-6037) Muaviye yönetiminin yirmi yıl sürdüğü ve Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit ettiği anlatılır. Mürîdî'de Hasan ve Hüseyin'in şehadetleri 160-162. beyitlerde geçmektedir. Ayrıca eserin Birinci Meclis (El-Meclisü'l-Evvel)'indeki "Hikâye"de Hz. Peygamber'in daha hayatta iken Kerbela Vakası'nı bildiği hikâye edilir. Antepli İbrâhim İbn-i Bâli'de Kerbela şehitleri iki beyitte (b. 155, 156) zikredilir. İçinde Kerbela Vakası'nın da bulunduğu Muharrem ayında meydana gelen olayların anlatımı yirmi dokuz beyittir (b. 8055-8083). 8080, 10164, 10178. beyitler Hz. Hüseyin'in şehadetine ayrılmıştır. İncelediğimiz diğer mesnevilerde olmayan Hz. Hüseyin'nin başının Şam'a getirilmesi olayı 8102. beyitte geçer. 8111 ve 8112. beyitlerde Muhtar-ı Sakafî'nin Hz. Hüseyin'in intikamını aldığı anlatılır. Lâmiî'de 640-643. beyitlerde Hz. Hasan ve Hüseyin'i şehit edenlerin kıyamette Hz. Peygamber'in şefaatinde mahrum olacakları dile getirilir. Lârendeli Hamdî "Der-Medh-i Hasan ve Hüseyin Raziya'llâhü 'Anhümâ" başlığı altında dokuz beyitte (b. 422-430) Hasan ve Hüseyin olayını anlatır. Manisalı Câmîî de benzer şekilde 269-273. beyitlerde Hasan ve Hüseyin'e ayrı bir bölüm ayırmış. Edimli Nazmî "Der Na't-ı Hasan ü Hüseyin Radiya'llâhu 'Anhümâ" başlığı altında 163-175. beyitlerde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin övgüsünde bulunur. Vizeli Ramazan Behiştî, 98-100. beyitlerde Hz. Hüseyin ve Hz. Hasan'dan bahseder. Yenipazarlı Vâlî, mesnevisinde 257, 258. beyitlerde Hasan ve Hüseyin'in iki masum şehit olduklarını söyledikten sonra onları, şeref burcunda güneş ve ay padişahına benzetir. Gelibolulu Mustafa Âlî, "Be-ism-i Hasan ve Hüseyin" başlığı altında ayrı bir bölüm olarak on bir beyitte (b. 454-464) Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i anlatırken Onları İrem gül bahçesinin iki guncasına, âlemin güneşi ve ayına, din evinin iki direğine ve iki savaşıya benzetir. Vuslatî Ali Bey Gazâ-nâme-i Çehrin'inde 290-293. beyitlerde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in şehadetlerine değinir. Keçeci-zâde İzzet Molla'nın Mihnetkeşân'ında Vaka'yı anlatan 64 beyitlik bir mersiyesi vardır (b. 3319-3382).

Mesnevilerde Kerbela Vakası başka durumlar sebebiyle de geçmektedir. İslâmî (XIV-XV. yy.), 3574 beyitlik mesnevisinde "Du'â-yı Âmîn" başlığı altında "Hüseyinle Hasan cânı hakıyicün (b. 3502)" Allah (cc)'tan af diler. Bu ifadelerin benzerini Lârendeli Hamdî'nin Leylâ ve Mecnûn (Kitâb-ı Hayret-

nâme) mesnevisinde “Yoluñda cân viren teşne hakı-y-çun / Hüseyni katliden deşne hakı-y-çun (b. 163)” şeklinde görürüz. Vuslatî Ali Bey, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (öl. 1683)’nın büyüklüğünü “şeh-i Kerbelâ (b. 2574)” terkihiyle anlatır.

Mesnevilerde olumsuz, sevilmeyen durumlar için de Kerbelâ’ya göndermeler yapılır. Şeyh Galib (öl. 1799)’in Hüsn ü Aşk’ında Aşk, perişan hâlini Kerbelâ’ya ve orada yaşanan sıkıntılara benzetir. İzzet Molla ise Mihnetkeşân’ında Keşân’ın, Yezid’in köşkünden daha beter olduğunu, cehennemî hatırlattığını söyler ve Kerbelâ Vakası’nda kötülüğü ile bilinen Yezid’i birkaç yerde ismen zikreder. Ve son olarak Ahmedî, Lâmiî Çelebi ve Şeyh Galib’in “Kerbelâ”, “kerb ü belâ” ve “belâ” kelimelerini ahenk için birlikte kullandıklarını görürüz (kerb: tasa, kaygı, gam, keder; belâ: gam, keder, musibet, büyük felaket vb.).

HASAN TEVFİK EFENDİ’NİN MUHARREM AYI VE KERBELÂ HÂDİSESİ’NE DAİR RİSALESİ

Hakan Yekbaş

Giriş

İslam tarihinin en acı olaylarından biri olan Kerbelâ Hâdisesi’nin sadece siyasi, dinî ve sosyal sonuçları olmamıştır. Hz. Hüseyin ile aile efradının yanı sıra yetmiş yakın kişinin 10 Muharrem’de Emevî halifesi Yezîd’in askerleri tarafından Kerbelâ’da şehit edilmesinin özellikle İslâm âleminde kültürel ve edebî birçok yansıması olmuştur. Bu vesileyle Ehl-i Beyt sevgisinin kalplere ikâme edilmesi amacıyla Kerbelâ Hâdisesi’ni konu alan birçok eser yazılmıştır. İslam dünyasında nefretle kınanan bu Hâdisenin yankıları belki de en çok kendisini edebiyatta göstermiş ve İslam milletlerinin hemen hepsinin işlediği ortak bir tema olmuştur. Öyleki hangi mezhepten ve milletten olursa olsun bu olaya tepki gösteren her müellif, bu konu hakkında mensur veya manzum bir eser te’lif etmiştir. Bu bağlamda “Kerbelâ Edebiyatı” olarak adlandıracağımız bir edebiyatın meydana geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle söz konusu Türk edebiyatı olunca Kerbelâ Hâdisesi’nin meydana gelişi, ehl-i beyt, Hz. Hüseyin; şairler ve yazarlar için her vesile ile konu olagelmıştır. Bu cümleden olarak Kerbelâ Hâdisesi, bazen müstakil olarak bazen de divanlarda “maktel, mersiye, muharemiyye” gibi türlere büyük ölçüde kaynaklık etmiştir.

Hasan Tevfik ve Eserleri

Kerbelâ Hâdisesi’ni konu alan şairlerden biri de 19. asır şairlerinden Hasan Tevfik Efendi’dir. Müellif, Tanzimat Dönemindeki klasik aydın ve bürokrat tipinin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilindiği gibi Tanzimat Döneminde bürokrat kesim sadece siyasî alanda değil özellikle kültürel ve edebî sahada da söz sahibi idiler. Ayrıca şunu belirtmeliyiz ki tespitlerimize göre Hasan Tevfik Efendi’nin hayatı ve edebi kişiliği hakkında şimdiye kadar müstakil bir çalışma yapılmamıştır.

Hasan Tevfik Efendi, Batum Sancağı Livane kazasında Revsikel köyünde 1252/1834 yılında doğmuştur.¹ Livaneli Kadızâde Mehmed’in

¹ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Cilt: 4, Dergah Yay., İstanbul 1998, s. 1917.

oğludur.² İdâdî tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul'a gelen Hasan Tevfik, dönemin tanınmış âlimlerinden olan Nevşehirli Büyük Hâzım Efendi'den icâzet aldı. Hoca Mecid Efendi'den Farsça öğrendi. 1282/1865 yılında Bahriye Mektûbî Kaleminde memuriyete başladı. 1299/1882'de Bahriye Nezareti Mektupçuluğu görevine atandı. Bu görevi esnasında ulâ sınıfı sâni rütbesi ve dördüncü rütbe mecidî nişanı verildi. Fakat hâmîsi Darü's-saade Ağası Hâfiz Behram Ağa'nın vefatıyla azledilerek 14 ay kadar işsiz kaldı. 1307/1889 yılında Musul Mektupçuluğuna atanmasına rağmen bu görevinden dört sene sonra istifa etti. 1310/1893 yılında bu sefer İşkodra Mektupçuluğuna atandı. Ardından üçüncü rütbe mecidî ile ödüllendirilen Hasan Tevfik, 1312/1895 yılında ağır bir hastalığı yakalanınca emekli olmak zorunda kaldı. 14 Temmuz 1908 (15 Cümadelâhire)'de Kasımpaşa'daki evinde vefat etmiştir. Mezarı Eyüp Kabristanındadır.³

Hasan Tevfik, âlim, güzel ahlak sahibi, lâtife sever biri olarak tanınmıştır. Şairin dinî ve edebî konularda birçok eseri bulunmaktadır. Bunlardan üç tanesi II. Abdülhamid'in isteğiyle bastırılmıştır. Bu eserler şunlardır:

1. **Hayâlât-ı Dil⁴**: Hasan Tevfik Efendi'nin 1285/1868 yılında yayımlanan bu eserinin ana konusu bir aşk macerasıdır. Murg-ı Dil (âşık) ve Cânân (sevgili) arasındaki aşkı alegorik bir şekilde anlatan bu eser, bir anlamda Hüsn ü Aşk ve Hüsn ü Dil mesnevilerini hatırlatmaktadır. Murg-ı Dil'in Cânân'a kavuşmak için hayalî ülkelerde hayalî maceralar yaşaması ve bu sırada olgunlaşması bizlere Aşk'ın başından geçenleri çağrıştırmaktadır. Eserdeki diğer sembolik kişiler olan Nâyâb ve Pîr-i akıl-perver, Murg-ı Dil'e akıl vermeleri ve yol göstermeleri sebebiyle de Hüsn ü Aşk'taki Gayret ve Molla-yı Cünûn'ı anımsatan kahramanlardır.

Sevgilisi bilinmez bir diyara gidince arkasından yollara düşen Murg-ı Dil'in başından geçen maceraların anlatıldığı eser, 26 bölümden meydana gelmektedir. Her bölümde Murg-ı Dil'in bir macerasının anlatıldığı eser, manzum-mensur bir tarzda yazılmıştır. Eserin konusu kısaca şöyledir:

² Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâili* (hızl: Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı), Cilt: 1, Bizim Büro Yay., Ankara 2001, s. 132.

³ *Türk Dünyası Ortak Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Cilt: 8, AKMB Yay., Ankara 2007, s. 258.; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Age*, s. 1917.

⁴ Hasan Tevfik Efendi, *Hayâlât-ı Dil*, Tabhâne-i Âmire Matbaası, İstanbul 1285.

Sevgilisinin ardından yollara düşen Murg-ı Dil, önce vahşilerin eline düşer. Sonra iki ülke arasındaki savaşta komutanlık yapar ve Cezîre-i Nehr-i Hoşgüvârî'yi işgalden kurtarır. Maymunlar tarafından Mestandil kentine götürülür. Bu kentteki güzel sâkiye gönlünü kaptırmaktan son anda kurtulur, uzun ve sıkıntılı bir yolculuğun ardından Kamer-tâb şehrine varır. Murg-ı Dil'in sevgilisi Cânân burada yaşamaktadır. Sevgilisine gönderdiği mektuplar sayesinde onu ikna eder. Dönüşte bindikleri gemide başından geçenleri Cânân'a anlatmaya başladığı sırada eser, sona erer.

Eser, sadece bir aşk hikâyesi değildir. Günümüz Türkçesiyle "Gönlün Hayalleri" anlamına gelen eserin adı, bize hayal ardına gizlenmiş bazı gerçekleri alegorik ifadelerle anlatmaktadır. Eserde; Murg-ı Dil yani âşık, Osmanlı İmparatorluğunu, Cânân geleceğini, uzaktan dost görünen vahşiler Avrupa milletlerini, Şehr-i Şekîb İstanbul'u, Cezîre-i Bahr-i Ücâc Yunanistanı, Cezîre-i Nehr-i Hoş-güvârî Girit Adası'nı, çıkan savaşlar Osmanlının girdiği savaşları ve âşığın karşılaştığı öğrenci ise Osmanlıdaki eğitim sorunlarını temsil etmektedir.⁵

Kısacası Hayâlât-ı Dil, bir aşk macerası olmasının yanı sıra Osmanlı Devleti'nin XIV. asırda yaşadığı sosyal ve siyasî değişimleri ironik bir üslupla anlatan özgün bir eser olarak nitelendirilebilir.

2. **Ravza-i Muhavere**⁶: Eser, mensur bir girişle başlar. Bu bölüm II. Abdülhamid'e övgü mahiyetindedir. Müellif, eseri II. Abdülhamid'in bastırıldığını, bu yüzden ona şükran borçlu olduğunu ifade ettikten sonra "Arz-ı Gül-deste-i Şükr ü Mahmidet" başlıklı 20 beyitlik bir medhiye yazmıştır. Bu manzumeden sonra mensur olarak yazılmış sebeb-i te'lif bölümü gelir. Bu bölümde müellif, eserin akâid, amel ve ibadet konularının yanı sıra edebiyat ve bazı atasözlerini içerdiğini söyler.

Ravza-i Muhavere, üç ravza (bölüm) ve bir hâtimedden meydana gelmektedir:

Birinci ravza, akâid konularını içermektedir. Buna göre ilk bölümde; yaratılış bahsi, Allah'ın varlığın ispatlanması, kaza ve kader gibi konular anlatılmaktadır.

İkinci ravzada ise amel ve ibadet konuları işlenmektedir. Bu bölümde resullerin neden gönderildiği, peygamberlerin isimleri, Hz.

⁵ G. Gonca Gökçalp, *Osmanlı Dönemi Türk Romanının Başlangıcında Beş Eser*, HÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, (Özel Sayı) Ankara 1999, s. 194.

⁶ Hasan Tevfik, *Ravza-i Muhavere*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1296.

Muhammed'in doğumu, Kur'ân ayetlerinin nüzûl sebepleri, Hz. Peygamber'in miracı, Mekke'nin fethi, ibadet, taat, ezan, kıyamet, cennet, cehennem, aşere-i mübeşşere, büyük melekler, rüya tabirleri, ilim ve konuşma âdâbı gibi konular yer almaktadır.

Üçüncü ravzada, atasözleri ve bazı ibarelerin açıklamaları yer almaktadır.

Hâtîme bölümünde ise Arabî ayların isimlerinin nereden geldiği anlatılmaktadır. Eserin sonunda bir de tarih manzumesi vardır. Buna göre Ravza-i Muhavere 1296/1878 yılında basılmıştır. Bu bölümde yazar, eseri çocukların eğitimi için yazdığını ifade etmektedir.

Eser, yukarıda belirtilen konuları işleyişi bakımından benzerlerinden farklıdır. İsminden de anlaşılacağı üzere karşılıklı iki kişinin konuşması şeklinde bir sohbet ortamı içinde belirtilen konular anlatılmıştır. Eserde konuşan kişiler şâkird ile üstadıdır. Şâkird; akâid, edebiyat ve atasözleri hakkında üstadına sorular sorar. Üstat ise öğrencisinin anlayabileceği şekilde sorulara cevap verir.

3. **Ravza-i Âl-i Abâ⁷**: Bildirimizin konusu olan bu eser, matbu bir eserdir. Hasan Tevfik, eserinin başında Ehl-i Beyt, Âl-i Abâ ve Muharrem isimlerinin neden kullanıldığını mensur olarak anlatılmaktadır. Daha sonra Hz. Hüseyin'in şehâdetini manzum olarak anlatan müellifin bu eseri, muhteva bakımından mersiye ve muharemiyye özelliği göstermektedir.

Hasan Tevfik'in bazı eserleri ise basılmamıştır. İbnülemin bu eserlerin listesini Son Asır Türk Şairleri'nde vermektedir. Bu eserlerden te'lif olanları şunlardır:

Divan, Ravzatü'l-İslâm, Ravzatü'l-Münşe'at, Ravza-i Edebiye.

Hasan Tevfik'in bazı eserleri ise tercümedir. Bunlar:

Şeyhü'l-ekber (Muhyiddin Arabî)'in Tedbirât-ı İlâhiye'si, Ferîdüddin Attar'ın Ruhiye'si, Kaşgarî Abdullah Nidâi'nin Risâle-i Nakşbendiye'si, Şeyh Sühreverdi'nin Vasiyet-nâme'si, Kerküklü Şeyh Abdurrahman Halis'in Kitâbü'l-Ma'arif fi Tefsîri Mesnevi-i Şerîf gibi eserleri tercüme etmiştir. Şair, ayrıca Tuhfetü'l-Ekyâs fi Hüsnî'z-Zanbi'n-Nâs, El-Vusûlu 'ile'l-Allâh ve Minhacu'l-Aklâm gibi eserleri Türkçeye kazandırmıştır.⁸

Görüldüğü gibi Hasan Tevfik, sadece edebî konularda değil dinî konularda da velûd bir şahsiyettir. Özellikle tercüme eserleri dinî-

⁷ Hasan Tevfik, *Ravza-i Âl-i Abâ*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1293.

⁸ İbnülemin Mahmut Kemal, *Age*, s. 1918.

tasavvufî konuları içermektedir. İbnülemin'in verdiği bilgilere göre yazma olan bu eserlere tüm araştırmalarımıza rağmen ulaşamadığımızı belirtmek istiyoruz.

Kerbelâ Hâdisesine Bir İsyân: Ravza-i Âl-i Abâ

Hasan Tefvik'in yazdığı eserlerden dinî konularda duyarlı bir yaratılışı olduğunu söylemek sanırız yanlış olmayacaktır. Bu duyarlılığı gösteren eserlerinden biri de Kerbelâ Hâdisesi'ni konu olan Ravza-i Âl-i Abâ isimli eserdir. Eser, Kerbelâ ile ilgili birçok konuyu ihtiva etmesi ve üslubu bakımından farklılıklar arz etmektedir.

28 sayfadan müteşekkil eser, 21 Cemâziye'l 1293 (14 Haziran 1876) tarihinde İstanbul'da basılmıştır. Ravza-i Âl-i Abâ, mensur tarzda yazılmış Allah ve Hz. Muhammed'in övgüsüyle başlar. Müellif, daha sonra bu eseri kendisine şefaât vesilesi olması ümidiyle yazdığını belirtir. Hasan Tefvik, eseri neden ve nasıl yazdığını da bu bölümde açıklamaktadır. Yazar, kendi zamanına kadar birçok kişinin mersiye yazdığını, fakat hiçbirinin yeni tarza vâkîf olmadıklarını, bu yüzden kendisinin daha önce denenmemiş bir tarzla eseri te'lif ettiğini ve bu şekilde yeni bir yol açtığını söylemektedir. Bu sayede kendisine mahşerde şefaât olunacağını umduğunu söyleyen Hasan Tefvik, yaralı gönüllere teselli olması amacıyla bu eseri yazdığını da ifade etmektedir. Müellif, Kerbelâ Hâdisesini anlatırken karşılıklı soru ve cevaplarla muharremiyye ve mersiye tarzında bir eser oluşturduğunu özellikle vurgulamaktadır.

“...su'âl u cevâb kılķulu ve mersiye yollu işbu ferîde-i celîle silk-i 'ayân u sımı-ı beyâna tanzîm ve (Ravza-i Âl-i 'Abâ) ile tevsîm olınmış...”⁹

Hasan Tefvik, kendisinden önceki şairlerin sanatlı mersiyeler yazdığını ama kendisinin yeni bir tarzda mersiyeyi te'lif ettiğini ifade etmektedir ki gerçekten müellifin mersiyede kullandığı üslup birçok yönden benzerlerinden farklılık arz etmektedir. Bu farklılıklardan en önemlisi, Hasan Tefvik'in ifadesiyle muharrem ayının bir şahıs olarak düşünülüp ona sorular sorulmasıdır:

“Her ne kadar bu ân-ı ma'ârif-i iktirâna kadar büleğâ-yı mütekkaddimîn ve fuşahâ-yı müte'ahhîrîn dürer-i risâle-i belîga-i mersiye-yi rişte-i beyâna nazm u tedvîn ve elsine-i şadîkânî tevşîh ü tezyîn

⁹ Hasan Tefvik, *Ravza-i Âl-i Abâ*, s. 3.

buyurmuşlar ise de ber-veche âti ihtiyâr olınan meslege sâlik ü zâhib ve tarz-ı cedîde mâlik ü râğıb olmadıklarından bu bâbda böyle bir tarîk-i cedîdi güşâde itmek ve bâ-ğuşûş maşşerde muhtâc olduğum istişfâ^c vü istimdâda vesîle-i hasene ittihaz eylemek...”¹⁰

“...Ve hâne-i zebân-ı beyânım zehr-âb-ı alâm-ı vehmle maqdûh u meşrûh olduğu hâlde şehri-i Muharremü'l-ıharâm bir şahş-ı kâbilü'l-ıhtâb u müste^c iddü'l-cevâb menziline bi't-tenzîl...”¹¹

Hasan Tevfik, daha sonra “Sebeb-i Tesmiye-i Ehl-i Beyt ü Âl-i Abâ” başlıklı bölümde Ehl-i Beyt ve özellikle Âl-i Abâ isminin nereden geldiğini açıklar:

“...Resûl-i Rabbü'l-enâm, ‘aleyhi şalavâtu’llâhu’l-mülkü’l-‘allâm Efendimiz Hazretleri bir gün ferc ile şabâh arasında siyâh yünde ma^c mül ü mensûc bir Bürde-i şerîfeyi lâbis ve bir maqâm-ı mükerrerde şeref-ârâyı câlis oldukları hâlde seyyidetü’n-nisâ Fâtımatü’z-Zehrâ rağıya’llâhu ‘anhümâ ve şîr-i Hudâ ‘Aliye’l-Murtaza rağıya’llâhu ‘anhü’l-Mevlâ ve gûş-vâre-i ‘arş-ı a‘lâ Hasan ve Hüseyin rağıya’llâhu ‘anhümâ hazretlerini da^cvet ü îşâl ve ol Bürde-i sîneyi fetğ ü güşâde ve anları birer birer derûnına istâde vü idhâl...”¹²

Ayrıca bu isimlendirmelerin kaynağı olarak bir ayet ve hadisi kaynak olarak gösterir. Buna göre: “Ey Ehl-i Beyt! Allah sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.”¹³ ayetini ve Hz. Peygamber’in “Allah’ım işte bunlar benim Ehl-i Beytim’dir.”¹⁴ hadîs-i şerîfini bu isimlerin kaynağı olarak göstermektedir. Hasan Tevfik, görüldüğü gibi Ehl-i Beyt kavramıyla; Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’i kastetmektedir.¹⁵

“Sebeb-i Tesmiye-i Muharrem ü İttihâz-ı Re’s-i Sâl” başlıklı bölümde ise müellif, Muharrem ayında savaşmanın, insan öldürmenin yasaklanmasından dolayı Muharrem isminin verildiğini söyler. Muharrem ayının bir diğer önemli özelliği ise hicrî ve kamerî senelerin yılbaşı

¹⁰ Hasan Tevfik, *Ravza-i Âl-i Abâ*, s. 3.

¹¹ Hasan Tevfik, *Ravza-i Âl-i Abâ*, s. 3.

¹² Hasan Tevfik, *Ravza-i Âl-i Abâ*, s. 4.

¹³ *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli* (hzl.: Hayrettin Karaman, vd.), Ahzâb Süresi 33/33, TDV Yay., Ankara 1997, s. 421.

¹⁴ *Kütüb-i Sitte* (hzl.: İbrahim Canan), Cilt:12, Akçağ Yay., İstanbul (tarihsiz), s. 416.

¹⁵ İslam tarihinde *Ehl-i Beyt* kavramı ile bazı tartışmalar olduğu bir gerçektir. Bazı âlimler bu kavramın sadece Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hüseyin’i kapsamadığını ifade etmektedir. Bu konudaki tartışmalar için bk.: Yusuf Açıknel, *Hadislerle Ehl-i Beyt*, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 1999, s. 205-238.; Sait Emin Arvas, *Kur’an ve Sünnette Ehl-i Beyt Kavramı*, Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999, s. 35-40.

olmasıdır. Hasan Tevfik, Hz. Peygamber'in bu ayda Medine'ye hicret etmesinden dolayı Hz. Ömer'in muharrem ayını hicrî takviminin ilk ayı olarak kabul ettiğini belirtmektedir ki bu, yüzyıllar boyunca Müslüman milletler tarafından kabul edilen bir uygulama olmuştur. Öyleki özellikle Osmanlı Devleti döneminde muharrem ayı münasebetiyle şairler tarafından yazılıp devlet büyüklerine sunulan manzumeler yazılmıştır.¹⁶ Övgü ve yeni yılı tebrik amacıyla yazılan muharemiyelerin edebiyatımızda birçok örneği de bulunmaktadır.¹⁷

Hasan Tevfik, muharrem ayının haram aylardan biri olmasını ve yeni yıl olarak kabul edilmesini eserinde şöyle açıklamaktadır:

“Şehr-i Muḥarremü'l-ḥarâm eşher-i ḥaramdan ma' dūd olup helâliñ rü'yet ü ḥulûlında süyûf-ı ḥarb u kıtâl ve şinân-ı darb u cidâl vaz'-ı niyâm-ı terk ü te'ḥîr olındığı cihetle kendüsine Muḥarrem tesmiye olındığı mişillü âfitâb-ı cihân-ârâ-yı zât-ı Ḥabîb-i Kibriyâ maṭla'-ı fecr-i şeref-i nübüvvet ve şubḥ-ı şâdık burc-ı mes'edet olan Mekke-i Mükerrreme'den şa'sa'-endâz-ı naql-ı sûy-ı Baṭhâ buyurdukları zamân sa'âdet iktirânıñ müteşâdif oldığı rûz-ı meyâmin-efrûz daḥi ḡurre-i şehr-i Muḥarrem olmasıyla nâtık-ı kelâm-ı ḥaḳ u şavâb “Ömer ibnü'l-Ḥattâb raḍıya'llâhu 'anhü'l-vehhâb” ḥalka-i silsiletü'l-zehab târîḥ-i hicret-i Faḥrî'l-enâm 'aleyhi efdâlü's-şalâtu ve's-selâm mîm-i Muḥarremde rabṭ u ta'lîḳ buyurmuş olduklarından şehr-i mezkûr rişte-i tevârîḥ-i eslâfiñ intihâsı ve silk-i târîḥ-i hicret Seyyidü'l-enbiyânıñ ibtidâsı 'adû şümâr ve ile'l-ân buña ri'âyet ü i'tibâr olunmuştur.”

Bu açıklamaların ardından eser manzum olarak devam eder. Eserin manzum bölümü toplam 379 beyitten müteşekkildir. 14 başlıktan oluşan eserde, manzumelere göre beyit sayısı aşağıdaki gibidir:

Münâcât (kaside): 13 beyit

Münâcât u Vaḥdet (mesnevî): 20 beyit

Na't (mesnevî): 21 beyit

Medḥiye-i Çehâr-Yâr (müseddes-i mütekerrir): 27 beyit

¹⁶ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt: II, MEB Yay., İstanbul 2004, s. 566.

¹⁷ Divan edebiyatında yazılmış yeni yıl münasebetiyle yazılmış bazı muharemiyeler için bk.: Muhsin Macit, *Nedîm Divânı*, Akçağ Yay., Ankara 1997, s. 130-132, s. 137-138.; Muhammed Nur Doğan, *Şeyhülislâm Es'ad ve Divânı*, MEB Yay., İstanbul 1997, s. 112-113, s. 125.; Muhsin Kalkışım, *Şeyh Gâlib Divânı*, Akçağ Yay., Ankara 1994, s. 111-112, s. 123-124, s. 127-128.; Metin Hakverdioğlu, *Edebiyatımızda Lâle Devri ve Nevşehirli Dâmat İbrâhîm Paşa'ya Sunulan Kasideler*, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2007, s. 447-450, s. 547-548. Ahmet Kırıcı, *Nail Abbas Paşa'nın Hayatı, Sanatı ve Divanı'nın Transkripsiyonlu Metni*, Atatürk Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2006, s. 112-113.

- Medhîye-i Şâh-ı Evreng-i Velâyet Rağıya'llâhu 'Anh (kaside): 11 beyit
- Medhîye-i Hâzret-i Hasan Rağıya'llâhu 'Anh (kaside): 7 beyit
- Medhîye-i Şâh-ı Şühedâ-yı Kerbelâ Rağıya'llâhu 'Anh (kaside): 7 beyit
- Muharremiyye (terkîb-i bend): 130 beyit (Her bend 10 beyit olup 13 benddir.)
- Merşîye-i Muţtaride (kaside): 17 beyit
- Merşîye-i Müştatride (kaside): 17 beyit
- Hâtîme Der-Şehâdet-i Müslim İbni 'Aqıl ve Şıbyân-ı Ân ve Hânî bin 'Urve (mesnevî): 64 beyit
- Ėazel: 9 beyit
- Men Menâkıb-ı Hüseyin Rağıya'llâhu 'An-hümâ (mesnevî): 23 beyit
- Qışsa-i Diger (mesnevî): 16 beyit

Görüldüğü gibi eserde kaside, mesnevî, müseddes-i mütekerrir, terkîb-i bend, gazel gibi farklı nazım şekilleriyle yazılmış manzumeler yer almaktadır. Şairin, muharrem ayıyla karşılıklı konuşmalarında terkîb-i bend nazım şeklini tercih etmesi kullandığı yöntem ile doğru orantılıdır. Bu sayede şair, bir bendde muharrem ayına soru sorarken takip eden bendde ise sözü muharrem ayı alır ve şairin sorularına cevap verir.

Methiyeleri kaside nazım şekliyle yazan şair, bir olay anlatırken çoğunlukla mesnevî nazım şeklini tercih etmiştir. Bu sayede şair, işlediği konuya uygun bir nazım şeklini kullanmak suretiyle eseri tekdüzelikten kurtarmıştır.

Hasan Tevfik, eserinin manzum bölümüne klasik mesnevilerdeki dizilişe uygun bir şekilde münâcâtla başlamış, ardından tevhidname, na't ve dört halife övgüsü ile eserine devam etmiştir. Müellif; Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin övgüsü mahiyetinde kasidelerinden sonra terkîb-i bend nazım şekliyle yazmış olduğu muharremiyye ile Kerbelâ Hâdisesi'ni anlatmaya başlar.

Bu arada şunu da belirtmeliyiz ki; risalenin başında yer alan münâcât, tevhid-name, na't ve dört halife övgüsü manzumelerinde şair, Türkçede kullanılan hiçbir vezni tercih etmemiştir. Bu manzumeler; ne hece veznine ne de divan edebiyatında kullanılan aruz vezinlerinden birine uymaktadır. Muhtemelen bu manzumelerde Arap edebiyatında kullanılan vezinlerden biri tercih edilmiş olmalıdır.

Kerbela Hâdisesi'nin anlatılmaya başlandığı bölüm, içerik bakımından benzerlerinden farklı olmasa da biçim ve üslup bakımından farklılıklar arz etmektedir. Hasan Tevfik, eski şairlerin mersiyelerini belîğ ve sanatlı bir üslupla yazdığını fakat hiçbirinin kendisinin sahip olduğu yeni tarzı bilmediklerini söyler. Bu yüzden kendisinin yeni bir yol ve üslup oluşturduğunu ifade eder ki bu tespiti bizim araştırmalarımıza göre de doğrudur. Mersiyeler ve muharremiyeler hakkında günümüze kadar yapılmış en kapsamlı çalışma olan “Kerbela Mersiyeleri”nde¹⁸ Hasan Tevfik'in eserindeki üsluba sahip bir manzumeye rastlamadığımızı özellikle belirtmek istiyoruz.

Yukarıda daha önce de belirttiğimiz gibi muharremiye, terkîb-i bend nazım şekliyle yazılmıştır. Şair, her bendin sonunda muharrem ayını kişileştirmek suretiyle beş soru sorar ve her sorunun karşılığında Kerbelâ Hâdisesi'nin nasıl gerçekleştiği hakkında cevaplar alır.

Müellif ilk olarak Muharrem ayının gelişyle birlikte hüznün arttığını, gönül levhalarındaki yaraların yenilendiğini söyleyerek ona bunun sebebini sorar:

Ey muharrem maḳdemiñ virmede şad-ḫüzn ü melâl
Rû-nümâ olduḳça envâr-ı tûlû' uñ ey hilâl

Tîğ-i mâtem urulur her bir gönül elvâhına
Yâreler eyler teceddüd yılda bir kez bu ne ḫâl¹⁹

...
Ḳanğı ḫâldir böyle maḡmûm u mükedder eyleyen
Anı taḳrîr eyle ey mâh isterem aşdaḳ-maḳal

...
Her ne ḫikmet var ise bu ḫâl-i ḡam-efzâda di
Vâdî-i ḫayretde ḳaldım ey meh-i ferḫunde-fâl

...
Virmede eyyâm-ı 'aşrîñ ḫüzn ü ḡam bâ'îş nedir
Tâb-ı nuruñ gösterür hep derd ü hem bâ'îş nedir²⁰

Muharrem ayı, bu soru karşılığında neden hüznü olduğunu tahkiyevî bir üslupla anlatmaya başlar. Buna göre Kerbelâ Hâdisesi öncesinde Yezîd, babasının yerine geçer. Ardından Hz. Hüseyin'i

¹⁸ Mehmet Arslan, Mehtap Erdoğan, *Kerbela Mersiyeleri*, Grafiker Yay., Ankara 2009.

¹⁹ Hasan Tevfik, *Ravza-i Âl-i Abâ*, s. 11.

²⁰ Hasan Tevfik, *Ravza-i Âl-i Abâ*, s. 12.

kendisine biat etmesi için teklifte bulunur. Hz. Hüseyin bu teklifi reddedince Yezîd, Ehl-i Beyt'in düşmanı olur. Bu andan itibaren Mekke ve Medine artık Ehl-i Beyt için emin mekânlar değildir. Bunun üzerine Kûfe halkı Hz. Hüseyin'i şehirlerine davet eder:

Vâlî-i Şâm oldu çün çeşm-i cihândan nâ-bedîd
Yerine geçdi hükûmet eyledi oğlı Yezîd²¹

Eyledi teklîf-i bey'at der-âķab ol bî-ķayâ
Ėazret-i şıbtu'n-Nebiyy-i ekreme anda pelîd

...

İtmedi çünkim itâ'at emrine İbni 'Alî
Eyledi 'aķbeş nihâyet râyet-i cevri keşîd

Çün Yezîd-i bed-fî'âl etrâfa nâme gönderüp
Her tarafda Ehl-i Beyt'e oldu şad-düşmen bedîd

Mekke vü hem de Medîne olmadı cây-ı emân
Bulmadı şehzâde ârâm itmege arz-ı sa'îd

Kûfe ehli yazdılar teşrîfine çok 'arz-ı hâl
'Azm ü niyyet eyledi ol cânibe dürr-i ferîd²²

Hasan Tevfik, bu olanlar karşısında Müslümanların ve Hz. Hüseyin'in ne tepki verdiğini, nasıl hareket ettiğini muharrem ayına sorar:

İtdiler mi cünd-i İslâm hep Yezîd'e ittibâ'
Ėanda ķaldı ol zamân Ėamda aşķâb-ı Ėüzîn

...

N'oldı âyâ ba'd-ezîn erkân-ı dîniñ hâlleri
Rište-i îzâķa nazm it vaķ' a-i dürr-i şemîn

...

ĖanĖı burc u menzile naķl itdi mihr-i mes'adet
ĖanĖı şaķrâyı münevver itdi mâh-ı mekrümet²³

Muharrem ayı, Hasan Tevfik'in bu sorusu karşısında cevap vermenin zor olduğunu çünkü daha önce böyle bir olayı ne kimsenin

²¹ Hasan Tevfik, *Ravza-i Âl-i Abâ*, s. 12.

²² Hasan Tevfik, *Ravza-i Âl-i Abâ*, s. 13.

²³ Hasan Tevfik, *Ravza-i Âl-i Abâ*, s. 14.

yaşadığını ne de gördüğünü söyler. Muharrem ayı; Hz. Âdem'in cennetten ve Hz. Havva'dan ayrılığından dolayı çektiği ızdırabın, Nûh Tûfânı'ndaki hengamenin, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da susuz ve savunmasız bir şekilde çektiği acıların yanında bir zerre veya katre gibi olduğunu ifade eder. Çünkü Hz. Hüseyin'in yanındakilerin birçoğu şehit olmuş, kalanlar ise Yezîd'in emriyle İbni Ziyâd tarafından susuzluğa mahkûm edilmiştir:

Bu su' âle lâ-cerem virmek cevâb emr-i 'azîm
Muhtedir degil zebân-ı hâl ü bâlim bî-riyâ²⁴

...

Bir vuqû'ât oldı meşhûdum ki anı görmedi
Tâ olaldan çeşm-i 'âlem şâhid-i 'arz u semâ

...

Sû-be-sû şahrâ-yı 'aşkda itdiler ceng ü cidâl
Her biri şehd-i şehâdet içdiler şubh u mesâ

Ol Yezîd'in leşkeriyle bed-nihâd İbni Ziyâd
Virmedi 'atşâna anda içmege bir katre mâ²⁵

Hasan Tevfik, takip eden bentte her yıl Muharrem ayı gelince Kerbelâ'daki bu olaylardan dolayı gönüllerdeki yaraların tazelendiğinden ve döktüğü gözyaşlarından bahsetmektedir:

Ûâne-i dilde güşâde şad-hezâr dervâzeden
Zulmet-i derd ü elem eyler tehâcüm ber-devâm

Sîne-i mecrûha tîr-i pür-cefâdır hûn-feşân
Bir muqavvedir hilâl-âsâ vücûdum tâ kıyâm

...

Hem saña eyler işâret hep görenler yaş döker
Başka bir hâlet virür vir gel baña bundan peyâm

Mağdemiñ her yıl gönülde âteş-i sûzân olur
Haml u hiddet âsumân âhımla hep giryân olur²⁶

²⁴ Hasan Tevfik, *Ravza-i Âl-i Abâ*, s. 14.

²⁵ Hasan Tevfik, *Ravza-i Âl-i Abâ*, s. 15.

²⁶ Hasan Tevfik, *Ravza-i Âl-i Abâ*, s. 16.

Hasan Tevfik'in bu sözlerine karşılık muharrem ayı, olaylardan dolayı Yezîd'i sorumlu tutar. Ehl-i Beyt düşmanları; Hz. Ali'yi öldürmüş, Hz. Hasan'ı zehirlemiş ve Hz. Hüseyin'in kanını dökmüşlerdir:

Gülşen-i cem' iyyet-i Âl-i Resûl'e kaçd idüp
Hep hazân-ı zulm ile hayfâ perîşân itdiler

Âl-i aşhâb-ı Yezîd'in her biri tâgî olup
Havf u haşyet itmeyüp Yezdân'a ' isyân itdiler

...

Kimine zehr-i helâhil ' arz u işrâb itdiler
Kiminiñ gurbet ilinde hûnın efşân itdiler

İbni Mülcem kâfiri bir kâra cür'et itdi kim
Yerde gökde hep melâ'ik zâr u efğân itdiler²⁷

Hasan Tevfik, muharrem ayının bu anlattıklarından dolayı derinden yaralandığını, gönlünde binlerce yara açıldığını ifade eder. Buna karşılık dördüncü soru olarak muharrem'in eski nurlu görüntüsünün neden yok olduğunu sorar:

Bu peyâmîñ oldı ser-tâ-ser baña dâğ-ı derûn
Levh-i dilde şad-hezârân yâre açdıñ bî-gümân

...

N'olduñ ey mâh-ı münevver sende bu hâlet nedir
Eylese lâyıq ta' accüb böyle hâle ahterân

Şevk-i nûrı istifâde itmediñ mi bu ne hâl
İktibâs-ı zav' -ı mihre yoğ mıdır tâb u tüvân

N'oldı ey mâh eyledüñ nûr-ı kadîmiñ kıandedir
Münhasif mi oldı ol tâb-ı ' azîmiñ kıandedir²⁸

Muharrem ayı, müellifin bu sorusuna karşılık yine Kerbelâ'da yaşanan acı olayı anlatarak cevap verir. Zalimlerin hilâfeti gaspettiklerini, Ehl-i Beyt'i Mekke ve Medine'de rahat bırakmadıklarını belirtir. Bütün bunların sonunda ise Kerbelâ'da büyük acılar yaşandığını söyler. Böyle zulmü Ebu Cehil'in bile yapmadığını söyleyen muharrem ayı, Kerbelâ'nın kan gölüne döndüğünü de ifade eder:

²⁷ Hasan Tevfik, *Ravza-i Âl-i Abâ*, s. 17.

²⁸ Hasan Tevfik, *Ravza-i Âl-i Abâ*, s. 18.

Çavm-i azlem vardılar gâşb-ı hilâfet itdiler
Âl ü evlâd-ı Resûl'e hep 'adâvet itdiler

Yeşrib ü Baḥâ'da râhat itmeyüp bir ân hele
Kerbela deşinde ârâm u ikâmet itdiler²⁹

...

Anda ol şâh-ı şehîdân dem-be-dem maḥzûn olup
Çünkü ol çavm-i erâzil çok rehâvet itdiler

Bû Cehil ta'yîb iderdi vâkıf olsa vaç'aya
Çünkü ol çavm-i le'im her dem ihânet itdiler

Kerbela deşti ser-â-pâ oldu bir deryâ-yı hûn
Nûr-ı 'ayn-ı Muşafâ'ya dürlü hâlet itdiler³⁰

Hasan Tefvik, muharrem ayına son olarak Kerbelâ'da bu yaşananlara karşı Kûfe halkının ne tepki verdiğini sorar. Çünkü Kûfe halkı bilindiği gibi Hz. Hüseyin'in can güvenliği için yola çıkmadan önce garanti vermiştir. Fakat Hasan Tefvik, sorduğu bu soruyla Hz. Hüseyin'in yolculuğu esnasında gerçekleşen bu acı hâdisenin sorumlularından biri olarak Kûfe halkını gördüğünü de ifade etmektedir:

'Ahd ü peymân eylemişdi ehl-i Kûfe Ḥazret'e
Kırdılar mı anlar âyâ rişte-i ikrârını

N'eyledi ecrâm-ı 'ulvî böyle hâle şâm u bâm
N'eyledi ekvân-ı süflî vaç'aya ey bedr-i tâm³¹

Muharrem ayı, Kûfe halkının önceleri birlik olup Hz. Hüseyin'i desteklerken sonradan yeminlerini bozduğunu ve çoğunun Yezîd'in ordusuna katıldığını söyler.

Savaş sonucunda Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in yanında yetmiş iki kişi varken geriye sadece Zeynü'l-Âbidin ile Hz. Hüseyin'in kaldığını ve Hz. Hüseyin'in hicrî 62 yılında 10 Muharrem Cuma günü Şimr tarafından şehit edildiğini ifade eder.

²⁹ Hasan Tefvik, *Ravza-i Âl-i Abâ*, s. 18.

³⁰ Hasan Tefvik, *Ravza-i Âl-i Abâ*, s. 19.

³¹ Hasan Tefvik, *Ravza-i Âl-i Abâ*, s. 20.

Ehl-i Kûfe cem' olup gerçi muqaddem sû-be-sû
Nağz-ı peymân itdiler şoñra idüp cenge kıyâm

Eşkıyâya tâbi' oldı ekşeri tuğyân idüp
Hañçer-i cevri çeküp buldı kuvâyı ehl-i Şâm³²

Var idi yetmiş iki ercend-i Âl-i Muştafâ
Zeynü'l-Âbidin'le qaldı 'âkıbet cengde İmâm

...

Hicretiñ altmış ikinci bir şabâh cum' a günü
'Âşir-i şehr-i Muħarrem içre buldı ihtitâm

...

'Âkıbet işrâb-ı şahbâ-yı şehâdet itdiler
Şimr-i Zi'l-Cevşen aña zulm eyleyüp oldı be-kâm³³

Hasan Tefvik, muharrem ayına sorular sormak suretiyle Kerbelâ Hâdisesi'nin nasıl gerçekleştiğini anlattıktan sonra iki mersiyeyle eserine devam eder. Mersiyelerin ilki müellifin duygularını dile getirdiği bir manzume olduğu gibi Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesinden sonra gelişen olayları da anlatmaktadır.

Buna göre Hz. Hüseyin şehit edildikten sonra zâlimler, başını bir kılıca takıp şehir şehir gezdirmişler, sonra da Şam'a götürmüşlerdir. Hz. Hüseyin'in naaşı, Şam'dan Medine'ye götürülürken halkın çoğu da hidâyet bulmuştur:

Kevkeb-i re's-i şehîd-i Kerbelâ'yı bî-beden
Zalimân ber-tîğ idüp gezdirdi şehr ü kişveri

Ehl-i Beyt ile berâber Şâm'a îşâl itdiler
Naql idüp andan Medîne içre Âl-i Haydar'ı

Sû-be-sû nûr-ı kerâmet gösterüp ol rûkn-i dîn
Râh-ı ric' atde hidâyet buldı halkıñ ekşeri³⁴

Bu arada tüm cihan, Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi dolayısıyla karanlığa gömülmüştür. Hasan Tefvik, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin mahşer gününde Hz. Hüseyin'in intikamını alacaklarını ifade eder:

³² Hasan Tefvik, *Ravza-i Âl-i Abâ*, s. 20.

³³ Hasan Tefvik, *Ravza-i Âl-i Abâ*, s. 21.

³⁴ Hasan Tefvik, *Ravza-i Âl-i Abâ*, s. 22.

Zulmet ü gam aldı olduğda cihânı münhasif
Ol velâyet burcunuñ mâh-ı münîr ü enveri

Devleti-i ‘âriyye-i dünyâ için tuğyân idüp
Hep ferâmuş itdiler çün hevl-i rûz-ı maşşeri

İntikâm alur bilâ-şekk anda Şâh-ı Enbiyâ
Anları şad-pâre eyler evliyânıñ serveri³⁵

Müellif, ikinci mersiyesinde felekten şikayet eder. Klasik şiirimizde şairler doğrudan kaderi suçlayamadıklarından geleneksel olarak şikayetlerini feleğe yöneltirler. Bu olanlardan bir anlamda feleği sorumlu tutan Hasan Tevfik, feleği; zâlimlikle, adaletsizlikle suçlar. Felek; şaire göre mazlumları ağlatmakta, zâlimleri sevindirmektedir:

Yok mı inşâf u ‘adâlet seyr ü derviñde seniñ
Ber-murâd-ı vefk-i düşmen eylediñ devrân felek

...
Şoldurup berk-i nihâl-i devha-i bâğ-ı kerem
Serverân-ı ‘âlemi hep eylediñ nâlân felek

Oldı mı kıdd-i dü-tâyıñ ey cefâ-kâr üstüvâr
Eylediñ a‘dâ-yı dîni hurrem ü şâdân felek³⁶

Hasan Tevfik’in eserinin biçim ve üslup bakımından benzerlerinden farklı olduğunu daha önce belirtmiştik. Bunun en güzel örneklerinden birini hâtıme bölümünde görmekteyiz. Bu bölümde Hz. Hüseyin’in şehit edilmesinin ardından gelişen olayların anlatılması beklenirken müellif, Kerbelâ Hâdisesi’nin gerçekleşmesinden önceki zamana döner. Bilindiği gibi Kûfeliler, Yezîd’in halifeliğini ilan etmesinin ardından Hz. Hüseyin’i ısrarla şehirlerine davet etmişlerdi. Hz. Hüseyin de Kûfe’ye gitmeden önce durumu araştırması ve gerekli hazırlıkları yapması için amcasının oğlu Müslim bin Akîl’i Kûfe’ye göndermiştir. Kûfe’de Hz. Hüseyin adına biat alan Müslim, kısa zamanda bazı kaynaklara göre 12.000 bazılarına göre ise 18.000 kişiyi kendi saflarına katmıştır. Fakat isyanı sırasında

³⁵ Hasan Tevfik, *Ravza-i Âl-i Abâ*, s. 22.

³⁶ Hasan Tevfik, *Ravza-i Âl-i Abâ*, s. 23.

Kûfe valisi Ubeydullah b. Ziyâd tarafından şehit edilmiştir.³⁷ Hânî bin Urve ise Müslim'in Kûfe'deki faaliyetleri sırasında evine sığındığı Yemenli bir zattır. Kûfe valisi Ubeydullah'ın ağır baskıları sonucu Müslim bin Akîl, Hânî bin Urve'nin evine sığınmak zorunda kalmıştır. Ubeydullah, Hânî bin Urve'den Müslim'i teslim etmesini istemiş, fakat kabul etmeyince hapse atılmıştır. Müslim'in şehit edilmesinin ardından Hânî bin Urve'de idam edilmiştir.³⁸ Hasan Tevfik, ayrıca Müslim'in iki oğlunun yani İbrahim ve Muhammed'in bu olaylar sırasında Kûfe valisi Ubeydullah tarafından hapse atıldığını lâkin ikisinin de gece vakti kaçtığını söyler. Fakat iki kardeş sığındıkları evin sahibi Hâris tarafından şehit edilir:

Ol iki gûş-vâre-i merdâneyi
Koydı zindâne Ziyâd dür-dâneyi

Gice meclisten kaçırıldı pâsbân
Piş-rev idi anlara bir kâr-ı revân

...

Geldi zevci hâtûnuñ Hâriş o dem
Eyledi eţfâli taḥkîr dem-be-dem

Ol Kerîm İbni Kerîm evlâdına
Bâ' iş oldu ol le'im feryâdına

Şâti-i nehr-i Furât'da nâgehân
İtdi re'sini cüdâ-yı cism ü cân³⁹

Bu arada olanlardan habersiz olan Hz. Hüseyin, Müslim'in şehit edilmeden önce gönderdiği mektuba güvenerek Kûfe'ye doğru yola çıkmıştır.

Nâme-i Müslim'le çün irdi peyâm
Eyledi sultân hemân 'azm-i kıyâm

Hasan Tevfik, bu manzumenin ardından Ehl-i Beyt'i konu alan 9 beyitlik bir gazelle eserine devam eder. Ardından da Hz. Hüseyin ile sahâbeden Dıhyetü'l-Kelbî arasında geçen bir menkıbeyi anlatır. Dıhye,

³⁷ Ünal Kılıç, *Tartışmaların Odağındaki Halife Yezid b. Muaviye*, Kayıhan Yay., İstanbul 2001, s. 222-238.; İsmail Yiğit, "Müslim b. Akil" *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 32, İstanbul 2006, s. 91-92.

³⁸ Mustafa Öz, "Hânî b. Urve", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 16, İstanbul 1997, s. 32-33.

³⁹ Hasan Tevfik, *Ravza-i Âl-i Abâ*, s. 25.

İslam tarihinde önemli bir sahâbedir. Hz. Peygamber, kendisini Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra Bizans İmparatoru Herakleios'a elçi olarak göndermiştir.⁴⁰ Dıhye'nin bir diğer önemli özelliği ise yüzünün çok güzel olmasından dolayı Cebrâil'in onun suretine girerek Hz. Peygamber'e vahiy getirmesidir.⁴¹ Hasan Tevfik; mesnevîsinde Cebrâil'in Dıhye'nin kılığına girmesine telmihte bulunmaktadır:

Zâhir idi hüsni Yûsuf ân-be-ân
Mâh-ı Ken'ân görünürdi her zamân

Nûr-ı vechinde melek hayrân idi
Çâh-ı aşkda ins ü cin nâlân idi

Dıhye eylerdi ticâret dâ'imâ
Gelse kılurdu ziyâret dâ'imâ

Dıhyeniñ çün hüsni dâni bî-âdil
Görinürdi şûretinde Cebre'îl⁴²

Mesnevînin devamında Hz. Hasan ve Hüseyin'in, Cebrâil'i Dıhye zannederek ondan hediye istemelerinden bahsedilir. Cebrâil de İlâhî Kudret'in yardımıyla onlara nar ve üzüm hediye eder:

Dıhyeyi zann itdiler ey ber-himem
Taleb eylerler hüdâyâ lâ-cerem

Dest-i kudretiñ dırâz itdi hemîn
Cennet-i a'lâya Cibrîl-i emîn

Kırmızı bir nâr ile aḡḡar üzüm
 Kıldı iḡzâr al didi iki gözüm

Aldı engûrı Ḥasan buldı sürûr
Aldı hem nârı Ḥüseyn buldı ḡubûr

Bu menkıbenin ardından Hasan Tevfik, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile ilgili bir kıssa daha anlatır: Günlerden bir gün Hz. Peygamber'e birisi

⁴⁰ M. Yusuf Kandehlevî, *Hayatü's-Sahâbe*, Cilt:1, Divan Yay., İstanbul 1980, s. 146-151.

⁴¹ Ali Yardım, "Dıhye b. Halife", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 9, İstanbul 1994, s. 294.

⁴² Hasan Tevfik, *Ravza-i Âl-i Abâ*, s. 27.

ceylan yavrusu hediye eder. Hz. Peygamber, yavruyu Hz. Hasan'a verir. Hz. Hüseyin, ceylan yavrusunu görünce ağlar ve kendisine de bir yavru ister. Bu esnada bir ceylan gelerek yavrusunu Hz. Hüseyin'e vermeyi teklif eder. Şair, bunun sebebi olarak Hz. Hüseyin'in gözyaşlarının melekleri velveleye düşürdüğünü, arşın bu yüzden sallandığını söyler. Buna karşılık onun kanını dökenlerin sonu daha da kötü olacaktır:

Bir ğazâl yavrısını getürdiler
 Hâzret-i Faḫrû'l-enâma virdiler

Virdi anı der-^ç aḫab aldı Ḥasan
 Ol ziyâde şâd olup güldi Ḥasan

Zâr ile hem Hâzret'e geldi Hüseyn
 Bende andan isterem didi Hüseyn⁴³

...
 Bir ğazâl geldi ḫuzûra nâgehân
 Hem de bir yavru getürdi ol hemân

Aldı bir ferzende-gi çün nûr-ı ^ç ayn
 Digerini hem daḫi alsun Hüseyn

Seyl-i eşki ^ç arşa virdi zelzele
 Hep melâ'ik içre düşdi velvele

Eşk-i çeşmi düşmesün ḫâk üstine
^ç Arş-ı a^ç lâ inmesün ḫâk üstine

Şâd olup andan Resûl-i Kibriyâ
 Virdi anı aña Faḫrû'l-enbiyâ

Ḳaṭre-i eşki anıñ gör neyledi
 Vaḫşî ḫayvânlar tekellüm eyledi

Ḳıl taşavvur ḫûn-ı cism-i pâkini
 Eyledi al Kerbelâ'nın ḫâkini⁴⁴

⁴³ Hasan Tefvik, *Ravza-i Âl-i Abâ*, s. 27.

⁴⁴ Hasan Tefvik, *Ravza-i Âl-i Abâ*, s. 28.

Eser, bu manzumenin ardından mensur dua bölümü ile tamamlanır. Dua bölümünün altına eserin 21 Cemâziye'l 1293 (14 Haziran 1876) tarihinde yazıldığını belirten bir tarih düşülmüştür.

Sonuç

Bilindiği gibi edebî eserler, sosyal bir belge olarak kullanıldığında, içinde bulunduğu toplum hayatının ana çizgilerini ortaya koymaktadır. Öyle ki Agah Sırrı Levend'in deyimiyle toplumbilim araştırmalarında çok zengin bir kaynak olan tarih bile bu konuda edebiyatla asla yarışmamaktadır. Çünkü tarih, milletleri ve toplumları ancak birer siyasal topluluk olarak ele almakta iken, edebiyat bir milletin umutlarını, kaygılarını, heyecanlarını kısacası bütün düşkünlükleri ve erdemleriyle yansıtabilmektedir.⁴⁵ Bu çerçevede bir toplumu veya milleti derinden etkileyen her olay, en önce, bütün yönleriyle ve yansımalarıyla edebî eserler vasıtasıyla dile getirilmiştir.

Müslüman milletlerin gönlünde hâlâ kanayan bir yara olarak günümüze kadar etkisini sürdüren Kerbelâ Hâdisesi'nin, sosyal ve kültürel hayatımıza birçok yönden yansımaları olmuştur. Özellikle divan edebiyatında bu olay, şairler ve yazarlar tarafından sıkça ele alınmıştır. Bu konuyla ilgili olarak birçok maktel, mersiye, muharremiyye türünde eserler yazılmıştır.

Bu duyarlılığın dinî ve siyasi alanlardan ziyade edebî sahada gösterilmesi, hangi mezhebe mensup olursa olsun toplumun Kerbelâ Hâdisesi'ne verdiği tepkiyi yansıması bakımından önemlidir. Bu tepkinin ve gösterilen hassasiyetin yansıması olan edebî eserler, yukarıda ifade ettiğimiz gibi bir sosyal belge olarak kullanılabilir. Belli bir dönemde yaşanmış ve toplum vicdanında derin izler bırakmış olayları tahlil etmede edebî eserlerin payı büyüktür. Bu gerçekten hareketle Kerbelâ Hâdisesi irdelenirken, bu konuda yazılmış eserlere de dikkatleri yöneltmek gerekmektedir.

İşte bu konuda eser veren müelliflerden biri de 19. asırda yaşamış olan Hasan Tevfik Efendi'dir. Hasan Tevfik, yaşadığı asırda bir şair olarak çok tanınmasa da velut bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. İyi bir eğitim aldığı anlaşılan Hasan Tevfik'in bizim için en önemli özelliği, Kerbelâ Hâdisesi hakkında yazmış olduğu mersiye ve muharremiyye tarzındaki eseri Ravza-i Âl-i Abâ'dır.

⁴⁵ Agâh Sırrı Levend, Türk Edebiyatı Tarihi, Cilt: 1, TTK Basımevi, Ankara 1988, s. 52-53.

Ravza-i Âl-i Abâ içerik bakımından benzerlerinden pek farklı değildir. Fakat eserde olay anlatılırken kullanılan üslup ve yöntem diğer mersiye ve muharremiyelerden farklıdır. Müellif, bu gerçeği, eseri yeni ve denenmemiş bir tarzda yazdığını söyleyerek ifade etmektedir. Gerçekten Hasan Tevfik, eserinde farklı bir üslup ve yöntem kullanmıştır.

Her şeyden önce eser, mensur bir girişle başlar. Müellif, giriş bölümünde Ehl-i Beyt, Âl-i Abâ ve muharrem isimlerinin kaynağını açıkladıktan sonra muharrem ayıyla karşılıklı soru cevaplar yoluyla Kerbelâ Hâdisesi'ni anlatır.

Bu üslup, tespitlerimize göre bu konuda yazılmış diğer eserlerde rastlamadığımız bir anlatım tekniğidir. Hasan Tevfik'in sorularına muharrem ayı cevap verirken tahkiveyî bir tarzda Kerbelâ'da yaşananları öncesiyle ve sonrasıyla anlatır. Şair, daha sonra iki mersiye ile eserine devam etmektedir ki bu mersiyelerin klasik mersiyelerden bir farkı yoktur.

Eserin bir diğer farklı özelliği ise muharremiye ve mersiyelerden sonra Kerbelâ Hâdisesi'nin gerçekleşmesinden önceki zamana tekrar dönüp Müslim bin Akîl ve Hâni bin Urve'nin başından geçenleri anlatmasıdır. Bu da şairin olayı farklı bir üslupta ele aldığını göstermektedir. Çünkü Kerbelâ'yı konu alan eserlerde olaylar genelde kronolojik bir sırayla anlatılmaktadır. Ayrıca yine eserin sonunda sahâbeden Dihyetü'l-Kelbi ile Hz. Hüseyin'in arasında geçen bir de kıssa anlatılır.

Tüm bunlardan dolayı Hasan Tevfik'in eseri, Kerbelâ Hâdisesi'ni ele alış ve üslubu bakımından orijinal bir eserdir. Bu bakımdan özelde Kerbelâ Hâdisesi için genelde divan edebiyatıyla ilgili tüm konularda, çok fazla tanınmamış şairlerin eserleri önem arz etmektedir. Çünkü bu tür şairler, bazen ilgi çekmek bazen de şairlik kudretlerini göstermek için benzer örneklerinden farklı eserler vermektedirler.

Bu bağlamda Hasan Tevfik Efendi, orijinal bir eser meydana getirmiş bir şairdir. Hasan Tevfik Efendi, son devir Osmanlı şairleri içinde gerek devlet adamı kimliğiyle gerekse edebî kişiliğiyle incelenmeye değer bir şahsiyettir.

Metin

Mektûbî-i Bahriyye Kalemî Müdîr-i Evveli Hâsan Tefvîk Efendi'niñ Cem' ü Tertîb İtdigi Ravza-i Âl-i 'Abâ Nâm Kitâb-ı Müsteţâbıdır.

Maţba'a-i 'Âmire'de Tâb' Olunmuşdır

(s. 2)B'ismi'llâhi'r-raĥmani'r-raĥîm

Ezhâr-ı gül-zâr-ı ĥamd-i bî-ĥisâb ve envâr-ı aĥmâr şenâ-yı 'âlem-tâb. Muĥattes ü şâyeste-i Cenâb-ı Rabbü'l-erbâbıdır ki bir muĥtezâ-yı ĥükm-i celîl lâ yüs'elü 'ammâ yef'alü ve ĥüm yüs'elun⁴⁶ bu 'arşa-i pür-belâ-yı 'âlemi mehbit nihâl-i ecsâm-ı şerîfe-i enbiyâ ve menşe'-i gül-i ĥôş-bû ecsâd-ı kerîme-i evliyâ ve lâ-sîma deşt ü şaĥârâ-i Kerbelâ'yı mevzi' irtifâ'-ı derecât-ı bî-ġâyât-ı şühedâ ve mevki'-i irtika'-ı maĥâmât güzîde-i ehl-i vefâ ve i'tilâ-yı kevâkib münîre-i evlâd-ı cenâb-ı Muştafâ ve ol vâkı'a-i dil-sûz-ı tâkat-fersâyî. Zerî'a-i vişâl-i cemâl-i Kibriyâ ve dür-i neyl-i maĥâşid-i etĥiyâ ve bâb-ı ĥuşûl-ı meţâlib-i Âl-i 'Abâ ve zînet-fezâ-yı şaĥâyif-i elsine-i üdebâ ve sebeb-i ĥüsrânî-i cüyûş-ı ma'küse-i a'dâ ve bâ' iş-i perîşânî-i cem'iyet-i menĥüse-i eşkiyâ ve el-cezâ'i min cinsü'l-'amel⁴⁷ mışdaĥınca düşmen-i Kelîmu'llâh'ı ĥazihi'l-enhâru tecrî min taĥtî efelâ tubşirûn⁴⁸ mazmûnı üzre mübâhât eylediġi âb-ı va'd u Ĥalîlullâh'ı müfteĥir olduġı tıyûruñ aĥĥarı bulunan bi-'ivazîhi nâcîz ü bî-tâb u sâ'ir a'dâ-yı enbiyâ-yı zî-şânî, seyf ü şarşar-ı ĥahr-ı püt-tâb ile ġarĥ u ihlâk u imĥâ ve a'dâ-yı Ehl-i Beyt'üñ her birini daĥi 'ahd-i ĥarîbde birer cezâ-yı mâ-yelik ile i'dâm u ifnâ vü ĥarâb ve ekâbir ü aşâġır-ı eĥibbânuñ dü-cihânda vaĥ' u ĥayşiyetlerini i'lâ vü kâm-yâb buyurmuşdur. Revâiyĥ-ı tayyibe-i şalavât sekinet-âyât ve fevâiyĥ-i behiyye-i taĥiyyat u teslîmat seyyid-i sâdât (s. 3) ve mefĥar-ı kâ'inât ve 'illet-i ġâ'ibe-i îcâd-ı mevcûdât ve Raĥmet-i 'aliye-i 'ibâd u maşnû'ât Efendimiz Ĥazretleriniñ ravza-i muţahhara ve şeb-geh-i münevverelerine deste deste ihdâ vü îşâr olunur ki ümmet-i merĥûmesiniñ i'lâ-yı merâtib-i dünyeviyye ve uĥreviyye olan meretebe-i celîle-i ġazâ vü şehâdete nâ'il ve derece-i 'aliye-i siyâdet ü sa'âdete vâsıl olmaları ârzûsıyla ve lâ teĥlû li

⁴⁶ "Allah yaptıġından sorumlu tutulamaz; onlar ise sorguya çekilecektir.." Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî Enbiyâ Süresi, 21/23, s. 322.)

⁴⁷ "Ne ekersen onu biçersin" veya "Yapılan bir şeyin karşılığı kendi cinsinden olmalıdır." anlamına gelen bir Arap atasözü.

⁴⁸ Zuhrûf Süresi'nin 51 âyetinin tamamı şöyledir: "Ve nâdâ Fir'avnu fi ĥavmihî kâle yâ ĥavmî eleyse lî mülkü mışra ve ĥazihi'l-enhâru tecrî min taĥtî efelâ tubşirûn" (Fıravun kavmine seslendi ve şöyle dedi: "Ey kavimim! Mısır mülkü ve altından akıp giden şu ırmaklar benim deġil mi? Hala görmüyor musunuz?") Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî, s. 492.

men yuktelu fi sebili'llâhi emvât bel ahyâun ve lâkin lâ teş'urûn⁴⁹ âyet-i kerîmesine itbâ' en ecnâd-ı manşûre-i İslâmiyye sevķ-ı meydân-ı harb u cûd ve tarîķ-ı necât u felâhe haşş ve irşâd u irâ'e râh-ı sedâdla gül-istân-ı cihânı ma' mûr u âbâd buyurmuşlardır, bûy-ı ezâhîr-i ravza-i selâm, âl u evlâd-ı Resûl-i Rabbü'l-enâma demet demet 'arz u taķdîm idilür ki her biri bi'l-ihtiyâr terk-i tâc-ı salţanat-ı 'âriye-i fâniyye iderek eşer-i Hâbib-i Cenâb-ı Hâlîķu'l-esyâya bi'l-ittibâ' nûş-ı şehd-i şehâdetle kendülerini işâl u iş'âd-ı ârâ'ik-i rûtbe-i 'âlîyât ve mübeşşir-i firdevs-i cinân iken yine 'ibâdet-i Hüdâ-yı müte'ale haşr-ı ezmân u evķât-ı hayât ve sırr-ı hikmet-i maķarrlarını efser-i tâ'ât ve iklîl-i şehâdetle bir zîb ü zîver idüp kişver-i rif'at ve iķlîm-i vahdetde sulţân olmuşlardır.

Eşķ-i dîdem baķr-i aķmerdir aķar hep sû-be-sû
Reşhasından mevceler peydâ olup hep sû-be-sû
Mevcesinde şad-hezârân dürr-i meknûn muntazam
Ravza-i Âl-i 'Abâ'dan görünür hep sû-be-sû

Ba' dezâ ma'lûm-ı muķhibbân-ı hânedân Cenâb-ı Fahrü'l-enâmdır ki vâķı'a-i 'azîme-i Kerbelâ'yı şâmil ü bihterîn her ne ķadar bu ân-ı ma'ârif-iķtirâna ķadar bülegâ-yı müteķaddimîn ve fuşahâ-yı müte'aķķirîn dürrer-i risâle-i belîģa-i merşiyeyi rişte-i beyâna nazm u tedvîn ve elsine-i şadîķânî tevşîh ü tezyîn buyurmuşlar ise de ber-veche âtî ihtiyâr olınan meslege sâlik ü zâhib ve tarz-ı cedîde mâlik ü râģıb olmadıklarından bu bâbda böyle bir tarîķ-i cedîdi güşâde itmek ve bâ-huşûş maķşerde muhtâc olduğum istişfâ' vü istimdâda vesîle-i hasene ittiķaz eylemek ve bâģbân-ı ihsân u 'inâyet-i İlâhiyye ile taşfiyye olınan gül-sitân-ı muķabbetde neşv ü nemâ bulan ve bûy-ı meveddetle (s. 4) ta'ķîr-i meşâmm faķr ü mübâhât idilen bir ğonçe-i ķıţ'a-i dil ü câna ya'ni bir tâze fidâna båd-ı hazân hübûb u te'sîr ve ol ğonçe-i 'anber-efşânı dest ü âģûş-ı şefķat-ı fenâdan alup gülzâr-ı beķâya tesyîr ve çeşme-i çeşm-i ğam-dîdeden eşķ-i taķassür ü iştiyâķı tevfir eylediginden buña şabr u taķammül olınamadığı cihetle medâr-ı tesellî olmak üzere levha-i sînem tîr ü sihâm-ı ğamla mecrûh u meftûh ve hâne-i zebân-ı beyânım zehr-âb-ı alâm-ı vehmle maķdûh u meşrûh olduğu hâlde şehri-i Muķarremü'l-harâm bir şaķş-ı ķâbilü'l-ķiţâb u müste'iddü'l-cevâb menziline bi't-tenzîl mu'âvenât-ı rûhâniyye-i Hâzret-i Peyģamber-i âķirü'z-zamâna i'timâden ve 'ala'llâhî fi külli el-umûrun tevekkelî ve bi'l-hamsi aşhâbi'l-'abâi tevesselî kelâm-ı hikmet-i iştimâline istinâden su'âl u cevâb ķulķulu ve merşiyeye yollu işbu ferîde-i

⁴⁹ "Allah yolunda öldürülenlere 'ölüler' demeyin. Bilakis onlar diridirler, lâkin siz anlamazsınız." Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, Bakara Sûresi, 2/154, s. 23.

celîle silk-i ‘ayân u simt-ı beyâna tanzîm ve Ravza-i Âl-i ‘Abâ ile tevsîm olunmuş ve bu risâle da‘vâ-yı fażl u kemâl zımnında tertîb ü tanzîm ve pîş-i enzâr-ı ‘umûma ‘arz u taqdîm olunmuş olmasıyla imrâr-ı nazr u muţâla‘a buyuran zevât-ı ma‘ârif-simâtîñ kabûl-i hüsnîyle maqbûl u müstahsen ve neĳâ’izden igmâz-ı ‘ayn u ğayr-ı sezâ-vâr teştî‘ vü ta‘n buyurmaları müsterihdir. Ve min Allâhu’t-tevfîk.

Sebeb-i Tesmiye-i Ehl-i Beyt ü Âl-i ‘Abâ

Nûru’l-keveneyn, İmâmü’l-kıbleteyn, Seyyidü’ş-şakaleyn ve ceddü’l-ĥaseneynü’l-aĥseneyn ve Resûl-i Rabbü’l-enâm, ‘aleyhi şalavâtu’llâhu’l-mülkü’l-‘allâm Efendimiz Ĥazretleri bir gün ferc ile şabâh arasında siyâh yünde ma‘mûl ü mensûc bir bürde-i şerîfeyi lâbis ve bir maĳâm-ı mûkerremde şeref-ârâ-yı câlis oldukları ĥâlde seyyidetü’n-nisâ Fâtımatü’z-Zehrâ rağıya’llâhu ‘anhümâ ve şîr-i Ĥudâ ‘Aliye’l-Murtażâ rağıya’llâhu ‘anhü’l-Mevlâ ve ğuş-vâre-i ‘arş-ı a‘lâ Ĥasan ve Ĥüseyn rağıya’llâhu ‘anhümâ ĥazretlerini da‘vet ü işâl ve ol bürde-i sîneyi fetĥ ü ğuşâde ve anları birer birer derûnına istâde vü idĥâl ve “İnnemâ yürîdu’llâhu li yüzhîbe ‘ankümü’r-ricse ehle’l-beyti”⁵⁰ kerîmesini tilâvet ve “Allâhümme ĥaulâi ehli beyti”⁵¹ kelâm-ı dürer-encâmını daĥı kıra‘at buyurmuş oldukları rivâyet ü inbâ ve binâberân lî ĥamsetün etfî biĥâ ĥarre’l-vebâ’il-ĥâĥîmeti el-Muĥtafâ ve’l-Murtażâ ve enbâ ĥümâ ve’l-Fâtıma (s. 5) nazm-ı dil-pezîriñ yâd u tezkâr ile Ehl-i Beyt’iñ zîr-i dâmen-i ‘âbâ-yı raĥmetlerine ilticâ olunmaĳdadır. V’allâhu a‘lem bi’s-şavâb.

Sebeb-i Tesmiye-i Muĥarrem ü İttihâz-ı Re’s-i Sâl

Şehr-i Muĥarremü’l-ĥarâm eşher-i ĥaramdan ma‘dûd olup helâlîñ rü’yet ü ĥulûlunda süyûf-ı ĥarb u kıtâl ve şinân-ı ĥarb u cidâl vaz‘-ı niyâm-ı terk ü te’ĥîr olındığı cihetle kendüsine Muĥarrem tesmiye olındığı mişillü âfitâb-ı cihân-ârâ-yı zât-ı Ĥabîb-i Kibriyâ matla‘-ı fecr-i şeref-i nübüvvet ve şubĥ-ı şâdıĳ burc-ı mes‘adet olan Mekke-i Mûkerreme’den şa‘şâ‘-endâz-ı naĳl-ı sûy-ı Baĥĥâ buyurduĳları zamân sa‘âdet-iĳtirânîñ müteşâdif oldığı rûz-ı meyâmin-efrûz daĥı ğurre-i şehri Muĥarrem olmasıyla nâĥıĳ-ı kelâm-ı ĥaĳ u şavâb “Ömer ibnü’l-Ĥaĥĥâb rağıya’llâhu ‘anhü’l-vehĥâb” ĥalĳa-i silsiletü’l-zeheb târiĥ-i ĥicret-i Faĥrû’l-enâm ‘aleyhi efdâlü’ş-şalâtu ve’s-selâmı mîm-i Muĥarremde rabĥ u ta‘lîĳ buyurmuş olduklarından şehri mezkûr rişte-i tevârîĥ-i eslâfiñ

⁵⁰ Bu âyetin tamamı Kur’an’da şöyle geçmektedir. “İnnemâ yürîdu’llâhu li yüzhîbe ‘ankümü’r-ricse ehle’l-beyti ve yuĥahhirekum taĥiâ” (Ey Ehl-i Beyt! Allah sizden, sadece ğünahı ğidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.) Kur’an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, Ahzâb Süresi 33/33, s. 421.

⁵¹ “Allah’ım işte bunlar benim Ehl-i Beytim’dir.” *Kütüb-i Sitte*, Cilt:12, s. 416.

intihâsı ve silk-i târîh-i hicret-i Seyyidü'l-enbiyânîñ ibtidâsı 'adû şümâr ve ile'l-ân buña ri'âyet ü i'tibâr olunmuşdur. İhrâk-ı dimâ'-i mu'ânidîn kat'â memnû' ve rîzânî-i hûn-ı müşrikîn için bile öyle bağteten tahrîk-i livâ-yı ceng ü cidâl itmek ve esbâb-ı mücbire pertev-i mir'ât-ı seyf ü sinân zarûretten şûret-nümâ-yı karar olmadıkça sefk-i dimâ'-ı a'dâya mübâşeret ü şürû' eylemek gayr-ı meşrû' olduğu hâlde böyle bir yevm-i muhterem ve zamân-ı mükerrerde sell-i seyf-i cevri ü cefâ iden Yezîd ve leşker-i şekâvet-bedîde cesâret viren ahvâl-i insânî hayrân u bî-mecâl ve dem-i ferr ü beste-i ebkem ü lâl ideceği bî-reyb ü eşkâl ve müstagnî-i îrâd berâhîn ü istidlâldir.

Münâcât

- 1 Yâ Rab her naqş-ı hâmemi sehv ü haşâdan sâlim it
Yâ Rab her rakş u nâmemi maqbûl-i dâna vü 'âlem it
- 2 Yâ Rab ğubâr-ı 'aceb ü ğurûrdan beri kıl şûretim
Yâ Rab mir'ât-ı haqîkatı zîb-efzâ-yı cemâlüm it
- 3 Yâ Rab tarîk-i istikâmetden ayırma bir ân u sâ'at beni
Yâ Rab muvâfîk-ı şer'-i muṭahhar her bir fi'âlim it
- (s.6) 4 Yâ Rab şarâb-ı aşk ile pür it câm-ı gönlümi
Yâ Rab neşvesiyle def'-i gerd-i melâlüm it
- 5 Yâ Rab bed-hûdan vâreste hüsn eyle âreste kıl
Yâ Rab seyyidü'l-ahlâfa muḫârin dâ'im hişâlim it
- 6 Yâ Rab meşġûl eyleme endîşe-i mâ-lâ-ya' nî ile
Yâ Rab rü'yet-i cemâl-i pâkiñi fikr ü hayâlim it
- 7 Yâ Rab fenâdır mâsivâ-yı şifât kadîmsiñ hep
Yâ Rab beḫâ-yı zâtıñ için tevḫîdi maḫâlim it
- 8 Yâ Rab her bir umûr u kârımı ber-vefk-ı rîzân eyle
Yâ Rab Âl-i 'Abâya baḫş-ı evzâr u vebâlim it
- 9 Yâ Rab bedreḫa-i râh-ı haqîkat it tevfiḫini
Yâ Rab ism-i celâli evrâd-ı zebân u ḫâlim it
- 10 Yâ Rab Ḥaydar ü Zehrâ Ḥasan u Ḥüseyn haḫı
Yâ Rab ḫubb-ı Resûli şâbit-i şahîfe-i bâlim it

- 11 Yâ Rab be-ھاqqı çehâr-yâr u e'imme-i işnâ-‘ aşer
Yâ Rab Muhammed ھاqqı-çün kabul-ı güftâr u hâlim it
- 12 Yâ Rab başş eyle günâhımı şâh-ı Şühedâya
Yâ Rab mazlûm olanları maħfûz-ı tîğ-i zâlim it
- 13 Yâ Rab be-ھاqqı kerîme-i Allâhu veliyyü't-tevfîk
Yâ Rab maşşerde beni ma‘ dūd-ı fırka-i su’âlim it

Münâcât u Vaħdet

- 1 Allâh Ĥayy-i ‘azîm-i vâhid
Kerîm-i ‘adl-i laţif-i vâcid
- 2 Ey dü-cihânı var iden Fâtır
Ey âsumânı ref' iden Kâdir
- 3 Yirde semâda eşyâ seher-gâh
Tevhîd iderler seni yâ Allâh
- 4 Birsin nazîr ü mişâliñ yokdur
İnsâna yâ Rab nevâliñ çokdur
- 5 Tevhîd-i zâtın illâdır yâ Rab
Terk itmek lâyı a‘ lâdır yâ Rab
- 6 Bünyâd idince ol dest-i kudret
Vaz' itdi esâs-ı kevne maħabbet
- (s.7) 7 Mir'ât-ı hüsnüñ öz Muştafâ'dır
Cemâl-i vaħdet ol pür-şafâdır
- 8 Kudret ü kuvvet zâhir ü bâhir
Erbâb-ı Ĥağ'da ey Ĥayy-ı Kâdir
- 9 Baħr-i hükmüñ kaçresi ‘ummân
Şems-i germüñ zerresi insân
- 10 Dâ'im olupdur kaçre-i mükerrem
Envâruñ itdi insânı Ĥurrem

- 11 Mevcûdı ma' düm nasıl bilürdi
Var itdün halkı vaḥdet bilürdi
- 12 Varlığıñ bilmek luṭf u ni' amdır
İḥsân u devlet faẓl keremdir
- 13 Fa' âlün limâ yurîd⁵² olupsun
Ḥudâyâ Rabbü'l-mu'îd olupsun
- 14 Yazdıñ kitâb hem söylediñ kalem
'İbâdıñ yâ Rab çekmesün elem
- 15 Sensin İlähî Sübbûḥ u Aḳdes
Çün u çirâya ḳâdir mi bir kes
- 16 Cemâliñ eyler cihânı âbâd
Celâliñ eyler dilersin berbâd
- 17 Söyler vaḥdehu lâ-şerîk eşyâ
Ḥikmetle cârî enhâr u deryâ
- 18 Yâ Rab be-ḥaḳḳı nûn ve'l-ḳalem
Yâ Rab be-ḥaḳḳı Seyyidü'l-ümem
- 19 Sâlim ḳıl yâ Rab ḳâl u bâlimi
Ra' nâ bilürsin bâl ü ḳâlimi
- 20 Tevfîḳi her dem yâver it baña
Nefs ü şeytânı lâḡar it baña

Na't

- 1 Resûl-i nebî-i câmi'-i Maḥmûd
Ġıyâş-ı ġavş-ı şâfi'-i meşhûd
- 2 Ey bâ' iş-i îcâd-ı vücûd-ı a' yân
Ey bâdî-i ḥilḳat u nümûd-ı ekvân
- 3 Ey kevkeb-i hidâyet-i sübülü's-selâm
Ey menşe'-i ervâḥ-ı rüsülü'l-'izâm

⁵² “Rabbın istediğini hakkıyla yapandır.” Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, Hud Süresi, 11/107, s. 232.

- 4 Ey vâkıf-ı esrâr-ı hükm-i mâ evhâ⁵³
Ey ‘ârif ü mazhar-ı sûre-i Duḥâ
- 5 Nûrından Ḥudâ yaratdı rûḥuñ
Eşyâdan ol yaratdı rûḥuñ
- 6 Mevcûd iken henüz ‘ilm-i Ḥudâ’da
Bütün eşyâ iken ketm ü hafâda
- 7 Yâ Ḥayre’l-verâ şalâtü u selâm
‘Aleyke ila sâ‘âtü’l-kıyâm
- 8 Vücûda gelmedi ecrâm-ı ‘ulvî
Şühûda irmeden ecsâm-ı süflî
- 9 Nebî idiñ kim Âdem ü Ḥavvâ
Pinhân idi beyne’ṭ-tîn ve’l-mâ
- 10 Yoğıdı mâ vü semâ vü ekvân
Olurdu necm-i rûḥuñ dirahşân
- (s. 8) 11 Nûruñdan zuhûr eyledi ervâḥ
Ervâḥa me’ḥaz yaratdı Fettâḥ
- 12 Şanıñda didi levlâke levlâk
Ḥaḫ celle lemâ ḥalaḫtü’l-eflâk
- 13 Ey muḫtebes-i ruḥ-ı enbiyâ
V’ey mültemes-i nûr-ı evliyâ
- 14 ‘Aleyke eş-şalâtu yâ a’le’l-ḥaseb
‘Aleyke’s-selâm yâ ez-kâü’n-neseb
- 15 Şubḥ-ı hidâyete bâdî kemâliñ
Şâm-ı cehâleti kâşif cemâliñ
- 16 Ey raḥmet-i maḫz-ı cihân u kevneyn
Ey Resûl-ı Ḥaḫ u faḫrû’s-şekaleyn

⁵³ “Fe evhâ ilâ ‘abdihî mâ evhâ” (*Bunun üzerine Allah, kuluna vahyini bildirdi.*) Kur’ân-ı Kerîm Meâli, Necm Sûresi, 53/10, s. 525.

- 17 Nu'ûtuñ nâıķı yüz dört kitâbdır
Kelâmıñ yâ nebî faşlu'l-ıııâbdır
- 18 Mazhar-ı luıf u Şefâ' at eyle
Be-ıaķķı Őur'ân 'inâyet eyle
- 19 Meded kııl yâ Resûl yamandır ĥâlim
Feryâd-res ol emândır ĥâlim
- 20 Ey Őeff'-i 'uŐât u zünûb-ı enâm
Ef'âl-i tevfiķ-ı 'ıŕyân u âŕâm
- 21 Şad Şalât olsun ber-ŕahb-i aĥyâr
Şad selâm olsun ber-âl ü ensâr

Medĥiye-i Đehâr-Yâr

- 1 Đehâr-yâr-ı Peyĥamber
Mıŕbâĥ-ı mescid ü minber
- 2 Fühûl-ı ümmete rehber
Aŕĥâb-ı Aĥmed'e server
- 3 Đazret-i Bû Bekr ü 'Ömer
'Oŕmân u 'Ali Đaydar
- 4 Őâhân-ı mülk-i ma' delet
Mâhân-ı burc-ı mes' edet
- 5 Yenbû'-ı âb-ı merĥamet
Ser-ŕâr-ı luıf-ı mekremet
- 6 Đazret-i Bû Bekr ü 'Ömer
'Oŕmân u 'Ali Đaydar
- 7 Burc-ı velâyet mâhları
Mülk-i sa'âdet ŕâhları
- 8 'Arŕ-ı 'azîmdir kâhları
Tâ'at-ı Đaķ her-gâhları

- 9 Һазрет-и Бû Беkr ü ‘ Ömer
 ‘ Osmân u ‘ Ali Һaydar
- 10 Һümûs-ı ‘ âlem-и vaһdet
 Kû’ûs-ı kevsер-и keşret
- 11 Rû‘ûs-ı kişver-и ‘ izzet
 Bûdûr u encüm-и rif‘ at
- (s. 9) 12 Һазрет-и Бû Беkr ü ‘ Ömer
 ‘ Osmân u ‘ Ali Һaydar
- 13 Necm-и semâ-yı mürşidîn
 Һақ emirü’l-mü’minîn
- 14 Hep pişvâ-yı muvaққatîn
 Hem muқtedâ-yı ehl-и dîn
- 15 Һазрет-и Бû Беkr ü ‘ Ömer
 ‘ Osmân u ‘ Ali Һaydar
- 16 Gülzâr-ı cennet gülleri
 Şahn-ı firdevs bülbülleri
- 17 Bâğ-ı kerem sünbülleri
 Câm-ı gönül құлқulları
- 18 Һазрет-и Бû Беkr ü ‘ Ömer
 ‘ Osmân u ‘ Ali Һaydar
- 19 Şıdқ u emânet mazharı
 Dâd u ‘ adâlet maşdarı
- 20 Evc-и һayânıñ aһteri
 Fâtih-и bâb-ı Һayberî
- 21 Һазрет-и Бû Беkr ü ‘ Ömer
 ‘ Osmân u ‘ Ali Һaydar
- 22 Ser-tâc-ı cem‘ -ı aşdıқâ
 Serdâr-ı bezm-и aşfiyâ

- 23 ‘Ayn-ı risâle-i hayâ
Nûr-ı cemâl-i evliyâ
- 24 Hâzret-i Bû Bekr ü ‘Ömer
‘Osmân u ‘Ali Hâzdar
- 25 Hâlıfe-i hayrû’l-enâm
Hidâye-i râh-ı selâm
- 26 Pîrâye-i dârü’s-selâm
Tevfîk-i ‘aleyhimü’s-selâm
- 27 Hâzret-i Bû Bekr ü ‘Ömer
‘Osmân u ‘Ali Hâzdar

Medhiye-i Şâh-ı Evreng-i Velâyet Radıya’llâhu ‘Anh
Me fâ ‘î lün / Me fâ ‘î lün / Me fâ ‘î lün / Me fâ ‘î lün

- 1 Nebîler şâhınıñ şıhrı ‘Alî ibni Ebî Tâlib
Velîler burcınıñ mihri ‘Alî ibni Ebî Tâlib
- 2 Aña hem-ser olup bint-i Hâbîb-i Hâlıku’l-ekvân
Olupdur zevc-i pür-mihri ‘Alî ibni Ebî Tâlib
- (s. 10) 3 Velîler feyz alur her dem odur çün sâkı-i Kevşer
Peyâmbere eşeridir eşeri ‘Alî ibni Ebî Tâlib
- 4 Odur işnâ-‘aşer ke’s-i imâmınıñ çeşme-i şâfî
Kerâmet menba‘ vü nehri ‘Alî ibni Ebî Tâlib
- 5 Çü bâb-ı ‘ilm-i vâlâ-yı Medîne zât-ı ‘ulyâsı
Nebî-i ekremüñ sırrı ‘Alî ibni Ebî Tâlib
- 6 Hidâyet evciniñ mâh-ı münîri Hâzret-i Hâzdar
Hemân pür-nûr idüp dehri ‘Alî ibni Ebî Tâlib
- 7 Hişâr-ı Hâzber’i fetih eyledi bir hamlede el-hâk
Güzât-ı mü’minîn fâhri ‘Alî ibni Ebî Tâlib
- 8 ‘Adem me’vâ idi a‘dâsına şahrâ-yı ceng üzre
Sell itdi şemsîr-i kâhri ‘Alî ibni Ebî Tâlib

- 9 Livâ-yı nuşreti taḥrîk idince semt-i a' dâya
 Kılâ' vü burc olur şadı ' Alî ibni Ebî Tâlib
- 10 Yazupdur muşhaf-ı ḥüsni içinde ḥâme-i Kudret
 Okudum sûre-i dehri ' Alî ibni Ebî Tâlib
- 11 İmâmet bahrınıñ dür-i ferîdi zâtıdır Tevfik
 Velâyet kevkeb-i deri ' Alî ibni Ebî Tâlib

Medhiye-i Ḥazret-i Ḥasan Raḍıya'llâhu ' Anh

Fâ ' i lâ tün / Fâ ' i lâ tün / Fâ ' i lâ tün / Fâ ' i lün

- 1 Ğonca-i gülzâr fazl-ı luṭf u iḥsândur Ḥasan
 Çeşme-i ser-şâr-ı feyz-i Şîr-i Yezdândur Ḥasan
- 2 Ğurre-i ğarrâ-yı zâtı maṭla' -ı faḥr-i şeref
 Leyle-i kâdr-i şerefde mâh-ı tâbândır Ḥasan
- 3 Dürre-i mengûşe-i ' arş-ı ' azîm-i zü'l-Celâl
 Lü'lü-i aşdâf-ı baḥr-i ' ilm ü ' irfândır Ḥasan
- 4 Bülbül-i bâğ-ı velâyet sünbül-i şahrâ-yı ' aşk
 Server-i serv-i belâgat ' anber-efşândır Ḥasan
- (s. 11) 5 Pertev-i şems-i nübüvvet mâh-ı burc-ı mes' adet
 Nûr u sıbtıyy-ı Ḥabîb-i Rabb-i Mennândır Ḥasan
- 6 Mevcesinden görünür dürr-i kerâmet bî-ḥisâb
 Menba' ı sûy-ı sa' âdet baḥr-i ' ummândır Ḥasan
- 7 Sâķî-i Kevşer ' Aliyye'l-Murtaza şehzâdesi
 Tevfikâ mülk-i kerâmet içre sulṭândır Ḥasan

Medhiye-i Şâh-ı Şühedâ-yı Kerbelâ Raḍıya'llâhu ' Anh

Fâ ' i lâ tün / Fâ ' i lâ tün / Fâ ' i lâ tün / Fâ ' i lün

- 1 Kevkeb-i evc-i ' alâ-yı zât-ı vaḥdetdir Ḥüseyn
 Aḫter-i burc-ı semâ-yı luṭf-ı ' izzetdir Ḥüseyn

- 2 Faḫr-i ‘ Âlem ceddidir ol Ḥaydar-ı Kerrâr ebî
Dürre-i mergûbe-i deryâ-yı raḫmetdir Ḥüseyn
- 3 Bûse-gâh-ı Muştafâ’dır gül-‘ izârı ser-te-ser
Mâlik-i mülk-i şehâdet şâh-ı mülkettir Ḥüseyn
- 4 Mîve-i şâh-ı velâyet menba‘-ı âb-ı şeref
Gonca-i gülzâr-ı serv-i bâğ-ı cennettir Ḥüseyn
- 5 Gûşvâr-ı ‘ arş-ı a‘ lâdır Ḥüseyn ile Ḥasan
Rûy-ı arz u âsumânda zîb ü zînetdir Ḥüseyn
- 6 Ger heyûlâ-yı şehâdet bulsa bir cism ü vücûd
Görinür âyîne-i ‘ âlemde şuretdir Ḥüseyn
- 7 Hel etâ⁵⁴ eyler kifâyet vaşf-ı âl-i Aḫmed’e
Tevfikâ elbet ganî-i vaşf u midḫatdir Ḥüseyn

Su’âl-i Evvel Be-Mâh-ı Muḫarrem

Fâ ‘ i lâ tün / Fâ ‘ i lâ tün / Fâ ‘ i lâ tün / Fâ ‘ i lün

- 1 Ey muḫarrem maḫdemiñ virmekde şad-ḫüzn ü melâl
Rû-nümâ olduḫça envâr-ı ṭulû‘ uñ ey hilâl
- 2 Tîğ-i mâtem urılır her bir gönül elvâhına
Yâreler eyler teceddüd yılda bir kez bu ne ḫâl
- (s. 12) 3 Ser-be-efrâz-ı şühûd olduḫça nûruñ ğam virür
Ser-fîrâz-ı eşhur u eyyâm iken ey re’s-i sâl
- 4 Ol seḫâb-ı zulmet-i ğam içre eylersin mürûr
Her sene erbâb-ı ‘ aşka ‘ âriz oldı dürlü ḫâl
- 5 Zîr-i çeşm-i ‘ âşıkân bir nehr-i ḫûn olmuş aḫar
Âh u feryâd ile eyler serv-ḫadân ḫaddi dâl
- 6 Sende bir ḫâlet mi var yâḫud nûruñ münḫâsif
Pertev-i envâr-ı cismiñ buldı mı ey mâh zevâl

⁵⁴ Beyitte geçen ayetin tamamı: “Hel etâ ‘ale’l-insâni hînun mine’d-dehri lem yekun şey’en mezkûrâ” şeklindedir. (*İnsanın üzerinden, henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi?*) Kur’ân-ı Kerîm Meâli, İnsan Sûresi, 76/1, s. 577.

- 7 Server-i İsnâ-‘ aşersin kadriñ anlardan füzûn
Köhne mi oldı libâs-ı hâle-i rûy-ı cemâl
- 8 Nüh-ķıbâb-ı âsumânı zîveri olmuş iken
Kondı dâmân-ı cihâna perde-i gerd-ihtilâl
- 9 Kāngı hâldir böyle mağmûm u mükedder eyleyen
Anı taķrîr eyle ey mâh isterem aşdaķ-maķal
- 10 Tıolmadı güftâr-ı ehl-i hâl ile tûmâr-ı ‘ aşķ
Sırr-ı mübhem var mı hâlâ baķş ider ehl-i kemâl
- 11 Her ne hikmet var ise bu hâl-i ğam-efzâda di
Vâdi-i hayretde ķaldım ey meh-i ferhunde-fâl
- 12 Dökdi çün eşk-i taħazzün seyl gibi çeşm-i terim
Hâdişât-ı ‘ âlemi hep eylerim senden su’âl
- 13 Virmede eyyâm-ı ‘ aşrıñ hüzn ü ğam bâ’iş nedir
Tâb-ı nuruñ gösterür hep derd ü hem bâ’iş nedir
- Cevâb-ı Evvel Ez-mâh-ı Muħarrem**
- 14 Vâlî-i Şâm oldı çün çeşm-i cihândan nâ-bedîd
Yerine geçdi hükûmet eyledi oğlı Yezîd
- 15 Ol serîr-i salţanat üzre teşayţun eyledi
Başına cem‘ eyleyüp ol bî-hisâb kavm-i ‘ anîd
- (s. 13) 16 Eyledi teklîf-i bey‘ at der-‘ aķab ol bî-ħayâ
Hâzret-i şıbtu’n-Nebiyy-i ekreme anda pelîd
- 17 İtdi hep a‘ vânnı bu re’yini iħbâr u emr
Bey’at itmek mâddesin def‘ ât ile ķıldı ekîd
- 18 Bendeniñ sultân olur mı re’y-i cebrine mutî‘
Leşker-i zulm u sitem olsa daħi yüz biñ Yezîd
- 19 Söyledi ķavl-i şavâb ol ķurre-i ‘ ayn-ı Resûl
İttibâ‘ itmek aña çün baña bir emr-i ba‘ id

- 20 İtmedi çünkim itâ‘at emrine İbni ‘Alî
Eyledi ‘aḥbeş nihâyet râyet-i cevri keşîd
- 21 İtmeyince zînet-i rûy-ı zemîn çün imtişâl
Gösterüp anda hezârân şeş-per-i rûy-ı şedîd
- 22 Çün Yezîd-i bed-fi‘âl eṭrâfa nâme gönderüp
Her tarafda Ehl-i Beyt’e oldı şad-düşmen bedîd
- 23 Mekke vü hem de Medîne olmadı cây-ı emân
Bulmadı şehzâde ârâm itmege arz-ı sa‘îd
- 24 Kûfe ehli yazdılar teşrîfine çok ‘arz-ı hâl
‘Azm ü niyyet eyledi ol cânibe dürr-i ferîd
- 25 Pây-mâl-i zillet-i ‘âlem olup ol zâlimîn
Eylesün rüsvâ-yı ‘âlem anları Rabb-i Mecîd
- 26 Gelmedi bezm-i cihâna böyle azlem eşkıyâ
Eylesün faşl-ı de‘âvî ol Ḥabîb-i Kibriyâ

Su‘âl-i Şânî Be-mâh-ı Muḥarrem

- 27 Ey Muḥarrem rûy-ı arzda yok mı idi mü‘minîn
Vey Muḥarrem nerde kaldı bunca ceş-i müslimîn
- 28 Cân u mâl u başını bu yolda itsünler fedâ
Böyle bir hâl-i reḥâvet içre olsaydı mu‘în
- (s. 14) 29 İtdiler mi cünd-i İslâm hep Yezîd’e ittibâ‘
Kanda kaldı ol zamân gamda aşḥâb-ı güzîn
- 30 Hikmet ü bâ‘iş nedir kim itdiler cevri ü cefâ
Kerbelâ semtinde evlâd-ı Resûl oldı ḥazîn
- 31 Kaldı mı ḡaflet içinde ol zamân ins ü melek
Ḥâlî mi kaldı ‘adâletden eyâ rûy-ı zemîn
- 32 Nüh-ḳıybâb-ı âsumâna irdi çün zâr u fiḡân
Ḥâlî mi kaldı ‘adâletden eyâ rûy-ı zemîn

- 33 Rîze rîze dökilüp olsaydı ber-bâd âsumân
Döndi ber-vefķ-i murâd oldu şaķîler kâm-bîn
- 34 Hâk-rûb-ı ravza-i Peyğamber iken her melek
Neyledi bu hâle âyâ gökde Cibrîl-i Emîn
- 35 Hırmen-i ihsân u luğf-ı Muştafâ'dan rûz u şeb
Oldılardı lâ-cerem bu kavm-i azlem hûşe-çîn
- 36 Raħm u şefķat itmeyüp evlâdına cevır itdiler
Bunlara ihsân iderken dâ'imâ Sultân-ı dîn
- 37 Hikmet-i Yezdân'a merbûtdur bu hâl-i pür-melâl
Baħr-ı hayretde ķalupdur ser-te-ser ehl-i yaķın
- 38 N'oldı âyâ ba' d-ezîn erkân-ı dîniñ hâlleri
Rište-i îzâħa nazm it vaķ'a-i dürr-i şemîn
- 39 Kağrı burc u menzile naķl itdi mihr-i mes'adet
Kağrı şaħrâyı münevver itdi mâh-ı mekrümet
- Cevâb-ı Şânî Ez-mâh-ı Muħarrem**
- 40 Ey muħibb-i âl ü aşhâb-ı Resûl-i Kibriyâ
Ey mükibb-i hâk-zâr-ı vaķ'a-i fevķa's-şerâ
- 41 Bu su'âle lâ-cerem virmek cevâb emr-i 'azîm
Muķtedir degil zebân-ı hâl ü bâlim bî-riyâ
- (s. 15) 42 Bir vuķû'ât oldu meşhûdum ki anı görmedi
Tâ olaldan çeşm-i 'âlem şâhid-i 'arz u semâ
- 43 Hep şehâb-ı zulmet aldı çâr-cihâtım ol zamân
Ol sebepden ķalmadı zâtımda hiç tâb u ziyâ
- 44 Zerredür hicrân-ı Âdem ķatredir tûfân-ı Nûħ
Aña nisbet leyse-bi-şey'in belâ-yı enbiyâ
- 45 Çünkim ol mihr-i velâyet eyledi naķl-i 'Irâķ
Tâbi' oldılar muħibb-i hânedân-ı Muştafâ

- 46 Kûfe'de cem' oldı hayli ehl-i ' isyân sû-be-sû
Külbe-i aẓân-ı ẖasret oldı deşt-i Kerbelâ
- 47 Oldı mir'ât-ı mücellâ-yı ẖulûbı pür-ğubâr
Anda oldılar hezârân-güne derde mübtelâ
- 48 Sû-be-sû şahrâ-yı ' aşqda itdiler ceng ü cidâl
Her biri şehd-i şehâdet içdiler şubḥ u mesâ
- 49 Ol Yezîd'îñ leşkeriyle bed-nihâd İbni Ziyâd
Virmedi ' aştâna anda içmege bir ẖatre mâ
- 50 Böyle bir hâl-i melâlet-iştîmâl buldı vuẖû'
Merkez-i ẖayretde ẖaldı cümle ecrâm-ı semâ
- 51 Teşnegânîñ ẖalmadı tâb u tüvânı ' âķıbet
' Arşa te'sîr eyledi hep sûziş-i Âl-i ' Abâ
- 52 Yevm-i ' aşırıda olup bu vaẖ' a-i dil-sûz zuhûr
Münḥasif oldum hemân-dem ẖalmadı zâtımda nûr
- Su'âl-i Şâliş Be-mâh-ı Muḥarrem**
- 53 Ey Muḥarrem ẖal' atîñ maḥzûn ider her şubḥ u şâm
Dâ'imâ pür-hûn ider çeşm-i dil-i her hâş u 'âm
- 54 Ğurre-i ğarrâ-yı zâtîñ menzili baḥt-ı siyâh
Bir şeb-i deycûr olur sende görinen bedr-i tâm
- (s. 16) 55 Hâne-i dilde güşâde şad-hezâr dervâzeden
Zulmet-i derd ü elem eyler tehâcüm ber-devâm
- 56 Sîne-i mecrûḥa tîr-i pür-cefâdır hûn-feşân
Bir muḥavvesdir hilâl-âsâ vücûdum tâ ẖıyâm
- 57 Ceş-i a' dâ-yı elem zabt eyledi mülk-i teni
Deşt-i şahrâ-yı dile hep itdiler naşb-ı hıyâm
- 58 Sell-i seyf eyler hemîşe her bir ecnâd-ı hümûm
Oldı âmâc u hedef bu levhâ-i cân müstedâm

- 59 Hıkmət ü tedbîr-i Loqmân çâre itmez ey tabîb
Haşre dek bu yâreler itmez kabûl-ı iltiyâm
- 60 Çâr-cihât-ı ‘ âleme menşûr olur tâb u ferîñ
Zîr-i çeşmiñde görünür sû-be-sû Bağdâd u Şâm
- 61 Burc u bârû-yı vücûd-ı ehl-i dil oldı hârâb
Ol kadar itdi tehâcüm cünd-i düşmen şubh u şâm
- 62 Hüküm ider ‘ âlem seniñ naqş-ı cemâliñ nûrına
N’oldı envâr-ı vücûduñ şevki yok ey bedr-i tâm
- 63 Rû’yet-i zav‘-ı hilâliñ bâ’ iş-i zûlmet olur
Pertev-i tâb-ı kudûmüñ bâdî-i zâr-ı enâm
- 64 Hem saña eyler işâret hep görenler yaş döker
Başka bir hâlet virür vir gel baña bundan peyâm
- 65 Maqdemiñ her yıl gönülde âteş-i sûzân olur
Haml u hiddet âsumân âhımla hep giryân olur
- Cevâb-ı Şâliş Ez-mâh-ı Muharrem**
- 66 Âh kim ol zümre-i ma‘ ûne tuğyân itdiler
Terk idüp râh-ı sedâdı zûlme pûyân itdiler
- 67 Âsumânı geçdi irdi ‘ arş-ı a‘ lâya figân
Cevr ile tutup cihânı nûrı noqsân itdiler
- (s. 17) 68 Gülşen-i cem‘ iyyet-i Âl-i Resûl’e kaçd idüp
Hep hazân-ı zûlm ile hayfâ perîşân itdiler
- 69 Âl-i aşhâb-ı Yezîd’iñ her biri tâğî olup
Havf u haşyet itmeyüp Yezdân’a ‘ isyân itdiler
- 70 İrtikâb itmez bu hâli kâfir-i billâh olan
Her biri tâğ-i cefâ destinde cevlân itdiler
- 71 Kimine zehr-i helâhil ‘ arz u işrâb itdiler
Kiminiñ gurbet ilinde hûnın efsân itdiler

- 72 İbni Mülcem kâfiri bir kâra cür'et itdi kim
Yerde gökde hep melâ'ik zâr u efgân itdiler
- 73 Yeşrib ü Baḥḥâ degil set-i 'Irâḳ'ı teng idüp
Tîḡ-i cevr ile hemân dünyâyı zindân itdiler
- 74 Perde-i nâmûs u 'ârı hetk idüp ol bî-ḥayâ
Vâdî-i ğurbetde ma'şûmîni giryân itdiler
- 75 Karalar geydi ser-â-ser aṭlâs-ı gerdûn-ı dîn
Ḥâl-i mâtemde kevâkib seyr ü devrân itdiler
- 76 Öyle bir ef'âle cür'et itdiler kim tâ kıyâm
A'yün-i ehl-i dili giryâna şâyân itdiler
- 77 Ḥilḳat-i kevn ü mekânîñ 'illet-i ğâ'ıyyesi
Ol Ḥâbîb-i Ekrem ekbâdını nâlân itdiler
- 78 Kaḡı mâh u sâl içinde vâḳi' oldı böyle ḥâl
Kaḡı vaḳ' a olunur bu vaḳ' aya ḍarb-ı mişâl

Su'âl-i Râbi' Be-mâh-ı Muḥarrem

- 79 Ey meh-i raḥşende-i şaḡra vü deşt-i çeşm-i cân
Vey meh-i tâbende-i rûy-ı zemîn ü âsumân
- 80 Çâresi müşkil olan bir derde dûçâr olmuşum
Yandı tennûr-ı gönülde âteş-i ğayret hemân
- (s.18) 81 Dilleri mecrûḥ iden bir ḥaṅçer-i bürrân mıdır
Her sene bir kez gelince ol hilâl-i ḥûn-feşân
- 82 Görmedüm bu ḥâl u şânı seb'a-i seyyârede
Perteviñ taḥte's-serâda oldı mı âyâ nihân
- 83 Bu peyâmîñ oldı ser-tâ-ser baña dâġ-ı derûn
Levh-i dilde şad-hezârân yâre açdıñ bî-gümân
- 84 Taḻ'atıñ âfâḳı al ḳan eyledi rûz u leyâl
Maḳdemiñ rûy-ı zemîne bâ'ış-i zâr u fiġân

- 85 Müşrif-i vîrân olur hep bâğ-ı ‘ âlem sû-be-sû
Serv-қaddân қaddini dâl eylemekde ân-be-ân
- 86 Hâr u hâşâke mübeddel gönca-i gülzâr-ı dil
Ser-te-ser giryân olur bu demde cümle bülbülân
- 87 Maқdemiñden gûşe-i gamda қalur erbâb-ı ‘ aşқ
Seyr-i mehtâba çıkar geldikçe mâh-ı dîgerân
- 88 Zehr-i қâtildir bu bezmiñ bâde-i câm-ı Cem’i
Güyyâ devrân ider cellâd mişâli sâқiyân
- 89 N’olduñ ey mâh-ı münevver sende bu hâlet nedir
Eylese lâyıқ ta‘ accüb böyle hâle aқterân
- 90 Şevқ-i nûrı istifâde itmediñ mi bu ne hâl
İқtibâs-ı zav‘-ı mihre yok mıdır tâb u tüvân
- 91 N’oldı ey mâh eyledüñ nûr-ı қadîmiñ қandedir
Münhasif mi oldu ol tâb-ı ‘ azîmiñ қandedir

Cevâb-ı Râbi‘ Ez-mâh-ı Muḥarrem

- 92 Қavm-i azlem vardılar gâşb-ı hilâfet itdiler
Âl ü evlâd-ı Resûl’e hep ‘ adâvet itdiler
- 93 Yesrib ü Baḥâ’da râḥat itmeyüp bir ân hele
Kербelâ deşinde ârâm u iқâmet itdiler
- (s.19) 94 Anda ol şâhı- şehîdân dem-be-dem maḥzûn olup
Çünkü ol қavm-i erâzil çok rehâvet itdiler
- 95 Ol Yezîd’iñ leşker-i bed-aқteri itdi hücûm
Hânedân-ı Muştafâ’ya hep şekâvet itdiler
- 96 ‘ Âleme mebzûl olan nehri- Furât’ı қat‘ idüp
Teşne-gâniñ leblerin çâk-i ḥarâret itdiler
- 97 Râyet-efrâz-ı şekâvet oldu ol İbni Ziyâd
Ḥançer-i zulmi çeküp ebrârı gâret itdiler

- 98 Hâzret-i Fahru'l-enâm'ın luğfını inkâr idüp
Cümlesi ' işyân idüp dürlü haqâret itdiler
- 99 Bû Cehil ta' yîb iderdi vâkıf olsa vaq' aya
Çünkü ol kavm-i le' im her dem ihânet itdiler
- 100 Kerbelâ deşti ser-â-pâ oldu bir deryâ-yı hûn
Nûr-ı ' ayn-ı Muşafâ'ya dürlü hâlet itdiler
- 101 İtdi icrâ ol Yezîd'ün emrini İbni Ziyâd
Kûfe'de Âl-i Resûl'e çok fezâhat itdiler
- 102 Anlar ol hâl-i le' âmet-iştimâli yaptılar
Haşre dek bir nâ-melek kesb-i liyâkat itdiler
- 103 “Hel etâ” esrârına mazhar olan Âl-i ' Abâ
Râh-ı Haq'da cân virüp cûd u şehâvet itdiler
- 104 Ehl-i imân ağlasun bu hâle her ân tâ-kıyâm
İde mahşerde ' inâyet Hâzret-i Rübübü'l-enâm

Su'âl-i Hâmis Be-mâh-ı Muharrem

- 105 Ey Muharrem ' asker-i Sulţân-ı dîn miqdârını
V'ey Muharrey leşker-i ' udvân-ı dîn a' dâdını
- 106 Eyle ta' dâd u beyân ol ' arşada hem hâllerin
İctisâr-ı düşmeni Şâh-ı şehîd eţvârını
- (s.20) 107 Böyle hâli eylemez ikâ' hele insân u cânın
Vaşî hayvân irtikâb itmez bile ef' âlini
- 108 Bunlar âyâ kangı evşâf ile mevşûf oldılar
İtdiler zûlm ü cefânîñ şiddet ü envâ' ını
- 109 Eylemez gürgân-ı hûn-h' ârân bu hâli irtikâb
İtmediler fikr ü iz' ân böyle kâr encâmını
- 110 İhve-i Yûsuf idince iftirâ gürgâna çün
Ya' kûb'a ' arz itdiler hep hîle-i evlâdını

- 111 Eşkıyânın kim idi ol ‘arşada ser-gerdesi
İtdiler nehb ü perîşân Ehl-i Beyt aḥvâlini
- 112 Kâlblerinde raḥm u îmân yok mı idi anlarıñ
İnḥîşâra aldılar Faḥr-ı Cihân aḥfâdını
- 113 Derk ü îḫân itmeyüp encâm-ı kârı eşkıyâ
Böyle telvîş itdiler emvâtınıñ ecdâsını
- 114 Erzel-i maḥlûḳ-ı ‘âlem bunlarıñ serdârları
Nâm-ı bedle yâd ider ins ü melek ervâhını
- 115 Ğayret-i Yezdân niçün bir itmedi anda zuhûr
Başlarına yıḳmadı ol ḳubbe-i eflâkini
- 116 ‘Ahd ü peymân eylemişdi ehl-i Kûfe Ḥazret’e
Ḳırdılar mı anlar âyâ rişte-i iḳrârını
- 117 N’eyledi ecrâm-ı ‘ulvî böyle ḥâle şâm u bâm
N’eyledi ekvân-ı süflî vaḳ‘aya ey bedr-i tâm

Cevâb-ı Ḥâmis Ez-Mâh-ı Muḥarrem

- 118 Ey mürîd-i vaḳ‘a-i evlâdî-i Ḥayru’l-enâm
V’ey mürîd ü ḫâlib-i şıdḳ-ı rivâyât u kelâm
- 119 Ehl-i Kûfe cem‘ olup gerçi muḳaddem sû-be-sû
Naḳz-ı peymân itdiler şoñra idüp cenge ḳıyâm
- (s.21)120 Eşkıyâya tâbi‘ oldı ekşeri tuḡyân idüp
Ḥançer-i cevri çeküp buldı ḳuvâyı ehl-i Şâm
- 121 Var idi yetmiş iki ercend-i Âl-i Muştafâ
Zeynü’l-‘Âbidin’le ḳaldı ‘âḳıbet cengde İmâm
- 122 Leşker-i a‘dâ otuz biñ azlem ü aḥbeş idi
Buldı bed-baḫtân orada çünki her kez izdiḫâm
- 123 Hicretiñ altmış ikinci bir şabâḫ cum‘a günü
‘Aşır-i şehri Muḥarrem içre buldı iḫtitâm

- 124 Kıplayınca Kerbelâ'yı ser-te-ser gerd-i melâl
Geldi bir şahş-ı mühîb ol Hâzret'e virdi selâm
- 125 Ben saña imdâda geldim izn ü ruşsat vir hemân
Alayım ol bî-hayâlardan bu sâ' at intikâm
- 126 Za' fer-i Cünyî'dür adım gördüm aqdem Hâzdar'ı
Dîvleri İslâm iderken buldum andan ihtirâm
- 127 Virmedi ruşsat velâkin itdi izhâr-ı sürûr
Didi olmuşdur müheyâ nezd-i ceddimde maqâm
- 128 Aldı yetmiş iki yâre cism-i mes'ûd-ı Hüseyn
Atdılar çün kavm-i azlem sû-be-sû yüz biñ sihâm
- 129 'Âkıbet işrâb-ı şahbâ-yı şehâdet itdiler
Şimr-i Zî'l-Cevşen aña zulm eyleyüp oldu be-kâm
- 130 Bağr-ı hûna garğ olunca Tefikâ rûy-ı zemîn
İtdiler ehl-i semâvât mâtem ü âh u enîn

Mersiyeye-i Muştaride

- 1 Gülşen-i evlâd u âl-i Muştafâ vü Hâzdar'ı
İtdi pejmürde Yezîd-i bed-nihâdîñ şarşarı
- 2 Eyledi da'vâ-yı îmân işleri zulm u dâlâl
İtdiler âlûde-i hûn çok melâ'ik-peykeri
- (s. 22) 3 Kıldı mir'ât-ı 'izâr-ı bî-günâhânîñ gubâr
Nağz-ı peymân eyledi anda ser-â-ser leşkeri
- 4 Nice re's-i tıflı kıldı cism-i pâkinden cüdâ
Nice ma'şûmîni giryân itdi zağm-ı hañçerî
- 5 Nice mazlûmîniñ itdi rişte-i 'ömrin şikest
Mîhr ü mâhîñ kalmadı ol dem hemân tâb u feri
- 6 Rağmeten-li'l-'âlemîn'den itmedi şerm ü hayâ
Lerze-nâk itdi o zâlim ravza-i Peyğamber'i

- 7 Kevkeb-i re's-i şehîd-i Kerbelâ'yı bî-beden
Zalimân ber-tîg idüp gezdirid şeh'r ü kişveri
- 8 Ehl-i Beyt ile berâber Şâm'a îşâl itdiler
Naql idüp andan Medfne içre Âl-i Hâydar'ı
- 9 Sû-be-sû nûr-ı kerâmet gösterüp ol rûkn-i dîn
Râh-ı ric' atde hidâyet buldı halkıñ ekşeri
- 10 Pertev-endâz-ı menâzil oldı çün Âl-i Resûl
Naql idüp andan daği burc-ı şehâdet ağteri
- 11 Ol ser-i meh-efseri kıldı ziyâret lâ-cerem
Câmi'-i dîn-i mübînîñ ol haţîb-i minberi
- 12 İtdiler hattâ ziyâret hep 'alâ kavli eşahh
Enbiyâ vü evliyâ hayru'n-nisânîñ her biri
- 13 Zûlmet ü gam aldı olduğda cihâmı münhasif
Ol velâyet burcunuñ mâh-ı münîr ü enveri
- 14 Mâtem ü feryâd u efgân eyledi tayr u vuğuş
Karalar geydi melâ'ik ağladı ins ü perî
- 15 Devleti-i 'âriyye-i dünyâ için tuğyân idüp
Hep ferâmuş itdiler çün hevl-i rûz-ı mağşeri
- 16 İntikâm alur bilâ-şekk anda Şâh-ı Enbiyâ
Anları şad-pâre eyler evliyânîñ serveri
- (s.23) 17 Şâh-ı evreng-i şehâdet râhına cânlar fedâ
Oldı Tevfik bâb-ı Ehl-i Beyt'in 'abd-i kemteri

Mersiyeye-i Müştatride

- 1 Ah n'olaydı kim olaydıñ hâk ile yeksân felek
Zîr-i hâk-i zillet içre nâgehân pinhân felek
- 2 Gül-sitân-ı hubb-ı sevdânîñ gül-i handânların
Eylediñ bâd-ı hâzân-ı cev'r ile giryân felek

- 3 Bâğbân-ı kudret-i Yezdân ile ma' mûr iken
Seyl-i a' dâ ile kıldıñ 'âkıbet vîrân felek
- 4 Ol velâyet bâğımın hem bülbül-i hûş-h'ânları
Oldılar lâl u hamûş u bî-zebân devrân felek
- 5 “Küllü şey'in hayy”⁵⁵ olan âb-ı miyâh oldu dirîğ
Oldı gülzâr-ı nübüvvet sû-be-sû 'aşân felek
- 6 Yok mı inşâf u 'adâlet seyr ü derviñde seniñ
Ber-murâd-ı vefk-i düşmen eylediñ devrân felek
- 7 Âteş-i zulm u cefâ-yı zâlimîn itfâsına
Virmediñ bir çatre âb-ı dil-keşi bir ân felek
- 8 'Ulvî vü süflî vü ecrâm-ı semâvât ba' d-ezân
Haml ü hût-ı âsumân olsa sezâ biryân felek
- 9 Sifle-perver bî-vefâlıkda olup şöret-şi'âr
Başına geçse revâdır kubbe-i eyvân felek
- 10 Zînet ü zîbâyış-i ebrâc u atlasla bile
Âh-ı âteş-bâr-ı ehl-i derde her dem yan felek
- 11 Gonca-i şâh-ı dıraht-ı gülsitân-ı vaḥdeti
'Arşa-i 'âlemde kıldıñ lâyıq-ı aḥzân felek
- 12 Şoldurup berq-i nihâl-i devḥa-i bâğ-ı kerem
Serverân-ı 'âlemi hep eylediñ nâlân felek
- 13 Oldı mı kıdd-i dü-tâyın ey cefâ-kâr üstüvâr
Eylediñ a' dâ-yı dîni ḥurrem ü şâdân felek
- (s.24) 14 Encüm-i evc-i 'alâ-yı zât-ı Vaḥdet Tevfikâ
Rehber-i râh-ı ḥakîkat mazḥar-ı Raḥman felek

⁵⁵ “Ve ce'âlna min'elmâi külli şey'in hayy” (*Her canlı şeyi sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi?*) Kur'ân-ı Kerim Meâli, Enbiyâ Süresi, 17/30, s. 323.

**Ḥâtime Der-Şehâdet-i Müslim İbni ‘Aķıl ve Şıbyân-ı Ân ve
Hâmî bin ‘Urve**

Fâ ‘i lâ tün / Fâ ‘i lâ tün / Fâ ‘i lâ tün

- 1 Baħr-i hayretde ҡalup felek ‘uķûl
Sâhil-i taħķîķe hiĉ bulmaz vuşûl
- 2 Ƙa‘r-ı baħr-i hikmete itdim dise
Va‘r-ı kûh-ı rif‘ata ıķdım dise
- 3 Ƙatre-i ebr-i hikemde vâledür
Âdemî berg-i cihânda jâledür
- 4 Taħt-ı lâ-yüs‘el’de mestür ‘âliyân
Fevķ-ı levķ-i Ḥaķķ’da mestür sâfilân
- 5 Müslim’iñ baħr-i belâsı mevcesi
Oldı bû kilik-i beyânıñ reşhâsı
- 6 İbtılâ-yı Müslim’e geldi maķâl
Ḥâtime buldı bunuñla ħüsn-i ħâl
- 7 İtmedi bey‘at Yezid’e ĉün İmâm
Buldı a‘dâ her arafdan izdiĥâm
- 8 Yeşrib ü Baħhâ olunca teng ü ar
Kûfe’de ârâmı ķıldı iĥtiyâr
- 9 aĥladı ħayli orada ħâmeler
Yazdı eşrâfı İmâm’a nâmeler
- 10 Bey‘at itmek Ḥazret’e emr-i yesir
Tâbi‘ oldı Kûfe a‘yânı keşir
- 11 Virdi bir nâme yedine der-‘aķab
Müslim’i ba‘ş eyledi ol pür-edeb
- 12 Müslim aldı iki maĥdûmın hemân
Oldı seviyy-i Kûfe’ye der-ân revân
- 13 Biri hem-nâm-ı Resûlu’llâh idi
Biri semiyy-i Ḥalîlu’llâh idi

- 14 Oldı hem-râh-ı peder bu ma' şûmeyn
Kaldılar digerleri nezd-i Hüseyn
- 15 Eyledi tayy-ı merâhil ol velî
Öyle emr itmiş idi İbni ' Alî
- 16 Az zamânda Kûfe'ye kıldı vuşûl
Eyledi hem dâr-ı muhtâra nüzûl
- 17 Sû-be-sû a' yân-ı belde geldiler
Ehli bey' at on sekiz bîn oldılar
- 18 Bey' atı i' lân idüp sultânına
Tâbi' oldı bunlar hep fermânına⁵⁶
- 19 İşbu bey' at mâddesin anda Yezîd
İstimâ' itdi gamı oldı mezîd
- 20 Seyyidü'l-ahlâfına halk-ı cihân
Havf idüp tâbi' olurlar bî-gümân
- 21 Hâkim'i ' azl eyledi ol nâ-murâd
Oldı vâlî Kûfe'ye İbni Ziyâd
- 22 Baĸ şu vâlî-i cedîd-i Kûfe'ye
Tîĸ-i cevri urdı şad-şükûfeye
- 23 Halkı ızlâl eyledi ol bî-hayâ
Zâhir oldı anda yüz biñ eşkıyâ
- 24 Müslim anda şöyle bir ' aĸl eyledi
Beyt-i Hânî'ye hemân naĸl eyledi
- 25 Vâkıf oldı hâline İbni Ziyâd
Urdı beşyüz Hânî'ye çüb-ı ' inâd
- 26 Sinn-i Hanî idi hem toĸsân toĸuz
Vâşıl-ı rahmet olup ol pîr henüz

⁵⁶ Bu mısradâ vezinde sorun var.

- (s.25) 26 Ceyş-i Müslim hem yigirmi biñ idi
Cünd-i a'câdâ kaç kere yüz biñ idi
- 27 Geldi Şâm'dan bî-hisâb a'câdâ hemîn
Eyledi sell-i süyûf bî-ân u îñ
- 28 Hârbe aġâz itdiler şâm u seher
Her cihetden geldi biñ kavm-i eşerr
- 29 Bî-mecâl olduġda Müslim bi'z-zarûr
Şiddet-i nâr-ı 'atâş itdi zuhûr
- 30 Geldi imdâdına Muġammed Keşîr
Vardı otuz biñ kadar genc [ü] pîr
- 31 Heybetinden ol Ziyâd itdi firâr
Çün şecâ'atle idi şöhret-şî'âr
- 32 Urdı etbâ'-ı Ziyâd seyfi-şedîd
Der-'aķab ol pîri itdiler şehîd
- 33 Kesret-i a'câdâ-yı düşmenden hemîn
Cây-ı zulmet oldı hep rûy-ı zemîn
- 34 Müslim itdi anda artuķ ihtifâ
Kalmadı yanında çün ehl-i vefâ
- 35 Vardı üçyüz er anıñ a'câdâsına
Urdılar seng ü süyûf endâmına
- 36 'Âfiyet içdi şehâdet câmını
Gördiler maķşûdlarıñ encâmını
- 37 Târ-ı a'câdâ ile cismi dâġ-dâr
Oldı pejmürde o dem bir lâle-zâr
- 38 Oldı şad-çâk hem girîbân-ı felek
Ra'şevirdi 'arşa giryân-ı melek
- 39 Ol iki gûş-vâre-i merdâneyi
Koydı zindâne Ziyâd dür-dâneyi

- 40 Gice maḥbesden kaçırıldı pâsbân
Pîş-rev idi anlara bir kâr-vân
- 41 Râh-ı sû-i maḥsâdı ğayb itdiler
Bir muḥâlif semte toĝrı gitdiler
- 42 Vardılar bir bâĝa ez-behr-i necât
Ol iki şeh-zâde-i ‘âlî-simât
- 43 Serv-ḳadân irdiler kül-ḥâneye
Şâlihâ bir ḥâtûn aldı ḥâneye
- 44 Anlara luṭf u ‘inâyet itdiler
Ehl-i Beyt’e çok ri‘âyet itdiler
- 45 Geldi zevci ḥâtûnuñ Ḥâriş o dem
Eyledi etfâli taḥḳîr dem-be-dem
- 46 Aldı şıbyânı götürdü der-‘aḳab
Eyledi zulm u cefâ ol bî-edeb
- 47 Ehl ü evlâdı aña kıldı recâ
Pâyına yüz sürdilerdi câ-be-câ
- 48 İtmedi bed-baḥt ri‘âyet anlara
İtdi ol cevr u ḥaḳâret anlara
- 49 Rütbesi olurdu ğuyâ ‘âliye
Anları iḥzâr iderse vâliye
- 50 Kıldı isti‘câl bu emre ol pelîd
Virdi ruḥşat hem aña çarḫ-ı ‘anîd
- 51 Ol Kerîm İbni Kerîm evlâdına
Bâ‘iş oldu ol le‘îm feryâdına
- 52 Şâti-i nehr-i Furât’da nâgehân
İtdi re’sini cüdâ-yı cism ü cân
- 53 İletüp der-ân Ziyâd’a ol hemîn
Aldı ğuyâ anda naḳd-i âferîn

- 54 Ol münevver başları İbni Ziyâd
Gördiği ân hiddeti oldu ziyâd
- 55 Emrile aldı Muķâtil kâtili
Ya'ni ol fi'l-i fezâhat fâ'ili
- (s.26) 56 Kâr-ı maķdûha mu'âdil Hâriş'i
Ķatl idüp anda Muķâtil Hâriş'i
- 57 Serleri ilķâ-yı nehr itdi o hâl
Ķıldılar ecsâda ol dem ittişâl
- 58 İki mazlûm şarılup bir birine
İndiler nehr-i Furâtuñ қа' rına
- 59 Vaķ'anıñ bu zerre-i miķdârıdır
Ebr-i zûlmet ķurre-i emķârıdır
- 60 Nâme-i Müslim'le çün irdi peyâm
Eyledi sultân hemân 'azm-i kıyâm
- 61 Buldı çün Müslim vişâl-i merķamet
Mekke'den çıķdı o şâh-ı mes'edet
- 62 İrdi çün ol sıbtı-i hayrü'l-beşer
Kerbelâ'yı eyledi câ vü maķarr
- 63 İçdi çün Müslim şehâdet câmını
Virdiler anda anıñ peygâmını
- 64 İbtılâda oldu anlar şâbırûn
Didiler innâ ileyhî râci' ûn⁵⁷

Ķazel

Fâ' i lâ tûn / Fâ' i lâ tûn / Fâ' i lâ tûn / Fâ' i lûn

- 1 Oldı dil şîr-i Hüdâ'nuñ 'âşık-ı efgendesı
Ravza-i Âl-i 'Abâ'nıñ bülbül-i nâlendesı

⁵⁷ "Biz ona döneceğiz." Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, Bakara Sûresi 2/156, s. 23.

- 2 Dergeh-i vâlâların ins ü melek çârûb-keşi
Şem[‘]-i luţfuñ Cebre’îl pervâne-i dîrendesi
- 3 Tûţiyân-ı bezm-i rahmet şeker-efşân-ı dehân
Anlarıñ Hâllâk-ı ‘ âlem mâdiğ-i gûyendesi
- 4 Seyr-i gül-zâr ile dil ‘ ayn-ı bahârdır ‘ ibret al
Gül-şen içre virdi girye bülbüle külhendesi
- 5 Hâr u hâşâke elem te’sîr idüpdür rûz u şeb
Oldı çün bâğ-ı cihâniñ murğ-ı dil şermendesi
- 6 Lezzet-efzâ-yı demâğ-ı ehl-i ‘ aşkıdır bu semâr
Sevilür bostân içinde mîveniñ tûrfandası
- 7 Hürmen-i bezm-i ma‘ ârif içre bu bir dânedir
Sad muhammer cân bulur ma‘ nâsınıñ cûyendesi
- 8 Âsiyâb-ı dehr ider hep dâne-i ‘ ömri refîk
Öginüp gitdi nihâyet ‘ âlemiñ âyendesi
- 9 Halka-i bâb-ı sarây-ı Ehl-i Beyt’e pek şarıl
Tevfîka sende velâyet şâhınıñ bir bendesi

(s.27) **Men Menâkıb-ı Hüseyin Rağıya’llâhu ‘ An-hümâ**
Fâ ‘ i lâ tün / Fâ ‘ i lâ tün / Fâ ‘ i lün

- 1 Hikmetiñ deryâsına yoğdur kenâr
Câ-be-câ girdâb-ı hasret âşikâr
- 2 Zât-ı ‘ ulyâ-yı fağîme var idi
Ya‘ ni aşhâbdan da Dıhye var idi
- 3 Dıhyeniñ bir kışsa-i pür-hişşesi
Okuyanıñ zâ’ il olur guşşası
- 4 Zâhir idi hüsn-i Yûsuf ân-be-ân
Mâh-ı Ken‘ ân görünürdi her zamân
- 5 Nûr-ı vechinde melek hayrân idi
Çâh-ı ‘ aşkıda ins ü cin nâlân idi

- 6 Dıhıye eylerdi ticâret dâ'imâ
Gelse kııurdu ziyâret dâ'imâ
- 7 Dıhıye'niñ çün hüsni dâni bî-^çadıl
Görinürdi şüretinde Cebre'îl
- 8 Bir hediye getürür ol mâh-veş
Hasan u Hüseyn'e ider pîş-keş
- 9 Her zamân geldikçe ol ^çâlî-semât
Dâ'imâ sıbteyn iderdi iltifât
- 10 Cebre'îl ile Muhammed Muştafâ
Otururken mescid içre pür-vefâ
- 11 Nâgehân anlar huzûra geldiler
Dıhıye'yi gördük diyü şâd oldılar
- 12 Dizlerine çıktılar Cebrâ'iliñ
Koynına el şokdılar Cebrâ'iliñ
- 13 Anları men^ç eyledi Hayrû'l-enâm
Bî-huzûr kalur diye peyk-i selâm
- 14 Mâni^ç olma anlarıñ bu kârına
Eylesün ins-i firâvân yârına
- 15 Luţf idüp çün Hâzret-i Perverdigâr
Eylemişdir anlara hıdmet-güzâr
- 16 Fâtıma der-h^çâb olunca gâhice
Mehdi-cünbân eyler idim ben gice
- 17 Emr iderdi baña Hayy-ı lâ-yenâm
Der-^çaşab nâzil olurdu ber-devâm
- 18 Didi anlar ne arar rûh-ı emîn
Vir peyâm ey şâdıķ-ı va'de'l-emîn
- 19 Dıhıye'yi zann itdiler ey ber-himem
Taleb eylerler hüdâyâ lâ-cerem

- 20 Dest-i kudretiñ dirâz itdi hemîn
Cennet-i a' lâya Cibrîl-i emîn
- 21 Kırmızı bir nâr ile aḡdar üzüm
Kıldı iḡzâr al didi iki gözüm
- 22 Aldı engûrı Ḥasan buldı sürûr
Aldı hem nârı Ḥüseyn buldı ḡubûr
- 23 Didi ol peyk-i Resûl-i Kibriyâ
İçseler şehd-i şehâdet bî-riyâ

Ḳıṣṣa-i Diger

Fâ 'i lâ tün / Fâ 'i lâ tün / Fâ 'i lün

- 1 Bir ġazâl yavrısını getürdiler
Ḥazret-i Faḡrû'l-enâma virdiler
- 2 Virdi anı der-^ç aḡab aldı Ḥasan
Ol ziyâde şâd olup güldi Ḥasan
- 3 Zâr ile hem Ḥazret'e geldi Ḥüseyn
Bende andan isterem didi Ḥüseyn
- (s.28) 4 Hem de ol çeşm-i ġazâldan geldi eşk
Ḥazi hem kıldı cedy-i fehm-i derk⁵⁸
- 5 Bir ġazâl geldi ḡuzûra nâgehân
Hem de bir yavru getürdi ol hemân
- 6 Ḥazret'e virdi selâm âhû didi
Ol lisân-ı efşah ile söyledi
- 7 İki yavrum var idi ey Muştafâ
Aldı şayyâd birini ey pür-vefâ
- 8 Süt virirken digerine der-^ç aḡab
Bir nidâ geldi baña virdi ta^ç ab

⁵⁸ Bu mısradâ vezinde sorun var.

- 9 Aldı bir ferzende ki çün nûr-ı ‘ayn
Digerini hem daği alsun Hüseyin
- 10 Al götür fahr-i cihâna ey gâzâl
İster andan çün Hüseyn-i pür-kemâl
- 11 Seyl-i eşki ‘arşa virdi zelzele
Hep melâ’ik içre düşdi velvele
- 12 Eşk-i çeşmi düşmesün hâk üstine
‘Arş-ı a‘lâ inmesün hâk üstine
- 13 Şâd olup andan Resûl-i Kibriyâ
Virdi anı aña Fahrü’l-enbiyâ
- 14 Kaatre-i eşki anıñ gör neyledi
Vaşî hayvânlar tekellüm eyledi
- 15 Kıl taşavvur hûn-ı cism-i pâkini
Eyledi al Kerbelâ’nın hâkini
- 16 Tevfîka vaşî muhâldir dâ’imâ
Rağıya’llâhu te‘âlâ ‘anhüma

Temmet

Enhâr-ı yenâbi‘ -i eltâf-ı İlâhiyye ve ser-şâr-ı menâbi‘ -i a‘tâf-ı gayr-ı mütenâhiye, ‘uyûn-ı hikmet-nümûn-ı ‘avâtıf-ı seniyye-i cenâb-ı seyyid-i veled-i âdem ve sebep-i hilkat-ı dü-‘âlem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellemden feyezân itmesiyle ebrâr u ekâbire ve ahrâr u aşâgıre ifâza olınan reşehât-ı bahr-ı füyûzât-ı Muhammediyye reşhasından ve deryâ-yı bî-pâyân-ı ‘inâyât-ı Aşmediyye cür‘asından ve emtâr-ı şehâb-ı mağabbet-i Ehl-i Beyt ü Âl ü Aşhâb-ı Muştafiyye kaatresinden istimdâd u istirşâh ve tartıf-i aqdâh-ı fevz ü felâh ve şarâb-ı nâb-ı mağabbetleriyle tecerru‘ ve istifrah u inşirâh iden Bahriye Mektûbî Otası Müdür-i Evvelî Hasan Tevfîk Efendi’niñ tab‘-ı ‘âciz ü beste ve hâme-i nâciz ü şikestesiyile işbu risâle tanzim ve pîş-gâh-ı ahibbâ-yı hânedân-ı Resûl-ı Ekrem’e ‘arz u taqdîm olınmuşdur.

Fî 21 Cemâziye’l-evvel sene 1293.

SENÎH-İ MEVLEVÎ'NİN VAK'Â-İ KERBELÂ'NIN MUKADDİMESİ ADLI RİSÂLESİ

Mehtap Erdoğan

Giriş

Maktel-i Hüseyin, Hz. Hüseyin'in ve yakınlarının Kerbelâ'da şehit edilmesini işleyen manzum, mensur veya her iki şeklin bir arada kullanılarak yazıldığı, manzum olanlarda daha çok kaside, gazel, mesnevi, terki-i bend ve terci-i bend biçimlerinin tercih edildiği edebî eserlerin genel adıdır. Hz. Hüseyin'in ve yakınlarının 680 yılında Kerbelâ'da çölde on gün susuz bırakılarak şehit edilişlerinin insanların kalbinde uyandırdığı derin acının neticesinde meydana getirilen edebî türlerden birisidir. Bu konu ilk olarak Arap edebiyatında işlenmiştir. Her ne kadar Câbir el-Cu'fî'nin Maktelü'l-Hüseyin adlı eseri ilk örnek olarak görülse de, Ebu Minhef'in Kitabı Maktel-i Hüseyin'i günümüze ulaşan ilk Maktel-i Hüseyin metni olarak kabul edilmektedir. "Yazılı ve sözlü rivayetlerden faydalanılarak meydana getirilen bu eser, daha sonra yazılan maktellerin önemli kısmı için hem muhteva hem kompozisyon bakımından kaynak teşkil etmiştir."¹ İran edebiyatında yazılan maktellerin en önemlisi Hüseyin Vaiz Kaşifi'nin Ravzatü'ş-Şühedâ adlı eseridir. Eser on bab ve bir hatimeden oluşmaktadır ve yine daha sonra yazılan maktellerin pek çoğu bu yapıya uymuştur.

Türk edebiyatında ise ilk Maktel-i Hüseyin türü eser, 763/1362 yılında Kastamonu'da yazılmıştır. Eser, zaman içinde Kastamonulu Şâzî ve Yûsuf-ı Meddâh'a nispet edilmiştir. Kenan Özçelik, hazırladığı "Yûsuf-ı Meddâh ve Maktel-i Hüseyin" başlıklı yüksek lisans tezinde eserin müellifinin Kastamonulu olduğu yönünde bir delilin olmadığını, Şâzî kelimesinin Yûsuf-ı Meddâh dışında başka bir müellifi kesin olarak göstermeye yetmeceğini, Maktel-i Hüseyin'de müellif adının geçtiği kabul edilen beytin farklı nüshalardaki ortak kelimesinin Meddâh olduğunu, ayrıca Yûsuf-ı Meddâh'ın Varka ve Gülşah adlı eseriyle söz konusu Maktel-i Hüseyin metni arasındaki bazen aynı bazen de çok benzer beyit, mısra ve ibarelere de rastlanmasının her iki eserin sahibinin aynı kişi

¹ Şeyma Güngör, TDV İslam Ansiklopedisi, "Maktel-i Hüseyin" maddesi, C. 27, s. 456.

olma ihtimalini kuvvetlendirdiğini söyleyerek ilk Maktel'i Hüseyin metninin Yûsuf-ı Meddâh'a aidiyeti üzerinde durur.² Bunun yanı sıra Emîr Sultan'ın müridlerinden olan Yahya'nın Maktel-i Hüseyin'i, Sâfi'nin Maktel-i Hüseyin'i, Nureddin Efendi'nin Vak'a-i Kerbelâ'sı Türk edebiyatının belli başlı Maktel-i Hüseyin'leri arasındadır. Lamiî Çelebi'nin Kitâb-ı Maktel-i Âl-i Resûl'ü tarihî gerçeklere daha yakın bir içeriğe sahip olmasıyla benzerlerinden ayrılır. Fuzulî'nin 1547 yılından önce kaleme aldığı, bazı eklemeler ve çıkarmalar yapmakla birlikte genel olarak Hüseyin Vaiz Kaşifi'nin Ravzatü'ş-Şühedâ'sını takip etmek suretiyle meydana getirdiği Hadîkatu's-Sü'edâ'sının, Maktel-i Hüseyin türü içerisindeki yeri ise apayrıdır.

Bütün bunlara ilaveten varlığı henüz tespit edilmemiş ya da Latin harfli metinleri ortaya konularak üzerinde incelemeler yapılmamış Maktel-i Hüseyin metnlerinin de var olabileceği herkesçe göz önünde tutulabilecek bir ihtimaldir.

İşte Süleyman Senîh'in "Vak'a-i Kerbelâ'nın Mukaddimesi" adlı eseri de bugüne kadar kaynaklarda adı pek geçmeyen makteller arasında yer almaktadır. Çalışmamıza konu olan eserin incelenmesine geçmeden önce müellifi hakkında bilgi vermek istiyoruz.

Süleyman Senîh'in Hayatı ve Eserleri

Süleyman Senîh Efendi, İstabl-ı Âmire'de görevli Bursa hanedanından Mehmet Şerif Ağa'nın oğludur. 1822'de Bursa'da Veli Şemseddin Mahallesinde doğmuştur.

1837'de İstanbul'a gelen Süleyman Senîh, Divan-ı Hümayun Kalemine, Maarif Adliye Mektebine ve Mektubî Kalemine devam eder. 1843'te Sadaret Mektubî Odasına memur ve sırasıyla hocalık, rabia, salise ve daha sonra saniye rütbelerine vasıl ve Amedî Odası namzetlerinin birincisi olur. 1853'te ordu tahrirat başkatibi olarak Erzurum, Kars, Kağızman taraflarında görevlendirilir. Dönüşünde yine Sadaret Mektubî Odasına devam eder. 1862'de teşkil olunan mühimme odası müdiriyyetine, 1864'te mütamayız rütbesi ile Tuna vilayeti mektubculuğuna tayin olunur. Vali Midhat Paşa ile geçinemediğinden istifa eder. Bir müddet sonra Bâb-ı Ser-askerî Mektubî Kalemî müdiriyyetine, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî başkitabetine, mektubculuğa,

² Kenan Özçelik, "Yûsuf-ı Meddâh ve Maktel-i Hüseyin (İnceleme-Metin-Sözlük)", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Ankara 2008.

muharebe esnasında nizam dairesi azalığına atanır ve Makam-ı Ser-askerî reisi olur. Surre emini olarak hacca gider. 1886'da Askerî Tekaüd Sandığı Nezaretine tayin edilir.

1900'de Göztepe'deki köşkünde vefat eder. Selimiye haziresinde medfundur.

“Senih’in Hatice isminde birisiyle evlendiğini ve bu evlilikten 1851 yılında Muhammet Ali adında bir oğlunun dünyaya geldiğini divanındaki tarih kıtalarından anlıyoruz. Eşi Hatice Hanım 1852 yılında, oğlu Muhammet Ali de altı yaşına varmadan 1856 yılında vefat etmiştir.”³

İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnal, Senih'i uzun boylu, kısa ve beyaz sakallı, zayıf, Mevlevî tarikatına mensup biri olarak tarif eder ve onun dinine bağlılığı ve doğruluğuyla tanınan zatlardan olduğunu söyler.⁴

Kaynaklarda Süleyman Senih'in eserlerinden bahsedilirken yalnızca onun matbu olan divanına değinilmektedir. Ancak onun divan dışında başka eserleri de bulunmaktadır. Sadece Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri adlı eserinde divanın yanı sıra “Sûzişli mersiyeleri vardır.”⁵ diyerek Senih'in mersiyelerine işaret eder. Ercan Okyay'ın hazırladığı, Senih-i Mevlevî Divanı başlıklı tezde ise divan dışında Senih'in iki eseri - Mersiye-i Şerif ve Vak'a-i Kerbela Mukaddemesi- hakkında bilgi verilir.⁶ Bursalı Mehmed Tahir'in de bahsettiği Senih'in mersiyeleri beş ayrı eser içerisinde yer almaktadır.

1. Divan: 134 sayfa olup 1275 yılında İstanbul'da basılmıştır. “Baştan sona klasik anlayışa uygun olarak tertip edilmiştir. Başta münacaat, na't, medhiye ve mersiye gibi nazım türlerine uygun nazım şekilleri yer almaktadır. Daha sonra terki-i bend, terci-i bend, tahmis, muhammes vb. çok bendli nazım şekilleri bulunmaktadır. Aralarda nazm ve kıt'alar da yer alır. Ardından tarihler gelir. Tarihleri bahr-i tavil takip eder. Bahr-i tavil bölümünden sonra gazeller, gazellerden sonra da rubailer ve kıtalar bölümü gelir. En sonda matla ve müfredler bulunmaktadır.”⁷

Divan içerisinde yer alan mersiyeler ve Hz. Hüseyin'e övgü mahiyetinde yazılmış manzumeler şunlardır:

³ Ercan Okyay, “*Senih-i Mevlevî Divanı*”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale 2005, s. 13.

⁴ İbnü'l-Mahmut Kemal İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, C. 4, Ankara 2000, s. 2148.

⁵ Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, Bizimbüro Basımevi, Ankara 2000, s. 249.

⁶ Ercan Okyay, *a.g.t.*, s. 14-15.

⁷ Ercan Okyay, *a.g.t.*, s. 15.

- 1 müseddes nazım şekliyle yazılmış 4 bentlik mersiye.
1 gazel nazım şekliyle yazılmış 7 beyitlik Hz. Hüseyin için manzume.
1 müseddes nazım şekliyle yazılmış 5 bentlik Hz. Hüseyin için manzume.
1 terkîb-i bend nazım şekliyle yazılmış 18 bentlik, 162 beyitlik mersiye⁸
1 muaşşer nazım şekliyle yazılmış 12 bentlik mersiye.
1 muaşşer nazım şekliyle yazılmış 5 bentlik mersiye.
1 müseddes nazım şekliyle yazılmış 6 bentlik bir mersiye.
1 muhammes nazım şekliyle yazılmış 7 bentlik mersiye.

2. Mersiye-i Cenâb-ı Hüseyin bin Murtazâ Der-Sûret-i Beyân-ı Vukû'ât-ı Kerbelâ, İstanbul 1273: 11 sayfalık, terkîb-i bend nazım şekliyle yazılmış 18 bentten oluşan, 162 beyitlik bir manzumedir. Eser, ayrıca divan içerisinde 10-15. sayfalar arasında da yer almaktadır.⁹

3. Tevhîd-i Hudâ-yı Na't-ı Nebî Midhat-i Ashâb Mersiye-i Şâh-ı Şühedâ Ravzâ-yı Ahbâb, İstanbul 1281: 13 sayfalık taşbasma bir eserdir. İçerisinde tevhid, münacaat, 3 na't, dört halife için yazılmış toplam 4 manzume, Hz. Hasan ve ehl-i beyt için yazılmış birer manzume, değişik nazım şekilleriyle yazılmış 5 mersiye¹⁰, Hz. Hüseyin, İmam-ı Hümmam, Ammâr bin Yasir ve Mâlik-i Ejder için yazılmış 4 medhiye bulunmaktadır.

4. Mersiye-i Şerîf, İstanbul 1288: 6 sayfalık tercî-i bend nazım şekliyle yazılmış 8 bentten oluşan 72 beyitlik bir mersiye'dir.¹¹

5. Mersiye-i Cenâb-ı Şehen-şâh-ı Kerbelâ, İstanbul 1290: İçerisinde terkîb-i bend, müseddes, müsemmen nazım şekilleriyle yazılmış dört mersiye¹² ve müseddes nazım şekliyle yazılmış bir Hz. Hüseyin medhiyesi bulunan 15 sayfalık bir eserdir.

⁸ Bu manzume **Mersiye-i Cenâb-ı Hüseyin bin Murtazâ Der-Sûret-i Beyân-ı Vukû'ât-ı Kerbelâ** adıyla İstanbul'da 1273'te ayrı olarak da basılmıştır.

⁹ Manzumenin Latin harfli metni için bk. Mehmet Arslan, Mehtap Erdoğan, **Kerbelâ Mersiyeleri**, Grafiker Yayınları, Ankara 2009, s. 611- 620.

¹⁰ Mersiyelerin Latin harfli metinleri için bk. Mehmet Arslan, Mehtap Erdoğan, **a.g.e.**, s. 634, 635-636, 637-638.

¹¹ Manzumenin Latin harfli metni için bk. Mehmet Arslan, Mehtap Erdoğan, **a.g.e.**, s. 626-630.

¹² Mersiyelerin Latin harfli metinleri için bk. Mehmet Arslan, Mehtap Erdoğan, **a.g.e.**, s. 630-637.

6. Vak'a-i Kerbelâ'nın Mukaddimesi: Senîh'in el yazması hâlinde bulunan tek eseridir. Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa No: 1039'da kayıtlıdır. 17 sayfadan oluşan eserin sonunda 1277 tarihi bulunmaktadır. 30 bentlik 270 beyit tutarında bir terkîb-i benddir. Aruzun Mef'ûlü Fa'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün kalıbıyla yazılmıştır. Eserde, 17 başlık altında Kerbela Vak'ası gerçekleşmeden önce Hz. Hüseyin'in amcasının oğlu Müslim bin Akîl'in başından geçen olaylar hikâye edilmiştir.

Esere göre olaylar Müslim bin Akîl'in etrafında şu şekilde cereyan etmiştir.

“Hz. Hüseyin Ka'be'de ikamet etmektedir. Kûfe halkı birçok mektup göndererek Hz. Hüseyin'i ısrarla Kûfe'ye davet eder. Hz. Hüseyin Kûfe'ye gitmeye karar verir, ancak öncesinde konunun iç yüzünü anlayıp kendisine rapor etmesi için Kûfelilere verilmek üzere yazdığı bir mektupla birlikte amcasının oğlu Müslim bin Akîl'in Kûfe'ye gitmesinin uygun olacağını düşünür. Mektupta şunlar yazmaktadır:

“Ey Kûfeliler!

Ey bana sevgi ve dostluklarını sunan doğru sözlü halk!

Ey muhterem dostlar!

Mektuplarınızın tamamı bana ulaştı. Onların gerçek ve saf duyguları içeren manasıyla mutlu olduk. Amcamın oğlu Müslim bin Akîl'i Kûfe'ye gönderiyorum. Kendisi şerefli ve itibarlı, yüce bir insandır. Lâyıkıyla onu ağırlayarak gönlünü yapınız. Onun memnun kalması ve hayırlı haberleri benim Kûfe'ye gelmemi sağlayacaktır.”

Mektubunda Kûfe halkına bu şekilde hitap eden Hz. Hüseyin, daha sonra Müslim bin Akîl'e dönerek şunları söyler:

“Ey sıkıntı, tasa ve keder vaktinde bana yardım eden devlet ricalimin en önde geleni!

Ey meşakkatli hâllerin yaşandığı günde yanımda olan sadık dostlarımın ve yakın akrabalarımın en büyüğü!

Vakit, fikir birliği yapma vaktidir. Zira müşkil bir işle karşı karşıyayız. Bir yandan ümmetim bütün temiz duygularıyla doğru olan şeyin yerine getirilmesi konusunda beni isteklendirmekte bir yandan da asiler ile alçaklar işbirliği yaparak beni mahvetmek ve öldürmek için acele etmekte ve şiddete başvurmakta. Bu yoldan çıkmışlığa karşı duramazsak asla kaçacak bir yerimiz yok. Şimdi doğru olan şudur ki

öncelikle sen Kûfe'ye gidip yaşlı, genç herkesin durumunu inceden inceye araştırmalısın. Eğer bize söyledikleriyle davranışları birbirine uygunsa hemen bildir ki biz de gelelim."

Bunun üzerine Müslim bin Akîl, Hz. Hüseyin'e veda ederek yola çıkar. Ancak çok geçmeden yolu üzerinde bir avcı görür. Avcının, elindeki avının boynunu kestiğini görünce kuruntuya kapılır ve içine bir şüphe düşer. Geri dönerek durumu Hz. Hüseyin'e bildirir, bunu bir uğursuzluk olarak saydığını söyleyerek özür diler. Hz. Hüseyin ona bunun için üzülmemesini, eğer bu kuruntudan kurtulamazsa yerine bir başkasını gönderebileceğini söyleyerek onu teselli eder. Bunun üzerine Müslim bin Akîl, ölümden korkmadığını bütün korkusunun sadece kendisinden ayrılmak olduğunu söyler ve ikinci kez yola koyulur. Öncelikle Medîne'ye gelip Hazret-i Peygamberin mezarını ziyaret eder. Yol arkadaşı olarak biri yedi diğeri sekiz yaşında olan oğulları Muhammed ve İbrahim'i yanına alır. Yakınlarına veda ettikten sonra Kûfe'ye gitmek üzere tekrar yola çıkar.

Pek çok sıkıntıdan sonra Kûfe'ye ulaşan Müslim b. Akîl, Muhtar adlı bir şahsın evine konuk olur. Kûfe eşrafı sık sık gelip giderek ona biat ederler. Çok kısa zamanda on sekiz bin kişi her türlü destek için hatta savaş için hazırdır. Kûfelilerin bu dostça tavırları ve iyi muameleleri karşısında Müslim bin Akîl, durumdan Hz. Hüseyin'i haberdar eder ve Kûfe'ye gelinebileceğini söyler. Bu dönemde Kûfe valisi olan Nu'mân bin Beşîr bazı önlemler aldıysa da Yezîd taraftarları bununla yetinmezler ve Yezîd'e bir mektup yazarak Kûfe'ye yeni bir vali atanmasını isterler. Yezîd bu haberi alır almaz Nu'mân bin Beşîr'in yerine Basra valisi İbni Ziyâd'ı getirir.

Sert bir mizaca sahip olan İbni Ziyâd, Hz. Hüseyin taraftarlarını yola getirmek amacıyla yola çıkar. Başına sarık sarar, yüzü sarılı, ağzı burnu örtülü bir şekilde Kûfe'ye gider. İnsanlar uzun süredir Hz. Hüseyin'i beklediği için bir Hâşimî kılığında gelen bu kişinin Hz. Hüseyin olduğunu zannederler ve onu coşkuyla karşılarlar. Nu'mân bin Beşîr de onu Hz. Hüseyin sandığı için henüz kapıyı açmadan "Ey peygamberin torunu! Bu büyük fitneye sebep olma. Yezîd sana bu yerleri bırakmaz. Sonu gelmeyecek iş için bu kadar sıkıntı çekilmez." der. Ancak Müslim bin Akîl, gelen kişinin Hz. Hüseyin olmadığını farkındadır. "Bu Hz. Hüseyin değildir, bu kişiye itibar etmeyin!" diyerek halkı uyarır. Bunun üzerine kimliğini açıklayan İbni Ziyâd'ı Nu'mân bin Beşîr içeri alır.

Ertesi gün görev başına geçen İbni Ziyâd gerek bazı vaatlerde bulunarak gerekse tehditlerle halkı kendi tarafına çekmeye çalışır. Bunu duyan Müslim bin Akîl, Muhtar'ın evinden çıkarak Hânî bin Urve'nin evine sığınır. Hânî, Müslim bin Akîl'i ağırlamaktan çok memnun olmuştur. Ancak bunu haber alan İbni Ziyâd, Hânî bin Urve'yi yanına çağırarak ona eziyetler eder ve Müslim bin Akîl'i kendisine teslim etmesini ister. Kendisine karşı çıkan ve seksen dokuz yaşında olan Hânî bin Urve'yi çırılçıplak soyarak işkencelerle öldürür.

Bunu haber alan Müslim bin Akîl, güvende olmalarını sağlamak için oğullarını Kâdî Şureyh'in evine gönderip savaş için hazırlığa başlar. Müslim bin Akîl'in etrafında ona destek olan yirmi bin kadar insanla İbni Ziyâd'ın askerleri arasında savaş başlar. İbni Ziyâd'ın da içinde bulunduğu Kasr'ı Emâre'nin etrafı sarılır. Kendi taraflarının yenilmekte olduğunu fark eden İbni Ziyâd'ın adamları İbni Şihâb, Şimr ve Eş'ase, Hz. Müslim tarartarlarına Şam'dan büyük bir ordunun geldiğini, şehre girmek üzere olduklarını, bu nedenle zarar görmeden, vakit varken dağılmaları uyarısında bulunurlar. Gayret ve karar sahibi olmayan Kûfe halkı bunu duyar duymaz dağılmaya başlar.

Öyle ki akşam olunca o kalabalıktan sadece otuz kişi kadar Kûfeli kalmıştır. Bu arada namaz kılan Müslim bin Akîl namazını bitirdiğinde geriye kalan o otuz kişinin de ortadan kaybolduğunu hayretler içinde görür. Savaşta yara almıştır, hâlsiz düşmüştür. Sa'îd bin Ahnef, onu bu hâlde yalnız bırakmayarak Muhammed İbni Kesîr'in evine götürür.

Ancak çok geçmeden İbni Ziyâd, Muhammed İbni Kesîr'i yanına çağırıp Müslim bin Akîl'i kendisine teslim etmesini ister. Muhammed İbni Kesîr "Ben, Hânî bin Urve değilim. Senin sözün bana geçmez." der. Bunun üzerine İbni Ziyâd, Muhammed İbni Kesîr'i alnından yaralar. Muhammed İbni Kesîr de ona kılıç çeker. İbni Ziyâd korkuyla kaçır. Muhammed İbni Kesîr şehit edilir.

Oğlu babasının kanını yerde koymaz; ama kendisi de sonuçta şehit olur. Bunu da haber alan Hz. Müslim, şehirden çıkmak için atına biner ve yola koyulur. Ancak İbni Ziyâd'ın adamları peşindedir. Daha fazla kaçamadan bir camiye sığınır. Atını bulurlar ama kendisinden eser yoktur. İbni Ziyâd tüm şehre Müslim İbni Akîl'in yerini haber verene pek çok ihsanda bulunacağı haberini salar. Hz. Müslim ise sabaha kadar mescidde kalır.

Sabah olunca kalkıp etrafı araştırır. Saliha bir kadından bir bardak su ister. Kadın şehrin bugünlerde çok karışık olduğunu, yabancı biri

yüzünden kendisine zarar gelmesini istemediğini söyler. Ancak karşısındaki kişinin Müslim bin Akîl olduğunu öğrenince hemen ona evinin kapısını açar. Müslim bin Akîl bu evde kalır; ama içi hiç rahat değildir. Hz. Hüseyin başta olmak üzere oğulları Muhammed ve İbrahim ile kendisi için endişelenmektedir. Endişeleri boşa çıkmaz; çünkü evinde kaldığı kadının gaddar bir oğlu vardır. Müslim bin Akîl'in, evlerinde kaldığını öğrenince hemen İbni Ziyâd'ın yanına giderek onun yerini haber verir. Muhammed Eş'as, yanına üç yüz kişiyi alarak Müslim bin Akîl'in kaldığı evin etrafını sarar. Hz. Müslim bu sırada namaz kılmaktadır. Namazı biter bitmez dışarı çıkar ve tek başına onlarla savaşıır.

Onu bu şekilde ele geçiremeyeceklerini anlayan İbni Eş'as, askerlerini evlerin çatılarına çıkarır. Yukarıdan Müslim bin Akîl'in üzerine oklar, hançerler yağar. Bütün azaları yaralanır. Ölmek üzereyken biri taşla onun alnını yaralar.

Bir evin duvarına dayanıp ayakta durmaya çalışırken Hamrân'ın oğlu Bekr acımasızca kılıcıyla onun dudağını keser. Hz. Müslim de bir darp ile onu öldürür. Çok susamıştır. Acıyıp bir kadın ona bir bardak su verir. Ancak dudağı o kadar çok kanamaktadır ki bardak iki kez kanla dolar, üçüncüsünde ise dişleri suyun içine dökülür. Müslim bin Akîl bilir ki bu su onun için şehadet şerbetidir. Zaten yaralı olan Müslim bin Akîl'in bir anlık gafletinden yararlanarak bir darp ile onu yere düşürürler. Hepsi birden üzerine hücum eder.

İbni Ziyâd'ın karşısına götürülen Müslim bin Akîl'e İbni Ziyâd, zamanın imamının kendisinin olduğunu söyler ve ona, neden isyan ettiğini sorar. Müslim bin Akîl ise zamanın imamının Hz. Hüseyin olduğunu söyleyerek İbni Ziyâd'a karşı çıkar. İbni Ziyâd, Hz. Müslim için ölüm emrini verir. Hz. Müslim yönünü Mekke'ye çevirir ve Hz. Hüseyin'e şunları söyler:

“Ey dinin imamı!
Ey ehl-i beytin en büyüğü, en yücesi!

Benim hâlim bellidir. Senin için canımı vermek isterdim. Hak, duamı kabul etti. Yolunda ölmenin vakti geldi artık. Kim bilir sen ne hâldesin! Sakın bu taraflara gelme. Zira burada din düşmanları çok acımasız. İşte ben, belanın tam ortasındayım. Bari sen buralara gelip de ansızın düşmanın pençesine düşme.

Gönlümde sonsuz bir dert, üstümde beni katledecek bir kılıç var ve ben Allah'a hamd edip Kûfe halkına sonsuz bir lanetle dünyaya veda ediyorum."

Müslim bin Akîl; Şamlı biri tarafından şehit edilir. İbni Ziyâd, Müslim bin Akîl ile İbni Urve'nin cesedlerini kanaralara asdırıp başlarını keserek Şam'a gönderir. Bu durumdan çok mutlu olan Yezîd, bu iki mübarek başı Şam'ın kapısına astırıp mahşer gününü hiç düşünmeden şenlikler düzenler.

Müslim bin Akîl şehit edilmiştir. Ancak oğulları hâlâ Kûfe'dedir. Bunu haber alan İbni Ziyâd, bu iki çocuğu saklayanın olduğunu öğrenirse onu ikiye bölerim diyerek tehditler savurur. Bu arada Müslim bin Akîl'in iki oğlu Muhammed ve İbrahim, Kâdî Şureyh'in evinde kalmaktadırlar. Kâdî Şureyh iki çocuğu da karşısına alıp babalarının şهادetini haber verir, durumu onlara anlatır. Çocuklar korku ile Kâdî Şureyh'in eteğine yapışır ve çaresizliklerini dile getirirler. Kâdî Şureyh, "Ey Müslim bin Akîl'in gözümün nuru evlatları! Medine'ye gidecek bir kervan var. Ben, bugün sizi kervanla göndereyim." diyerek onları teselli eder ve kendi oğlu Esed'le iki kardeşi yola çıkarır. İki çocukla birlikte şehrin kapısına gelen Esed, kervanın yola çıktığını görür. Muhammed ve İbrahim'i kervana yetiştirmek üzere gönderir ve onları zamansız bir yerde yalnız bırakır. Akşam olmak üzeredir ve iki çaresiz çocuk kervana ulaşamaz. Kervan gözden kaybolur. Bir iki gün yollarda çektikleri sıkıntılardan sonra civar şehirde bir bağa canlarını atarak bir su kenarında konaklarlar. Akıllı bir cariyeye onları tanır ve alıp salih bir kadın olan hanımının yanına götürür. Burada pek çok izzet ve ikram gören iki çocuk günlerce yürümenin verdiği yorgunlukla uyuyup kalırlar. O gece çocuklardan büyük olanı yani Muhammed bir rüya görür ve uyanır uyanmaz hemen kardeşine anlatır. Rüyaya göre Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Hasan ve babaları Müslim bin Akîl cennettedir. Hz. Peygamber, Müslim bin Akîl'e bu çocukları neden böyle perişan bir hâlde zalimlerin arasında bıraktın diye sorar. Müslim bin Akîl ise cevaben "Yakında onlar da senin huzuruna gelecekler ve senin hizmetinle güç bulacaklar." der. Bunun üzerine iki kardeş birbirlerine sarılarak hüznün ile ağlaşırlar.

Muhammed ile İbrahim'in, evlerinde kaldıkları kadının Hâris adında gaddar bir kocası vardır. Hâris, elinde bir mumla gelir ve ağlayan iki çocuğu bulur. Kim olduklarını araştırınca durumu öğrenir. Yüzlerine birer tokat atarak saçlarından onları birbirine sıkıca bağlar. Seher vakti iki

kardeşi öldürmek üzere Fırat'ın kenarına götürür. Karısı, oğlu ve kölesi her ne kadar yalvarırlarsa da onları dinlemez ve kölesine iki çocuğun katli emrini verir. Ancak köle, buldukları yerin kendisine mezar olacağını bilse de bu iki şehzadenin katline asla elinin varmayacağını söyler. Bu sözler üzerine gazabı artan Hâris, kılıçla kölesinin kolunu, kendisine engel olmaya kalkan oğlunun başını keser, karısını yaralar. Artık sıra o iki şehzadeye gelmiştir. Çocuklar ona: "Allah'tan kork, merhamet et. Kimsesiz ve çaresiziz. Bari bizi köle diye sat da altın ve gümüş kazan." derlerse de Hâris bu sözlere hiç iltifat etmez. Hatta ümitlerini kesip ölmeden önce namaz kılmak isteyen iki kardeşin son isteklerini bile yerine getirmez. Çocuklar her ne kadar yalvarsalar da gözyaşı dökseler de bunların hiçbiri Hâris'e tesir etmez. Çocuklar "Bari önce beni öldür de kardeşimin katlini görmeyeyim!" diye yalvarırlar. Hâris, önce Muhammed'in sonra da İbrahim'in başını keser ve vücutlarını Fırat'a atar. Fırat coşar, ağlar, taşla dövünür.

Hâris, Muhammed ve İbrahim'in başlarını İbni Ziyâd'a götürür. Ancak bu vahşet karşısında taş kalpli, sert yaratılışlı İbni Ziyâd bile gözyaşlarını tutamaz, merhamete gelir. Mukâtil adlı Hz. Peygaberin soyuna bağlı, insafı bir zata çocukların başlarını ve Hâris'i teslim eder. Ondan başları nehre atarak bu başların vücutlarına kavuşmasını sağlamasını ve Hâris'e de cezasını vermesini ister.

Mukâtil, iki başı yanına alır ve Hâris'i sıkıca bağlayarak Fırat'a götürür. Orada iki kardeşin haksız yere akıtılmış kanını görünce matemi daha da artar. Başları suya bırakır. O anda vücutlar sudan çıkarak kendilerine ait olan başla birleşirler ve iki kardeş birbirini kucaklayarak suya batarlar. Bu durum karşısında hayretler içinde kalan Mukâtil, Hâris'e döner. Önce onun eliyle ayaklarını keser, sonra gözlerini oyar, son olarak başını keser ve cesedini Fırat'a atar. Ancak onun cesedini ne su ne de toprak kabul eder. Toplanan çer çöple cesedi yakılır. Böylece daha dünyadayken vücudu cehenenneme bırakılır. Onun bu hâli de insanlara ibret olur."

Müslim bin Akîl'in Hz. Hüseyin'in yanından ayrılıp Kûfe'de şehit edilmesine kadar geçen süre içerisinde olaylara dahil olan kişilerin isimlerini, haklarında kısa bilgilerle birlikte olay örgüsünün daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacağı düşüncesiyle alfabetik olarak vermek istiyoruz.

Bir köle: Hâris'in Muhammed ile İbrahim'in başlarını kesmesini emrettiği, ancak emri yerine getirilmeyince kolunu kestiği kölesi.

Cariye: Muhammed ile İbrahim'i bir su kenarında bulup hanımına getiren ve ismi verilmeyen kişi.

Esed: Kâdî Şureyh'in oğlu. Muhammed ile İbrahim'i kervana yalnız gönderdiği için onların yakalanmalarına neden olan kişi.

Eş'ase: İbni Ziyâd'ın adamı.

Hânî bin Urve: Müslim bin Akîl'in Muhtar'dan sonra evinde kaldığı ikinci kişi. Sonunda Müslim bin Akîl'le birlikte başları kesilerek Yezîd'e gönderilir.

Hâris: Müslim bin Akîl'in oğulları Muhammed ve İbrahim'i evinde ağırlayan kadının kocası ve bu iki kardeşi katleden kişi.

H. Hüseyin: Kerbelâ'da şehit edilen Hz. Peygamberin torunu.

İbni Şihâb: İbni Ziyâd'ın adamı.

İbni Ziyâd: Kûfe valisi Nu'mân bin Beşir'in yerine atanan eski Basra valisi.

İbrahim: Müslim bin Akîl'in yedi yaşındaki küçük oğlu.

Kâdî Şureyh: Müslim bin Akîl'in güvende olmalarını sağlamak için oğullarını gönderdiği evin sahibi.

Muhammed İbni Kesîr: Müslim bin Akîl'in Muhtar ve Hânî bin Urve'den sonra evinde kaldığı üçüncü kişi. Müslim bin Akîl'i İbni Ziyâd'a teslim etmemek için Ziyâd'la savaşır ve sonunda oğluyla birlikte öldürülür, başları kesilir.

Muhammed: Müslim bin Akîl'in sekiz yaşındaki büyük oğlu.

Muhtar: Müslim bin Akîl'in Kûfe'ye ilk gittiğinde kaldığı evin sahibi.

Mukâtil: Muhammed ve İbrahim'i katletmiş olan Hâris'i öldüren ve iki kardeşin başlarını Fırat'a atarak başlarla vücudun birleşmesini sağlayan kişi.

Müslim bin Akîl: Hz. Hüseyin'in amcasının oğlu. Hz. Hüseyin tarafından Kûfe'ye gönderilir ve orada şehit edilir.

Nu'mân bin Beşir: Kûfe valisi.

Sa'îd bin Ahnef: Müslim bin Akîl'in yirmi bin kişiyle birlikte İbni Ziyâd'ın adamlarına karşı savaştıktan sonra yalnız kalması üzerine onu Muhammed İbni Kesîr'e götüren kişi.

Saliha bir kadın: Kâdî Şureyh'in evinden ayrılıp yollarda pek çok sıkıntı çeken Muhammed ile İbrahim'i evinde ağırlayan kadın. Bu iki kardeşi öldüren Hâris'in karısı.

Saliha bir kadın: Müslim bin Akîl'in Muhammed İbni Kesîr öldürüldükten sonra İbni Ziyâd'dan kaçarak sakladığı evin sahibi. İbni Ziyâd, bu saliha kadının oğlu tarafından İbni Ziyâd'a yakalattırılır.

Saliha bir kadının oğlu: Müslim bin Akîl'i evinde saklayan kadının oğlu. Müslim bin Akîl'in yerini İbni Ziyâd'a haber verir.

Şimr: İbni Ziyâd'ın adamı.

Vak'a-i Kerbelâ'nın Mukaddimesi ile Hadîkatü's-Sü'edâ Arasındaki Bazı Benzerlikler ve Farklılıklar

Senîh-i Mevlevî'nin bu eseriyle mensur olmasına rağmen Fuzûlî'nin Hadîkatü's-Sü'edâ'sında "Müslim-i Akîl'in Şehâdetin Beyân İder" başlıklı bölümde anlatılanlar arasında birçok benzerlik bulunmaktadır. Birkaç küçük ayrıntı dışında baştan sona olay örgüsü aynı doğrultuda devam eder. Öyle ki Senîh'in bu eseri, Hadîkatü's-Sü'edâ'nın Müslim bin Akîl'in başından geçenlerin anlatıldığı bölümünün nazma dökülmüş hâli gibidir. Her iki eserden aldığımız bazı belirgin bölümlerle konuya açıklık getirmek istiyoruz.

- Müslim bin Akîl'in Hz. Hüseyin'e veda ederek yola çıkışının ve yakınlarına veda edip oğullarını da yanına almasının anlatıldığı bölümden bir örnek:

"Müslim-i 'Akîl Hâzret-i İmâmı vedâ' idüp, Mekkedden Medîneye geldükde keşret-i muhâlifden ihtirâz idüp, gice ile şehre girüp Hâzret-i Resûlün merkad-i mübâreklerin ziyâret idüp, vedâ' itdi ve ol mezâr-ı şerîfden kendü menziline gitdi. El-kışşa, qarâr itmeyüp iki nev-res oğlu var idi; biri Muhammed-nâm sekkiz yaşında letâfet-i hüsle bir hürşîd-i 'âlem-tâb ve biri İbrâhîm-nâm yeddi yaşında tarâvet-i ruhsârla bir lâle-i sîrâb anları bile alup ve bâkî 'iyâl ü etfâlle vedâ' kı lup, hem ol gice Kûfe 'azmine revân oldı."¹³

Ol merd-i kâmil eski sözinden idüp nükûl
Girdi yola Medîne'ye buldı şeref-vüşûl

Leylen derûn-ı şehre girüp bîm-i hâşmdan
Eñ evvel oldı ravza-i peygambere müşûl

Andan vedâ' idüp dil-i pür-sûz u tâb ile
Öz hânesine soñra gelüp eyledi duhûl

¹³Şeyma Güngör, **Hadîkatü's-Sü'edâ Fuzûlî**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları Kaynak Eserler Dizisi I, Ankara 1987, s. 275.

Biri sekiz biri yedi yaşında iki ter
Evlâdını refîk-i tarîk idüp aldı ol

Biri Muḥammed ü İbrâhîm idi biri
Her biri gönca-i çemen-i kırbet-i Resûl

Hem ol gice baḳiyye-i evlâd u ehlini
İtdi vedâ' kıldı reh-i Kûfe'ye kıfûl¹⁴

- Müslim bin Akîl ile İbni Ziyad'ın askerleri arasında çıkan savaşta İbni Ziyad'ın adamlarının Kûfelileri Şâm'dan büyük bir ordunun geldiğini, yakında büyük bir zarara uğrayacaklarını, vakit varken canlarını ve mallarını korumaları gerektiğini söylemeleri üzerine Kûfelilerin dağılarak Müslim bin Akîl'i yalnız bırakmalarının anlatıldığı bölüm her iki eserde büyük bir benzerlik göstermektedir. Şöyle ki:

“Pes Keşîr bin Şihâb ve Muḥammed bin Eş'âş ve Şimr-i Zilcevşen gibi bed-bahtlar nidâ yetürdiler ki: Ey ehl-i Kûfe, budur Şâmdan leşker-i bî-hisâb, bu cânibe teveccüh itmişdür belki havâlî-i şehre yetmişdür. Vaḳtdür ki cemî'-i ehl ü 'ıyâlünüz esîr ola ve cümle-i mâl ü menâlüñüz noḳşân-ı ğâret bula. Kendünüze raḥm idün ve fırsat var iken her biriñüz bir cânibe gidün.”¹⁵

İbni Şihâb u Şimr ile ferzend-i Eş'âşe
Emr eyledi kim oluna tehdîd-i Kûfiyân

Bâlâ-yı kaçrdan didi anlar nidâ idüp
Ey ehl-i Kûfe olmada aḥvâliñiz yaman

Bir ceş-i bî-nihâye bugün Şâm'dan gelüp
Belki kenâr-ı şehre duḥûl itdi nâ-gehân

Şimdi esîr olup bütün ehl ü 'ayâliñiz
Mâl ü menâliñiz bulacaḳ ğâret ü ziyân

¹⁴ Senîh-i Mevlevî, **Vak'a-i Kerbelâ'nın Mukaddimesi**, Süleymaniye Ktp. No: 1039, v. 4, b. 37-42.

¹⁵ Şeyma Güngör, **a.g.e.**, s. 283.

Vakıtiyle kendi kendiñize merhamet idiñ
Bir yaña tağılıñ var iken fırsat u zamân¹⁶

- Müslim bin Akîl'in Kûfeliler tarafından savaşta yalnız bırakıldıktan sonra salîha bir kadının evine sığınarak sonunun ne olacağını düşünüp kendi kendine üzülp ağladığının anlatıldığı bölümden bir örnek:

“Âyâ benüm keyfiyyet-i hâlüm ne şûret bula? Bu tefekkürle gâhî
dil-i pür-âteşden âh-ı hasret çekerdi ve gâhî dîde-i nem-dîdeden eşk-i
nedâmet dökerdi.”¹⁷

Dir idi gâh kendüsin endîşe eyleyüp
Keyfiyyetim ne hâle olur vâşıl-ı qarîn

İşte bu guşşalarla döküp dîdeden sirişk
Kânûn-ı dilden eyler idi âh-ı âteşin¹⁸

- Müslim bin Akîl'in tek başına büyük bir mücadele verdikten sonra İbni Ziyâd'ın adamları tarafından ele geçirilmesini anlatan bölümden bir örnek:

“... bir taraftan hüçüm idüp ol şîr-i bîşe-i şecâ'ati dutdılar ve
kılduıkları 'ahd u peymânları unıtdılar.”¹⁹

Her cânibinden artık o şîr-i şecâ'âte
Töpdan hüçüm u hamle idüp bir nice cerâd

Başdırdılar i'âne-i za'f ile tutdılar
Zâlimler eyledikleri 'ahdi unıtdılar²⁰

- Müslim bin Akîl'in yakalandıktan sonra ve şehit edilmeden önce İbni Ziyâd'a zamanın imamının Hz. Hüseyin olduğunu ve onun fermânıyla Kûfe'ye geldiğini söylediği bölümden bir örnek:

¹⁶ Senîh-i Mevlevî, **a.g.e.**, v.8, b. 101-105.

¹⁷ Şeyma Güngör, **a.g.e.**, s. 288.

¹⁸ Senîh-i Mevlevî, **a.g.e.**, v. 10, b. 148,149.

¹⁹ Şeyma Güngör, **a.g.e.**, s. 290.

²⁰ Senîh-i Mevlevî, **a.g.e.**, v. 12, b. 179,180.

“Ey zâlim, İmâm-ı zamân Hüseyin bin ‘Alîdür ve ben anuñ fermâniyla bu şehre gelmişem. El-minnetü li’llâh bir imâmuñ hıdmetine ikdâm itmişem ki tarîk-ı rızâsında ölsem şehîdem ve eger öldürsem gâziyem.”²¹

Müslim didi Hüseyin-i ‘Alî’dir imâm-ı vaqt
Minnet Hudâ’ya kim o şehiñ kıldı çâkeri

Bu cânibe tarîk-i rızâsında gelmişim
Ölsem şehîdim eyler isem terk-i cân yeri²²

- Müslim bin Akîl’in şehit edilmeden hemen önce yüzünü Mekke’ye çevirerek Hz. Hüseyin’e karşı söyledikleri bölümden bir örnek:

Murâdum bu idi ki mülâzemetüñde naqd-i cân nişâr idem, el-minnetü li’llâh ki müyesser oldı ve bu huşûşda kılduğum du‘â derece-i icâbet buldı.”²³

İster idim mülâzemetiñde fedâ-yı cân
İhsân idüp murâdımı Hâk kıldı kâm-rân²⁴

- Mukâtil’in, Hâris ve Muhammed ile İbrahim’in kesik başlarıyla birlikte Fırat’ın yanına gelerek Hâris’i öldürdüğü ve kesik başları suya bıraktığı bölümden bir örnek:

“Mukâtil ol mel’ûnuñ katlin itmege merkebden indükde ve ol şehîdlerüñ kanın gördükde feryâda gelüp, nâleler kılup başları suya bırağduğda, rivâyetdür ki ol başlar suya batdılar. Muqâtil ol hâlete bir dem hayret idüp buyurdı ki; ol melûnun ellerin ve ayakların kesüp ve gözlerin çıkarup, andan başın kesüp suya bırağdılar ve su anı kabûl itmeyüp daşra bırağdı. Âhîrü’l-emr hâr u hâşâk cem’ idüp ol pelîdi yağdılar.”²⁵

Ol menzile irüp göricek hûn-ı nâ-hâkı
Feryâd u zâra geldi kılup mâtem-i tamâm

²¹ Şeyma Güngör, **a.g.e.**, s. 291.

²² Senîh-i Mevlevî, **a.g.e.**, v. 12, b. 184,185.

²³ Şeyma Güngör, **a.g.e.**, s. 291.

²⁴ Senîh-i Mevlevî, **a.g.e.**, v. 13, b. 190.

²⁵ Şeyma Güngör, **a.g.e.**, s. 300.

Şuya koyunca başları her ten çıkup şudan
Kendü serine mülhâk olup hâşıl-ı kelâm

Çucaqlayup biri birini şuya batdılar
Ol iki nev-resîde velî zâde-i hümâm

Bu hâlden Muqâtil'e çok hayret el virüp
Emr itdi qatl-i Hâris'i ber-mûcib-i merâm

Çağ' eyleyüp muqaddem eliyle ayakların
Hem daği gözlerin çıkarup bâ-ezâ-yı tâm

Başın kesüp cesedlerini şuya atdılar
Şu redd idüp atıldı kenâra o ehl-i Şâm

Toprağa gömdiler bu daği itmedi kabûl
Oldı o nâ-bekâr-ı pelîd 'ibret-i enâm

Cem' eyleyüp nice has u hâşâk yaqdılar
Dünyâda ol la'îni cahîme bıraktılar²⁶

Ayrıca Müslim bin Akîl'in oğulları Muhammed ve İbrahim'in babalarının ölüm haberini aldıkları zaman üzüntülerini ve çaresizliklerini dile getirdikleri Senîh'in eserindeki aşağıdaki beyitler doğrudan Fuzûlî'nin Hadîkatü's-Sü'edâ'sından alınmıştır.

“Âgâz-ı 'ömr mevsim-i 'ayş u neşât iken
Çarç-ı sitem-rev itdi bizi mübtelâ-yı bîm

Ahvâlimiz nolur nidelim qande varalım
Hem tıfl u hem ğarîb ü hem âvâre hem yetîm²⁷

Bununla birlikte iki eser arasında bazı farklılıklar da bulunmaktadır. Senîh'in eserinde olay örgüsü verilirken bazı ayrıntılar atlanmış ya da Hadîkatü's-Sü'edâ'da daha ayrıntılı verilen bir olay daha yüzeysel bir şekilde ele alınmıştır.

²⁶ Senîh-i Mevlevî, a.g.e., v. 16,17, b. 254-261.

²⁷ Şeyma Güngör, a.g.e., s. 294, Senîh-i Mevlevî, a.g.e., s. 13, b. 205, 206.

İbni Ziyâd'ın bir adamının Hânî bin Urve'den hile ile Müslim bin Akîl'in yerini öğrendiği bölüm²⁸, Müslim bin Akîl'i teslim etmeyen Muhammed İbni Kesîr ile İbni Ziyâd'ın askerlerinin savaşı ve sonunda Muhammed İbni Kesîr ile oğlunun başlarının kesilip kasrdan aşağı atıldığı bölüm²⁹, Müslim bin Akîl'in ölmeden önce üç dileğini sıraladığı bölüm³⁰, Müslim bin Akîl'i ilk iki kişinin öldüremeyip üçüncü kişinin öldürdüğü bölüm³¹, Müslim bin Akîl ile Hânî bin Urve'nin kesik başlarını gören Yezîd'in mektupla İbni Ziyâd'ı tebrik ettiği bölüm³², Muhammed ile İbrahim'in yolda yakalanıp zindana atıldığı ve zindancı tarafından gizlice serbest bırakıldıkları ve zindancının cezalandırıldığı bölüm³³, Müslim bin Akîl'in iki oğlunu öldüren Hârîs'in neden onları doğrudan şehre götürüp İbni Ziyâd'a teslim etmediğini açıkladığı ve İbni Ziyâd'ın Yezîd'e yazdığı mektuptan bahsettiği bölüm³⁴ ile Mukâtil'in, Hârîs'in oğlu ile kölesini gömdüğü bölüm, Hadîkatü's-Sü'edâ'da yer alıp Senîh'in eserinde bulunmayan ya da üzerinde çok az durulan bölümlerdir. Bununla birlikte Müslim bin 'Akîl'in yola çıkışı Senîh'in eserinde çok daha detaylı işlenmiştir. Yola çıkmadan önce Hz. Hüseyin'in Kûfe halkına yazdığı mektup, Müslim bin Akîl'le olan konuşması, Müslim bin Akîl'in yola çıktığında karşısına çıkan bir avcının elindeki avının başını kestiğini görmesi üzerine geri dönmesi ve Hz. Hüseyin'le bir kez daha konuştuğundan sonra tekrar yola koyulması -ki bu bölüm Senîh'in eserinde 36 beyitle oldukça detaylı bir şekilde anlatılmıştır- Hadîkatü's-Sü'edâ'da bulunmamaktadır.³⁵

Ercan Okyay; Abdülkâdir Karahan'ın, eserin nazım tekniğinin kuvvetli olmasına rağmen orijinal olduğunun söylenemeyeceği kanaatinde olduğunu belirtmektedir.³⁶ Karahan'ın bu kanaate varışını Senîh'in, eserini oluştururken Fuzûlî'nin etkisinde kalmış olmasına bağlayabiliriz. Öyle ki Senîh birçok yerde yukarıda da bahsettiğimiz gibi doğrudan doğruya Fuzûlî'nin kelime kadrosundan dahi faydalanmıştır.

Senîh'in "Vak'a-i Kerbelâ'nın Mukaddimesi" adlı eserinin metnini aşağıda veriyoruz.

²⁸ Şeyma Güngör, **a.g.e.**, s. 280., Senîh, Vak'a-i Kerbelâ'nın Mukaddimesi, 79. beyit.

²⁹ Şeyma Güngör, **a.g.e.**, s. 285-287., Senîh, a.g.e., b. XIV. bent.

³⁰ Şeyma Güngör, **a.g.e.**, s. 291., Senîh, a.g.e., XXI. bent.

³¹ Şeyma Güngör, **a.g.e.**, s. 292., Senîh, a.g.e., XXII. bent.

³² Şeyma Güngör, **a.g.e.**, s. 293., Senîh, a.g.e., XXII. bent.

³³ Şeyma Güngör, **a.g.e.**, s. 295-296., Senîh, a.g.e., XXIV. bent.

³⁴ Şeyma Güngör, **a.g.e.**, s. 299., Senîh, a.g.e., XXVIII. bent.

³⁵ Şeyma Güngör, **a.g.e.**, s. 274, Senîh, a.g.e., s. I-IV. bentler arası.

³⁶ Ercan Okyay, *a.g.t.*, s. 15.

Bismillâhırrahmânırrahîm

Vak‘a-i Kerbelâ’niñ Muqaddimesi Ya‘ni Hazret-i İmâm Hüseyin Efendimiziñ Mekke-i Mükerrmeden Cânib-i Kerbelâ’ya Teveccüh ve ‘Azîmetlerinden Evvelce Kûfe’ye İrsâl Buyurdukları ‘Ammi-zâdeleri Cenâb-ı Müslim İbni ‘Aqıl ile İki Nefer Nev-resîde Şeh-zâdeleriniñ Vuqu‘-ı Şehâdetleri Beyânındadır

(Mef‘ûlü Fa‘ilâtü Mefâ‘ilü Fâ‘ilün)

I

- 1 Gûş eyle râvi-i gam u mâtem hikâyetin
Çekmiş beyâna Hazret-i Müslim şehâdetin
- 2 Zîrâ o gün ki hazret-i sultân-ı Kerbelâ
Kurmuşdı qurb-ı Ka‘be’de beyt-i ikâmetin
- 3 Çok ‘arz-ı hâl geldi ahâl-i Kûfe’den
İlhâh ile o cânibi teşrîfe ragbetin
- 4 Tahrîren itdiler nice ‘ahd ü qarârlar
Bi’l-cümle iltizâm için icrâ-yı bey‘atin
- 5 ‘Arz u beyân idince siyâk-ı muharrerât
Kûfileriñ muhâleşat u şıdğ-ı niyyetin
- 6 Buldı dil-i imâmda icrâ-yı Haq rüsûh
Ya‘nî muqarrer eyledi Kûfe ‘azîmetin
- 7 Ammâ ki evvel itdi revân ibni ‘ammini
Tâ kim o şâhiñ eyleye ifâ sefâretin
- 8 Der-hâl Müslim İbni ‘Aqıl-i Halîl-zâd
Me‘mûren itdi tehyi’e esbâb-ı rihletin
- 9 Bir nâme yazdı Kûfe’ye sultân-ı dîn Hüseyin
Ol nâmeyi bu gûne sevâd ile kıldı zeyn

II

- 10 Bu nâme-i sa‘âdet ü mektûb-ı bî-menend
Bu nüsha-i şerîf-i kirâmî ki bend bend

- 11 Medlûlidir kefil-i sa'âdât-i uhrevî
Mefhûmıdır delîl-i kemâlât-ı nuş u pend
- 12 Benden ki şâh-ı dîn-i Hüseyn İbni Haydar'ım
Meb'ûs ol ictimâ'a ki cem'-i vefâ-pesend
- 13 Ey ehl-i Kûfe vey kılan 'arz-ı vidâd u mihr
Ey zümre-i şadîk u ahîbbâ-yı ercemend
- 14 Buldı bize cemî'-i mekâtibiñiz vüşûl
Olduğ me'âl-i şıdık u şafâsıyla neş'e-mend
- 15 Hâlâ ki Müslim İbni 'Aqîl 'ammi-zâdemiz
Kim zâtıdır şerâfet ü kâdr ile ser-bülend
- 16 İrsâl olundu ol tarafa lâyıkı bu kim
İkrâm-ı tâm ile oluna kalbi cebr ü bend
- 17 Âşâr-ı şükri sâ'ik-i teşrîfimiz olup
Ahbâr-ı hayırdır sebep-i cilve-i semend
- 18 Tahrîr-i nâme oldı pezîrefte-i hitâm
Teslîm olundu Müslim'e bâ-iltifât-ı tâm
- III**
- 19 Tevdî'-i nâmede o şeh-i âsumân-cenâb
Kıldı Cenâb-ı Müslim'e bu vech ile hitâb
- 20 Ey aqdem-i ekâbir-i a'vân-ı devletim
Vaqt-i ğam u müzâyâka vü kerb ü ıztırâb
- 21 Vey a'zam-ı eķârîb ü ihvân-ı hazretim
Rûz-ı şedâyid ü elem ü renc ü inķılâb
- 22 Vaqt-i mürâfaķat dem-i hüsni vifâķdır
Zirâ umûr-ı müşk ile keşf eyledi niķâb
- 23 Bir yandan eyler ümmet-i merhûme şıdık ile
İzhâr-ı Hâķķ olunmağâ tergîb-i bî-hisâb

- 24 Bir yandan ehl-i bağı u şeķâ ittifâķ idüp
Kaşd-ı helâkimizde kılar şiddet ü şitâb
- 25 Olmaz ise muķâvemet itmek ‘udûlde
Bir semte yok firâra da aşlâ reh-i şavâb
- 26 Şimdi şalâh odur ki gidüp sen muķaddemâ
Kıl Kûfe’de tefahhuş-ı ahvâl-i şeyh ü şâb
- 27 Ef’âli ger muvâfiķ-ı aķvâl ise hemân
Bildir o cânibe olalım biz daği revân

**Bu Hâzret-i Müslim’iñ Hareketi ve Birinci Menzilden Sû’-i
Tefe’’ülle ‘Avdetidir**

IV

- 28 Ber-muķtezâ-yı emr idüp ol gün vedâ’-ı şâh
Kıldı Cenâb-ı Müslim-i pâkîze ‘azm-i râh
- 29 Bir menzil almadan reh-i maķşûddan henüz
Bir avcı gördi şağ tarafında idüp nigâh
- 30 Fi’l-hâl elinde var idi bir şaydı kıldı zebh
Şaldı bu şey derûnına evhâm u iştibâh
- 31 Andan idüp hużûr-ı imâma mürâca‘at
Bu vaķ‘adan teşe’’üm ile oldu ‘özt-hâh
- 32 Böyle buyurdu aña cevâben İmâm-ı dîn
Ey Müslim-i huçeste-şifât u ‘azîm-câh
- 33 Çünkim tarîķ-i Haķķ’a rızâdır muhâţara
Her kim kabûl iderse olur sâlik-i İlâh
- 34 Ğâlib olur ise eşer-i vâhimeñ eger
Ğayrisini revân idelim kılma âh u vâh
- 35 Bildi rızâ-yı pâkini ‘azm-i seferdedir
‘Özt ile didi ey şeh-i kerrûbiyân-sipâh

- 36 Yok mevtden baña eşer-i ictinâba yer
Senden müfâraқatdı hemân gâyet-i hâzer

**Bu Cenâb-ı Müslîm'îñ Tekrâr 'Azîmeti ve Medîne-i Münevvere'den
Şoñra Kûfe'ye Muvâşalatıdır**

V

- 37 Ol merd-i kâmil eski sözinden idüp nükûl
Girdi yola Medîne'ye buldı şeref-vüşûl
- 38 Leylen derûn-ı şehre girüp bîm-i haşmdan
Eñ evvel oldı ravza-i peygambere müşûl
- 39 Andan vedâ' idüp dil-i pür-sûz u tâb ile
Öz hânesine şoñra gelüp eyledi duhûl
- 40 Biri sekiz biri yedi yaşında iki ter
Evlâdını refîk-i tarîk idüp aldı ol
- 41 Biri Muḫammed ü İbirâhîm idi biri
Her biri gonca-i çemen-i kırbet-i Resûl
- 42 Hem ol gice baқıyye-i evlâd u ehlini
İtdi vedâ' kıldı reh-i Kûfe'ye kıfûl
- 43 Yolda nice şedâyid ü renc ü mekârihe
Geldikçe râst oldı gam-ı gurbete hamûl
- 44 Kaţ'-ı menâzil eyleyerek irdi Kûfe'ye
Devletle itdi hâne-i Muḫtâr'a çün nüzûl
- 45 Eşrâf-ı Kûfe eyleyüp icrâ ri'âyetin
Çok çok gelür giderler alurlardı bey'atin

VI

- 46 Pek az zamânda tâbi' olup on sekiz biñ er
Ḥarb u kıtâle oldı müheyyâ çü şîr-i ner
- 47 Hep dâmen-i maḫabbetine muḫkem itdiler
Dest-i irâdeti nice a'yân-ı mu'teber

- 48 Şûretlerinde gördi kemâl-i muhâleşet
‘Arz eyledi imâma bu ahvâli ser-be-ser
- 49 Ol cânibe teveccühini eyleyüp niyâz
Tutdı huzûr-ı kalb ile teşrîfine nazar
- 50 Nu‘mân bin Beşîr ki hâkimdi Kûfe’de
Men‘a çalışdı olmadı tevbîri kâr-ger
- 51 Muhlîşleri Yezîd’e ‘Ömer İbni Şa‘d-veş
Virdi zuhûr-ı vâkı‘a-i Müslim’i haber
- 52 Mektûb yazdılar ki Hüseyin İbni Murtażâ
Şaldı bu cânibe şeref-i sâye-i zafer
- 53 Bir vâli-i bahâdıra emr it bu vaq‘ayı
Def‘ eylesün ‘ırâk gerekse saña eger
- 54 Bildi Yezîd Kûfe’niñ encâm-ı kârını
Havf-ı zevâl-i salţanat aldı qarârını
- Bu ‘Ubeydullâh İbni Ziyâd Mel‘ûnuñ Cânib-i Yezîd-i Kâfirden Qatli-
Eşrâfa Me‘mûren Kûfe’ye Vürûdudur**
- VII**
- 55 Ol hâle eyleyüp nazar-ı diqqat-i tamâm
Hıfz u hîrâs kişverine kıldı ihtimâm
- 56 ‘Âmillerin ‘ayâra urup zulm ü gadrde
Tâ buldı Başra hâkimi İbni Ziyâd’ı tâm
- 57 Bir hâ’in-i ‘anîd-i şedîd idi vâkı‘â
İmân u şefqati yoğ idi hâşıl-ı kelâm
- 58 Me‘mûr olup ekâbir-i eşrâf katline
Oldı muvaffaq ol işe la‘netle aldı nâm
- 59 Çün geldi Kûfe kurbına ol hîle-ger pelîd
Mekş ü tevaqquf eyledi tâ kim irişdi şâm

- 60 Miskîn ‘imâme şardı vü hem taylesân qodı
Taqlîd-i Hâşimî’de niqâb ile bâ-selâm
- 61 Girdikde şehre cümleten a’yân-ı memleket
Bu hey’et ile anı şanup hazret-i imâm
- 62 Teşrifine çekerler idi çünkü intizâr
Her biri kıldı gâyet-i i’zâz u ihtirâm
- 63 Almışdı halk her tarafın eyleyüp gûlû
Dârü’l-emâreye o şükûh ile tûtdı rû

VIII

- 64 Nu‘mân bin Beşîr idüp ebvâb-ı dârı sed
Zann eyleyüp Hüseyn anı urdı kelâm-ı red
- 65 Âvâz ile didi ki eyâ nuṭfe-i resûl
Bu fitne-i ‘azîmeye olma sebep meded
- 66 Şanma taşarrufuñda bu mülki Yezîd qor
Çekme qarârsız iş için renc-i bî-‘aded
- 67 Ta’n eyleyüp ahâli-i Kûfe tamâm aña
Tehdîd ile didiler eyâ re’yi zîşt ü bed
- 68 İtme mûmâna‘at bu İmâm-ı Hüseyn’dir
Necl-i Betûl ü sıbt-ı Nebî zâde-i Esed
- 69 Ol cem‘adaydı Hazret-i Müslim kılup nazâr
Bildî bu hîle oldığın izhâr idüp sened
- 70 Didi inanmaymñ bu degil Hazret-i Hüseyn
Ey halk tutmaymñ şaşın ol şahşî mu‘temed
- 71 Kıldı hücûm-ı nâsdan İbni Ziyâd havf
Yüzden niqâbını alup ol kâfir-i eşed
- 72 İzhâr idince kendüyi Nu‘mân bin Beşîr
Açdı hemân qapuyı duḡûl itdi ol şerîr

IX

- 73 Me'mûlüñ 'aksi oldu bu ahvâl-i ser-bedîd
Herkes tağıldı yerlü yerine kesüp ümîd
- 74 Tâ kim hulûl-i şubh ile şadr-ı hükûmete
Mağrûr u müstakîl geçüp ol nâ'ib-i Yezîd
- 75 Gâh itdi cebr-i kalb mevâ'id-i luţf ile
Gâh eyledi ahâliye tehdîd ile va'id
- 76 Bu hâlden habîr olıcağ Müslim-i 'Aqîl
Vehm oldu kalb-i pâkine müstevli vü resîd
- 77 Gitdi kararî hâne-i Muhtâr'dan çıkup
Hânî bin 'Urve menziline geldi ol sa'id
- 78 Taşşîş-i mesken itdi sarâyında Müslim'e
Hânî neşât-ı yümn-i kudûmıyla kıldı 'id
- 79 Taşkîk ile bu şûreti İbni Ziyâd hem
Tertîb-i bezm-i cem' idüp ol düşmen-i 'anîd
- 80 Celb eyledi o mecma'a Hânî bin 'Urve'yi
Şiddetler itdi Müslim'i teslim için pelîd
- 81 Hânî sözini redd idüp ol tîre-kevkebiñ
Didi müyesser olmayacaqdır bu maţlabiñ

**Bu İbni Ziyâd'ıñ Cenâb-ı Hânî bin 'Urve'yi İ'dâmı ve Hâzret-i
Müslim'ıñ Harbe Kıyâmıdır**

X

- 82 Hânî'ye bu mu'âmeleden eyleyüp gâzab
Hükûm-i siyâset itdi hemân ol 'adû-yı Rab
- 83 Seksen toköz yaşında idi ol yegâne pîr
Aşhâb-ı Muştâfâ'dan idi şâhib-i edeb

- 84 ‘Uryân idüp ezâ ile cism-i za‘îfini
Bir hayli tâziyâne urup virdiler ta‘ab
- 85 Oldı şedâyid-i eşer-i darbdan şehîd
Buldı maķâm-ı rahmeti ol nuħbe-i ‘Arab
- 86 Müslim işitdi bu haberi iki oğlını
Kim her biriydi bir gül-i ra‘nâ-yı müntaħab
- 87 Kâdî Şureyh hânesine gönderüp hemân
Kıldı kıyâm-ı ħarb o şeh-i Hâşimî-neseb
- 88 Teslîm-i bey‘atında olan yek-cihetlere
İtdirdi bu nidâ ile neş ü işâ‘a hep
- 89 Kim ey reh-i vefâda uran da‘vi-i şebât
Vey maṭlab-ı rızâda ġazâyı tutan eħab
- 90 Bu ġün dūr-i celâdeti işâr vaķtidir
Gencîne-i ‘akîdeti izhâr vaķtidir
- XI**
- 91 Ol ân yigirmi biñ kadar ebṭâl-i rûzgâr
Kıldı tecemmu‘ eyledi âheng-i kâr-zâr
- 92 Ĥaşr itdiler cevânib-i Ĥaşr-ı Emâre‘yi
Müslim ma‘iyyetinde o leşker niġîn-vâr
- 93 İbni Ziyâd vâķıf olunca bu şürete
Kendüsi ġaşr içinde hemân eyleyüp ġarâr
- 94 Emr itdi ‘askerîsine ħâricde ceng için
İki ħarafdan eylediler ħarbe ibtidâr
- 95 Emr-i ġıtâl o mertebede buldı iştidâd
Olmuşdı çeşme-sâr-ı ġazâ tîġ-ı ibtidâr
- 96 Ol eşca‘-ı ġuzât-ı ‘Arab Müslim-i ‘Aķıl
Olmuşdı rahş-ı ħikmete iķbâl ile süvâr

- 97 Bir elde tîğ-ı şâ'îka-girdâr-ı cân-güdâz
Bir elde rumh-ı ef'i-i ser-tîz-i hûn-nişâr
- 98 Her hamlede ider idi bir cümleyi helâk
Her na'rada kılar idi bir cem'î târumâr
- 99 İbni Ziyâd iderdi temâşâ bu hâleti
Müslim'de çün bilürdi kemâl-i şecâ'ati

Bu İbni Ziyâd'ın Kûfleri İgfâl ve Şi'âr-ı Şeytaneti İkmâl İtdigidir

XII

- 100 Mağlûb gördi 'asker-i menhûsını hemân
Hem gâlibiyet añladı Müslim'de bî-gümân
- 101 İbni Şihâb u Şimr ile ferzend-i Eş'âse
Emr eyledi kim oluna tehdîd-i Kûfiyân
- 102 Bâlâ-yı kaçrdan didi anlar nidâ idüp
Ey ehl-i Kûfe olmada ahvâliñiz yaman
- 103 Bir ceş-i bî-nihâye bugün Şâm'dan gelüp
Belki kenâr-ı şehre duhûl itdi nâ-gehân
- 104 Şimdi esîr olup bütün ehl ü 'ayâliñiz
Mâl ü menâliñiz bulacaq gâret ü ziyân
- 105 Vaqtiyle kendi kendiñize merhamet idiñ
Bir yaña tağılıñ var iken fırsat u zamân
- 106 Çün ehl-i Kûfe'de yoğ idi gayret ü şebât
Bu fıkradan tevehhüm idüp her biri o ân
- 107 Pek az zamânda cem'leri buldı tefriqa
Sür'at ile gürûh gürûh oldılar revân
- 108 Hattâ gurûb-ı şemse kadar ol sipâhdan
Kaldı otuz nefer kuşûrı kaçdı râhdan

XIII

- 109 Eyler iken şalâtı edâ Müslim-i ‘Aķıl
Anlar da gitdi ҡaldı tek ol zâde-i Hâlîl
- 110 Taldı kemâl-i hayrete olmuşdı ser-be-ser
Cism-i şerîfî hârbden âzürde vü ‘alîl
- 111 Ҙarşu gelüp Sa’îd bin Ahnef o hâzrete
Beyt-i Muḫammed İbni Keşîr’e olup delîl
- 112 Vâşıl olunca eyleyüp i’lâm Müslim’i
Aldı Muḫammed eyledi ikrâm-ı bî-‘adîl
- 113 Ğammâzlardan İbni Ziyâd işidüp bunı
İbni Keşîr’i yanına celb itdi ol rezîl
- 114 Didi ki menziliñde imiş şimdi Müslim’i
Teslîm eylemezseñ eger bî-maḫâl ü ҡıl
- 115 Hüküm eylerim siyâset ile ḫaḫķıña cezâ
Sen ey Muḫammed İbni Keşîr işte böyle bil
- 116 Bir ehl-i şevket idi o merd-i yegâne çün
Kim keşret-i ҡabâ’il idi zâtına kefil
- 117 Didi ki hiç sözüñ baña cârî degil seniñ
Hânî bin ‘Urve şanma beni añla düşmeniñ

**Bu Cenâb-ı Muḫammed İbni Keşîr’iñ Şehâdeti ve Hâzret-i Müslim’iñ
Ye’s ü Melâletidir**

XIV

- 118 Bu sözden itdi İbni Ziyâd-ı fesâd-kâr
Bir ḫarb ile cebînini mecrûḫ u zaḫm-dâr
- 119 İbni Keşîr de aña ҡıldı ḫavâle tîğ
İbni Ziyâd dehşet ile eyledi firâr

- 120 Ol pîr-i nâ-tüvânı mülâzımları anıñ
Ortaya alup eylediler hayli kâr-zâr
- 121 Oldı nihâyetinde şehîd ol yegâne pîr
Oğlı berâber idi kılpup kaçd-ı ahz-ı şâr
- 122 Ol daği itdi nice dilîrâne harbler
Babası kanın aldı şehîd oldı kâm-kâr
- 123 Çünki Muḥammed İbni Keşîr'e irüp kazâ
Oldı cemî'-i leşkeri tâlân u târumâr
- 124 Gûş itdi işte Ḥazret-i Müslim bu ḥâli de
Oldı kemâl-i ye's ile mağmûm u dil-figâr
- 125 El-kışşa bu melâl ile ol merd-i Hâşimî
Çün şehrden ḥurûc için esbe olup süvâr
- 126 Her yaña cüst-cûlar idüp istedi şırât
Gördi cevânibin sipeh-i ḥaşm ile muḥât

XV

- 127 Nâ-çâr ortasına urup bir cemâ'atiñ
İrişdi bir maḥalleye râhı o ḥazretiñ
- 128 Kim şehrden ḥurûca yolu yokdı ol yeriñ
Hem meskeniydi ehl-i nifâk u dâlâletiñ
- 129 İbni Ziyâd'a söylediler anda oldıgın
Şânından añlayup o şeh-i mülk-i saḫvetiñ
- 130 Elli mübâriz er ile Nu'mân-ı Ḥacib'i
Me'mûr kıldı kabzına ol şîr-i şavletiñ
- 131 Gördi ki kaçdına geliyor fırça-i 'adû
Bir mescid oldı câyı o şem'-i sa'âdetiñ
- 132 Esbi bulundu görmediler kendiden eşer
'Arz itdiler maḫâmına vâlî-i nekbetiñ

133 Şehre nidâlar itdirüp i'lân kıldı kim
Her kim bulup mekânın o mihr-i şerâfetiñ

134 Eylerse ger huzûrına ihzâr haqqına
Şâmil olur nihâyeti luţf u 'inâyetiñ

135 Müslim çün itdi mescid-i vîrânedede qarâr
Tâ kim irişdi şâm nihâyet bulup nehâr

**Bu Hâzret-i Müslim'in Bir 'Avretiñ Beytine Penâh Getirdiği ve
Oğlından İhânet Gördüğüdür**

XVI

136 Çıkdı o yerden etrâfı eyledi cüst-cû
Râh-ı necât arardı o zât-ı firişte-hû

137 Varmış o yerde şâliha bir 'avretiñ evi
İtdi taleb harâret ile bir piyâle şu

138 Hâtun şu virdi hem didi şimdi bu memleket
Gavgâlu bir yer oldu toplu fitne sû-be-sû

139 Sen menzirim öñinden amân git ki haqqıma
Töhmet ile olunmasun îrâd-ı güft-gû

140 Müslim aña didi ki garîbim bu şehirde
Ammâ ki ehl-i beyt-i resûlüm gerek ki bu

141 Beytiñde bir maħal virüp ârâm için baña
Hıfz eyleyüp şefâ'ate olsañ vesîle-cû

142 Ol şâliha bilince eriñ Müslim olduğın
Destin öpüp ayağına minnetle sürdi rû

143 Ta'yîn idüp derûn-ı sarâyında bir maķâm
İtdi kıyâm hıdmetine kıldı ser-fürû

144 Ol yerde gerçi yaptı bisât-ı ikâmeti
Ammâ ki Müslim'in yoğ idi hâb u râhâtı

XVII

- 145 Her hâl ü her cihetden idi hâtırın hazîn
Eylerdî geh Hüseyn için endîşe vü enîn
- 146 Dirdi ‘aceb kim ol şeh-i mazlûmuñ ‘âkıbet
Hâli nolur o servere neyler bu zâlimîn
- 147 Evlâdını tefekkür idüp gâh dir idi
Bu gurbet ilde anlara kimler olur mu‘în
- 148 Dir idi gâh kendüsin endîşe eyleyüp
Keyfiyyetim ne hâle olur vâsıl-ı qarîn
- 149 İşte bu guşşalarla döküp dîdeden sirişk
Kânûn-ı dilden eyler idi âh-ı âteşîn
- 150 Varmış meger bir oğlı o mestûre ‘avretiñ
Gaddâr u nâ-bekâr u sitem-perver ü haşîn
- 151 Ümîd-i luţf ile arayup Müslim’i o gün
Maţlûba irmeyüp eve gelmişdi hışm-gîn
- 152 Memnûn görüp anasın idince sebab su’âl
‘Avret didi irişdi bize devlet-i mübîn
- 153 Zirâ ki Müslim itdi gelüp hânemiz penâh
Elbet civârıdır bize ‘uqbâda cilve-gâh

XVIII

- 154 Hâtûna virmeyüp veled-i nâ-halef cevâb
İrdi şabâha tar olup ol gice nîm-hâb
- 155 İbni Ziyâd’a vâkı‘ayı bildirüp hemîn
Ol dağı itdi ağızı için re’y-i nâ-şavâb
- 156 Üç yüz şakî Muhammed-i Eş‘as’la ‘azm idüp
Ol hâneyi muhâşaraya kıldılar şitâb
- 157 Müslim namâzdaydı bu hâl eyledi zuhûr
Vâkıf olunca kıldı silâhıyla ‘azm-i bâb

- 158 Taşra çıkınca eyledi hamle muhâlifin
Ol şâh-bâza itdi tehâcüm nice gurâb
- 159 Cevlân ider iken tek ü tenhâ elinde tîğ
Ol ahter-i sipihr-i nübüvvet çün âfitâb
- 160 Her ne yaña teveccüh iderse sitâre-vâr
A'dâ-yı dîn olurdu perîşân u dil-harâb
- 161 Tîğ ile ol gürûhuñ idüp ekşerin helâk
Bâkîsi daği oldu gürîzende çün kilâb
- 162 Çün İbni Eş'aş añladı kim başkadır bu hâl
Kim 'âdet üzre fâ'ide kılmaz aña cidâl

Bu Kûfleriñ Cenâb-ı Müslim'i Mecrûh İdüp Tutdukları ve 'Ahd ü Peymânlarını Unutduklarıdır

XIX

- 163 Emr itdi tâ ki tamlara çıkdı şerîrler
Yağdırdılar maţar-veş aña nâvek ü hâcer
- 164 A'zâsı pâre pâre düşüp tîr ü sengden
Cerh oldu çâk çâk olup endâmı ser-te-ser
- 165 Hâşıl olup o tât'ir-i evc-i sa'âdete
Bu keşret-i sihâm-ı 'adûdan hezâr per
- 166 Pervâz itmek üzre iken rûhı uçmağa
Nâ-gâh bir sefih-i siyeh-rûzgâr har
- 167 Mecrûh kıldı taşla cebîn-i mübârekin
Kânlar aţup mehâsinine oldu la'l-eşer
- 168 Bu zağmet özge zağmlara olıcağ muzâf
Süst itdi cism-i enverini arturup keder
- 169 Hamrân'ıñ oğlı Bekr-i sitem-kâr-ı zâlimiñ
Dîvâr-ı beytine tayanurken o şîr-i ner

170 Kıldı çıqup evinden o bî-raħm tîğ ile
La‘lin cüdâ gül-i deheninden çü berg-i ter

171 Müslim de anı eyledi bir ɗarb ile helâk
Dîvâra tekye kıldı yine zâr u sîne-çâk

XX

172 Ammâ bulup ħarâreti ġâyetle izdiyâd
İtdi ħaleb Şu virmedi ol ħavm-i pür-fesâd

173 Raħm eyleyüp ħadeħle bir ‘avret virince âb
İçmek tedârükinde iken bâ-kef-i murâd

174 Cûş u ħurûŐ-ı ħûn-ı lebinden ıolup ħadeħ
Dökdi anı ol ‘avret-i pâkîze-i‘tiħâd

175 Bir daħi virdi oldu o da böyle ‘âkıbet
Buldi üçüncisinde ‘aıaŐ tâb u iştidâd

176 Te‘Őiri ile dişleri miŐl-i dür ü güher
Ĥûn-âbesiyle âba döküldi bulup güŐâd

177 Bildi bunu ki Őûrb-i Şehâdet niŐânıdır
El çekdi Şudan eyledi Mevlâ‘ya istinâd

178 Ėâfil iken o ıâ‘ir-i evc-i sa‘âdeti
Bir ɗarb ile düşürdi yere bir ħarâm-zâd

179 Her cânibinden artıħ o Şir-i Şecâ‘âte
ıopdan hücum u ħamle idüp bir nice cerâd

180 Başdırdılar i‘âne-i za‘f ile ıutdılar
Zâlimler eyledikleri ‘ahdi unutdılar

**Bu Cenâb-ı Müslim'in İbni Ziyâd Huzûrna Gitdikden Soñra Cânib-i
İmâm Hüseyn'e Teveccühle 'Arz-ı Hâl ve Tarîk-i Şehâdetden 'Azm-i
Tecellî-gâh-ı Cemâl İtdigidir**

XXI

- 181 Kayd itmeyüp ri'âyet-i âl-i peyemberi
Hayf itdiler muqayyed o cism-i münevveri
- 182 İbni Ziyâd'ın itdiler ihzâr nezdine
Ta'n ile açdı ağzını ol dîv-i serserî
- 183 Didi imâm-ı vaqte niçün eylediñ hurûc
Hâşâ tutup halîfe Yezîd-i sitem-geri
- 184 Müslim didi Hüseyn-i 'Alî'dir imâm-ı vaqt
Minnet Hudâ'ya kim o şehîñ kıldı çâkeri
- 185 Bu cânibe tarîk-i rızâsında gelmişim
Ölsem şehîdim eyler isem terk-i cân yeri
- 186 İbni Ziyâd didi ki kim katl ider bunı
Bir zâlim aldı taşra çıkardı o serveri
- 187 Müslim çevirdi Mekke'ye yüz eş-şalât idüp
Tutdı teveccühinde Hüseyn İbni Hayder'i
- 188 Didi ki es-selâmu 'aleyk ey imâm-ı dîn
Vey ehl-i beytiñ a'zam u a'lâ vü ekberi
- 189 Hâlim benim budur nicedir hâl-i hazretiñ
Hükmi baña irişdi yolında şehâdetiñ

XXII

- 190 İster idim mülâzemetiñde fedâ-yı cân
İhsân idüp murâdımı Haq kıldı kâm-rân
- 191 Zinhâr itme meyl ü teveccüh bu cânibe
Zirâ 'adû-yı dîndir eşrâr-ı bî-amân

194 • Mehtap Erdoğan

192 Ben mübtelâyım işte belâyâ-yı düşmene
Sen bâri düşme pençe-i a'dâya nâ-gehân

193 Göñlümde derd-i bî-ğad ü üstümde tîğ-ı katl
İtmekdeyim vedâ'-ı cihân u cihâniyân

194 Ben vâcibü'l-vücûda idüp hamd ile şenâ
Hem ehl-i Kûfe'ye okuyup la'n-ı bî-kerân

195 Tevhîd ile şehâdete olduğda muntazır
Bir Şâmlı pelîd şehîd itdi ol zamân

196 İbni Ziyâd Müslim ile İbni 'Urve'niñ
Ecsâdını kanâralara aşdurup hemân

197 İrsâl kıldı Şâm'a sa'âdetli başların
Vâkıf olup Yezîd-i 'anîd oldı şâd-mân

198 Dervâze-i Dımışk'a aşup ol iki seri
Şenlikler itdi añmadı hiç rûz-ı maşşeri

**Bu İbni Ziyâd-ı Ğaddâr Hazret-i Müslim'i Ğatle İctisârından Şoñra
Evlâd-ı Kirâmı Taharrisinde Olduğdır**

XXIII

199 İbni Ziyâd eyledi çün Müslim'i 'adîm
Evlâdını işitdi kim ol şehrde muğîm

200 İtdirdi kim nidâ nerede olduğın bilüp
Her kim getürmese iderim katl ile dü-nîm

201 Ğâdî Şureyh'i dehşet alup bu қаziyyeden
İhğâr idüp gelince o iki dür-i nazîm

202 Bî-ihtiyâr girye vü efgâna başladı
El virdi bundan anlara bir hayret-i 'azîm

203 Tahğkîk idince Müslim'iñ emr-i şehâdetin
İkisi birden eylediler mâtem-i elîm

- 204 Dest-i tazarru‘ ile tutup dâmenin anîñ
Dirler idi bi-ķavl-i Fuzûlî-i müstaķîm
- 205 “Âġâz-ı ‘ömr mevsim-i ‘ays u neşât iken
Çarķ-ı sitem-rev itdi bizi mübtelâ-yı bîm
- 206 Aĥvâlimiz nolur nidelim ķande varalım
Hem tıfl u hem ġarîb ü hem âvâre hem yetîm”³⁷
- 207 Ķâdî didi ki anlara ey nûr-ı dîdeler
Naķd-i revân-ı Müslim olan nev-resîdeler

**Bu Ķâdî Şureyh Şehzâdeleri Oġlı ile Kârvâna Revân İtdigidir ve
Kârvânîñ Anlar Varmazdan Evvel Gitdigidir**

XXIV

- 208 Var bir Medîne’ye gidecek bunda kârvân
Anîñ ile bugün ideyim ben sizi revân
- 209 Böyle diyüp teselli ile virdi sîm ü zer
Oġlı Esed’le anları sevķ eyledi o ân
- 210 Dervâzeye irince çün anlar ġurûb irüp
Göçmüşdi kârvân görünürdi faķaķ nişân
- 211 Siz kârvâna tîz yürüyüñ de yetîñ deyüp
Terk itdi anları Esed ol yerde bî-zamân
- 212 Bî-çâreler ġarîb ķalup hem irişdi şeb
Ġayb itdiler nazardan olup kârvân nihân
- 213 Bir iki ġün o bâdiyede püşt ü pâ urup
Çoķ çilleye şataşdılar ol iki nev-cüvân
- 214 Âĥîr civâr-ı şehrde bir bâġa cân atup
Bir şu kenârına irişüp tıtdılar mekân

³⁷ Bu iki beyit Fuzûlî’nin Hadîkatü’s-Süedâ adlı eserinden alınmıştır. bk. Şeyma Güngör, **a.g.e.**, s. 294.

215 Anda bilüp bir ‘âkile câriye bunları
Aldı götürdi seyyidesi yanına hemân

216 Pâk-i‘tikâd imiş meger ol şâliha tamâm
Minnetle kıldı ‘izzet ü ikrâm u ihtirâm

**Bu Şehzâdeleriñ Vâkı‘alarında Hazret-i Resûl’i Rü’yet İtdikleri ve
Haber-i Şehâdetlerin İşitdikleridir**

XXV

217 Tâkatlerin kesüp bu kadar gûşşa vü keder
Vardı o yerde hâba o maḥdûm-zâdeler

218 Ol gice nışf-ı şebde Muḥammed ki ekberi
Uyandırıp birâderini virdi bir haber

219 Didi kim aç gözünü degil yatma mevsimi
Zirâ ki vâkı‘amda göründi baña eşer

220 Gördüm ki Muştafâ vü ‘Alî vü Ḥasan ile
Şahn-ı behiştde pederim seyr idüp gezer

221 Didi resûl kim aña ey Müslim-i ‘Aḳîl
Ne şûret ile bu iki ma‘şûmı derbeder

222 Zâlimleriñ içinde ḳoduñ bî-kes ü ğarîb
Ol da didi cevâben eyâ mefḥar-ı beşer

223 Anlar ḥuzûruña geleceklerdir ‘an-ḳarîb
Her birisi bulur şeref-i ḥidmetiñle fer

224 Taşdıḳ idüp birâder-i aşğar daḫi bunı
Bir biri boynına şarılup ol iki güher

225 Ağlaşdılar nihâyet-i ḥüzn ü bükâ ile
Feryâd u nevḫa eylediler hûy u hây ile

**Bu Ol ‘Avretiñ Zevc-i Zâlimi Hâriş’iñ Şehzâdeleriñ Oldığı Yeri
Buldığıdır ve Teleflerine ‘Âzim Oldığıdır**

XXVI

- 226 Ol ‘avretiñ ki var idi bed-baht bir eri
Hâriş’di nâmı kendisi gaddâr serserî
- 227 Eşnâ-yı şebde gûş idüp âvâz-ı giryeyi
Buldı o şâhzâdeleriñ oldığı yeri
- 228 Fi’l-hâl üzerlerine varınca çerâğ ile
Gördi şarılmış ağlaşur iki birâderi
- 229 Tahkîk idüp kim olduğımı ol cüvânlarıñ
Sevğ itdi sû’-i kaçda şekâvet o bed-teri
- 230 Urdı tabanca yüzlerine hem de bağladı
Gisûlalarıyla birbirine muhkem anları
- 231 Vaqt-i seher kenâr-ı Furât’a revân olup
‘Azm itdi katle tîğ ile ol iki gevheri
- 232 Yalvardılar şefâ‘at ile ardına düşüp
Bir zevcesi bir oğlı ile bir de çâkeri
- 233 Söz geçmeyüp aña gâzabı buldı izdiyâd
Emr eyledi gulâmına ol fi’l-i münkeri
- 234 Didi gulâm eger bu mahal olsa mahtelim
Varmaz bu nûr-ı dîdeleriñ katline elim

XXVII

- 235 Oldı gulâma hışmı bu sözden füzûn-ter
Tîğ ile katl idüp kolın itdi şikeste-per
- 236 Bir rütbe daği itdiler oğlıyla zevcesi
Tekrâr çok recâlar aña kılmadı eşer

- 237 Men' itdigi-çün oğlı gâzab-nâk olup tamâm
Tîğ ile qatlı idüp anı kıldı bürîde-ser
- 238 Bir zağm-ı mühlik urdı hemân 'avrete dağı
Cümle mûmâna'atlarını def' idüp o ħar
- 239 Artık o şâhzâdelere eyledi hücûm
Anlar da ağlaşup didiler Ħağ'dan it ħazer
- 240 Kıl merħamet ki bî-kes ü bî-çâreyiz bizi
Bârî şatup ħulâm deyü al nuğûd u zer
- 241 Hiç iltifât itmeyüp aşlâ bu sözlere
Kaşd eyledi teleflerine ol muzırr-ı şer
- 242 Kağ'-ı ümid idüp didiler cüz'i mehl vir
Mevlâ'ya secde eyleyelim bâri muħtaşar
- 243 Te'sîr itmeyüp bu tazarru' o dînsize
Didi ki mehl virmezem imkânı yoğ size

**Bu Ħârîş Mel'ûnuñ Şehzâdeleri İshâd ve Bu Sebeple Dîn ü Dünyâsını
Berbâd İtdigidir**

XXVIII

- 244 Dökdükçe bunlar eşk-i niyâz ile âb-ı rû
Hiç itmedi teraħħum o ħaddâr-ı kîne-cû
- 245 Her biri yalvarurđı ki evvel beni şehîd
İt görmeyem birâderimiñ qatlıni deyü
- 246 Evvel Muħammed'in ser-i pâkin cüdâ kılıp
Şaldı tenin Furât'a Furât eyledi ħulû
- 247 Şoñra kesüp ser-i İbirâħîm'i cismini
Nehre atınca ağladı taşla döğündi şu
- 248 Ħârîş alup iki ser-i pâkîze-peykeri
'Arz eyleyince İbni Ziyâd'a 'aceb ki bu

- 249 O rütbe gılzet-i dil ü sengîn-ṭab‘ ile
Raḥm itdi ağladı buña ol dîv-i tünd-hû
- 250 Vardı Muḳâtil adlı bir inşâflı kişi
Şıdḳ ile ḥânedân-ı resûle muḥıbdı o
- 251 İbni Ziyâd ol iki re’s ile Ḥâriş’i
Virdi Muḳâtil’e didi kim ṭut Furât’a rû
- 252 Her başı mülḥaḳ eyle ten-i ğam-fezâsına
Hem de yetür bu ḥâ’ini anda cezâsına

Ḥâtime

XXIX

- 253 Aldı Muḳâtil ol iki re’si kı lup kıyâm
Hem bağladı o seng-dili behr-i intikâm
- 254 Ol menzile irüp göricek ḥûn-ı nâ-ḥaḳı
Feryâd u zâra geldi kı lup mâtem-i tamâm
- 255 Şuya koyunca başları her ten çıkup şudan
Kendü serine mülḥaḳ olup ḥâşıl-ı kelâm
- 256 Kucaḳlayup biri birini şuya batdılar
Ol iki nev-reside velî zâde-i hümâm
- 257 Bu ḥâlden Muḳâtil’e çok ḥayret el virüp
Emr itdi ḳatlı-ı Ḥâriş’i ber-mûcib-i merâm
- 258 Ḳaṭ‘ eyleyüp muḳaddem eliyle ayaḳların
Hem daḫi gözlerin çıkarup bâ-ezâ-yı tâm
- 259 Başın kesüp cesedlerini şuya atdılar
Şu redd idüp atıldı kenâra o ehl-i Şâm
- 260 Topraĝa gömdiler bu daḫi itmedi ḳabûl
Oldı o nâ-bekâr-ı pelid ‘ibret-i enâm

261 Cem‘ eyleyüp nice has u hâşâk yakdılar
Dünyâda ol la‘îni cahîme bıraktılar

Münâcât

XXX

262 Yâ Rab meded habîbiñ olan Muştafâ için
Yâ Rab meded e‘âzım-ı Âl-i ‘Abâ için

263 Yâ Rab meded Hadîce vü zât-ı Betûl ile
Hayber-güşâ cenâb-ı şeh-i Murtaşâ için

264 Yâ Rab meded e‘âli-i evlâd u âl ile
Sulţân-ı muhterem Hasan-ı müctebâ için

265 Yâ Rab meded cemî‘-i şehîdân-ı dîn ile
Zât-ı Hüseyin-i pâdişeh-i Kerbelâ için

266 Yâ Rab meded e‘imme-i işnâ ‘aşer ile
On dört nâ-şüküfte gül-i pür-şafâ için

267 Yâ Rab meded ol iki ciger-pâreler ile
Hûn-ı Cenâb-ı Müslim-i şâhib-vefâ için

268 Her kaatre-i sirişkini kııl cûy-ı mağfîret
Her kim bükâ iderse bu yolda gâzâ için

269 Hem eyle bâgiyân ile rûz-ı cezâda haşır
Her kim taraf çeker ise ehl-i şekâ için

270 Olmuş ezelde çâker-i Âl-i ‘abâ Senîh
Dergehlerinden olmasun aşlâ cüdâ Senîh

Ḥarrerehu’l-fakîr Meḥmed ‘Ârif, Gurre-i Muḥarremü’l-ḥarâm, sene
1277.

Sonuç

Müslim bin Akîl'in başından geçen olaylar Kerbela Vak'ası içerisinde önemli bir yere sahiptir. Müslim bin Akîl, başlangıçta Kûfe halkından gördüğü yakınlığa dayanarak Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye çağırmıştır. Bu durum Hz. Hüseyin ile onun yakınlarının, taraftarlarının ilerde yaşayacakları ve etkisi yüzlerce yıl silinmeyecek bir faciyanın zeminini oluşturmuştur. Müslim bin Akîl, Kerbelâ'nın ilk kurbanlarından ve onun Kûfe'de yaşadıkları ilerde meydana gelecek o büyük felaketin âdeti habercisi durumundadır. İşte Maktel-i Hüseyin adı verilen tür içerisinde önemli bir bölüm teşkil eden Müslim bin Akîl'in yaşadıkları, müstakil bir eser olarak belki orijinal değil, ama sağlam bir teknikte ve duygulu bir dille Senih-i Mevlevî tarafından "Vak'a-i Kerbelâ'nın Mukaddimesi" adıyla nazmedilmiştir ve söz konusu eser sayesinde bu önemli olaya ve sürece dikkat çekilmiştir. Eser, yalnızca Müslim bin Akîl'in çevresinde gelişen olaylardan bahsetmesi yönüyle bu türün diğer örneklerinden ayrılır.

III. BÖLÜM / PART III

EDEBİYAT-III / LITERATURE-III

Editör Mahmut İNAT

KARBALA AS A METAPHOR IN PAKISTANI LITERATURE

Muhammad Al-Ghazali

We can trace present Urdu literature to some 200 years of cultural development that took place in the Muslim ethos of Indian sub-continent. This culture had its deep roots in the Muslim historical self-consciousness. Their peculiar status in India in relation to the vast non-Muslim majority necessitated a strenuous effort on their part to preserve and strengthen their historical sense of identity with monumental events and their actors that influenced Muslim mind in the past.

Karbala thus occupied – among other great and impactful events of Muslim past – an important place in the popular consciousness of Indian Muslims. While for some of them it had a certain creedal and ideological significance in their peculiar doctrinal perspective, for many it assumed a great symbol of valour, commitment and sacrifice. The annual commemoration of the tragedy of 10th Muharram involving large segments of Muslim society kept the memory of this sad saga alive in the popular imagination. Details of the battle of Karbala were so graphically described to a credulous audience that these soon assumed the form of folklore more than a historical description in the people's collective memory.

The central theme of Karbala that caught popular imagination was that of heroic stance of Sayyidina Husain bin Ali (RA) and his determined unflinching struggle against the arrogant autocratic dispensation of the Umayyads symbolized in the person of Yazid b. Mu'awiya. Husain represented popular revolt of the suppressed and silenced people against Yazid who symbolized affluent and arrogant dynastic regime of the Umayyads. Husain in his courageous stand at Karbala gave expression to the suppressed voice of those who refused to accept any nexus between the Prophet's pristine legacy and the royalist demeanor exhibited by the Umayyad dispensation. There were many other important figures who shared the perspective of Husain at that critical juncture though they did not favour his policy of confrontation with the rising Umayyad regime. They included such great luminaries as Abdullah b. Abbas and Abdullah b. Umar. Both of them refused to show allegiance to Yazid; yet they

did not go along with Husain as far as engaging in a militant struggle against the all-pervasive power of the Ummayyads.

That Husain captured the popular imagination of Muslim masses throughout history and these luminaries escaped their acknowledgement was due to highly courageous show of gallantry and determined fight to the finish displayed by Husain and his handful of followers.

There are elements in the story of Karbala that invest it with a universal romanticism and popular appeal. Husain as his supreme sacrifice was reported and recorded in the annals of popular history, appeared to stand in line with such immortal heroes of humanity as Abel, Socrates, Moses and Jesus. The message of the event of Karbala was conveyed so succinctly and loudly in our literary medium that it echoed in the conscience of common man far beyond the limits of mere historical narration. Every soul more or less felt a spontaneous sympathy with the cruel assassination of Husain by his callous enemies. The element of instant shock and an overwhelming and transparent tragedy which the story of Karbala conveyed earned an immortality for its great hero. The event no longer remained confined to the time-space limitations of the story to be seen only in relation to its immediate attendant circumstances. The event transcended all these limitations and assumed the status of a human tragedy in which everyone seemed to be unconditionally on the side of its revered hero. It was the time-less spaceless and dramatic impact of this event that secured for it an immortal place in the popular conscience of Indian Muslims and found fullest expression in almost all the celebrated genres of Pakistani literature. When we look at the locus of Karbala in Pakistani literature, we find it assuming a universal metaphor for heroism; the ingredients of this heroism are: determination, commitment, bravery, courage, sacrifice, love, loyalty, altruism, and incessant fight for supreme human values of truth, freedom, human equality, dignity, honour and self-prestige. The strongest representation of Karbala has found an abiding expression in poetry far more than in any other literary genre such as drama and fiction. There is hardly any poet of note in our literary tradition who did not accentuate his poetic expression and enrich his literary capital with the metaphor of Karbala. This wide popularity of Karbala and its theme did not remain limited to the religious lore but fascinated the highest representatives of lyrical poetry also with equal force. While some poets rose to great prominence on account of their exclusive focus on Karbala like the famous Anis and Dabir of Lucknow, the rest of them

were no less inspired by its revolutionary message and intense romanticism. So much so that in the typical poetic theme of ordinary expression of love by a male for his sweetheart, idioms were richly borrowed from the theme of Kərbala. The lover who is often frustrated by separation from his beloved found a parallel between his position and that of the hero of Kərbala. The former found no way to vent his feelings of deprivation of meeting his beloved except sacrificing his self in the way of his love just as Husain laid down his life for the sake of meeting his beloved God by vindicating his love for Him.

Among the lines composed by Urdu poets that were immortalized in the literary memory of our people are the following:

قتل حسین اصل میں مرگ یزید ہے
اسلام زندہ ہوتا ہے ہر کربلا کے بعد

‘The killing of Hussain is in effect death of Yazid;
In fact, ‘Islam stands revived after every Kərbala!’

The author of this line is no less a person than Muhammad Ali Jauhar – the great lover of the Turks and an acknowledged outstanding poet of Urdu apart from his lofty locus in Muslim politics of 19th and early 20th centuries of India as the most dynamic leader .

The poets of Pakistan and also those of India (before 1947) liberally employed the theme of Kərbala and the symbolism associated with this drama to develop a rich and varied idiom for the articulation of their political defiance of the colonial and post colonial wielders of total domination and the players of ruthless power. They identified all their enemies who represented oppression and injustice with Yazid ,and every challenger who stood to confront them with Husain.

Those of our poets who did not make use of Husain for the glorification of a recent or contemporary figure, however, out number the others. They have mainly seen and projected Kərbala and its hero as an immortal source of inspiration for rising in revolutionary spirit characteristic of Husain against an oppressive, obsolete and unjust status quo and chart a way forward to reform and deliver the society from their ills. Poets employing the metaphor of Kərbala for such an altruistic aim are too many in our recent and past tradition to be counted easily. We would be confining ourselves to cite some examples of the most celebrated ones among them. These poets have greatly enriched our poetic tradition with developing a fertile vocabulary derived from a description of

events culminating in the great tragedy of Karbala. They also derive many lessons from this event that contribute to a certain interpretation and awareness of the dynamics of history. They emphasize the sacrifice of one's blood for the sake of accomplishing a noble mission in life, especially when that mission involves an intense struggle against the dominant forces of evil, forces that thrive on status quo and resist all efforts for reform and change.

Some other poets of note have also borrowed from the metaphor of Karbala, ideas and inspirations to underline the esoteric dimension of Islam. To those, specially ones who are reared in the Sufi lore, there is a certain tension, if not conflict, between the exoteric and the esoteric forces within the body politic of Islam. Such advocates of esotericism seem to have been influenced by the trend visible in Persian poetry that is represented by Hafiz Shirazi. According to this school of our poetry, the dominant forces of exotericism have been responsible for screening away the real face of Islam which according to them essentially stood for inner reform of human self. An excessive preference of the legalistic literalism exhibited by the advocates of exotericism (Ahl al-Zahir), according to this school, had its negative impact on the spiritual health and development of the Muslim community. Hence the need in their view to project and promote the inner dimension of Islamic faith and practice. For such people, Yazid and his votaries represent the custodians of exotericism who projected and often managed to promulgate their one-sided view at the cost of the deeper meaning and message implicit in the legacy of the Prophet of Islam. Some of the more extremist representatives of this view have stretched this notion too far to the extent of undermining the clear manifest meaning of the Shariah tilting all their stress towards the tariqah in contradistinction to the former. But that aspect of the issue is beyond the scope of the present discussion. Therefore, we leave it aside for the present and focus on the literary manifestations of the extensive application of the Karbala theme to enrich, expand and diversify the figures of speech in vogue in our poetry.

The central theme of Karbala has also given birth to a number of subsidiary metaphors that have become an integral part of the Urdu literary tradition. The poets cultivated through their skilful medium of verse a rich reservoir of imaginative ideas to diversify and deepen their literary acumen and genius. For example, the metaphor of blood symbolizing utmost human sacrifice has been variously employed to represent the height of humans' dedication and

commitment to the focus of their love, adoration and loyalty. Many poets are found using such expressions as: 'the ablution of those who perform the Prayer of love (Ishq) is accomplished with blood' (cf. Goopi Chand Narang, Sanihai Karbala Ba Taur Shi'ri Isti'ara, Lahore, 1991, p. 17). According to these poets, 'the truest of all testimony is the testimony of blood' (ibid, loc. Cit.). Their view is not entirely devoid of historical truth and cannot be dismissed merely as a poetic fantasy. For human history bears out the fact that the glory and glamour of the greatest kings and princes fades out of human memory, while the luster and light kindled by the blood of a martyr is never extinguished. Also it often happens that in the very life-time of powerful monarchs and emperors, the apparently helpless death of certain exceptional gems and giants of humankind at their hands secures for these heroes – the supreme symbols of courage and sacrifice- an abiding moral victory – a victory that puts their enemies' naked physical power to shame holding them to public ridicule for ever. Thus history bears ample testimony to the fact that moral victory soon supercedes physical conquests. As our greatest poet, a poet laureate of all times, says in his famous line:

نه گور سکندر نه قبر دارا مٹے نامیوں کے نشان کیسے کیسے
 "Neither could survive the grave of Alexander nor that of Darius,
 See how these "celebrities" were wiped out by the tide of time!

But contrary to this fate of extinction in the debris of history has been the case of all those men of honor, truth and commitment who refused to bow before the mightiest of monarchs because they refused to subject truth and justice to the arbitrary will of the users of sheer unscrupulous power. Leaving the most glamorous examples of the greatest men, the Divine Messengers who offered their own lives as token of their testimony to the truth of their mission apart, human history is replete with many other shining examples of such exalted character. Death of the great companion of the companions (tabi'i) Sa'id b. al-Jubair at the hands of the autocratic ruler of Iraq Hajjaj b. Yusuf, death of Muhammad b. Abdullah b. Hasan, popularly known as al-Nafs al-Zakiyyah, a descendant of the hero of Karbala by the allies of the second Abbasid Khalifa Abu Ja'far Mansur and scores of other examples in our history furnish sufficient proof of the truth of the above statement. Incidentally, history repeated the irony of Karbala in a strange fashion. The second incumbent of the office of Khalifa in the Umayyad dynastic order felt threatened and challenged by a descendant of

the Prophet's daughter. The same kind of drama with many common features was enacted in the reign of second occupant of the Abbasid throne Abu Ja'far Mansur as well. The latter felt threatened and was soon challenged by Al-Nafs al-Zakiyyah. He had to be eliminated by the new rulers. It seems every new dynasty and dictatorship finds itself constrained to foreclose the doors of prospective challenges to their newly wrested authority. In other words, every fake claimant of a position has, perhaps through an instinct of self-preservation, an ability to locate the source of threat and identify his potential challenger even before the latter even thinks of taking an initiative in that direction. As the Persian saying goes:

هر فرعونے را موسی

"For every Pharoee there is a Moses",

It is perhaps true that for every usurper there is a Hamlet. When real gold is available in the market fake one becomes difficult to sell. The litmus test of the bearers of the torch of truth is that all symbols of falsehood should feel a threat to their survival in front of them. Just as when sun rises, night disappears. When a genuine man appears on the stage of history, all fake men feel they were doomed and their ill fate was going to befall them sooner or later. Even if they complete their biological lease of life they are soon jettisoned into oblivion and fade out of the centre stage of history.

Some other poets have focused their literary pursuits on showing the personal traits of the hero of Karbala deriving there from a role model of true allegiance to the ideals of Islam. They have shown these traits in sharp contrast to the stance of those conformists who are ever ready to declare their allegiance to this or that wielder of worldly power. However, the eulogical tributes of these poets remain limited to the infantile stage of Husain's life. It is the stage where he appears as a dear and darling grand child of his maternal grand father – the greatest of all men who lived in history. Apart from this early biographical projection, he makes his debut-as far as our literary accounts are concerned- at the charged and tragic scene of Karbala as its main hero and supreme martyr. In the latter stage, Husain is seen as following the great example of yore set by his glorious precursor Hamza (RA), the master of all martyrs, the example of the second Khalifa 'Umar (RA) as well as the example of his own father 'Ali (RA). They all laid down their lives for the noble cause of faith, truth and justice. It is indeed surprising that Husain's participation in the historic campaign for the

conquest of Constantinople has been more or less ignored by most of our poets. This was the campaign promised with sure victory by the Prophet (SAW) For this reason a great many companions of the Prophet (SAW) participated in this battle with exceptional spirit and zeal. The list of these participants is long and includes on the top the great host of the Prophet (SAW) at Madina Abu Ayyub al-Ansari.

Most of our poets however, have tried to bring to light universal human values that are loudly conveyed by this matchless martyrdom. They have underlined the importance of certain basic traits of human personality such as perseverance, courage and the strength of character without which such a supreme example of martyrdom can not be set.

They have also tried to project Husain as an example par excellence of those essential traits of leadership that are a hall-mark of a true Muslim leader. According to them such a leader must be an embodiment of the values advocated and upheld by him. When these supreme values of life are threatened by worldly powers, a true Muslim leader is ready even before his followers to court death. He thus negates himself in order to affirm his lofty principles. Such a leader records on the annals of history his testimony inscribed in his own blood.

Alongside early expressions of the tragedy of Karbala in Urdu and Persian at a time when Urdu was still in its formative stage, the other vernaculars of our country had already been influenced by this theme as a kind of folklore. We find in Saraiki, Sindhi, Baluchi and Punjabi ample collection of poetry dedicated to the hero of Karbala and his followers. Some of these popular poetic expressions were mere lamentations over the brutal mass murder of the grand son of the Prophet (SAW) and his helpless family and children. These popular native representations of Karbala hardly went beyond this versified wail over their travail.

However, with onward development of Urdu literary idiom these expressions gradually assumed the form of a full-fledged genre of Marthia. The city of Lucknow – a great centre of Muslim culture and literary accomplishment during the 19th and early 20th centuries- witnessed, nursed and patronized this genre enabling it to reach un-paralleled heights. This genre became so advanced that it formed an integral part of Urdu literary tradition. This development was epitomized by the most celebrated and monumental work issuing from the pen of

one of the greatest historians and literary critics of India namely Shibli Nu'mani, his work entitled: *Muwazana-i-Anis-o-Dabir*. Anis and Dabir were two giants of this genre as it evolved and developed in the literary metropolis of India that was Lucknow.

The universal human appeal of the theme of Karbala as accentuated in the poetry of Muslims, also found echo in many such attempts by non-Muslim poets of the sub-continent. Worthy of mention among them are Maharaja Balwan Singh, Kunwar Sain Muztar, Josh Malsiani, Rupkumari (woman) and Baba Kirshan Gopal Maghmum. The list is longer and includes the famous living poet of India Muhindar Singh Bedi, a Sikh migrant from Pakistani Punjab.

We have already cited the celebrated verse of the great Muslim leader – who was not only the relentless advocate of the Turkish Khilafat in the world but was an untiring striver for the cause of the Turkish people in general – namely Muhammad Ali Jauhar (d. 1931). He also says elsewhere:

کہتے ہیں لوگ ہے رہ ظلمات پر خطر
کچھ دشت کربلا سے سوا ہو تو جا نیے

‘People say that the path passing through dark seas (the path of hard struggle) is filled with dangers and risks;

‘pray tell if it is more daunting and dangerous than the desert of Karbala?’

جب تک دل سے محو نہ ہو کربلا کی یاد
ہم سے نہ ہو سکے گی اطاعت یزید کی

‘Untill the memory of Karbala is deleted from the heart;

‘We have no capacity to submit to any Yazid.’

According to a contemporary critic of Urdu poetry, Gopi Chand Narang (ibid p. 30), ‘it is not improbable that Jauhar might have been influenced by the great poet – philosopher Muhammad Iqbal (1938), who had written a whole poem which is included in his Persian work: ‘Mystries of Selflessness’ translated from the Persian by the famous English Orientalist A.J. Arberry (pub. 1918). This poem is titled:

در معنی حریت اسلامیہ و سر حادثہ کربلا

‘On the meaning of Islamic freedom and secret of the tragedy of Karbala’

This poem of Iqbal consists of 28 lines. We are not here dealing with Persian poetry. Suffice it to say that in this poem Iqbal underlines the event of Karbala as a lasting message of freedom, honour and commitment to the

principle of Khilafa, that embodies the doctrine of Divine unity. This doctrine, according to Iqbal, is operationalized only when it is translated in the form of concrete action in history. In the same Persian collection of Iqbal, we find another poem dedicated to Sayyida Fatima. In this poem there is also a reference to Husain – Says Iqbal:

در نوائے زندگی سوز از حسین
اهل حق حریت آموز از حسین

‘In the melody of life, tenderness and intensity come from Husain;

‘The followers of the path of Truth have learnt the meaning of freedom and honour from Husain’

In another famous work of Persian poetry by Iqbal entitled: ‘Javed Nama’ (Epistle to Javed, pub. 1932), he wrote a poem to eulogize Tipu Sultan the great Muslim hero of India. In this poem, he pays tribute to this great Indian Martyr in the following epithet: ‘heir of the charm of Husain.’ (وارث جذب حسین).

These few examples of Iqbal’s notice of Karbala and its hero in Persian verse apart, we revert to some of the most celebrated and widely sung lines in Urdu that Iqbal produced. These few lines became part of our literary lore for good. Says Iqbal:

حقیقت ابدی ہے مقام شبیری
بدلتے رہتے ہیں انداز کوفی و شامی

‘The position of Shabbir is a permanent reality;

While the whims and ways of Kufis and Shamis (people of Kufa and Syria) keep changing’

He also says:

غریب و سادہ و رنگین ہے داستان حرم
نہایت اس کی حسین ابتداء ہے اسماعیل

‘strange, simple and colourful is the saga of Haram’;

‘it culminates in Husain and originates from Ismail’

The last line has assumed the form of a very common and frequently used proverb in Urdu language to this day.

In recent times, Pakistan and India witnessed the emergence of a progressive school of poets who espoused the philosophy of Marx for revolution. Prominent among these poets have been Faiz of Pakistan, and Ali Sardar Jafari

of India. Faiz has composed many poems using Karbala and its hero as symbol of progressive forces' resistance against the powers of oppression and exploitation. In one of his last poems, he lamented the killing of poor armless Palestinian refugees of Beirut by brutal Israeli forces. The title of this poem is: 'A song for the Karbala of Beirut'.

Another progressive poet of recent era has been Makhdum Muhyiddin. He wrote a poem to pay tribute to the famous hero of Africans and civil rights, activists in America, Martin Luther King. In this poem he describes the sad assassination of Martin Luther King in the following words:

یہ شام شام غریباں ہے، صبح صبح حنین
یہ قتل قتل مسیحا، بہ قتل قتل حسین

'this evening is the evening of the destitute stranded at Karbala, this morning is the morning of Hunain;

This murder is the murder of Messia and this killing is the killing of Husain'.

Thus we find that Karbala, its great hero, all other actors and events associated with this tragedy, have been transformed over a period of time into a universal idiom for dissent and defiance, revolt and rebellion and have been liberally applied in many languages including Urdu, the lingua franca of the Islamic Republic of Pakistan .

SORGUNLU SIDKI BABA DÎVÂNÎ'NDA KERBELÂ

Bayram Durbilmez

Giriş

Sorgunlu Sıdkı Baba'nın adı Hacı, soyadı Gök, mahlası Sıdkı'dır¹. 1898/ 99'da, Yozgat'ın Sorgun ilçesine bağlı Tiftik köyünde doğmuştur². Babası Hüseyin, annesi Pembe'dir. Gökhasanoğulları sülâlesindedir. İki defa evlenmiş, üç oğlu, iki kızı olmuştur. Altı yaşında iken Kur'an-ı Kerim okumaya başlamış, 12 yaşına kadar köyündeki hoca mektebine devam etmiş; Tataristan'dan gelerek Tiftik köyünde imamlık yapan İdris Hâfız'dan³ aldığı derslerle dinî bilgilerini arttırmış ve hafız olmuştur. 12 yaşından sonra, kısa aralıklarla, Yozgat ve Konya'da medrese tahsili yapmış; Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Askerlik görevini yazıcı olarak, Cizre ve Zaho'da yapmıştır. Konya ve Sorgun'a bağlı çeşitli köylerde imam olarak görev yapmıştır. Kâdirîlik tarikatına mensuptur. Sorgunlu Sıdkı Baba'nın Kâdirîlik tarikatına girmesine Sorgun'un Burunören köyünden Osman Baba vesile olmuştur. Hacı Gök'e/ Sıdkı Baba'ya "altı yüz ders" veren Osman Baba, onu Mahsenli "Ali Sırru'l-Aziz"e yönlendirmiştir. Uzun süre imam olarak görev yapan Sorgunlu Sıdkı Baba, imamlık vazifesinden ayrılarak, 1945'te Kırşehir'in Çiçekdağı ilçesine bağlı Mahsen köyüne giderek orada Kadirîlik tarikatı şeyhlerinden, aslen Horasan'dan gelmiş olan Ali Baba'ya intisap etmiştir. 1952'de Sivas'a giderek orada tarikatın büyük şeyhi Şeyh Hacı Vahit Efendi'den irşat emri almıştır. Mahsen'deki şeyhi Horasanlı Ali Baba'nın "seyahat et!" emri üzerine Kayseri, Sivas, Malatya, Diyarbakır ve Elâzığ-Palu'ya gitmiştir. Uzun süren bu seyahatten sonra kendi köyüne dönerek irşada devam eden şair, 24 Şubat 1961 Cumartesi günü, Ramazan ayının dokuzuncu gecesi saat 21.30'da vefat etmiştir. Mezarı Tiftik köyündedir.

¹ . Şairin adının Sıtkı, soyadının Gök olduğu kimi kaynaklarda yazılmaktadır (Doğan 1988:338, Oğuz 1994: 145, Abdülkadiroğlu- Özkan 1994:81, Güzel 1999: 480). Kaynak kişi Hüseyin Cahit Yalçın'ın verdiği bilgiye göre şairin adı "Sıdkı" değil, "Hacı"dır. Nüfus kayıtları da bu bilgiyi teyit etmektedir.

² . Kimi kaynaklarda şairin doğum tarihi 1896 olarak geçer (Doğan 1988:338, Oğuz 1994: 145, Abdülkadiroğlu- Özkan 1994:81.).

³ . Bazı kaynaklarda şairin Hafız Hoca'dan ders aldığı yazılıdır (Doğan 1988: 338, Oğuz 1994: 145). Hüseyin Gök 17.04.1992 tarihinde yaptığımız görüşmede, babasının İdris Hâfız'dan ders aldığını belirtmiştir. Hafız, burada isim değil sıfat /unvan olarak kullanılmıştır.

Bâdeli halk şairlerinden Sorgunlu Sıdkı Baba, delikanlılık yıllarında, ikinci evliliğinden sonra ve imamlık yaptığı yıllarda üç ayrı rüya görmüştür. Şiirlerini "mahzer" adı verilen bir müzik âleti eşliğinde kendine has bir nağme ile söylemiştir⁴. Atışma yapabildiğine dair bilgiler de vardır. Sorgunlu Sıdkı Baba, şiirlerinin bir kısmını sağlığında toplayarak "Dinî ve Ahlâkî Öğütler" adıyla Yozgat'ta yayımlatmıştır (Gök, 1952). Şiirlerinin yer aldığı en önemli kaynak, Sıdkı Baba'nın kendi tertip ettiği el yazması defteridir. 152 yaprak / 304 sayfa tutarındaki el yazması defter düzensiz bir hat ile, Osmanlı-Türk harfleriyle yazılmıştır. "Dîvân" adı verilen defterin orijinali şairin oğlu Hüseyin Cahit Gök tarafından bize verilmiş olup bir fotokopisi de özel kütüphanemizdedir. Sıtkı Baba'nın şiirlerinin yer aldığı başka bir kaynak da büyük oğlu Hüseyin Cahit Gök tarafından tertip edilmiş küçük ebatlı bir cep defteridir. Bu kaynaklardan yararlanılarak Sorgunlu Sıdkı Baba Dîvânı adlı bir kitap hazırlanmış, Kayseri'de yayımlanmıştır (Durbilmez 2003).

Sorgunlu Sıdkı Baba Dîvânı'nda yer alan Kerbelâ ile ilgili şiirler sistematik tahlil yöntemiyle ele alınarak incelenecektir.

Kerbelâ Faciasının Sorgunlu Sıdkı Baba Dîvânı'na Yansımaları

Bağdat'ın yaklaşık 100 km. güney-batısında yer alan Kerbelâ'da İmam Hüseyin ve yakınlarının 10 Muharrem 61 (10 Ekim 680)'de katledilmeleri İslâm dünyasının bütün milletlerinin edebiyatlarında yankı bulmuştur (Güngör 2003: 456, Öz 2002: 271, Kurtuluş 2002: 272-273, Uzun 2002: 274). İmam Hüseyin'in hayatı efsanevî bir hüviyet kazanarak sözlü kültürde dilden dile aktarılmış ve bir "Kerbelâ kültü" oluşmuştur.

İlk olarak Araplar arasında başlayan maktelin Türk edebiyatındaki ilk örneği –yeni bilgi ve belgeler bulunana kadar- Kastamonulu Şâzî'nin Dâstân-ı Maktel-i Hüseyin'idir (Güngör 2003: 456). İmam Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesini anlatan manzum ve mensur eserlere Maktel veya Maktel-i Hüseyin adı verilir. Nazım- nesir karışık olarak oluşturulan, yalnızca nesir veya yalnızca manzum olan maktel örnekleri vardır. Bu tür eserlere Mâtem-nâme, Kerbelâ-nâme gibi adlar da verilmektedir (Güzel 1999: 575-576).

Tarihî olay- edebiyat ürünü ilişkileri bağlamında Kerbelâ faciasının Sorgunlu Sıdkı Baba Dîvânı'na yansımaları "sistematik tahlil" yöntemiyle ele alınmadan önce Kerbelâ olayı hakkında kısaca bilgi verilmesinde yarar vardır.

⁴ . Büyük oğlu Hüseyin Cahit Gök, sağlığında iken babasının kullandığı doksan dokuz (99) halka ile çevrili, mahzer adlı bu defî usta bir maharetle kullanarak Sıdkı'nın şiirlerinden örnekler sergiledi. Kaydettiğimiz ses bandı BD özel arşivindedir.

Kerbela Faciasını Hazırlayan Olaylar

Yaklaşık 20 yıl kadar bir süre halife olarak hüküm süren Muâviye, kendisinden sonra oğlu Yezid'in halife olarak atanmasını ister. Halkın Yezid'e biat etmesi için büyük çaba gösterir. Hicret'in 60.yılı Recep ayı başlarında (M.680 Nisan ayı) Muâviye'nin vefatı üzerine Yezid halife olur ve halkın tamamı biat etmeye zorlanır. Ona biat etmeyen İmam Hüseyin, Medine'nin ortamını karışık görerek, 28 Recep H.60/ 4 Mayıs 680'de, baba bir kardeşi olan Muhammed bin Hanefiyye dışındaki ailesi ve dostlarıyla Mekke'ye doğru yola çıkar. Şaban ayının üçüncü günü (9 Mayıs 680) Mekke'ye varır. Kûfe halkı İmam Hüseyin'e mektup yazarak Kûfe'ye gelmesini ister ve kendisine biat edeceklerini bildirir. İmam Hüseyin, bunun üzerine Ramazan ayının yarısında Müslim bin Akîl'i Kûfe'ye gönderir. Kûfe'ye varan Müslim aracılığıyla on iki / on sekiz bin kişi İmam Hüseyin'e biat eder. Bu haberi ve İmam Hüseyin'in Kûfe'ye gideceğini öğrenen Yezid, Kûfe'nin hâkimi Numan bin Beşir'i görevden alarak yerine Ubeydullah bin Ziyad'ı atar; Kûfe'de Müslim bin Akîl'in Mekke'de de İmam Hüseyin'in öldürülmelerini emreder. Bunları duyan İmam Hüseyin, mübarek topraklarda kan dökülmemesi için, Hicret'in 60.yılı Zilhicce ayının sekizinci günü Mekke'den ayrılarak Irak'a doğru yola çıkar. Hicretin 61. yılı Muharrem ayında, Ubeydullah bin Ziyad'ın baskısıyla sığınak ve suyu olmayan Kerbelâ çölünde Hür bin Yezid tarafından durdurulur. Ubeydullah bin Ziyad'ın elçisi Ömer bin Sa'd da dört bin savaşçısıyla Kerbelâ'ya gelir⁵. Otuz iki süvari ve kırk piyadeden oluşan İmam Hüseyin'in kafilesi suya ulaşmasın diye, Fırat nehri kıyısına beş yüz süvari -Aşure gününe üç gün kala- görevlendirilir. Susuz bırakılırlar. Muharrem'in dokuzuncu günü (Tasuâ) İmam Hüseyin'in kafilesi ablukaya alınır ve Aşure günü otuz bin savaşçının saldırısına uğrarlar. İmam Hüseyin ve yakınlarından toplam 72 kişi şehit edilir (Köksal 1979, Demircan 1996, Kılıç 2001, Algül 2009).

Tarihî Olayın Edebî Ürünlere Yansımaları

Kimi edebiyat ürünlerinin tarihî olaylarla ilişkisi bilinmektedir. Halk şairleri "toplumu derinden etkileyen" olayları şiirlerinde dile getirerek tarihî olayların belleklerde yaşamasını sağlar, böylelikle toplumu bilgilendirme işlevini de yerine getirmiş olur (Durbilmez 2000, Durbilmez 2007). Sıdkı Baba Dîvânı'nda da toplumu yakından ilgilendiren tarihî pek çok olaydan

⁵ . Hür bin Yezid, pişman olarak İmam Hüseyin'in yanına geçmiş ve onu savunurken şehit edilmiştir.

bahsedilen türlü şiirler mevcuttur. Sorgunlu Sıdkı Baba bu şiirleri yazmakla kalmamış, sözlü kültür ortamlarında Kâdirlik yoluna mensup kişilerin huzurunda "mahzer" adı verilen ve şaman davuluna benzer bir âlet eşliğinde kendine has bir ezgi ile icra etmiştir.

Bu şiirler arasında Kerbelâ ile ilgili olanlar da bulunmaktadır. Kerbelâ faciası ile ilgili aktarılan bilgilerin mekân, zaman ve şahıslar yönünden tarihî gerçeklere uygun olup olmadığının anlaşılabilmesi için elde edilen şiir örnekleri incelenecektir.

Mekân

Kerbelâ çöldür: “Kerbelâ didiği bir çöldür vâdi” (Durbilmez 2003: 312). Buradaki sıcaklık dudağı-dili kurutucu, yakıp kavurucu çöl sıcaklığıdır: “Kerbelâ-veş dudak dilim kurudu
Yakdın Kâdir Mevlâm sula da kandır” (Durbilmez 2003: 233).

Kerbelâ'nın sıcaklığına dayanmak imkânsızdır:
“Kim dayanır Kerbelâ'nın nârına” (Durbilmez 2003: 289).

İmam Hüseyin ve yakınları Kerbelâ çölünde çadır kurarlar:
“Kerbelâ çöline çadırı kurdık” (Durbilmez 2003: 311).

Kerbelâ yakınlarında Fırat nehri vardır. Bu sebeple Kerbelâ ve Fırat kimi dizelerde birlikte geçer: “Kerbelâ'ya geldi Fırat kenârı” (Durbilmez 2003: 233). Fakat Fırat kenarı askerlerle çevrilerek İmam Hüseyin ve yakınlarının suya ulaşmaları on gün engellenmiştir:
“Fırat'dan yana da düzeltdi yolu
On gün su içmedi kurudu dili” (Durbilmez 2003: 233).

Bu durum İmam Hüseyin'in ağzından da kimi dizelerde ifade edilir:
“Susuz kaldım Kerbelâ'nın çölünde” (Durbilmez 2003: 311).

“Kerbelâ çöline çökdi bir duman
Ehl-i beytiñ susuz hâlleri yaman” (Durbilmez 2003: 311).

Dayanılmaz sıcaklıkta susuz kalanlar ölümle pençeleşmişlerdir:
“Kediler su yolın itdiler zulüm
Ağzımın içinde kurudu dilim
Kerbelâ'da bizi karşılar ölüm” (Durbilmez 2003: 311).

“Yaradan Hâlik'im yazmış alınma
Susuz şehîd olan bir benem benem” (Durbilmez 2003: 311).

“Şimr-i melûn geldi suyu bağladı
Susuzlukla ciğerimiz dağladı” (Durbilmez 2003: 312).

Kerbela çölünde İmam Hüseyin ve yakınlarının kanları akıtılmıştır:
“Kerbela çöli de kana boyandı” (Durbilmez 2003: 313).

“Kerbela çölünde Hüseyin kanı” (Durbilmez 2003: 280).

“Kerbela çölünde akan kanlara” (Durbilmez 2003: 352).

Kerbela'da İmam Hüseyin ve yakınları şehit edildiği için bu topraklar
Müslümanların ziyaret yerlerinden biri olmuştur:

“Sahabe, evliyâ tolıdır tolı
Oradan Bağdâd'a dönderiñ yolu
Ziyâret eyleyiñ Kerbelâ çöli
Uçuñ kuşlar uçun Mekke'ye doğru” (Durbilmez 2003: 280).

Zaman

Kerbela olayları Hicret'in 60. yılında başlamış ve Hicretin 61. yılı
Muharrem ayında acı bir şekilde son bulmuştur. Bu zaman Sorgunlu Sıdkı
Baba Dîvânı'da da tarihî gerçeklere uygun olarak geçmektedir. İmam
Hüseyin'in Hicret'in 60.yılı Zilhicce ayında Kûfe'ye gitmek için yola çıkışı
ve Müslim bin Akil'in şehit edilmesi Sorgunlu Sıdkı Baba'nın bir
dörtlüğünde şöyle dile getirilir:

“Senemiz altmışdır Zilhicce ayı
Bu sene yazımız karalı Mevlâ
Azm-i râh eyledim ey Kûfe diyü
Şehîd olan Müslim yaralı Mevlâ” (Durbilmez 2003: 233).

Hicretin 61. yılı Muharrem ayında, Ubeydullah bin Ziyad'ın baskısıyla
sığınak ve suyu olmayan Kerbelâ çölünde Hür bin Yezid tarafından
durdurulmaları, Ubeydullah bin Ziyad'ın elçisi Ömer bin Sa'd'ın dört bin
savaşçısıyla Kerbelâ'ya gelişi de şöyle dile getirilir⁶:

⁶ . Hür bin Yezid, İmam Hüseyin'in şahadetinden önce pişman olup tövbe etti ve İmam

“Ehl-i beyti ile yola yürüdü
Gitme yâ Hüseyin diyen var idi
Dört biñi Hâricî asker gelürdi
Muharrem’iñ onu karalı Mevlâ” (Durbilmez 2003: 233).

Şahıslar:

Sorgunlu Sıdkı Baba Dîvânı’nda İmam Hüseyin, İmam Hüseyin’in çocukları, yeğeni ve amcası oğlundan söz eden dizeler mevcuttur.

İmam Hüseyin’in İslâm Peygamberi Muhammed’in torunu, Hz.Fatıma ve Hz. Ali’nin oğlu olduğu Kerbelâ konulu şiirlerde de ifade edilir:

“Dedemiz bilenler bize ağladı
Fâtımâ’nıñ oğlı bir benem benem” (Durbilmez 2003: 312).

“Aceb dedem görse size ne derdi
Âmm-ı Resûlullah bir benem benem” (Durbilmez 2003: 311).

“Behey zâlim nasıl kıydıñ ol Han'a
Muhammed ve Ali ne yaptı saña
Yanup ağlamakda Fâtıma Ana
Kuzum dir Muhammed Ali çağırur (Durbilmez 2003: 352).

“Sıdkı’nıñ yüreği evvelden tağlı
Torunu Muhammed hem Ali oğlı
Fâtıma kuzusu bir tecik yavrı” (Durbilmez 2003: 289).

İmam Hüseyin’e mektup yazarak Kûfe’ye gelmesini isteyen ve kendisine biat edeceklerini bildiren Kûfe halkı, baskılardan korkarak İmam Hüseyin’e sahip çıkamaz, hatta düşmanlarıyla işbirliği yapar. Bu durum Sorgunlu Sıdkı Baba Dîvânı’nda şöyle anlatılır:

“İmâm Hüseyin’i dâvet itdiler
Dîni dünyâlığa alup satdılar
Hiçbir millet dutmadığın tutdılar” (Durbilmez 2003: 288).

Kûfelilerin sözlerinden dönmeleri üzerine şehit olacaklarını anlayan ve dedesi Hz. Peygamber’i de rüyasında gören İmam Hüseyin, isteyenlerin Kerbelâ’yı terk etmelerini söyler, buna rağmen yanındakiler ayrılmazlar.

Sözlü kültür geleneğinde aktarılan bu durum Sıdkı Baba Dîvânı'nda şöyle anlatılır:

“Şehîd-i Kerbelâ yârânın derdi
Sizler gidiñ diye hem izin virdi
Dedesı ceddini rü'yâda gördi” (Durbilmez 2003: 288).

İmam Hüseyin'den bahsedilen dizelerde onun susuz bırakılışı, zulme uğrayışı ve vahşîce katledilişi dile getirilir. Bütün bunlar çoğu zaman onun ağzından anlatılır:

“Susuz kaldım Kerbelâ'nın çölünde” (Durbilmez 2003: 311).

“Kesdiler su yolın itdiler zulüm
Ağzımın içinde kurudu dilim” (Durbilmez 2003: 311).

İmam Hüseyin'in kıyamet gününde, mahşer yerinde Kevser dağıtacağı inancı onun ağzından dile getirilir:

“Kıyâmet gününde mahşer yirinde
Dağıtan Kevseri bir benem benem” (Durbilmez 2003: 311).

İmam Hüseyin, savaş sürerken su alabilmek için Fırat kenarına yaklaştığında önce okla ağzından vurulmuş, yaralı halde savaşmış ve nihayet vahşîce şehit edilmiştir:

“İrişdim Fırat'a gözlerim gördi
Ok ile bir kâfir ağzımdan urdı” (Durbilmez 2003: 311).

İmam Hüseyin'i şehit eden kişi Emevî komutanlarından Şimr bin Zi'l-Cevşen'dir:

“Kesdiler kolımı geldi yanıma
Şimr-i melûn girdi benim kanıma” (Durbilmez 2003: 311).

“Şimr-i melûn geldi kesti başını” (Durbilmez 2003: 312).

“Susuzluk bir yandan kanım çok akdı
Yavrılar burnuma gül gibi kokdu
Melûnuñ biri de bir süngü sokdu
Sabr idüp cân viren bir benem benem” (Durbilmez 2003: 312).

Müslüman olarak bilinen kimselerin Hz. Muhammed'in torunu İmam Hüseyin'e zulmetmelerine şaşılarak onun ağzından şu dizelere yer verilir:

“Aman yâ Rab bunlar nasıl Müslüman
Fâtıma'nın oğlu bir benem benem” (Durbilmez 2003: 311).

İmam Hüseyin'in yavruları da şehit edilmiştir:
“Nazlı yavruları hep kurban virdik
Yavru kurban viren bir benem benem” (Durbilmez 2003: 311).

İmam Hüseyin'in oğlu Ali Ekber'den şöyle söz edilir:
“Aliyyü'l-Ekber'im girdi meydâna
Kılıcın çalıyor hem döne döne
Al yavrum dilimi em kana kana
Yavru kurbân viren bir benem benem” (Durbilmez 2003: 312).

İmam Hüseyin'in oğlu Abdullah'tan bir dörtlükte bahsedilir:
“Güney geldi tam ikinci yirine
Kim dayanır Kerbelâ'nın nârına
Beşikdeki Abdullah'ın zârına
Âmm-ı Resûlullah Ali değil mi” (Durbilmez 2003: 289).

Hasta olduğu için yatakta olan ve sağ kurtulan İmam Zeynel Abidin'in adına bir yerde rastlanır:

“O Zeynel Baba'yı öksüz koydılar
Muharrem'in onu karalı Mevlâ” (Durbilmez 2003: 234).

İmam Hüseyin'in yeğeni Kasım'dan da bir dörtlükte bahsedilir:
“Harb kalur gâfilin şehîd eyledi
Ehl-i beytim gezüp feryâd eyledi
Sonra Kasım azmi meydân eyledi
Yavru kurbân viren bir benem benem” (Durbilmez 2003: 312).

İmam Hüseyin'in amcasının oğlu ve Kûfe'ye gönderdiği elçisi Müslim bin Akîl'den bir şiirin üç dörtlüğünde söz edilir:

“Senemiz altmışdır Zilhicce ayı
Bu sene yazımız karalı Mevlâ
Azm-i râh eyledim ey Kûfe diyü
Şehîd olan Müslim yaralı Mevlâ” (Durbilmez 2003: 233).

“Kerbelâ'ya geldi Fırat kenârı
Beyinlere işler güneşin nârı
Kesdiler umûdın fedâ vir cânı
Şehîd olan Müslim yaralı Mevlâ” (Durbilmez 2003: 233).

“Havadan ağlama sadâsı geldi
İşidenin gözi yaş ile toldı
Bizim kanlarımız Müslim'e kaldı
Sıdkı'nın yüreği yaralı Mevlâ” (Durbilmez 2003: 234).

Sorgunlu Sıdkı Baba Dîvânı'nda genel olarak Ehl-i Beytten söz edilen dizeler de mevcuttur. İmam Hüseyin ve yakınları Kûfe'ye gitmek için yola çıkmışlardır:

“Ehl-i Beyti ile yola yürüdi” (Durbilmez 2003: 233).

Kerbelâ'da ehl-i beyt susuz bırakılır:
“Ehl-i Beytin susuz hâlleri yaman” (Durbilmez 2003: 311).

Ehl-i beyt feryâd ederek kanlı gözyaşları dökmüşlerdir:
“Ehl-i Beytim gezüp feryâd eyledi” (Durbilmez 2003: 312).

“Kan itdiler Ehl-i Beytin yaşını” (Durbilmez 2003: 312).

Emevî askerleri susuz bırakarak bitkinleştirdikleri Ehl-i Beyte saldırmıştır:

“Hücûm idüp çadırları soydılar
Ehl-i Beytin soyup üryân koydılar
Yetmiş iki yirden yarem saydılar
Sabr idüp cân viren bir benem benem” (Durbilmez 2003: 313).

Yezid ve Şimr bin Zi'l-Cevşen'den bahseden dizelerde İmam Hüseyin ve yakınlarını şehit ettirenler / edenler lânetlenmektedir. Yezid adına iki dörtlükte rastlanır. İlkinde İmam Hüseyin'i sevenlerin kanlı gözyaşlarıyla ağladıkları ve Yezid'i lânetledikleri belirtilir:

“Sıdkı sen de gayrı uzatma sözi
Hüseyin'i sevenin kan ağlar gözi
Lânetdir Yezid'e ihvânın sözi
Oldım ol imâma yâr benem benem” (Durbilmez 2003: 313).

İkinci dörtlükte İmam Hüseyin'in şehit edilmesi üzerine “şâdumân” <sevinçli > olan Yezid yine lânetlenmektedir:

“Mübârek yüzleri gül gibi soldı
Yezid melûn duydı şâdumân oldı
Bu firkât Sıdkı'nıñ bağrını deldi
Yetiş yâ Muhammed Ali çağırur (Durbilmez 2003: 352).

Hz. Muhammed'in torunu ve yakınlarını öldürme emri veren Şimr bin Zi'l-Cevşen'in dini imanı olmadığı söylenir:

“Kâfir Şimr'in yokdur dîni îmânı” (Durbilmez 2003: 280).

İmam Hüseyin ve yakınlarının susuz kalması için suyu bağlayan kişinin de Şimr bin Zi'l-Cevşen olduğu belirtilmektedir:

“Şimr-i melûn geldi suyu bağladı
Susuzlukla ciğerimiz dağladı” (Durbilmez 2003: 312).

O, kan dökücü ve can alıcı bir vahşî olarak bilinmektedir:

“Şimr-i melûn hançer aldı yürüdü” (Durbilmez 2003: 233),

“Şimr-i melûn girdi benim kanıma” (Durbilmez 2003: 311).

İmam Hüseyin'in kafasını kılıçla kesen kişinin de Şimr bin Zi'l-Cevşen olduğu belirtilmektedir⁷:

“Şimr-i melûn geldi kesti başını” (Durbilmez 2003: 312).

Kâtillerin Müslüman olup olmadıkları bir yana, kâfirlerin bile bu canlara kıymayacakları anlatılır:

“Nasıl kıydıñ temiz tâhir cânlara
Kâfirler de kıymaz o arslanlara” (Durbilmez 2003: 352).

Sonuç

Tarihî olay- edebiyat ürünü ilişkileri bağlamında Kerbelâ faciasının Sorgunlu Sıdkı Baba Dîvânı'na yansımaları “sistemik tahlil” yöntemi kullanılarak incelenmiş, konuyla ilgili aktarılan bilgilerin mekân, zaman, şahıslar ve tarihî olay bakımlarından tarihî gerçeklere büyük ölçüde uygun olduğu ortaya çıkarılmıştır.

⁷. veya Sinan bin Enes en-Nehai

Sıdkı Baba'nın söylediği / yazdığı üç maktel-i Hüseyin örneği ve başka şiirlerinde geçen Kerbelâ konulu dizeleri incelendiğinde, tarihî gerçeklere uygun ifadeler yanında sözlü gelenekte aktarılan kimi bilgilere de Sıdkı Baba Dîvânı'nda yer verildiği görülmektedir.

Sorgunlu Sıdkı Baba Dîvânı'nda Kerbelâ bir mahrumiyet bölgesi ve şehitleri bağrında saklayan, onların kanı ile sulanmış mübarek bir bölge olarak anlatılmaktadır. Şehitler yüceltilmekte, kâtiler lânetlenmektedir. Kadîrîlik tarikatına mensup, İmamlık bile yapmış Sıdkı Baba'nın şiirleri incelendiğinde, mezhep ve tarikat farkı gözetilmeksizin bütün Müslümanların Kerbelâ faciasından büyük üzüntü duyduğu anlaşılmaktadır.

EKLER:

1.

Senemiz altmışdır Zilhicce ayı
Bu sene yazımız karalı Mevlâ
Azm-i râh eyledim ey Kûfe diyü
Şehîd olan Müslim yaralı Mevlâ

Ehl-i Beyti ile yola yürüdü
Gitme yâ Hüseyin diyen var idi
Dört biñi Hâricî asker gelürdi
Muharrem'in onu karalı Mevlâ

Kerbelâ'ya geldi Fırat kenârı
Beyinlere işler güneşin nârı
Kesdiler umûdın fedâ vir cânı
Şehîd olan Müslim yaralı Mevlâ

Murtazâ'nın, Fâtıma'nın oğluyım
Susuzlukda ciğerleri dağlıyım
Torun-ı Muhammed, Ali oğluyım
Ehl-i beyt-i Resûl yaralı Mevlâ

Fırat'dan yana da düzeltdi yolu
On gün su içmedi kurudu dili
Yâ Rab saña malûm Hüseyin'in hâli
Muharrem'in onu karalı Mevlâ

Şimr-i melûn hançer aldı yürüdü
...
Yir gök figân idüp tağlar iridi
Ehl-i beyt-i Resûl yaralı Mevlâ

Hücûm idüp çadırları soydılar
Ehl-i beyti soyup üryân koydılar
O Zeynel Baba'yı öksüz koydılar
Muharrem'iñ onu karalı Mevlâ

Havadan ağlama sadâsı geldi
İşideniñ gözi yaş ile toldı
Bizim kanlarımız Müslim'e kaldı
Sıdkı'nıñ yüreği yaralı Mevlâ
(Durbilmez 2003: 233-234).

2.

Behey zâlim nasıl kıydıñ Sultân'a
Âmm-ı Resûlullah Ali değil mi
Ne yaptı da su virmediñ ol Han'a
Âmm-ı Resûlullah Ali değil mi

Îmâm Hüseyin'i dâvet itdiler
Dîni dünyâlığa alup satdılar
Hiçbir millet dutmadığın tutdılar
Âmm-ı Resûlullah Ali değil mi

Şehîd-i Kerbelâ yârânıñ derdi
Sizler gidiñ diye hem izin virdi
Dedesi ceddini rü'yâda gördi
Âmm-ı Resûlullah Ali değil mi

Bir yavru Hüseyin'im olmasın melûl
Böyle emreyledi Mevlâ-yı Celîl
Ehl-i beyt'e didi: "Fe sabrun Cemîl"
Âmm-ı Resûlullah Ali değil mi

Hâyin Amr bin el-As alay bağladı
Hüseyni sevenler cümle ağladı
Gökde, yirde melek kara bağladı
Âmm-ı Resûlullah Ali değil mi

İstediler Şâh'ı çıkıdı Hüseyin
Susuzluk ciğerin yakdı Hüseyin
Nâzlı yavrılara bakdı Hüseyin
Âmm-ı Resûlullah Ali değil mi

Muharrem on idi yüzi gülmedi
Kâfir melûn bir içim su virmedi
Yâren ahbâbından kimse kalmadı
Âmm-ı Resûlullah Ali değil mi

Güney geldi tam ikinci yirine
Kim dayanır Kerbelâ'nıñ nârına
Beşikdeki Abdullah'ın zârına
Âmm-ı Resûlullah Ali değil mi

Sıdkı'nıñ yüreği evvelden tağlı
Torunu Muhammed hem Ali oğlı
Fâtıma kuzusu bir tecik yavru
Âmm-ı Resûlullah Ali değil mi
(Durbilmez 2003: 288-289).

3.

Açılmış gül idim Yesrib elinde
Susuz kaldım Kerbelâ'nıñ çölünde
Kıyâmet gününde mahşer yirinde
Dağıtın Kevseri bir benem benem

Kesdiler su yolın itdiler zulüm
Ağzımıñ içinde kurudı dilim
Kerbelâ'da bizi karşılar ölüm
Şehîd-i Kerbelâ bir benem benem

Kesdiler kolımı geldi yanıma
Şimr-i melûn girdi benim kanıma
Yaradan Hâlik'im yazmış alınıma
Susuz şehîd olan bir benem benem

Kerbelâ çöline çadırı kurdık
Hâricîler suyu bağladı gördük
Nâzlı yavruları hep kurbân virdik
Yavru kurbân viren bir benem benem

Kerbelâ çöline çökdi bir duman
Ehl-i beytiñ susuz hâlleri yaman
Aman yâ Rab bunlar nasıl Müslümân
Fâtıma'nıñ oğlı bir benem benem,

İrişdim Fırat'a gözlerim gördi
Ok ile bir kâfir ağzımdan urdı
Aceb dedem görse size ne derdi
Âmm-ı Resûlullah bir benem benem

Şimr-i melûn geldi suyu bağladı
Susuzlukla ciğerimiz dağladı
Dedemiz bilenler bize ağladı
Fâtımâ'nıñ oğlı bir benem benem

Susuzluk bir yandan kanım çok akdı
Yavrular burnuma gül gibi kokdu
Melûnuñ biri de bir süngü sokdu
Sabr idüp cân viren bir benem benem

Şimr-i melûn geldi kesti başını
Kan itdiler ehl-i beytiñ yaşını
Süngülerde şehîdleriñ başını
Şehîd-i Kerbelâ bir benem benem

Kerbelâ didiği bir çöldür vâdi
Böyle emreylemiş Allah-ı Hâdî
Tesnîm şarâbından bizlere va'di
Susuz şehîd olan bir benem benem

Aliyyü'l-Ekber'im girdi meydâna
Kılıcın çalıyor hem döne döne
Al yavrım dilimi em kana kana
Yavru kurbân viren bir benem benem

Harb kalur gâfilin şehîd eyledi
Ehl-i beytim gezüp feryâd eyledi
Sonra Kasım azmi meydân eyledi
Yavru kurbân viren bir benem benem

Kerbelâ çöli de kana boyandı
Hâricîler her taraftan dayandı
Ümîd kesik susuz ciğerler yandı
Sabr idüp cân viren bir benem benem

Hücûm idüp çadırları soydılar
Ehl-i beytin soyup üryân koydılar
Yetmiş iki yirden yarem saydılar
Sabr idüp cân viren bir benem benem

Sıdkı sen de gayrı uzatma sözi
Hüseyn'i sevenin kan ağlar gözi
Lânetdir Yezid'e ihvânın sözi
Oldım ol imâma yâr benem benem
(Durbilmez 2003: 311-313).

**AZƏRBAYCAN TÜRK ƏDƏBİYYATINDA
MƏQTƏL MÖVZUSU VƏ RACİNİN ŞEİRLƏRİNDƏ
KƏRBƏLA FACİƏSİNİN BƏDİİ TƏSVİRİ**

Siracəddin Hacı

I. Kərbəla Faciəsi ilə Bağlı Mövzuların Tarixi Qaynağı

Kərbəla faciəsi ilə bağlı yazılmış bədii əsərlər İslam tarixinin ən qanlı olaylarından biri olan Kərbəla hadisələri ilə birbaşa bağlıdır. Uca Allahın (c.c) seçdiyi sonuncu peyğəmbər Hz. Məhəmməd (sas) hicri tarixi ilə doqquzuncu, miladi tarixi ilə 632-ci ildə vəfat etdi. Onun vəfatından sonra müsəlman toplumunda müəyyən narazılıqlar özünü göstərməyə başladı. Bir yandan İslam dinini, bu dinin dəyərlərini, İslam mədəniyyətinin formalaşdırdığı ümməti, İslam dövlətini qəbul etməyən, bu ümmətin və dövlətin ortadan qaldırılmasına çalışan xarici düşmənlər baş qaldırdılar. Onlar İslam ümmətini və dövlətini öz mənafeələrinə böyük təhlükə hesab etdiklərindən bütün siyasi, iqtisadi, hərbi, ideoloji imkanlarını səfərbər edərək Hz. Məhəmmədin (sas) vəhy mədəniyyəti ilə yoğurduğu ümməti və dövləti yox etmək hərəkatına başladılar.

Başqa yöndən isə İslam ümmətinin içində bir sıra narazılıqlar ortaya çıxdı. Bu narazılıqların çeşidli səbəbləri olsa da, ən önəmli səbəb Hz. Məhəmmədin (sas) vəfatından sonra İslam dövlətində kimin xəlifə olması ilə bağlı idi. İslam ümmətinin formalaşması, inkişafı və güclənməsində önəmli xidmətləri olan bir sıra səhabələr hesab edirdilər ki, xəlifə olmağa ən layiqli namizəd Hz. Əlidir (ra). Onlara görə, Hz. Əlinin (ra) əhli-beytdən olması, İslam tarixindəki önəmli xidmətləri onun xəlifə olmasına haqq verir. Ancaq bu fikirlər o dövəmdə İslam ümmətini parçalayacaq güc və imkanda deyildi. Çünki o dövəmdə İslam ümmətinin önündə olan insanlar Hz. Məhəmmədin (sas) tərbiyəsi ilə böyümüş, tarixin ağır sınaqlarından çıxmış, bu mübarizədə iman, əqidə qardaşı olmuş, ortaq hədəf və taleyi paylaşmış, uca Allah (c.c) və ümmət qarşısında öz məsuliyyətini dərk etmiş ərđəmli insanlar idi.

Hz. Məhəmmədin (sas) vəfatından sonra ilk xəlifə Hz. Əbu Bəkr (ra) oldu. Onun xəlifəliyi 11/632 – 13/634-cü ilədək davam etdi. Hz. Əbu Bəkrin (ra) ölümündən sonra onun vəsiyyətinə uyğun olaraq Hz. Ömər (ra) – Ömər bin

Xəttab 13/634-cü ildə xəlifə oldu. Hz. Ömər (ra) xəlifəliyi on il davam etdi. O, 24/644-cü ildə öldürüldü. Ondan sonra Bəni Umeyyə qəbiləsindən olan Osman bin Affan (ra) xəlifə seçildi. Hz. Osmanın (ra) xəlifə seçilməsi indiyədək İslam ümməti içərisində daha çox gizli şəkildə özünü göstərən narazılıqları artırdı və üzə çıxardı. Bu ziddiyyətlər nəticəsində xəlifə Hz. Osman (ra) 35/656-cı ildə qətl edildi.

Hz. Osmanın (ra) qətlindən sonra İslam toplumu arasındakı ziddiyyətlər daha da gücləndi. Belə bir şəraitdə Hz. Əli bin Əbu Talib (ra) 35/656-cı ildə dördüncü xəlifə seçildi. Suriya valisi Müaviyə bin Əbu Sufyanın qayınatası Hz. Osmanın (ra) qətlində Hz. Əlinin (ra) əli olduğunu iddia edərək onu xəlifə kimi tanımaqdan imtina etdi. Hz. Əli (ra) onu xəlifəyə tabe etdirmək üçün böyük qoşunla Suriyaya doğru hərəkət etdi. 37/657-ci ildə Hz. Əlinin (ra) qoşunu ilə Müaviyənin tərəfdarları arasında Siffin döyüşü oldu. Müaviyə bu döyüşdə məğlub olacağını görüb, hiyləyə əl atdı. Onun tərəfdarları nizəyə Quran ayələri olan vərəqləri taxaraq Hz. Əlini (ra) döyüşü dayandıрмаğa məcbur etdilər. Hz. Əli (ra) barışa razı olduğunu bildirdi. Onun bu addımı tərəfdarları arasında narazılığa yol açdı. Sonrakı dövərdə “xaricilər” adlandırılan bir qrup Hz. Əlinin (ra) barışıq üçün atdığı addımı doğru saymayaraq ondan ayrıldı. 40/661-ci ildə Hz. Əli (ra) “xaricilər” qrupuna daxil olan bir şəxsin əli ilə öldürüldü. Onun ölümündən sonra böyük oğlu Hz. Həsən (ra) bir müddət İraqda vali oldu, ancaq onun hakimiyyəti çox çəkmədi. Hz. Həsəni (ra) 49/669-cu ildə Məkkədə zəhərləyərək öldürdülər.

Hz. Əlinin (ra) öldürülməsindən sonra Müaviyə bin Əbu Sufyanın (40/661-60/681) hakimiyyəti dövründə İslam ümməti arasındakı ziddiyyətlər daha da dərinləşdi. Müaviyə bin Əbu Sufyanın sağ olarkən öz yerinə oğlu Yezidi vəliəhd təyin etməsi müsəlmanların qəzəbinə səbəb oldu. Müaviyənin ölümündən sonra oğlu Yezid hakimiyyət taxtına sahib oldu. Hz. Əlinin (ra) kiçik oğlu Hz. Hüseyin (ra) onun hakimiyyətini qəbul etmədi. Kufə şəhərinin əhalisinin çoxu Hz. Hüseyinə (ra) məktub yazaraq onun tərəfdarı olduğunu bildirdi. Hz. Hüseyin (ra) əmisi oğlu Müslim bin Əqili Kufə şəhərinə göndərdi. Bu məsələni öyrənən Yezid Bəsrə şəhərinin valisi Übeydullah bin Ziyad Kufə şəhərinə vali təyin etdi. Yeni vali Kufə əhalisini qorxu, zülm və hiylə ilə öz tərəfinə çəkdi. O, Hz. Hüseyinin (ra) əmisi oğlu Müslim bin Əqili 60/680-ci ildə öldürtdü. Bu hadisədən xəbərsiz olan Hz. Hüseyin (ra) kiçik dəstə ilə Kufə şəhərinə doğru hərəkət edirdi. O, yolda əmisi oğlunun öldürülməsi xəbərini eşitdi. Tərəfdarları ona Kufəyə getməməyi

məsləhət gördülər. Ancaq o, qərarını dəyişmədi. Hz. Hüseyin (ra) yetmiş iki nəfərlik kiçik bir dəstə ilə Kufəyə doğru hərəkət etdi. Kufə valisi İbn Ziyad onun hərəkətinin qarşısını almaq üçün Ömər bin Sədin başçılığı ilə dörd min nəfərlik qoşun göndərdi. Ömər bin Səd Kufə şəhərinə yaxın olan Kərbəla düzündə Hz. Hüseyinlə (ra) görüşür, ona İbn Ziyadı vali kimi tanımağı təklif edir. Ancaq Hz. Hüseyin (ra) bu təklifi rədd edir, Şama, ya da Məkkəyə getmək istədiyini bildirir. Ömər bin Səd bu xəbəri İbn Ziyada çatdırır və ondan Hz. Hüseyini (ra) qətlə yetirmək əmri alır. Hicri tarixi ilə 61-ci ilin məhərrəm ayının 10-da (miladi tarixi ilə 680-ci ilin sentyabr ayının 10-da) Hz. Hüseyin (ra) və tərəfdarları Kərbəla düzündə şəhid olurlar.

II. Məqtəl Mövzusunun Özəllikləri

İslama bağlı Şərq ədəbiyyatında uca Allah (c.c), din yolunda şəhid olan böyük insanların, Hz. Məhəmmədin (sas) ailə üzvlərinin, Onun nəvəsi və şiələrin üçüncü imamı Hz. Hüseyinin (ra) Kərbəlada şəhid olması ilə bağlı yazılmış əsərlərə “məqtəl” deyilir. İlk mərhələdə məqtəllər kiçik mərsiyələr şəklində yazılmışdır. Sonralar bu mövzuda yazılmış əsərlərin həcmi artmışdır. Məqtəllər həm nəzm, həm də nəsrə yazılmışdır. Nəzmlə yazılan məqtəllər, əsasən, qəsidə, qəzəl, məsnəvi, tərkiyənd, tərziyənd şəklində yazılmışdır. Bir sıra məqtəllər nəsrə nəzmin növbələşməsi şəklində qələmə alınmışdır. Bu növ məqtəllər sonrakı dövrlərdə ortaya çıxmışdır. Onların həcmi böyük olur. Bu məqtəllər, əsasən, giriş, on bab və xatimədən ibarət olur. İri həcmli məqtəllərin on bab olmasının səbəbi bu əsərlərin məhərrəm ayının ilk on günündə oxunması ilə bağlıdır.

Şiəliyin rəsmi dövlət ideologiyasına çevrilməsi məqtəl mövzusunun inkişafını gücləndirmişdir, bu mövzuda yazılan əsərlər rəğbətə qarşılınmış və hakimiyyətin dəstəyi ilə xalq arasında yayılmışdır.

Məqtəllərdə uca Allah (c.c), din, peyğəmbər sevgisi, şəhidlik anlayışı geniş yer tutur. Məqtəllərdə əhli-beytə böyük sevgi var, Kərbəla şəhidləri bu əsərlərin başlıca mövzudur. Məqtəllərdə Hz. Hüseyinə (ra) ayrıca yer verilmişdir, o, “şəhidlərin sultanı” adlandırılmışdır.

İlk məqtəllər birbaşa Kərbəla faciəsi ilə bağlıdır. Ancaq sonrakı dövrlərdə məqtəl mövzusu şiəliyin ən önəmli təbliğ vasitələrindən birinə çevrildiyindən bu məzhəbin prinsipləri, bu məzhəbə bağlı dövlət və hakimiyyətin siyasi məqsədləri onun quruluş və məzmununa təsir göstərmişdir.

Məqtəllər məhərrəm ayında təziyə məclislərində oxunduğundan bu mövzulu əsərlərin dili çox təsirlidir. Belə əsərlər insanları həyacanlandırır, ağladır, onların ruhuna təsir edir. Demək olar ki, uzun əsrlər müsəlman toplumunun bir hissəsinin din anlayışını məqtəl mövzusunda yazılmış əsərlər formalaşdırmışdır.

Qissə, nağıl, şeir, ağlaşma ilahiyyat elminin yerini tutmuşdur. Nəticədə, bir sıra müsbət təsirlə yanaşı, cəhələtin də qapısı açılmışdır, dinlə əlaqəsi olmayan rituallar, anlayışlar, adət-ənənələr ortaya çıxmışdır.

III. Məqtəl Mövzusunun Ortaya Çıxması

Hz. Məhəmmədin (sas) sevimli, “cənnət çiçəyi” adlandırdığı nəvəsi Hz. Hüseyin (ra) Kərbəla düzündə faciəli şəkildə öldürülməsi bütün İslam dünyasında kəskin etirazlara yol açdı. Bu qanlı hadisə İslam dininə bağlı olan ədəbiyyatda yeni bir mövzunun ortaya çıxmasına səbəb oldu. Ərəb, fars və türk dillərində Kərbəla faciəsi ilə bağlı əsərlər yazıldı. İslam tarixinin “Kərbəla vaqiesi”, “Kərbəla faciəsi”, “Kərbəla müsibəti” adlandırdığı bu hadisə ədəbiyyatda ən çox müraciət edilən mövzulardan biri oldu. Bu mövzuda yazılan əsərlər “məqtəl”, ya da “məqtəli-Hüseyin” adlandırıldı. Bir sıra alimlər məqtəli ədəbiyyatda ayrıca bir janr hesab edirlər.¹

Ancaq tanınmış mətnşünas alim, professor Möhsün Nağısoylu bu fikrin doğru olmadığını bildirir: “...Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında yalnız son zamanlar az-çox işlənməyə başlayan “məqtəl” termini bəzən yanlış olaraq janr növü kimi təqdim edilir. Fikrimizcə, “məqtəl” sözü bir termin kimi janr yox, mövzu anlamını daşıyır, çünki bütün məqtəl kitabları, əsasən, Kərbəla faciəsi mövzusunda, janr baxımından isə onlar fərqlənirlər. Məsələn, Füzulinin “Hədiqətüs-süəda”sı ilə Qumrinin “Kənzül-məsaib” kitabı məqtəl nümunələri olsalar da, janr baxımından fərqlənirlər. Birincisi povest, ya da roman janrına aid edilir, o birisi isə müxtəlif janrlarda yazılmış şeirlərdən ibarətdir”.²

¹ Ə.Babaşoğlu, «Məqtəl janrında katarsis mərhələsi», «Çıraq» jurnalı, Bakı, 1999, № 3, səh.6-13; A.Mizəyev, «Füzulinin «Hədiqətüs-süəda» əsəri orta əsrlər tərcümə abidəsi kimi», Bakı, 2001, səh. 22-28.

² M. Nağısoylu, «A. Bakıxanovun «Riyazül-Qüds» əsəri klassik tərcümə nümunəsi kimi», Bakı, 2006, səh. 9.

Bizcə, alimin bu təsbiti doğrudur, məqtəl birbaşa Kərbəla faciəsi ilə bağlı mövzuda yazılmış əsərdir və məqtəl mövzusu müxtəlif janrlarda özünü göstərə bilər.

“Məqtəl” ərəbcədir, “qətl” sözü ilə eyni kökdən törəmişdir, “qətl yeri” deməkdir. Ədəbiyyatda isə “məqtəl” bir termdir, İslamın böyük şəhidləri, ayrıca olaraq Hz. Hüseyin (ra) şəhid olması ilə bağlı yazılmış əsərlərin adıdır. Böyük şair Məhəmməd Füzuli “Hədiqətüs-süəda” əsərinin dibaçəsində kitabını “məqtəli-türki” adlandırmışdır: “... Ey pərvərdeyi-xani-neməti-feyzi-Şahi-Kərbəla, Füzuliyi-mübtəla, nola, gər bir tərzi-mücəddədə müxtərə olsan və himmət dutub bir məqtəli-türki inşa qılasan ki, füsəhayi-türkizəban istimaindən təməttö bulalar və idraki-məzmunində ərəbdən və əcəmdən müstəğni olalar”.³

İranda Buveyhilərin hakimiyyətə gəlməsi ilə (320/935-447/1055) Kərbəla faciəsi dövlət səviyyəsində qeyd olunmağa başlandı. Buveyhi hökmdarının fərmanı ilə 963-cü il məhərrəm ayının 10-u ilk dəfə matəm günü elan olundu. Buveyhilər şiəliyi rəsmi dövlət ideologiyası kimi qəbul etdiklərinə görə, Kərbəla faciəsinə çox önəm verdilər və bu hadisədən dövlətin, hakimiyyətin dayaqlarını gücləndirmək üçün istifadə etdilər. Onlar insanları hakimiyyət ətrafında birləşdirmək üçün Kərbəla faciəsini geniş təbliğ etdilər, söz sənətkarlarını bu mövzuda əsərlər yazmağa yönəldilər.

Şiəliyi rəsmi dini ideologiya kimi qəbul edən Səfəvilərin hakimiyyəti dövründə də (905/1499-1164/1750) bu siyasət davam etdirildi, ölkənin hər yerində Kərbəla faciəsi ilə bağlı təziyə məclisləri keçirildi. “Məhz elə bu zamanlardan həmin məclislərdə oxumaq üçün hökmdarların sifarişi ilə bu hadisəni əks etdirən irihəcmli əsərlər yazılmağa başlanmış və başqa dillərdə həmin mövzuda olan əsərlər hökmdarların tapşırığı ilə tərcümə olunmuşdur. Bu isə öz-özlüyündə çoxlu sayda məqtəllərin meydana gəlməsinə rəvac verməklə bərabər, dövrün yüksək səviyyəli elm, irfən sahiblərinin diqqətini bir daha bu ümummüsəlman faciəsinə – Kərbəla vəqəsinə yönəlmiş, həmin müəlliflər hadisənin mahiyyətinə nüfuz edərək onu daha təfəsilatı ilə açıb göstərməyi qarşılarına məqsəd qoymuşlar...”⁴

³ Məhəmməd Füzuli, «Hədiqətüs-süəda», əsərləri altı cildə, IV cild, Bakı, 2005, səh. 30.

⁴ A. Mizəyev, «Füzulinin «Hədiqətüs-süəda» əsəri orta əsrlər tərcümə abidəsi kimi», Bakı, 2001, səh. 23.

İslam mədəniyyətində məqtəl mövzusunun tarixi, inkişafı, onun xüsusiyyətləri ilə bağlı elmi faktlarla zəngin, dəyərli araşdırmanı türk alimləri professor Əbdülqadir Qaraxan və doktor Şeyma Güngör yazmışlar.⁵ Onların araşdırmalarında türk, fars və ərəb ədəbiyyatında məqtəl mövzusu geniş tədqiq edilmişdir.

IV. Ərəb Ədəbiyyatında Məqtəl

Ərəb ədəbiyyatında ilk məqtəl örnəyi Əbu Mixnəf bin Yəhyanın (ölüm tarixi – 157/774) “Kitabi-məqtəli-Hüseyn” adlı əsəri sayılır. Ancaq bu əsər bu gün əldə yoxdur. Əbu-Fərəc İsfahaninin (284/897-356/967) “Məqatilüt-talibin” (“Tələb edənlərin məqtəlləri”) adlı əsəri 313/925-ci ildə yazılmışdır. Əbu İshaq İsfərayinin (ölüm tarixi – 418/1027) “Nurül-eyn fi məşhədil-Hüseyn” (“Hüseynin məşhədi (şəhadəti, ölüm səhnəsi) haqqında göz nuru”) adlı əsəri də ərəb dilində yazılmış məqtəllər sırasında önəmli yer tutur. Məqtəl mövzusunda yazılmış başqa bir əsər Əbu Abdullah bin Məhəmmədə aiddir. Onun əsəri belə adlanır, “Qürrətül-ayn fi əhzi sarəl-Hüseyn”. Seyyid Rəziyəddin Əbdülqasim Əli bin Musa bin Cəfər bin Məhəmməd Tavusinin “Məsrəi-Tavusi” - “Kitabi əl-məlhuf fi qətlü ət-tufuf” əsəri ərəb dilində yazılmış məqtəllər sırasında dini-mənqəbəvi rəvayətlərə yer ayırması ilə seçilir.

XII-XVIII yüzillikdə ərəb dilində bir sıra məqtəllər yazılmışdır, ancaq bu məqtəllərin müəllifləri ərəb olmayan müsəlmanlardır.⁶

V. Fars Ədəbiyyatında Məqtəl

Məqtəl mövzusunda əsərlər ərəb ədəbiyyatında yazılmağa başlasa da, fars və türk ədəbiyyatında özünün ən yüksək inkişaf mərhələsinə çatmışdır. Bu, Buveyhilər və Səfəvilərin hakimiyyəti dövründə şiə məzhəbinin hakim dini ideologiyaya çevrilməsi ilə bağlı idi. Fars ədəbiyyatında Kərbəla faciəsi ilə bağlı yazılmış ilk böyük əsər Hüseyn Vaiz Kaşifiyə (ölüm tarixi – 910/1505) məxsusdur. O, məqtəl mövzusunda “Rövzətüş-şühəda” adlı əsər yazmışdır.⁷ Bu, fars ədəbiyyatında məqtəl mövzusunda yazılmış ən dəyərli əsər sayılır. Əsər

⁵ A.Karahan, Anadolu türk edebiyatında «Makteli-Hüseynler». Edebiyat fakültesi türkoloji disiplini, İstanbul, 1938-1939; Ş.Güngör, Fuzuli. Hadikatüs-süeda. Giriş bölümü, Ankara, 1987.

⁶ Ş.Güngör, göstərilən əsər, səh. 56.

⁷ A.Karahan, göstərilən əsər, səh. 92.

məzmun dərinliyi və forma yeniliyi ilə seçilir. “Rövzətüş-şühəda” əsəri ondan sonra yazılmış məqəllərin məzmun və formasına ciddi təsir göstərmişdir. “...Qeyd edək ki, əvvəllər İranda məhərrəm ayında Hz. Hüseyin (ra) qətlə yetirilməsi ilə bağlı təşkil edilən təziyə məclislərində, əsasən, mərsiyələr oxunardı və həmin mərsiyələri oxuyanlara “mərsiyəxan” deyilmişdir. Sonralar isə bu təziyə məclislərində, xüsusilə, məhərrəm ayının ilk on günündə oxunan kiçik həcmli mərsiyələri irihəcmli “rövzələr” əvəz etdiyi üçün (əlbəttə, burada əsas yeri Kaşifinin “Rövzətüş-şühəda” əsəri tuturdu) həmin əsərdən parçalar oxuyanlara “rövzəxan” deyilmişdir. Bizcə, “mərsiyəxan” sözünü “rövzəxan” sözünün əvəz etməsi birbaşa Kaşifinin əsərinin adı ilə bağlıdır”.⁸

Fars ədəbiyyatında məqətl mövzusunda yazılmış “Mühriqəl-qülob”, “Müheyycəl-əhzan”, “Tufanəl-büqa”, “Əsrarül-şühəda” kimi müstəqil əsərlər, eləcə də Möhtəşəm Kaşani, Hakim Kaani, Sərbaz Qəzvini kimi şairlərin yazdığı çoxsaylı mərsiyələr də var.⁹

VI. Türk Ədəbiyyatında Məqətl

Türk ədəbiyyatında məqətl mövzusunun ən gözəl örnəkləri yazılmışdır. Türk ədəbləri məqətl mövzusunda yazılmış əsərləri ilə həm Kərbəla faciəsinin tarixini, baş vermə səbəblərini, şəhidlik anlayışını, həm də Hz. Məhəmməd (sas) və əhli-beyt sevgisini ifadə etmişlər. Türk ədəbiyyatında ən qədim məqətl örnəyi Qəstəmonulu Şazinin 763/1362-ci ildə yazdığı “Dastani-məqətəli Hüseyin” əsəridir.¹⁰ Süleymaniyyə kitabxanasında Əhmədi adlı müəllifin farsca yazılmış “Məqətəli-Hüseyin” adlı bir əsəri var. Bu əsərin XIV yüzillikdə yaşamış Əhmədiyə aid olduğu güman edilir.¹¹ Türk ədəbiyyatında məqətl mövzusunun önəmli örnəkləri bunlardır: Yəhya ibn Bəxşi “Məqətəli-Hüseyin” (905/1499)¹², Lamii (ölüm tarixi – 938/1532) “Kitabi-Ali-Rəsul”¹³, Hacı Nurəddin Əfəndi “Məqətəli-Hüseyin” (940/1530-31)¹⁴.

⁸ A. Mizəyev, göstərilən əsər, səh. 26.

⁹ A. Mizəyev, göstərilən əsər, səh. 26.

¹⁰ A. Karahan, göstərilən əsər, səh. 17-18.

¹¹ Ahmedi divanından seçmələr (hazırlayan, dr. Y. Akdoğan), Ankara, 1988.

¹² A. Karahan, göstərilən əsər, səh. 19-20.

¹³ A. Karahan, göstərilən əsər, səh. 21.

¹⁴ A. Karahan, göstərilən əsər, səh. 23-25.

Türkcə yazılmış məqəllər arasında tərcümə əsərləri də var. Tərcümə əsərləri sırasında Hüseyn Vaiz Kaşifinin “Rövzətüş-şühəda” əsərinin tərcümələri ayrıca yer tutur. Bunlara misal olaraq Gəlibolulu Caminin “Səadətnamə”, Aşıq bin Əli Nəttainin tərcüməsini göstərmək olar.¹⁵

Türk ədəbiyyatında müəllifi bilinməyən məqəllər də var.¹⁶ Türkcə olan məqətl kitablarının çoxu nəzmlə yazılmışdır.

VII. Azərbaycan Türk Ədəbiyyatında Məqətl

Azərbaycan türkcəsində yazılan ilk məqətl nümunələri XVI yüzilliyə aiddir və tərcümə nümunələridir. Bu məqətl nümunələri Hüseyn Vaiz Kaşifinin “Rövzətüş-şühəda”sının Azərbaycan türkcəsinə tərcüməsindən ibarətdir:

a) Məhəmməd Hüseyn bin Katib Nişatinin “Şühədanamə” tərcüməsi. Nişati 945/1539-cu ildə Hüseyn Vaiz Kaşifinin “Rövzətüş-Şühəda” əsərini Azərbaycan türkcəsinə tərcümə etmişdir.¹⁷ Nişati tərcümə zamanı orijinalın məzmun və formasına sadıq qalmışdır. Bu əsər giriş, on bab və xatimədən ibarətdir. Əsər xalq dilinə uyğun bir biçimdə tərcümə edilmişdir.

b) Məhəmməd Füzulinin “Hədiqətüs-süəda” əsəri. Bu, şairin həcmcə ən böyük əsəridir. Türk dilində yazılmış məqəllər sırasında ən gözəl əsər “Hədiqətüs-süəda” sayılır. Şair bu əsəri “imam Hüseyn məqətlnaməsi” adlandırmışdır: “... Həzə məqətlnameyi-imam Hüseyn-əl-müsəmma bihi Hədiqətüs-süəda rədiyallahü anhüm”.¹⁸ Məhəmməd Füzulinin bu əsərinin orijinal, yoxsa tərcümə olması ilə bağlı ciddi mübahisələr olmuşdur.¹⁹ Bizcə,

¹⁵ Ş. Güngör, göstərilən əsər, səh. 28-29.

¹⁶ Ş. Güngör, göstərilən əsər, səh. 29.

¹⁷ M. Nağısoylu, XVI əsr Azərbaycan tərcümə abidəsi «Şühədanamə», Bakı, 2003.

¹⁸ Füzuli.Hadikatüs-süəda (hazırlayan, dr. Şeyma Güngör), Ankara, 1987, səh. 9.

¹⁹ Bu mübahisələr üçün bax: Araslı H., Böyük Azərbaycan şairi Füzuli, Bakı, 1958; Babasahoglu Ə., Məqətl janrında katarsis mərhələsi, «Çıraq» jurnalı, № 3, 1999; Əliyev S., Füzuli vəzninin yanlış təsviri, Füzuli (nəzəri-bədii düşüncələri) kitabından, Bakı, 1996, s. 202-218; Əfəndiyev H., Füzuli Azərbaycan klassik bədii nəsrinin banisi kimi – Azərbaycan bədii nəsr tarixindən, Bakı, 1963; Məmmədəliyev V., Füzuli haqqında düşüncələr, «Şəhriyar» qəzeti, 24 mart, № 12, 1995; Məhərrəmov T., Əmir Xosrov Dəhləvinin «Məcnun və Leyli» poeması, Bakı, 1970; Mirzəyev A., Füzuli yaradıcılığında «Yusif və Züleyxa», «Ədəbiyyat»

Məhəmməd Füzuli özü bu mübahisələrə cavab vermişdir. Şair bu əsərin orijinal əsər olmadığını, sərbəst, yaradıcı tərcümə olduğunu, Hüseyn Vaiz Kaşifinin əsərini “iqtida qıldığını” açıq yazmışdır: “... mən xaksarə niyyət oldur ki, əslitəlifdə “Rövzətüş-şühədə”yə iqtida qılub sayir kütübdə olan nükati-qəribələri mümkün olduqca ana əlavə qılam və “Hədiqətüs-süəda” ilə mövsüm edüb on bab və bir xatimədə surəti-təlifinə itmam verəm...”.²⁰ Füzuli “Rövzətüş-şühədə” əsərinin məzmununa toxunmayıb, əsərin quruluşunu, fəsilələrin sayını, adlarını olduğu kimi saxlayıb.

Məhəmməd Füzulinin bu əsərə, Kərbəla mövzusunda müraciət etməsinin başlıca səbəbi türklərin bu hadisədən “feyz alması”, bərəkətlənməsi, bu faciənin gerçək səbəbini bilməsidir. O istəyirdi ki, bu mövzu türklərin uca Allah (c.c), peyğəmbər, əhli-beyt sevgisini artırsın, iman və əxlaqını gözəlləşdirsin. Şair yazır: “... Əmma cəmi müddətdə, məcalis və məhafildə təqdir olunan vəqayei-Kərbəla və keyfiyyəti-əhvali-şühədə farsı və tazi ibarətində bəyan olmağın əşrafi-ərəb və əkabiri-əcəm təməttö bulub, əzeyyi-ətrak ki, cüzvi-əzəmi-tərkibi-aləm və sinfi-əkbəri-növi-bəni Adəmdir, sətri-zayidi-səhayifi-kütub kibi süfufi-məcəlisdən xaric qalub istifəyi-idraki-həqayiqi-əhvaldən məhrum qalurlardı...”.²¹

Məhəmməd Füzulinin əsəri dibaçə, on bab və xatimədən ibarətdir. Şair əsərin dibaçəsində qəm, kədər, eşq, şəhidlik kimi anlayışlarla bağlı görüşlərini açıqlamışdır. Birinci babda Hz. Adəm (sas), Hz. Nuh (sas), Hz. İbrahim (sas), Hz. Yəqub (sas), Hz. Musa (sas), Hz. İsa (sas), Hz. Əyyub (sas), Hz. Zəkəriyyə

qəzeti, 22 may, № 21, 1992; Mirzəyev A., «Füzulinin «Hədiqətüs-süəda» əsərindəki mənzum parçalar haqqında», «Dil və ədəbiyyat», nəzəri, elmi, metodik jurnal, № 2 (20), Bakı, 1998; Nağıyev M., «Hədiqətüs-süəda» tərcümədirmi? «Elm və həyat» jurnalı, № 4, 1991; Nağısoylu M., «Orta əsrlərdə Azərbaycanda tərcümə sənəti», Bakı, 2000; Səfərli Ə. «Məhəmməd Füzuli», Səfərli Ə., Yusifov X. Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, 1982, s. 221-287; Səfərli Ə., «Hədiqətüs-süəda» tərcümədirmi? Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Xəbərləri, Məhəmməd Füzulinin anadan olmasının 500 illiyinə həsr olunmuş xüsusi buraxılış, Bakı, 1996, s. 50-60; Hacı S., Məhəmməd Füzulinin «Hədiqətüs-süəda» əsəri haqqında., «Qobustan» jurnalı, xüsusi buraxılış, Füzuli – 500, 1995, s. 88-94; Karahan A., Füzuli – Mühiti, həyatı və şəxsiyyəti, Ankara, 1989; Mazioglu H., Füzuli – Hafiz, Ankara, 1956.

²⁰ Füzuli, Əsərləri, 6 cildə, VI cild, (tərtib edən, H. Məmmədşadə), Bakı, 1996, s. 16.

²¹ Füzuli, Əsərləri, 6 cildə, VI cild, (tərtib edən, H. Məmmədşadə), Bakı, 1996, s. 14-15.

(sas), Hz. Yəhya (sas) ilə bağlı fikirlər şərh olunmuşdur. İkinci babda Hz. Məhəmmədin (sas) Qureyş qəbiləsindən çəkdiyi bəlaları göstərmiş, səhabələrdən Hz. Ubeydə (ra), Hz. Həmzə (ra), Hz. Cəfərin (ra) şəhadəti ilə bağlı məsələlərə yer vermişdir. Üçüncü və dördüncü bab Fatimeyi-Zəhranın vəfatı ilə bağlıdır. Beşinci bab Hz. Əlinin (ra) vəfatına aiddir. Altıncı babda Hz. Həsənin (ra) halı bəyan edilir. Yeddinci babda Hz. Hüseyinin (ra) Mədinədən Məkkəyə gəlməsi təsvir olunur. Səkkizinci babda Müslimi-Əqilin şəhid olmasına yer verilmişdir. Doqquzuncu babda Hz. Hüseyinin (ra) Məkkədən Kərbəlaya gəlməsi təsvir olunur. Onuncu bab iki fəslə ayrılır: “Şəhadəti-Hürri və bəzi şühəda”, “Həzrət Hüseyin və əhli-beyt şəhadətini bildirir”. Əsərin xatiməsində bu məsələlərə yer verilir: müxəddərati-əhli-beytin Şama getməsi, mərsiyeyi-həzrət-İmam Hüseyin əleyhissəlam, izhari-təvəllüdi-əimmə və qeyrihi rədiyəllahu ənhum, münacat.

c) Abbasqulu ağa Bakıxanovun “Riyazül-qüds” əsəri

Abbasqulu ağa Bakıxanov (1794-1847) XIX yüzillikdə yaşamışdır. Onun lirik, epik əsərləri var. A.Bakıxanov həm də elmi əsərlər müəllifidir. Onun elmi əsərləri sırasında “Qanuni-Qüdsi”, “Əsrarül-Mələküt”, “Təhzibül-əxlaq”, “Eynül-mizan”, “Gülüstani-İrəm” önəmli yer tutur.

Abbasqulu ağa Bakıxanovun önəmli əsərlərindən biri də “Riyazül-qüds”dür. Bu əsər dini məzmunlu olduğuna, Kərbəla faciəsini təsvir etdiyinə görə, başqa bu məzmunlu əsərlər kimi uzun müddət öyrənilməmişdir. Ancaq son zamanlar professor Möhsün Nağısoylu bu əsəri geniş tədqiq etmişdir.²²

“Riyazül-qüds” əsəri ilə bağlı Firidun bəy Köçərli,²³ Məhəmmədəli Tərbiyət,²⁴ ingilis alimi Ç. Stori,²⁵ F. Qasımzadə,²⁶ M. Sultanov,²⁷ H.

²² M. Nağısoylu, A. Bakıxanovun «Riyazül-qüds» əsəri klassik tərcümə nüsunəsi kimi, Bakı, 2006.

²³ F. Köçərli, Azərbaycan ədəbiyyatı, I-II cildlər (tərtib edən, R. Qənbərqızı), Bakı, 1978.

²⁴ M. Tərbiyət, Danişməndani-Azərbaycan, Bakı, 1987.

²⁵ Ç. Stori, Persidskaya literatura (Fars ədəbiyyatı), c. I-III, Moskva, 1972.

²⁶ F. Qasımzadə, Abbasqulu ağa Bakıxanov, Qüdsi, Bakı, 1956.

²⁷ A. Bakıxanov, Seçilmiş əsərləri (tərtibçi və fars dilindən tərcüməçi M. Sultanov), Bakı, 1984.

Əfəndiyev,²⁸ doktor Cavad Heyət,²⁹ eləcə də Türkiyədə çap olunmuş bir sıra qaynaqlar məlumat vermişlər.³⁰

Professor Möhsün Nağısoylunun araşdırmalarına görə “Riyazül-qüds” əsərinin hələlik elm aləminə ancaq bir nüsxəsi bəllidir. Bu nüsxəsi də Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda olan D-140/7472 şifrlı əlyazmadır. Əlyazma 1258/1842-ci ildə, əsər yazıldıqdan 22 il sonra – A. Bakıxanovun sağlığında köçürülmüşdür.³¹

A. Bakıxanovun “Riyazül-qüds” əsəri tərcümə əsəridir. O, Məhəmməd Bağır bin Məhəmməd Tağı Məclisinin (1037/1627-1111/1699) farsca yazdığı “Cəlaül-üyun” (“Gözlərin parlaqlığı”) əsərindən başlıca qaynaq kimi istifadə etmişdir. Ancaq o, bu əsəri yazarkən başqa qaynaqlardan da istifadə etmişdir. Məsələn olaraq Məhəmməd Füzulinin “Hədiqətüs-süəda”, Əbu Əli Məhəmməd Fəttal Nəysəburi əl-Farsinin “Rövzətül-vaizin” əsəri göstərilə bilər.

A. Bakıxanov “Riyazül-qüds” əsərinə klassik ənənəyə uyğun olaraq dibaçə yazmışdır. O, dibaçənin əvvəlində uca Allahın (c.c) varlıq və birliyini tərənnüm etmiş, Hz. Məhəmmədə (sas) nət yazmışdır.

Şair dibaçədə bu dünyanın keçici və faniyini, insanlar üçün “imtahan sərrmənzili” olduğunu bildirmiş, uca Allahın (c.c) sevdiyi bəndələrinə imtahan üçün bəla verdiyini ifadə etmişdir. Şairə görə, ən dəhşətli bəla Kərbəla faciəsidir.

A. Bakıxanov əsərin dibaçəsində hər il Kərbəla şəhidlərinin anma mərasiminin keçirildiyini, bu mərasimlərdə ən çox oxunan məqtəlin Məhəmməd Füzulinin “Həqidətüs-süəda” əsəri olduğunu bildirmişdir. O, əsərin dibaçəsində “Riyazül-qüds”ün yazılma səbəbini də açıqlamışdır. Şairə görə, “füsəhayi-türk” bu əsərdən faydalanacaq, təziyə məclislərində bu əsər oxunacaq, buna görə də şair “əbədi dövlət” qazanacaq. O, bu əsəri yazmaq üçün uca Allahdan (c.c) güc istəmişdir:

... Ya Rəb, bu əmri bəisi-təhsili-kam qıl,
Tövfiqini bənim ilə rəfiqi-müdam qıl.
Sərkeşi-səməndi-xaməmişkini ram edib,
Teyyi-təriqi-mətləb için tizkam qıl.³²

²⁸ H. Əfəndiyev, Azərbaycan bədii nəsrinin tarixindən, Bakı, 1963.

²⁹ C. Heyət, Azərbaycan ədəbiyyatına bir baxış, Bakı, 1993.

³⁰ XIII əsrdən günümüze kadar kitablardan toplanmış tanıklarlarıyla tarama sözlüğü, c. I-IV, Ankara, 1941-1945.

³¹ M. Nağısoylu, A. Bakıxanovun «Riyazül-qüds» əsəri klassik tərcümə nüsxəsi kimi, Bakı, 2006.

³² M. Nağısoylu, göstərilən qaynaq, s. 30.

Bu əsər 1236/1820-ci ildə tamamlanmışdır. A. Bakıxanov tərcümə etdiyi “Cəlaül-üyun” əsərinin məzmun və formasına sadıq qalmışdır. “Cəlaül-üyun” müəllifi “on dörd məsum” şəxsə görə əsərində babların sayını on dördə çatdırmışdır. Başqa məqəllər on babdır. Bu on babın hər biri məhərrəm ayının ilk on günündə sıra ilə oxunurdu.

“Riyazül-qüds” əsərinin ilk babı Hz. Məhəmmədə (sas), ikinci babı Hz. Fatiməyə (ra), üçüncü babı Hz. Əliyə (ra), dördüncü babı imam Həsənə (ra), beşinci babı imam Hüseyinə (ra), o biri bablar isə başqa imamlara həsr olunmuşdur. Şair əsərdə imam Hüseyinin (ra) şəhid olmasını uca Allah (c.c), din, insanlıq, azadlıq, şərəf və ləyaqət yolunda fədakarlıq, aşıqlıq kimi dəyərləndirmişdir.

“Riyazül-qüds” əsərində olan bütün bablar ərəbcə xütbə ilə başlanır. Əsər həm nəsr, həm də nəzm parçalarından ibarətdir. Babların əvvəlindəki ərəbcə xütbədən sonra farsca şeir verilir. Professor Möhsün Nağısoylunun araşdırmalarına görə “... “Riyazül-qüds” də 294 şeir nümunəsi vardır ki, onlardan 255-i türkcə, 21-i ərəbcə, 18-i isə farscadır. Əsərdəki şeir parçalarının ümumi həcmi 845 beytdir. “Nəzm”, “şeir”, “qitə”, “məsnəvi”, “mürəbbə”, bəzən də “beyt” və “fərd” başlıqları altında verilən bu şeir parçalarının 711 beyti türkcə, 56 beyti ərəbcə, 78 beyti isə farscadır. Türkcə və farsca şeir parçalarının hamısı A. Bakıxanovun öz qələminin məhsuludur. Ərəb dilində olan şeir parçalarından bəzilərinin müəllifləri göstərilmiş, bir neçəsinin əvvəlində isə “la ədri” (bilmirəm) sözü yazılmışdır. Ərəbcə şeir parçalarından biri isə A. Bakıxanova məxsusdur...”³³

Əsərin bütün bablarının adı uzundur və izafət tərkiibi ilə ifadə olunmuşdur. Bu əsər “xatimə” ilə bitir.

d) Hacı Rza Sərraf Təbrizinin Kərbəla faciəsi ilə bağlı şeirləri

Hacı Rza Sərraf Təbrizi İranda, eləcə də Güney Azərbaycanda məşrutə dövrünün ən böyük şairlərindən biridir. O, hicri-qəməri tarixi ilə 1271-ci ildə doğulmuş, 1325-ci ildə vəfat etmişdir. Onun yaradıcılığı, ideyaları iki ədəbi janrda ifadə olunmuşdur. Şair qəzəllərində Məhəmməd Füzuli ənənələrini davam etdirmiş, türk dilində gözəl qəzəllər yazmışdır. Azərbaycan türk ədəbiyyatının böyük şairi Məhəmməd Hüseyin Şəhriyar onun qəzəllərindən bəhrələnərək gözəl

³³ M. Nağısoylu, göstərilən qaynaq, s. 30.

qəzəllər yazmışdır. Şəhriyar onu “Azərbaycan ədəbi irsinin dahilələrindən biri” adlandırmışdır. Onun qəzəllərinin dili aydın, axıcı, təsirli, sadə və bədiidir:

Qəra gözündə, gözəl, qəsd-i-can əlaməti var,
 Bu can onundu, qoy alsın, mənə nə minnəti var.
 Gözün göz eylədi can almağa, qaşun aldı,
 Bu əmri-xeyrdə qaşu gözün şərəkəti var.
 Bu dərdi-hicr ilən ölmək əgərçi xoşdu mənə,
 Başım dizündə verəm can, bir özgə ləzzəti var.
 Nə qədər ox ata müjganların tutar sinəm,
 Sənin oxunla mənim sinəmin rəfaqəti var.
 O xəncərin, bu başım, kəs apar, məni qurtar,
 Çəkənmərəm, bədənə başımın əziyyəti var...³⁴

Hacı Rza Sərraf Təbrizinin yaradıcılığının ikinci istiqaməti əhli-beyt sevgisi ilə bağlıdır. O, bu məzmunlu şeirlərini mərsiyə janrında yazmışdır. O, mərsiyələrində İslam ümmətini qəflət yuxusundan oyanmağa çağırmış, İslamda şəhidlik anlayışının dəyərini izah etmiş, Kərbəla şəhidlərini ehtiramla yad etmiş, onlara yamıqlı mərsiyələr yazmışdır.

Hacı Rza Sərraf Təbrizinin növhələri çox təsirlidir. Bu növhələr insan ruhunun dərinliklərinə nüfuz edir, onu Kərbəla şəhidlərinə qovuşdurur, göz yaşlarına qərq edir:

Ey gül kimi qanə batan,
 Əkbərim oyan, yavərim oyan!
 Qan içrə naz ilə yatan,
 Əkbərim oyan, yavərim oyan!
 Xeymələrə gəldi səsün,
 Gəldim olam dadrəsün,
 Ölməmişən, var nəfəsün,
 Əkbərim oyan, yavərim oyan!
 Ey kəştiyi-tiği-sitəm,
 Hicrün edib qəddimi xəmə,
 Gözlər yolun əhli-hərəm,
 Əkbərim oyan, yavərim oyan!

³⁴ Hacı Rza Sərraf Təbrizi, «Divan», Bakı, 2005, s. 43.

Şam etmə Leyla günüzün,
 Çox müntəzir qoyma gözün,
 İmdi həlak eylər özün,
 Əkbərim oyan, yavərim oyan!
 Sən mənə bir yoldaş idün,
 Ağlar gözümdə yaş idün,
 Həm oğul, həm qardaş idün,
 Əkbərim oyan, yavərim oyan!
 Torpaqlara qoyma üzün,
 Gəl mənə rəhm eylə özün,
 Aç bircə bu qanlı gözün,
 Əkbərim oyan, yavərim oyan!
 Gəldim cigər dağlamağa,
 “Oğul” deyib ağlamağa.
 Gözlərüvi bağlamağa,
 Əkbərim oyan, yavərim oyan!
 Qalmış əlim üstə əlim,
 Başə yetib çün əcəlim,
 Səbr elə qoy mən də gəlim,
 Əkbərim oyan, yavərim oyan!
 Tiği-cəfa xamə kimi,
 Cismün yazıb namə kimi,
 Sənlən varam Şama kimi,
 Əkbərim oyan, yavərim oyan!
 Sərrafi-dinari-qəməm,
 Nəqqadi-nəqdi-ələməm,
 Bu sözdə sabit qədəməm:
 Əkbərim oyan, yavərim oyan!³⁵

Hacı Rza Sərraf Təbrizi Hz. Məhəmməd (sas) və Hz. Əlinin (ra) ölümünə də növhə yazmışdır. Onun növhələrində Quran ayələrindən, hədislərdən tarixi yer və şəxs adlarından istifadə olunmuşdur. Şairə görə, Hz. Hüseyin (ra) bir eşq yolçusudur, aşıqdir, o, “şəhidliyi sevə-sevə qəbul etmişdir”, “ruzi-əzəldə” uca

³⁵ Hacı Rza Sərraf Təbrizi, göstərilən qaynaq, s.176-177.

Allaha (c.c) verdiyi sözü yerinə yetirmişdir. Ona görə, şəhidlik, cihad, özünü uca Allah (c.c) yolunda fəda etmək İslamın ruhudur, İslamın canlı, diri, dinamik olmasını təmin edən, “bəzmə tazə müsəlman gəlməsinə” yol açan başlıca güc qaynağıdır. Ona görə də şair Hz. Hüseyini (ra) “şəhidlərin seyidi” adlandırır, onun dilindən uca Allaha (c.c) münacat şəklində yazılmış şeirdə bu eşq yolçusunun proqramını, niyyət və hədəfini açıqlayır, şəhid olmağı uca Allahın (c.c) nuruna qovuşmaq kimi dəyərləndirir, şəhidliyin bərəkətinin, savabının İslamı yaşatmaqla bağlı olduğunu bildirir:

Tutmuşam can nəqdin əldə vəsli-canan istərəm,
 Təşnə can verrəm Minayi eşqdə can istərəm.
 Dəmbədəm eylər təcəlla pərtövi-ənvari-zat,
 Olmaram Musa kimi bir cilvə ilə məhvi-mat,
 Xızr tək bu əsrdə axtarmaram abi-həyat,
 Təşneyi-vəsləm könül camin dolu qan istərəm.
 Tairi-övcü-vəfayəm şəhpərim tiri-cəfa,
 Eylərəm ruzi-əzəldə etdiyim əhdə vəfa,
 Bu qəbi-ətşan ilə ollam zəbihən minqəfa,
 Xəncəri-qatil dəmindən abi-heyvan istərəm.
 Mın bəlayə mübtəla olsam, əgər Əyyub tək,
 Eylərəm səbir, etməyəm şuri-nəva Yəqub tək,
 Dəmbədəm, saətbəsaət aşiqi-məczub tək,
 Bir bəlayə verməgə şövq ilə min can istərəm.
 Kəsb edib mirati-dil nuri-məhəbbətdən cila,
 Olmuşam sərməsti-cami-əlbəlai-lil-vila,
 Bəzmi-vəhdətdür mənə bu sərzəmini-Kərbəla,
 Tərki-kəsrət etməgə bir nuki-peykan istərəm.
 Şöleyi-nari məhəbbətlə dolub kanuni-dil,
 Vadiyi-heyvətdə Leyla axtarır məcnuni-dil,
 Məclisim xəlvət, gözüm yaşlı, şərəbim xuni-dil,
 Gəlməgə bu bəzmə bir tazə müsəlman istərəm...³⁶

Hacı Rıza Sərraf Təbrizinin əsərləri uzun müddət araşdırmaya cəlb olunmayıb, çapına qadağa qoyulub. Onun divanı ilk dəfə Bakıda 2005-ci ildə çap olunub.³⁷

³⁶ Hacı Rza Sərraf Təbrizi, göstərilən qaynaq, s.207-208.

e) Kərbəla faciəsi mövzusunda yazan başqa Azərbaycan şairləri

XIX yüzil Azərbaycan türk ədəbiyyatında məqtəl mövzusunda marağın artdığı bir dövrdür. Bu dövəndə şairlər məqtəl mövzusunda çoxsaylı şeirlər yazmışlar. Onların sırasında Molla Hüseyn Dəxil Marağayinin adını çəkmək olar. Onunla bağlı məlumat azdır. O, bu mövzulu əsərlərini həm nəsrə, həm də nəzmlə yazmışdır. Böyük Azərbaycan alimi Firudin bəy Köçərli yazır: “Dəxilin Füzuli kimi nəsr ilə yazmaqda dəxi ziyadə qabiliyyəti və məharəti kəlamından məlum olur”.³⁸ Bir sıra qaynaqlarda onun əsərlərinin altı, yeddi cildlik kitab şəklində olduğu bildirilir. Ancaq bu əsərlərin adı bilinmir.³⁹

XIX yüzildə yaşamış və məqtəl mövzusunda əsərlər yazmış şairlərdən biri də Məhəmməd Tağı Qumridir. Onun Kərbəla faciəsi ilə bağlı yazdığı əsər “Kənzül-məsəib” adlanır. O, bu əsərini nəzmlə yazmışdır. Məhəmməd Əmin Dilsuz Təbrizi də Kərbəla mövzusunda şeirlə əsərlər yazmışdır.⁴⁰

VIII. Əbülhəsən Racinin Şeirlərində Kərbəla Faciəsinin Təsviri

Hacı Əbülhəsən Racinin həyatı və əsərləri az öyrənilmişdir. O, XIX yüzillikdə yaşamışdır. Bir sıra mənbələrə görə, o, Təbrizdə anadan olmuşdur. Onun doğum tarixi ilə bağlı fərqli fikirlər var. S. Ə. Şirvani onun 1834-cü ildə, M. Tərbiyət, F. Köçərli 1831-ci ildə, R. Kərimi isə 1812-ci ildə anadan olduğunu yazmışdır.⁴¹ Onlar bu məlumatı verərkən qaynaq göstərməmişlər. F. Köçərli onda olan xəbərlərə görə Racinin doğum tarixini müəyyənləşdirdiyini bildirmişdir. O, yazır: “Racinin tərcümeyi-əhvalına dair bizdə cüzi xəbar var...”⁴²

Onun vəfat etdiyi tarix isə dəqiq bilinir. O, Həcc ziyarətindən qayıdarkən mindiyi gəmi Qırmızı dənizdə batmış və o həlak olmuşdur. Yaxın dostlarından Səbur təxəllüslü bir şəxs onun faciəli ölümünə növhə yazmışdır. O, bu növhədə “əya gəffəri” ifadəsi ilə şairin ölüm tarixini vermişdir. Bu da 1293/1876-cı ilə

³⁷ Hacı Rza Sərraf Təbrizi, Divan (çapa hazırlayan, Hafiz Abiyev), Bakı, 2005.

³⁸ F. Köçərli, Azərbaycan ədəbiyyatı, I-II cildlər (tərtibçi R. Qənbərqızı), Bakı, 1978.

³⁹ M. Nağısoylu, göstərilən qaynaq, s. 12

⁴⁰ C. Heyət, Azərbaycan ədəbiyyatına bir baxış, Bakı, 1993.

⁴¹ Raci. Seçilmiş əsərləri (tərtibçi Hafiz Abiyev), Bakı, 1992, s. 5.

⁴² Raci. Seçilmiş əsərləri (tərtibçi Hafiz Abiyev), Bakı, 1992, s. 5.

uyğundur.⁴³ Onun həyatı ilə bağlı məlumat da azdır, “xoşxülq”, “xoşrəftar”, “xoşsöhbət” insan olduğu bildirilir.⁴⁴

Racinin əsərlərindən bəlli olur ki, o, təhsilli, bilikli, şeiri, ədəbiyyatı, klassik ədəbiyyatı, din tarixini dərinlən öyrənmişdir. Əsərlərini türk və fars dilində yazmışdır. Divanının tərtibat sırası belədir: farsca qəzəllər, beytlər, rübailər, türkcə qəsidələr, qəzəllər, mərsiyələr, sinəzənlər, rübailər, mütəfərriqələr. Qəzəllərinin arasında bir tənqis, bir hekayət, bir mürəbbə də var. Onun divanı ilk dəfə 1293/1876-cı ildə Təbrizdə çap olunmuşdur. Bakıda isə şairin irsinin araşdırılması və çapı sovet rejimi dövründə yasaq edilmişdir. Onun divanı Bakıda ilk dəfə 1992-ci ildə nəşr olunmuşdur.⁴⁵

Racinin qəzəllərində Məhəmməd Füzulinin təsiri güclüdür. O, qəzəllərində Füzuli ənənələrini davam etdirmişdir. Şair qəzəllərində eşq, aşiq, aşıqlıq anlayışlarının ölçülərini, izahını klassik ənənəyə uyğun vermişdir:

Eşq əhli bu afaqdə rüsva gərək olsun,
Məcnun kimi sərgəşteyi-səhra gərək olsun.
Başdan-ayağa yarsala tiğ ilə gər aşiq,
Məşuq ilə məmlüvv sərəpa gərək olsun.
Bəxlü həsədü kinəvü büğz ilə riyadən,
Aşiq olan aləmdə mübərta gərək olsun.
Öz xahişini tərək eləsün talibi-canan,
Nə talibi- dünyavü nə üqba gərək olsun...⁴⁶

Racinin divanında səksən üç mərsiyə və sinəzən var. Raci mərsiyə yazarkən təziyə məclislərinin xarakterini nəzərə almışdır. O, mərsiyəni formaca da zənginləşdirmişdir. Onun mərsiyə və sinəzənləri, əsasən, mürəbbə formasında yazılmışdır.

Mürəbbə təziyə məclisləri üçün daha uyğundur. Belə ki, təziyə məclisində mürəbbəni uca səslə oxuyan şəxs hər bəndi oxuyandan sonra məclis əhli başlanğıc beyti nəqarət (təkrar) kimi təkrar edir. Buna “ayaq tutma” deyilir. Məsələn:

⁴³ Raci. Seçilmiş əsərləri (tərtibçi Hafiz Abiyev), Bakı, 1992, s. 5.

⁴⁴ Raci. Seçilmiş əsərləri (tərtibçi Hafiz Abiyev), Bakı, 1992, s. 6.

⁴⁵ Raci. Seçilmiş əsərləri (tərtibçi Hafiz Abiyev), Bakı, 1992.

⁴⁶ Raci, Seçilmiş əsərləri (tərtibçi, Hafiz Abiyev), Bakı, 1992, s. 5.

Tövfiqi-xudadən bu könül mürği-pər istər,
 Səhni-çəmənə-Kərbübəlayə güzər istər.
 Göz yaşım ilə bircə o səhni sulaseydum,
 Qəndili-dili taği-rəvaqindən aseydum.
 Ol mərqədi-şəşguşəni ağuşə baseydum,
 Könlüm yetə bu məqsədə şamü səhər istər...⁴⁷

Yuxarıda verilən ilk beyti təziyədarlar bir yerdə, ucadan, hər bəndin sonunda təkrar edirlər.

Raci şeirlərində Kərbəla hadisəsini ardıcılıqla təsvir etməmişdir, o, ən önəmli məsələlərə toxunmuşdur. O, ilk mərsiyəsini uca Allaha (c.c) müraciətlə başlamışdır. Şair bu mərsiyədə özünü uca Allah (c.c) qarşısında günahkar sayan bir insan təsvir edir. Ona görə, insan uca Allahın (c.c) nemətlərinə şükür etməlidir, başımıza gələn bəlalar “səməri-nəxli-əməldir”, müsəlman qardaşımız ac yatarsa, içimizdə bu qədər paxıllıq, həsəd, kin varsa, biz günahkarıq. Şairə görə, biz “əzadari-şəhi-Kərbəla” olsaq, ümid və qorxu içində yaşasaq, əxlaqımızı tərbiyə etsək, uca Allah (c.c) bizi bağışlayar. O, uca Allahdan (c.c) güc, yardım istəyir, “mürğu-pər” (quş qanadı) istəyir ki, Kərbəlaya uçsun, o məkanı gəzsin. Şair Hüseynin davasına sadıq olmaq, aşiq və şəhid olmaq, şəhidlik elmini Hüseynədən öyrənmək istəyir, bunu özünün borcu, vəzifəsi sayır. O, Hz. Hüseyni (ra) aşiqlik və şəhidlik məktəbinin rəhbəri hesab edir.

Onun məktəbinin proqramını açıqlayır:
 ... Hər kim istər rahü-rəsmi-eşqdən ağah ola,
 Tərki-can etsün məbada canı səddi-rah ola,
 Aşiqi-sadiq gərək mütləq fənafillah ola,
 Raci, surətdən keçün, kəşf olsun ol mənə sizə.⁴⁸

Raci mərsiyələrində Hz. Hüseynə (ra) ayrıca yer vermiş, onu “padişahi-Kərbəla”, “sultani-Kərbəla”, “eşq yolçusu”, “iman şəhidi” adlandırmışdır. Şairə görə, Hz. Hüseynin (ra) mayası eşq ilə yoğrulub, o, mücahiddir, haqq, ədalət, azadlıq yolunda şəhid olmuşdur:

⁴⁷ Raci, Seçilmiş əsərləri (tərtibçi, Hafiz Abiyev), Bakı, 1992, s. 90.

⁴⁸ Raci, Seçilmiş əsərləri (tərtibçi, Hafiz Abiyev), Bakı, 1992, s. 92-93.

... Cövhəri-cismim mənim olmuş mürəkkəb eşq ilən,
 Olmuşam qalü bələdə mən müləğgəb eşq ilən,
 Saqiyanı-aləmi-məna ləbaləb eşq ilən,
 Verdilər qəm məclisində bir dolu sağər mənə...
 Eşq ilən təxmir olubdur əsli-bünyadım mənim,
 Eşqdür bu abü xakü atəşü badım mənim,
 Məktəbi-qəmdə şəhadət dərsün ustadım mənim
 Hərf-hərfü nöqtə-nöqtə eyləyüb əzbər mənə...⁴⁹

Raciyə görə, İslam ümməti və bu ümmətin hər bir fərdi mücahid olmalı, hər an, hər gün insanlıq, din, iman uğrunda cihad etməlidir. Bu, İslam ümmətinin diri qalmasının, inkişafının ana qaynağıdır. Ona görə, İslam ümməti üçün “hər gün ruzi-aşuradu, hər yer Kərbəla”.

Raci bir sıra mərsiyələrində Hz. Hüseyin (ra) başına gələn müsibətləri peyğəmbərlərin çəkdiyi bəlalarla müqayisə etmişdir, bəla çəkməyi seçilmişlik əlaməti kimi göstərmişdir. Bununla bağlı olaraq Hz. İbrahimi (sas), Hz. Yəqub (sas), Hz. Əyyub (sas) kimi peyğəmbərlərin adı mərsiyələrin mətninə daxil edilmişdir. Racinin mərsiyələrində əhli-beytin başqa fərdlərinin halı da təsirli bir dillə təsvir edilmişdir. Racinin mərsiyələrinin dili çox təsirlidir. Şair Kərbəla müsibətini insanı göz yaşında boğacaq bir dillə anlatmışdır:

... Qolsuz görər Əbbasını Xatuni-qiyamət,
 Almış ələ Gülsüm başın ba ğəmə möhnət,
 Söylər: - Nə bəla, bu nə sitəm, bu nə müsibət,
 Qardaş başı, Allah, görülüb xahər əlində?
 Gör başı kəsük şahi-şəhidanimi, Allah,
 Bu Şümri-Cəfarişədən al qanimi, Allah,
 Xun ilə mənim eylə bu divanimi, Allah,
 Qoydu balamın başını xakistər əlində.⁵⁰

Şairə görə, “Kərbəlanın fərmanı hicran ilə yazılıb”, bu müsibət İslam ümmətini göz yaşlarına qərç edib.

⁴⁹ Raci, Seçilmiş əsərləri (tərtibçi, Hafiz Abiyev), Bakı, 1992, s. 116.

⁵⁰ Raci, Seçilmiş əsərləri (tərtibçi, Hafiz Abiyev), Bakı, 1992, s. 120.

Racinin mərsiyələrində ərəb, fars sözləri çox olsa da, dili asan başa düşülür. Şair yeri gəldikcə Quran ayələrindən, hədislərdən də istifadə etmişdir. Mərsiyələrdə elə misralar var ki, ərəbcədir:

... Kəsməyib indiyətən kimsənə qurban təşnə,
Verməyib kimsə sənün tək, ey oğul, can təşnə,
Məni də öldürdü bu ləşkəri-üdvən təşnə,
Əntə məzlum, ənə məzlum, Əli, ya vələdi.⁵¹

Şairin mərsiyələrinin dili xalq dilinə yaxındır, onun mərsiyələrində Təbriz ləhcəsi, XIX yüzyl Azərbaycan türkcəsinin dil-üslub xüsusiyyətləri açıq görünür: “ələmüb”, “yetmibdü”, “olseydi”, “başın”, “gətdilə”, “söylüblə”, “qapusunda”, “verüblə”, “vurmazla”, “vardu”, “verməgə”, “peyəmbər”, “söylüb”, “istüb”, “gələrdux”, “oturax”, “eliyübsüz”, “degü”, “incitmeyün”, “gəlx”, “getməgüvə”, “özüvi”, “bilüsən”, “yapuşa”, “dəgə”, “aldı”, “gətürəmmüb”, “ayaqinə”, “bükdi”, “verməgə”, “qəynədi”, “danuş” və başqa bu kimi yüzlərlə söz və ifadə dediklərimizə sübutdur.

Hacı Əbülhəsən Raci uca Allaha (c.c), Onun əziz peyğəmbərinə bağlı olan, şəxsiyyətini İslam dininə fəda etmiş, imanlı şairdir. O, peyğəmbərin əhli-beytini ürəkdən sevmiş, Kərbəla şəhidlərinin faciəsinə ağlamışdır, bu faciəni yazacaq qələmin od tutb yanacağını bildirmişdir:

Raci, bu qissə yetüsməz, bilürəm itmamə,
Həşrətək şərhini təhrir eliyə gər xamə,
Yazma bu suz ilə nöhvə dəxi ol nakamə,
Qorxuram od duta bu xamə, yana dəftər ilən.⁵²

Nəticə

Məqtəl mövzusu Azərbaycan türk ədəbiyyatının başlıca mövzularından biri olmuşdur. Bu mövzunun əsasını uca Allah (c.c), İslam dini, peyğəmbər, əhli-beyt sevgisi təşkil etdiyindən Azərbaycan türk ədəbiyyatının ana mövzuları sırasına daxil olmuş, onun məzmun və formasına təsir göstərmişdir. Ədəbiyyatın dili təsirli olduğundan İslam dininin dəyərləri şeir, nəsr yolu ilə daha tez və sürətlə yayılmış və insanların düşüncəsinə yerləşmişdir.

⁵¹ Raci, Seçilmiş əsərləri (tərtibçi, Hafiz Abiyev), Bakı, 1992, s. 201.

⁵² Raci, Seçilmiş əsərləri (tərtibçi, Hafiz Abiyev), Bakı, 1992, s. 103.

XV yüzildən başlayaraq Səfəvilər hakimiyyətinin güclü dəstəyi ilə Azərbaycan türk ədəbiyyatında məqtəl mövzusu geniş yayılmışdır. Bu mövzulu ədəbiyyatın ən böyük nümunəsini “Hədiqətüs-süəda” əsəri ilə Məhəmməd Füzuli yazmışdır. Sonrakı dövrlərdə yazılan məqtəl mövzulu əsərlər Füzulinin təsiri altında olmuşdur.

XIX yüzildə məqtəl mövzusunun A. Bakıxanov, Dəxil, Qumri, Raci kimi nümayəndələri yetişmişdir. XIX yüzildə yazılmış məqtəllərdə həm İslam dininin dəyərləri, həm əhli-beyt sevgisi, həm də rus işğalı nəticəsində ikiye bölünmüş Azərbaycan türklərinin faciəsi əks olunmuşdur.

XIX yüzildə yaşamış Racinin şeirləri arasında Kərbəla faciəsinə həsr olunmuş mərsiyə və sinəzənlər geniş yer tutur. Onun divanında səksən üç mərsiyə və sinəzən var. O, bu əsərlərini mürəbbə formasında yazmışdır. Racinin Kərbəla faciəsinə həsr etdiyi əsərlərdən aydın olur ki, o, bu mövzu ilə bağlı ərəb, fars və türk ədəbiyyatında yazılmış əsərləri diqqətlə oxumuş, onlardan faydalanmışdır.

Onun Kərbəla faciəsi ilə bağlı yazdığı şeirlərin qaynaqları sırasında bu əsərləri göstərə bilirik: Əbu Müxnəf bin Yəhyanın (VIII əsr) “Kitabi-Məqtəli-Hüseyni”, Əbul Fərəc İsfahaninin (897-967) ərəbcə yazılmış “Məqatilüt-Talibin”, Əbu İshaq İsfərayinin ərəbcə yazdığı “Nurül-ayn fi Məşhədi-Hüseyn”, Məsrəi Tuasinin ərəbcə yazdığı “Kitabi-əl məlhut fi qətli ət-tufuf”, fars şairi Hüseyn Vaiz Kaşifinin “Rövzətüş-şühəda”, Məhəmməd Füzuli “Hədiqətüs-süəda”.

Şairin uca Allahu (c.c), Onun əziz Peyğəmbərini sevməsi və insanlara sevdirməsi, azadlıq, ədalət kimi dəyərləri gözəl bədii üslubda təqdim etməsi Azərbaycan türk ədəbiyyatında önəmli yer tutmasına yol açmışdır. Raci uca Allaha (c.c) qul olması ilə qürur duyur, Yaradana itaəti özünün əsas vəzifəsi sayır. O, gerçək bir Peyğəmbər aşığıdır.

Raci Kərbəla faciəsi ilə bağlı yazılmış klassik əsərlərdən fərqli olaraq bu hadisəni bütün ardıcılığı ilə təsvir etməmişdir. O, ən önəmli hadisələri qələmə almış, bu hadisənin mahiyyətini şərh etmiş, Kərbəla hadisəsindən istifadə edərək uca Allaha (c.c), Onun əziz Peyğəmbərinə, Peyğəmbər ailəsinə öz sevgisini bildirmişdir. Şair bu mövzuda yazdığı əsərlərində şəhidlik, kədər, aşıqlıq kimi önəmli məsələlərə münasibətini açıqlamışdır.

O, həzrət Hüseyni böyük sevgi ilə təsvir etmiş, onu “aşiq”, “Kərbəla padşahi”, “Kərbəla sultanı”, “şəhidlərin sərvəri” adlandırmışdır. Şairə görə onun

yeri cənnət bağçasıdır. Onun şəhid olduğu Kərbəla torpağı bir nur qaynağıdır. Raci bildirir ki, şəhidlik ən yüksək mərtəbədir və həzrət Hüseyn bu adı qazandığına görə xoşbəxtdir.

Raci Kərbəla hadisələrini təsvir edərkən Quran ayələrindən, Peyğəmbərin hədislərindən, Peyğəmbərlərin həyatı ilə bağlı faktlardan da istifadə etmişdir. Onun şeirlərinin dili çox təsirlidir. Şair Kərbəla hadisələrini təsvir edərkən bədii dilin imkanlarından ustalıqla yararlanmış, insanların ruhuna, duyğu və düşüncəsinə təsir edən bir dillə Kərbəla faciəsinin gerçək mahiyyətini açıqlamışdır.

KERBELÂ OLAYININ AZERBAYCAN VE TÜRK TİYATROSUNA YANSIMASI

Müzeyyen Buttarı

GİRİŞ

Kerbelâ, İslâm tarihinin en kanlı olaylarından biridir. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra Ebubekir, Ömer, Osman ve damadı Ali halife olurlar. Ali'nin ölümünden sonra da büyük oğlu Hasan halife olur. Ancak İslâm dünyasındaki karışıklıklardan dolayı İslâm birliğinin bozulmasını istemeyen Hasan, -bazı kaynaklara göre hasta olduğu, bazı kaynaklara göre yeterli ordusu bulunmadığı, bazı kaynaklara göre de Muaviye'den aldığı bir servet karşılığı- Halife unvanını Muaviye'ye bırakır. On dokuz yıl kadar halifelik yapan Muaviye, kendisinden sonra halifelik görevini Hüseyin'e bırakmak yerine oğlu Yezid'i halife ilân eder.

Daha önce zorba yönetiminden dolayı Muaviye'ye biat etmeyen Hüseyin, kendisine gönderilen elçilere rağmen Yezid'e de biat etmez. Yezid için en büyük düşman Hüseyin'dir. Bu sırada Ali'den yana tavır sergileyen ve Muaviye'nin zulmünden yılan Küfe halkı, Hüseyin'i desteklemekte ve onu şehirlerine davet etmektedirler. Bu davete uyarak Hüseyin, Küfe'ye gitmek üzere yetmiş iki adamı eşleri ve çocukları ile yola çıkar. Ancak Kerbelâ yakınlarında Yezid'in adamları tarafından kuşatılıp Hüseyin'in Yezid'e biat etmesi istenir. Aksi takdirde Şam'a, Yezid'e götürülecektir. Hüseyin, Yezid'e biat etmediği için Kerbelâ'da çoluk çocuk susuz bırakılır. Küfelilerin yardıma geleceğini düşünen Hüseyin, dokuz gün kadar direnir ise de onuncu gün savaşa karar verir. (M. 10 Ekim 680) Yetmiş iki kişi, büyük bir ordu ile vuruşur. Hüseyin ve bütün adamlarının başları kesilerek kılıçlara takılır. Kadın ve çocukları da Şam'a götürülür.

Kerbelâ'nın intikamını almak için girişilen savaşlar, bundan sonra gelen imamların çoğunun ve onların da çocuklarının öldürülmesi ile sürüp giden olaylar, kanlı sahnelerin Emeviler, Abbasiler zamanında da devamı ile etkileri günümüze kadar sürmüştür.¹

¹ Hazret-i Hüseyin'in öldürülmesinden sonra, Kerbelâ'nın intikamını alan Müseyib Gazi'nin Yezit, Mervan, Simir ve İkinci Muaviye'nin ölümünden sonra İmam Zeynel Abidin'i zindandan kurtarıp hilafet koltuğuna oturtasıya kadar geçen olaylar için bkz. (Müseyib Gazi, *Kerbelâ'nın İntikamı*, 3. baskı, Çev.: Emrullah Eraslan, Can Yayınları, 1996, İstanbul, 222s.)

Yezid'in Hüseyin ve adamlarına gösterdiği vahşet, Hüseyin'in gösterdiği metanet ve yiğitlik Azerbaycan, İran, gibi İslâm dünyasında sürekli taze tutuldu. Bu tarihî olay, “nesilden nesle anlatılırken yeni olayların, durumların, kültürlerin etkisiyle beslendi. Bu durum halk arasında yeni inançların, efsanelerin doğmasına sebep oldu.”² Bu trajik olay İslâm öncesi İran kültürünün de etkisiyle orada yeni anlamlar kazandı.

Aslında kahramanlar için yas töreni düzenlenmesi, İran geleneğinde çok eskilere dayanır. Şehname'de zikredilen Zerdüşt inancının yiğidi Dârir'in zehirli oklarla öldürülmesi sonucu onun anısına ağıtlar okunarak yapılan anma törenleri, aynı eserde sözü edilen Siyavuş'un Efrasiyab tarafından öldürülmesi olayının anısına düzenlenen yas törenleri, Kerbelâ şehitleri için de anma töreni düzenlenmesine vesile olur. Kerbelâ'da şehit edilen İmam Hüseyin ile Dârir arasında da öleceklerini önceden bilmeleri açısından da benzerlikler kurulmuştur.

Kerbelâ'da şehit edilen ve başsız olarak gömülen peygamber torununun mezarı çok geçmeden Şiîler için meşhur bir ziyaret yeri olur. Halife Mutavakil bu olayların canlı tutulmasını istemediğinden 850/851'de türbeyi ve civarındaki binaları yıktırıp toprağı ektirir. Ziyareti ağır cezalarla yasaklar.³ Ancak daha sonra pek çok Müslüman ülke kralları, sultanları zaman zaman burayı imar ederken bir kısmı da tahrip ettirmiştir.

Hüseyin'e eziyet edenlerin dünya ve ahirette cezalandırılacağı, ölümüne ağlayanların, ağlatanların cennette Ehl-i Beyt ile beraber olacağı, Kerbelâ'yı ziyaret ve matem tutmanın zamanla günahlardan arınma, sevap kazanma için vesile olacağı düşünceleri halk beyninde yerleşti. İslâm ülkelerinde Safevîlerden başlayarak tarih ve menkıbe niteliğinde ve çeşitli edebî türlerde Kerbelâ katliamını anlatan manzum ve mensur pek çok eser yazılmaya başlandı.⁴

Maktel-i Hüseyin, ya da **maktel** denilen manzum eserlerin örneklerine zamanla Osmanlı ve Azeri edebiyatlarında da rastlandı. Kerbelâ törenlerinde okunan makteller genelde Farsça ve Arapça olduğu için Fuzuli, yaşadığı bölgelerdeki Türklerin de duygularına tercüman olması için Türkçe bir maktel yazdı. Türkçe yazılmış ilk maktel,

² Şeyma Güngör, “Tarihî Olaydan Menkıbeye, Menkıbeden Şahesere [Kerbelâ Olayı ve Hadikatü's-Süeda]” 38. *Icanas Bildiriler Kitabı* (10-15 Eylül 2007); Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, II. Cilt, Ankara, 2008 s. 776 (s. 769-788).

³ “Kerbelâ”, *İslâm Ansiklopedisi*, MEB, Anadolu Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, 1997, C. 6, s. 580-582.

⁴ Bu konuda yazılan mersiyeler için şu esere bakılabilir: Mehmet Arslan-Mehtap Erdoğan, *Kerbelâ Mersiyeleri*, Grafiker yayınları, Ankara, 2009, s. 809.

Fuzulî'nin *Hadikatü's-Süeda* adlı eseridir.⁵ Ancak Anadolu'da da bazı maktellerin yazıldığı son zamanlarda yapılan çalışmalarda ortaya çıkmıştır.

Makteller de taziyeler gibi dramatik özellikler taşırlar. Taziyeler gösterim olarak sahneden sunulurken makteller dinleyicilere okunur. Bizde ilk kez Lâmiî Çelebi'nin yazdığı maktel, Bursa Ulu Cami'de okunur.⁶ Makteller genellikle on bölümden oluşur. Birbirinden bağımsız olan bölümler (meclis), Muharrem'in birinci gününden başlayarak onuncu aşure gününe kadar her gün bir meclis okunur. Bazıları da on iki bölüm olup her bir meclis bir İmam için okunur. Kastamonulu Şazî, Lâmiî Çelebi ve Fuzulî'nin maktelleri bu konuda yazılmış en iyileridir.

Kerbela törenlerinde maktellerin okunmasından başka taziye, sinezenlik ve ravzahânlık âdetleri de vardır.

Azerbaycan'da Taziyeler (Şebih, Şibih)

İslâm dünyasının en önemli olayı olan Kerbelâ faciası, tarihî ya da efsanevî olsun zamanla makteller dışında başka sanat eserine de konu olmuştur. Bu sanat dallarından biri de tiyatrodur.

Genel anlamıyla dinî temsillere taziye denmektedir. İslâm Ansiklopedisi'nde taziye, birinin başına gelen felâketten dolayı sabır ve tahammül etmeye teşvik, başsağlığı dileme; Farsça Şiîler arasında kendine cefa etme şeklinde tezahür eden dinî temsil; özel olarak da Hüseyin için tutulan yastır. Halk dilinde Kerbelâ'daki kabrin bir taklidinden ibaret olan tabut veya na'şa da taziye adı verilmektedir.⁷ Hindistan'da taziye, dramatik gösterim anlamından farklı olup İmam Hüseyin'in mezarının taklididir.⁸ Azerbaycan'da taziye yerine daha çok şebih (şibih) kelimeleri kullanılmaktadır. Şebihler, mersiye eserlerinden bir araya getirilerek sahnelenen manzum dinî dramlardır. Mersiye şiirlerindeki hayali olaylar, dini şahsiyetlerin savaşta çarpışmalarıyla ilgili abartılı övgüler, romantik tasvirler vs. şebihlerin anlatımını oluşturmuşlardır. Şebihlerin asıl gayesi, Şiîliğin tebliği ile birlikte insanlar arasında imama sevgi, onun düşmanlarına karşı nefret hissi uyandırmaktır.

⁵ Eseri Türkiye Türkçesine iki cilt halinde Servet Bayoğlu çevirmiştir. Bkz. (Fuzulî, *Hadikatü's-Su'ada I(Erenler Bahçesi)*, Hz. Servet Bayoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, 204s.; *Hadikatü's-Su'ada II(Erenler Bahçesi)*, Ankara, 1990, 224s.)

⁶ Metin And, *Ritüelden Drama- Kerbelâ-Muharrem-Taziye*, YKY, I. Baskı, İstanbul, 2002, s. 193

⁷ T. Yazıcı, "Taziye" İslâm Ansiklopedisi, MEB, Anadolu Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, 1997, C. 12/1, s. 73.

⁸ Metin And, *Ritüelden Drama- Kerbelâ-Muharrem-Taziye*, s. 47.

Metin And, taziyenin, Batı'da tiyatroyu gören biri tarafından oluşturulmuş bir oluşum olduğu görüşündedir.⁹

Taziyenin başlangıcı, VII. asırda Hüseyin'in ölümünün birinci yılı Şiîlerin gizlice toplanıp ağıt düzmeleri ile ilgilidir. Kerbelâ hadisesi XV-XVI. asırlarda yeni bir yükselişe geçer. "1221 yılında İran, Moğolların, Cengizlilerin istilâsındadır. Onlar XVI. asra kadar İran'da hükümdarlık ederler. Ölen için ağlama törenleri Moğol döneminde de devam etmiştir. Moğollar gittikten sonra Şiîliği kuvvetlendirmek için bu örf ve âdete başka biçim verilmiştir. Kahramanlar için değil, Fırat'ın sahilinde savaşta ölen peygamber evlatları için ağlamaya başlıyorlar. Eski törenlerdeki yuğcuların yerini Rövzehânlar alır. Muharrem ayında camilerde ve zenginlerin evinde taziye meclisleri düzenlemeye başlarlar. Bu taziyelerde rövzehân minbere çıkarak önce şehidi, onun savaşta kahramanlığını övüyor, sonra da kötü ölümünü tasvir etmeye başlıyor. Cemaat ağlaşıyor, göğsüne, başına vuruyor."¹⁰

XVI. asırda Safeviler bu olaydan istifade ederek Şiîliği kuvvetlendirmek için imam evladının öldürülmesini matem günü ilân ediyor. Bu münasebetle din görevlilerinin şehir meydanlarında, camide yaptıkları matem törenleri dini temaşaya çevriliyor. Halk ve aşırı dindarlar Muharrem ayını zamanla facia ayı olarak algılıyor ve bu ayda başlarını yarıp kendilerini dövmeye başlıyorlar. Çoğu zaman aldıkları yaradan ölüyorlar.¹¹

XVI. asırda İran ile aynı toplumsal ve siyasî şartlarda yaşayan Azerbaycanlıların teşkil ettikleri şebihleri İranlıların şebihlerinden ayırmak mümkün değildir. Çünkü Azerbaycan'da ve İran'da gösterilen şebihler aynı maksatla yaratılmış, aynı konuyu, aynı hadiseleri ve aynı kahramanları ele almışlardır. Bu yüzden prensipte birbirinden farklı olmamışlardır. Sadece temaşaların teşkili sırasında rejisörün hayali, yaratıcılık hüneri, üslubu bakımından farklılıklar olmuştur. Şebihlerde büyük değişiklikler yapılamazdı, karakterlerin özelliği, maksat ve vazifeleri önceden izleyiciler tarafından belli idi. İ. Berzin, "Farslar Ülkesinin Kuzeyine Seyahat adlı eserinde İran ve bazı Azerbaycan şehirlerinde gördüğü şebihlerden bahseder. Ona göre şebihler on gün devam eder. Hüseyin'in katil gününden sonra aktörler bazen grubu ile başka şehirlere gider. Orada da daha önce sergiledikleri şebih

⁹ Metin And, *Ritüelden Drama- Kerbelâ-Muharrem-Taziye*, s. 34.

¹⁰ A. Hakverdiyev, *Seçilmiş Eserleri*, II. C., Bakı, Azərneşr, 1957, s. 392.

¹¹ V. Veliyev, *Azerbaycan Şifahi Jalk Edebiyatı*, ADU neşriyatı, Bakı, 1970, s. 138.

gösterilerini tekrar ederlerdi.¹² Küçük şehirlerdeki şebih grupları da büyük şehirlere gider, oralarda gösterilerini sunardı. “Hüseyin’in Katli” adlı şebih oynayan başka şehir ahalisi de özellikle büyük şehirlere gider orada gösterilerini daha gösterişli bir şekilde sunarlardı. Üç yüz kadar görevli gösterilerde arka arkaya sahneye gelir, okuyanlar şahı anlatırken sinelerine vuranlar susar, hep bir ağızdan “Ya Hüseyin»” diye bağırırlardı. Şebihler başladığında okuyanlar hep bir ağızdan “Bu ne matemdir felek şam u seher” derlerdi. Şebihlere kadınlar da iştirak eder, göz yaşları akıtırlardı.¹³

Asırlarca ilgi gösterilen şebihler, tek perde olsa da pek çok olayı içine alırdı. M. F. Ahundov,¹⁴’a göre taziye geleneği hicretten üç yıl sonra başlamışsa da Sefeviler döneminde çok önemsenmiştir. ¹⁴ Çünkü onların döneminde Şiîlerin dinî güçleri daha da artmıştır. Onlar sahneledikleri şebihlere yeni yeni epizotlar eklemişlerdir.

Azerbaycan’ın ünlü tiyatro eleştirmeni Cafer Caferov da “XVI asırda Şiîliği resmi dinî tarikat olarak savunan Safeviler devleti zamanında bu şebih temalarını geniş yayılma fırsatı bulmuştur. Azerbaycan’da dini tiyatro antidemokratik, feodal kuruluşunu kuvvetlendirmek, insanları Allah’a ve feodal hükümdarlara tabi etmek maksadını izlemiştir.”¹⁵ demektedir.

Şebihler, Azerbaycan ve İran’da büyük ilgi görmüş, uzun süre toplumsal, fikrî ve estetik zevki meşgul etmiş, dini fikirleri yaymaya vasıta olmuştur. Bu yüzden din adamları, şebihlerin teşkiline ve tebliğine hususî bir ehemmiyet vermişlerdir.¹⁶

M. Rezvani, “XIX asrın başlarında şebihlerde yaşam unsurlarını güçlendirmek, onu dünyevî tiyatroya çevirmek teşebbüsü, Azerbaycan’da yazılmış ‘Ağ Valideyn’ piyesi ile başlar ama bu kabul görmez. Aile terbiyesi ile ilgili olan ve ibret maksadıyla yazılmış bu eser şebih dünyasında bir inkılâp olabilirdi.” demektedir.¹⁷ “Ağ Valideyn” Azerbaycan’da ortaya çıkan durumlarla ilgilidir.¹⁸

¹² [İ. Berzin., *Farslar Ülkesinin Kuzeyine Seyahat*. Kazan, 1852, cilt 2, s. 292, s. 308 (Rusça)]’dan nakil, Mahmut Allahverdiyev, *Azerbaycan Halg Teatrı Tarihi*, Maarif Neşriyatı, Bakı, 1978, s. 96-98.

¹³ Allahverdiyev, *Azerbaycan Halg Teatrı Tarihi*, s. 98.

¹⁴ M. F. Ahundov, *Eserleri*, C. 3, Bakı, 1955, s. 290—335 .

¹⁵ Cafer Caferov, *Azerbaycan Dram Tiyatrosu*, s. 6.

¹⁶ Mahmud Allahverdiyev, *Azerbaycan Halg Teatrı Tarihi*, s. 92.

¹⁷ M. Rezvani, *Fars Teatrı ve Musigisi*, Paris, 1962, s. 80

¹⁸ Allahverdiyev, *Azerbaycan Halg Teatrı Tarihi*, s. 106

Bu iptidaî oyunlar, Şîh hadislerle teyit edilmiş olaylarla doludur. Hâkim fikir, günahlardan kurtuluştur. Dinî merasim özelliği taşıyan bu törenlerin başlıca özelliklerine 17. asrın ikinci yarısında rastlanılmıştır.¹⁹

Dini temaşalarda ağlamak, göğse vurmak, baş yarmak gibi adetler son dönemlere aittir.

Hz. Hüseyin'in vefatı, Şîhlerin en büyük matemi olmuştur. Bu törenler Muharrem'in birinden onuna kadar sürer. Herkes kendi nezrine uygun bir matem tutar. Kerbelâ'da on gün içerisinde ortaya çıkan gruplaşma, meşveret, diplomatik sohbet, münakaşa ve katl, şebihlerde aksini bulmaktadır. Burada ağlayan analardan, susuzluktan, açlıktan acı çeken çocuklardan, zorbalıktan, işkenceden, merhametsizlikten, şehitlerin kötü talihinden söz edilir.

Taziyeler, Muharrem'in ilk günü rövzehanların Kerbelâ hadisesini hatırlatması ile başlar. Hüseyin'in doğduğu gün Cebrail'in Muhammed'e gelerek onu tebrik edip onun öleceği yeri bildirmesinden, Muaviye'nin adamları tarafından öldürüleceğini söylemesinden söz ederler. En büyük taziye merasimleri ise 7-13 Muharreme kadar geçen günlerde daha çok camilerde yapılır. Sonunda Kerbelâ olayına temas eden vaizler görülür.

On gün boyunca Kerbelâ olayının bir safhasını gösteren bir oyun gösterisi şebihgerdenler tarafından yapılır. Her gün ahali oyunların gösterildiği yere gelerek bu temaşaları seyrederek.

Şebihlerin zamanı, Muharrem'in ilk on günü olup bilhassa Hüseyin'in katledildiği onuncu gündür. Oyunlar değişik bölgelerde değişik biçimlerde oynanır.

Şebihlerin metni ayrı-ayrı mersiyelerden, sinezenlerden, müstakil diyaloglardan, Kerbelâ'da sırayla meydana gelen olaylardan, ayrı ayrı şehitlerin hayatının belirli devrelerinden meydana gelirdi.

Taziyelerin gösterimi bir olayın içinde diğer bir olayın gösterimi şeklinde olabileceği gibi dramatik bir anlatı, kukla, danslar ile hareket biçiminde sunum, canlı oyuncularla sunum şeklinde olabilmektedir. Dramatik anlatı en yaygın olanıdır. Azerbaycan'da Türkçe yazılmış Kerbelâ olayını anlatan maktelleri dramatik biçimde sunan anlatıcılar yaygındır. Nakkallar bu tür anlatılara yer verirler. Bir kısmı da dinsel resimleri göstererek anlatırlar. Muharrem olaylarını kukla ile gösterenler de olmuştur. Kuklalar ayrıca canlı oyuncularla oynanan taziyelerde de kullanılmaktadır. Bunlar daha ziyade oyunda gülünçleştirmek, aşağılamak istenilen kişilerin kuklası olmaktadır. Bazen de Cebrail, Mikail gibi meleklerin, Kerbelâ şehitlerinin cesetleri kuklalar biçiminde

¹⁹ T. Yazıcı, *agm*, s. 74-75

gösterilmektedir. Muharrem törenlerinde dans ve ritmik hareketlerle geçit alayları görülür. Olayların pandomima şeklinde sözsüz olarak da canlandırıldığına şahit olunmuştur. Şu bir gerçek ki bu gösterimlerin en önemlisi canlı oyuncularla yapılanıdır. Bu temsillere şebih (şibih) yanında şibih gerdânî de denilmektedir.²⁰

Şebihler çoğu zaman isimleri bilinmeyen kişiler tarafından yazılmışlardır. Ancak son zamanlarda bazı yazarlar Kerbelâ hadisesini ele alan modern eserler de kaleme almışlardır. XX asrın başlarında Azerbaycan profesyonel tiyatrosunun repertuarına Yezid İbn Muaviyye, Entere gibi eserler dâhil edilir. Bu piyesler dinî konuları içerdiğinden din adamları onların Muharrem aylarında oynanmasına itiraz etmemişlerdir. Bu yüzden şebihlerdeki amaç, bu eserlerde de sürdürülmüştür. Bu tür gösterilerin zararlı olduğunu düşünenler de olmuştur. Temaşa anında mersiye okuyan kişinin, sözünün başında ve sonunda, aşure günü Kerbelâ şehitleri için dökülen her damla gözyaşının melekler tarafından hesaplanacağını ve günahlarını o kadarının bağışlanacağını söylemesinin son derece uygunsuz bir estetik prensip olduğunu söyleyen M. F. Ahundov, N. Nerimanov, C. Memmedguluzade, H. Zerdabi, E. Hagverdiyev, N. Bezirov gibi aydınlar, insanı manevi ve fizikî olarak yaralayan şebih gösterilerine karşı çıkmışlardır.²¹ Veliyev'e göre de yazılı Azerbaycan tiyatrosunun kaynağında dinî ve tarikat dramları hiç etkili olmamıştır.²²

Bu gösterilerin hazırlanmasında din adamları büyük gayret gösterirdi. Bunun için Muharrem'e bir ay kala şebih hazırlayıcıları, başarılı aktörleri, kendi grubu ile gösteriye davet ederlerdi. Gösterilecek şebihlerin plânını, özelliğini önceden belirlerlerdi. Burada temaşanın kesin olarak plânı hazırlanırdı. Olaylar kronolojik olarak sıralanırdı. Fakat oyuncular rollerini ezberlemezdi. Gösteri sırasında her bir grubun vaktinde yerini alıp düzene uyması çok önemliydi. Oyuncular rollerini yazılı bir kâğıttan veya kitaptan okuyabilirdi. Şebih gösterilerinde aktör sayısı çok olurdu.²³

Halk gösterilerinde erkeklerin kadınların konuşmalarını taklit etmesi pek hoş karşılanmazken, şebihlerde bu takdir edilirdi. Yezid'in, Şimr'in, Ziyad'ın ve onların askerlerinin rolünü oynamak çok zordu. Şebih düzenleyicileri bu rolleri oynayacak adam bulamazlardı. Çünkü onlar takip edilirdi. Olumsuz rolleri oynayan aktörler çirkin, boğuk, korkunç

²⁰ Metin And, *Ritüelden Drama*, s. 93-100.

²¹ Mahmud Allahverdiyev, *Azerbaycan Halg Teatrı Tarihi*, s. 106.

²² V. Veliyev, *Azerbaycan Şifâhi Jalk Edebiyatı*, s. 138.

²³ Mahmud Allahverdiyev, *Azerbaycan Halg Teatrı Tarihi*, s. 109-110.

bir sesle konuşur ve kendilerine nefret uyandırılırdı. Dövüş meydanında da korkaklık göstermeliydi. Tiflis Azerbaycanlıların sahnelediği şebihlerde Şimr rolünü oynayan bulunmadığından, temaşayı düzenleyenler başka milletlerin aktörlerine müracaat ederlerdi.²⁴

Şebihlerde rol alan kişilerin her birinin kendi karakterine göre giyimi olurdu. İmam Hüseyin ve onun yakın adamlarının giyimleri güzel olmalı, konuşmaları seyircilerde hoş etki bırakmalıydı.

Oyuncular amatör de olsalar, para aldıkları da oluyordu. Oyuncular genelde erkekti. Bazı kadınlardan oluşan taziye gruplarının da bulunduğu bilinmektedir. Oyun açık biçimde ve göstermecidir. Perde yoktur. Her şey simgeseldir. Oyunculardan maske takanlar da olmaktadır. Acı verici olaylar seyirciyi coşturmak için sahnede gösterilir. Oyuncular her zaman metni ezberlemezler. Seyirciye de seslenirler. Yönetici sahneye giriş ve çıkışlarda elindeki sopa ile oyuncuları düzene sokar. Bazen sahnede bulunur. Oyunculara kılıç verir, ölecek kişiye kefen giydirir. Seyirci de oyuna dâhil olur. Olaylar bazen doğallığını kaybeder ve içine din dışı olaylar da dâhil edilir. Dekorlarda çağa uygunluk aranmaz.

Sahne halkın çokça bulunduğu mahallerde, kervansaray, ziyaretgâh, bazen cami veya bu ayin için özel olarak düzenlenmiş imambara, tekye adı verilen dinî binalarda kurulur. Azerbaycan'da şebih temaşaları daha çok şehir dışındaki bir meydana 10-15 bin kişinin katılabileceği bir yerde yapılırdı. Bunun için dağ, tepe yamaçları elverişli olurdu. Çünkü seyirciler tepe üstünden olayları, dövüş sahnelerini daha rahatlıkla seyredebilirdi. Bakü'de şebihler şehir dışında gösterilirdi.

Tekyeler, bir cami yanında üzeri çadırla örtülü dört köşe veya yuvarlak bir avludur. Halkın oturması için duvar kenarlarına oturma yerleri yapılmıştır. Sahne, avlunun ortasında ve yerden yarım ya da bir metre kadar yüksekliktedir. Bu sahneye sekû denilir. Fırat Nehri'ni temsilen içi su dolu bir leğen, çölün kumlarını temsilen ufalanmış sazlar, salıncakta aşağı yukarı sallanan ve görevi imamların ruhlarını cennet bahçesine götürmek olan Cebrail'i temsilen bir bebek bulunurdu.

Sahnede oyuncular dışında mersiye okuyan bir rövze-han olur ve açılışı o yapar. Kederli olaylar anlatarak bir hutbe okur ve oradakileri mateme davet eder. Rövze-hânın etrafı, beş erkek çocuktan oluşan peşhanlar korusu ile çevrilidir. Müzikli olan oyunların müziği askerî olup aletleri dümbelek, davul ve nefesli sazlardır.

Seyirciler, kadın erkek diye ayrılmış olup bu gösteriler için en güzel kıyafetlerini giyerler. Onlara Kerbelâ toprağından yapılmış pişmiş

²⁴ Mahmud Allahverdiyev, *age*, s. 111 .

yuvarlak “müher” denilen tabletler verilir.²⁵ Onlar baş eğerek hüznle bu müherin üzerine alınlarını koyarlar.

Gösterideki kahramanlar, Hüseyin’in yakın aile fertleri, annesi Fatıma’nın ruhu, kız kardeşleri Ümmü Gülsüm, Zeynep ile zevcesi Şehrbanu, savaşta ölen oğlu Ali Ekber, sadık cariyesi Fizza, Hüseyin’in Şehrbanu’dan olan kızı Fatıma ile düğünden sonra öldürülen Hasan’ın oğlu Kasım, Hüseyin’in hayatta kalan oğlu olup Yezid I’e Hüseyin’in başını, esir kadınları ve çocukları götüren cenaze alayında başrolü oynayan Ali Zeynel Abidin ve onun yanında göğsünden ok isabet eden küçük yeğeni ile ölen küçük oğlu; Salman-ı Farisi, Hüseyin’in tarafına geçen Hurr, Ebubekir, Ömer, Ali’nin katili İbn Mulcam, oyunlarda en çok lânetlenen düşman ordusu komutanı Ömer Bin Sa’d ve Hüseyin’e ölüm darbesini indiren Şimr ve bilhassa Yezid I,’dir. Bu dinî dramlar sürekli yeni olaylar ilâvesiyle genişletilirler. Bu yeni dramların kahramanları da Cebrail, eski peygamberler, peygamberimizin yakınları, melekler, dinî ve tarihî kişilerdir. Şebihlerde peygamberimize daha önceden Hüseyin’in şehit olacağı bildirildiği mutlaka zikredilir.

Dini temaşaların hazırlanmasında en zor iş düşmanı oynamak için kimsenin bulunmamasıdır. Dindar Müslümanlardan hiç kimse ne Şimr’i, ne de Yezid’i oynamaya razı olmazlardı.

Şebihlerde imam evlatları İslâm dininin kahramanı gibi gösterilirdi. Gösterilerde taraflardan biri yüksek manevî değerlere sahip kimseler iken diğer taraf vahşi yaradılışlı kimselerdi.

Şiî olmayan Müslümanlara oyunları seyretme hakkı tanınmadığı halde Müslüman olmayanlara müsamaha gösterilir. Araplara, bilhassa Emevilere karşı bir kin vardır. Gösterimdeki sözler kadar muhteva da eskidir.

Azerbaycan şebihlerinde bazen bu gösterilere halk aktörleri yanında Kerbelâ kahramanlarının hazırlanmasında dervişler de önemli görevler alırlardı. Onlar şebihlerde hararetli konuşmaları ile diğerlerinden ayrılırlardı. Azerbaycan’da ve İran’da dervişler Kerbelâ şehitleri hakkında övücü sözler söylerler ve hünerli bir aktör gibi konuşarak olayların dinî mahiyetini seyircilere aktarırlardı. Çoğu kez eski kıyafetler ve kederli görünüşleriyle bütün Azerbaycan’ı, İranı ve Orta Asya’yı, tüm Kafkas’ı dolaşır, heyecanlı bir ses tonuyla yazılı metinleri okurlardı.

²⁵ Müherler, Azerbaycan’da namaz kılanların alınlarının geleceği yere de konur. Kerbelâ toprağına baş koymayı simgeler. Çok namaz kılanların alınlarında bu müherler iz yapmaktadır.

İzleyicilere su ya da serinletici şeyler dağıtılır, nezir adı ile ücretsiz yemek de verilir. Buradaki masrafları genellikle zenginler ya da bir vakıf karşılar. Bu merasimleri izlemeye seyidler de gelir. Onlara ısrarla hediyeler verme âdettedir.

Yabancıların araştırmalarında bin kadar taziye oyununa rastlanmıştır.²⁶ Tevrat, İncil ve Kuran'daki ortak her konu üzerine taziye yazılmış olup Kerbelâ olayları yine de ağırlıktadır. Bunlar içinde yas törenine zıtlık gösterenler de bulunmaktadır. Taziyeler, Muharrem ve Sefer aylarında oynanmakla beraber bunun dışındaki zamanlarda da oynandığı görülmektedir. Meselâ Hz. Ali, Ramazan'ın on dokuzunda öldürüldüğünden onunla ilgili taziyeler 19-20-21 Ramazan'da; 28 Sefer'de İmam Hasan öldürüldüğünden o gün onunla ilgili taziyeler gösterilir.

Azerbaycan'da daha çok İslâm tarihinden olaylar sahnelenir. Azerbaycan'da oynanan başlıca şebihler şunlardır:

Hüseyin'in Kûfe Seferi, Hüseyin'in Katli, Esirlerin Kerbela'ya Dahil Olması ve Kabirleri Ziyaret, Ali'nin Katli, Medine Seferi, Medine'ye Ulaşma, İmam Hüseyin'in Şehit Olması, Hazreti Abbas'ın Şehit Olması, Fatma'nın Katli, İmam Hasan'ın Acı Ölümü, Kasım'ın Otağı, Kerbela Musibeti, Müslim'in Oğlanlarının Katli, Kerbela Davası, Esirlerin Hilas Edilmesi, Şehidlerin Gömülmesi, İmam Evlâtlarının Esir Edilmesi, Şimr ve Müslim'in Çocukları, Ali Ekber'in Katli.

“Medine'den Sefer” adlı şebihde Hüseyin yola çıkarken hasta kızı Fatma'yı Medine'de bırakırken sonraki eşinden olan hasta oğlunu yanına alır. Evde yalnız kalan Fatma, ona uğramayan üvey kardeşi Ali Ekber'den, babasından ve halası Zeynep'ten şikâyet eder.

“Hüseyin'in Kûfe Seferi” adlı şebihde Kerbelâ olayı canlandırılır. Burada Abdullah Müslim'in çocuklarının öldürülmesi gösterilir.

“Hüseyin'in Katli” temasında namaz kılan Hüseyin'in Şimr tarafından başının vurulması ve bununla ilgili efsaneler canlandırılır.

“Müslim'in Uşakları” şebihinde Haris'in eşi zindandan kaçmış Müslüm'ün çocuklarını mescide getirip gizler. Haris onları bulur. Çocuklar yalvarır, ağlar ve aman dilerler ama öldürülürler.

Genelde aşure günü gösterilen «Kerbela Müsibeti» adlı şebihde önce deve üzerinde müzikçiler grubu, arkasından askerler çıkar. Önde giden atlılar meydanda daire biçimde dolandıktan sonra Yezid'in kumandanları Abdullah ibn Ziyad ve Şimr gelir. Sahneye çıkar otururlar. Bir atlı Yezid'in hediye ve emirlerini iletir. Emirde Ali neslinin mahv

²⁶ Metin And, Ritüelden Drama, s.121-176.

edilmesinden, Hüseyin'e ve onun adamlarına karşı dövüşe başlamaktan söz edilmektedir. Bir müddet tereddüt gösterirlerse de Abdullah ibn Ziyad ve Şimr, Hüseyin'e karşı dövüşmeye karar verirler. Hüseyin'i gören Kербela Arapları ona kurban verir ve hayır duasını alırlar. Hüseyin'e isteğinden dönmeyi teklif ederlerse de kabul etmez. Abbas'ı suya gönderirler. Abbas, dövüşe dövüşe suya ulaşır içmek isterken Şimr onun su kabını devirir ve kendisini de öldürür. Dövüş sonunda Hüseyin'in adamlarının çoğu ölür. Bunu gören Hüseyin dövüşe katılır ve şehit olur. Ağlaya ağlaya Abbas'ın cesedini alırlar. Ali Ekber ve diğerleri için hep birlikte ağlarlar.

“Kербela Sahrasında” adlı şebihde Şimr, Fırat Çayı'ndan su almaya izin vermez. Hüseyin'in adamları susuzluktan eziyet çeker ve helâk olurlar.

Muharrem'de ciddi karakterli şebihler yanında bazen “Ömer'in Toyu” adlı satirik ve komik karakterli bir şebih de oynanırdı. Burada Ömer'in elbiseleri bir eşeğe giydirilip mahallelerde gezdirilirdi. Ona iştirak edenler Yezit'e ve onun taraftarlarına kötü sözler söyler, türküler okurlardı.

16. asırda Rus taciri Fedot Kotov, Azerbaycan'a ve İran'a seyahat ederken muhtelif karakterli halk temaşalarını, şebihleri gördüğünü nakleder. Kotov, Erdebil şehrinde gördüğü “Hüseyin'in Katli” adlı şebihini şöyle anlatır:

“Oyun, raks eden, sine vuran, baş dövenlerin gösterileri ile başladı. Ayak yalın, bağır açık kişiler önce sokakları dolaştılar, sonra bedenlerinin açık kısımlarını siyaha boyadılar. Toplu halde sokak, pazar ve meydanları dolaşırken ellerindeki taşları sürekli birbirlerine vurarak “Hüseyin, Hüseyin, ya Hüseyin.” diye feryat ettiler. Daha sonra da sahnede temaşa gösterildi. O sırada kalabalığın arasından yüzleri develerin arkasına dönük çıplak çocuklar “Hüseyin Hüseyin” diye feryat ederek geçtiler. Yüzü, yanları bezenmiş parıl parıl parlayan tabuttan önce büyük bir topluluk gitti. Tabuttan sonra ise üzerinde Hüseyin'in oku, mızrağı ve kılıcı bulunan bir at geçirildi. Bu sırada yüzleri ve bedenleri kana bulanmış iki çocuk görüldü. Başka bir at üstünde ise tersine çevrilmiş taze koyun derisi giyinen bir kişi bedeni ile deri arasına oklar geçiriyordu. Sonra sahneye merkep üstünde bir iskelet getirdiler. Onun üstünde ok, mızrak, başında da püsküllü bir kalpak vardı. Temaşaya katılanlar, düşmesin diye bu iskeletin yanlarından tutuyorlardı. Kalabalık artıkça göstericiler iskelete tükürüp sövüyorlardı. Bu temaşa kadınların toplandıkları meydanda gösterilirken onlar hüngür-hüngür ağlıyor, gençler ve yaşlı kişiler ise başlarına vurup, bağırlarını, ellerini kesiyor,

yüzlerini kana bulayıp, feryat ediyorlardı. Nihayet bir grup, Hüseyin'in düşmanını temsil eden iskeleti yaktı ve kendilerini zencirle dövmeye başladı. Onlar Hüseyin'in yakın adamlarını temsil ederken, iskelet onun katili oluyordu."²⁷

Modern taziye örneklerinden biri olan "Şehadet-i Hurr Taziyesi", İranlı Seyyid Mustafa Keşanî tarafından kaleme alınmış ve 1967'de Şiraz Festivali'nde sahnelenmiştir. And bu eserdeki olay örgüsünü şöyle sıralar:²⁸

Bu taziye de diğer taziyeler gibi nevha bölümü ile başlar. Ağıt yakılmıştır ölümler için. Çocuklar ve büyükler korusu karşılıklı Hurr'un İmam'la savaşa geldiğini, şehid olacağını, Hurr'un pişmanlığını dile getirir.

İkinci bölüm, "Kötüler" yerini alır. İbn Ziyad tahtına oturur. Yezid'in döneminin başladığına işaretler. At ya da deve üstünde gelen haberci, Yezid'den Kûfe halkına haber getirmiştir. Bu arada olay ve durum değişiklikleri müzik ile de verilmektedir. Konuşmanın yapılacağı zaman oyuncu müziğin susması için işaret eder. Mektupta ordunun Kerbelâ'ya gideceği yazılıdır. Önce İmam'dan biat istenecek kabul etmezse suyu kesilecek, sonra başı kesilecek. Bunu sağlamakla görevli beş kişiye hil'at gönderilmiştir. İbn Ziyad bu beş kişiyi hatibe sorar. Bunlar, İbn Ziyad, İbn Sa'd, Hurr, Havlî ve Şimr Zülcevşen'dir.

İbn Ziyad, İbn Sa'd ile görüşür. Buna karşı olan İbn Sa'd tehdit edilir. O da kendisine bir gecelik mühlet vermesini ister. Sonra İbn Ziyad, Hurr'u över. Hurr; Hüseyin'in Cebrail tarafından korunduğunu, kendisine dünyalar verseler bunu yapamayacağını söyler. İbn Ziyad diretir ve Hurr'un silâhlanmasına yardım eder. Hurr, bunun cahillik olduğunu, gitmek istemediğini, Kasım'ın düğününü acılara gark edeceğini, şaşığını söyler. İbn Sa'd evinde büyük ve küçük oğluyla konuşur. Oğullarından biri gitmesini, diğeri gitmemesini söyler. Bir müddet dolaştıktan sonra İbn Ziyad'a gider.

İbn Ziyad ve İbn Sa'd konuşurlar ve İbn Sa'd yola çıkar. Sonra İbn Ziyad'a Şimr gelir. İbn Sa'd ile Hurr'un gittiklerini, kendisinin gitmesine gerek olmadığını söylese de gitmeyi kabul eder. Kerbelâ'da yapacağı kötülükleri anlatır. Hil'atını alır. İç hesaplaşma sonunda kuşanır ve atına binerek gider.

Bundan sonraki bölüm, İmam ve çevresini gösterir. Abbas, elinde sancakla durmaktadır. Gökten gelen bir ses, Kerbelâ'ya belâların

²⁷ Mahmud Allahverdiyev, age., s. 95-96.

²⁸ Metin And, *Ritüelden Drama*, s. 127-131.

yaklaştığını haber verir. İmam, kervanbaşı ile konuşur. Abbas, Kervanbaşı ve Zehir adlı bir Arap konuşurlar. Bir koyun kurban edilir. İmam, ailesi ve yetmiş iki kişinin şehit olacağını söyler. O sırada Kûfe'den gelen haberci Müslim'in dövüle dövüle öldürüldüğünü sonra parçalandığını, İmam ve adamlarını da öldürmeye geleceklerini söyler. Hurr, gökten gelen sesle İmam'a hançer çekemeyeceğini konuşur. Ses onun şehit olup cennete gideceğini söyler. İmam'ı öldürecekse nasıl Cennet'e gideceğine akıl erdiremez.

Abbas, İmam'la konuştuğundan sonra oradan ayrılır. Hurr ile karşılaşır. İkisi at üzerindedir. Hurr, askerlerin kendi askerleri olduğunu ancak onun askerlerinin daha değerli olduğunu söyler. Her ikisi de kendilerini tanıtır. Abbas, Hurr'a savaş için mi yoksa su için mi geldiğini sorar. Hurr, İmam'la konuşmak istediğini söyler. Abbas, haberi İmam'a iletir. O da kapısının herkese açık olduğunu söyler. Hurr, görevinde isteksiz olduğunu, susuzluktan öleceklerini, Yezit'e biat etmelerini söyler. İmam, biat etmeyeceğini söyler. Hurr, askerleri için su ister, İmam su verilmesini ister. Kılıcakları namaz için ordusunun geri çekilmesini isteyen İmam'a uyararak askerlerini çeken Hurr ve askerler birlikte namaz kılarlar. İmam isteyenin dönebileceğini, kendisinin ölümü göze aldığını söyler. Biraz sonra İbn Sa'd ve adamları gelir. Hurr'a niye gerekeni yapmadığını sorar. Hurr onu da bu işten vazgeçirmeye çalışır. İbn Sa'd, Hurr'u haklı bulmakla beraber bunun kaçınılmaz olduğunu söyler. Şimr, askerleriyle gelir. Kasım'ın düğününü acılara boyayacağını söyler ve İbn Sa'd'dan Hüseyin'i yok etmesini söyler ve tartışırlar. Abbas, İmam'a düşmanlarını gördüğünü söyler. Abbas, Şimr'e kötülüklerinin nedenini sorar. Şimr, bunun savaş olduğunu söyler. Abbas ve Şimr savaşa başlarlar. Hurr da katılır ve Abbas'ı savaştan çıkarır. Hurr sahnede yalnız kalır. Bu bölüm de baştaki gibi nevha sahnesidir. Hurr'un kardeşi, oğlu ve uşağı gelir. Hurr'a ağlamasının nedenini sorarlar. Hurr, ağlamasının nedeninin Hüseyin'in yalnız kalması olduğunu söyler. İzleyiciler de bu ağıta katılırlar. Hurr'a uşağı kefen giydirir. Hurr, tövbe eder. Hurr, İmam ile konuşur. İmam onun tövbesini kabul eder. İlk şehit Hurr olacaktır. Hurr, İbn Sa'd, Şimr ve adamları ile karşılaşır. Hurr'a dönecek derler. Savaş olur. Şimr, İbn Sa'd korkup kaçarlar. Ölenler olur. Hurr, ölenler arasında oğlunu ve kardeşini bulur. Oğlunun ölüsü başında acıklı bir konuşma yapar. Çocuğunun ölüsünü İmam'a götürür ve yeniden savaş meydanına döner. Şimr, hançeriyle Hurr'u öldürür. Ölmek üzereyken Hurr, İmam'a kendisini bağışlayıp bağışlamadığını sorar. İmam bağışladığını söyler.

Olaylar, görüldüğü gibi kaynaklarda anlatılanlara uygun bir biçimde sunulur. Amaç, ağlamak, yas tutmaktır.

Metin And'a göre bir taziyeyi oluşturan altı öge vardır:

1- Şiir: Taziyede, Hüseyin'in düşmanları dışında bütün oyuncular manzum biçimde müzikle ezgili bir biçimde söyleşirler. Bu şiirler çoğu kez ünlü kişilerden alıntılanır.

2- Nakkâlî: Bizdeki meddah gibi nazım veya nesir biçiminde tek kişinin dramatik bir anlatımda bulunmasıdır. Yüz hareketleri, tavırlar ve ses değiştirmeleriyle nakkâlî çeşitli kişileri canlandırır. Taziyelerde böyle tek kişilik tiyatroya da başvurulur.

3- Suhan-verfî: İki kişinin karşılıklı olarak söyleşmesi. Konuşan kişinin elinde bir sopa ya da bir balta bulunmaktadır. Bu söyleşme soru-cevap biçiminde de olabilir.

4- Musiki: Taziyelerde ses ya da çalgı müziği bulunur. Her oyuncunun canlandıracağı kişiye uygun bir makamı olduğu gibi, o kişinin çeşitli psikolojik durumuna göre de makamları olur. Çalgılar şeypur, ney, kareni, tabl, davul, korna ve zil, trompetten oluşur. Değişen olaylar ve durumları ifade etmek için müzikten yararlanılır.

5- Ezâ-dârî: Yas tutanların göğüslerini dövmeleri, bıçakla bedenlerinden kan çıkarmaları, ağlayıp inlemeleri, zincirle bedenlerini dövmeleri taziyede önemli bir yer işgal eder.

6- Perdedârî: Nakkâlî veya meddah gibi olayları anlatanların içinde perdeler üzerindeki resimlerin yardımı ile olayları anlatan kişilerdir. Anlatıcı bu perdeleri yavaş yavaş açarak onların gösterdiği olayları anlatır.²⁹

Taziye anlatı tiyatrosu olduğundan oyuncular aslında okuyucudurlar. Yöneticiler ve sahne yardımcıları gösterim sırasında sahnedirler. Taziyeler, iki karşıt grup arasındaki çatışmadır. Bu çatışmalar, inançlı-inançsız, iyi-kötü, korkak-cesur çatışmaları biçiminde görülür. Taziyeler gibi Muharrem törenleri de bir gösterimdir.

Şebih gösterileri Azerbaycan modern tiyatrosunun oluşumunda önemli bir zemin oluşturmaya da tiyatro fikrinin yaşaması ve ortaya çıkmasında etkili olmuştur, denilebilir.

Azerbaycan'da yirminci yüzyılın başlarına kadar zaman zaman yasaklansa da taziye törenleri yapılırken, Rus işgali sonrası bu törenlere izin verilmemiştir. Ancak bazı uzak mahallerde, köylerde halk gizlice de olsa Muharrem'in onuncu günü kendi aralarında yas törenleri düzenlemiştir. Azerbaycan'da bugün Rus dönemindeki kadar yasak getirilmese de törenlerde kan dökmek yine yasaktır. 1960'lı yıllarda böyle bir törende bulunan Aliyeva, yapılanları şöyle anlatır:

²⁹ Metin And, *Ritüelden Drama*, s. 93-94.

“Kadınlar aşure yani Muharrem’in onuncu gün önceden bilinen bir yerde toplanırlar. Sonra karşılıklı olarak ayakta dururlar ve ellerini omuzlarının iki yanına, dizlerine, göğüslerine ‘şahsey, vahsey’ diyerek vururlar. Bu işlemlere vurulan yerler morarınca kadar devam ederler. Ağlarlar, yüzlerini yırtarlar. Kerbela’da ölenler için ağıtlar okurlar. Çocukları olmayanlar, sadece kızı olup da oğlan isteyenler, Allah’tan başka bir isteği bulunanlar o gün nezir verirler. Nezirleri para, şerbet dağıtmak, fakir doyurmak, cemaate yemek vermek, helva- ekmek, şeker, çörek dağıtmak, mollalara Kur’an okutmak vb. olur. Ertesi yıl istekleri yerine gelenler nezirlerini yine aşure günü yerine getirirler. Meselâ erkek çocuğu olanlar bu günde bebeğin üstüne bir beyaz gömlek giydirir ve başı yarılır. Beyaz gömleği kan içinde bırakılır. Azerbaycan’da bugün elli ve daha yukarı yaşta olanların hemen çoğunun başında bu yarıklardan vardır. Baş yarına erkeklere özgüdür. Kızların başı yarılmaz. Ancak bu adetleri artık çoğu kişi yerine getirmemektedir.

Muharrem’in onuncu gününde köyü dere kenarında olan köylüler, “Kasım’ın Otağı” adlı oyunu meydan tiyatrosu olarak oynamayı sürdürürler. Halk dere kenarında toplanır. Dere, Fırat Nehri’ni, meydan Kerbelâ’yı temsil etmektedir. Demirden bir sehpa üzerine konulan tabuta temsili olarak Kasım’ın cenazesi yatırılır. Ayakkabıları üzerine konur. Altından geçmek duaların, dileklerin kabulüne vesile olacağından ahali tabutun altından geçer. Dereden su içmek için koşuşan çocukları Yezid’in adamları bırakmazlar. Çocuk, kadın feryatları etrafa yayılır. Bu arada ahali olanlar için yas tutar, feryat ederler. Genellikle bir nevhahan acıklı olayları anlatan nevhalar okur. O gün Hz. Ali’nin elini temsilen demirden bir el bir sopa üzerine bağlanır. El, Hazreti Peygamber’in en yakınlarını simgeler. Buna “elem ağacı” denilir. O ağaç cemaat içinde gezdirilirken kadınlar yine başörtülerini çıkarıp bu ağaca bağlayıp nezir verirler. Bu elem ağacı, törenleri düzenleyen kişi ya da vakıflara kalır. Bu tür törenlere katılıp evlerine dönenler için mahallelerde semaverler yakılır. Helva-ekmek vb. şeyler ihsan edilir. On birinci günden kırkinci güne kadar “imam ihsanı” denilen Kerbelâ şehitleri için yemekler verilir. Onuncu günün akşamı şehrin ışıkları yakılmaz. Buna “Şam-ı Gariban Gecesi” denir. Herkes bu gece Kerbelâ şehitleri için dualar eder. Bugün bu tür yas törenleri cami, önemli türbe, tekke avlularında yapılır. Ancak şimdiki Azerbaycan hükümeti de bu olaylara pek izin vermemektedir. Merasimlerin çekimlerine ve televizyonlardan yayınlanmasına devlet yasak koymuştur.³⁰

³⁰ Bu bilgiler Azerbaycanlı öğretim üyemiz Doç. Dr. Tamilla Aliyeva’dan dinlenmiştir. (29 Mart 2010) Aliyeva, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü’nde görev yapmaktadır.

Türk Tiyatrosunda Kerbelâ

Kerbelâ olayı İran, Hindistan, Azerbaycan gibi Müslüman ülkelerde taziye (şebih) temâşalarının doğmasına neden olurken, Türkiye’de bu tür gösterilere büyük şehirlerimizde rastlanmaz. Ancak Iğdır, Kars, Muş, Tunceli gibi bazı doğu şehirlerimizde Alevi yurttaşlarımız tarafından bu tür gösterilerin yapıldığı bilinmekle beraber, iletişim imkânlarının kısıtlı olması nedeniyle bugünkü gibi bütün ülke insanları tarafından haberdar olunamamıştır. Son zamanlarda Kerbelâ’yı anma törenlerinde bu olayı dramatize eden pek çok oyun sergilendiğine televizyon kanallarında, internet sitelerinde şahit olunmaktadır. Meselâ Ocak 2009’da Caferi Derneği tarafından üç yüz kişilik bir oyuncu topluluğu tarafından İstanbul-Halkalı’da meydana oynanan “İlâhî Aşkın Zirvesi” adlı oyun oldukça ses getirmiş, 21 Aralık 2009’da Muş’ta yapılan Kerbelâ anma törenlerinde “Hz. Hüseyin ve Kerbelâ” adlı oyun canlandırılmıştır. Genelde Alevi, Caferi, Şîi derneklerince hazırlanan bu eserlerin metinleri bu dernek üyelerine ait olup, basılmamışlardır. Araştırmalarımızda bu olayı işleyen bir tek basılı tiyatro eserine rastlanmıştır. O da Ali Berktaş’ın “Kerbelâ” adlı eseridir. Murathan Mungan’ın “Taziye”³¹ adlı oyunu bulunsa da bu eser Kerbelâ’yı işlemez. Bir kan davası sonucunda bir oğlun annesini suçsuz olduğunu bile verilen emir ile öldürmesi ve arkasından anası için yas tutması işlenmiştir.

Ali Berktaş’ın “Kerbelâ”³² Adlı Eserinde Kerbelâ Olayı

Kerbelâ olayını işleyen bu tarihî eser; bir önoyun, iki perde, on iki tablo ve bir son sözden oluşmuş bir trajedidir. Olaylar tarihî gerçeklere uygun olup Hz. Ali’nin öldürülmesinden Yezid tarafından Hz. Hüseyin ve yakınlarının şehit edilmesi, kadın ve çocuklarının Şam’a götürülmesine kadar sürer.³³

Önoyun, Kerbelâ olayının geçtiği toprakların nice peygamberler, Firavunlar doğurduğunu ama bu toprakların yine kendi evlatlarını yediğine vurgu yapar. Hem cennetimiz hem de cehennemimiz olan bu topraklarda Doğu’nun yazgısı gömülüdür, denilir.

Kûfe halkı, güvenilecek kişiler değildir. Şam’da saraylar kurulmuş, yoksul iyice sefil, fırsatçılar mümin kılınmıştır. Ali, halife olur olmaz insanları mescide toplayıp herkesin Allah’ın kulu, malın da Allah’ın malı

³¹ Murathan Mungan, *Taziye*, Dost Kitabevi, Ankara, I. Basılı, 1982.

³² Ali Berktaş, *Kerbelâ*, Mitos Boyut, I. Basım, 1996, 195s.

³³ Ali Berktaş’ın bu eseri daha önce sahnelenmişse de en son Ankara Devlet Tiyatrolarınca Adana’da 28 Mart 2010’da saat 15.00 ve 20.00’de olmak üzere iki kez izleyici karşısına çıkmıştır.

olduğunu, Allah'ın onu aramızda eşit paylaşmamızı istediğini söyleyerek beytülmalдан herkese üçer dinar dağıtır. Medine eşrafı bundan hiç memnun olmamıştır. Eşraf ve sahabe soyundan gelip de inancı zayıflamış olanlar Ali'yi pek sevmez. Çünkü Ali yaşamı ve varlıkları ile nasıl saptıklarını onlara hep hatırlatmıştır. “Bizim peygambere yakınlığımız var, İslâm'ı ilk kabul edenlerdeniz, savaşlarda bulduk, bizi herkesle bir tutuyorsun. Ömer ve Osman bunları dikkate alırdı.” diye hoşnutsuzluklarını dile getirmişlerdir. Ali bütün bu sayılan özelliklere kendisinin de sahip olduğunu, kendisinin de onlar kadar para aldığını söyler. Ali, doğru bildiğini yapmıştır. Bir gün mescide giderken üç kişi ona saldırmış. İbni Mülcem'in zehirli kılıcıyla yaralanan Ali ölmüştür. Geri plânda Muaviye'nin olduğu, Kûfe'deki hariciler ve gizli gizli Ümeyye yandaşlığı yapanların bu düşmanlığı körüklediği bilinmektedir. (s. 15) Ramazan'ın yirmi birinci günü, büyük göçün kırkıncı yılında Kûfe'de insanların acı çığlıkları duyulur. Ali'nin katili, Ali'nin bir ömür ne yediyse aynısını ona da gönderdiği kişidir.

Eşraf oturup konuşmuş ve Ali'nin büyük oğlu Hasan'ı imamlığa ve halifelığe uygun görmüştür. Hasan, Küfelilere bir konuşma yapar. Osman'ın öldürülmesinde bazıları Ali'nin parmağı olduğunu düşündüyse de bu yanlıştır. Bazı haksızlıklara sebep olan Osman'ı korumaya Ali'nin de gücü yetmemiştir. Ümeyye soyunu rahatsız eden şey, Osman'ın öldürülmesi değil, onun devrinde rahatça talan ettikleri beytülmal arazilerinin ellerinden geri alınmasıdır. Suriye'de mescitlerin yanı başında saraylar dikilmiş, Müslümanlar, doğru bildiklerini korkudan söyleyemez olmuştur. Zindanlar haksızlığa karşı çıkanlarla dolmuştur. Âdete orada hilafet değil, saltanat kurulmuştur. Hasan, babası Ali'nin izinden gidip parçalanmış ümmetin yeniden birleştirilmesine çalışacağını söyler. Bu yolda kendisine biat edilirse görevi üstleneceğini, aksi takdirde Medine'ye göçeceğini bildirir. Halk uygun bulur ve Hasan'a biat eder.

Ali, ölmeden önce çocuklarına bir yabancının gece gelip cenazesini alıp götüreceğini söylemiştir. Yabancı gelir. Hasan ile Hüseyin onun kim olduğunu bilmeden cesedi vermeyeceklerini söylerler. Yabancı, “Buna dayanamazsın Hasan, yumuşak bir yüreğin var. Nasıl da ataksın Hüseyin. Sana yanarım. Dönüşü olmayan bir yoldur önünde açılan, senin yazgın sonuna kadar yürümektir.” der. Hüseyin, “Babam Ali'nin yolundan başka yol tanımam.” diye kılıcını çeker. Yabancı peçesini açar. Güçlü bir ışık onların gözlerini kamaştırır. Bu Ali'nin kendisidir. Hasan, “İnsan insan olmaya çalıştıkça, Ali içinde hep yaşayacak” der (s. 21).

Hasan, her biri başka tarafa çeken bu insanların üstesinden nasıl geleceğini düşünmekte, onlara egemen olamamaktan korkmaktadır.

“Muaviye hak yoluna gelse, Müslüman ümmeti kanlı boğuşmalarla yitip gitmese” diye kardeşi Hüseyin’e dert yanar.

Ali öldürüldüğü gece Muaviye de camide, Berek’in saldırısına uğramıştır. Zehirli kılıç onu da zehirlemiş ama iyi bir doktor olan İbni Esal, ona verdiği bir ilaç ile zehirden kurtulmuştur. Berek, öldürülmemek şartıyla olanları anlatır. Bu gece İslâm’ın içine ayrılık sokan üç kişiyi yani Ali, Muaviye, Amr bin As’ı; kendisi, Amr ve İbni Mülcem, öldürmeye yemin etiklerini, Ali’nin de öldüğünden emin olduğunu söyler. Muaviye önünde sadece iki çocuk Hasan ve Hüseyin’den başka kimsenin kalmamasından çok mutlu olur. Kumandanları, kabile reislerini, ulemayı çağırır. (s. 26) Hasan’ın ordusu Muaviye ordusu ile karşılaşmak üzere kamp kurmuştur. Ancak ordu içinde birlik yoktur, hatta Hasan’ın çadırına giren Cerrah adlı bir Havaric, Hasan’a saldırır ama Hemdemliler zamanında yetişip adamı parçalarlar. Hasan’ın yarası ağır değildir. Kûfe’den çıkan ordunun büyük bir kısmı Medayin önüne gelinceye kadar geri dönmüştür. Öncü kuvvet komutanı Kays bin Sa’d’ın öldürüldüğü haberleri dolaşır ortalıkta, ama yalandır. Kûfe’ye kan davası bulaşması diye Ümeyye yanlılarına dokunulmamış ise de Şam’daki Ali yanlılarına büyük baskılar yapılmaktadır. Ali’yi de Kûfeliler çok uğraştırmıştır.

Kays bin Sa’d’dan çekinen Muaviye görüşmek üzere Hasan’a haberci yollar. Hasan babası kadar kararlı değildir. Barış yanlısı olduğu görülmektedir. Askerinin yarısı savaşta sahip olacağı ganimeti düşünmektedir ama en az bir o kadarı da inançla yürümektedir. Hasan yanındaki kabile eşrafına da güvenmez. Dışarıda savaş kazanmış Muaviye ordusu güçlüdür. Şam’ın kapısına dayanmayı özlemle bekleyenler vardır. “Bu bozulmuş zamanın hakkından koca Ali gelememiş, öksüz Hasan nasıl başa çıksın?” diyenler tedirgindir. Sonunda Hasan, Muaviye ile Medayin’de barış imzalar, Kûfe’ye döner, ezik ve savaşmadan yenik olarak. Ona daha dün biat edenlerin Muaviye’ye biat etmek için sıra kavgası yaptıklarına şahit olur. Ümmetin birliği adına sonunda o da törenle biat eder. Hüseyin bu işe kızgındır. Bir sırtlan sürüsünün binicisini yitirmiş bir küheylanı parçaladığını düşünmektedir. “Atını rehbersiz, sahipsiz koyan biniciye ne demeli Hasan?” diye hoşnutsuzluğunu dile getirir (s. 33). Hasan, Hüseyin’in sitemleri karşısında kendisinin içine düştüğü yalnızlığı en iyi onun bildiğini, Medayin yollarında arkasındaki ordunun durumunu görse kendine hak vereceğini söyler. “Onlara güvenebilsem, gecemi gündüzüme katar, gözüm hiçbir şey görmeden savaşırđım Muaviye ile.” der. Hüseyin, onun kararsız davrandığını, ordunun başındakinin gönlündeki kararsızlığın dört bir yana yayılacağını söyler. Hasan sonu gelmeyecek bir çatışmanın, daha

fazla kan dökülmesinin kimseye onur sağlamayacağını, ancak bu barışın Müslümanlara huzur getireceğini söyler.

Hüseyin'i asıl üzen, haklı olduklarına inandıkları bir davanın peşinde can bedeli ödeyerek gitmiş insanlara, en başta yürüyenin bir gün dönüp, "Ey ahali, biz haklıyız ama güçsüzüz, onun için davamızdan vazgeçtik." denilmesidir. "Bu sözde bizim çözemediğimiz bir huzur saklı olsa gerek. Bu huzur bize yabancı ya Hasan." diye sitem eder. Hasan, halifeliğin Muaviye'den sonra kendilerine geçeceğini söylemesi üzerine de "Sorun, senin ya da benim halife olmamız, bir soyun hakkını korumamız değil. Eğer böyle olsaydı babamız Ali, daha Ebubekir halife olduğunda istediğine ulaşırdı. Babamız Ali, İslâm ümmeti arasında çatışma çıkmasını istememişti ama bugün senin Muaviye ile barış imzalaman aynı şey değil. Bu kavga halifelik kavgası değil. Can çekişen halk, bizim halkımızdır, onların çılgınlıklarını nasıl duymazsın?" diye öfkelenen Hüseyin'e Hasan, "En haklı dava uğrunda bile kendini feda edecek adam çok az artık." der. "Öyle savaşlar olur ki kazanamazsın ama yola çıkman bile yeterlidir. Bunu göze alamamış imamın cemaatini suçlamaya hakkı var mı?" diye konuşmalar uzadıkça aralarına uçurumlar gireceğini gören Hasan ile Hüseyin konuşmalarını keserler. Muaviye, Hüseyin'in biat etmediğine kızgındır ama onların Medine'ye gitmelerine izin vermiştir. Kûfe'den Medine'ye göçülür.

Ümeye sarayının gölgesi düşmüştür İslâm cemaatinin üstüne. Muaviye tek başına iktidardadır. Bütün özgür vicdanlar susturulmuş, insanlar halifeden bucak bucak kaçmaya başlamış, doğruların yerini dalkavuklar, kardeşliğin yerini korku almıştır. Muaviye, Cude elinden Hasan'ı zehirletir. Üstelik bir de Şam'da onun öldüğü gün utanmadan yas ilân eder. Sonra da yerine oğlu Yezid'i halife atar. Muaviye hastadır. Hayaller görmekte, durmadan Hüseyin'in adını sayıklamaktadır.(s. 39) Yezid'in yanında bulunanlar, nasıl davranırlarsa istedikleri mevki ve makamı elde edeceklerini düşünmektedirler. Muaviye, oğlunun bir an önce halife olmak için telaşını fark eder. "Siz gençler amacınıza ulaşmak konusundaki aceleniz, hırsınız, kural tanımazlığınız beni bile dehşete düşürüyor." der. Yezid'e ölmeden önce tavsiyede bulunur. Bunlar:

"İnsanları sadece ezerek denetleyeceğin kuruntusuna kapılırsan, gölgenden bile ürküp kaçanlar gün gelir, ölümün üstüne üstüne yürürler. İnsanları bu hale getirme. Danışmanlarını dinle ama güvenme. Şam'da yarattığımız birliğin gücü, çıkarlarımızın aynı yönde akmasından geldi. İnsanoğlunun ipleri bir kez çıkarın eline geçti mi, kimseye sırtını dönmez. Etrafindakileri kollamayı unutma, almadan vermek olmaz. İktidardayken vermeden almaya çalışmak ahmaklara mahsustur. Sırrını

hiç kimseye açma ama herkesin sırrını öğren ve sadece gerektiğinde kullan. Bu dünyayı sadece güçlü olanlar yönetebiliyorsa, etrafındakileri hem kullan, hem zayıflat ki, aralarında bir tek sen güçlü kalasın. Her saltanat en güçlü görüldüğü anda içinden çürür, acımasız hasımlar dikilir karşısına. Sen ve Ümeyye oğulları dört kişiye dikkat etmelisiniz. Birincisi, Ebubekir'in oğlu Abdurrahman, ikincisi Zübeyr'in oğlu Abdullah, üçüncüsü Ömer'in oğlu Abdullah. Birincisi zevk ve sefaya düşkündür. Başkalarının onu kışkırtmamasını sağla, öbürleri daha tehlikelidir ama onları da ya para ya da mevkiyle yanına çekebilirsin. Dördüncü kişi Ali'nin oğlu Hüseyin'dir ama ona bu yolların hiçbirisi işlemez. Onun etrafına görünmez bir ağ örmek, her an her yaptığını, her solğunu izlemek ama düşmanlığını da üstüne çekmemek zorundasın. Yoksa devri yürür Hüseyin'in ve gelecek kapıları soyumuzun yüzüne kapanır.” (s. 47) Muaviye bundan sonra öksürük nöbetlerine tutulur. Oğlu da dâhil herkes Muaviye'yi terk etmiştir. Muaviye kendi kendine ölür. Kimse onun için üzülmemektedir. Yaslı görünmeye çalışırlar. Yezid her yana haberciler salar. Tüm eyaletlerin en kısa sürede biatlarıyla birlikte armağanlarını yollamalarını ister. Medine Valisi Utbe bin Velid'e de valiliğini yitirmek istemiyorsa hemen Hüseyin'in biatını göndersin diye haber salar.

Peygamber ve ilk Müslümanları altmış bir yıl önce Mekke'den Medine'ye kovanlardan Süfyan'ın torunu Yezid, Şam'da peygamber adına halife olmuştur. (M. 680) Hüseyin'in Yezid'e biat etmediği duyulmuştur. Kûfe yitirdiği onuru tekrar kazanmak için Hüseyin'e durmadan “Sancağını gönder, Şam'ı alaşağı etmenin tam zamanıdır.” diye haberciler göndermekte, tekrar o eski özgür dönemlerine dönmek istemektedir. Yezid, diken üstündedir.

Gizlice Yezid'e biat etmesini isteyen Utbe bin Velid'i tersleyen Hüseyin, Medine'den Mekke'ye göçer. Kendisine bağlılık yeminleri eden mektuplar göndererek Kûfe'ye davet edenlere güvenmemektedir. Çok yalnızdır. Rüyalarda dedesi, babası ve annesini görür. Ona hiçbir işaret vermezler. Anası Fatma, “Hüseyim, senin yolun çoktan ayrıldı, payına da son menzile erişmek düştü. Dirilişler kurban ister. Ayaklarının bastığı yer eskisi kadar sağlam değil. Uğruna yola düştüklerinin çok azı seni anlayacak. Ya kendini yalnızlığa alıştı, ya da çekil bir köşeye, bırak kendi yaşamlarına sahip çıksınlar insanlar. Her yerde kan görüyorum.” diye ağlamaktadır. Bu, iktidar değil, Hüseyin'in insanlığını koruma savaşıdır. Çok da yoramaz bu düşleri. “Fırtına önünde kuru yaprak olmaksızın, tutuşup yüreklerde yanmak daha iyi.” diye düşünen Hüseyin, ertesi gün Müslim'i durumu öğrensin diye Kûfe'ye gönderir.(s. 52)

Müslim Kûfe'ye gittiğinde iyi karşılanır. Kalabalıklar Hüseyin'e biat verir. Kuşkuları dağılınca da Hüseyin'e haber gönderip Kûfe'ye gelmesini ister. Ancak çok geçmeden Yezid'in emriyle İbni Ziyad'ın korkusu kent sokaklarını doldurur. Müslim'i bağrına basan kent, onu boğmaya çalışan bir tuzak olur. Kalabalıklar dağılınca Müslim yalnız kalmıştır. Ehlibeyt dostları sindirilmiştir. Silâhlı muhafızlar her yerde Hüseyin'in elçisi Müslim'i aramaktadır. Sonunda onu saklayan, koruyanlar cezalandırılır. Müslim sahipsiz kalır. İmam'a haber göndermeye çalışır ama artık iş işten geçmiş; Hüseyin, yetmiş iki adamı, onların eş ve çocuklarıyla yola çıkmıştır. Kûfe'den hiç kimse dışarı salınmaz, içeriye girmesi için de kimseye izin verilmez. Müslim sonunda yakalanır. Ölmeden önce Kureşli temiz süt emmiş birine sözü olduğunu söyler. İbni Esad gelir. Ona borçlarını devesini satarak ödemesini, Hüseyin'e kurban ettiği bedenini gömdürmesini, bir yolunu bulup Hüseyin'e durumu anlatmasını ister. Son olarak da oğulları için bir ricası vardır ama İbni Ziyad buna izin vermez. Halkı toplayan İbni Ziyad, onların gözleri önünde Müslim'in kellesini uçurur. İki çocuğunun da kanlar içerisinde cesetlerini askerler halka doğru sürükleyerek getirir. Biatlarından dönen Kûfeliler, Müslim ve iki yavrusuna sahip çıkmamıştır. Bütün bu vahşet hep birkaç yüz dirhem para içindir. (s. 60)

Hüseyin'e haber ulaşır. Bütün o haberlerin kendileri için bir tuzak olduğunu düşünmeye başlarlar. Hüseyin, Osman düzeni yozlaştırdı diye ayağa kalkan, ordular kuran Kûfe'ye ne olduğuna şaşar. Gerçi babası Ali'yi de bezdirmişlerdir. Abbas, dağınık çöl kabilelerinin düzenli Şam ordusu karşısında çok da şanslı olmadığını söyler.

İbni Ziyad, Kûfelileri, iktidarın sopasını görünce dağılıveren ve kaçarken kendi evlatlarını bile çiğneyen bir sürü olarak görmektedir. Hurr, onun halkı hor görmesinden rahatsız olur. Kûfe çevresindeki kabileler, ya parayla ya da tehditle sindirilir. Hüseyin, Horasanlı Müslim, Abbas, Vakkas olanları konuşurlar. İslâm, kabile parçalanmışlığına son verirken, cemaatin yerini devlet almıştır. İnsanlar dayanışma duygusunu yitirmiş, açıkça kapışmaktan korkar olmuştur. Cengâverliğini koruyanlar ise gözlerini Rumeli'ne, İran'a, yeni topraklara dikmişlerdir. Ya kılıçlarının hakkını bu dünyada altınla, gümüşle, köleyle ödeyecek olanın peşinden gitmekte ya da kör, sağır bir kumanda çarkına boyun eğmiş, düşünmeden savaşmaktadırlar. Horasanlı Müslim'e göre Müslim'in Kûfe'de kendilerinin de uğradığı her yerde hem saygı görüp hem de yalnız bırakılmalarının nedeni budur. Buradan nereye gidebileceklerini konuşurlar. Hüseyin, komşusuna yabancılaşmamış, eski güzel günlere dönme özlemini yitirmemiş yüreklere ulaşmalıyım, diye düşünür.

Kûfeliler ile tekrar görüşmek ister. İbni Ziyad'ın buna izin vermeyeceğini düşünen Zeynep, yönlerini değiştirmelerini teklif etse de “Yezid'den kaçtı dedirtemem kendime, ahrette Müslim ile çocuklarının yüzlerine bakamam.” der. Savaş olacağına ihtimal vermez. Kararını vermiştir. Kûfe'ye yalnız gidecektir. Kendisinden haber almadan kimsenin yanına gelmemesini ister. Hepsi ona karşı çıkarlar. Senin için dönüş yoksa bizim için de dönüş yoktur, der ve şafakla yola çıkmaya karar verirler. Kadınların bırakılması görüşüne Zeynep şiddetle karşı çıkar.

İbni Ziyad, Hurr'un tüm Müslümanların emiri Yezid adına Hüseyin'den Yezid'e biat etmesini istemeye gönderir. Yaman bir savaşçı olan Hurr bu görevden memnun değildir. Peygamber torununa kılıç çekemeyeceğini, Hüseyin'in asla biat etmeyeceğini söyler. İbni Ziyad, görevinin sadece onu biata davet etmek olduğunu, biat etmezse yollarını kesip kendisinden emir beklemesini söyler. Onun tereddüdünü görünce de korktuğunu ima eder. İbni Ziyad, Ömer'e Hurr'a dikkat etmesini, Hüseyin'in yanına kendi ordusunu almamasını, Suriye ordusu ile gitmesini sağlamasını söyler. Hurr'a güvenmediği için de arkasından Ömer'i gönderir. Ömer de istemez gitmeyi ama İbni Ziyad onun Rey valiliğini istediğini hatırlatır. “Yezid'in ve senin yoluna canım feda.” diyen Ömer, hazırlanmaya başlar. İbni Ziyad içinden, Hüseyin'in işini bitirince onların da hesabını göreceğini söyler.

O gece Hasan'ın oğlu Kasım nöbetçidir. Onlar belli etmeseler de Zeynep, Kasım ile Hüseyin'in kızı Fatma'nın birbirlerini delice sevdiğini bilmektedir. Ufukta tozu dumana katarak gelenler vardır. Gelen Hurr'dur. Kendisine verilen görevden vazgeçmek ister ama yanındaki Suriye askeridir, onlar vazgeçmeyeceklerdir. Hurr, Hüseyin'e övgülü sözler söyler. Hüseyin ona sitemle ehlibeyti tehdit etmeye mi geldiğini, yanındaki kılıçları kabzalarında bekleyen askerler ile ne işi olduğunu sorar. Kılıcının Allah'ın emrinde olduğunu söyleyince, “Allah'ın emrindeki kılıçlar ne zamandan beri inancı kanda boğmaya çalışıyor.” diye söylenir. Kûfe Valisi İbni Ziyad'ın emirlerini duyurmak için geldiğini, kendisinden Yezid'e biat etmesini istediğini söyler. “Halkın onayını almadan halife olmuş, dini saltanat kılmış, saraylarının çeşmelerinden mazlum kanı akan bir Yezid'e biat etmemi nasıl beklersiniz benden? Kılıç gölgesinde biad olmaz. Son sözüm bu.” der. (s. 76) Sözlerini iyi düşünmesini, yarın sabaha Kûfe'ye yola çıkacağını, uzak yoldan gelen askerinin suyu yoksa kuyularından su almasını söyler. Hurr ne yapacağını bilmemektedir. Hüseyin, İbni Ziyad'ın Kûfe'ye girmeye izin vermeyeceğini anlar. Sabah olmuş, Hüseyin yola düşmüştür. Ömer İbni Sad emrindeki kuvvetler oraya gelir. Hurr'dan Hüseyin'in önünü

kesmesini ister. Hurr, onun alacağı ödülle gözlerinin kamaştığını söyler. Ömer İbni Sad, İbni Ziyad emriyle komuta bende der. Hüseyin ile konuşmak istediğini söyler. Hurr, ehlibeyte saygısızlık ederse karşısında kendisini bulacağını söyler. Hüseyin, Ömer İbni Sad'a mektuplarında bize yakıştırdığın imamlık sıfatını geri almakta oldukça acelecisin, bir ay öncesi miydi diye alaylı konuşur. Ömer, Yezid'in halifeliğini tanıdığını ve kendisine biat ettiğini bildireceksin, sonra seni ve yakınlarını Şam'a uğurlayacağız, der. "Süslü hil'atine şimdiden Ehl-i Beyt'in kanı sinmiş." diyen Hüseyin'e Halife'ye uyulması konusunda Kuran buyruklarını hiç sayan iktidar hırsın yol açtı bu anlamsız çatışmaya." deyince onun "Yezid'e karşı ordu kaldırmanın vakti gelip geçmektedir, neredesin müminlerin gerçek emiri diyen sen değil misin?" diyen Abbas, Kuran'ı ağzına almak sana mı kaldı, diye öfkelenir. Hüseyin, "Ailemden iyilikten başka bir şey görmedin. Benim de senden bir isteğim var. Kadınlar ve çocuklar var yanımda bırak gideyim." dese de, kesin emir var, biat etmeden bir adım bile atmama izin veremem, diye onu engeller. Hüseyin, babası Ali'nin "En büyük düşmanları, altından kalkılamayan iyilikler yaratır." dediğini hatırlar. Rey valiliği düşüyle gözü dönen Ömer, Hüseyin'in kafilesine su almayı yasaklar. İbni Ziyad, Kûfe'de sabırsızlanmaktadır. Tez zamanda Hüseyin'in ya biatı gelmelidir ya da kellesi Şam'a, der. Ömer'e hiç güvenmediği için de Kerbelâ'ya Şimr'i gönderir. Şimr, Peygamber torununun yolunu kestikten sonra daha ne duruyor Ömer, diye kızar. Belki Kûfe'ye hiç uğramadan Şam'a Yezid'e kendisi götürcektir Hüseyin'in kellesini, diye düşünür. Ömer'e, İbni Ziyad'dan yeni emirler getirdiğini söyler. Tarihin en kolay zaferi olacaktır. Yetmiş iki kişi kadın ve çocuk karşısında yedi bin asker. Ömer, bir iki gün daha beklesek, kadın ve çocuklar susuz, Hüseyin buna dayanamaz, biz de zaferimizi Peygamber ailesinin kanıyla lekelemeyiz, der. Süre beklenir. Sonunda Şimr, Ömer'in saldırı emrini vermesini ister. Ömer, Şimr'e Hüseyin'den niye nefret ettiğini sorar. Ona güçlü olduğunu, iktidarın her şey olduğunu söyler. Hüseyin tek başına gelir. Şimr ona artık kılıç çekme zamanının geldiğini bildirir. "Yezid zindanlarının ünlü Şimr'i demek sensin." diyen Hüseyin'e senin ve ceddinin bozgunculuğu da İslâm topraklarını az kasıp kavurmadı, der. Bu sözyle aynı zamanda peygamberi de suçlayınca asker, kıpırdanır. Ömer, Şimr'i komutan sıfatıyla susturur. Hüseyin'den dileğini sorar. O da hasta çoluk çocuk ve kadınları bırak suya der. Şimr, susuzlukları gider, feryatları kesilirse Hüseyin'in direncinin artacağını söyleyerek su vermemesini söyler. Hurr, ordusuna su veren Hüseyin'in bu isteğinin yerine getirilmemesinin büyük bir onursuzluk olduğunu söyler. Ömer,

Yezid'e biat şartıyla diye direnir. Hüseyin son bir kez suçsuz insanların çekip gitmelerine müsaade etmelerini söyler. Kendisi de Şam'dan uzak bir yere gideceğini, Yezid'in ve kendilerinin böylece vicdanlarının rahat edeceğini söyler. Bu çektiğiniz eziyeti ileride çocuklarınıza bile açıklayamazsınız, der. Ömer, boş yere bir inat uğruna masum insanların kırılacağını söyler. Hüseyin "Servetinize servet katılsın diye insanları birbirine boğazlatan, karşı çıkanları zindanlarda, işkencelerde, kalles pusularda kıran siz değil misiniz? Bu toplumun özgürlük, kardeşlik düşlerini karabasanlara çeviren siz değil misiniz? Zalime biat etmemi istersiniz benden. Zalime biad edip susmak, zulme ortak olmak demektir. Bunu bilmez misiniz? Bir toprağın birliği korkmuş gözlerde değil, dost gönüllerde sağlanır." der. Savaşı kabul eder. Hurr, peygamber yadigârının üstüne kılıç çekip yürüyecek miyiz? Hanginiz ilk kılıca davranırsa karşınızdaki beni bulacaksınız, der. Hüseyin'den izin ister. Ömer, çabuk bitirin şunun işini, der. Hurr, sonunda Hüseyin'in kucağına düşer. Ağır yaralıdır. Hüseyin onu affetmiş olarak ölür. Birer birer çıkarlar askerlerin karşısına. Bu sırada Sakine'nin "Amca, su" diyen sesini duyan Abbas, susuzluktan kavrulan çocuğa su almak için düşman saflarını yararak Fırat'a erişir ama kesilen kollarından akan kanlar suya karışır. Oklarla delik deşik edilir. Henüz on sekizinde Ali Ekber, babası Hüseyin'den izin alarak dövüğe girer ve ölür. Hasan'ın öksüz oğlu Kasım, amcasının kendisine izin vermemesine üzülmemektedir. Bunu amcası Hüseyin ile konuşur. Hüseyin, yarın sabah sana da izin vardır, der. Zeynep, Hüseyin'e Kasım ile Fatma'yı evlendirmesini söyler. Hüseyin, ağabeyine onları evlendirmeye söz vermiştir. Fatma ile Kasım'ın nikâhını kıyar. O akşam bir taraftan ölümlere yas tutulurken, diğer taraftan Kasım'ın düğünü yapılır. Ömer, olanlara anlam veremez, bir felâket geleceğinden korkar. Şimr, yeni evlilere iyi dileklerini iletirim diye, Hüseyin'in yanına gider, Kızı Fatma'nın yarın ölecek Kasım'ın kanıyla kınasını yakmasını söyler. Sabah erkenden Kasım, Hüseyin'in elinden beyaz kefenini giyer. Askerlerin karşısına dikilir. Bebek Ali Asker "su" diye inlerken atılan ok, gırtlakını deler. Çocuğu çadırların yanına götüreren Hüseyin, sırtını askerlere dönüp son sözlerini söyler. "Ölmek yenilmek demek değildir. Biz daha çok gelip gideriz bu devrana. Beni yaptıklarımla ve inandıklarımla hatırlayın ve anlatın. Zalime boyun eğmediğimi fısıldayın sabah rüzgârlarına. Fırat'a söyleyin Kerbelâ'da kan saraylarını temellerinden sarstığımı. Avcı önünde kaçan yaralı ceylan bilsin oklara gövdemi kalkan ettiğimi. Göçmen kuşlara anlatın beni, katar katar taşısınlar yüreğimi diyardan diyara, nerde bir ezilmiş varsa onun göğsünde soluklansın Kerbelâ çölünde kavrulmuş ciğerlerim."

Hüseyin, kılıcını çeker ve mızrak ormanına doğru yürür. Şimr, binlerce mızrakla delik deşik olan Hüseyin'in gövdesinden kılıcı ile boynunu ayırır.

Son sözde Şam'da mızraklara geçirilmiş Kerbelâ şehitlerinin başları ile mızrakların önünde zincirlenmiş Kerbelâ tutsakları görülmektedir. Yezid, Tacnüma'da eğlenmektedir. Koro, Kerbelâ'da Hüseyin'in başı kesildikten sonra çadırların yağmalanıp ateşe verildiğini, kadın ve çocukların tutsak edildiğini, Şam'a doğru yola çıkarıldıklarını söyler. Hepsinin yüreklerinde ağıt, gözlerinde öfke vardır. Kadınlar, Yezid'e lânetler okumaktadır. Bir soy, bütünüyle yok olup gitmiştir. Beni Esed kadınları Hüseyin'i mezarsız bırakmayacaklarını söyleyerek matem tutmaktadırlar. Semre Bin Cendep, Yezid'e "Ellerin kırılınsın, peygamberimizin öpüp okşadığı başa vurmaya nasıl cüret edersin?" diye bağırır. Yezid, "Peygamberin ashabından olmasaydın kellen Hüseyin'e yârenlik ederdi." diye öfkelenir. Erkekler, Züheyr'i kovduklarına pişman olduklarını söylerken, soylarının üstüne Yezid'in öfkesini çekmek istemediklerini söylerler. Yezid, Semre'ye Hüseyin'in başı kesilirken susup, kesik başa vurulurken sesini yükselten Semre. Zevahiri kurtarmak için konuşan Semre, der. Semre, suçunun susmak olduğunu, ellerinde hiç olmazsa Hüseyin'in kanı olmadığını söyler. Konuşmaları duyan Zeynep, "Bataklığa giren herkesin üstüne bulaşır çamur. Zulümden sadece iktidarlar değil, günü kurtarmak uğruna susanlar da sorumludur." (s. 104) der.

Eser "Kerbelâ bir son değil, yüzyıllardır diriliş olmuştur" sözleriyle biter.

"Susmak, zalime ses çıkarmamak, zulme eşdeğerdir." sözü, eserde verilen ana düşüncedir. Taşındığı düşünceler itibariyle tarihi bir konuyu da işlese günceldir. Eserde zalim ile mazlumun, ikiye bölünmüşlüğü, mertliğin, acımasızlıkla sevecenliğin, ahlâki değerlere bağlılık ile sonu gelmeyen bir iktidar tutkusunun çatışması görülür. Muaviye, Yezid, İbni Ziyad, Şimr, Ömer İbni Sa'd, saray kadınları zalimliğin, acımasızlığın, iktidar tutkusunun; Peygamber ailesi ve Hüseyin'e sonuna kadar sadık kalanlar mazlum olup mertliğin, sevecenliğin, ahlâki değerlere bağlılığın temsilcisidirler. Kûfeliler'in çoğu, Hurr, Ömer İbni Sa'd, ikiye bölünmüşlüğü temsil etmişlerdir. Başta Hüseyin'e biat ettikleri, Hüseyin'i ısrarla Kûfe'ye çağırdıkları halde Kûfeliler korkudan ya da para hırsından vefasızlık ederlerken; Hurr ve Ömer İbni Sa'd mevki, makam hırsından ahlâki değerlerini yitirmişlerdir. Hurr, olanlar karşısında vicdanının sesini dinleyerek son anda Hüseyin'e kılıç çekmekten vazgeçmiş, doğru yolu bulmuştur. Ali'yi öldüren, bir ömür Ali tarafından korunup kollanan kişi;

Hasan'ı öldüren onun hayat arkadaşıdır. Bu kişiler de hain olup burada da iyilikle kötülüğün çatışması görülmektedir.

Hasan, Muaviye ile savaşmakta kararsız kalmış, İslâm'ın huzuru için Muaviye ile barış imzalamıştır. Babası kadar kararlı değildir. Onun kararsızlığı, ordusuna da sirayet etmiştir. Bu davranışı, Hüseyin tarafından eleştirilmiştir. Çünkü ona göre kendisine samimî olarak inanları yarı yolda bırakmış, davranışı İslâm'a huzur getirmediği gibi zarar da vermiş, zalimin zulmü, daha da artmıştır. Hüseyin ataktır. Ağabeyi Hasan'dan farklı bir yaradılıştadır, babası Ali gibi sözüne sonuna kadar sadık kalmıştır. Kararlıdır. İnsanlık onuru ne gerektiriyorsa öyle davranmıştır. Ağabeyine babasına söz verdiği için sonuna kadar sadık kalmıştır. Korkusuzdur, merhametlidir, Kûfelilere güvenmediği halde onların feryatlarına kulak vererek oraya gitmek üzere yola çıkmıştır. Müslim, Hüseyin'e inanmış, sonuna kadar ölüm pahasına ona sadık kalmıştır. O da Kûfelilerin ihanetine uğramıştır. Muaviye ve Yezid, iktidar hırsı ile zalimleşen, hiçbir vicdanı, merhameti ve halife olacak hiçbir meziyeti olmayan kişilerdir. Muaviye yalancıdır. Etrafına topladığı sahtekârlarla iktidarını korku salarak, zulüm yaparak ayakta tutmuştur. Kendisine rakip olacakları zehirleterek ortadan kaldırmıştır. Kişileri, zaafalarını ve bunları kullanmayı çok iyi bilir. Çok acımasızdır. Beni Esed kadın ve erkekleri, Yezid'in öfkelerini çekmemek için bütün olanlara ses çıkarmamış, kesik başları görünce ağıtlar yakmışlardır. Zeynep, bu kadınlara "Bataklığa giren herkesin üstüne çamur bulaşır. Zulümden sadece iktidarlar değil, günü kurtarmak uğruna susanlar da sorumludur." der ki eserin asıl vermek istediği mesaj da budur.

Çatışmaların kökeninde Halife Osman zamanında rahatça talan edilen beytülmal arazilerinin Ali tarafından geri alınması vardır. Asıl çatışma, Ümeyye soyu ile Hz. Ali taraftarları arasındadır. Ali'nin adaleti, pek çok eşrafı, zengini hatta sahabeyi memnun etmemiştir.

Olaylar, Kûfe'de başlar, Şam'da Muaviye'nin sarayı, Hasan'ın Muaviye ile barış imzaladığı Medayin, Kerbelâya giden kervan yolu, Kerbelâ ve yine Şam'da biter.

Olayların zamanı Hz. Ali'nin ölümünden Kerbelâ şehitlerinin kılıçlara takılı başları ile kadın ve çocukların tutsak olarak Şama götürüldüğü ana kadar geçen süredir.

Olaylar Muaviye ve Hasan-Hüseyin cephesinden sırayla verilir. Bazı halk şairlerinin şiirlerinden yer yer esere serpiştirilmiştir. Koro, korobaşı turnalar, kadınlar, erkekler askerler de sahnede gösterilmeyen, geçmiş olayları, durumları özetlerler.

Eser geniş bir olay dizisine sahip olup sahnelenmeye uygundur. Eserin doğal bir konuşma örgüsü vardır. Dili sadedir.

Birinci perdede Muaviye'nin ölümüne kadar geçen olaylar, ikinci perdede Yezid ve Hüseyin arasındaki olaylar ele alınır.

“Bana dokunmayan yılan bin yıl yaşasın.” “Susma, sustukça sıra sana gelecek.” “Bir ülkede kötüler kadar iyiler de cesur olmazlarsa, ülke yaşanacak bir yer olmaz.” “Menfaat, mevki, makam, şan şöhret için kişiliğini kaybeden, gününü kurtaran, zalime destek olanlar, en az zalim kadar suçludurlar.” “Hak bildiğin yolda yalnız da olsan yürümelisin.” “Ölmek, yenilmek demek değildir.” sözleri, eserin verdiği mesajlardır. Muaviye'nin oğluna nasihatı, iktidarı elde tutmak için dönen dolaplara işaret etmektedir ki bu sözler günceldir. Kerbelâ'da Hüseyin, zalime biat ederse zulme ortak olacağına, zalimden yana olacağına inandığı için hem Muaviye'ye hem de Yezid'e biat etmemiştir. Hak bildiği yolda babası Ali gibi sonuna kadar yalnız da olsa yürümüştür. Belki sonunda feci biçimde ölmüştür ama asıl o zaman yeniden dirilmiştir. Bugün zalim Muaviye ve Yezid, lânetlenerek anıldığı halde Peygamber torunları dualarla anılmakta, onlar için gözyaşı dökülmektedir.

Kerbelâ olayı, bu eserde günümüz Türkiye gerçeğine de uygun verilmiştir. Hepsi Müslüman olmalarına rağmen, kardeş kavgalarının nasıl bir felâkete dönüştüğüne zaman zaman şahit olunmaktadır. Bu kavgalar sonuçta kimseye yarar sağlamamıştır. Susturulmuş, inandığı şeyleri söyleyemez olmuş toplumların geleceği de yoktur.

Sonuç

Pek çok dinî-tarihî olay gibi İslâm tarihinin belki de en kanlı olayı olan Kerbelâ faciası, bütün İslâm ülkelerinde her yıl Muharrem ayında büyük törenlerle anılmaktadır. Hz. Hüseyin ve yetmiş iki adamının ölüm günü, bu olaydan sonra adeta onların diriliş günü olmuş ve büyük kalabalıklarla bu olay günümüze kadar canlı tutulmuştur.

Edebiyat dünyasında da bu olay manzum, mensur pek çok sanat eserine konu olmuştur. Bu gelenekten tiyatro da nasibini almıştır. Azerbaycan'da 19. asrın başına kadar çok canlı bir taziye geleneği oluşmuş ise de Rus işgali sonrası bu törenlere izin verilmemiştir. Ancak halk kendi aralarında bu günleri anmayı sürdürmüştür. Yine bir İslâm ülkesi olan İran'a bağlı Güney Azerbaycan'da ise Azerbaycan taziye törenleri, İran taziye törenleri ile benzerlikler göstermiştir. Yapılan araştırmalarda bugün sayıları binleri bulan taziye metinlerine rastlanmıştır. Ülkemizde özellikle Alevî-Bektaşî-Caferî derneklerince bu

olayın değişik safhalarını dramatize eden eserlerin varlığı bilinmekle beraber bu metinler basılmadığı için ulaşılamamıştır.

Türk tiyatro eserleri arasında Kerbelâ olayını işleyen tek bir esere rastlanılmıştır. Ali Berktaş'ın Kerbelâ adını taşıyan bu eserde olaylar, tarihî olaylara benzerlikler gösterir. Yazar eserinde ahlâkî değerlere bağlılık ile iktidar tutkusunun, vefa duygusu ile ikiyüzlülüğün çatışmasını yansıtmış ve yenilmenin ölmek olmadığını vurgulamak istemiştir. Güçsüz olunduğu için haklı olunan davadan vazgeçmenin kimseye huzur getirmediğinin örneklendiği bu eser, kardeş kavgalarının çıkartılmaya çalışıldığı günümüzde, güncelliğini korumaktadır.

IV. BÖLÜM / PART IV

EDEBİYAT-IV / LITERATURE-IV

Editör Galip YAVUZ

BEN KERBELA'YIM

Sadık Yalsızuçanlar

sen beni hazırlama sakın sen de bana gel
ölmüş ölü olmuş Hüseyne hasana gel

elleri koku dağıtırdı nasıl bir koku
suya gel kana gel bir yeni hasana gel

o öldü çünkü bir gülü tutmuştu bilmeden
sen istersen her gün gel her sene gel

gel beyazlıkları elle türlü kokuları biç
günler karardığında davran hep sana gel

ne yap yap hazırla kendini anladın mı
ne yap yap mesela ısıtıp dökündüğün sularla bile bana gel

hatırlanmış bir gül ben de hatırlarım kolaydır
ölmüş mü ölmemiş mi Hüseyne Hasana gel

Hüseyin de öldü ölür Hasan da öldü ölür
ölen ve dirilen o bitmez insana gel

Turgut Uyar

Ben Kerbela'yım, ben Ali'nin gözyaşıyım, etiyim, kanıyım, canıyım.
Peygamber'in katında kim Ali'den daha değerli olabilir ki!
Ben Ali'nin hüznüyüm, ben Hüseyin'im.
Şehitlerin efendisi Hamza'yım ben. Savaş alanına gönderilen Ali'nin
kılıcıyım, zülfikarıyım ben. Hangi söz benden daha keskin olabilir ki!
Ben Zeynep'in gönül sırrıyım. Sakine'nin ruhuyum.
Ben Cebrail'in kanadıyım, Muhammed'in yetimiyim.

Beni O yetiştirmişti, kendisi de yetimdi, yetimlerin sığınağıydı. Ben onun eviyim, onun soyu, onun kanıyım, Kerbelayım ben.

Kılıç, mızrak ve gürz seslerinin, kan renginin, at kişnemelerinin, çöle vuran çığlıkların ortasına Hamza'yı göndermişti ilkin. Sonra Haris'i salmıştı.

Hüseyin ne kadar çok seslenmişti, ne denli çabalamış, ne kadar güzel yaşamış, ne ıstıraplı ölmüştü.

'Kanını bizim yolumuzda akıtmaya hazır olanlar' gelsin diyordu, 'O'nun yüzünü görmek isteyenler bizimle göç etsin. Ülkeler almak, ganimetler toplamak isteyenler geri dönsün, bizim kervanımız, candan geçenlerin kervanıdır.

Ben Hüseyin'im, canımı Medine'de bırakmış olsaydım kim engel olabilirdi ki!

Canlarımı Kerbela'ya getirmemiş olsaydım, sadece ben içseydim şehitlik şarabını bu kadar acıtır mıydım gönlünüzü? Yolda yok oldum ben, O'na ulaşan yolda bıraktım bedenimi. O'na can borcum vardı ödedim. Bedeviler gördüm çölde, bana katıldılar, beni dinlediler, onlara, 'başaracağımızı ve bir makam elde edeceğimizi düşünenler varsa, onlara tümüyle yanıldıklarını söylemek isterim' dedim.

Bazıları geri döndü. Arındık, elendik, seçildik böylece.

Son seçilme Aşura gecesi gerçekleşti.

Saf olalım istiyordum, çürük bir parçamız olmasın, bozgunculuk yapacak kimse kalmasın istiyordum. Bu yüzden onlara ölümden söz ettim.

Gecenin karanlığına sığınıp birileri kaçtı, arındık, saflaştık, bozgunculuğu içimizden kovduk. Ordumda Sa'd'dan sonra en korkusuz ve onurlu kişi Hürri idi. Bin savaşçının komutasını korkusuzca üstlendi, harlı ateşte fokurdayıp durdu kalbi.

Bana karşıdan geldi Hürri, düşmanın içinden, cennetle cehennem arasında, ateşle suyun ortasından geldi.

Ben Kerbelayım, serden geçenlerin otağıyım, cesaret ve erdem çadırıyım, bana gelin.

Çok inanmışın yolunu kesmiş, kılıcına çok mazlum kanı bulaşmış biriydi Hürri.

Düşman safından çekilip bana gelirken önce Eba Abdullah'la karşılaştı. Harem çadırının önünde bekliyordu. Ona selam vererek, 'ben günahkarım, yüzü karayım, yolunuzu kesen o suçlu kimseyim...' diyerek af diledi, 'Allahım bu

günahkar kulunu bağışla, senin dostlarının gönüllerini incittim, onları korkuttum...'

Çocuklarım Hürr'ü, kendilerinin önünü keserken görmüş, ürkmüşlerdi. Bağışlanmak için yalvarıyordu. Tövbe ediyor, dönüyordu. Bana, dönüşünün kabul edilip edilmediğini sordu. 'Neden olmasın' dedim, 'dönen, hiç işlememiş gibidir.'

Dünyalar onun oldu, sevindi, gönlü şenlendi.

'Artık' dedi, 'kanımı sizinle, sizin yolunuzda akıtmam için bana izin verin. Bana fırsat verin, kılıcım size kastedenlerin kanını döksün.'

Eba Abdullah, 'ey Hürr' diye seslendi, 'sen bizim konuğumuzsun, in atından, otur, seni kabul edelim' Hürr inmedi, savaşmak için sabırsızlanıyordu, izin istedi, sürdürü atını savaşın içine, bir daha dönmedi. O'nu düşününce babamın sözü aklıma geliyor, 'İslamın, insanlar arasında, tersinden giyilen bir giysiye dönüşeceğini seziyorum.'

Bir kezinde Muaviye'ye şöyle bir mektup yazmıştım: 'Seninle savaşmamam, görevimi hakkıyla yerine getiremem gibi bir kusurla karşı karşıya kalma kaygısındanadır.'

Herkes sanıyordu ki korkuyorum, zalimlerle savaşmanın gerekli olmadığına inanıyorum.

Oysa Mekke'yi terk ederken bıraktığım yazılı notta şöyle demiştim : 'Bozgunculuk, azgınlık ve zulüm yapmak için Medine'den ayrılmamıştım ben. Dedemin ümmetini düzeltmek, babamın yolunu diriltmek için kıyam ediyorum.'

Müslim'in şehit olduğunu öğrendiğimde, 'acaba' dedim, 'adaletin yerle bir edildiğini görmüyor musunuz? Acaba bütün bu bozgunculuğu ve onu yapanları görmüyor musunuz? Kimse zulme ve fesada karşı direnmiyor, görmüyor musunuz? Böylesi bir dünyada, inanmışların canını hiçe sayması gerekmiyor mu?

Ben İmam Hüseyinim, ödevim de budur, bu yüzden kıyam ediyorum.

Dünyanın zulüm kılıcıyla doğrandığı bir zamanda ölümü sonsuz mutluluğun kapısı biliyorum. Böylesi bir anda ölmeyi şehitlik olarak görüyorum.

Zalimlerle ve zorbalarla birlikte yaşamaktansa ölmeyi seçiyorum.

Benim taşıdığım ruh, bozguncularla uyuşmaz.'

Bin kişilik bir süvari birliğinin gözetiminde beni Kufe'ye götürürlerken, onlara şöyle dedim: 'Allah'ın ilkelerini değiştirmeye kalkışan, inanmışların ortak malını bir kişinin tasarrufuna veren, sınırları çiğneyip tersyüz eden,

Müslümanların kanını değersiz gören zalim bir sultanın yaptıklarını görür de sessiz sedasız kalırsanız, yarın onun yerine siz ateşe atılırsınız. Bugün saltanat sürenler böyledirler. İlahi sınırları hiçe sayıp çiğniyorlar.

Müslümanların beytü'l-malını yağmalıyorlar. O halde sessiz kalmayın, onlar gibi olmayın. Dedemin ilkelerini uygulamak öncelikle bana düşer.'

Hürr'le ilk karşılaştığımda, bana Eba Abdullah'ı Kufe'ye götürmek istiyordu.

Bana Medine ve Kufe yolunu kapattılar.

Kerbela'dan başka bir yol bırakmadılar.

Muharrem'in ikinci günü dostlarımla buraya geldim.

Çadırlarımızı kurduk. Karşımızda sayısı her gün biraz daha artan binlerce kişilik, düzenli ve eğitilmiş bir ordu bulunuyordu. Muharrem'in altıncı günü otuzbine ulaştılar.

Ziyad'ın oğlu, Sad'ın oğlunu komutan olarak atamak istiyordu.

Sa'd bizi sevmezdi ama, babamın zamanında uzlet ve inzivayı seçmiş, sessiz ve yansız olmayı tercih etmişti. Fakat oğlu, olabilecekleri kestiriyor, böylesi bir vebali yüklenmek istemiyordu. İbn Ziyad'la görüşerek, görevden başışlanması istedi.

Rey'in, Tahran'ın, Gorgan ve Gilan'ın valiliğinin onda olduğunu ve bu konudaki güçsüzlüğünü bilen İbn Ziyad, 'öyleyse' dedi, 'valiliği bırak ve dilediğin yere git.'

İbn Sa'd yakalanmıştı, 'biraz düşünmeme izin verin' dedi, yakınlarına danıştı, onların düşüncesini sordu.

'Peygamberin torunlarının kanını mı dökmek istiyorsun? Sakın böyle bir zulme bulaşma, ortak olma' diye uyardılar.

Ama dünya hırsı ve mal-makam sevgisi üstün geldi, gözünü hırs bürüdü.

İbn Ziyad'a gelerek, göreve hazır olduğunu söyledi.

Yine de Hüseyin'in kanı dökülmeden bu işi çözelim, sakın ona dokunmayalım, diye düşünmekten kendini alamadı. Ubeydullah'ın meclisinde bir grup insan oturmuş, kaygıyla olabilecekleri bekliyordu.

Herkesi bir kan korkusu sarmıştı.

Yüreği ateşteki tencereden daha kızgın olanların öfkesi üstün geldi.

Şimr bunlardan biriydi, söz aldı, ayağa kalkıp şöyle dedi: 'Ey emir, o, kuşkusuz yanılıyor, Hüseyin artık senin avucundadır, şayet bu kargaşadan kurtulursa, seni asla yaşatmaz ve iş daha da zorlaşır. Görmüyor musun onun ne

kadar çok yandaşı, babasının ne kadar çok bağılı ve izleyeni var var, ne kadar çok seviliyor, yarın buraya akın edecek ve dünyayı başına yıkacaklar.’ Ubeydullah’ın içinde uyuyan nefret ateşi harlandı, dalgınlıktan sıyrıılır gibi toparlandı, kendine geldi ve, ‘haklısın’ dedi Şimr’e. Sa’d’ın oğluna hiddetlenerek, ‘bu adam neredeyse aklımızı karıştırıp bizi yanıltacak ve gafilce avlanmamıza neden olacaktı.’

Zaman yitirmeksizin bir mektup yazdı ona, ‘seni oraya, bize öğüt veresin diye göndermedik, sen bir görevlisin, ne söyleniyorsa uyacak, ne emrediliyorsa yapacaksın. Sana neyi buyuruyorsam, sorgulamaksızın uygula, eğer buna uymayacaksan derhal görevini bırak ve kenara çekil.’ Mektubu Şimr’e verdi ve ‘şayet Hüseyin’le savaşmayacak olursa, hemen başını bedeninden ayır, kellesini de bana gönder. Orduya sen komuta et.’

Şimr, Tasua gününün ikinci vakti Kerbela’ya ulaştı.

Hüseyin için en sıkıntılı gündü bu gün, kuşatma altındaydı.

Şimr, Sa’d’ın oğlu Ömer’e mektubu verdi.

‘Ben, Peygamberin torunuyla savaşmayacağım, onun kanını dökmeyeceğim’ diyeceğini sanıyordu, böylece boynunu vuracak ve yerine geçecekti.

Umduğu gibi olmadı.

Ömer, Şimr’e öfkelenerek, ‘benim’ dedi, ‘bu kini yatıştırmak için yazdığım mektubun İbn Ziyad’ı etkilemesini sen önledin! Gözünü kan bürümüş!’

Şimr, ‘boşver bunları’ dedi, ‘sen savaşıyor musun yoksa çekiliyor musun?’

Ömer, ‘savaşacağım’ diye konuştu, ‘ve bu öyle bir savaş olacak ki, başlar ve eller havada uçacak!’

Şimr, kendisine düşecek görevi sordu.

Ömer, piyade birliğinin komutanı olacağını söyledi.

Ubeydullah, mektubunda şöyle diyordu : ‘Hüseyin ya şartsız teslimi veya ölümü kabullenecek’ Tasua akşamıydı.

Hüseyin, çadırında, başını ellerinin arasına almıştı, düşünceliydi. İki eliyle yanaklarını kavramıştı. Uykusu kaçmıştı.

Ömer, buyruğu okudu, kararını verdi ve bağırdı, ‘kalkın! Atlarınıza binin! Sizi cennetle müjdeliyorum.’

Otuzbin kişilik ordu, Hüseyin’in çadırını çevreledi, taşkın bir sel gibi akmaya, kaynamaya başladı. Atların ve insanların çığlıkları karıştı, çölde yankılandı. Zeynep, çadırda, hasta olan Zeynelabidin’in başındaydı. Hemen

dışarı fırladı. Düşman birlikleri çemberi daraltıyordu. Hüseyin'in çadırına koştu, 'kalk kardeşim kalk' dedi, 'olanları görmüyor musun? Bak neler oluyor?'

Hüseyin, 'sakin ol' dedi, 'şimdi dedemle konuşuyorum. Bana, Hüseyinim diyor, yakında bana geleceksin, cennete birlikte olacağız, ayrılık sona eriyor.'

Zeynep çadırın perdesini araladı, gözü dönmüş düşmanın çığlıklarını dinledi, gökyüzüne baktı. Yıldızlar kayıyor, yanıp sönüyor, kızıl bir gökkuşağı belirliyordu. Hiçbir şey, Aşura gecesi kadar Zeynep'e zor gelmemişti.

Çadırına döndü. Silahların hazırlanması gerekiyordu.

Ebuzer'in azatlısı Cevn yan çadırda silah hazırlığı yapıyordu.

Hüseyin, 'bu gece çadırlarınızı birbirine yaklaştırın' demişti.

Zeynelabidin'in hasta yattığı, Zeynep'in başında iyileşmesini beklediği o gece, yan çadırda Hüseyin, Cevn'in yardımıyla kılıcını biliyor ve şöyle diyordu : 'Ey zaman! Ne kadar alçaksın! İnsandan dostlarını alırsın! Evet böylesin. Ama hiçbir şey senin elinde değildir. Biz, O'nun buyruğuna baş eğmişiz. Bizim için ne istiyorsa onu diliyoruz.'

Zeynep hiçkırıklarını içine gömüyor, Zeynelabidin'le birlikte soluğunu tutmuş Hüseyin'i dinliyordu. Zeynep kendini tutamadı, yeğeniyle birlikte hiçkırıklarını bıraktı: 'N'olurdu böyle bir günü görmeseydim! Allahım, canımı alsaydın da böylesi bir acıya tanıklık etmeseydim!' diye yakararak Hüseyin'in çadırına gitti. Başını göğsüne yasladı.

Hüseyin: 'Güzel kardeşim.' diyordu, 'Sakin ol, sabırlı ol, şeytan şefkat ve merhametini senden gidermesin. Dedem Allah'ın habercisiydi, senden benden üstündü, babam, annem ve kardeşim benden öndeydi, değerliydi. Bak hepsi ahiret yurduna göçtü. Ben de onların yanına gidiyorum, gerçek yurduma kavuşuyorum. Sakin ol, benden sonra bana inanmış olanların sorumluluğunu al, çocuklarını koru.'

Zeynep: 'Canım kardeşim.' dedi, 'Doğru söylüyorsun, bizden öncekiler gitti. Dedem, babam, kardeşlerim dünyadan ayrıldı. Varlığıyla yüreğime huzur veren birkaç kişi vardı. Eğer seni de yitirsem, bundan böyle, bu dünyanın ağırlığına nasıl dayanırım?'

Hüseyin, hemen Abbas'ı çağırdı:

'Yanına birkaç kişi al, gidip bir yokla bakalım, bizimle ne zaman savaşmak istiyorlar. Akşam düşünüyorlarsa, savaşçılar gece çarpışmazlar. Bak bakalım bir haber var mı?'

Abbas gitti ve onlara, ‘kardeşim ne zaman çarpışacağımızı öğrenmek istiyor’ dedi.

Ömer, ‘ona söyle’ dedi, ‘ya teslim olacak veya ölecek’

Abbas döndü, sözünü ilettili.

Hüseyin, ‘teslim olmayacağız’ dedi, ‘kanımızın son damlasına kadar savaşacağız. Şimdi git, çarpışmayı yarına kadar ertelemelerini söyle, unutma ve onlara da hatırlat, bu, Hüseyin’in bir gece daha yaşamayı ganimet bilmesi demek değildir. Bu geceyi, Rabbime niyaz ve yakarıştta bulunmak için geçirmek istiyorum.’

Abbas haberi ulaştırdı. Hüseyin’in dileğini kabullenme konusunda ayrılığa düştüler. Bir kısmı, ‘hayır’ diyordu, ‘hemen cezasını görmeli, madem bize karşı çıktı, kıyam etti, hemen çarpışmalı.’ Bazıları ise, ‘biz, kafirlerle bile savaşırken böylesi bir dilekte bulduklarında kabul ediyorduk, peygamberin çocuklarına bunu nasıl vermeyiz?’

Ömer, ‘git söyle ona dedi, ‘sabaha dek rahat olabilir.’

Hüseyin geceyi kulluk ve niyazla geçirdi.

Gün ışıırken dostlarına şöyle seslendi: ‘Sizler benim göz aydınlığımsınız. Hepinizden memnunuz ve size teşekkür borçluyum. Hiçbir kaygı ve korku yok içimde. Fakat şunu iyi bilin, onların derdi benim, sadece beni istiyorlar. Eğer bana uyduysanız, hepinize izin veriyorum, özgürsünüz. Gitmek isteyen gidebilir. En küçük bir gönül kırıklığı duymam, kendisi de rahat olsun. Gidin ve ev halkımdan birini de alıp yanınızda götürün.’ Konuştukça, yoldaşları birbirine kenetleniyordu. Herkes, ‘sen neler söylüyorsun Hüseyin! Binlerce canımız olsa tümünü sana feda eriz. Senin yolunun kurbaniyiz biz.’

Ağlıyordu, ‘o halde’ diye seslendi, ‘iyi bilin ki, bugün hepimiz O’nun yolunda canlarımızı vereceğiz. Aramızdan tek kişi bile sağ kalmayacak.’ Herkes, ‘şükürler olsun’ diyordu, ‘böylesi bir bağışla bizi onurlandırdı.’ Kalabalığın dışında, kenarda, bir yerde Hasan’ın oğlu Kasım oturuyordu. Dayanamayıp atıldı, ‘amca’ dedi, ‘yarın ben de şehit olacak mıyım?’

Hüseyin’in canı yanıyordu, yüreğine inen hüznün sesine yansdı, sarsılarak ağlamaya başladı, ‘evet sevgili yeğenim’ dedi, ‘sen de bizimle geleceksin, ama, şiddetli bir acıyla olacak bu.’

Kerbela günün ilk ışıklarıyla yıkanırken çarpışma başladı.

Kasım ölüç yaşındaydı. Hasan’ın yadigarıydı.

Boyuna uygun bir kılıç bulunamamıştı. Silahsız, sadece cesaretiyle sürmüştü atını.

Başına aldığı bir kılıç darbesiyle attan düştü. Yuvarlandıktan sonra, kanlar ve acılar içinde, ‘amca yardım et, amca beni bul, bana yetiş’ diye inledi.

Ömer’in askerlerinden gözü dönmüş onlarca kişi, boynunu vurmak için çevresinde toplanmıştı ki, Hüseyin’in avına doğru hareketlenen bir aslan gibi atını üzerlerine sürdüğünü gördüler. Tilkiler gibi kaçışmaya başladılar. Kasım’ın başını gövdesinden ayırmak için ilk yeltenen kişi, kendi atının ayakları altında parçalandı. Çevreyi öylesine bir toz duman kaplamıştı ki göz gözü görmüyordu. Kargaşa dindikten sonra, Hüseyin, başını dizine aldığı Kasım’a, ‘güzel yavrum benim, bak yanıdayım, seni duyuyorum, acımı hissediyorum ama kaderin nasıl bir cilvesi ki, senin için bir şey yapamıyorum’ diyerek ağlıyordu.

Kasım, başını Hüseyin’in göğsüne iyice gömüyor, acıyla kıvrıyor, ayaklarını yere vuruyordu. Daha fazla dayanamadı ve çırpınarak ruhunu teslim etti.

Hüseyin, cansız bedenini kucaklayarak çadırlara doğru yürüdü.

Ben Kerbelayım, Kasım’ın kanıyım. Hasan’ın canıyım ben, doğranmış bedeniyim. Ben perişanım, garibim, dünyada garip bir yolcuym. Uğrunda gelecek olan her şeye razıyım.

Kan yüzüme gözüme bulaştı, artık ne Zeynep var gözümde ne sakine. Tek endişem, sana inananların kalkış günündeki acısıdır. Onlar kıyamet günü utanmasın, veremeyecek hesabı olmasın istiyorum. Canlar meclisinde bu sözü verdim. Başımı Kerbela çölünün kumlarına gömsünler korkmuyorum.

Ben Kerbelayım, şehitler otağıyım. İbrahim’in kurbanı benim, Musa’yı yakan ateşim ben, İsa’nın çilesiyim.

Hüseyin, kana bulanmış bedenine baktı, onlarca hançer yarası, kılıç gölgesi gördü. Sonra bir serinlik yayıldı başına.

Baktı, bir bulut gördü.

‘Böylesi bir anda, güneşin yakıcı sıcağını örten de kim?’

‘Seni’ diye seslendi bulut, ‘doğumunda babana müjdeleyen, kundağımı annenle birlikte saran benim, ben bulut değil Cebrail’im, söyle ne yapayım senin için, canımı iste vereyim.’

‘Niçin geldin’ diye seslendi Hüseyin, ‘gölge etmene razı değilim, kanatlarını çek, gökten beni seyreden dedeme engel oluyorsun. Görüyorsun dostlarım çölün ateşinde yandılar, güneşin altında günlerdir kavruluyorlar, reva mıdır onlar yanarken ben serinleneyim, kanatlarının gölgesinde dinleneyim. Bırak beni, git onların üzerine aç kanatlarını. Durma, Necef’e ulaştır haberimi, oğlun ölüyor ey Ali yetiş de, son bir kez basmak için onu bağrına koş acele et...Gelsin, alsın başımı göğsüne, sarsın sarmalasin beni, Kufeliler de görsün, benim Ali gibi bir babam var.’

Cebrail kanatlarını yaydı çöl ateşinde yatan bütün şehitlerin üzerine.

Bir yağmur gibi, herkesin üzerine eşit yağdı.

Hüseyin seslendi, ‘durma git annemi getir bana, beni bu ateş değil, annemin özlemi dağlıyor.’ Cebrail eğildi, kanatlarını Hüseyin’in kanına sürdü.

Hüseyin’in kalbinden bir çığlık yükseldi.

Cebrail göklere doğru havalandı, gözden yitti.

Düşmanın gözü doymuyordu. Malik çıkageldi bu kez. Kanla yıkanmış başına kılıcını bir kez daha indirdi. Başı parçalandı, dağıldı. Yetmedi, Ebulhuluk atıldı, yayını gerdi, oku yaralı başına fırlattı. Hasin çıktı öne, dişlerini kırdı Hüseyin’in. Ebu Eyyub ardındaki onlarca kana susamışla sökün etti. Yaralı bedenine kimisi ok attı kimisi mızrak sapladı, kimisi taşladı...Ebu Eyyub hırsını alamayıp bir oku eliyle sapladı gırtlığına.

Onlar vurdukça Hüseyin şükrediyordu. Kanla yıkanan ellerini kaldırıp sabrediyordu.

Ansızın bir ses duyuldu, yerle göğün arasından bir ses geldi.

Yer ve gökler titredi, Cebraildi bu, Hüseyin’e usulca yaklaştı. Kanatlarıyla yaralarını sıvazladı, selamların en güzeliyle selamladı, müjdelerin en büyüğünü verdi.

‘Çekilin, kenara çekilin, peygamberlerin sonuncusu geliyor, Hüseyin’in ziyaretine dedesi geliyor.’

Hüseyin’in mutluluğuna diyecek yoktu. Bedenindeki yaralar bir anda iyileşti, kan durdu, acılar dindi, susuzluğu bitti.

Cebrail, müjdeliyordu, ‘çekilin, kenara çekilin, Allahın aslanı geliyor, ötelerin sultanı oğluyla özlem gidermeye geliyor. Ciğerleri zehirle parçalanmış olan Hasan geliyor, geceleri uykusunu feda eden annesi geliyor, gözlerini bağlamak, çekip yanına almak için kadınların en hayırlısı geliyor.’

Hüseyin gözlerini açınca Peygamberi gördü.

Başını dizlerine almıştı, dedesini gördü. Acılarını unuttu, candan geçti, yüreğinde güller patlamaya başladı, kızıl bir gülşene dönüştü.

Düşmana çevirdi bakışlarını, soluğu yetesiye bağırды,

'Zeynebin kan ağlama vakti geldi, öldürün beni! Can üzre bırakmayın beni acele edin, bu zalim dünyadan kurtarın, öldürün beni. Güneşin ateşi yorgun canımı kavurdu. Daha fazla incitmeyin artık öldürün beni! Dünya sizin olsun, beni asıl yurduma gönderin. Ömrümün mevsimi kışa döndü, öldürün beni!'

Gözü dönmüş bir başkası atıldı bu kez, hançeri kalbine sapladı.

Ben Kerbelayım, beni bir ağıt tuttu.

Hüseyin görünmüyor, nurdan halelere sarılmış.

Hüseyin'i Cebrailler örtüyor, gözlerden gizlendi.

Ben Hüseyin'in yüreğiyim, sadece o görünüyor.

Katiller korkuyla geri çekildiler.

Başında Ali'yi gördüler.

Ali göründü, Ali onlara da göründü.

Kanat çırpın melekler göründü, Cebrail göründü.

Ben Hüseyinin kandan ve nurdan görünmeyen bedeniyim, yapayalnızım.

Ondan başka ilah yoktur, çölden göklere yükseliyor sesim.

Peygamberin sakalına kan bulaştı, Hüseyin'in kanıyla yıkandı.

Zalimleri kan tuttu, çöl kan denizine döndü.

Hüseyin'in ağıdıyla yeri göğü doldurdu Fatma.

Sakine çadırlarda kan ağladı, Zeynep bulutlara karıştı.

Kıyamet aşura günü için yas tuttu.

Peygamberler ağladı, dünyanın çarkı çevrildi.

Necef şahı başına vurup ağladı, figanı dünyayı yuttu.

Peygamber imamesini alıp başını açtı.

Gök ve yer titremeye başladı, Cebrail kanatlarını çekti.

Diller tutuldu, gözler süzüldü, eller kırıldı, kollar düştü.

Hüseyinin yaralı sinesi cellat çizmesiyle ezildi.

Nasıl kıydın ceylana kansız avcı?

Sana bu söz yetmez, sana kıyamet gerekmez.

Sana cennet gerekmez cehennem gerekmez.
Nasıl kıydın Fatmanın masumuna, Alinin canına, Muhammedin
gözbebeğine?
Sana dünya gerekmez, ahiret gerekmez.
Sana söz yetişmez, ateş yetişmez.
Su vermeden hangi kurban kesilmiştir ey mel'un, dili dudağı kavruldu
masumun susuz kaldı, bir damla su verin.
Boğazını hangi hançer keser ciğeri ateşle kavrulmuşun?
Ben kerbelayım ey Muhammet.
Gözlerimden yaş değil kan akar, çöl ateşinde zulüm hançeri yedin zalime
yakalandım ey Muhammet.
Dağlanan yüreğimin hakkı için, günahsız dökülen kanların hakkı için ey
Muhammet, yalvar O'na, güzel isimlerinin hatırı için yakar, kalkış günü
yolundan gidenleri bağışlasın.
Son sözü, tanıklık oldu Hüseyin'in.
Gökler kara giyindi, yer sarsıldı ey Hüseyin.
Saba rüzgarı esti, Cebrail tacını alıp ağladı ey Hüseyin.
Kandiller söndü, kerbela kanla yıkandı, ey Hüseyin.
Sakine zalimlerin pençesine düştü, dostlarının evi talan edildi ey Hüseyin.
Kerbela garibini susuz öldürdüler, Allahın gökleri yıkıldı ey Hüseyin.

MERSİYEDEN MODERN ŞİİRE TARİHİN KERBELA ŞUURU

Hasan Aktaş

Siz siz olun, zalime boyun eğmeyin. Zalimle, masum kavgaya tutuşursa, hep masumun, mazlumun yanında olun. Ömür dediğin, şimşekten hızlı gelip geçer. Ama geriye, mazlumun yanında olanlar için, parıltısı sönmeyen bir ışık kalır ki, bu ışık mezarınızın bekçisi olur. Ey Hasan, ey Hüseyin, mezarlarınız ışıklı olsun. Olsun ki, inanmış insanlar izlerini kaybetmesinler. Bağırıp dövünmeyin, babanız mezarı fener olmuşların yanına gidiyor.

Hız. Ali

Hıristiyanlık tarihi, mitolojisi, efsanesi ve masalları Batı edebiyatı için tabu olmanın epeyce ötesinde çok zengin bir ilham kaynağı ve konu olurken, hatta Batı edebiyatına ait ürünlerin çoğunun Hıristiyanlık teoloji ve terminolojisine ait önemli bir epigrafla başlarken, bizde İslamî literatür ve terminolojiye ait Kur'an, Hadis, kıssa, tarih, mitoloji, efsane ve masal gibi türler modern edebiyatta sürekli ihmal edilmiştir. İşte bu yüzden bizim yeni edebiyatımız, kendi kültürümüze ait ham maddeyi ve arkaik malzemeyi yeterince kullanamamış ve işleyememiştir. Klasikleşmiş eserlerin sonradan yazılan eserlere epistemolojik bir altyapı oluşturması beklenirdi. Bu, özellikle modern edebiyattan daha çok beklenirdi.

Zira modern edebiyat, epistemolojiye ciddi gereksinimi olan bir edebiyattı ve bu yüzden de sıkça epigrafi yöntemine başvurarak yeni açılımlar edinmesi gerekirdi. Modern şiir, özellikle kendisine tarihsel ve epistemolojik bir köken bulmak zorunda idi. Batı kültürü ve edebiyatıyla sıkı fıkı ciddi akrabalıklar içine girmiş olduğu için bunun farkına varamadı ve gereğini yapmadı, yapamadı veya yapmak istemedi. Mesela Kerbelâ gibi ciddi tarihsel/siyasal ve dinsel epistemolojik altyapısı olan muhteşem bir konu, yeni şairlere ciddi ilhamlar verebilirdi ve muazzam eserlerin ortaya konulmasına büyük kanatlı kapılar aralayabilirdi. Kiblesini değiştiren modern şairlerimiz, Batı kültürü ve edebiyatıyla ilgilenmekten Doğu'ya yönlerini bir türlü çeviremediler ve bu yüzden de sahil/sahici bir şiir ortaya koyamadılar.

Genelde edebiyat, özelde ise modern şiir bu çok önemli fırsatı kaçırdı. Ama yine de yeni şairler Kerbelâ ile ilgili önemli şiirler ürettiler, fakat bu şiirler maalesef şâheser düzeyine yükselme şansını elde edemedi. Eğer

şairlerimiz, Kerbelâ ile ilgili ciddi bir birikimin sahibi olsaydılar, estetik düzeyde üst düzey şiirler ortaya koyabilirdi. Kerbelâ olayına, başından beri basit bir vahşet ya da katliam olarak sıradan bir bakış açısıyla bakmakla yetinildi. Bu bakış açısı oylumlu bir vizyon (uzak/geniş görüşlülük) ve perspektiften yoksun idi. Kerbelâ olayı ciddî bir üst dille felsefeye dönüştürülebilir ve oradan da üst düzeyde şiirler üretilebilirdi. Kerbelâ gibi böylesine muhteşem bir malzeme şairler tarafından heder edildi. İşte bu yüzden yazılan mevcut Kerbelâ şiirleriyle yetinmek zorundayız. Bu şiirlerden Kerbelâ'nın önemini çok daha iyi anlayabiliriz.

Osmanlı dönemi klasik divan şiirinde Kerbelâ ile ilgili olarak yazılan mersiyeler birer kanon haline gelmiştir. Mersiyelerin monoton ve birbirini tekrar eden bir yapısı ve içeriği vardır. Hatta mersiyeler okunurken minyatürist bir tarzda yaşanan acılar bile aşağı-yukarı birbirinin muadili sayılır. Okunan mersiyeler arasında içerik bakımından çok fazla aykırı bir fark olmayınca, o anda yaşanan duygular da birbirine yakın sayılır. Mersiyelerin genelinde ölen kişi için yapılan dualar ve temenniler bölümünde Allah'tan merhûmun makamının cennet olması ve onun yakınlarına da sabır ve sağlık talep edilir.

Kerbelâ ile ilgili yazılan mersiyelerde ise durum biraz farklıdır ve şiirin yazılmasına sebep olan Hz. Hüseyin'in orada bulunan cemaate şefaati olması için dualar edilir. Özellikle kadın şairlerin, Hz. Muhammed'in sevgili kızı, Hz. Ali'nin mümtaz eşi ve Hz. Hüseyin'in annesi olan Hz. Fatıma'dan şfaat istemeleri dikkatleri çeker. Kerbelâ¹ ile ilgili mersiyelere ait duaların en sonunda Yezid'e ve onun kavmine beddualar yapılır. Kerbelâ ile ilgili olarak yazılan mersiyelerin genel olarak muhteviyatı budur. Bu içerik değişmeden yüzyıllar boyu devam etmiştir. Modern şiir, Kerbelâ'yı artık kendi perspektifinden okumuştur ve öylece de yorumlamıştır. Kerbelâ artık sadece tarihsel bir olay değil, bir okuldur, bir felsefedir, bir şiirdir ve yüksek bir akademidir. Artık günümüzde Kerbelâ Enstitüsü veya Kerbelâ Akademisi gibi kurumlara acilen ihtiyaç vardır.

Yeryüzünde ilk kan Habil ile Kabil arasındaki kardeş kavgasında dökülmüştür. Şüphesiz ki bu vahim kardeş kavgası tarihin de başlangıç noktası olarak kabul edilir. Âdem'in öyküsü nasıl insan felsefesinin kaynağı ise, Habil ile Kabil öyküsü de tarih felsefesinin kaynağıdır. Tarihi diyalektik² içerisinde hep var olan gelen söz konusu karşıt kutupların mücadelesi

¹ Bünyamin Çağlayan, Kerbelâ Mersiyeleri, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1997

² Ali Şeriatî, Toplum Bilim, Bir Yayıncılık, Çev. Kenan Sökmen, İst., 1985, s. 98.

Kerbela'da çok daha net ve somut bir boyut kazanır. Ali ile Muaviye, Hüseyin ile Yezid mücadelelerinde mazlum olan Ali ile Hüseyin zalimlerce ortadan kaldırılmış, Muaviye ve Yezid tarih sahnesinde birer zalim olarak rol almışlar ve o günden bu güne kadar bu sahneden de henüz inmiş değillerdir. Ali ile Hüseyin, Habil gibi mülkiyetin ortaya çıkmadığı, ilkel toplumcu çobanlığa dayalı iktisadi sistemi temsil ediyorlardı. Muaviye ile Yezid ise, Kabil gibi tarıma, bireysel veya tekelci mülkiyete dayalı bir sistemi temsil etmektedirler.

Kabil'in misyonu Muaviye ve Yezid çizgisinde güç ve iktidarı elinde bulunduranların siyasal bir odağı olarak belirirken, Habil'in misyonu ise Hz. Ali ve Hz. Hüseyin çizgisinde yönetilenler ve halk olarak ortaya çıkar. Kerbelâ, Bağdat'a yaklaşık 100 km. uzaklıkta Mekke ile Kûfe yolu üstünde bulunan bir şehirdir. Hz. Muhammed'in torunu ve aynı zamanda Hz. Ali ile Hz. Fatıma'nın oğlu Hz. Hüseyin ve yanındakiler burada Hicretin 61. yılında Muharrem ayının onuncu günü Muaviye'nin oğlu Yezid'in askerlerince kısırıldılar. Fırat nehrine oldukça yakın bir mesafede olmalarına rağmen nehirle araları kesilerek kızgın güneş altında susuz bırakıldılar ve sonra da vahşi bir şekilde barbarca katledildiler. Hüseyin'in bebek yaştaki çocuklarına bile kıyıldığı halde, sadece rahatsızlığı nedeniyle savaşa katılmayan Zeynelabidin kurtuldu ve Hz. Muhammed'in soyu onunla devam etti. Böylelikle İslam tarihinin en acı olayı ilk kez bu şekilde Kerbelâ'da yaşanmış oldu. Bu vahşî ve acıklı olay bütün Müslümanları derinden etkilemiş, özellikle Şîlerce 10 Muharrem günü yapılan yas törenleriyle yüzyıllarca anılmıştır. Kerbelâ olayı sadece Alevî-Şîî geleneğinde değil Sünnîlerce de acı bir olay olarak algılanmıştır.

Türkiye'deki Alevî-Bektaşî halk geleneğinde Hüseyin'in şehit edildiği Muharrem ayının ilk gününde yasla birlikte On iki İmam'ın anısına, on iki gün su orucu tutularak ve onuncu gününde de aşureler pişirilerek onun yaşadığı acılar hissedilerek yaşanmaya çalışılır. Bu nedenle edebiyatımızda Kerbelâ olayı etnik hassasiyet ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin manzum veya mensur binlerce esere konu olmuştur.

İslam dünyası klasik edebiyatlarında Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesini konu olan Maktel-i Hüseyinler tertip etme geleneği oldukça yaygın bir gelenektir. Bu eserlerin genel amacı okuyanları ve dinleyenleri ağlatmaktır. Maktel-i Hüseyinler genellikle Şii-Alevî yazarlar/şairler tarafından ele alınmasına rağmen Sünnî yazarların da bu konuya ilgisiz kalmadıkları görülür. Maktel-i Hüseyinler, lirik ve didaktik anlatımlarıyla trajik bir üsluba sahiptirler. Nazım, nesir ve nazım-nesir şeklinde karışık

olarak yazıldıkları görülür. Şii-Alevî geleneğine mensup şairler tarafından kaleme alınan bu eserlerde çoğunlukla mesnevi nazım şekli kullanılmıştır. Edebiyat tarihinde bu eserlerin genel adı en başından beri **Maktel-i Hüseyin**³ olarak anıla gelmiştir. Tarihin bu vahşi (barbarca) olayı sadece anılmakla kalmamış, Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında hakkında pek çok şiirler yazılmıştır. Edebiyat tarihlerinde bu tür şiirlerin ortak adı “mersiye” olarak kayıtlıdır. Mersiyeler, ölen kişinin ardından acı, üzüntü, keder ve elemi anlatmak amacıyla onun meziyetlerini anlatan övücü nitelikteki şiirlerdir. Maktellerin ilk örneklerine Arap edebiyatında rastlamak mümkündür. Bu bağlamda 774 yılında ölen **Ebû Mihnef Lut bin Yahya**'nın Kerbelâ olayını anlatan **Kitab-ı Maktel-i Hüseyin** adlı eserini öncelikle anmak gerekir. Zira bu eser Arap edebiyatında bir ilktir ve maktel yazma geleneği bu eser ile başlamıştır.

Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in barbarca şehit edilişi ile ilgili maktel yazma geleneği Arap edebiyatından, önce İran edebiyatına ve oradan da Türk edebiyatına geçmiştir. İran edebiyatında ilk yazılan ve bu alanda çok meşhur olan ilk maktel 1505 yılında ölen **Hüseyin Vâiz Kâşiff**'nin yazmış olduğu **Ravzatü's-Şühedâ** adlı eseridir. Adı geçen bu eser edebi açıdan çok önemli bir maktel olarak kabul edilir. Maktel yazma geleneği, İran edebiyatından da Türk edebiyatına geçmiştir ve ilk olarak **Kâşiff**'nin sözü edilen bu eseri **Gelibolulu Câmî** tarafından çevrilerek **Kanunî Sultan Süleyman**'a sunulmuştur. Türk edebiyat tarihinde yazılan maktellerin büyük bir çoğunluğu kısmen bu eserin etkisi altında yazılmışlardır. Osmanlı edebiyat tarihinde ilk yazılan manzum maktel, İsfendiyoğulları emiri Bayazıt döneminde tamamlanmış olan **Kastamonulu Şâzî**'nin yazmış olduğu **Maktel-i Hüseyin**'dir.⁴ Şâzî'nin bu eserinde klasik tertibe uyularak tevhid, naat, çehâr-ı yâr-ı güzîn bölümlerinden sonra Maktel-i Hüseyin başlığı ile konuya girilir. İkinci maktel ise **Lamiî**'nin manzum olarak kaleme aldığı **Maktel-i Âl-i Resûl** adlı ünlü eseridir. Bu mesnevî⁵ iyi bir tahkiye üslubu ile nazmedilmiştir. Şair, bu eserini uzlete çekildiği bir zamanda yazmıştır. Lamiî, Çelebi, bu eserini zamanın vaizlerinden birisi olan **Molla Arap** namıyla ünlü bir zâtın “Maktel-i Hüseyinleri okumak küfürdür” sözü üzerine telif etmiştir.

³ Bu konuda ayrıntı bilgi için bak: Abdülkadir Karahan, Anadolu Türk Edebiyatı'nda Maktel-i Hüseyin'ler, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1939.

⁴ Abdülkadir Karahan, Türk Kültürü ve Edebiyatı, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 214.

⁵ Hatice Bilen Burmaoğlu, Lamiî Çelebi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s. 18.

Lamiî Çelebi⁶ söz konusu kitabını tamamladıktan bir süre sonra **Arap Molla** ile birlikte vaktin Bursa müftüsü **Aşçızâde**'yi ve halkın ileri gelenlerini Ulucamiine⁷ davet ederek şiiri burada mevlid gibi okutmuştur. **Kınalızâde**⁸ bunları haber verdikten sonra maktellerin beğenildiğini ifade eder. Bundan sonra mersiyeler Anadolu'nun muhtelif yerlerinde **Süleyman Çelebi**'nin **Mevlid**'i gibi okunmuş ve bu gelenek giderek de yaygınlaşmıştır. Mersiye okuyan kimselere **mersiyehan** denilir. Anadolu'da mersiyehanlıkla şöhret bulmuş pek çok mersiyehan yetişmiştir.

Osmanlı döneminde yazılmış olan ve Kerbelâ olayını anlatan daha pek çok manzum ve mensur eser vardır. Osmanlı divan şairleri Kerbelâ'nın yanı sıra kerb-i belâ gibi muhtelif tamlamalarla bu olaya telmihte bulunurlar. Hatta bazen "şepper" veya "şeppir" gibi birbirine yakın kelimelerle de Kerbelâ olayına atıfta buldukları olur. Şep(e/i)r, Süryanicede güzel anlamına gelir. Arapçada ise bunun karşılığı hasen'dir. Şeppir, Süryani kültüründe oldukça yüksek bir dağın adıdır. Şepper ise küçük dağ anlamına gelir. Arapçada ise bunun karşılığı Hüseyin'dir. Yani Hz. Muhammed en büyük dağ, Ali onun bir küçüğü, Hasan onun küçüğü, Hüseyin ise en küçüğüdür.

Kerbelâ ile ilgili müstakil eserlerin dışında muhtelif eserlerin içinde yer alan lokal mersiyeler de yazılmıştır. En başta divanlar olmak üzere diğer başka eserler içinde de yer alan Kerbelâ ile ilgili mersiyelere rastlamak mümkündür. Osmanlı şiirinde, Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesini anlatan pek çok mersiye vardır. Bu mersiyelerin sayısı dinî ve tasavvufî edebiyatta daha çoktur. Din ve tasavvuf uluları için yazılmış olan mersiyeler çoktur, fakat Kerbelâ mersiyeleri, tüm mersiyelerden daha çoktur.

Onaltıncı yüzyılın yüreği yanık şairlerinden ve lirizm üstadlarından biri olan **Fuzûlî, Hadikatü's-Süedâ** adlı eserinde **Hüseyin Vâiz Kâşifi**'nin sözü edilen bu eserinden epeyce yararlanmıştı. **Fuzûlî**'nin, **Hadikatü's-Süedâ** adlı eseri Kerbelâ olayını süveydâvî bir lirizmle anlatan güçlü bir nesirdir. Bu eser yüzyıllarca İran'da Şiîler, Anadolu'da da Sünnîler arasında "şiir" niyetine okunmuştur. Bu ve buna benzer sebeplerden dolayı edebiyatımızda **Fuzûlî**'nin **Hadikatü's-Süedâ**⁹ adlı eseri en önemli maktel olarak kabul edilir. Bunun dışında **Koniçalı Kâzım Paşa**, 27 adet mersiyenin dışında Hz.

⁶ İbrahim Boğalı, Maktel-i Âl-i Resûl, Lamiî Çelebi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Bitirme Tezi, İstanbul, 1971.

⁷ Gönül Ayan, Lamiî Çelebi'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri, Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 1, Konya, 1994.

⁸ İbrahim Kutluk, Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü's-Şuarâ I-II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989.

⁹ Fuzûlî, Hadikatü's-Süedâ, Haz. Şeyma Güngör, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

Hüseyin ve Kerbela ile ilgili **Mekâlid-i Aşk**¹⁰ adında müstakil bir mesnevi de yazmıştır. Koniçalı Kâzım Paşa'nın bu eseri Mevlid gibi okunmak amacıyla yazılmış bir mesnevidir.

Mersiyelerin önemli bir çoğunluğu samimi, lirik bir dil ve üslupla terhib-i bend nazım şekliyle yazılmış olmalarına rağmen bazıları da terci-i bend ve kaside nazım şekliyle kaleme alınmışlardır. Klasik Osmanlı şiirinde mersiyelerden başka bağımsız gazeller ile bazı bağımlı kasidelerin bağımsız beyitlerinde de Kerbelâ olayına yer verildiğini görürüz. Özellikle Alevî-Bektaşî edebiyatında Kerbelâ'nın önemli bir yeri vardır. Alevî-Bektaşî edebiyatında Kerbelâ başlı başına bir disiplindir. Hiçbir Alevî-Bektaşî şairi, bu konuya ilgisiz kalmamıştır. Hatta öyle ki Kerbelâ olayı, Alevî-Bektaşî şiirinde muazzam bir endüstri haline gelmiştir.

Kerbelâ, kanla yapılan bir ibadettir. Hallâc-ı Mansûr, idama giderken, kanla alınmayan abdest ile kılınan namazın sahih olmayacağını söylemişti. İşte Hüseyin, zulme karşı kendi kanıyla abdest almış ve şehâdetiyle namazını kılmıştır. Kanıyla aldığı abdest ile namazını şehâdet makamında kılmış ve namaz ile miracını sahih eylemiştir. Bu yüzden tasavvuf şiirinde Kerbelâ'nın önemli bir yeri vardır. Tasavvuf şiirinde dervişler kendilerini Kerbelâ'da susuz kalmış ve şehâdet şerbetini içmeye hazır olan Hüseyin'e benzetirler. Yani dervişler, Hz. Hüseyin gibi kanla abdest almaya hazırdırlar. Her derviş bu anlamda Yezid'ini bekler. Bu yüzden aşk meydanı genellikle belalı bir yer olan Kerbelâ'ya benzetilir. Kerbelâ meydanı ile aşk meydanının birbirinden hiçbir farkı yoktur. Âşık için Kerbelâ ile aşk meydanı, birer belâ meydanıdır. Bu belâya sabır Zülfikar'ı ile karşı konulur. Osmanlı divan şiirinde belâ, âşığın öz annesidir. Bu yüzden âşık, annesinin memesinden emdiği bela sütü ile beslenir.

Eskiden beri sakaların Kerbelâ ilgili önemli bir yönü vardır. Sakalık, Kerbelâ olayı nedeniyle kutsal bir meslek sayılır. Arapçada su taşıyan kişilere **sakka** denir. Türk diline bu kelime **saka** şeklinde geçmiştir. Eskiden sakalar kırbalarla evlere **Kırk Çeşme Suyu** taşırlarmış. Özellikle dinî günlerde, hususan Muharrem ayında halka su dağıtarak para toplayarak geçinen cerrarları sakalardan ayırmak için **sâkî** denirdi. Anadolu'da halk, su dağıtan sakalara genellikle "sebilci" şeklinde hitap eder. Sâkîler siyah sahtiyan dan ceket ve potur, başlarına keçe külah giyerler, üzerine abanî sararlardı. Bellerine yirmi cm. genişliğinde sahtiyan kemer bağlarlar ve

¹⁰ Mekâlid-i Aşk tamlamasını **Aşk Anahtarı** ya da **Sevgi Hazinesi** olarak günümüz Türkçesine çevirmek mümkündür. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk: *Atilla Özkırmlı, Edebiyat İncelemeleri, Cem Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 226.*

kemere bağlı halkalara da sarı renkli, içi yazılı taslar asarlanmış. Sol omuzlarına ucu musluklu kırba denilen bir teneke su alan meşin bir depo asarlanmış. Bu sakalardan biri çarşının bir başında diğeri öteki başında karşılıklı mersiye okurlarınmış. Her fasılada taslara birer ikişer yudum su koyarlar ve halka Kerbelâ şehidi İmam Hüseyin'in aşkına sunarlar. İnsanlar bu suyu oturduğu yerde -ayakta ise çömerler- besmele çekip içen herkes küçük parayı sakanın sağ tarafında, kemere asık duran meşin torbaya atarlar. Sakalarca dağıtılan bu su hiçbir ayırım yapılmadan Hıristiyanlara da verilmiş. Hatta eskiden cerrahların camilerde hutbe okunurken su dağıttıkları da oldukça önemli rivayetler arasındadır. Sakalar, bu yüzden İslâm kültürü ile klasik ve modern Türk şiirinin önemli tiplerinden biri olarak karşımıza çıkar. Yani bir şiirde bir saka tipi geçiyorsa, biliniz ki onun arka planında Kerbelâ mazmunu gizlidir. Sakaları, eski ve yeni şiirde böyle okumak zorundayız.

Klasik divan şiirinin en önemli coğrafî unsurlarından biridir Kerbelâ. Kerbelâ bir coğrafyadır ve Kerbelâ bir tarihtir. Şerri ve şeytani bol olan bir şehirdir Kerbelâ. Kerbelâ susuzluğun bir remzi haline geldiği için susuz olan yerler için benzetme olarak kullanılır ve bu benzetme daha çok "Kerbelâ'ya dönmek" deyiimi ile karşılanır. Olaya sebep olan Yezid de kötülüğün sembolü olarak anılır. Bu yüzden kötülük yapan insanlara "seni Yezid seni" veya "Yezid tohumu" denir. Şiîler, Hz. Hüseyin'in şehit edilmiş olduğu Kerbelâ toprağı hariç bütün dünyayı necis (pis) olarak kabul ederler. İşte bu yüzden ki namaz kılarlarken, Kerbelâ toprağından yapılmış özel secde taşı üzerine secde ederler. Bunun amacı dünyayı gözyaşları ile temizlemektir.

Kerbelâ olayını, en çok Şiîler çizgisinden gelen Alevî ve Bektaşî şairleri ele almasına rağmen, istisnasız her sosyal gruptan şair Kerbelâ olayına ilgi duymuş ve bu konuyla ilgili şiir yazmıştır. Kerbelâ, aslında klasik veya modern şairlerin bir anlamda günah çıkartarak dedeleriyle birlikte kendilerini aklama (katharsis) ve iade-i itibar kazanma çabasıdır. Şairlerimiz, dedelerinin eylemlerini yapamadıklarını, onların varisleri ve ötorunları olarak şiirle yaparak aklanma uğraşısı veren kişilerdir. Önceden yaşanan dramalara sonradan üzölmek ve onun için şiir yazmak bile yine de büyük bir erdem sayılır. Hiç görmezlikten gelme, bîgâne kalma gibi ya da şairlerin kendilerine ve tarihlerine yabancılaşması gibi bir durumla da karşı karşıya gelebiliriz. Günah çıkartma ve aklanma (katharsis) kabilinden de olsa şairlerin Kerbelâ ile ilgili şiir yazmaları ve geçmiş zulümler karşısında bir duruş ve tavır sergilemeleri yine de alkışlanacak bir eylemdir.

Kerbelâ bir okuldur. Mazlumların aşk, ilim ve fakr tahsil ettikleri bir okuldur. Bütün insanlar zalimdir, fakat “nasıl daha az zalim olunabilir” yönünde bir etik geliştirmek insanlığın en öncelikli problemlerinden biridir. Bu konuyla ilgili henüz evrensel bir etik geliştirilemediği ve epistemolojik temellere dayalı herhangi bir paradigma oluşturulamadığı için mazlumlar bile gün geliyor en büyük zalim olup çıkıyor. Zaten en büyük zalimler mazumlardan çıkarmış. Kerbelâ’yı lanetleyen nice kişi vardır ki eline fırsat geçince gaddar ve ekber bir zalim olup insanlara hayret makamında parmak ısırtmıştır. Zulme yaşandığı anda tepki gösteriliyorsa bunun bir anlamı vardır, ondan ötesi boştur. Kerbelâ olayına karşı yaşanmakta iken tepki, duruş ve tavır sergilenmeliydi. Böylesine vahşi bir olayı seyrederek ilgisiz kalan bigâneler, seslerini çıkartmayan dilsizler, görmezlikten gelen basiretsizler, belli bir duruş sergilemeyen italikler, karşı bir tavır ortaya koymayan tavırsızlar, katliamı işleyen “Yezid” kadar suçludurlar, günahkârlardır ve sorumludurlar. Şüphesiz ki Kerbelâ katliamı yaşandıktan sonra ona yürek yakıcı mersiyeler ve estetik şiirler yazmanın pek fazla bir anlamı yoktur. Buna rağmen sonradan Kerbelâ olayına tepki göstererek mersiyeler ve şiirler yazmak bile insanlık için yine de bir artı puan olarak kabul edilebilir. Kerbelâ, zaten bir pasif direniş olan bu arkaik mersiye ve modern şiirlerle bir okul haline gelmiştir. Bu mersiyeler ve şiirler, şairler için biraz da günah çıkartmadır. Yaşadığımız dünyada gözümüzün önünde binlerce -(ker)belâlar oluyor da şairlerden bir âh ya da bir ünleme (inleme) bile çıkmıyor.

Divan şiiri döneminde en sık rastlanılan Kerbelâ ile ilgili mersiyelerin sayısında Tanzimat’tan itibaren önemli bir düşme olmuştur. Hatta mersiye geleneği neredeyse ölmüştür denilebilir. Buna rağmen müstakil olmasa da Kerbelâ’dan bahseden ilk ve tek Tanzimat şairi **Namık Kemal**’dir. O da birkaç gazelinin birkaç beytinde bahseder Kerbelâ’dan. **Ziya Paşa**, Hz. Hüseyin ile ilgili müstakil bir mersiye yazmasına rağmen, hatta “Kemine bende-i Âl-i Abû’yız kavm-i Süfyân’a/Demâdem la’net etmek farzdır hem farz-ı akdemdir”¹¹ beytinde Yezid’e lanet etmenin farz olduğunu söylemesine rağmen Kerbelâ’dan lafız ve kelâm olarak hiç bahsetmez. Gerçi Hz. Hüseyin’den ve Yezid’den söz etmek dolaylı olarak biraz da Kerbelâ’dan bahsetmek anlamına gelir, ama yine de Kerbelâ’nın adının geçtiği şiirler olsaydı son derece isabetli olurdu. **Şinasi**’nin şiirlerinde Kerbelâ hiç geçmez. Şair-i Azam olarak ünlenen **Abdülhak Hamit Tarhan**’ın şiirlerinde Kerbelâ

¹¹ Önder Göçgün, Ziya Paşa, Bütün Şiirleri, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 94

ile ilgili herhangi bir şey yok. Sonra ikinci dönem Tanzimat şairlerinden klasik geleneğin takipçisi **Muallim Naci**'nin Kerbelâ'dan sadece bir gazelinin bir beytinde bahsettiğini görüyoruz. **Recaizâde Mahmut Ekrem**'in şiirlerinde de Kerbelâ hiç geçmez. Türk tarihinin büyük ve önemli bir sayfası olan koskoca Tanzimat döneminde Kerbelâ'dan söz eden şiirlerin sayısı işte böylesine son derece azdır. Kendinden önce yaşayan klasik divan şiirinin kült anlamında sahih bir Kerbelâsı olmasına rağmen, Tanzimat şiirinin bir Kerbelâsı yoktur.

Servet-i Fünûn şairlerinden **Tevfik Fikret**'in de Kerbelâ ile ilgili bir şiiri mevcut değildir. **Cenap Şahabeddin**'in de Kerbelâ ilgili bir beyti yoktur. Servet-i Fünûn'un diğer şairlerinde de Kerbelâ ile herhangi bir motif, imge veya mazmuna rastlamak mümkün değildir. Servet-i Fünûn şairlerinin Kerbelâ ile hiç ilgilenmemeleri, onların sosyal ve psikolojik yönden ne tür sanatçılar olduğunu da ortaya koyuyor. Servet-i Fünûn şairleri birer duruş ve tavır adamı değildirler. Servet-i Fünûn şiirinin epistemolojik bir temeli yoktur. İşte bu yüzden ki onlar marazî (hastalıklı) bir şiir üretmişlerdir. Hastalıklı şiirler üreten şairlerin, şüphesiz ki kafaları karışık, psikolojileri de son derece bozuktur. Bu yüzden onlar hedayınabittirler, hiçbir şekilde evvelleri ve âhirleri yoktur. Târümâr psikolojiden sahih ve sahici şiirler beklemek elbette ki doğru olmaz. Yeni Zelanda'ya ya da Manisa'nın Sarıçam beldesine gitmeyi düşünenler, Kerbelâ'ya gitmeyi kesinlikle akıllarından geçirmiyorlar. Çünkü Yeni Zelanda veya Sarıçam'da sorun yok, huzur var. Huzurun olduğu yerde sanat yoktur, sanat problemin olduğu yerde vardır. Oysa ki Kerbelâ'da tarihin yüreğini kanatan büyük problemler var. Servet-i Fünûncular, zaten karışık olan zihinlerini daha fazla bulandırmak istemiyorlar ve bu yüzden konformist, hedonist ve bohem bir yaşam tarzını benimsiyorlar. Halbuki Kerbelâ onları rahatsız ederdi. Kerbelâ'sı olmayan bir şiir akımı tarihte kalıcı bir iz bırakamaz, sadece edebiyat tarihlerinde nominal olarak isimleri zikredilir. Servet-i Fünûncular problemin olduğu yerden sürekli kaçtıkları için şiir alanında öyle pek de önemli bir performans gösterememişlerdir.

Fecr-i Âticilerin önde gelen şairlerinden birisi olmasına rağmen asıl eserlerini Cumhuriyet döneminde veren Ahmet Haşim'in şiirlerinde de Kerbelâ'ya rastlanmaz. Sembolist şiirin avangart ismi ve modern kapalı şiirin piri olarak kabul edilen **Ahmet Haşim**'in şiirlerinde Kerbelâ'ya tesadüf edilememesi büyük bir talihsizliktir. Fecr-i Âticilerden yalnızca Ahmet Haşim Kerbelâ gibi çok önemli konuya duyarsızlığı ile suçlanamaz. Fecr-i

Aticiler olarak bilinen gruba mensup hiçbir şairin lügatında Kerbelâ diye bir şey yoktur. Celal Sâhir dahil.

Mevlânâ ve Yunus Emre gibi büyük tasavvuf ulularının felsefi ve poetik görüşlerini benimseyerek kendilerine arkaizme dayalı yeni bir paradigma oluşturmaya çalışan, Fecr-i Âti topluluğuna bir tepki olarak ortaya çıkan, kendilerini Nesl-i Âti olarak adlandıran ve **Nâyîler** olarak şöhret bulan suara esnafının şiirlerinde de Kerbelâ hiçbir şekilde yer almaz.

Eski Yunan edebiyatına ilgi duyan ve bu mihverde bir edebî mektep kurmayı tasarlayan **Nev-Yunanîler**in elbette ki Kerbelâ gibi uzak bir konuya ilgi duymaları beklenemez idi. Gerçi sonradan Yahya Kemal'in şiirlerinde Kerbelâ motifine rastlamak mümkündür, fakat Salih Zeki Aktay gibi bir şair bu konuya çok uzaktır.

Milli Edebiyat dönemi şairleri de millilikten fırsat bulamadıkları için Kerbelâ gibi evrensel bir konuyla hiç ilgilenmezler. Çünkü Kerbelâ “millî” değildir, “ulusal” ise hiç değildir. O halde Kerbelâ, Türkleri ilgilendiren bir konu da değildir. Milli Edebiyat şairlerinin bilinçaltında yatan işte budur.

Milli gurur ve hassasiyetlerle ortaya çıkmış bulunan Milli Edebiyat döneminin Cumhuriyet dönemine yâdigârı **Beş Hececiler** gurubundan sadece **Faruk Nafiz Çamlıbel**'in şiirlerinde Kerbelâ izleğini buluruz. **Yedi Meşaleciler**'den de Kerbelâ şiiri beklemek doğru olmaz. **Orhan Veli** ve şürekâsından ise Kerbelâ gibi toplumsal bir konuda şiir beklemek abes sayılır. Toplumcu gerçekçiler ise toplumla ilgilendikleri için Kerbelâ gibi tarihin derinliklerine gömülü bir konu için şiir yazma ihtiyacı duymazlar. İkinci Yeni şiirinin ise, **Sezai Karakoç** hariç Kerbelâ ile herhangi bir akrabalığı yoktur. **Cemal Süreya** ve **Ece Ayhan** gibi modern Türk şiirinin iki önemli şairinin şiirlerinde Kerbelâ'yı çağrıştıracak tek bir ses/harf duymak mümkün değildir.

Şiirin görevi ve misyonu zulüm karşısında çok esaslı bir duruş sergilemek ve bir tavır ortaya koymaktır. Bu çalışma aynı zamanda Kerbelâ'nın¹² modern şiirdeki haritasıyla birlikte geçmişteki ve günümüzdeki misyonunu da ortaya koyacaktır. Modern şiirin, Kerbelâ gibi çok ciddi bir olaya yaklaşımının ne olduğu bu çalışmayla ortaya çıkacaktır. Kerbelâ aslında şimdiye kadar eski şiirde olduğu gibi yeni şiirde bir kült konu haline gelmeliydi. Kerbelâ'yı bütün estetik ve kurgu eksikliğine rağmen Osmanlı döneminde yazılmış olan mersiyeler, bir kült konu haline getirmişti. Modernizm, yeni şiirin elinden bu konuyu aldı, Kerbelâ yerine

¹² Hasan Aktaş, Çağdaş Türk Şiirinde Coğrafya, Yort Savul Yayınları, Edirne, 2003, s. 183-186.

şairleri Pozitivizme yönlendirdi ve böylelikle yeni şiir paradigmasını, felsefesini ve bilgi teorisini kaybetti.

Modern şiirimiz bütün bu olumsuzluklara rağmen yine de Kerbelâ gibi tarihsel alana ait olan kült bir konuya ilgisiz kalmamıştır. Modern dönemde Kerbelâ isimli pek çok şiir yazıldığı gibi başlığında “Kerbelâ” kelimesinin yer aldığı şiir kitapları da yazılmıştır. Eski şiir ne kadar Kerbelâ ile ilgiliyse, yeni şiir de en azından o kadar, hatta eski şiirden daha fazla Kerbelâ ile ilgilidir. Bu bağlamda **Vaktidolu** mahlasıyla Alevî-Bektaşî geleneği çizgisinde klasik halk şiirleri tarzında şiirler yazan **Adil Ali Atalay**, manzum ve mensur karışımı bir üslupla kaleme almış olduğu **Kerbelâ ve Matem**¹³ adlı eserini 1974 yılında yayınlamıştır. Ürolog tabip ve sabık milletvekillerimizden **Mehmet Silay** 1987 yılında yayınlamış olduğu bir şiir kitabına **Kerbelâ Türküleri**¹⁴ adını vermiştir. Sürekli kendi iç dünyasına seyahat eden **Müştehir Karakaya** 1991 yılında **Kerbela Ey Kerbela**¹⁵ adında müstakil bir şiir kitabı yayınlamıştır. **Ali Berktaş**, 1996 yılında **Kerbelâ**¹⁶ ile ilgili aynı isimle şiirsel ve destansı bir oyun kaleme almıştır. Söz konusu bu eserlerin dışında Kerbelâ ile ilgili yayınlanmış müstakil şiir kitaplarına rastlayamadık. Hiç şüphesiz ki Kerbelâ ile ilgili bizlerin göremediği daha çok şiir kitabı vardır. Bu eserler, ortaya çıktıkça mezkur silsile zincirine eklenecektir. Bu çalışma, bundan sonraki şairleri de elbette bu konuda ateşleyecek ve yeni yeni eserlerin ortaya çıkmasına öncülük edecektir.

Müstakil eserlerin dışında Kerbelâ için müstakil şiirler de yazılmıştır. Bu bağlamda Cumhuriyet dönemi modern Türk şiirinde **Kerbelâ**¹⁷ ismiyle ilk şiir yazan şairlerimizin başında **Cahit Sıtkı Tarancı** gelir. Klasik halk şiiri geleneğini toplumculuğun isyancı bir damarıyla birleştirip geliştiren **Hasan Hüseyin**, **Kerbela Uzak Değil**¹⁸ adıyla bir şiir neşretmiştir. Yukarı Mezopotamya kültürünün yetiştirmiş olduğu lirizm ve neo-epik şairi **Murathan Mungan** bir şiirine **Kerbelâ ile Maveraünnehir**¹⁹ adını vermiştir. Öncesizliği ve sonrasızlığı olmayan, İslamî bir duyarlılıkla hep kendi hallerinin şiirini yazan **Ümit Aktaş**, devrimci bir dinamizmle **Her Gün Aşura, Her Yer Kerbela**²⁰ adıyla bir şiir kaleme almıştır. **Hüseyin**

¹³ Adil Ali Atalay, **Kerbelâ ve Matem**, Can Yayınları, İstanbul, 1974.

¹⁴ Mehmet Silay, **Kerbela Türküleri**, Hatay Yayınevi, Hatay, 1988.

¹⁵ Müştehir Karakaya, **Kerbela Ey Kerbela**, Objektif Yayınları, İstanbul, 1991.

¹⁶ Ali Berktaş, **Kerbela**, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul, 1996.

¹⁷ Cahit Sıtkı Tarancı, **Bütün Şiirleri**, Can Yayınları, İstanbul, 1983, S. 83.

¹⁸ Hasan Hüseyin [Korkmazgil], **Acıyı Bal Eyledik**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990, s. 86.

¹⁹ Murathan Mungan, **Kum Saati**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1990, s. 64.

²⁰ Ümit Aktaş, **Şehri Terketmeden Önce**, Okur Kitaplığı, İstanbul, 2010, s. 142-143.

Avni Cinozoğlu da **Çağdaş Kerbelâ Ağıtı**²¹ adıyla müstakil bir şiir kaleme almıştır. Türk şiirinin zamansız kayıp yıldızı **Nazir Akalın**'ın da **Kerbelalı Karınca**²² adını vermiş olduğu bir şiiri bulunmaktadır. Romantizmle şiire giren ve gelenekselci Alevî-Bektaşî çizgisinde şiirler yazan **Derya Aslan** da **Kerbela**²³ adında bir şiir yazmaktan kendini alamamıştır. **Elif Bilge Doğan** adında bir şairimizin de beş bab'dan oluşan **Uzak** adlı şiirinin birinci bab'ının isminin **Kerbela**²⁴ olduğunu da belirtelim. Şiirleriyle, tarihle hesaplaşmanın peşine düşen genç şairlerimizden **M. Sait Aktaş**, konuyla ilgili olarak **Kerbela**²⁵ adında müstakil bir şiir inşa etmiştir. Bütün bunların yanında şiir kitaplarında olmasa da internet sitelerinde Kerbelâ ile ilgili pek çok şiire rastlamak mümkündür. Bunlar arasında **Pelin Yıldız**'ın, **Kaybedenler Kerbelâsında Devrik Bir Cümle** adında bir şiiri mevcuttur. **Adnan Durmaz**'ın **Karasevdam-Filistinim-Kerbelam** adındaki şiirini de bu listeye eklemek gerekir. Klasik tarzda aruz vezniyle şiirler yazan Ayrıca **Ali Rıza Ünal**'ın da **Kerbela** adında bir gazelinin olduğunu belirtmekte de fayda mülâhaza ediyoruz. Ayrıca **Naime Erlaçın** de **Temyiz ve Kerbela** adıyla bir şiir kaleme almıştır.

Osmanlı divan şiiri dönemine ait Kerbelâ ile ilgili mersiyelelerden başlayarak modern şiire doğru açılışım.

Fuzûlî, Âl-i Abâ Mersiyesi olarak bilinen ünlü Kerbelâ kasidesinin dördüncü Bendinde Kerbelâ olayını genellikle düz bir mantıkla anlatır. Bendin geneli şiirselliğin dışında akıyor, çok az bir kısmı şiirsel hususiyetler taşıyor.

Bastukda Kerbelâya kadem Şâh-ı Kerbelâ
Oldı nişân-ı tîr-i sitem Şâh-ı Kerbelâ

Düşmen okına gayr siper görmeyüp revâ
Yakmışdı cânâ dâğ-ı elem Şâh-ı Kerbelâ

Dûd-ı dil-i pür-âteş-i ehl-i nezâreden
Etmişdi perdedâr-ı harem Şâh-ı Kerbelâ

Oldukça ömr-i râhat-ı dil görmeyüp demî
Olmuş hemîşe hemdem-i gam Şâh-ı Kerbelâ

²¹ Hüseyin Avni Cinozoğlu, **Kalbimi Çalan Şehir**, İlkay Kitaplığı, Ankara, 1998, s. 42-45.

²² Nazir Akalın, **Kanayan Simya**, Beyan yayınları, İstanbul, 1998, s. 17.

²³ Derya Aslan, **Dilde Ağdım Gözde Hüznüm Olursun**, Kora Yayın, İstanbul, 2005, s. 38.

²⁴ Elif Bilge Doğan, gökekin.com/şiir.

²⁵ M. Sait Aktaş, **Lehistan Gülleri**, Yort Savul Yayınları, Edirne, 2004, s. 16-17.

A'dâ mukâbilinde çekende saf-ı sipâh
Kılmışdı medd-i âhı alem Şâh-ı Kerbelâ

Yâ Şâh-ı Kerbelâ ne revâ bunca gam sana
Derd-i demâdem ü elem-i dembedem sana²⁶

Fuzûlî, bu mersiyesinde Kerbelâ olayını geleneksel anlatımın dışına çıkmadan kendi orijini içinde monografik olarak anlatır. Fuzûlî'nin bu mersiyesinin kendisinden önce ve sonra yazılanlardan herhangi bir farkı yok. Yalnız şu söylenebilir ki, Fuzûlî'nin bu mersiyesi kendisinden önce ve sonra yazılanların pek çoğundan daha samimi ve daha liriktir.

Onaltıncı yüzyıl divan şairlerinden **Emrî** (...?-1575), “**abdâldır**” redifli gazelinin bir beytinde Kerbelâ olayını mazmun ve imgeler içinde şöyle anlatır:

Dağ yakmış aşkınla gün na'l kesmiş mâh-ı nev
Tekye-i aşkında mihr ü mâh iki abdâldır²⁷

Eskiden abdallar, Ali ve Hüseyin sevgisi adına göğüs ve başlarına kesici bir aletle şerhaleler (yarıklar) açarlar, dağlamalar yaparlar ve yaraları veya yanık yerlerini bütün halka teşhir ederlerdi. Bunlar sırmalı kumaştan elbise yerine bilinçli olarak ve yoksulluğun bir saygı nişânesi olarak sırtlarında postlarla gezerlerdi. Bu abdallar aynı zamanda Kerbelâ'da Hüseyin'i şehit eden Yezidlerin düşmanı olduklarını sürekli tekrarlardı. Bu bağlamda yukarıya alıntılanmış olduğumuz Emrî'nin beytinde bir Kerbelâ mazmununun gizli olduğunun hususan altını çizmek istiyorum.

Onaltıncı yüzyıl divan şairlerinden **Yahya Bey** (...?-1582), bir beytinde Kerbelâ olayı ile tasavvuftaki “belâ” olayı arasında şöyle bir bağlantı kurar:

Erenler gibi ey Yahyâ belâ yolundan irşâd ol
Bekâ sahrâsına derbend-i râh-ı Kerbelâdan geç²⁸

²⁶ **Birinci beyit:** Kerbelâ Şâhı (Hazreti Hüseyin), Kerbelâ'ya ayak basınca zulüm okunun hedefi oldu. **İkinci beyit:** Düşman oku için başka bir siperi münasip görmeyip, kendi göğsünü germiş, canını elemle dağlamıştı. **Üçüncü beyit:** Bu vak'aya şahit olanların ateşli gönüllerinin dumanıyla çoluk çocuğunu perdeleyip saklamıştı. **Dördüncü beyit:** O, ömrü oldukça bir an gönül rahatlığı görmeyip daima gamın arkadaşı olmuştur. **Beşinci beyit:** Düşmanlar, karşısında sıra sıra dizilince, Hazreti Hüseyin de âhı bayrak olarak çekip yükselmişti. **Altıncı beyit:** Ey Kerbelâ Şâhı! Bunca gam ve zaman zaman gelen dertler, elemeler sana lâyık mıdır? *Necmettin Halil Onan, İzahlı Divan Şiiri Antolojisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 119.*

²⁷ Senin aşkınla gün(eş) dağ yakmış/yapmış, yeni ay da nal kesmiş. (Yani) ay ile güneş senin aşk tekkende iki abdalıdır. [Eskiden abdallar, vücutlarına nal şeklinde dağ yakarlardı.] *Hasan Aktaş.*

Erenler, belâ(lar) yolundan geçerek irşad olurlar. Yahya Bey de kendisine seslenerek bela yolundan geçmek suretiyle irşad olabileceğini ve ancak en büyük belâ yolunun da Kerbelâ olduğunu kendisine hatırlatıyor.

Namık Kemal (1840-1888) "**bana**" redifli bir gazelinin ikinci beytinde Kerbelâ'ya şu şekilde yer verir:

Kerbelâ-yı gamda kurbân olduğum hengâm-ı aşk
Devr-i mâtemdir cihânı ıyd-ı ekberdir bana²⁹

Namık Kemal, bu beyitte kendisini gam Kerbelâ'sında aşk vaktinde kurban olmaya âmâde (hazır) olan bir 'koça' benzetir. Koçun kurban edilmesi nasıl ki bir mâtem zamanı ise, sevgiliyle buluşma da aynı zamanda bir büyük bayramdır. Şair matem ile bayramı birlikte yaşıyor: Bir taraftan sevgiliye kurban edilerek mâtemi yaşarken, bir taraftan da sevgiliye kurban olunarak onunla vuslat adı verilen büyük buluşma gerçekleşeceği için büyük bayramı yaşıyor.

Muallim Nâcî (1850-1893) isimsiz bir **Gazel**'inin üçüncü beytinde Kerbelâ'yı divan şiiri estetiği içerisinde şöyle ele alır:

Hüzn-i hicrânımla mâtem-zâr gördüm âlemi
Şimdi her sahra bana bir Kerbelâ meydânıdır³⁰

Muallim Nâcî, ayrılığın vermiş olduğu hüzn ile bütün âlemi bir mâtem/yas ülkesi (bahçesi) olarak görür. İşte bu yüzdendir ki yaşadığı ve gördüğü her sahra kendisi için bir Kerbelâ meydanıdır. Şair, Kerbelâ olayını aşk ile bağdaştırarak kurguluyor.

Salih Baba (1846-1907), **yangın var** redifli gazelinin, onbirinci/sonuncu (makta/bitiş) beytinde Kerbelâ'ya şu şekilde yer verir:

Bilinmez Sâlih'in rengi çalınır tablı gülbangi
Kurulmuş Kerbelâ cengi yaman gavgâda yangın var³¹

Salih Baba, kendisini anlattığı bu beyitte renginin bilinmediğini ve ayrıca ömrünün davulunun çalındığı ve gülbangının söylendiğini söyler. Ömür davulunun çalındığı ve gülbangının söylendiği bir ortam Kerbâlâ

²⁸ Ey Yahya! Erenler gibi belâ yolundan geçerek irşad ol. Bekâ sahrasına Kerbelâ yolunun derbinden (kaleden/karakoldan) geçerek var. *Hasan Aktaş*.

²⁹ Önder Göçgün, Namık Kemal'in Şairliği ve Bütün Şiirleri, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 58.

³⁰ Abdülkadir Hayber-Hüseyn: Özbay: Muallim Nâcî'nin Şiirleri, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 174.

³¹ Ahmet Doğan, Salih Baba [Hayatı ve Eserleri], Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s. 104.

meydanına benzer ki, bu meydanda yaman bir kavga ve bu kavgada da yaman bir gönül yangını vardır.

Samih Rıfat (1874-1932), **Nefes** adını vermiş olduğu şiirinin beşinci ünitesinde Kerbelâ olayını tipik bir derviş gibi şöyle anlatır:

Uzaktan yalvarıp ebr-i bahâra
Dedim gel şöyle meyl et bir kenâre
Hüseyimden haber ver kalb-i zâra
Eğer geçtinse deşt-i Kerbelâ'dan³²

Samih Rıfat'ın bu Nefes'ine **Yahya Kemal, İthaf** adıyla bir nazire yazmış ve söz konusu şiirini de Samih Rıfat Bey'e ithaf etmiştir. Samih Rıfat, Kerbelâ çölünden geçenlerden Hüseyin ile ilgili haberler bekliyor. Ondan gelecek haberler inleyen kalbine iyi gelecektir.

Yahya Kemal Beyatlı (1889-1958) **İthaf** adlı şiirinin altıncı (son) ünitesinde ledünnî şiirin kaynaklarının kurduğu gerekçesiyle Kerbelâ'ya şöyle yer verir.

Bu manzûmenle ey üstâd-ı hoşkâm
Alî'den doldurup iksîr-i ilhâm
Leb-i uşşâka sundun öyle bir câm
Ki yoğrulmuş türâb-ı Kerbelâ'dan³³

Yahya Kemal Beyatlı, aslında şiirinin tamamını Samih (Rıfat) Bey adındaki yakın bir arkadaşına ithaf etmiştir. Samih Bey, Nazım Hikmet'in teyzesiyle evlidir ve ayrıca şair Oktay Rıfat'ın da babasıdır Yahya Kemal'in bu şiiri Samih Rıfat'ın, Nefes adlı şiirine nazire olarak yazılmıştır. Yahya Kemal'in anlatışıyla üstat Samih Rıfat, söz konusu manzumesiyle âdetâ Kerbelâ toprağından yoğrulmuş kadehle öyle bir ilham iksiri sunmuş ki âşıklara hepsini mest etmiş. Şiirde "Alî" kelimesi hem Hz. Ali ve hem de yüce/ulu anlamında tevriyeli kullanılmış.

Çiftçi Zeki Savcı (1892-1967), klasik tarzda kaleme aldığı bir **Gazel**'inin matla beytinde Antep şehrindeki su tesisatından suyun akmaması olgusunu Kerbelâ ile bağlantılı olarak şu şekilde anlatır:

Su tesisatı şehre lutf iken derd ü belâ oldu,
Biraz yüksek olan evler hıyâm-ı Kerbelâ oldu.³⁴

³² Samih Rıfat, Çocuğu Anlat Bana [Toplu Şiirler], Yapı Kredi, Yayınları, İstanbul, 2010.

³³ Yahya Kemal Beyatlı, Eski Şiirin Rüzgârıyla, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1985, 126.

³⁴ Çiftçi Zeki Savcı, Bir Ömür Boyunca, Kent Basımevi, İstanbul, 1986, s. 138.

Çiftçi Zeki Savcı, Antep şehrindeki yüksek evlere su çıkmaması nedeniyle bu evlerin Kerbelâ'ya döndüğünden şikayet ediyor. Evlerde su tesisatı var, ama su akmayan evler modern dünyanın birer Kerbelâsı olup çıkar.

Faruk Nafiz Çamlıbel (1898-1973), “açar” redifli **Gazel**'inin matla (ilk/doğuş) beytinde Kerbelâ ile ilgili olarak şunları söyler:

Gülzâr-ı dilde gonçe-i aşk an-be-an açar
Ezhâr-ı Kerbelâ gibi âteş-feşân açar³⁵

Faruk Nafiz Çamlıbel, gönlünü önce bir gül bahçesine, sonra da Kerbelâ çölüne benzetir. Gönül (yürek) kanlıdır, Kerbelâ çölü de kanlıdır. Bu kanlar aslında gönülde ve çölde açan çiçeklerdir. Bu çiçeklerle nice tohumlar meyveye duracaktır.

Osman Ocak Nakiboğlu (1901-1984), Fuzûlî'ye nazire olarak yazdığı **Su Kasidesi**'nin altıncı beytinde Kerbelâ ile Diyarbakır (Amid) arasında şöyle bir karşılaştırma yapar:

Şimdi Amid Kerbelâ sahrasına dönmüş yazık
Hamrayat olmazsa şayet bari aksın kare-su³⁶

Osman Ocak Nakiboğlu, Diyarbakır'ın Kerbelâ çölüne döndüğünden dert yanar. Nakiboğlu, Diyarbakır'da Kerbelâ'daki gibi kan kırmızı sular akmazsa da en azından kara suların akmasını arzu ediyor.

Nazım Hikmet (1902-1963), **Meşin Kaplı Kitap** adlı şiirinin bir yerinde Hüseyin'e Kerbelâ'nın mezar oluşunu şu ilginç imgeyle resmeder:

Kureyşi Muhammed'e kucak açtı Medine.
Bir ateş mezar oldu Kerbelâ Hüseyin'e...³⁷

Nazım Hikmet, Medine şehrinin Kureyş kabilesinden gelen Hz. Muhammed'e kucak açarken, Kerbelâ toprağının ise O'nun torunu Hz. Hüseyin'e bir ateşli mezar olduğunu çarpıcı bir imgeyle vurgular.

Orhan Şaik Gökyay (1902-1994), **Nefes** adını verdiği altı bendlik şiirinin dördüncü ve beşinci ünitelerinde Kerbelâ'yı şöyle ele alır:

³⁵ Gönülün gül bahçesinde aşk gonçası an-be-an (gittikçe/vakit ilerledikçe) açar. Kerbelâ çiçekleri gibi ateş saçarak açar. Hasan Aktaş, *Faruk Nafiz Çamlıbel, Han Duvarları, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1981, s. 189.*

³⁶ Osman Ocak Nakiboğlu, *Kendime Dair Şiirler*, 1969, s. 21.

³⁷ Nazım Hikmet [Ran], *835 Satır, Adam Yayınları, İstanbul, 1989, s. 176.*

O dîvân-ı eleste hep tamâmız
Neden bilmem ki hep şikeste-câmız
Neden nâkıs bütün zevk ü sefâmız
Dedim mahrûmuz âl-i Kerbelâ'dan.

Buhurdanlarda ıtr-ı Kerbelâ yok
Hüseyin'e burda bir tek mübtelâ yok
Hüseyin'den de sordum âşinâ yok
Nedir maksûd o halde içtimâdan.³⁸

Orhan Şaik Gökyay, klasik halk şiiri geleneği tarzına uyararak kaleme almış olduğu söz konusu şiirinin bu ünitelerinde bir taraftan Kerbelâ hânedanından mahrum olarak yaşadıklarını dile getirirken bir taraftan da zamanın olumsuz yönde değiştiğinden şikayette bulunuyor. Buhurdanlarda Kerbelâ'nın sadece eski kokusu kalmıştır. Artık Hüseyin'e mübtelâ kimseler de kalmamıştır. Eskiden anneler-babalar çocuklarına en çok Hasan-Hüseyin ismini koyarlarken, bugün artık bu isimlerin yerini Kaya, Savaş, Sarp gibi isimler almıştır. Üstelik Hüseyin'in maneviyatı ile tanışık insanlara da rastlamak mümkün değildir. Madem ki Kerbelâ'dan koku yok, Hüseyin'e mübtelâ ve âşinâ yok, o halde insanların bir araya gelmelerindeki amaç nedir? Gökyay, işte bunların cevabını arıyor.

Cahit Sıtkı Tarancı (1910-1956), **Kerbela** adını verdiği üç bendlik müstakil bir şiir kaleme almıştır. Şiirin tamamı şöyledir:

Hazret-i Hüseyin'in Kerbelâ'sı,
Kasvet günler, uykusuz geceler,
Yıllardır uzattığım bu taşı
Yıllardır boş döndüren çeşmeler.

Bahsetmeyin bana yolculuktan
Elime ne geçti bu boşluktan,
Tarlalar yanıyor susuzluktan;
Çöllerden usandı pencereler.
Ve sen, ey yıllardır çaldığım saz,
Sen bile oldun beni avutmaz.
Ölmek, olacak o başka bir haz!
Olmak suda açan o nilüfer³⁹

³⁸ Orhan Şaik Gökyay, Bu Vatan Kimin, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 130.

Cahit Sıtkı Tarancı, Kerbelâ ile ilgili böylesine güzel bir şiir yazarken, Kerbelâ ile kendi hayatı arasında ilginç bağdaşıklıklar kurar. Cahit Sıtkı, Kerbelâ'yı "Hazret-i Hüseyin'in Kerbelâ'sı" olarak vasıflandırırken hayatı da kendi ömrünün Kerbelâsı olarak kurgular. Hz. Hüseyin, Kerbelâ'da susuz kalmıştır da sanki şair ömründe kana kana su mu içebilmiştir?

Bekir Sıtkı Erdoğan (1926-...?), **Bitmeyen Çile** adını vermiş olduğu şiirinin bir ünitesinde Kerbelâ'yı kendisiyle özdeşleştirerek şöyle anar:

Bülbül oldum kalbi kalbe açarken,
Ceylan oldum avcıdan kaçarken...
Şehîd oldum Kerbelâ'dan geçerken
Dudaklarım çatlak dil parça parça!⁴⁰

Bekir Sıtkı Erdoğan, kendi bireysel estetik 'oluşları' içinde bülbül olmanın, ceylan olmanın, dudaklarının çatlamasının ve dilin/gönlün parça parça olmasının yanı sıra Kerbelâ'dan geçerken şehit olmak gibi zorunlu bir eylemsilik de vardır. Kerbelâ'dan geçerken şehit olunmaz, Kerbelâ'ya şehit olmak için gelinir.

Hasan Hüseyin (1927-1984), **Altun Kubbeler** adını vermiş olduğu şiirinin bir ünitesinde günümüzdeki sosyal çelişkileri Kerbelâ ekseninde şöyle yorumlar:

kerbelâ'da iki câmi
som altundan kubbeleri
minareleri
parlıyor sahrâ güneşinde
acımasız kızılığın altunun
kör ediyor gözleri
kerbelâ çıplak
kerbelâ aç
kerbelâ yalınayak⁴¹

Hasan Hüseyin, Kerbelâ insanı, çıplak ve yalınayak bir halde açıklıktan kıvranırken, şehre kubbeleri ve minareleri som altundan yapılan iki caminin yapılmasını işte böyle eleştiriyor.

³⁹ Bu şiir ilk önce 18.03.1936 tarihinde **Kültür Haftası** dergisinde yayımlanmıştır. Aynı yıl içinde daha sonra 15.10.1936 tarihinde de **Gündüz** dergisinde yayımlanmıştır. Cahit Sıtkı Tarancı, *Bütün Şiirleri*, Derleyen ve Düzenleyen: Asım Bezirci, Can Yayınları, İstanbul, 1983, s. 83.

⁴⁰ Bekir Sıtkı Erdoğan, *Bir Yağmur Başladı*, Tunç Matbaacılık, İstanbul, 1996, s. 34.

⁴¹ Hasan Hüseyin [Korkmazgil], *Koçero Vatan Şiiri*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1988, s. 227.

Osman Numan Baranus (1930-...?), **Fuzûlî'ye Kaside** adını vermiş olduğu şiirinin bir beytinde Kerbelâ'yı, Su Kasidesi vesilesiyle şöyle anlatır:

Ünlü "Su Kasidesi"nde deryalar sunan ozan,
Gönül verenler derdiyle Kerbelâ denli susuz.⁴²

Osman Numan Baranus, beytinde bir taraftan Fuzûlî'ye seslenirken, bir taraftan da onun insanlara deryalar sunduğunu ifade ediyor. Âşıklar, Kerbelâ şehitleri gibi aşka sonsuz derecede susuzdurlar.

Seyfettin Başçılar (1930-...?), **Beyrut 82** adıyla kaleme almış olduğu şiirinin ikinci ünitesinde Beyrut ile Kerbelâ arasındaki ilişkilendirmeyi şöyle kurgular:

Su yok, yaz ortası Kerbelâ bir sıcak,
Bir elde boyun, bir elde bıçak,
Umut, sevgi, dal ve çiçek
Ateş altında.⁴³

Seyfettin Başçılar, Kerbelâ ile 1982 yılındaki Beyrut şehri arasında zulüm açısından bir ilgi kurar. Emevîlerin, Hz. Hüseyin'e yaptığı zulüm ile İsrailîlerin 1982 yılında Beyrutlulara yaptığı zulüm arasında bir fark yoktur. Nasıl ki geçmişte Hz. Hüseyin ailesi ile birlikte Kerbelâ çölünde susuzluktan kırılmışsa, aradan yüzyıllar geçmesine rağmen yine Ortadoğu'da insanlar susuzluktan kırılabilir.

Bahattin Karakoç (1930-...?) **Bulutlar Taşınır Yaylalara** adını vermiş olduğu şiirinin dördüncü ünitesinde Kerbelâ'yı insanlık tarihi içinde şöyle ele alır:

Kaç emzikli ana kumlara gömmüştür bebelerini
Sırtlarında taş taşırırken ehramlara
Yezid'in okçuları bağlamış Fırat yolunu
Suyu haram etmişler Kerbelâ'da çocuklara⁴⁴

Bahattin Karakoç, şiirinin bu ünitesinde savaşlarda ve kavgalarda en büyük zararı çocukların gördüğünü vurgularken Kerbelâ olayı ile Mısır'daki ehramların yapılışını irsal-i mesel olarak sunar.

Ayhan İnal (1931-...?), **Karasevda** adlı şiirinin bir ünitesinde Kerbelâ'yı muhtelif coğrafi unsurlarla birlikte şöyle anar:

⁴² Osman Numan Baranus, Tuzhurmatu, Tan/Şiir, Ankara, 1984, s. 56.

⁴³ Seyfettin Başçılar, Kıyısızlık, Broy Yayınları, İstanbul, 1993, s. 150.

⁴⁴ Bahattin Karakoç, Ay Şafağı Çok Çiçek, Ocak Yayınları, Ankara, 1982, s. 36.

Bir çölüm
Gobiyim, Sînâyım, Büyük Sahrâyım,
Rahmetine hasret Kerbelâyım.⁴⁵

Ayhan İnal, bir taraftan bir çöl olduğunu iddia ederken, diğer taraftan da bütün çölleri kendisiyle aynileştirir. Şair, çöl olduktan sonra çölün en kutsalı olan Kerbelâ'ya talip olmayı da ihmal etmiyor.

Sezai Karakoç (1933-...?), **Alnyazısı Saati** adlı nehir şiirinin bir yerinde Kerbelâ'yı Bağdat ve Harun Reşit ile birlikte şöyle anar:

Bağdat ki Kerbelâ şehitlerinin kanıdır
İslam uygarlığının Başkenti
Harun Reşit barışı⁴⁶

Sezai Karakoç, Bağdat şehrini, Kerbelâ şehitlerinin kanıyla, Harunreşit'in barışçıl öncülüğünde kurulmuş İslâm uygarlığının bir başkenti olarak kabul ederken böylesine ilginç bir imge çizer. Kerbelâ şehitlerinin kanı üzerine kurulmuş bir başkenttir Bağdat.

Sabahattin Yalkın (1934-...?), **Güneşi Bekliyor** adlı şiirinin bir ünitesinde Kerbelâ ile ilgili şöyle bir yorumda bulunuyor:

Çok mu geç yüzümdeki Kerbela
Masum bir öpücük
Dudaklarımda kılıç sıcağı
Şarabı dökülmüş de olsa
Bir çöl acısı taşır damarı...⁴⁷

Sabahattin Yalkın, yüzünü Kerbelâ olarak kodlarken, hayattan çok çektiği yönünde bir hatırlatmada bulunuyor. Şairin yüzündeki Kerbelâ masum bir öpücükle kızarmıştır. Şairimizin dudaklarındaki kılıç sıcaklığı ise Kerbelâ'dan yâdigârdır. Bu yüzden dudağı ikiye ayrılmıştır: Ne güzel bir hüsnü talil sanatı. Şairin damarı her şeye rağmen bir çöl acısı, yani Kerbelâ'nın acısını taşır.

⁴⁵ H. Fethi Gözler, Yunus'tan Bugüne Türk Şiiri, İnkılâb ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1981, s. 700.

⁴⁶ Sezai Karakoç, Alnyazısı Saati, Diriliş Yayınları, İstanbul, 1989, S. 12.

⁴⁷ Sabahattin Yalkın, Asi Destanı [Hatay Şiirleri], Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 75.

Abdullah Satoğlu (1934-...?), **Nurdan Bir Yük** adını verdiği şiirinin bir ünitesinde Kerbelâ'ya kendisiyle ilgili olarak şu şekilde yer verir:

İçsem avuç avuç
Süzülürken buram buram alnımda ter
Seninle arınmak ister
Kerbelâ'ya dönen bağırim.⁴⁸

Abdullah Satoğlu'nun bir âşık olarak yüreği yanmış ve âdeta Kerbelâ'ya dönmüştür. Âşık olarak şairin yüreği Kerbelâ ile arınmak ister.

Ali Püsküllüoğlu (1935-2008), **Savrulup Giden** adıyla kaleme aldığı şiirinin bir ünitesinde Hz. Hüseyin türbesi nedeniyle Kerbelâ'ya şu şekilde yer verir:

Sen, dindar savaşçı, hiç bilmeyecek misin
Gökyüzünü?
Kurşuni sabahlarını yeryüzünün?
İmam Hüseyin Türbesi'nde Kerbelâ'nın
Ağlayıp duracak mısın?
Gönderdiğin güvercin yalnız dönecek, bir selam bile getirmeyecek
Gözlerinde çiy, yüreğinde yas olana.⁴⁹

Ali Püsküllüoğlu, Kerbelâ'da bulunan İmam Hüseyin'in Türbesi'nde ağlayıp durmanın bir anlamı olmadığını, işte bu yüzden de İmam Hüseyin'in felsefesini hayata geçirmenin doğru olduğunu söylüyor.

Cahit Zarifoğlu (1940-1987), **Hama: Sımsıcak** adıyla kaleme aldığı şiirinin onuncu ve onbirinci dizelerinde Kerbelâ ile bağlantılı olarak Hama şehrinde yapılan zulmü şöyle anlatır:

Demek bitmedi Kerbela
Hama Kerbelası dehrin

Nasıl kuru dudakları devlet olduysa Hüseyinin
Şehit ağzını değdir üstüne ölü kalbimin⁵⁰

1982 yılının Şubat ayında Suriye Devlet Başkanı Hafız Esat'ın emriyle Genelkurmay Başkanı olan kardeşi Rıfat Esed tarafından Hama şehrinde

⁴⁸ H. Fethi Gözler, Yunus'tan Bugüne Türk Şiiri, İnkılâb ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1981, s. 716.

⁴⁹ Ali Püsküllüoğlu, Eskidikçe, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 59.

⁵⁰ Cahit Zarifoğlu, Bütün Şiirleri, Beyan Yayınları, İstanbul, 1989, s. 382.

gerçekleştirilen katliamda kırk bin kişi şehit oldu. Cahit zarifoğlu, şiirinin bu iki beytinde bu olaya atıfta bulunarak Kerbelâ'nın bitmediğini ve Hama'nın, zamanın bir Kerbelâsı olduğunun altını çiziyor.

Alaeddin Özdenören (1940-2003), **Kafkasya** adıyla kaleme almış olduğu şiirinin bir ünitesinde Kerbelâ'ya şöyle yer verir:

Ağaçların sulara ve göğe
Özgür ve salkımsaçak
Çırpınan bir düş diliyle
Erken ağarmış bir isyan gibi
Kınanan varoluş hakkı için
Sarkarak üstlerinden
Döğüştüler eşsiz bir yiğitlikle,
Ağızları pınarların ağızlarında
Ağızlarından dökülür kerbelâ.⁵¹

Alaeddin Özdenören, yaşanan vahşî insanlık dramı nedeniyle Kerbelâ ve Kafkasya halkları arasında bir bağlantı kurar. Zalimler, dün olduğu gibi bugün de zulüm işliyorlar ve acımasızca insanları katlediyorlar.

Ahmet Telli (1946-...?) **Gurbet Mutlaka Olacaktır** adlı şiirinin bir ünitesinde Kerbelâ'yı Dersim'le bağlantılı olarak şu şekilde ele alır:

Dersim sürgünden de öte bir şey
zilan bir kerbela'dır aslında
hâlâ anlatılır ki aşiret çocuklarına
bir zulümdür gurbet
zulumden de öte⁵²

Ahmet Telli'ye göre Kerbelâ, Kerbelâ'da kalmamıştır ve Kerbelâ tarih olarak da bitmemiştir/bitmeyecektir. Kerbelâ'nın ardılları dünyanın muhtelif yerlerinde devam etmektedir. Yani "Her gün aşure, her yer Kerbelâ" şiarı aynen geçerlidir.

Mustafa Miyasoğlu (1946-...?), **Kalbimin Coğrafyası** adlı şiirinin üçüncü ünitesinde Kerbelâ'ya, Azamiye ve Kazimiye şehirleriyle birlikte şöyle yer verir:

⁵¹ Alaeddin Özdenören, *Bütün Şiirleri*, Hece Yayınları, Ankara, 2002, s. 53.

⁵² Ahmet Telli, *Hüznün İsyan Olur*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1985, s. 11.

Azamiye Kazimiye Kerbelâ
Her büyük kapıda ağlıyorum
Kır diyorum aynaları kır
Benlik başlara belâ
Yürekler sağır⁵³

Mustafa Miyasoğlu, Kalbinin coğrafyasının haritasını manevi olarak Kerbelâ, Kazimiye ve Azamiye sınırları ile işte böyle çizer.

Osman Sarı (1946-...?) **Yönelişler** kaleme almış olduğu klasik tarzdaki şiirinin ilk beytinde Kerbelâ'yı kendisi ile bağlantılı olarak şöyle anlatır:

İçimde birikmiş Kerbelâ gibi
İşte kalbini getirdim sana⁵⁴

Osman Sarı, bir âşık olarak ilginç bir imgeyle kendi içinde birikmiş bir Kerbelâ gibi sevgiliye, sevgilinin kalbini getirir. Sevgiliye, sevgilinin kalbini getirmek müthiş bir imgedir. Sevgilinin kalbinin buradan Kerbelâ olduğunu anlıyoruz. Yani sevgilinin kalbi aşksızlıktan Kerbelâ gibi susuz kalmış ve yanmıştır. Sevgilinin kalbi âşğın yüreğinde birikmiş bir Kerbelâ'dır ve âşık sevgiliye ait olan aşkı yine sevgiliye götürüyor.

Mehmet Sılay (1949-...?), **Kerbela Türküsü** adlı nehir şiirinin bir beytinde Kerbelâ ile ilgili şunları söyler:

Kerbela kinini din diye sunmak
Evlâd-ı Resule en büyük zulüm.⁵⁵

Mehmet Sılay'a göre Kerbelâ'daki kini, "din" diye sunmak yanlıştır ve üstelik de Hz. Peygamber'in evlatlarına en büyük zulümdür.

Zerrin Taşpınar (1947-...?), **Tavra** adını vermiş olduğu uzun soluklu şiirinin bir ünitesinde Kerbelâ'yı, Kızılırmak ve Fırat ile birlikte şöyle anar:

Ben Sebastia... gözdesi Pontuslu kraliçenin
az ötemde Kızılırmak yan gözle
bakarak berkitilmiş surlarıma
anımsatarak Kerbelâ kıyısındaki Fırat'ı
geçip gider uysal bir bende gibi...⁵⁶

⁵³ Mustafa Miyasoğlu, Bir Güllü Andıkça, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1997, s. 158.

⁵⁴ Osman Sarı, Önden Giden Atlılar, İz Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 75.

⁵⁵ Mehmet Çetin, Tanzimat'tan Bugüne Türk Şiiri Antolojisi II, Birleşik Yayıncılık, Ankara, 1991, s. 946.

⁵⁶ Zerrin Taşpınar, Tavra, Pervaz Yayınları, Ankara, 2001, s. 50.

Zerrin Taşpınar, uysal bir bende (köle) gibi çekip giden ve tarihi değiştirmek için hiçbir şey yapmayan etkisiz elemanları Kerbelâ ekseninde eleştirir. Kerbelâ'da zulüm işlenirken Fırat bile hiçbir şey olmamış gibi kendi denizine doğru akıp gitmiştir. En azından taşıp köpürmeliydi!..

Tuğrul Tanyol (1953-...?), **Basra** adıyla kaleme almış olduğu şiirinin bir ünitesinde Kerbelâ'ya şu şekilde yer verir:

Ah, acıyla titrerken mutluluktan sararan yaprak
Düşünmenin açmazında canlanan duygu
Bir kırıntı mı bu? bir büyük boşlukta parçalanan
Kutsal tozları yokoluşun, belki bir aytaşı
Belki ta Kerbelâ'dan
Hac yollarının ardısıra, harap
Ve büyük bir yağma olan Basra'da
Yeşillere bürünmüş o karanlık satrap⁵⁷

Tuğrul Tanyol, Kerbelâ çölünde Emevîlerin katlettiği insanlarla Basra'da Moğolların katletmiş olduğu mazlum insanlar arasında bir bağlantı kurar. Dünyanın kimliği ne kadar eskirse eskisin, zalimler zulümleriyle iktidarlarını pekiştirmeye çalışıyorlar.

Beşir Ayvazoğlu (1953-...?), **Tebessüm** adını verdiği müstakil dördlüğünde Kerbelâ'ya şöyle yer verir:

Yine sessiz, çakırkeyif bir gün
Satılır neşve çarşısında hüznün
Ve coşar bir gülümsemele sular
Yeşerir Kerbelâ'sı ömrümüzün⁵⁸

Beşir Ayvazoğlu, sevgili ile ömürlerin Kerbelâ çölünde buluşurken, sevgilinin bir gülümsemesi ile Kerbelâ'yı sel alır ve bu sel ile Kerbelâ çölü bile yeşerir.

Hüseyin Ferhad (1954-...?), **Yine Kûfe'de Bir Akşam** adıyla kaleme almış olduğu şiirinin tamamını Hüseyin ile Kerbelâ'ya tahsis eder. Şiirde Kerbelâ'nın adının geçtiği sonuncu/onuncu ünite şöyledir:

Hüseyin bir sırma kemerdir
tasviri nafiye bir şehriyin,
zaten Kerbelâ'ya uçar
sûreti haktan her Hüseyin⁵⁹

⁵⁷ Tuğrul Tanyol, Toplu Şiirler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 144.

⁵⁸ Beşir Ayvazoğlu, Şiirler, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1996, s. 40.

⁵⁹ Hüseyin Ferhad, Sîmurg, Ekin Yayınları, İstanbul, İstanbul, 2004, s. 53.

Hüseyin Ferhad, Hz. Hüseyin'i bir sırma kemere benzetirken, Kербelâ olayının şehrâyin suretinde tasvirini de nafîle bir olay olarak vurgular. Nafîle bir olaydır, zira Hakkın suretinden neş'et eden (doğan) ve adı Hüseyin olan her kişi Kербelâ'ya uçar. Yani adı Hüseyin olan herkesin yüreği Kербelâ'da kanar. Soyadı Ferhad olan Hüseyin dâhil.

Murathan Mungan (1955-...?), **Alevî ve Ali** adını vermiş olduğu şiirinin bir ünitesinde kendi cinsel tercihlerinden kaynaklanan açlığını dile getirirken Kербelâ'ya da şöyle yer verir:

gecesi uzun olanın erken olur sabahı
mevsim kâr etmez muharrem aylarına
aşk, de buna istersen susuzluk ya da Kербelâ
kollarındayken ben silinirim
dünya silinir kollarından sonra⁶⁰

Murathan Mungan, cinsel tercihini ve açlığını Kербelâ ile bağlantılı olarak dile getirirken fena-fi'l-aşka erdiğini beyan eder.

Ümit Aktaş (1955-...?), **Her Gün Aşura Her Gün Kербela** adıyla müstakil bir şiir inşa etmiştir. Şiirin tamamı şöyledir:

Bana bu kurşunî saatler
Gibi mahzun
Gözlerin gibi umarsız
Umutsuz ezgileri
Söyleme, ne olursun

Ve mazlum çocukların neden
Açlıktan öldüğünü
Gemilerin hep aynı limanlara demirli
Dalgaların hep aynı kıyıları dövdüğünü

Gün olur kızıl bir ışık
Çarpar serüvenlerin yığıldığı alına
Neden bilemezsin şu gökler mavi
Şu deniz öylesine çıldırtıcı bulanık
Sürükler hep aynı bedenleri
Aynı evler ki döndükleri, zulümler
Gecenin o en derin en karanlık yerinde
Bir kâbus gibi, girerler düşlerine
Susuyor işte her şey, loş ışıklar ve gece

⁶⁰ Murathan Mungan, Erkekler İçin Divan, Metis Yayınları, İstanbul, 2002, s. 30.

Bir isyan için evet artık vakit geç
Duymak için gökyüzünü parçalayan çılgılığı
Fırtınanın koptuğunu ötelerde bir yerde
Sanki günlerden kıyamet, ilence bürünmüş dünya
Ve zulmün iliklerime dek işlediği bu şehrin ortasında
Bütün günler Aşura bütün dünya Kerbela⁶¹

Ümit Aktaş, Kerbelâ olayının ardıllarının günümüzde de devam ettiğini, bu yüzden de yeryüzünün her köşesini Kerbelâ bilmek ve her günü de aşure günü olarak ilan etmenin zorunluluğuna dikkat çekiyor ve konuya olanca gücüyle vurgu yapıyor.

Mahmut Temizyürek (1955...?), **Kim Olayım Nefesi** adını vermiş olduğu şiirinin bir ünitesinde Kerbelâ'ya, Bağdat ile şöyle yer verir:

Yolun nereye diyorsun, keşke bilsem
Dün Bağdat idi, bugün Kerbela⁶²

Mahmut Temizyürek-Kim Olayım Nefesi/YKY 2004 Şiir Yıllığı 92

Mahmut Temizyürek, kendisine yolunun ne tarafa doğru olduğunu soran yolcuya, "Dün Bağdat idi, bugün Kerbelâ" diye cevap verirken, yarınlar için zulmün üzerine doğru gideceğinin müjdesini verir.

Ahmet Yozgat (1955-...?). **Kızılırmak Diyarı Semahı** adını vermiş olduğu şiirinin bir ünitesinde Kerbelâ'yı kendi tarihsel gerçekliği içinde şöyle ele alır:

Kızılırmak kıyısında susamışlığımızdır şiir,
Ve Şattularap'ta kıyısından bakıştığımız Kerbela...
Her dilden bir bardak kahr dökülür,
Zamanları aşkın yüreklerin, ne fayda?
Şimdi su nöbetine durur pınar başı devleri,
Elleri kabaralı, gönülleri tuz ve pas içinde.
Suskunluk, susuzluğun arsız hayıflanmasından,
Şiir dilinin kuruması ise kamusun yırtılmasındandır.
Şimdi süngü süngü dilimlenir zaman ay ışığı altında,
Zavallı döşümüze saldıran sevdalarsa turnaya özlemimizden.

⁶¹ Ümit Aktaş, Şehri Terketmeden Önce, Okur Kitaplığı, İstanbul, 2010, s. 142-143.

⁶² Mehmet H. Doğan, Yapı Kredi 2004 Şiir Yıllığı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 92.

Sivrilien öfke, yassılan teslimiyettir,
Dönen kıvrılan enaniyettir ki hüma kuşlarının düşmanı...
Dudak aramızda pul pul olur,
Husseyin ağıtları...⁶³

Ahmet Yozgat, şiirinde Kızılırmak'ı, Kerbelâ'daki Fırat'ın yerine yerleştirir. Kızılırmak kıyıları da Anadolu Hüseyinlerinin Kerbelâsı olarak kodlanır şiirde. Hüseyin, nasıl ki Kerbelâ'da suya susamış ise Anadolu insanı da şiire susamıştır.

Yağmur Tunalı (1955-...?), **Melâl Burcu** adını vermiş olduğu ve klasik tarzda inşa ettiği şiirinin bir ünitesinde kendi gönlü ile Kerbelâ arasında şöyle bir ilgi kurar:

Gönlüm Kerbelâ'ya benzese gerek,
Her yönden esiyor boğucu bir sam.⁶⁴

Yağmur Tunalı, Kerbelâ'ya benzeyen kendi gönlünün üzerine her taraftan kavurucu yaz sıcaklarının estiğini, dolayısıyla Hüseyin gibi aşk şehidi olmaya hazır olduğunu beyan ediyor.

Ali Göçer (1956-...?) **Yüzün Tarihi** adını vermiş olduğu ırmak şiirinin dördüncü ünitesinde Kerbelâ tarihini yüzün/simanın tarihi ile şöyle irtibatlandırır:

En çok yüzünün depremleri
anlatır bana tarihi
yüzünde
yüzünde akıntılar
ırmak en çok denize doğru
deniz ki balıkları eskiten büyüdür
ölümler var dost biliriz
kartalın yükseklerle süzülüşünden
velînin ağaç gölgesinde duruşundan
bir Horasan buğdayı düşer de toprağa

⁶³ Ahmet Yozgat, Semah Döneriz Turna ve Ben, Lazer Yayınları, Ankara (tarihsiz); www.Ahmetyozgat.com.tr/şiiir&kitap.

⁶⁴ İlhan Geçer, Cumhuriyet Döneminde Türk Şiiri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 460.

kazsam yüzünü
en azından deprem çıkar
ölümler var çividir
kanlı bir Kerbelâyı aralar gibi
atın nalından ete geçen
ve yürüyen.⁶⁵

Ali Göçer, Kerbelâ ölümlerini, atın nalından sıçrayıp da kalbe çakılan bir çiviye benzetirken böylesine çarpıcı ve ilginç bir imge üretir.

Muhammet Güzel (1956-...?), **Sisyazi** adını vermiş olduğu nehir şiirinin bir ünitesinde Kerbelâ'yı kendi benliğiyle içleştirerek şöyle anlatır:

durgunluğum hüznün mü sanırsın
ey koynumdaki uzaklık
susmalar kanatır beni
bende yürek kerbela
kora düşmüş madımak pembesi çığlığım
günyüzünde sevişelim sevdaların
çobanateşleri yırtısın göğü
kızıl zemherilerin
kanlar şorladıda oy türkülerde aradığım
düşüm mü hiç damarlarımdan umudu
yenilgilerimize takılı gürültüsü
örtebilir mi çingirakların
düşlerimize sızan aydınlığı⁶⁶

Muhammet Güzel, Kerbelâ katliamı ile Sivas katliamı arasında bir ilişki kurarken, kendi yüreğini de Kerbelâ olarak kodlar. Kerbelâ gibi yürek de kanlıdır ve yüreği asıl kanatan zulümlere karşı susmaktır.

Orhan Tekelioğlu (1958...?), **A Furore Normannorum Libera Nos Domine** adını vermiş olduğu şiirinin birinci ünitesinde Kerbelâ'ya şöyle yer verir:

bir fotoğraf. lonra'da yüzün müymüş?
gümüşe hap'solmuş hayatın sırrı

⁶⁵ Ali Göçer, *Yüzün Tarihi, Yedi İklim Yayınları*, İstanbul, 1989, s. 20.

⁶⁶ Muhammet Güzel, *Sisyazi*, Beksav Yayınları, İstanbul, 1997, s. 65.

resimden sızarken: buruk muy muş
ruhun, bir “ergüle”, sıratda duran
kerbelâda ılgar eden?⁶⁷

Orhan Tekelioğlu, çok sıkı rafine edilmiş şiirinde sevgilinin ruhunu sıratda duran bir “ergüle” ve Kerbelâ’da ılgar eden (dörtmala koşan) bir ata benzetiyor.

Ömer Erinç (1958-...?), **Gönül Külliyesi** adını vermiş olduğu şiirinin bir ünitesinde Kerbelâ’ya şöyle yer verir:

fermanı dağlar çileyen aşka
göçler başlatır
devrini tamamlayan uykulardan
Kerbelâ çiçeklerine
katılınca gönlün hevesleri⁶⁸

Ömer Erinç, başta Hz. Hüseyin olmak üzere Kerbelâ’da şehit olanları çiçeklere benzetirken, aşkların Kerbelâ’ya doğru göçe çıktığını ve ateşini aradan alacağını altını çizer.

Oğuz Özdem (1959-...?) **Cesur Acı** adıyla kaleme almış olduğu ırmak şiirinin bir ünitesinde Kerbelâ’yı özgürlükle bağlantılı bir şekilde şöyle anlatır:

Önünü kestim akan şiirin. Aynı şeyleri
Sever bütün dünya diyerek. Su oldu
Dudaklarım eski testilerden kalma
Kumlara sundum yeniden yeniden
Yeniden Kerbela. Benim olan ne varsa
Özgürlüğün acı sesinden. Gül dolandı
Dilime güneşten esinlenerek⁶⁹

Oğuz Özdem, şiirde ısrarla üç defa “yeniden” ifadesini kullanarak sürekli varolan Kerbelâlarla yeni özgürlük alanının açılacağı tezini ileri sürüyor.

Arif Berberoğlu (1959-...?), **Cehennemde Ayışığı** adını vermiş olduğu şiirinin bir ünitesinde Kerbelâ’yı şöyle kurgular:

⁶⁷ Orhan Tekelioğlu, Boşluklar, Ne Kitaplar, İstanbul, 2004, s. 56.

⁶⁸ Ömer Erinç, Hece (Aylık Edebiyat Dergisi), Sayı: 48, Ankara, 2000. S. 66.

⁶⁹ Oğuz Özdem, Cesur Acı, Öteki-siz Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 25.

Kara bir kan fişkiriyor kuyulardan
 Akıyor sulayarak kızgın kumları Kerbela'dan
 Oturmuş hurma yiyor fildişi sarayında
 Burarak bıyığını Bağdatlı korsan⁷⁰

Arif Berberoğlu, Kerbelâ vahşetine insanların seyirci kalışını gerçekçi bir bakış açısıyla işte böyle eleştiriyor. Bir tarafta Kerbelâ'da katledilen insanlar ve bir tarafta da sarayda hurma yiyen Bağdatlı korsan, yani iktidar sahipleri.

Zemçi Çetinkaya (1960-2004), klasik tarzda inşa ettiği **Gazel** isimli bir şiirinin bir beytinde Kerbelâ'ya şöyle yer verir:

Bir katre için nice güller soldurduğun
 Bu sadr-ı sûzan gibi Kerbelâ mı bulursun⁷¹

Zemçi Çetinkaya, bir damla suyun hasretiyle Hüseyin gibi nice canların Kerbelâ'da, nice güllerin de gülşende solduğunu beyan eder. Solan güllerin ıstırabı ile şairin gönlü de Kerbalâ gibi aşk ateşiyle kavrulur. Yani şairin göğsünden daha yanık bir Kerbelâ yoktur.

Erdal Çakır (1960-...?), **Gölge II** adını verdiği şiirinin birinci ünitesinde Kerbelâ'yı Hüseyin ile birlikte şöyle anar:

Sonra sen
 gölgeni bıraktın da gittin
 sen
 gözlerini dağlara içiren
 bize amansız bir gök bıraktın
 bütün güzel ölümleri
 kefenine doldurdun da gittin
 Ey Kerbela'nın rengi
 Hüseyin
 bize ölüm kalmadı⁷²

Erdal Çakır, Kerbelâ'da Hüseyin'in şehadetini ulular ve kutsar. Hatta öyledir ki Hüseyin'in şehadetinden sonra şaire yeryüzünde güzel ölüm kalmamıştır.

⁷⁰ Arif Berberoğlu, *Cehennemde Serenat*, Damar Yayınları, Ankara, 1992, s. 74.

⁷¹ Zemçi Çetinkaya, *Çelişkinin Türküsü*, Esra Sanat Yayınları, Konya, 1995, s. 12.

⁷² Erdal Çakır, *Sır Gölgeleleri*, Hece Yayınları, Ankara, 1998, s. 22.

Rahmi Kaya (1960-...?) **Gürz** ismiyle kaleme aldığı şiirinin ilk ünitesinde Kerbelâ'yı tazmin sanatı yaparak şu şekilde yeni bir kurgulama yapar:

/hüseyin attan düştü
sahra-yı kerbelâ'ya
cibril kurban haber ver
sultan-ı enbiyaya
sahra ağlar çöl ağlar⁷³

Rahmi Kaya, Koniçalı Kâzım Paşa'nın "Düşdü Hüseyin atından Sahrâ-yı Kerbelâ'ya/Cibril var haber ver Sultân-ı Enbiyâ'ya" beytini tazmin ederken bir taraftan da bu beyti yeniden kurgular ve üretir.

Nurullah Genç (1960-...?), **İntihar Etme Leylâ** adını vermiş olduğu uzun şiirinin sekizinci ünitesinde Kerbelâ'ya şöyle yer verir:

gerilen bir perdedir her vehim tan yerine
bir şarapnel parçası firkatın
hıçkırığınla sarstı aydınlık surlarımı
bozuk bir pusula heykellerine
gitme, mumyalanmadan cilâsıyla bahtımın
kimbilir, belki birgün bizim olur Kerbelâ
intihar etme Leylâ⁷⁴

Nurullah Genç; Leylâ'yı, Kerbelâ ile imana/insafa ve aşka yeniden çağırıyor. Çünkü imanı iyice zayıflayan Leylâ intihar etmek üzeredir. Halbuki, intihar etmesine gerek yok, bir gün belki Kerbelâ bile âşık ile maşukun olabilir ve onlar da şehadet şerbeti içerek aşk şehitleri arasında yerlerini alabilirler.

Mustafa İslamoğlu (1960-...?), klasik geleneğe uyarak yazmış olduğu **Can Gazeli** adlı şiirinin dördüncü beytinde Kerbelâ'ya şöyle yer verir:

biricik bakışınla yeşerdi kaç kerbela
ki sen nazar etmeden içim kuraktı cânım⁷⁵

Mustafa İslamoğlu, beyitte Nakşibendi şeyhlerinden Mahmut Sami Ramazanoğlu'nun ölümünü bir şekilde Kerbelâ ile irtibatlandırarak onun tek

⁷³ Rahmi Kaya, Yusuf Yüzlü Gece, Hece Yayınları, Ankara, 2000, s. 21.

⁷⁴ Nurullah Genç, Rûveyda, Timaş Yayınları, İstanbul, 1995, s. 102.

⁷⁵ Mustafa İslamoğlu, Divan, Denge Yayınları, İstanbul, 1996, s. 127.

bir bakışıyla pek çok Kerbelâ çölünün yeşerdiğini mübalağalı bir dille anlatırken, aslında şeyh etrafında gerçekleşen sosyal bir dirilişe atıfta bulunur.

Hüseyin Atlansoy (1962-...?), **Zenci Suret Şehit Söz Darasız Ses Som Sükût** adını vermiş olduğu şiirinin üçüncü ünitesinde Kerbelâ'ya Necef ve Buhara ile birlikte şöyle yer verir:

Buhâra yanyor - haydi yürüyelim
Yanyor Necef ve Kerbelâ
- Biz ki at alanlarız
Kitabı terkide unutmayanlarız
Payitahtın yakınında da kursak çadır
Katmandu yakınında da
Süte su söze uğuntu kursağa haram
katmayanlardanız⁷⁶

Hüseyin Atlansoy, Kerbelâ'nın zulüm temasının hiçbir kesintiye uğramadan devam ettiğini vurgularken Necef ve Buhara örneklerini veriyor.

Bekir Urfalı (1962-...?), **Gözlerin Vaha Senin** adını vermiş olduğu ve klasik tarzda kaleme aldığı şiirinin bir beytinde Kerbelâ'ya şöyle yer verir:

Sensizlik Kerbeladır dudaklarım çatlamış
Gözlerin vaha senin, kandır o suda beni.⁷⁷

Bekir Urfalı-Gözlerin Vaha Senin/Ateşin Düştüğü Yerden 7

Bekir Urfalı, sevgiliden ayrılığı bir Kerbelâ olarak niteler. Ayrılığın Kerbelâ olması, âşığın dudaklarını susuzluktan çatlatır. Fakat buna rağmen sevgilinin gözlerinin bir vaha olması hasebiyle, âşık o gözlerden akan suyla kanmak ister.

Nazir Akalın (1964-2002), Kerbelâ ile ilgili olarak **Kerbelalı Karınca** adıyla şöyle müstakil bir şiir kaleme almıştır:

Ah karınca şiir atlarını vurmuşlar bu ülkenin
Sana cinnatkâr bir aşk sayıklayamam artık
Kafdağlarını çağırma Anka'sı yok kalbime
Gittikçe büyüyen kara bir harp içindeyim

⁷⁶ Hüseyin Atlansoy, Su Burcu [Toplu Şiirler], Hece Yayınları, Ankara, 2005, s. 303.

⁷⁷ Bekir Urfalı, Ateşin Düştüğü Yerden, Şanlıurfa, 2003, s. 7.

Ne işin var ülkemin bu söz karanlığında
Sesi hüznün rengi hüznün Kerbelalı karınca
Dehşet içinde öyle bakıp durma göğsüme
Süleyman göç eylemiş filizkiran çağında

Hangi kılıcın sesi parçalanan içimde
Hüzünlü güzelliğinle yar da bir bak göğsümü
Bir kıvılcım var mı İbrahim bahçesinde
Su mu getireceksin hacca mı gideceksin söyle⁷⁸

Nazir Akalın; Kerbelâlı Karınca'yı, sesi hüznün, rengi hüznün olan ve ülkenin söz karanlığında söz sahibi olmaya çalışan bir insan olarak vasıflandırır.

Abdurrahman Adıyan (1964-...?) **Ve İsyan ve Hüzün ve Tarih Bir de Kadın** ismiyle kaleme almış bulunduğu şiirinin bir ünitesinde Kerbelâ'yı tarihsellik ve coğrafilik içinde şöyle ele alır:

kargalar bembeyaz karların üzerinde
ortadoğu cümbüşünde çengiler bir harikadır
ortadoğu bir çeşnide sırlıklam ıslanmıştır
habil'den ve kabil'den beridir
kan bulanmıştır ben-i âdemin eteklerine
ve necef'ten beridir
kerbelâ ihanet etmemiştir⁷⁹

Abdurrahman Adıyan, bir taraftan Habil ile Kabil cinayetiyle tarihin başladığına atıfta bulunurken, öbür taraftan da bu sürecin Kerbelâ ile devam ettiğini, dünya var oldukça da zalim ile mazlum arasındaki kavganın devam edeceğini vurguluyor.

Şaban Halis Çalış (1964-...?), **Taşlama** adını verdiği şiirinin bir ünitesinde Kerbelâ'yı, Kudüs ve Gazze ile birlikte şöyle anar:

Arz-ı mev'ut baştan başa is kokuyor
Ölüm kusuyor mumyalar Azrail'e inat
Kerbela'da ölüm
Kudüs'te ölüm
Gazze'de ölüm⁸⁰

⁷⁸ Nazir Akalın, Kanayan Simya, Beyan Yayınları, İstanbul, 1998, s. 17.

⁷⁹ Abdurrahman Adıyan, Yedi Harf Yalnızlığı, Elma Yayınları, İstanbul, 2005, s. 59.

Şaban Halis Çalış, bir taraftan günümüzde İsrail'in Kudüs ve Gazze'de ölüm kustuğunu vurgularken, diğer taraftan da geçmişte Emevîlerin Kerbelâ'da yaptığı katliam arasında tarihsel bir bağlantı kurar.

M. Nezir Bilik (1966-...?), **Muharrem ve Kerbela** adını vermiş olduğu şiirinin genelinde konuyu Babil, Osmanlı tarihi, Filistin ve musiki ile bağlantılı olarak şöyle ele alır:

Benim sadık ustam
gözlerinin ateşinde pişirirdi Siirtte büryanı
Muharrem aşkına. Ateşte yanan kebab değil
sanki Hüseyin'in yüreğidir. Sultan Üçüncü Selim
selimce ağlarda Muharremlerde
Hüseyinî makamını atlayıp evcâra ile dilârâ ile
Babil'in asma bahçelerinde
Semiramis ağlardı Filistin'den gelen yıldızlar ile
Kral Ninos Şam'da Asurî bir edâ ile
aşk ile can verir
Ayak bastığı her toprak bir karınca sarayı
Muharrem bizim Kerbelâ bizim
Kral Ninos ne bilsin Muharremi
çilehânede geçer âşığın her demi⁸¹

M. Nezir Bilik; Siirt, Şam, Babil ve Filistin gibi İslam topraklarının tarihe ve kültüre olan önemli katkılarının yanı sıra, yine bu toprakların nice acılara maruz kaldığını vurgular.

Osman Özbahçe (1971-...?), **Uzak Çiçek** adını vermiş olduğu şiirinin finalinde Kerbelâ'yı aşk olgusu içinde şöyle ele alır:

ben şimdi Kerbelâda açan çiçeğin
en uzak kokusuyum
aşkın içine kapanık bir odanın karanlığından
adımını geri alamazsın uçurumundan
binlerce kılıçla bölünüyorum
karınca dolu ağızımdan⁸²

⁸⁰ Ş. Halis Çalış, Vakti Geldi, Çizgi Kitabevi, Konya, 2005, s. 43.

⁸¹ M. Nezir Bilik, Elhan-ı Bilig, Yort Savul Yayınları, Edirne, 2008, s. 17.

⁸² Osman Özbahçe, Uzun Yürekli Nehir, Hece Yayınları, Ankara, 1999, s. 10.

Osman Özbahçe, Kerbelâ'da açan çiçeğin en uzak kokusu iken aşk içine kapanmış bir odanın karanlığında varolma mücadelesi vermektedir. Muhakkak ki her insanın zâhir veya bâtın bir Kerbelâsı vardır.

Kenan Engin (1974-...?), **Kısa Bir Sesleniş** adını vermiş olduğu şiirinin bir ünitesinde Kerbelâ'yı, Hüseyin'in tevekkülü ile bağlantılı olarak şöyle anar:

Ardından Bedreddin'in Nil'deki haykırışını
Kerbela'daki Hüseyin'in tevekkülünü
taşıyacaksın yüreğinin serine köşesine
Halkın sorduğunda sana doğruyu
Elinle değil
Yüreğinle işaret edeceksin ARARAT'ın tepesini⁸³

Kenan Engin, Şeyh Bedreddin'in Nil'deki kükremesi ile Hüseyin'in Kerbelâ'daki tevekkülü arasında tarihsel bir bağlantı kurar.

Necdet Karasevda (1975-...?), **Yitik Şairler Ülkesi** adını vermiş bulunduğu şiirinin üçüncü ünitesinde Kerbelâ'yı, Fuzûlî ile bağlantılı olarak şöyle ele alır.

Kerbelâdan, âhlar, gâzel gözlü âhûlar
Rûha dolan “yâ hû”lar taşırdı aşk kervanları.
Gül kurusu mecnûn akşamlarda
Kurulurdu durgun sulara Fuzûlî Divânı.⁸⁴

Necdet Karasevda, mâzî ile ilgili arkaik malzemeyi Fuzûlî Divânı ekseninde açılmak üzere, aşk kervanlarına, âhû gözlü sevgililere ve özellikle de Kerbelâ'ya göndermede bulunur. Hz. Hüseyin'in şehit edildiği Kerbelâ meydanında Fuzûlî'nin Divanı ile âhû gözlü ceylanlar, yani sevgililer yetişmiştir. Nasıl ki Nedimsiz İstanbul, Nâbîsiz Urfa olmazsa, Fuzûlîsiz de Bağdat ve Kerbelâ olamaz. Fuzûlî olmasaydı kim bileydi Bağdat'ı, kim bileydi Kerbelâ'yı!..

Elif Bilge Doğan (1984-...?), **Uzak** adını vermiş olduğu şiirinin **1. bab'**ını **Kerbela** olarak isimlendirir. Şiirin birinci ve beşinci bab'larında Kerbelâ'ya şöyle yer verilir:

“O beni nasıl beyaz yaşamak”
çarpıp parçalanırken o mağrur,

⁸³ Kenan Engin, *Kefilsiz Yaşamın Yolcuları*, Perî Yayınları, İstanbul, 2000, s. 44.

⁸⁴ Necdet Karasevda, *Krizantem Çılgığı Şiirleri*, www.necdetkarasevda.com.

gamzesine şelaleler boşalır yaşamak:
hayatı taşıran o billur kâse...
İyi geceler fakat n'olur uyumayın
sabah tükenmiştir Kurtuba'da iyi geceler.
Uykuyu orta yerinden bölen mayın,
Eninde sonunda ölümü heceler.
Görülmeyen biri
ve duyulmayan sesi:
halay potpori.
Nasıl derler;
estetik bir cenaze töreni.
Ve yine Kürt kızları biçer
doğunun alnından damlayan teri.
.....
Kerbela katil değildir
Lades kemiği kırıldı; son cümle
Hüseyin'in yolu ezelden çizilmiştir.⁸⁵

Elif Bilge Doğan, Kerbelâ'yı İslâm medeniyetlerinde yaşanan çelişkiler ve kader bağlamında ele alır. Kerbelâ da İslam tarihinde yaşanan en önemli çelişkilerden biri olduğu kadar İslam'ın ve aynı zamanda da insanlık tarihinin kaderidir/kederidir.

M. Sait Aktaş (1989-...?), henüz on beş yaşında iken kaleme almış olduğu **Kerbela** adlı şiiriyle tarihin arka planını okumaya çalışır. Şiirinin tamamı şudur:

Dimdik anıtların
Önüne dikilmiş
Çevresi sütun sütun taşlarla kaplı
Dökülmüş kanlar
Yerlere bulaşmış
O berrak suların
Gövdesi içinde
Ağlamış şehrin kızları
Hüseyin için
Dalmış imparatorluğun

⁸⁵ Elif Bilge Doğan, www.gokekin.com/şiir.

O yiğit mi yiğit
Cesur mu cesur askerleri
Kılıçlarla kuşatılmış
O şehrin insanları
Kahpelik imparatorluğunun vezirleriyle
Ağlamış günlerce kan
O cesur şehitlerin üzerinde
Kербelâ!... Kербelâ!...
diye haykırmış günlerce
Irak güzelleri

O narin mi narin
Serin mi serin yerde
İhlamur ağaçlarının gövdesinde
Çöller kabarmış
Hüzün ve keder üzerine
Dökülmüş güller
Kerem ve Aslı'nın mezarının yanında
Dirim dirim kanlarla
Çelik zırhlı askerlerin
mızraklarıyla
Toprağa düşmüş bir yiğit
Gülmüş gül boyu
Kербelâ!... Kербelâ!...⁸⁶

M. Sait Aktaş, Kербela katliamını gerçekleştirenlerle işte böyle hesaplaşmaya girişir. Büyüklerin zalimlerle hesaplaşması güzeldir, ama en güzeli bir genç yüreğin şiir yoluyla zalimlerle hesaplaşması ve tarihi yapanlardan hesap sormasıdır.

Sonuç olarak, klasik şiir ile modern şiirin ortak hareket noktası şüphesiz ki zalimlerle mazlumların tarih boyunca süren mücadeleleridir. Habil ile Kabil'in misyonu İslâmiyet döneminde Yezid ile Hüseyin ile temsil edilmiştir. Yezid, tarihteki bütün büyük zalimleri, Hüseyin, ise mazlumları temsil eden sembol isimlerdir. Mazlumların gücü sürekli olarak inanca, zalimlerin gücü ise kılıca, yani silaha dayanır. Şiir, vukuundan itibaren Kербelâ'yı kendine konu edinmiş ve sürekli olarak kendi zaviyesinden onu işlemiştir. Tarih, elbette ki her zaman sanatçılar için malzeme yığınlarıyla doludur. Tarihi olayları aslına sadık kalarak birebir anlatmak tarihi

⁸⁶ M. Sait Aktaş, Lehistan Gülleri, Yort Savul Yayınları, Edirne, 2004, s. 16-17.

tekrarlamaktan öteye geçmez. Bir şair için önemli olan tarihi olayları yeni bir perspektif, yeni bir vizyonla estetik bir anlayışla yeniden sunabilmek ve onu çağdaş bir duyarlılıkla yorumlayabilmektir. Kerbelâ, bir tarihi olgu olarak ortaya çıkmış olsa da olay üzerinde çok boyutlu metafizik bir dalgalanma olduğu da âşikârdır.

Şairin tarihsel bir olayı, kendi perspektif/vizyonundan farklı ve özgün bir metafiziğe dönüştürmesi gerekir.

Şüphesiz ki her zaman büyük konulardan büyük sanat eserleri çıkmaz. Muazzam konuları bir nefeste harcayan ve kendi adını piyasaya “şair” olarak çıkartanları bir adım atlayacak olursak, çok küçük bir ayrıntıdan büyük sanat eserleri ortaya çıkartabilecek yetenekte ve özgünlükte şairleri gerçek sanatçı olarak selamlamak gerekir. Bunun yanında tarihin büyük konularını bir kaleme harcayan adı “şair”e çıkmış olanları tarihin nisyan ile malul olmuş kucağına atıyoruz. Bir edebî metnin her şeyden önce edebî trajjiğe dönüşmesi gerekir. Bunu gerçekleştiremeyen hiçbir metin edebî eser seviyesine yükselemez.

Modern şairlerden **Ataol Behramoğlu**, toplumcu gerçekçi romancılarından **Bekir Yıldız**'ın toplumcu ve tarihselci bir formda kaleme aldığı **Kerbelâ** romanının yayınlanması vesilesiyle Kerbelâ olayını son derece konformist bir yaklaşımla İslam mitolojisi⁸⁷ olarak değerlendirmektedir. Bu tür bir yaklaşım son derece yanlıştır, mitoloji, efsane, esatir birbirlerine çok yakın kavramlar olarak duruyor olmalarına rağmen birbirlerinin aynı veya muadili değillerdir, bilakis birbirlerinden oldukça ayrı şeylerdir. Bu nedenle tarihteki Kerbelâ olayını bir İslam mitolojisi olarak nitelendiremeyiz ve bu şekilde adlandıramayız. Ancak tarihin efsaneleşen olaylarından biri olarak ele alabiliriz. Zira mitolojik olaylar ve kahramanlar, çoğunlukla tarihte yaşanmamış ve var olmamış insan zihnine ait düşünce ve kurgulamaların bir ürünüdür. Kerbelâ ise, muhayyel bir kurgulama olmayıp mazinin derûnunda yer alan ve bütün ayrıntılarıyla henüz aydınlatılmamış tarihi bir muamma ve gerçek bir olaydır.

Kerbelâ olayı sadece basit bir mezhep ve saltanat kavgası olarak algılanamaz. Olayı bu şekilde algılamak ve görmek onu basit bir maddeci fiziğe indirgemektir. Zira bu kavganın arka planındaki temel argüman İslâm'ın algılanması, anlaşılması ve yorumlarıyla ilgili içtihat farklılıklarıdır. Burada derin bir tarihsel diyalektik yatmaktadır. Tarihte kavganın epistemolojik temelleri ile psikolojik sebeplerinin kökenlerini önce Habil ile Kabil olayında, sonra da Kerbelâ'da buluruz. İnsanların çıkarları söz konusu olduğunda kardeşlerini bile öldürmekten çekinmediklerinin somut örneğidir

⁸⁷ Ataol Behramoğlu, *Ve Zalim Ve İnlanmış Ve Kerbela*, Yeni Düşün, Haziran 1987.

Kerbelâ. Habil ile Kabil olayını atlayacak olursak, Kerbelâ olayına siyasal çıkar merkezinden bakmak şüphesiz ki çok daha isabetli olacaktır.

Diyalektik maddeciliğin her olgu ve olayı tarihsel süreci içerisinde ele alma ilkesi sadece nesnel gerçekliğin olduğu gibi yansıtılması anlayışından kaynaklanmaz. Tarihin özne veya nesnesi olarak irdelenenlerin nezdinde toplumun nedensel karmaşıklıklarını ortaya çıkararak egemen sınıfın bakış açılarını çözümlenmek ve gelecek için önlem almaya yöneliktir.

Hiç şüphesiz ki Hicretin 61. yılında Muharrem ayının onuncu günü Kerbelâ'da yaşanan mazlumla/inanmışla zalimin evrensel çatışması⁸⁸ modern şiire de kaynaklık edebilir. Fakat buradaki asıl önemli sorun tarihsellikte yazınsallığın şaibeli kıyılarında dolaşan şairi soğuk bir sosyolog konumuna sokma tehlikesinin her zaman var olmasıdır.

Şair bunu aşabildiği oranda sanatçıdır ve ele aldığı konuyla ilgili olarak edebi/estetik düzlemde bize yeni vizyonlar sunuyor demektir. Yoksa tarihsel gerçeklere sıkı sıkıya bağlı kalınarak şiirin kendine özgü estetik ve gerçeklikleri dışlamak konu ne kadar ilginç olursa olsun edebiyata tarihsel ve sosyolojik malzeme kazandırmaktan başka bir işe yaramaz. Şiirde konu ya da malzeme önemli değil, malzemeyi işleyiş/kurgulayış ve onu estetik hâle getiriş önemlidir. Edebi eserin, özellikle şiirin görevi dünyanın bugünkü statükosuna hangi olayların yol açtığına dair insanlara bir vizyon⁸⁹ kazandırmak olmalıdır. Tarihi klasik bir şekilde tahkiyelendirmek hiçbir şekilde şiir olamaz.

Bugün tarihsel olayları hikayelendirmenin ötesinde hiçbir edebî değer taşımayan dünya kadar metinle karşılaşmaktayız. Şiir, roman gibi bir ayrıntı sanatı değildir, bilakis olayları “rafine etme” ve “sözün darasını alma” sanatıdır. Elbette ki şiirde rafine eksikliği; şiiri, şiir yapan estetik, teknik ve metodik yapılanmayı da eksik bırakmaktadır. Hâlbuki şiir, tarihi sanata dönüştürürken onun darasını alarak damıtır.

Tarihte kutsallığın, inanmışlığın ve mazlumluğun gelecek için toplumsal bilince dönüşmesinde elbette ki şiirin katkısı çok büyüktür. Zaten toplumcu gerçekçi sanat anlayışı edebiyatı sınıfların bilinçlenmesinde bir aracı kurum olarak görmüştür. Bu görüş bütünüyle doğru olmasa da haklı ve doğru olan yönleri vardır. Muaviye'den sonra babadan oğula geçen halifeliğin despotik boyutu ile demokrasi özlemleri içinde çaresiz bekleyen mazlumların/inanmışların mücadelesi çağdaş toplumların demokrasi içindeki sivilleşme mücadelelerinin bir uzantısı olarak düşünülebilir.

⁸⁸ Atilla Özkırımlı, Zalimle Mazlumun Evrensel Çatışması, Cumhuriyet, 27 Kasım 1986.

⁸⁹ Şahin Uçar, Tarih Felsefesi Yazıları, Vadi Yayıncılık, Ankara, 1994.

Totalitarizmin sivil toplumları refaha ulaştırma söylemindeki paradoksal yolculuğu radikal anlamda insanları militarizm yoluyla köleleştirme paradigmasının bir sonucudur. Muaviye ve onun oğlu Yezid de aynı militarist ve jakobenist anlayışla insanları köleleştirmiyorlar mı? Hz. Hüseyin'e inanan Kûfe halkı birdenbire haklıyı ve zayıfı terk edip haksızın ve güçlünün yanında yer almıyorlar mı?

Çoğunluğun azınlığa tahakkümü diye bir şeyi bugün modern dünya ideolojilerinin hiçbiri kabul etmemesine rağmen bu tahakküm ne yazık ki olanca şiddetiyle devam etmektedir.

Tarihi dışlamak ya da ona uzak düşmek bir edebiyatçı için ne kadar zorsa edebiyatı dışlamak ve ondan uzak kalmak da bir tarihçi için o kadar zordur. Edebiyatçı, tarih zemininden aldıklarını sübjektif bir tarzda yeni bir fiction/kurgu haline getirir.

Tarihçi ise tarihi gerçekliklere bağlı kalarak onu olduğu gibi dikte eder. Edebiyatın gerçekliklerini, kendi gerçekliğine tebdil ederken ondan büyük oranda yararlanır. Yalnız burada önemli bir nokta var ki, o da, tarihçilerin edebi eserlerden yararlanarak tarih felsefesinin⁹⁰ kapılarını aramaları gerektiğidir. Ne yazık ki tarihi bir olayı edebi yolla mitleştirmek onu gerçekten şiir kılamıyor. Hamasi/didaktik bir konuyu şiirleştirmeye çalışırken, edebiliği ve estetiği arka plana atmak, şiir için yola çıkılsa bile şiire varılamama gibi bir tehlike ile sonuçlanıyor. Şiiri, yazınsallık karşısında tarihselliğe yenik düşürmek, şiire ihanetten başka bir şey değildir.

Edebi metinler konuları tarihten alınmış olsalar ve yoğun bir şekilde tarihselliği yansıtsalar bile kesinlikle tarih değillerdir. Tarihi konulu şiirler de bize sadece ideolojik aldatmacalar sunmaz, tam tersine çoğu tarih yazımından daha açıklayıcı bilgiler/yorumlar⁹¹ da verir.

Ali-Hasan-Hüseyin trajedisini çağdaş toplumların trajedisineyle aynılaştırmaya çalışan şairler, aynı zamanda çağdaş toplumların trajedisini de şiirselleştirmeye çalışır. Bu çalışmada/sempoziumda kısa kısa yorumlamalarla bir nebze olsun bunu dikkatlere sunmaya gayret ettik. Bütün bunlara ilaveten günümüzün gizli şairlerinden **Hasan Neyzi Ahzenoğlu**'nun **Herbela** ve **Benim Yezidlerim** adlarında iki ayrı şiir kitabının basıma hazır olduğuna dair şahsımıza ait özel bilgiyi de dikkatlere sunmak isteriz. Kerbelâ'nın Hüseyinlerine ve Herbela'nın Hasanlarına selam olsun!..

⁹⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk: Sadık Kemal Tural, *Tarihçinin Edebiyat Dünyasından Alması Gerekenler veya Metoda Ait Düşünceler*, Edebiyat Bilimine Katkılar, Ecdâd Yayınları, Ankara, 1993, s. 27-45.

⁹¹ Murat Belge, *Marksist Estetik*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 314.

TARİHÎ ROMANIMIZDA KERBELÂ

Erol Ogur

Bağdat'ın yaklaşık 100 km. güneybatısında yer alan Kerbelâ'nın İslâm tarihindeki önemi, Hz. Hüseyin ile ailesi fertlerinin 10 Muharrem 61 (10 Ekim 680) tarihinde Emevîler'ce şehid edildikleri yer olması ve kabirlerinin burada bulunmasından kaynaklanmaktadır.¹ Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehid edilmesi, Ehl-i Beyt taraftarı şairlerin bu olaydan duydukları derin üzüntüyü ifade eden mersiyeler yazmalarına sebep olmuştur. Bu olayı takip eden yüzyıllarda önceleri tarihî-edebî özellikte, bu olayın meydana gelişini hikâye eden ve genellikle Maktel-i Hüseyin adıyla anılan eserler kaleme alınmıştır.²

Kerbelâ Olayı ve bunu izleyen olaylar üzerine yazılan şiirler Arap edebiyatında önemli bir yer tutar. Ca'fer es-Sâ-dık gibi Ehl-i beyt imamlarının konuyu işleyen şairler hakkında teşvik edici sözler söylemeleri, bu tür eserlerin yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Fars edebiyatında da konuyla ilgili ilk örnekler daha çok manzum ürünlerle ortaya çıkmıştır. XVI. yüzyıldan itibaren Şîliğin devlet dini olduğu Safevî döneminde, bilhassa hükümdarların dinî şiirler yazılmasını teşvik ve bu tür şiir yazar şairleri himaye etmeleri, Kerbelâ ile ilgili edebî çalışmaları arttırmıştır. Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin bu alanda en önemli eser sayılan Ravzatü'ş-Şühedâ (1502), Kerbelâ şehitlerini anmak için düzenlenen ve "ravza" denilen meclislerde yüzyıllardır okuna gelmiştir.³

Mersiye türü içinde "Maktel-i Hüseyin" adını taşıyan ve genellikle manzum olarak yazılmış olan bu eserler, Hicrî 10 Muharrem 61'de Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesini anlatır. Bunun sebepleri vardır: Hz. Hüseyin peygamberimizin (S.A.V)'in torunudur. Müslüman kanı dökülmesin diye iktidar amacı gütmemiş, bu amaçla çevresindekilerle Mekke'ye gitmesine izin verilmemiştir. Kûfeliler tarafından davet edilip sonra yalnız bırakılması, Yezid'in askerleri karşısında kuvvetlerin dengesizliğine karşı mertçe tavrı, çevresindeki yakınlarının, kadın ve çocukların susuz bırakılması, acımasızca şehit edilmesi, çadırlarının yağma edilmesi, şehit

¹ Mustafa Uzun, "Kerbela", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.25, s. 624.

² Fuzulî, *Hadikatü's Süeda*, Haz. Şeyma Güngör, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. XXII.

³ Mustafa Uzun, *a.g.e.*, s. 641.

edilmeden önce ve sonra çeşitli hakaretlere maruz bırakılması, zaman içinde Hz. Hüseyin'e duyulan muhabbeti daha da artırmıştır. Bu muhabbet ile Hz. Hüseyin'in şehit edilmesine duyulan üzüntü ve mahcubiyet duyguları sonucu 10 Muharrem günü "mâtem günü" olarak kabul edilmiştir.⁴ Bu, Müslümanlar arasında bir gelenek olarak bugün de devam ettirilmektedir.

Hız. Hüseyin'in Kerbelâ Olayı çerçevesinde tarihte daha fazla ön plana çıkması ve adına "Maktel-i Hüseyin"ler kaleme alınması dikkat çekicidir. Bunun sebebi, Murat Sertoğlu'nun Kerbelâ adlı romanında şöyle anlatılır:

"Çünkü o ölürken çok daha fazla ıztırap çekti. Bütün yakınlarının şehit oluşlarını gözleri ile gördü. Yezid'in askerleri ne onu, ne de yanındakileri az ötede bulunan nehre yaklaştırmadılar. Onlara bir yudum olsun su vermediler. Onlar o kadar büyük azap çektiler ki, dereceleri çok yükseldi. Ölürken en çok Hüseyin ıztırap çekti. Onun için de en çok onun için ağlanıyor, onun için gözyaşı dökülüyor."⁵

Türk edebiyatında adında "Kerbelâ" kelimesinin geçtiği, halk için sade bir dille hikâye ve roman üslûbunda kaleme alınmış manzum-mensur eserler de vardır.⁶ Kerbelâ Olayı, Türk romanı ve romancısı için de konu olmuştur. Türk edebiyatında adında Kerbelâ kelimesinin yer aldığı, halk için sade bir dille hikâye ve roman üslûbunda kaleme alınmış eserler de vardır. Cumhuriyet döneminde, Ziya Şakir Soko'nun "Kerbelâ Vakası"⁷, Selami Münir Yurdatap'ın "Kerbelâ Faciası"⁸, Murat Sertoğlu'nun Kerbelâ⁹, Dâniş Remzi Korok'un "Kerbelâ Şehidleri"¹⁰, Bekir Yıldız'ın "Ve Zalim Ve İnanmış Ve Kerbelâ"¹¹, Mehmet Yavuz Arıtürk'ün "On Binlerin İhaneti"¹² Fırat Dede'nin "Derin Yara Kerbelâ"¹³ adlı romanlarında Kerbelâ Olayı konu olarak işlenmiştir. Adı geçen eserlerin ortak özelliği, konusunu tarihten almaları ve gerçekte yaşanmış olan bu olayı roman türü aracılığıyla anlatmalarındır.

Kerbelâ Olayı Türk romanında işlenirken, tarihsel dönem, genellikle Hz. Ali'nin halife olmasından sonra kendisine karşı isyan edenlerle ve

⁴ Bünyamin Çağlayan, *Kerbelâ Mersiyeleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1997, s. 12-13.

⁵ Murat Sertoğlu, *Kerbelâ*, İtimat Kitabevi, İstanbul, 1963, s. 7.

⁶ Mehmet Arslan-Mehtap Erdoğan, *Kerbelâ Mersiyeleri*, Tunceli Üniversitesi Alevilik Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2009, s. 52.

⁷ Ziya Şakir Soko, *Kerbelâ Vakası*, Maarif Kitaphanesi, İstanbul, 1946.

⁸ Selami Münir Yurdatap, *Kerbelâ Faciası*, Bozkurt Kitabevi, İstanbul, 1959.

⁹ Murat Sertoğlu, *Kerbelâ*, İtimat Kitabevi, İstanbul, 1963.

¹⁰ Dâniş Remzi Korok, *Kerbelâ Şehidleri*, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1967.

¹¹ Bekir Yıldız, *Ve Zalim Ve İnanmış Ve Kerbelâ*, Gümüş Basımevi, İstanbul, 1986.

¹² Mehmet Yavuz Arıtürk, *On Binlerin İhaneti*, İlke Yayınları, İstanbul, 2002.

¹³ Fırat Dede, *Derin Yara Kerbelâ*, Yurt Yayınları, Ankara, 2009.

Muaviye ile olan mücadelesiyle başlamaktadır. Romanlar, Hz. Hüseyin ve yanındakilerin şehit edilmesi, Hz. Hüseyin'in başının ve sağ kalanların Şam'da bulunan Emevi halifesi Yezid'e getirilmesiyle sona ermektedir. Kerbelâ Olayı'nın Türk romanına nasıl yansıdığını incelemeye geçmeden önce bu olayı ana hatlarıyla şöyle özetleyebiliriz:

Hız. Muhammed'in ölümünden sonra yerine seçilecek halife seçiminde fazla bir sorun yaşanmamıştır. Ancak Peygamberden sonra onun yerine halife olarak Hız. Ali'nin geçmesi gerektiğini düşünen ve bunu gönülden destekleyen bir çevre ortaya çıkmıştır. Hız. Osmna'nın öldürülmesinden sonra halifeliği kabul eden Hız. Ali, kendisinin halifeliğini kabul etmeyen ve bu makamın kendisinin hakkı olduğunu iddia eden Şam valisi Muaviye ile mücadele etmek zorunda kalır.

Bu mücadeleler, Muaviye ve çevresindekilerin entrikaları ve kışkırtmaları sonucunda bir sonuca ulaşamaz. Artık İslâm Devleti, birinin başında Hız. Ali'nin diğerinin başında da Şam valisi Muaviye'nin bulunduğu iki parçaya bölünmüştür. Hız. Ali Kûfe'de şehit edildikten sonra, halifeliğin peygamber sülalesinden gelenlerin hakkı olduğunu savunan Müslümanlar, Kûfe'de Hız. Hasan'a biat ederek onu halife seçerler.

Şam valisi Muaviye, Hız. Hasan'ın halifeliğini kabul etmeyerek halifeliği almak için askeriyle Kûfe'ye hareket eder. Hız. Hasan, çevresine Kûfe'den topladığı askerlerin emrine uymayıp dağılması sonucu, Muaviye'ye halifeliği ondan sonra kendisi halife olmak şartıyla gönülsüz de olsa kabul eder.

Medine'ye dönen Hız. Hasan'ın eşi tarafından zehirlenerek şehit edilmesinin ardından, bu duruma isyan eden Kûfeliler, hilafet makamına geçmesi için Hız. Hüseyin'i Kûfe'ye davet ederler. Hız. Hüseyin, maiyetiyle Medine'den Kûfe'ye gelirken Kerbelâ denilen yerde Muaviye'nin oğlu Yezid'in askerleri tarafından şehit edilir. Hız. Hüseyin'in kesilen başı ve yanında bulunan kadınlar ve çocuklarla birlikte, Yezid'in askerleri tarafından Şam'da bulunan Yezid'in sarayına getirilir.

Romancılar, konularını destanlardan, menkıbelerden ve tarihte yaşanmış olaylardan alarak o olayı yeniden yorumlayarak okuyucuya sunar. Romancı, tarihî kaynakların ortaya koyduğu vesikalardan yararlanır; kendisini etkileyen unsurlar arasından seçmeler yaparak estetik tercihleri ve yaratma gücü çerçevesinde bunları yeniden bir yoruma tâbi tutar. Tarihî olma niteliği taşıyan romanların birinci özelliği, vakanın başlangıç ve sonucu yazarının yaşadığı zamandan önceye ve geçmişte yaşanmış bir gerçeğe dayanmasıdır. Tarihte geçen olay yaşanıp bitmiş olmalıdır. Romancı, eserini

yazarken halk arasındaki rivayetlere ve kesin bilgilere dayanmayan belgelere de dayanabilir. Ancak, ele alınan devrin duyma, düşünme ve sistemine, rivayetlere ve kesin bilgilere dayanmayan belgelere uymayan malzemeye yer verilmez.

Tarihî olayı ve kişileri tahrif etmek, bilinçli ve bilinçsiz de olsa büyük hatadır. Tarihî romanlarda anlatıldıkları devri aksettiren şiir parçaları da yer alabilir. Tarihte yaşananlar ya da kişiler hakkındaki bilgi ve belgelerin az sayıda ya da sınırlandırıcı olması, ruh tahlillerinin bu tip romanların en az imkân verdiği unsurlardan biri olmasına sebeptir.¹⁴ Bu özellikler dikkate alındığında, incelemeye konu edilen eserlerin tarihî roman özelliklerini gösterdiğini söylemek mümkündür.

Romanlar, hedef okuyucu kitlesi yönünden tarih boyunca biri halka, diğeri de seçkinlere ve aydınlara olmak üzere iki farklı kesime hitap etmişlerdir. Halka ve kitlelere hitap eden romanlara "popüler"; seçkinlere ve aydınlara hitap edenlere de "estetik" roman demek mümkündür. Bu çalışmada incelemeye konu olan romanlar hem tarihî hem de popüler bir nitelik arz etmektedir. Popüler nitelik taşıyan romanların özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

“Yazarı açısından estetik bir gaye güdülmeksizin kaleme alınan; yazılıp yayınlanmasında başta ticarî kaygı olmak üzere, sanat dışı sebepler bulunan; okurun fikrinden çok duygu ve heyecanlarını harekete geçirmeyi hedefleyen; çok sayıda okura ulaşan; kolay anlaşılıp, rahat çözümlenen; okurda belirli bir seviye aramayan; klişeleşmiş, basmakalıp bir yapı arz eden; birçoğu filme alınarak okur dışında sinema ve televizyonda da çok sayıda izleyiciye ulaşan vs. nitelikte romanlar.”¹⁵

İncelediğimiz romanlardan Bekir Yıldız'ın ve Mehmet Yavuz Arıtürk'ün kaleme aldıkları eserlerin dışında kalanlar “popüler roman”ın birçok özelliğini taşımaktadır. Bu eserlerde amaç, estetik bir tutum ve amaçla olayı ve kişileri tarihte geçen gerçek olay çerçevesinde yeniden kurgulayıp anlatmak değildir. Amaç, tarihte yaşanmış bu acı olayı, yazarının bakış açısıyla, ana hatlarıyla geniş okur kitlelerine, onların rahatça okuyup anlayabilecekleri bir dil ile anlatmaktır. Bu eserlerde karakter yaratma ve estetik üslûp çabası öncelikli amaç değildir. Belirtilen romanlar, bu anlamda hem “tarihî” hem de “popüler” roman özelliğini taşımaktadırlar.

¹⁴ Sadık Kemal Tural, *Zamanın Elinden Tutmak*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1982, s.223-227.

¹⁵ Şaban SAĞLIK, “İletişim Kavramı Açısından "Popüler Romanlar" ve "Estetik Romanlar””, *Bilim ve Akıl Aydınlığında Eğitim*, Kasım 2004, Yıl:5, Sayı:57.

Romanlarda Vaka Kurgusu

İncelediğimiz romanlar, Kerbelâ Olayı'nı hazırlayan daha önceki şartlar da dikkate alınarak kaleme alınmıştır. Bu çalışma çerçevesinde incelenen romanlar, İslâm tarihinde yaşanmış bu çok önemli olayı konu almakla tarihî roman özelliği sergiler. Böyle tarihî nitelik taşıyan romanlar, yazarın estetik tercihleri doğrultusunda, mevcut tarihten farklı bir kurguya sahip olabilir. Romancı, tarihî gerçeğin çerçevesinde kalarak, estetik kaygıyı gözden kaçırmadan, gerekli müdahalelerde bulunarak eserini meydana getirir. Yazar, anlatımı daha ilginç ve hareketli kılabilmek için aşk, macera gibi unsurları kullanabilir.

İncelemeye konu olan Kerbelâ Olayı'nı anlatan romanlardaki vaka kurgusu, bu olayın yaşandığı tarihî gerçekliğe uygundur. Yazılış tarihi itibarıyla bu konuyu işleyen ilk roman, Ziya Şakir Soko'nun Kerbelâ Vakası adını taşır. Bu eser iki büyük bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölüm, Hz. Ali'yi şehit etmek için Kuttame ve İbni Mülcem'in plan yapmalarıyla başlar. Yazar, Kerbelâ faciasını hazırlayan sosyal, siyasal ve beşerî sebeplere dikkat çekerek bu konularda açıklamalar yapar. Bu bölüm, Hz. Hüseyin'in olan bitenden haberdar olmak için Kûfe'ye gönderdiği Müslim ve çocuklarının şehit edilmesiyle sona erer.

Romanın ikinci bölümü “İmam Hüseyin'in Mekke'den Kûfe'ye Azimeti” başlığı ile başlar. Bu bölümde Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye doğru giderken yazar bir vesile bulup çeşitli yerlerde İslâmiyet'in geleceğinde Türklerin önemli rol oynayacağını ifade eder. Ayrıca Peygamberin geldiği soy Hz. İsmail'e, Hz. İsmail'in soyu da Türklere dayandırılmaktadır. Bu görüşü vurgulayan yazar, ideolojik duruşu da ortaya koyar. Yazar, kendi düşüncelerini Hz. Hüseyin'in dilinden şöyle anlatır:

“Siz de bilirsiniz ki; (Emevî oğulları)nın bu saltanatları uzun sürmeyecektir. İslâm dininin mukadderatı, (Türklerin ve İranlıların) hâkimiyetine intikal edecektir. Ceddim (Resulü Ekrem) ; kaç kere Türkleri methü senâ etmiş ve müteadit defalar da:

Ümmetimin idaresi, sonunda Türklerin eline geçecektir.

Demiş, bizi istikbal hakkında ikaz etmiştir.....” (s. 174)

“Damarlarında medenî (Hitit) neslinin asil kanları kaynayan ceddi Muhammed.....”(s. 200)

“Ehli beytimi toplayı Türk illerine geçip gitmek istedim.” (s.219)

Yazarlar, Arap, İran ve Türk edebiyatında kaleme alınmış olan ve bu olayı işleyen manzum-mensur eserlerden yararlanmışlar ve bunu eserlerinde ifade etmişlerdir. Selami Münir Yurdatap'ın “Kerbela Faciası” adlı romanını

buna örnek gösterebiliriz. Eserin dış kapağında “Tarihî Roman” ibaresi bulunmakta, eserin İslâm tarihlerinden yararlanılarak meydana getirildiği, “Bu eser birçok İslam tarihlerinden ve bilhassa meşhur ulemalardan Ebi İshak Elesfrani’nin Nûrulayn fi Meşhedil Hüseyin adlı eserinden istifade edilerek yazılmıştır.” ifadesiyle belirtilmektedir. Vakanın merkezine, Hz. Hüseyin’in ilk gençlik döneminden itibaren yaşadıklarını koyan yazar, eserin başında tarihsel zamanda hızlı atlamalar yaparak Muaviye’nin şahsiyetine kısaca yer verir. Asıl olaylar Muaviye sonrası geliştiği için bu döneme ait zaman boyutu ve olaylar vakanın merkezini oluşturur.

Murat Sertoğlu’nun “Kerbela” adlı eseri, diğer eserlerle karşılaştırıldığında, en hacimli olmak yanında, gerek kurgusu gerekse anlatımı yönünden daha farklı bir özellik gösterir. Bu eseri, anlatım ve tür özellikleri yönünden kendi içinde üç bölüme ayırmak mümkündür. Kitabın 5-34. sayfalar arasındaki bölüm, yazarın Kerbelâ Olaylarını anma törenlerini yerinde görmek için bu bölgeye yaptığı geziye ait izlenimlerinden meydana gelir ve gezi yazısı türünün özelliklerini gösterir. Sertoğlu’nun, Kerbelâ Olayı’nı ele alarak eserini roman tekniğini kullanarak anlatması otuz dördüncü sayfada başlar.

Bu bölümle birlikte yaşanan olaylar tarihî gerçeklere uygun olarak ve tahkiye üslûbuyla anlatılır. Vaka, Kerbelâ Olayı’nın baş aktörü olan ve facianın temellerini atan Muaviye’nin tanıtılması ile başlar. Bundan sonraki anlatılanlarda, yer yer geriye dönüşlerle Hz. Muhammed dönemine ait bilgilere ve gelişmelere de yer verilmiştir. Bu eserdeki tahkiyelemede dikkat çeken önemli bir unsur, Hz. Ali hakkındaki bilgi ve anlatımların diğerlerine göre çok daha fazla olmasıdır.

Diğer romanlarda vaka, Hz. Hüseyin’in şehit edilmesi ve esirlerin Şam’a gönderilmesiyle biterken, bu eserde bir farklılık olarak bu olay sonrasında Şam’da ve Yezid’in sarayında yaşananlara ait ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Ehl-i Beyt, Yezid’in izniyle Medine’ye geri dönmüş, Medineliler de Hz. Hüseyin’in hayatta kalan oğlu Zeynelabidin’in imamlığını kabul etmiştir.

Daha sonra da çeşitli rivayetlerden yararlanılarak Kerbelâ’da yaşanan trajik olayın dehşetini ve bu olayı hatırlayıp orada şehit olanlar için üzülenlerin durumunu bildiren anlatımla bu bölüm tamamlanır. Kitabın üçüncü bölümü olan 443-487. sayfalar arasındaki bilgiler, Kerbelâ’daki cinayete sebep olanların akıbeti hakkındaki rivayetler, mezhepler tarihi, Emevi ve Abbasi devletinin Türklere ve İranlılara zulümleri, İranlıların ve Türklerin İslâm inancını Hz. Ali çizgisinde yaşadıkları, Osmanlılar

döneminde devletin hem kendi içinde hem de bir Türk hanedanının kurduğu Safevi Devletiyle giriştiği Şîlik-Sünnîlik mücadelesi çerçevesindedir.

Murat Sertoğlu'nun eserindeki son bölümde, Abbasilerden sonra İslâm'ın Türkler ve İranlılar arasındaki yayılma ve yaşanma süreci ve sonrası hakkında anlattıkları, Osmanlı tarihine ve ideolojisine de ciddi bir eleştiridir. Sertoğlu, eserinin son kısmında şu bilgileri vermektedir: İslâm, İran'da ve Anadolu'da "Şii-Alevi" adını alan topluluklar tarafından Hz. Ali ve İslâm Peygamberinin yolu takip edilerek samimi biçimde yaşanmaktadır. Osmanlı döneminde bu dinî yaşayış özellikle Bektaşîlik tarikatı çerçevesinde hayat bulmuştur. Ancak bu durum, zaman içinde Osmanlı Devleti içinde bir çatışma ve ayrışmaya yol açmıştır.

Anadolu'yu fetheden ilk Türkler Hz. Ali çizgisindeki İslâm anlayışını benimsemişler, zaman içinde medreselerdeki Arap kültürünün tesiriyle yetişmiş olan ulemalar aracılığıyla ortaya bir mezhep ayrışması ortaya çıkmıştır. Halbuki II. Beyazıd kendi isteğiyle Bektaşî şeyhi Balım Sultan'ın himmetiyle dervişliğe bile kabul edilmiştir. Ama dine ait her şeyi Arap geleneğine göre yaşayacak şekilde yetiştirilen ulema, kendi dilleriyle Allah'ı zikreden Müslüman Türkleri aşağılamakta hatta onları kâfir olarak nitelendirmektedir. "Kızılbaşlık, Alevîlik, Bektaşîlik, Caferîlik"e mensup olanlar dinsizlikle suçlanmış, kendilerine asılsız iftiralarda bulunulmuştur. Bu açıklamalarıyla yazar, Alevîlik-Şîlik adlandırılmasıyla ortaya çıkmış olan inanç biçiminin Hz. Ali'nin imamlığına dayandığını ve İslâm'ın da özü ve gerçek şekli olduğunu iddia etmektedir.

Dâniş Remzi Korok'un "Kerbela Şehidleri" adlı eserinin başında, kitabın yayımcısının bir önsözü ile Osman Kemal Efendi'nin "Mersiye-i İmam-ı Hüseyin" başlıklı mersiyesi vardır. Böyle bir tutum, okuyucunun bu acı olayın yarattığı derin acıyı şiir aracılığıyla da yoğun biçimde yaşaması arzu edilmektedir.

Yazar, eserini yazma sebebini önsözde "Bunda günahkâr olanlar, Allah'dan cezâ ve sezâlarını göre dursunlar, biz bu işin asıl iç yüzünü açıklıyor ve okuyucularımıza bir ışık tutmağa çalışıyoruz. Bütün maksad ve meramımız, sadece bundan ibaret işte!" sözleriyle anlatır.

Selami Münir Yurdatap'ın "Kerbela Faciası" ve Dâniş Remzi Korok'un Kerbelâ Şehidleri romanlarında bazı farklılıklar vardır. Adı geçen romanlarda, Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye gönderdiği Müslim'den haber alamadığı ya da İbni Ziyad'ın bir tuzağı olarak kendisini Kûfe'ye çekecek olumlu haberler alarak yoluna devam ettiği, Kûfe'de olan bitenden gerçekte haberinin olmadığı anlatılmaktadır. Ziya Şakir Soko'nun "Kerbela Vakası"

adlı eserinde ise Hz. Hüseyin'in Ruz'dan ayrıldıktan sonra karşılaştığı bir yolcu, Kûfe'de olan biteni ve Müslim'in şehit edildiğini kendisine anlatmıştır. Hz. Hüseyin, bu bilgiye rağmen kendisini bekleyen tehlikeye doğru yürümekten vazgeçmemiştir.

Bekir Yıldız'ın "Ve Zalim Ve İnanmış Ve Kerbelâ" adlı romanı estetik yönden güçlüdür. Vaka kurgusu yönünden diğer romanlarla büyük benzerlik taşıyan roman, Mülcem Muradi oğlu Abdurrahman'ın Hz. Ali'yi öldürme amacıyla Kûfe'ye gelmesiyle başlar. Hz. Hüseyin ve yanındakilerin şehit edilmesi, aileden kalan esirlerin Şam'a getirilmesi ile burada yaşananların anlatılmasıyla sona erer. Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesine kadar meydana gelen olaylara ilişkin ayrıntılara da çok fazla yer verilmemiştir.

Bu romanda, Hz. Ali'nin şehit edilmesinin sebebi üzerinde fazla durulmaz. İbn-i Mülcem'in Hz. Ali'yi şehit etmesine sebep olan olaylar, insan gerçeğini yakalayan ve gösteren bir şekilde anlatılır. İbn-i Mülcem'in Hz. Ali'yi şehit etmesinin sebepleri ideolojik bir yaklaşımla değil, romancının karakter yaratma amacına bağlı olarak kişilerin vakada oynayacakları rollerin sebep ve sonuçlarını gösterecek şekilde anlatılmaktadır. Nehriyan Savaşında, Abdurrahman'ın ailesinden birçok kişi Hz. Ali'nin ordusu tarafından öldürülmüştür. Abdurrahman aynı zamanda Kûfe'de yaşayan genç, güzel ve dul bir kadın olan Kuttame ile evlenmek istemektedir. Kuttame, kocası da dâhil olmak üzere kendi ailesinden birçok kişiyi öldürten Hz. Ali'nin öldürülmesini bu evliliğin gerçekleşmesinin bir şartı olarak ortaya koyar. Abdurrahman'ın işlediği cinayetin sebebinin ideolojik olmaktan ziyade bireysel olduğu vurgulanmaktadır. Yazar, böylece sadece tarihsel süreci aktarmakla kalmamış, bu tarihsel süreçte aktif rol alan kişinin macerasının arka planını okuyucuya göstermek istemiştir.

Vaka kurgusu itibarıyla estetik romanın özelliklerini gösteren On Binlerin İhaneti, Kerbelâ Olayı'nın yaşandığı tarihî gerçekle uygun olup, "roman zamanı" diğer romanlardan en dar olanıdır. Vaka, Kûfe'de yaşayan ve ileride Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in ehl-i beyti yanında yer alacak şahsiyetlerin tanıtılması ile başlar. Mekân Kûfe olduğu ilk bölümde mekân tasvirleri, bu mekândaki kişilerin ruhlarında yaşadığı dönüşümleri ve Kûfe halkının özellikleriyle birlikte yapılmaktadır. Çünkü Kûfe'de geçmişte yaşanan acı tecrübeler ve Kûfe halkının bu yaşananlarda takındığı tavır, ileride yaşanacakların daha iyi anlaşılması için anahtar işlevini görmektedir. Aynı zamanda, Kûfe'de yaşanacak bu acı olayı yaşayan şahsiyetlerin psikolojilerinin ve geçirdikleri ruhsal değişimlerinin anlatılması romanın güçlü yönünü göstermektedir.

“On Binlerin İhaneti” romanın vaka akışı kendi içinde düzenli bir zaman akışına sahip olup geriye dönüşler görülmez. Olayların anlatımı yazar tarafından altı bölümde anlatılmış, bölüm geçişleri de belirginleştirilmiştir:

1. bölüm: Kûfe’nin sosyal ortamı, Muaviye’nin ölümüyle Kûfelilerin Hz. Hüseyin’i Kûfe’ye davet etmeleri ve Müslim’in Kûfe’ye gönderilmesi

2. bölüm: Müslim’in Kûfelilerin Hz. Hüseyin’e biatı için çalışması, Yezid’in İbn-i Ziyad’ı Kûfe’ye vali olarak göndermesi

3. bölüm: İbn-i Ziyad’ın Müslim’i ve onunla hareket edenleri şehit etmesi

4. bölüm: Hz. Hüseyin’in Kûfe’ye hareket etmesi, İbn-i Ziyad’ın da Hz. Hüseyin’in Kûfe’ye gelmemesi için üzerine ordu göndermesi, Ziyad’ın komutanı Hür’ün Hz. Hüseyin ve kervanını engellemek isterken onlardan etkilenmesi, geçireceği değişimi ruhunda yaşamaya başlaması.

5. bölüm: İbn-i Ziyad’ın Ömer’in kumanda ettiği ordunun Hz. Hüseyin’in yanında bulunanlarla karşı karşıya gelmesi ve savaş öncesinde Hz. Hüseyin’in karşısındakilerin İslâm’a aykırı hareket ettiklerini söylemesi, iki taraf arasında savaş öncesi sözlü sataşmaları ve güç gösterileri.

6. bölüm: Bu bölümde iki tarafın birbiriyle savaşıması, Hz. Hüseyin tarafındakilerin her birinin gösterdiği kahramanlıkların anlatılması.

7. bölüm: Bu bölüm çok kısa olup Hz. Hüseyin’in şehit edilmesini anlatmaktadır.

“On Binlerin İhaneti” adlı romanda popüler roman olarak nitelendirilen eserlerden farklı olarak, Hz. Hüseyin’in ve çevresindekilerin savaşırken gösterdikleri kahramanlıklar ve şehit edilmeleri esnasında yaşananlar abartılı olarak anlatılmaz. Hz. Hüseyin’in yanında savaşan ve şehit olanların hemen hepsi isim isim zikredilmektedir. Bu isimlerin gösterdikleri kahramanlıklar ise aklın ve mantığın kabul ettiği çerçevededir. Hz. Hüseyin’in şehâdeti de çok ayrıntılı, duyguları ve öfkeleri kabartıcı biçimde anlatılmamıştır. Bu özelliğiyle diğer eserlerin hepsinden ayrılan bu romanda, savaştan sonraki gelişmelerden hiç bahsetmemiştir.

“Derin Yara Kerbelâ” adlı roman, “Mülcem, görevini başarmış olmanın mutluluğunu tadamadan yakalanmıştı.” ifadesiyle başlar. Eserde vaka, Hz. Ali’nin şehit edilmesiyle başlar. Romanda vaka kurgusu ve roman zamanı, incelenen diğer eserlerle aynı özelliği gösterir. Bu romanı diğer romanlardan farklı kılan özellik, yazarın zaman zaman romandaki değişik kahramanları aracı kılarak ya da doğrudan kendisini öne çıkararak sosyal, tarihsel ve ekonomik yapı ve işleyişe dair anlatımlarıdır. Bu anlatımlar, romanı zaman zaman bir tarih ya da sosyoloji eserine yaklaştırmaktadır.

Yazarın vakayı yürütürken konu hakkında açıklamalar yapması, bunun için bazen kronolojik vaka akışını keserek geriye dönümlere yer vermesi dikkat çeker. Romanda anlatımın tek yönlü olup yazar tarafından anlatılması, vakanın yürüyüşünü de ağırlaştırmaktadır. Hz. Ali'nin şehit edilmesinden Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi arasında geçen tarihî zamana ait olayların anlatıldığı “Derin Yara Kerbelâ”da olay örgüsü ayrıntılardan arındırılmıştır. Romanın vaka kurgusu ve anlatımı yönünden asıl farklılığı, romanın “Belalı Toprak Kerbelâ” başlıklı son bölümüdür. Bu bölümde anlatılan olaylar ve olayların anlatım tarzı, yazarın bu konuda yazılmış eserlerin bir ya da birkaçındaki olayları sadeleştirerek aynen aktarmak şeklindedir. Bu konuda yazılmış olan Fuzulî'nin Hadikatü's-Süeda adlı eserinin onuncu bölümünde¹⁶ anlatılanlar ve anlatım şekli ile bu romanda anlatılanlar arasındaki çok büyük benzerlikler bu düşüncüyü güçlendirmektedir. Bunlara bir örnek şu şekilde verilebilir:

“Bu aşamada Hüseyin, muzaffer ordusunun saflarından çıkıp askerlerin komutanı Ömer'e şöyle seslendi: “Ey azgınlar! Bu diyara savaşmak için gelmedim. Kavgaya kendi isteğimle başlamadım. Aramızdaki fesat ateşi henüz alevlenmeden, henüz savaşa tutuşmamışken, ya bana engel olmayın Mekke'ye döneyim; ya da yolumu kapamayın da Yezid'le görüşmek üzere Şam'a gideyim.” Bu sözlere komutan Ömer'den şu yanıt geldi: “Ey Hüseyin! Buradan kurtulamazsın. Şam'a gidersen, güzel dilinle Yezid'i aldatıp bize düşmanlık etmeyi sürdürürsün. Mekke'ye dönersen de fitne çıkarmak için çalışır, bir yolunu bulup bize yine eziyet edersin.”¹⁷

Yukarıya romandan aldığımız kısım Hadikatü's-Süeda'da şu şekildedir: “...Ey tayife-i tagiye, ben bu diyara harb için gelmemişem ve bu gavgaya kendü rayümle mürtekb olmamışam. Henüz aramızda âteş-i fesâd iştiâl bulmadın ve bu suret-i mukatele ve muharebe zâhir olmadın ya bana mâni olman yine Medineye müracaat ideyem, ya tarîkı mesdûd itmen Yezidle münazara kılmaga Şam'a gideyem.” Cevab verdiler ki: “Ey Hüseyin, sana bu tehlikeden necat mümkün degül; zira eger Şam'a gitsen fesahat-i lisanla Yezid'e firib virüp halâs oldukda sermaye-i fesad olursen ve eger Medineye müracaat kılsan esbâb-ı fitne müheyyâ kılup her ne takdirle bizi bir dahı azaba salursen....”¹⁸

¹⁶ *Hadikatü's-Süeda*'nın 10. bölümü “*Hazret-i Hüseyinün Leşker-i Yezidle Muhaberesin Beyân İder ve Ol İki Fasıldur*” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Hz. Hüseyin'in yanındakilerin ve kendisinin Yezid'in ordusuna karşı verilen insan üstü mücadele anlatılmaktadır.

¹⁷ Firat Dede, *a.g.e.*, s.115.

¹⁸ Fuzulî, *Hadikatü's Süeda*, s. 359.

Kerbela Olayı'nı anlatan romanlarda vaka, tarihî gerçekliğe uygun olup benzer özellikler taşımaktadır. Ancak özellikle "popüler roman" olarak nitelendirilen romanlarda, Hz. Hüseyin ve yanındakilerin İbn-i Ziyad'ın ordusuyla yaptığı savaşın şiddetini göstermek ve gösterilen kahramanlıkları yüceltmek için aklın sınırlarını zorlayan savaş sahneleri anlatılır. Bundaki amaç, Hz. Hüseyin ve yanındakilerin uğradıkları zulmün derecesini daha açık bir şekilde göstermektir. Ancak sebep her ne olursa olsun, çağdaş roman anlayışında, romancının aklın ve gerçeğin sınırlarının ötesine geçen böyle anlatımlara eserinde yer vermesi kabul edilir değildir.

Romanlarda vakanın yürütülmesi için şahısların varlığı vazgeçilmez unsurlardandır. Şahısların kurgulanması, romanın ve romancının başarısını da belirleyen etkenlerdendir. Kişilerin kurgulanmasında, "estetik roman"larda, kişilerin psikolojik yönlerinin çözümlenmesi öncelik taşırken "popüler roman"larda ise, kişilerin tutkuları öne çıkarılır. Bu tutkular, söz konusu kişileri "eyleme" yöneltir. Eylem başlayınca da, roman hareket ve macera ile dolar. Bu tip romanlardaki kişiler, romandaki önem sırasına göre, birinci derecedeki (işlevsel) roman kişileri, ikinci derecedeki (yardımcı) roman kişileri ve üçüncü derecedeki (görevli) veya figüran düzeyindeki roman kişileri olmak üzere üç şekilde yer alır.¹⁹

Kerbela Olayı'nı işleyen romanlarda şahısların sayısı, tarihî romanlara has bir özellik olarak oldukça fazladır. Sadece Hz. Hüseyin ile Yezid'in ordusu arasındaki savaşta ismi zikredilen şahsiyetlerin isimleri ve sayıları bile bunu göstermeye yeterlidir. Bu romanların hemen hepsinde çatışma unsurunu meydana getiren birinci derecedeki şahsiyetler Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin; Muaviye, İbn-i Ziyad ve Yezid'dir. Kerbelâ Olayı'nı hazırlayan önceki tarihî süreçlerde Hz. Ali, Kerbelâ'da yaşanan faciada da Hz. Hüseyin birer kurban figürüdür. Devir ve yaşanan çatışma ortamı dikkate alındığında, bu iki şahsiyetin karşısına, inananların arasına fitne ve nifak sokan şahsiyetler olarak Muaviye ve oğlu Yezid çıkarılmıştır.

Romanlardaki olumlu kişilerin tarihî kişiliklerinin dışında dinî kişiliklerinin de olması sebebiyle, yazarlar, bu kahramanlar üzerindeki tasarruflarında sınırlı hareket etmek zorunda kalmışlardır. Bu sebeple, Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin gibi İslâm'a ve tarihe mal olmuş isimler, ideal şahsiyetler olarak kurgulamışlardır. Diğer taraftan, roman yazarının olumsuz kişilik özelliklerine sahip olan kahramanları yaratırken onları daha özgür biçimde kurguladığı dikkat çeker. Özellikle Muaviye, Yezid, İbn-i Ziyad, Mervan ve İbn-i Mülcem gibi şahsiyetlerin anlatımında bu özelliği görmek mümkündür.

¹⁹ Şaban Sağlık, a.g.m.

Popüler nitelik taşıyan romanlarda yer alan kahramanlar, kişilik özellikleri yönünden siyah-beyaz derecesinde kesin bir ayrıma tâbi tutulmuşlardır. Kahramanların kişilik özelliklerinde olumludan olumsuzya ya da tam tersi yönde bir gelişmeye pek rastlanmaz. Vakada, roman kahramanlarının şahsiyetlerinin oluşmasını ve değişmesini kahramanların iç yaşantıları değil, içinde yaşanan toplum ve zamandır. Romanlarda, kişilerin ruh hallerinde ve davranışlarında roman boyunca genellikle değişim ve gelişim gözlenmez. Estetik yönden daha nitelikli olan *Ve Zalim Ve İnanmış Ve Kerbelâ ile On Binlerin İhaneti* romanlarında bu durum farklıdır. Bu romanlarda, yazarlar, roman kişilerinin psikolojik yönden değişimlerini hazırlayan şartları ve onların değişimine yol açan iç çatışmaları önceden okuyucuya gösterir. Örnek olarak *On Binlerin İhaneti* romanında yazar, Yezid'in komutanlarından olan Hür'ün Hz. Hüseyin'in saflarına katılmak için iç dünyasında yaşadığı çatışmayı ve değişimi okuyucuya adım adım göstermiştir. Diğer romanlarda ise bu saf değiştirme çok çabuk bir şekilde ve sebep-sonuç ilişkisi gözetilmeden anlatılmıştır.

Bu çalışma çerçevesinde incelenen romanlarda yazarlar, anlatım tekniği olarak destandan romana intikal etmiş olan bir yöntem olan “tanrısal bakış açısı”ni tercih etmişlerdir. Bunun sebebi, anlatılan olayın tarihte olup bitmiş olması ve eserin edebî gücü çerçevesinde yazar tarafından metne birtakım müdahalelere de izin verilmesi gösterilebilir. Bu yöntem, yazara her şeyi bilme, görme, sezme, geçmişten ve gelecekte haber verme imkânını tanır.²⁰

Eserlerde olayların anlatımına yer yer yazarlarının bakışını yansıtan anlatımlara da rastlanır. Örnek olarak *Kerbelâ Şehidleri* adlı romanda yazar, olayları tarihî gerçeklere uygun olarak naklederken zaman zaman anlatıtlıklarına şahsi duyguları da yansıtmaktadır:

“ Hele Irak’a,Kûfe’ye, sonra da Hicaz’a seçip gönderdiği “Ziyad babasının oğlu” diye anılan piç bir valisi vardı ki Muaviyenin,.....” (s. 13)

“İşte, bu başkalarının sırtından geçinmeye alışmış değersiz ve kıymetsiz kişilerin bütün korku ve kayguları buydu hep. Buldukları işler, gûya idare ettikleri ödevler, kendilerinin asıl hak ettikleri yerler olmadığını bildikleri için korkuyorlardı durumlarından.....” (s. 14)

Anlatım özellikleri yönünden Murat Sertoğlu'nun *Kerbelâ* adlı eseri incelediğimiz diğer eserlerden çok farklı özellikler sahiptir. Bu eser öncelikle sahip olduğu unsurlarla roman türünün bütün özelliklerini taşımaz. Eserin başlarında anlatılanlar, bir geziye ait izlenimlerin anlatımıyla karşılaşır: “Şimdi kalabalığı yararak İmam Hüseyin camiinden ayrılıyor, yüz metre

²⁰ Mehmet Tekin, “Bir Kurgu Sorunu Olarak Bakış Açısı”, *Hece*, nu. 65/66/67, s.167.

kadar ötede bulunan Hazreti Abbas camiine doğru ilerlemeğe gayret ediyoruz. İki camiin tam orta yerinde bir meydanlık var. Burada da bayraklar sallanıyor. Ve davul sesleri ile beraber boru sesleri de aksediyor.”²¹

Anlatımda, yazarlar bu tarihî olayı daha önceden işlemiş tarihlerden, manzum-mensur eserlerden bazen isim de vererek faydalanmışlardır. Bu durum, özellikle “popüler roman” çerçevesinde değerlendirdiğimiz eserlerde daha belirgindir. Bütün eserlerde hâkim anlatıcı yazar olup bu anlatımda başta diyaloglar olmak üzere değişik anlatım tekniklerine de yer verilmiştir. Okuyucu, roman kişilerinin duygu ve düşüncelerinin değişiminde etkili olan unsurları yine yazarın bakışı ve anlatımıyla öğrenir.

Eserlerde, çeşitli şahsiyetlerden rivayetler, şairlerin ve mutasavvıfların eserlerinden sadeleştirilerek yapılan alıntılar da dikkati çeker. Derin Yara Kerbelâ adlı romanın son bölümünde, her paragrafta “rivayet olunur ki” ifadesi bunun belirgin örneğidir. Romanlarda özellikle dinî kimliği ağır basan kişilerin konuşmalarında âyetlerden örnekler verilmektedir. On Binlerin İhaneti adlı romanda da “İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn” âyeti, ölümün hükmünü gösterdiği birçok yerde tekrarlanmaktadır. Dâniş Remzi Korok’un Kerbelâ Şehidleri adlı eserinde de Kerbelâ Olayı hakkında Cumhuriyet dönemi Türk şiirinde verilmiş örneklere rastlanmaktadır. Bunlar, anlatılan vakanın etkisini güçlendirmek ve daha iyi ifade edebilmek için tercih edilmiştir. Ayrıca Hz. Muhammed’in sözleri, hutbeleri, Hz. Ali ve eserde adı geçen diğer büyük şahsiyetlerin mektupları, hutbeleri de “montaj tekniği” olarak kullanılmıştır.

Sonuç:

Kerbelâ Olayı, önce Arap daha sonra da Fars ve Türk edebiyatında şairler tarafından ele alınmış, bu konuda manzum-mensur birçok eser kaleme alınmıştır. Bu olay, Cumhuriyet döneminde Türk romanına da konu olmuştur. Özellikle “popüler roman”lar kaleme alan yazarların kaleminden çıkmış romanların çoğunda, öncelikli amaç estetik yönden güçlü bir roman yazmak değildir. İslâm dünyasında büyük bir acıya sebep olan bu trajediyi, Türk okuyucusuna onun anlayacağı ve zevk alarak okuyabileceği bir tarzda sunmaktır. Bunun için yazarlar, tarihî gerçeklikten ayrılmadan ve Kerbelâ Olayı’nın sebep-sonuç ilişkisini de göz önünde tutarak bu olayı anlatma yoluna gitmişlerdir. Türk edebiyatındaki halk hikâyeciliği geleneği bu anlamda önemli bir yol gösterici olmuştur.

²¹ Murat Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 13.

Kerbelâ Faciası, bir trajedi olmak yanında İslâm tarihi içinde keskin ayrışmaların ve ideolojik oluşumların da somutlaşmasına sebep olmuştur. Bütün romanlarda, Hz. Muhammed'in ölümünden sonra Hz. Ali'nin ve ailesinin gerçek manada hak ettiği itibar sevgiyi göremediği, ihanetlere uğradığı gösterilmektedir. Romanların bazısında yazarın bakış açısına bağlı olarak bu çatışma ve ayrışmanın sebepleri, zaman zaman tarihe yapılan geri dönüşlerle ve bu konuda sorumlu ya da etkili olan tarihî şahsiyetlerin tanıtılmasıyla gösterilmiştir.

İncelenen romanların hepsinin roman tekniği yönünden çağdaş romanın niteliklerini taşıdığını söylemek mümkün değildir. Bunun sebebi, eserlerin yazılış amacı ve onu kaleme alanların sanatçı kişiliklerinden hareketle açıklanabilir. Romanların içinde estetik yönden güçlü olan ve modern romanın teknik özelliklerini taşıyan roman olarak Bekir Yıldız'ın *Ve Zalim Ve İnanmış Ve Kerbela* ve Mehmet Yavuz Arıtürk'ün *On Binlerin İhaneti* adlı romanlarını gösterebiliriz. Diğer eserler, daha çok tahkiyeli anlatıma dayanmaları, tarihte yaşanmış bir olaydan hareketle kaleme alınmaları yönlerinden roman özelliğini taşımaktadır. Bunları da “Tarihî-popüler roman” çerçevesinde değerlendirmek mümkündür.

Romanlardaki şahıs kadrosu çok geniş olup bu kişiler aynı zaman da tarihî gerçekliğe de sahiptir. Şahıs kadrosunun geniş tutulması, yazarların asıl önemi karakter oluşturmaya değil tahkiyeye ve olayı nakletmeye öncelik verdiğini göstermektedir. Bu durum, eserlerin estetik yönünü zayıflatan bir unsur olarak düşünülebilir. Roman yazarları, roman kahramanları he ne kadar tarihî gerçekliğe sahip olsalar da onları yeniden kurgulama eğiliminde olmadıkları görülür. Bunda, bu olayın tarihte yaşanmış gerçek bir olay olmasının yanında, kişilerin dinî yönden çok güçlü kimlikler oluşunun da etkisi olsa gerektir.

Romanlar, anlatım tekniği yönünden modern romanda görülen değişik anlatım tekniklerine sahip değildir. Daha çok “tanrısal bakış açısı” diye de nitelendirilen “hâkim bakış açısı”yla vakanın anlatıldığı görülür. Vakanın anlatımında daha önce bu konuda yazılmış olan eserlerden yararlanılmış, bu yararlanma bazen somut örneklerle takip edilecek düzeyde olmuştur. Tarihte ve edebiyatta çok meşhur olan konunun anlatımında bu durum kabul edilebilir. Ancak anlatımda bu etkilenmenin nakil şekline dönüşmesi, eserin değerini de düşürmektedir. Olumlu ve olumsuz kahramanların maceralarının anlatılmasında insan aklını zorlayan olay ve durumların varlığı da dikkat çeker. Özellikle Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da Yezid'in askerleriyle çarpışırken yaşananları insanın aklının alması mümkün değildir.

Kerbela Vakası, Cumhuriyet dönemi Türk romanında çok geniş biçimde ele alınıp işlenmemiştir. Ancak bu çalışmaya esas olan ve roman çerçevesinde değerlendirilen eserler, yazarlarımızın bu konuya tamamen kayıtsız olmadıklarını göstermiştir. Sanat gücü yönünden güçlü yazarlarımızın bu konuya rağbet etmedikleri anlaşılmaktadır. Konunun ve kahramanların dinî bakımdan hassasiyet göstermesi, romancıları bu konuyu ele alma noktasında isteksizliğe sevk etmiş olabilir. Buna rağmen, Cumhuriyet öncesi Türk edebiyatında yoğun biçimde işlenen Kerbelâ Vakası, Cumhuriyet döneminde Türk romancısı için de bir kaynak olma özelliğini göstermiştir.

BİR ŞİİR MECMUASINDAN HAREKETLE KERBELÂ LİTERATÜRÜNE EKLER

Mehmet Fatih Köksal

Bu sempozyumda “Kerbelâ Vak’ası” tarihî, sosyal, dinî vs. pek çok boyutta anılacağı, bu konuyu araştıracakların müracaat edebilecekleri pek çok kaynak mevcut olduğu için biz bu konulara hiç girmeden, doğrudan doğruya bu müessif olayın Türk edebiyatında, özellikle de Klâsik Türk şiirindeki yansımalarına kabaca göz atarak asıl bildiri konumuza geçmek istiyoruz.

Öncelikle, Türk edebiyatında “mersiye” nazım türünde kaleme alınmış manzumeler arasında “Kerbelâ mersiyesi” adı altında toplanabilecek olan şiirlerin ayrı ve özel bir yeri olduğu vurgusunu yaparak konuşmamıza başlamak istiyoruz. Başta Hz. Peygamber’in torunu Hz. Hüseyin olmak üzere, İslâm tarihine “Kerbelâ Vak’ası” adıyla geçen bu menfur hadisede şehit olanlar için yazılan bu teessür şiirlerini türdeşlerinden farklı ve özel kılan hususiyetleri şöyle sıralamak mümkündür.

1. Kerbelâ vak’ası ve Hz. Hüseyin’in şehiden katli, klâsik Türk edebiyatı ve Türk halk edebiyatında müştereken işlenen bir olmak gibi bir özelliğe sahiptir. Hâlbuki normal olarak halk şiirinde toplumun her tabakasından insanlar için ağıt yakılabilirken klâsik şiirimizdeki mersiyeleler daha ziyade toplumun önde gelen şahısları (padişahlar, büyük devlet ve ilim adamları, büyük mutasavvıflar vb.) yazılır.

2. Bilindiği gibi bir şahsın ölümü üzerine yazılan şiirler halk edebiyatı formatında yazılmışsa, başka bir deyişle bir halk şiiriyse buna “ağıt”, divan şiir usullerine uygun olarak yazılmışsa “mersiye” olarak adlandırılır. Fakat bizim görebildiğimiz mecmua, cönk ve divanlarda, Hz. Hüseyin ve Kerbelâ şehitleri için yazılan bütün manzumeler “mersiye”, “muharremiye”, “mâtemiye” gibi isimlerle anılmaktadır. Demek ki bu şiirler mersiye edebiyatı içinde bir anlamda divan şiiri-halk şiiri farkını da ortadan kaldırarak âdeta kendine mahsus özel bir “tür” oluşturmuştur. Bu yönüyle klâsik Türk şiiriyle Türk halk şiirini ortada buluşturan bir misyonu da gerçekleştirmiş görünmektedir.

3. Hz. Hüseyin ve Kerbelâ şehitleri için yazılan mersiyeleler, Türk mersiye edebiyatında en çok işlenen bir müşterek mevzu olarak en hacimli yeri işgal eder.

4. Diğer şahıslar için yazılan mersiyeler, en fazla sadece adına manzume şahsın ölümüne yakın belirli bir dönemde kaleme alındığı hâlde, Hz. Ali ve Kerbelâ mersiyeleri, gerek bütün bir İslâm toplumunu ilgilendiren müşterek bir acı, gerekse tarihî bir hadise olması hasebiyle hemen her yüzyılda klâsik şairlerimiz tarafından yaygın ve yoğun bir şekilde işlenen bir konu olagelmıştır.

5. Hz. Hüseyin'in katli hadisesinin kalplere saldırdığı acının ürünü olan bu mersiyeler, sadece Alevî-Bektaşî şairler arasında değil, mezhebi ve meşrebi ne olursa olsun her tabakadan şair için derin bir hüznün kaynağı olmuş, bu manada Kerbelâ mersiyelerinin, toplumu müşterek acılarda birleşmek, toplumsal dokuyu da güçlendirmek gibi dinî, sosyal, ve siyasî bir işlevi de olmuştur.

6. Kerbelâ vak'ası edebiyatımızda sadece "mersiye" genel adıyla andığımız kısa şiirler hâlinde işlenmemiş, doğrudan bu konuyu işleyen mensur ve manzum olarak, hacimli pek çok eser kaleme alınmıştır. Mensur olsun, manzum olsun, müstakil olarak kaleme alınan eserler daha çok "maktel" genel adıyla anılırken, kısa nazım şekilleriyle terennüm edilen bu türden eserler yukarıda da ifade edildiği gibi "mersiye"nin yanı sıra "Muharremiye", "mâtemiye", "na't" gibi adlarla da tanınmıştır.

Elbette bu bildirinin konusu böyle bir tasnif temeli üzerine oluşmuyor. Ancak "Kerbelâ mersiyeleri"nin edebiyatımız için önemi, değeri ve farklılığını ortaya koymak adına zarurî gördüğümüz bu kısa izahtan sonra, bu bildirimizin konusunu oluşturan manzumelerin menşesine dair birkaç söz söylemek isteriz.

Öncelikle ifade etmek gerekir ki, bu bildirimizdeki şiirlerin konusunu "maktel" yaygın adıyla bir edebî türe ad olmuş müstakil kitaplar değil, kısa manzumeler oluşturmaktadır. Bu manada mersiyeler, yazma-basma eski divanlarda, yeni harflerle yapılan divan neşirlerinde, şiir mecmualarında, cönklerde, kısmen tezkirelerde sıkça karşılaşılmaması muhtemel ürünlerdir. Biz şahsen olgun bir "Türk edebiyatı tarihi" yazılabilmesi için dilimizin - mümkün mertebe- bütün yadigârlarının ortaya konulmasından geçtiğine, metin işi tamamlanmadan söylenen sözlerin eksik, konulacak teşhislerin yetersiz ve varılacak sonuçların isabetsiz olacağını düşünenlerdeniz. Gerek devlet ve üniversite, gerekse özel kitaplıklardaki yazma eserler, hatta bırakalım yazma eserleri, Arap harfleriyle basılmış pek çok metin yeni yazıya çevrilmeyi beklerken nasıl sağlıklı edebiyat tarihinden bahsedebiliriz?¹

¹ Son üç yıldır üzerinde yoğun olarak mesai harcadığım "Türk Edebiyatında Mevlid Türü ve Bilinmeyen Mevlid Metinleri" konulu kitap çalışması sonucunda; Türk edebiyatı mevlid

Bütün bunları, bazılarının ısrarla, akademik çalışmalarda artık metin neşri yapılmaması, metinler üzerinde yorum çalışmalarına geçilmesi gerektiğini söylemelerinin tutarsızlığını ortaya koyabilmek için ifade ediyoruz. Metin neşrinin gereksiz veya önemsiz olduğunu savunanlar kütüphanelerde edebiyat tarihimizin ve hatta mevcut edebî bilgilerimizin seyrini değiştirecek ne kadar kapağına dokunulmamış kitap olduğunun farkındaysalar, herhâlde metin okumayla araları hoş olmayan kimseler olmalıydılar. Metinleri değerlendirmek de elbette çok önemlidir ve yapılmalıdır. Zaten daha Tarlan'ın Şeyhî Divanı'nı Tetkik'inden beri yapıyor bu işler. Hatta, geleneksel şerh metotlarımız bu edebiyatı anlamamıza kifayet etmiyormuş gibi bir takım Batılı nazariyelerle güzelim gazeller didik didik edilip ortada öylece bırakılıyor.² Ona da ses çıkaran yok. Ama, ülkemizde sayıları gittikçe artan üniversitelerimizdeki Eski Türk edebiyatı araştırmalarında metin neşri çalışmalarına daha uzun yıllar devam edilmesinin şart olduğu kanaatindeyim.

Edebiyat tarihimizce meçhul yeni eserler, yeni şairler, her türden yeni metinlerin gün yüzüne çıkarılmasında, elimizdeki en değerli malzemeler ise “mecnûa-i eş'âr” adıyla andığımız şiir mecmuaları ve kısmen cönklerdir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz divanlar, şiir mecmuaları ve cönkler, tezkireler vb. eserlerde bulunan Kerbelâ mersiyelerini bir araya getiren irili ufaklı çalışmalar varsa da doğrudan bu konuyu işleyen ciddi iki çalışma tespit ediyoruz. İlki Bünyamin Çağlayan'ın doktora tezi (Çağlayan 1997), diğeri ve daha hacimli ise Mehmet Arslan ve Mehtap Erdoğan imzasını taşıyan Kerbelâ Mersiyeleri adlı çalışmadır (Arslan – Erdoğan 2009). Arslan ve Erdoğan'ın, Çağlayan'ın çalışmasındaki şiirleri de içinde alan ve orada bulunmayan birçok şiirle zenginleşen derlemeleri, kuşkusuz ki konuyla ilgili önemli bir ihtiyacı ve ciddi bir boşluğu doldurması açısından tebrike şâyandır. Fakat konu o kadar şümüllü, mesele üzerinde eser veren o kadar şair vardır ki, hepsini, hatta diyebiliriz ki büyük kısmını bile bir araya getirebilmek çok zordur. Zorluk, maalesef daha önceki kimi yazılarımızda da

literatüründe varlığı bilinen 79 mevlid müellifine ilâve olarak, 43 şaire ait 47 adet yeni mevlid metni tespit ettiğimizi söylersek “metin” konusunun önemi daha da anlaşılacaktır. Herhâlde diğer pek çok edebî tür veya konu için de benzer durumlarla karşılaşacağımız tabiidir. Kaldı ki literatüre dahil edilmemiş, yani varlığından edebiyat ve ilim çevrelerinin haberdar olmadığı mevlidlerin bir kısmının Arap harfleriyle basılmış olması, işin garabet ve vahametini daha da artırmaktadır.

² Burada muradımız, “yapısalcı yaklaşım”, “ontolojik metot” hatta “psikanaliz yorum” vs. adlarla güzelim şiirlerimizin ithal merccekler altına sokularak sözde yorumlanması çalışmalarıdır ki, pek çoğunu gördüğüm bu çalışmaların hiçbirinde metne çıplak gözle baktığımdan daha fazla şey anladığımı söyleyemem. Garip bir takım işaretler, tablolar, oklar vs. ile bu tuhaf ameliyeleri yapanların da aslında yaptıklarından bir şey anladıklarını sanmıyorum.

değindiğimiz, kütüphanelerimizdeki “şiir mecmuaları”nın ayrıntılı tasniflerinin yapılmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Başta İstanbul olmak üzere, Ankara, Konya, Bursa ve Erzurum gibi şehirlerdeki yazma eser kütüphanelerindeki şiir mecmualarını sayısı binlerle ifade edilecek boyuttadır. Bunların hepsinin bir kişi ve hatta küçük bir ekibin sağlıklı bir şekilde tarayabilmesi imkân haricidir.³ Sadece DTCF Kütüphanesinde 500’e yakın mecmua olduğunu söylersek güçlüğün de derecesi ortaya çıkacaktır.

Bir de şahıs kütüphanelerinde bulunan mecmualar vardır ki, “özel” olduklarından bunlara ulaşmak, hatta varlığından haberdar olmak neredeyse imkânsızdır. Yurtdışındaki kütüphaneler de işin bir başka zorluğudur. İşte bu bildirimizde “Kerbela mersiyeleri” bahsine bir katkı olmak üzere, şahsî kütüphanemizde bulunan bir mecmûa-i eş’ârda bulunan yayımlanmamış Kerbelâ mersiyelerini (mâtemiye, muharremiye) yayınlayacak, bir kısmı edebiyat tarihimizce tamamen meçhul olan şairleri hakkında da bilgi vereceğiz. Burada yer alan şiirlerin yayımıyla, bir yandan meçhul şairler veya bilinen şairlerin meçhul şiirleri edebiyat hafızamıza taşımak, bir yandan da bahsettiğimiz külliyyâtlara katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Aşağıda neşredilen şiirlerin yer aldığı söz konusu mecmuanın nüsha tavsifi şöyledir: 160x10.5 mm dış ölçülerinde, iç ölçüleri muhtelif; 292 yp.; satır sayısı muhtelif; sonradan yapıldığı belli olan bordo bez kaplı mukavva cildin meşin sırtı üzerinde Latin harfleriyle “Şiir Mecmuası” yazmaktadır. Mavi renkli, üç çizgi filigranlı kâğıda nefis nesih hatla mecmuanın sahibi ve derleyicisi olan Kastamonulu İshâk-zâde Es-seyyid Hâfız Hasan Fevzî tarafından 1293-1297 yılları arasında yazıldığı mecmuanın muhtelif yerlerine düşünülen tarihlerden anlaşılmaktadır.

Muhtevası: Mecmua, önemli bir kısmı Alevî-Bektaşî ve Hurûfî inanç sistemine mensup 392 şairin⁴ 600’e yakın şiirini barındıran oldukça hacimli

³ İşte bu yüzden, başta yukarıda adını zikrettiğimiz iller olmak üzere ülkemiz üniversitelerinin ilgili kürsülerinde belli bir koordinasyon ve bir proje hâlinde bütün şiir mecmualarının cönklerinin ayrıntılı tasnifleri (şair adları, nazım şekil ve türleri, bunların beyit / bend sayıları buldukları sayfa / varak numarasıyla birlikte) lisans üstü tezler hâlinde bir an önce çalışılarak tamamlanmalıdır. Yine bu proje dahilinde mecmua içerikleri internet ortamında paylaşımına açılmalıdır.

⁴ Mecmuada şiiri bulunan şairler şunlardır: Abdâl, Abidî, Ademî, Adlî, Âgâhî, ‘Âhid, Ahmed, Ahmedî, Âkif, Aklî, Âlî Paşa, Amasyalı İzzet Efendi, Ârif, Arîfî, Âsaf, Âsım, Aşık Ömer, Atâyî, Aynî, Bahârzâde Ferîde Hanım, Bahâyî, Bâkî, Bâzî, Bedrî, Behcet, Belîg, Ca’ferî, Celâlî, Cem’î, Cesârî, Cevâbî, Cevdet, Cihâdî, Çâkerî, Dehrî, Dertli, Dervîş Ömer, Dervîşî, Dervîşî Baba, Dilşâdî, Dürrî, Ecrî, Edhem, Emrâh, Emrâhî, Erbabî, Es’ad, Esrârî, Esrârkeş Bab, Derûnî, Eşrefzâde Rûmî, Fâ’ik, Fâ’iz, Fahrî, Fazlî, Fedâyî, Fehîm, Fehîm-i Taşkoprî, Fehmî, Fenâyî, Ferrî, Fethî, Fevzî, Feyzî, Fuzûlî, Gafûrî, Gâli, Garîbî, Garîbî (A’mâ Yûsuf), Hâfız, Hafîdî, Hâk-i Mahzûnî, Hâkim, Halîlî, Hâlisî Çelebi, Hamdi, Hâmî, Hanîf, Hanîfî, Hasbî, Hasmî, Hâşim, Haşmet, Hatâyî, Hâtem, Hayrî, Hıfzî, Hikmet, Hilmî, Hisârî, Hulûsî, Hurrem, Huşû’î, Hüdâyî, Hüseyinî, Hüseyinî Çelebi, Hüsni, Hüsrev Efendi, İbrâhîm, İkbâlî,

bir şiir mecmuasıdır. Mecmua Kastamonu yöresi divan şairlerini tanıtmaya bakımdan da değerlidir.

Baş: Lebiñ câminı ey sâkî içen bir dahi and olsun

Son: Akar hûn-âb olur çağlar dükenmez çeşme-i dîdem

Müstensih / derleyici, mecmuada “Fevzî” mahlasıyla çok sayıda şiiri de bulunan Kastamonulu bir şairdir. Mecmuanın muhtelif yerlerinde çeşitli vesilelerle kendi hakkında kısa kısa bilgiler vermektedir. Mecmuada şiir bulunan şair belli bir döneme ait olmayıp Nesîmî’den başlamak üzere hemen her yüzyıldan şairlerin şiirleri mevcuttur.

Şiirlerini neşrettiğimiz şairlerin kısa hâl tercümeleri

CEVÂBÎ: XIX. yüzyılda yaşamış olduğu dışında kim olduğu bilinmemektedir. Bazı mecmua ve cönklerde şiiri bulunmaktadır. Şairin üç şiirini yayımlayan Sadettin Nüzhet, Beşiktaşlı Gedâyî’nin bir şairnâmesinde adının anılmasından hareketle XIX. yy.’da yaşadığını tespit etmiştir.

DERVÎŞ ÖMER: Edebiyat tarihimizde tamamen meçhul olan bu şairi, mecmua derleyicisinin derkenara kırmızı mürekkeple düştüğü bir not sayesinde tanıyabiliyoruz. Buna göre “Şeyh Ömer” olarak tanınan şair Şeyh Şa’bân-ı Velî halifelerinden olup Kastamonu’da medfundur.⁵

İlhâmî, İlhâmî (Sultan Selîm), İrşâdî, İshâk, İsmail Hakkı, İsmetî, İşretî, İtâbî, Kabûlî, Kâmi, Kâmil, Kanberî, Kânî, Kâzım, Keçecizâde İzzet, Kemâlî, Kemâlî Baba, Kenzî, Kerîm, Kırkkiliseli Şevket, Kuddûsî, Lâmi’î Efendi, Latîf, Lebîb, Lem’î, Leylâ Hanım, Mâhir-i Kadîm, Mahmûd Hüdâyî, Mahsûlî, Mahvî, Mantkî, Mecdî, Medîhî, Mefîtûnî (Sultân Mustafâ), Menba’î, Menzî, Merâmî, Meşrebî, Mevzûnî, Meydânî, Mezâkî, Micmerî, Mihrî, Mîr Fâzıl, Mîr Hakkı (İsmâil Paşazâde), Mîr Kâzım, Mîr Necâtî, Mîr Nihâd, Mîr Sa’îd, Mîr’âtî, Misâlî, Muhibbî (Sultan Süleyman), Muhyî, Murâd, Murâdî, Murâdî (Sultan Murâd-ı Sâlis), Münîr, Müslimî, Müştâk, Nâ’ilî, Nâbî, Nahîfî, Nakşî, Nâlî, Nazîf, Nazîm, Nâzım, Nazmî, Necîb, Nedîm, Nedîm (Mahmûd Nedîm Paşa), Nef’î, Nesîb, Nesîmî, Neş’et, Neş’et Efendi, Nev’î, Nevres, Nevres Paşa, Nihâd, Nihânî, Niyâzî, Niyâzî-i Cedîd, Niyâzî-i Hayder, Nizâmeddîn, Nûrî, Nûrî-i İskilibî, Nûrî-i Kadîm, Nûrî-i Tokâdî, Nüzhet, Osmân Nevres, Pertev, Pertev Paşa, Râ’if, Rahmî, Râsîh, Râşid, Re’fet, Refî’-i Kâlâyî, Resmî, Reşid, Reşidî, Revânî Baba, Rızâ, Rızâ-yı Beşiktaşî, Rızâ Paşa, Riyâzî, Rûhî, Ruhî-i Bağdâdî, Rûhî-i Kadîm, Rüşdî, Sâbir, Sâbit, Sabrî, Sabûhî, Sâdık, Sa’dî, Safder, Sâfî, Safvet, Sâ’î, Sâ’ib, Sa’îd Efendi, Salâhî, Sâlim, Sâmi, Sâni, Saydî, Selâmî, Semâ’î, Sermed, Seyfî, Seyyid Ahmed Hicâbî, Seyyid Seyfî, Sıddîk Ali Baba, Sıdkî, Sıdkî-i Kastamonî, Subhî, Sultân Cem, Sultan Mehmed Hân (Muhammed mahlaslı), Sultân Mustafâ, Süleymân Fehmî, Süleymân Muhibbî, Sürûrî, Şâdî, Şâkir, Şâmî, Şefik-i Hanyevî, Şehdî, Şem’î, Şem’î-i Konevî, Şemsî, Şemsî Paşa, Şemsî-i Sivâsî, Şerefî, Şevkî, Şeyh Cemâlî, Şeyh Gâlib (Es’âd mahlasıyla), Şeyh Rızâ, Şeyh Selâmî, Şeyh Sezâyî, Şinâsî Bey, Şühüdî, Şükri, Tahsîn, Tâlibî, Tîgî, Türâbî, Ulvî, Ulvî Efendi, Usûlî, Vâfî, Vahdetî, Vahîd, Vasfî, Vâsıf, Vâsıf-ı Enderûnî, Vecdî, Vehbî (Sünbülzâde), Vehbî, Vesîm, Virânî, Vüsûlî, Yahyâ, Yahyâ Efendi, Yehûdâ, Yeminî, Yesârî, Yetîmî, Yûsuf Nâbî, Yûsuf Ziyâ Paşa, Zahmî, Zâtî, Zekâyî, Zekî, Zihni, Zihni-i Çermikî, Ziyâ, Ziyâyî, Zuhûrî.

⁵ Li-CenÂbî Şeyò eÖmer –úuddise sırruhu’l-HÂdi- ez-öulefÂ-yı Óaoret-i ŞaëbÂn-ı Velî medfÿn fi beldeti’l-Úasûamoni.

FÂZIL: Bu şairin kim olduğu hakkımızda kesin bir bilgimiz yok. Bektaşî şairlerin biyografilerini veren kaynaklarda Fâzıl bulunmuyor. Tuhfe-i Nâilî'ye göre edebiyatımızda bu mahlasla şiir yazmış altı şair vardır. Enderunlu Fâzıl ve bir başka XIX. yüzyıl şairi Bosnalı Fâzıl'ın divanlarında bu şiir yer almamaktadır.⁶ Bosnalı Fâzıl Paşa 12 Aralık 1882'de vefat etmiştir (Duman 2005: 8). 1878-1881 yıllarında derlendiğini tespit ettiğimiz mecmuada söz konusu şairin mahlasının yanında "rahmetullâhi 'aleyh" ibaresi yazıldığına göre büyük ihtimalle o olmaması gerekir.⁷ 1882'de henüz doğmuş olan Gümüşhaneli Ahmed Bey'i de çıkardığımızda diğer üç Fâzıl'dan biri olması mümkündür. Ancak, şairin matla beytindeki "Alevî'yim Alevî" vurgulamasına istinaden, bu üç şair hakkında Alevî veya Bektaşî olduklarına dair bir bilgi bulunmadığına göre bunlardan başka bir şair olması gerektiğini düşünüyoruz.

FEVZÎ: Şiirleri aldığımız mecmuanın derleyicisidir. Bu şair Tuhfe-i Nâilî'de tespit edilen Fevzî mahlaslı 15 şairden biri değildir. Şairle ilgili bütün bilgimiz elimizdeki mecmuanın muhtelif sayfalarında parça parça bulunan derkenar notlarından ibarettir. Buna göre kendisini "es-Seyyid" olarak niteleyen şair peygamber soyundan gelen sâdâttandır. Kastamonuludur. Adı Fevzî, künyesi İshâk-zâde'dir. Fevzî, Hacı Ahmed Şevkî'den ve Nakşibendî şeyhlerinden Şeyh Ahmed-i Siyâhî'den dersler almıştır. Bazı şairler hakkında bilgi verirken onlarla olan dostluk ve münasebetlerini de kaydeder. Bunlar dışında şairin ailesi, doğum ve ölüm tarihi gibi hususları bilmek imkânından şimdilik mahrumuz. Kastamonulu divan şairleri üzerine yapılan çalışmalar (Kılıç 2001; Yazar 2003) arasında da şairin adına rastlayamadık.

HANÎF: Şairin kim olduğunu, mecmuamızda bulunan bir diğer şiiri "Dimem ol şüh-ı cefâ-pişe baña yâr olsun / İtdiği luţfı kadar sevdiceğim var olsun" matlalı gazelini (vr. 237b) Şeyh Gâlib'in tahmis ettiğinden hareketle tespit edebildik. Divan nüshalarından birinin başlığındaki "Taḥmîs-i Ğazel-i İbrâhîm Ḥanîf Efendi sellemallâhu" ibaresinden (Okçu 1993: I/400) yola çıkarak da bu mahlası kullanan şairlerden hangisi olduğunu belirledik.

⁶ Enderunlu Fâzıl Divanı için 6 yazma nüshayı (Milli Ktp Yz A 3490, Manisa İl Halk Ktp. 2670, 5168, 5169, 5075, 5170, Ankara İl Halk Ktp. 348, 2437) ve Bosnalı Fâzıl için ise şairi Divan'ı üzerine yapılan doktora tezini (Duman 2005) taradık. Bosnalı Fâzıl Divanı'nda Arslan-Erdoğan neşrine da alınan iki Kerbelâ mersiyesi bulunmakla beraber bu şiir yer almaktadır.

⁷ Tarihler çok yakın olduğu için mecmua sahibinin 1883 veya daha ileri bir tarihte de mecmuasını tamamlamış olması ihtimaline istinaden ihtiyat payı bırakmakta fayda müşahede ediyoruz.

Tuhfe-i Nâilî’de derlenen bilgilere göre İbrahim Hanif Efendi, Divan-ı Hümayun hocalarından olup Ârif Hikmet “Baltacı zümresinden” olduğunu kaydetmektedir. Pertev Efendi’nin düştüğü tarihe binaen 1802 senesinde vefat etmiştir. Siyer-i Nebî’ye dair -üç ciltlik manzum- bir eseri vardır (Tuman 2001: 1/230).

KERİMÎ: Bu Kerîmî’nin Tuhfe-i Nâilî’de varlığı tespit edilen Kerîmî mahlaslı dört şairden hangisi olduğunu tespit edemedik. Ancak mecmuanın yazıldığı tarihlerde hayatta olmadığı, şiirinin yanındaki derkenarda bulunan dua cümlesinden anlaşılmaktadır. Bektaşî şairlere dair antolojilerde de Kerîmî mahlaslı bir şair yoktur. Bu Kerîmî, tezkirelerdeki mahlasdaşlardan biri olabileceği gibi ayrı bir şair de olabilir.

LEBÎB: Doğrudan Bektaşî şairlere dair kaynaklarda bu mahlasta bir şair bulunmamaktadır. Tuhfe-i Nâilî’de Lebîb mahlaslı 12 şair vardır. Biz bu Lebîb’in Son Asır Türk Şairleri’nde -Lütfî Tarihi’nin basılmamış bölümünden naklen- hakkında “Hânedân-ı ehl-i beyte olan şiddet-i irtibat ve muhabbeti âsârı olarak her sene muharremü’l-harâm duhûlünde beşer onar sahifelik mâtemnâmeler tanzîmini itiyad edinmişti.” ibaresi bulunan (İnal 1988: 2/870), Tophane ruznâmçecisi Mustafa Efendi’nin oğlu Mehmed Lebîb Efendi olduğu kanaatindeyiz. Nitekim Arslan-Erdoğan neşrindeki Lebîb de (ölüm tarihi olarak 1867 verildiğine göre) aynı Lebîb olmalıdır.⁸

Lebîb, 1785 yılında İstanbul’da doğmuştur. Babasının ölümü üzerine onun yerine ruznâmçeci olarak atanan Lebîb’in mücadelelerle dolu devlet memuriyeti hayatı, doğduğu yer olan İstanbul’da 1867 senesinde son bulmuştur. Eyüp’te medfundur. İrili ufaklı 10’a yakın eseri bulunan Lebîb’in mümeyyiz vasfı, bir şiir ve kültür merkezi, adeta bir mektep vazifesi gören evinde genç şairleri yetiştirip gözetmesidir.

MEYDÂNÎ: Hakkında hiçbir kaynakta bilgi bulunmayan bu şairi, yine mecmua derleyicisi İshâk-zâde Fevzî’nin şiirin yanına düştüğü bilgi notu sayesinde tanıyoruz. Söz konusu nota göre Meydânî, Fevzî’nin çağdaşı ve Kastamonuludur. Sultanu’ş-şuarâ Emrâhî’nin yetiştirmesidir. Bir gözü kördü. Çok iyi saz çalan Meydânî, Kastamonu’nun maharetli şairlerindendir. 1296 senesi Zi’l-ka’desi (Ocak 1879) itibarıyla hayattadır.⁹

⁸ Mecmuada, Lebîb’in Arslan-Erdoğan neşrinde de yer alan başka mâtemiyeleri de vardır. Neşredilmiş olduğu için onlara bu bildiride yer verilmemiştir. Bu da iki Lebîb’in aynı kişi olduğunu gösterir bir başka işarettir.

⁹ “Li-cenÂbi MeydÂni. Bu şÂeir benim zamÂnımda bulunmuşdur. SulûÂnu’ş-şuarâ ôaoret-i EmrÂôi’niñ tilmîdidir. Fi’l-aâl Üsûamonusıdır. Kendü lisÂnından bu merâiyye aod u

RİZÂ: Neccâr-zâde Şeyh Mustafâ Rızâu'd-dîn Efendi'dir. Şair hakkında başta şuarâ tezkireleri olmak üzere pek çok kaynakta ayrıntılı bilgi bulmak mümkündür. 1679'da İstanbul'da (Beşiktaş) doğmuştur. Şarkîkara-hisarlı İbrahim adlı bir mimarın oğludur. İlim tahsilinden sonra tasavvufa yönelmiş, Nakşibendi şeyhi olarak şöhret kazandığı Beşiktaş Sinan Paşa Tekkesi'nde postnişin iken 1746 senesinde vefat etmiştir (Tuman 2001: 351; Bursalı Mehmed Tahir 1333: 2/ 187; Erdem 1994: 132; Sâlim 1315: 305).

Şairin Divan'ında na'tler ayrı bir yer tutar. Mecmuamızda yer alıp burada yayımladığımız naatin de içinde bulunduğu "Yâ Resûlallah" redifli naatleri o kadar çoktur ki divan nüshalarında bu naatler kafiye sırasına göre alfabetik olarak sıralanmıştır. Burada yayımladığımız şiiri de "Mersiye-gûne Na't-i Muahammedî" başlıklı Kerbelâ şahitlerini anma konulu bir naattir.

RÛHÎ: Bu Rûhî'nin kim olduğunu tespit edemedik. Bağdatlı Rûhî'nin Divan'ında buradaki şiir yok. Şairden "merhum" diye bahsedildiğine göre Gölpınarlı'nın Alevî – Bektaşî Nefesleri'nde şiiri bulunan ve (1963: 17-18) 1898'de İzmir'de ölen Rûhî (Beybaba) ve aynı sebepten Dervîş Rûhullah da bu Rûhî olamaz. Diğer Rûhî malaslı şairlerden –ki Tuhfe-i Nâilî'de 15'ten fazla Rûhî vardır- biri olabileceği gibi başka bir olması da muhtemeldir. Şu kadar söyleyelim ki, mecmuada yer alan bu şiir gibi şairin aynı mecmuadaki diğer şiirlerinin de oldukça kuvvetli bir kalemin eseri olduğu fark edilmektedir.

SELÂMÎ: Şeyh Selâmî Mustafa Efendi. Şeyh İsmail Şerhî Efendi'nin oğludur. İzmir'de doğmuştur. Tasavvufa meyletmiş, Nakşibendilik yolunda bir müddet Nûkus'ta bulunmuş, daha sonra İstanbul'a gelerek Eyüp'te kendi adıyla anılan tekkeyi kurarak postnişin olmuştur. 1813'te vefat eden şair adı geçen tekkenin haziresine defnedilmiştir. Şairin burada neşrettiğimiz şiiri Fatîn Tezkiresi'nde örnek olarak kaydedilen şiirdir (Fatin 1271: 201; Tuman 2001: 1/444).

TİĞÎ: Asıl adı Mehmed'dir. Edirneli olan şair Edirne sarayında yetişerek buradan sipahi olarak çıkmıştır. Dergâh-ı Âlî'de müteferrikalık, ihtisap ağılığı gibi görevlerde bulunan şairin ölüm tarihi kaynaklarda 1608-1619 arasında değişmek üzere ihtilafli olarak verilmektedir. Nail Tuman 1618 tarihinin doğru olduğunu bildirir. Kemalpaşa-zâde'nin Nigârîstan adlı eserini Farsçadan Türkçeye çeviren Tîğî'nin bir de divan sahibi olduğu kaynaklarda kayıtlıdır (Tuman 2001: 1/133; Canım 1995: 252-254).

İstînbâ olunmuştur. Bir gözi aem'adır. Aelâ sâz çalar. Úasûamonu'nuñ şâ'êir-i m'âhiridir. Óay'ât'da oldu'î sene 1296 z.ú. (215a)"

VÂFÎ: Tuhfe-i Nâilî'ye göre edebiyatımızda Vâfi mahlaslı tek şair Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid'de tanıtılan Diyarbakırlı bir şairdir. Biz mecmuamızdaki Vâfi'ni, bir tacir olup 1776'da ölen bu şair olma ihtimalini uzak görüyoruz. Tamamen mahallî kaldığı anlaşılan Diyarbakırlı bir şairin şiirini Kastamonu'daki Fevzî'nin bulup mecmuasına alması pek mümkün görünmüyor. Ali Emîrî'deki şair "Vâfi Çelebi" olarak anılırken mecmuamızdaki "Vâfi-i Dâna" olarak geçmesi bu fikri kısmen teyit eder mahiyettedir. Bu şairin de Kastamonu yöresinden ve Fevzî'nin muasırı şairlerden biri olması ihtimalini öngörüyoruz.

YESÂRÎ: Divan şairleri arasında Yesârî mahlaslı bir şair yoksa da Bektaşî veya Bektaşî-meşrep iki şair bilinmektedir. Biri şiirlerini aruzla yazan ve 1971 yılında vefat eden Cemal Kandemir'dir ki (Çağlayan 1997: 420), aradaki muazzam fark bu şairin bizim Yesârî olmadığını gösteriyor. Diğeri ise Vasfî Mahir Kocatürk'ün Tekke Şiiri Antolojisi adlı eserindeki Yesârî'dir (1804-1880). Şairimizin bu Yesârî olması tarih itibarıyla mümkündür. Kocatürk, tanıttığı şairin Bektaşî şeyhi olduğunu söylemektedir ki, mecmuadaki kayıta da Yesârî'nin Bektaşî şeyhi olduğu bilgisi vardır. Ancak, Batum'da doğup hayatını Kırşehir ve Sinop'ta geçirmesi bizim Yesârî'nin başka bir şair olması ihtimalini güçlendiriyor. Çünkü bu şairin mecmuadaki bir başka şiirinin derkenarında mecmua sahibi ve şair Fevzî'nin "Bektaşî tarikati şeyhlerindedir. 1293 senesi itibarıyla hayattadır. Bu şiiri (Kastamonu) Nasrullah Camiinde mukabele ederken dinledim. Sadık dostumdu." mealindeki açıklama notu bulunmaktadır.¹⁰

V. Mahir Kocatürk'ün tanıttığı Yesârî'nin örnek şiirlerinin hepsinin hece ölçüsüyle, bizim Yesârî'nin mecmuadaki dört manzumesinin dördünün de aruzla yazılmış olması bu şairin Batumlu Yesârî değil, Kastamonulu Bektaşî şairlerden biri olması gerektiğini göstermektedir.

ZAHMÎ: Çankırlıdır. Hakkındaki bilgiler ve şiirleri Ahmet Talat (Onay)'ın Çankırı Şairleri adlı eserinde bir araya getirilmiştir (Onay 1932: 2/178). Diğer çalışmalarda burada alınan bilgiler ve şiirler tekrarlanmaktadır. Buna göre Zahmî medrese tahsili görmüş, 1863 senesinde vefat etmiştir. Hem hece, hem aruzla şiirleri vardır.

Bildirimize esas olan mecmuamızda şairin burada yayımlanan şiirinden başka üç şiiri daha mevcuttur.

¹⁰ "Li-CenÂbi YesÂri ez-meşÂyiö-i üariü-i Bektaşî ve der-vaüt-i men mevcÿdest. 1293 senesi faûir Naârullah CÂmi'sinde muüÂbele ouurken gÿş itmişdir. Muóibb-i âÂdıúm idi. Bu naëtleri lisÂnından aöð idüp işbu mecmÿëa-i nÂ-çizÂneme münderic itdim. Maêlym oluna. (212b)"

ZEKÂ'Î: Şeyh Zekâ'î Mustafa Efendi. Üsküdar'da doğmuştur. Üsküdar muhafızı mîr-i mîrândan Bursa Yenişehirli İbrahim Bey'in oğludur. Divan-ı Hümayun'a kâtip olarak girmiş, babasının ölümünden sonra memuriyeti burakarak tarik-i Şabaniye'ye salık olmuştur. Bir müddet ders almak üzere Simav'da kaldıktan sonra tekrar İstanbul'a dönmüş, bilahere Ümmî Sinan Tekkesi şeyhi olmuştur. 1812'de vefat etmiş ve aynı tekke haziresine gömülmüştür.

Şairin matbu divanı vardır. Burada yayımlanan iki mersiyesi divanında bulunmayan şiirlerindendir (Fatin 1271: 96; Mehmed Tâhir 1333: 1/84; Tuman 2001: 1/286-287).

1*

CEVÂBÎ¹¹

_. _ _ / _ . _ _ / _ . _ _ / _ . _ _

- 1 İrdi ol mâh-ı Muḥarrem tende cân ağlar bugün
Âh idüb taḥt-ı gönüilde 'âşıkân ağlar bugün
- 2 Sen niçün gâfil ṭurursuñ ey muḥibb-i ḥânedân
Ḥasretiyle hû çeküp cümle cihân ağlar bugün
- 3 Kim 'Alî evlâdıdır kılsun Yezîd'e la'neti
Şâh Hüseyin Kerbelâ'da çünkü ḳan ağlar bugün
- 4 Ṭutdı Mervân kibriyâyı eyledi şusuz şehîd
Ol sebebden zâr idüp kevn ü mekân ağlar bugün
- 5 Ey CEVÂBÎ 'âkıll irmez "lâ-fetâ" nıñ sırrına
Cedd-i pâk-i bâ-şafâ peygâm-berân ağlar bugün

* 209b-210a. Bu şiiri Sadettin Nüzhet yayımlamış olmakla beraber 3, 4 ve 5. beyitler tamamen farklı olduğu için buraya almakta fayda gördük

¹¹ Başlık: Lİ-CENÂBÎ CEVÂBÎ ʿALEYHİ RAʿOMETİ'L-BÂRİ

2*

DERVİŞ 'ÖMER¹²

— . — / — . — / — . — / — . —

- 1 Şâh Hüseyñ'îñ fūrķatine ađlayan gelsün beri
Âh vâh idüb dem-â-dem îñleyen gelsün beri
- 2 Kerbelâ-yı 'aşķ içinde cân-ıla olup ŧehîd
Cân u başı terk idüp ķanlar dōken gelsün beri
- 3 Hâķ civârında ŧehîdler menzilin bulmaķ için
'Arşı seyrân itmege cânlar viren gelsün beri
- 4 Kıtıb-ı 'âlem ŧeyh ŧa' bânîñ 'azîz erkânını
Leyle-i 'âşūrâda îhyâ iden gelsün beri
- 5 Hem Muħammed meclisinde çâr-yâr gibi gelür
Hâl-ile DERVİŞ 'ÖMER irşâd olan gelsün beri

3*

FÂZİL¹³

.. — / .. — / .. — / .. —

- 1 ŧem' [a]-i 'aşķa Hüseyn'em 'Alevî'yim 'Alevî
Rüy-ı a'dâyı yaķar âteş-i 'aşķım 'alevi
- 2 Ebr olur âhım olup teşne ŧehîdi añıcaķ
Hâsret-i âl-i Muħammed ile yanup dil evi
- 3 Ne revâ Râfiz-i ta' bîr muħibb-i âle
Hem Yezîdî olana la' net oķurken senevî
- 4 Kerbelâ'ya irişür ŧâ' iķa-i âh-i belâ
Hâmdu lillâh ki göñül ķuvvet-i Hâyder'le ķavî
- 5 Çünkü FÂZİL o zamân eyledi feryâd u figân
Ol iki ğonce-i nüŧküfte-i bâĝ-ı Nebevî

* 209a-b.

¹² Başlık: MERSİYYE-İ HÜSEYNİ

* 217b

¹³ Başlık: Lİ-CENÂBİ FÂZİL RAĞMETULLÂHİ 'ALEYH

4*

FEVZÎ¹⁴

..__ / ..__ / ..__ / ..__

- 1 Miḥnet-i pür-elem[i] s̄inede her-dem t̄utarız
Giyeriz qaraları nāle-i mātem t̄utarız
Kerbelā vaḳ' asını yāreye merhem t̄utarız
O Yezīd-i dīn d̄üşmānımızı kem t̄utarız¹⁵
La'netullāhu 'aleyh lafzını elzem t̄utarız
- 2 İtdiler şāh Hüseyme bu kadar z̄ulm ü ezā
Kesdiler gerdenini d̄üşdi zemīne ḥayfā
Ditredi bunca zamān arz u semā 'arş-ı 'alā
O Yezīd-i dīn d̄üşmānımızı kem t̄utarız
La'netullāhu 'aleyh lafzını elzem t̄utarız
- 3 Bu ḥaḳārātı hemān eylediler ehl-i fesād
Bā'ış-i fitne idi çünki o dem ibn-i ziyād
Ḳadr-i vālāsını ḥiç bilmediler ḳavm-i 'inād
O Yezīd-i dīn d̄üşmānımızı kem t̄utarız
La'netullāhu 'aleyh lafzını elzem t̄utarız
- 4 Sürelim merḳadine FEVZÎ o şāhın yüzümüz
Ağlayu ağlayu al ḳana boyansın gözümüz
Āl ü evlād-ı Resūl olsa 'aceb mi sözümüz
O Yezīd-i dīn d̄üşmānımızı kem t̄utarız
La'netullāhu 'aleyh lafzını elzem t̄utarız

* 107a-108a.

¹⁴ MERSİYYE-İ İMÂM-I KERBELÂ RADIULLÂHU 'ANH. Derkenar: Efûarul-fuûarÂ ve TûrÂb-ı AûdÂmüêş-şuêarÂ El-êArif Bi-İsôÂú-zÂde Fevzi-i Ednâ Fi 29 Muóarremüel-ÓarÂm 1297.¹⁵ Mütেকerrir mısra olan bu mısranın vezni kusurludur.

5*

FEVZÎ¹⁶

..__ / ..__ / ..__ / ..__

- 1 Ağla ey didelerim mäh-ı mükerrem geldi
Ya'nî dil-süz-ı sitem rûz-ı Muharrem geldi
- 2 Kırratü'l-ayn-ı Resûlü's-şakaleyn şâh Hüseyin
Biñ belâ ile şehîd oldığı ol dem geldi
- 3 Kerbelâ vaķ'asıdır mûcib-i hicrân [u] elem
Şanma ki derdimize şıhhat u merhem geldi
- 4 O Yezîd dîn düşmânımıza şubh u mesâ
La'netullâhi aleyh herkese elzem geldi
- 5 Nice âh eylesün FEVZÎ ciger-ğün olanıñ
Çeşme-i çeşmine çün nâle-i mâtem geldi

6*

FEVZÎ¹⁷

__ . / . __ . / . __ . / . __ .

- 1 Serdâr-ı tarîkat esedullâh 'Alî'dir
Esrâr-ı haķîkat Hâcî Bektâş-ı Velî'dir
- 2 Evlâd-ı Resûlü's-şakaleyn kurratü'l-ayneyn
Gencîne-i hikmet dürer-i lem-yzelîdir
- 3 Her hük-m-i kader 'ilm ilâhîde muķarrer
Bu vaķ'a-yı dil-süz-ı Hüseyinî ezelîdir
- 4 Ervâhına la'net çekeriz kavm-i Yezîd'in
Anlar ki o dem ehl-i fesâdın temelidir
- 5 Şâbit-ķademiz 'ahdimize FEVZÎ kavîyiz
Bu va'd-i kerîmâna delîl ķâlû belîdir

* 210b-211a

¹⁶ Başlık: MERSİYYE VE MÂTEMİYYE

* 211a-b

¹⁷ Başlık: DER-NA'T-İ EHL-İ BEYT-İ RESÛL

7*

HANİF¹⁸

- __ . / . __ . / . __ . / . __
- 1 İkrârı kavi bende-i şâh-ı şakaleyniz
 İmân[1] bütün hâdim-i fahr-ı haremeyniz
 Ol mazhar-ı mihr-i nazar-ı kurret-i ‘aynız
 Biz tâlib-i ihkāk-ı haqîkî Hasaneyniz
 Cân baş fidâ-kerde-i ‘aşk-ı Hüseyiniz
- 2 Devr-i feleke geldi yine ‘aşr-ı Muharrem
 Giysin bütün imânı olan câme-i mâtem
 Tolsun dem-i feryâd ile gam-hâne-i ‘âlem
 Biz tâlib-i ihkāk-ı haqîkî Hasaneyniz
 Cân¹⁹ baş fedâ-kerde-i hün-ı Hüseyiniz
- 3 Haqqâ ki kurulduğda o divân-ı ‘adâlet
 Bir bir kopar efgân u figân zâr-ı kıyâmet
 Ol demde sükût eyleyenin cânma la‘net
 Biz tâlib-i ihkāk-ı haqîkî Hasaneyniz
 Cân baş fedâ-kerde-i hün-ı Hüseyiniz
- 4 Virdikde Hudâ her kişiniñ haqq-ı sezâsın
 Ol dem verilir zâlîme bî-dâr-ı belâsın
 Allâh’a havale ideriz hükm-i cezâsın
 Biz tâlib-i ihkāk-ı haqîkî Hasaneyniz
 Cân²⁰ baş fedâ-kerde-i hün-ı Hüseyiniz
- 5 Hâmüş HANİFÂ yeter efgân u gam icâd
 Besdir bu kadar söz ki ola ez-dil-i nâ-şâd
 Da‘vâ o degildir kim ola kâbil-i irâd
 Biz tâlib-i ihkāk-ı haqîkî Hasaneyniz
 Cân baş fedâ-kerde-i hün-ı Hüseyiniz

* 104b-105b.

¹⁸ Başlık: Lİ-CENÂBİ HANİFÎ MUHAMMES MERŞİYE-İ İMÂM HÜSEYN VE NA‘T-İ İMÂM-İ İŞNÂ ‘AŞER¹⁹ cÂn: metinde “cÂn u”.²⁰ cÂn: metinde “cÂn u”

8*

KERİMİ²¹

— . — — / — . — — / — . — — / — . — —

- 1 Nūr-ı çeşm-i evliyāsız yā Hüseyn ü yā Hasan
Zer-i t̄ac-ı et̄kıyāsız yā Hüseyn ü yā Hasan
- 2 Maḥzen-i aḥlāk u luṭf u menba‘ -ı her mükrimāt
Ma‘ den-i cūd u ‘ aṭāsız yā Hüseyn ü yā Hasan
- 3 Mīve-i bāğ-ı nübüvvet verd-i ḥandān-ı şafā
Nūr-ı ‘ ayn-ı Muştafāsız yā Hüseyn ü yā Hasan
- 4 Ṭayyib ü ṭāhir kim ol ḥayru’n-nisānīñ faḥridir
Gevher-i ḥayru’n-nisāsız yā Hüseyn ü yā Hasan
- 5 Bir şadefden iki dürr-i bī-bahā vü hem yetīm
Nūr-ı çeşm-i “ve’ d-ḍuḥā”sız yā Hüseyn ü yā Hasan
- 6 Sızız ol ma‘ şüm u hem mazlüm u merḥüm-ı sa‘ id
Kı şehīd-i Kerbelā’sız yā Hüseyn ü yā Hasan
- 7 Çünkü dünyā sicn-i mü’min didi faḥr-i kāināt
El-vedā‘ ehl-i şafāsız yā Hüseyn ü yā Hasan
- 8 Çār çeşmiyle KERİMİ şefkatīñ eyler taleb
Rüz-ı maḥşerde ‘ aṭāsız yā Hüseyn ü yā Hasan

* 219b-220a

²¹ Başlık: Lİ-CENĀBİ KERİM ‘ ALEYHİ RAḤMETÜ’R-RAḤĪM

9*

LEBĪB²²

_ . _ _ / _ . _ _ / _ . _ _ / _ . _ _

- 1 Dāver-i mülk-i siyadettir Hüseyin-i müctebā
Zāde-i Ḥaydar ḥafīd-i ser-ver-i her dü serā
- 2 Şāh-zād-ı muḥterem efḥam-penāh-ı bendegān
Nūr-ı ‘ ayn-ı Fāṭıma ḥurşīd-i evc-i i‘ tilā
- 3 Maḳşad-ı aḳşā-yı erbāb-ı velā şāh oğlı şāh
Melce’-i bī-çāregān ‘ ālī-himem şāhib-‘ atā
- 4 Zātı maḥbūbu’l-ḳulūb eṭvārı dil-cā nāzenin
Māye-i feyz ü sa‘ ādet vāyemend-i ıştıfā
- 5 Sürme-i çeşm-i ḥaḳāyık-bīn ḥāk-i dergehi
Āsitān-ı devleti püşt ü penāh-ı evliyā
- 6 Ced-be-ced ve’l-enseb-i ‘ ālī-ḥaseb sulṭān-ı dīn
Şehriyār-ı kām-kār-ı zümre-i ehl-i ‘ abā
- 7 Ārzū-mend-i cemāli şarḳ u ğarb-ı kā’ināt
Emriniñ fermān-beri ceyš-i melek arz u semā
- 8 Yüzi aḳ alnı açıḳdır kim olur ise eger
Ḥāk-i pāy-i devlet-i şāhānesine çehre-sā
- 9 Sen LEBĪBā ağla ṭur baḥş itme in ü āndan
Ḥubb-ı fillāh bu‘ z-ı fillāh ile idüp iktifā

* 207a-b

²² Başlık: Lİ-CENĀBĪ LEBĪB-İ SER-ŞU‘ ARĀ DER-NA‘ T-İ ḤÜSEYN-İ KERBELĀ

10*

LEBİB

- · — — / — · — — / — · — — / — · — —
- 1 Ben penāh itdüm sözümden dönmezem aşlā geri
Âl ü evlād-ı cenāb-ı ḥazret-i peygām-beri
 - 2 Her teveccühde ḥuşūşā eyleyüp iḳdām-ı tām
Ḳıblegāh-ı feyz buldum ḥānedān-ı Ḥayder'i
 - 3 Ol iki sıbt-ı nebī ya' nī Ḥasan ile Ḥüseyn
Gönlümün ārayışı dü çeşmimiñ nūri ferī
 - 4 Ḳulluḳ it ' aşıḳ Ḥüseyn-i müctebāya kim odur
Her dü- ' âlem dāver-i sultān-ı bende-perveri
 - 5 Ol şehen-şāh-ı mu' azzam itmiş olsaydı merām
Ḳul iderdi kendüye Dārā ile İskender'i
 - 6 Şarḳ u ğarba yüridir fermānınıñ aḥkāmını
Öyle vālā ber-güzīn-i kā 'inātīñ çākeri
 - 7 Ḥānedānīñ dostluĝını eyleyüp vird-i zebān
Ḳāle almak istemem aşlā ' adüvv-i ebteri
 - 8 Ḥaşre dek naḳl eylesem bu Kerbelā efsānesin
Şerḥ u ta' rīf idemem ol ḳışsa-i şivengeri
 - 9 Şabr olur ḥālet midir vā hasretā vā ğurbetā
Nā-be-cā olsun telef iki cihānīñ ser-veri
 - 10 La' net olsun cānına zālīm Yezīd-i nā-be-kār
Eyledi icād ' âlemde bu olmaz işleri
 - 11 Vaḳt-i mātendir Muḥarremdir bu eṣnā-yı ğumūm
' Aşıḳān efgān u zār u āh iderler serseri
 - 12 Ḥānedāna bendelikde eyleyüp dā 'im şebāt
Yā Rab anlardan cüdā itme LEBİB-i kemteri

* 210a-b

11*

MEYDÂNÎ²³

. _ _ _ / . _ _ _ / . _ _ _ / . _ _ _

- 1 Dilâ mâh-ı Muḥarremdir bugün tecdîd-i mâtem tüt
Döküp âb-ı sirişki қаtre қаtre çeşm-i pür-nem tüt
- 2 Şehîd-i Kerbelâ ‘aşkına cân u başı terk eyle
Bir elde nîze-i ḥançer bir elde kâse-i sem tüt
- 3 Sîneñde zaḥımlar aç rûz u şeb âh u figân eyle
Dögün seng-i melâmetle miyân [u] ḳaddini ḥam tüt
- 4 Eger bir kimse evlâd-ı Resûlüñ mâtemin tütmez
Yezîd ibni Yezîd’dir şeksiz anı semm-i²⁴ Mülcem tüt
- 5 Şehîd-i Kerbelâ’nıñ ḳışşasın her kim añup ağlar
İlâhî rûz-ı maḥşerde anı luḫf it mükerrerem tüt
- 6 Eger âl-i Resûl’üñ ḥubbı muḫkem ise ḳalbiñde
Muḥaḳḳaḳ ḳadriñi bil kendüñi sen İbni Edhem tüt
- 7 Şaḳın esrârıñı fâş itme bir dem ḳavm-ı tuḡyâna
Deḥân-ı tengiñi perkit zebânıñ lâl [ü] ebkem tüt
- 8 Teşekkî eyleme renc-i ğamından zerre incinme
Cefâ vü cevriñi dostuñ dil-i mecrûḫa merhem tüt
- 9 Amân Allâh için ketm itme sâḳî teşne-dillerden
Pey-â-pey şun hemân elden bıraḳma sâġarı dem tüt
- 10 Şefâ‘ at menba‘ ı şâhım Ḥüseynî ḥubb-ı merdânı
Ḳıyâmet ḫaşre dek MEYDÂNÎ künc-i dilde maḫrem tüt

* 215a-b

²³ Başlık: MERŞİYYE Lİ-CENÂBİ MEYDÂNÎ²⁴ semm: metinde “şemer” şeklinde görünmektedir. Bu şekliyle bir anlamı yoktur. Hz. Ali’nin katili olman İbni Mülcem’in, ölümün daha kesin olması için kılıcını zehirlemesine telmihen bu kelime kullanılmış olmalıdır. Daha zayıf bir ihtimalle kelimenin “şerr” olması da makul ve mümkündür.

12*

RIZÂ²⁵

. _ _ _ / . _ _ _ / . _ _ _ / . _ _ _

- 1 Kaşındır ğurre-i mâh-ı Muḥarrem yâ Resûlallâh
Budur ser-şafḥa-i sâl-i mûkerrem yâ Resûlallâh
- 2 İştikce cefâ-yı teşnegân-ı Kerbelâ ḥâlin
Aḳar seyl-âb-ı çeşm-i ehl-i mâtem yâ Resûlallâh
- 3 Vücûd-ı nâzenîn-i Murtażâ'ya sũ'-i ḳaşd itdi
Şikest olsun dü dest-i İbni Mülcem yâ Resûlallâh
- 4 Ḥıyânet eyledi zehr-i sitemle İbni Zehrâ'ya
Yezîd-i sifle-ḥû mânend-i Erḳam yâ Resûlallâh
- 5 Ḥay(ı)flar kim fedâ-yı zehr-i ğam tiĝ-ı elem oldu
Ol iki seyyid-i şubbân-ı 'âlem yâ Resûlallâh
- 6 Söyündürdü çerâĝ-ı ḥânedân-ı âl ü evlâdı
Söyünsün şarşar-ı ḳahr ile her dem yâ Resûlallâh
- 7 Telef itdi iki gül-ĝonca-i gülzâr-ı Zehrâ'yı
Telef ḳılsın anı nâr-ı cehennem yâ Resûlallâh
- 8 RIZÂ ḥün-âbe-i ḥasret ile her demde ḳan ağlar
Budur ḥükm-i ḳader taḳdîm-i aḳdem yâ Resûlallâh

* 30a-b. Aynı şiir hiçbir farklılık olmaksızın şahsî kütüphanemizdeki (yz. Nu 34) Dîvân-ı Rızâ nüshasında da bulunmaktadır.

²⁵ Başlık: MERŞİYE GÜNE NA' T-I MUḤAMMED MUŞTAFÂ Lİ-CENÂBİ ŞEYḤ RIZÂ
ḲUDDİSE SIRRUHU

13*

RŪĤĪ²⁶

· _ _ _ / _ · _ _ / _ · _ _ / _ · _

- 1 Muĥibb-i Āl iseñ tüt mātem-i şāh-ı şehidānı
Zemine ğarĥ-ı ĥūn it çerĥe çek feryād u efgānı
- 2 Ezelden ehl-i beytiñ oynayup çevġān-ı ‘aşkıyla
Bu yolda başların tıp eyleyenler aldı meydānı
- 3 O serbāz-ı cihāniñ olmasa müştāk-ı didāri
Yüzün sürmezdi ĥāk-i rāhına mühr-i²⁷ Süleymānı
- 4 N’olur ĥāli Yezid’iñ kükreyüp şahrā-yı maĥşerde
Diye şir-i Ĥudā ferzendimiñ ĥanın dōken ĥanı
- 5 Şulayup yolların saĥkā-yı eşk-i çeşm ey RŪĤĪ
Ĥas u ĥāşākini ref ‘ eylesün çārüb-ı müjġānı

14*

SELĀMĪ²⁸

_ _ . / . _ _ . / . _ _ . / . _ _

- 1 Biz bende-i evlād-ı güzīn-i nebevīyiz
Ser-bend-i zer-i silsile-i Muştāfavīyiz
- 2 İhdā ideriz mūneye (q?) biñ cānımız olsa
Kemter ĥuluyuz şıdĥ-ı maĥabbetde ĥavīyiz
- 3 Ĥanlar dōkeriz ta‘ ziye āl-i ‘abāya
Mātem-zede-i çākeriyiz Murtażavīyiz
- 4 Keşf itmeziz aġyār olana ĥālımız ammā
Sırrıyla ciger-ĥūn ideriz ĥüznüñ eviyiz
- 5 Şad-pāre olursa tenimiz yine SELĀMĪ
Her pāresi söyler ‘Alevīyiz ‘Alevīyiz

* 219a

²⁶ Başlık: Lİ-CENĀBĪ RŪĤĪ ‘ALEYĤĪ RAĤMETĪ’L-BĀRĪ (Derkenar)²⁷ mühr-i: metinde “nehr-i”.

* 212a-b

²⁸ Başlık: DER-NA‘T-İ ĀL Ü EVLĀD-I NEBEVĪ Lİ-CENĀBĪ SELĀMĪ ĤUDDĪSE
SIRRUHU

15*

SELÂMÎ²⁹

__ ./ . __ ./ . __ ./ . __

- 1 Ednâ kûluyum fahr-i resûl-i şağaleynî
Ol nûr-ı Aḥad-ı Aḥmed-i ceddü'l-Ḥaseneynî
- 2 Cân tîğını ' uryân iderim cism-i gılâfdan
Ḳanlar şaçarım fetḥine şol Bedr-i Ḥuncyn'î
- 3 Ḥûn-âbe-i eşkimle cihân kıana boyansın
Giryân olarak derdine ol kıurratü'l-'aynî
- 4 Nûş eyler isem şâh-ı Ḥasan ' aşkına zehri
Çekmem elimi yolına baş gitse Ḥüseyn'î
- 5 Evlâd ile aşhâba selâm eyle SELÂMÎ
Şâd ola daḥı rûḥ-ı şerîfi ebeveynî

16*

TİĞİ³⁰

__ ./ . __ ./ . __ ./ . __

- 1 Demdir gözedüp ' ayn-ı ḥaḳîkatle usûli
' Aşk ile bulalım dir iseñ Ḥaḳḳ'a vusûli
Çün âl-i ' abâ yoluna giydik kıara çulı
Elden kıomazız dâmen-i evlâd-ı Betül'i
Ol seyyid-i ḥûbânî olursak n'ola kıulı
Biz âl-i muḥibbiz severiz âl-i Resûl'i
- 2 Ol ḥulkı ḥasen aḥsen-i evlâd-ı ' Alî'dir
İḥvânı arasında güzeller güzelidir
Ḥüsn iline sultân u velâyetde velîdir
Dünyânî efendisi cihân bî-bedelidir
Ol seyyid-i ḥûbânî olursak n'ola kıulı
Evlâd-ı resûlüz severiz âl-i Resûl'i

* 212a-b

²⁹ Başlık: DİĞER DER-NA' T-İ EHL-İ KÂ'İNÂT ' ALEYHİ'L-EKMELİ'T-TAḤİYYÂT Lİ-CENÂBİ SELÂMÎ ḲUDDİSE SİRRUHU

* 93b-94b.

³⁰ Başlık: MERŞİYE-İ İMÂM ḤÜSEYN Lİ-CENÂBİ TİĞİ-İ EDİRNEVİ RAḤİMALLAH

- 3 Hâk-i kâdem[i] cismimize kuḥl-i cilâdır
 Hurşîd-i ruḥı maṭla‘-ı envâr-ı Hudâ’dır
 Şâḥ-ı şecer-i Sidre gibi sebze kabâdır
 Haḳḳâ ki tarâvetde gül-i âl-i ‘abâdır
 Ol seyyid-i hûbânî olursaḳ n’ola ḳulı
 Evlâd-ı resûlüz severiz âl-i Resûl’i
- 4 Cân ile olup ḳulı sulṭân-ı sa‘îdîñ
 Yoḳ ḥadd ü ḥisâbı reh-i ‘aşḳında şehîdîñ
 Gûş eylemeyüp ta‘nını ḥussâd-ı ‘anîdîñ
 Cân u dil ile raḡmına aḡyâr-ı Yezîd’îñ
 Ol seyyid-i hûbânî olursaḳ n’ola ḳulı
 Evlâd-ı resûlüz severiz âl-i Resûl’i
- 5 TÎĠÎ görüp ol seyyid-i sâdât-ı cihâni
 Kimdir bu cihân içre aña virmeye cânı
 Erbâb-ı dile eyler ise luṭf-ı nihânı
 Hâk-i rehine biz de virüp naḳd-i revânı
 Ol seyyid-i hûbânî olursaḳ nola ḳulı
 Evlâd-ı resûlüz severiz âl-i Resûl’i

17*

VÂFÎ³¹

- · — — / — · — — / — · — — / — · — —
- 1 Şehr-i mâtemdir gözümdeñ yaş-ı pür-hûn çağlasın
 Yaş yirine didelerden eşk-i Ceyhûn çağlasın
 Şâḥ Hüseyn’in ‘aşḳ[ı] ile ḳalb-i maḥzûn ağlasın
 Ehl-i beytiñ mâ-cerâsıyla ḳaralar bağlasın
 ‘Âşîḳ-ı âl-i ‘abâlar sînesin hep dâğlasın
- 2 Haḳ te‘âlâ rahmetinden sen ba‘îd olduñ pelîd
 Âl ü evlâd-ı Resûlullâhı sen itdiñ şehîd
 Ta ḳıyâmet la‘net olsun cânıña ḥâ’in Yezîd
 Ehl-i beytiñ mâ-cerâsıyla ḳaralar bağlasın
 ‘Âşîḳ-ı âl-i ‘abâlar sînesin hep dâğlasın

* 106a-107a.

³¹ Başlık: MERSİYYE-İ İMÂM-I KARBELÂ VE CİGER-GÜŞE-İ FÂTİMATÜ’Z-ZEHRÂ
 Lİ-CENÂBİ VÂFÎ-İ DÂNÂ

- 3 Şâh Hüseyn'in cedd-i pâkidir Muhammed Muştafâ
 Atası şâh-ı velâyetdir 'Aliyyü'l-Murtazâ
 Bilmediñ mi ol zevâtı ey Yezîd-i bî-ḥayâ
 Ehl-i beytiñ mâ-cerâsıyla qaralar bağlasın
 'Âşık-ı âl-i 'abâlar sînesin hep dâğlasın
- 4 Faḥr-ı 'âlem ḥânedânına ḥıyânet eylediñ
 Ey Yezîd âl-i 'abâya çok rezâlet eylediñ
 Korkmadıñ mı ol Ḥudâ'dan sen ihânet eylediñ
 Ehl-i beytiñ mâ-cerâsıyla qaralar bağlasın
 'Âşık-ı âl-i 'abâlar sînesin hep dâğlasın
- 5 Ey şehîd-i Kerbelâ ey kurretü'l-'aynü'l-'alâ
 VÂFÎ-i bî-çâreyi itme şefâ' atden cüdâ
 Ḥaşre kaldı ba' dezîñ bu mâ-cerâ vâ ḥasretâ
 Ehl-i beytiñ mâ-cerâsıyla qaralar bağlasın
 'Âşık-ı âl-i 'abâlar sînesin hep dâğlasın

18*

YESÂRÎ³²

- · — / — · — / — · — / — · —
- 1 'Ayn-ı cām ol ümmet-i zât-ı şerîfi Muştafâ
 Hep bu mâh feryâd ider heft zemîn³³ fevka's-semâ
 Lerze düşsün şöyle giryân eyle kim cânında tâ
 Ağlamağdan gözleriñ kana boyansun bî-riyâ
 Çün bu mâtemde şehîd oldu şusuz ibni şehâ
 Nür-ı 'ayn-ı Muştafâ şâh-ı Hüseyn-i Kerbelâ
- 2 Gör ne mâtemde ḳodı heft ü zemîn ü âsumân
 Okuyalum la' neti ḳavm-i Yezîd'e her zamân
 Tıg-ı a' dâdan şehîd oldu bu gün mîr-i mirân
 Kana döndür göz yaşıñ ağla gürûh-ı nâciyân
 Çün bu mâtemde şehîd oldu şusuz ibni şehâ
 Nür-ı 'ayn-ı Muştafâ ibn-i 'Aliyyü'l-murtazâ

* 87b-88b.

³² Başlık: LÎ-CENÂBÎ YESÂRÎ DER VAŞF-I İMÂMEYN

³³ Mısrada vezin kusurludur. Aynı ibare aşağıdaki bende "heft ü zemîn" şeklinde yazılmıştır. Bu surette vezin düzelmekte fakat anlam kaybolmaktadır.

- 3 Zü'l-fiķārından Yezîd kıaddin geçür Düldül-süvâr
Virme bir lahza amân eyle gürühin tărümâr
Vâcib oldu okumaķ la' net Yezîd'e şad hezâr
Mâh u ħurşîd seb' a-i seyyâr ile feryâd ü zâr
Çün bu mâtemde şehîd oldu şusuz ibni şehâ
Nür-ı ' ayn-ı Muştafâ şâh-ı Ħüseyn-i Kerbelâ
- 4 Çäk çäk ile girîbânîñ YESÂRÎ derd-mend
Oda yandır cism-i ' uryânîñ Yesârî derd-mend
Râhına eyle fedâ cânîñ Yesârî derd-mend
Sen de boyandır tîĝa kıanıñ Yesârî derd-mend
Çün bu mâtemde şehîd oldu şusuz ibni şehâ
Nür-ı ' ayn-ı Muştafâ şâh-ı Ħüseyn-i Kerbelâ

19*

ZAHMÎ³⁴

__ . __ / __ . __ / __ . __ / __ . __

- 1 ' Andelîb-i dil bu gülşen-i ' ışķ içre ebkemdir yine³⁵
Kıpladı kıbr ü mezellet deħri mübhemdir yine
Âteş-i fırķat hemân her lahza hem-demdir yine
Şâh Ħüseyn-i Kerbelâ'nîñ vaşfi elzemdir yine
Bilmesi elzem olan şehri Muħarremdir yine
Aĝla ey çeşm-i Şehîd[i]³⁶ mâh-ı mâtemdir yine
- 2 Dâmına düşdi Yezîd'in dü cihân bülbülleri
Ħallolur mı ħaşre dek ' aşıklarıñ müşkilleri
Ol sebep şoldı nihâyetde beķânîñ gülleri
Ser çeker âfâķa feryâd u figân ĝulgulleri
Bilmesi elzem olan şehri Muħarremdir yine
Aĝla ey çeşm-i Şehîdî mâh-ı mâtemdir yine

* 90a-90b.

³⁴ Başlık: MERŞİYE-İ İMÂM KERBELÂ İBN-İ 'ALİYYÜ'L-MURTAZÂ Lİ-CENÂBİ
ZAHMÎ-İ DÂNÂ KÜDDİSE SİRRUHU'L-MEVLÂ

³⁵ Mısranın vezni kusurludur.

³⁶ Şehid[i]: metinde "şehid". Mütেকerrir olan bu mısra, ilk ve 3. bendlerde "şehid", 2 ve 4. mısralarda "Şehidi" olarak yazılmıştır.

- 3 Cān u başı baḡş iden meydāna gelsün eṣ-ṣalā
 Bende-i ṣāh-ı cihān ibn-i ‘Aliyyü’l-murtażā
 Levh-i taḡdīr-i ezelde böyledir emr-i Ḥūdā
 İṣbu māh içre ṣehīd oldı Ḥüseyn-i Kerbelā
 Bilmesi elzem olan ṣehr-i Muḡarremdir yine
 Ağla ey çeṣm-i Ṣehīd[ī] māh-ı mātendir yine
- 4 Vāḡıf-ı esrār olan bu demde ḡara baḡladı
 Āteṣ-i hicrān ile ZAḤMĪ derūnı daḡladı
 İns ü cin gökde melek fi’l-cümle insān ağladı
 ‘Āṣıḡ-ı ṣādıḡlarıñ seyl-i siriṣki çaḡladı
 Bilmesi elzem olan ṣehr-i Muḡarremdir yine
 Ağla ey çeṣm-i Ṣehīdī māh-ı mātendir yine

20*

ZEKĀ’İ³⁷

- . _ _ _ / . _ _ _ / . _ _ _ / . _ _ _
- 1 Ṣehīd-i Kerbelā’ nıñ mātemi tā rüz-ı maḡşerdir
 Dem-i āl-i ‘abāyı sanma her ḡana ber-ā-berdir
 Anıñ bir ḡaṡresi ḡurṣīd-i ‘ālem-süz-ı enverdr
 Ḳızıl rengiyle ṣol dem Kerbelā arzı muṣavverdir
 Döşenmiş ḡākine ḡūn-ı ṣehīdān sürḡ pisterdir
- 2 Olunca ṣāh-ı ‘ālem Kerbelā ḡākiñde efkende
 Açıldı ser-te-ser yetmiş cerāḡat ḡül gibi tende
 Resūl’üñ öpdüḡi bir berḡ tururken ṡavḡ-ı gerdende
 Aḡıtdın ḡanını maḡlūmuñ ey gerdūn-ı dūn sen de
 Bu cārī ḡıldıḡıñ dem dem deḡil yāḡūt-ı aḡmerdir
- 3 Muḡarrem’dır siyeh-pūṣ oldı ‘uṣṣākıñ nedir ḡāli
 Felek tecdīd ider mātemle her yıl māh ile sāli
 Deḡil ins ü melek bi’l-cümle ḡalḡıñ münkesir bāli
 Ṣehāb u ebr ile dūd-ı siyehden olamaz ḡālī
 Nedāmetden sipihr-i zālimiñ ḡāli mükedderdir

* 108a-109a.

³⁷ Başlık: MERSİYE-İ ṢĀH-I ṢEHĪDĀN Lİ-CENĀBĪ ZEKĀ’Ī RAḤMETULLĀH

- 4 Der-i ihsânîñ ey nūr-ı ilahi melce'-i ümmet
 Hılâfet zâtıñna maḥşuş iken bî-reyb ü bî-minnet
 Saña zulm eyleyenler dü-cihânda bulmasın rahmet
 Türâb-ı âsitânîñdir şehâ sermâye-yi devlet
 Şefâ' at-kânı ceddiñ vâlidüñ sâķi-i kevşerdir
- 5 Ğarib ü bî-kese dâ'im idersin luḫ u ihsânı
 N'olur bilmem bu 'âşî mücrimiñ ḫâl-i perişânı
 Şarâb-ı kevşere ḫandır taḫassürde ḫoma anı
 Ulaşdır ceddine rüz-ı cezâda ey kerem kânı
 ZEKÂ'Î bendegân-ı dergehiñde 'abd-ı kemterdir

21*

ZEKÂ'Î³⁸

_ . _ _ / _ . _ _ / _ . _ _ / _ . _ _

- 1 Ey sipihr-i bî-vefâ n'itdiñ o mâh-ı enveri
 Dü cihânîñ reh-nümâsı evliyâlar reh-beri
- 2 Ḳurratü'l-ayn-ı resûlullâh(ı) şaldıñ ğurbete
 Kerbelâ ḫâkinde 'uryân eylediñ ol ser-veri
- 3 Sen murâd-ı ehl-i beyt üzre dönerdiñ ey felek
 Olmadıñ şâbit-ḫadem beyhüde döndüñ serseri
- 4 Ḥayf ol maḫlûma kim nūr-ı cemâlinden anuñ
 Rüşen idi çün çerâĝ-ı ḫâne-i peyĝam-beri
- 5 Yüz sürüp geldi ZEKÂ'YÎ âsitânîñ ḫâkine
 Bende-i âl-i 'abânîñ çâkeriniñ çâkeri

* 207b-208a

³⁸ Başlık: MERSİYYE Lİ-CENÂBİ ŞEYḤ ZEKÂ'YÎ ḲUDDİSE SIRRUHU'L-HÜDÂ

V. BÖLÜM / PART V

EDEBİYAT-V / LITERATURE-V

Editör Ali YILMAZ

İSLÂM TARİHİNDE MATEM/YAS KÜLTÜRÜ VE KERBELÂ

Eyup Baş

Mâtem (me'tem) kelimesi Arapça'da "sevince veya kedere yol açan bir olay dolayısıyla bir araya gelmiş erkek ve kadınlar topluluğu" anlamına gelmektedir. Ancak bu kelime zamanla büyük felaketlerden, özellikle sevilen bir kimsenin kaybedilmesinden duyulan derin acı ve yası ifade eder olmuştur.¹

Bunun şiddeti, kaybedilen şeye verilen öneme ve duyulan sevgiye göre farklılıklar gösterir. İnsanlık tarihi boyunca söz konusu durumun farklı kültürlerde farklı tezahürleri olmakla birlikte, tabiri caiz ise matem/yas olgusu teorik olarak hep aynı kalmıştır.

İslâmiyet'ten önce Araplarda matem kutsal bir görev olarak telakki edilen sosyal bir eylemdi. Üst-baş parçalama, saç kesme, vücuda çamur sürme, başa toprak atma, elbiseyi ters giyme, siyah veya beyaz giyinme, kişinin kendini dövmesi söz konusu eylemin içeriğini teşkil ediyordu. Araplar bazen bir yıl kadar süren matem müddetince yas elbisesi giyer, ölünün kabri üzerinde kurban keserlerdi.

Bu uygulama ölenin yiğitlik ve büyüklüğüne göre her yıl tekrarlanırdı. Matem uygulamalarından biri de ağıt yakma idi. Özellikle soylular ve zenginler, yakınlarından ölen kişiler hakkında övgüler düzen kadın ağıtçılar (nâiha, nevvâha) kiralarlardı.²

Kur'ân-ı Kerim'de Arapların matem uygulamalarına doğrudan bir atıf yer almamakla birlikte doğum ve yaşam gibi ölümün de tabii karşılanarak takdire rıza gösterilmesi ve ölüm hadisesinden ders çıkarılması gerektiği bilincini geliştirmeyi hedefleyen pek çok âyet bulunmaktadır.³ Hadislerde Cahiliye döneminin uzun süreli ve abartılı matem şekilleri ve bu sırada gösterilen taşkınlıklardan örnekler zikredilerek bunların İslâm ile

¹ Bkz. Ömer Faruk Harman, "Matem", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 127.

² Mustafa Çağrı, "Matem (Câhiliye Döneminde ve İslâm'da Matem)", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 128.

³ Örneğin Hz. Yâkub'un, oğlu Yûsuf'un öldüğü yolundaki haber üzerine üzüntüden ve ağlamaktan gözlerini kaybetmesine ve acı çekmesine rağmen kendi kendine "sabr-ı cemil" telkin ettiği, kederini içine gömdüğü, "Ben gam ve kederimi ancak Allah'a arz ediyorum" dediği bildirilerek bir yandan ilâhî takdire rıza göstermenin gerekliliği, bir yandan da matem meşruiyeti, mahiyeti ve ölçüsü konularında bir örnek ortaya konmuştur. (Yûsuf Sûresi: 18, 83-87, 96)

bağdaşmadığı belirtilmiş, felaketler karşısında mümkün olduğunca sabırlı ve metanetli davranmak gerektiği telkin edilmiştir.⁴

Sunacağımız tebliğde yukarıda aktarılan ön bilgilere ek olarak, başta Hz. Peygamber'in vefatı olmak üzere dört halifenin ve ileri gelen sahabelerin vefatlarıyla ortaya çıkan üzüntü ortamlarının kaynaklara nasıl yansıdığı incelenecek, özellikle halifelik için mücadele veren Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyr'in öldürülmelerinin yankıları değerlendirilecektir. Bunlardan özellikle Kerbelâ merkezli olarak yüzyıllardır devam etmekte olan matem/yas uygulamalarının Emevîler ve Abbasîler dönemlerindeki içerikleri üzerinde durulacak, konu Arap, İran ve Türk kültüründe matem/yas olgusunun tezahürleri ekseninde tartışılacaktır.

Tarih boyunca toplumlar, içlerinden çıkan önemli insanların doğum veya ölüm günlerine özel bir değer atfetmişlerdir. İslâm tarihi boyunca Müslüman toplumları en çok ilgilendiren kişi şüphesiz Hz. Peygamber'dir. Bilindiği üzere Hz. Peygamber'in sağlığında onun doğum yıl dönümü kutlanmadığı gibi Hulefâ-i Râşidîn dönemiyle Emevî ve Abbâsî devirlerinde de mevlidle, yani doğum yıl dönümü ile ilgili bir uygulamaya rastlanmamaktadır. Esasen ilk iki halife zamanında fetih hareketleriyle uğraşılması, son iki halife döneminde iç karışıklıkların hüküm sürmesi ve Emevî ile Abbâsî yönetimlerinde de Resûlullah soyuna destek anlamına gelecek olması sebebiyle böyle bir kutlamaya şartlar uygun olmamıştır. Mısır'da Şiî Fatimî Devleti kurulunca, soyundan geldiklerini söyledikleri Hz. Peygamber'in doğum yıl dönümü Muiz-Lidînillah döneminden (972-975) itibaren resmen kutlanmaya başlamıştır.⁵ Bu merasimler genel kanaate göre Fatimîlerin Hz. Peygamber'e olan sevgilerinin yanı sıra halk nezdinde siyasi meşruiyet kazanmak amacıyla icra edilmiştir.⁶

⁴ - "Ölü, ehlinin, kendisi üzerine ağlaması sebebiyle azab görür", Buhârî, Cenâiz 33; Müslim, Cenâiz 22, (928); Nesâî, Cenâiz 15, (4, 18, 19).

- "(Izdirab ve matemî sebebiyle) yanaklarını yolan, üst başını yırt(ıp dövün)en, cahiliye duasıyla dua eden bizden değildir." , Buhârî, Cenâiz 36, 39, 40, Menâkıb 8; Müslim, İman 165, (103); Tirmizî, Cenâiz 22, (999); Nesâî, Cenâiz 19, (4, 20).

- Hz. Câbir İbn Abdillâh anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), Abdurrahman İbn Avf'ın elinden tuttu, oğlu İbrahim'e gittiler. Aleyhissalâtu vesselâm oğlunu can çekişir vaziyette buldu. Kucağına aldı ve ağladı. Abdurrahman: "Ağlıyor musun? Ağlamaktan bizi sen men etmedin mi?" dedi. Aleyhissalâtu vesselâm: "Hayır (ağlamaktan değil), iki ahmak, fâcir sestem yasakladım: Musîbet sırasındaki ses; yüzleri tırmalamak, cepleri yırtmak ve şeytan mâtemi.", Tirmizî, Cenâiz 25, (1005).

⁵ Bkz. Ahmet Özel, "Mevlid", Ankara 2004, *DİA*, XXIX, 475.

⁶ Söz konusu gelişmeler mevlide dair bir yazım geleneğini doğurduğu gibi (Örneğin, Ka'b b. Zühayr'ın *Kasidetü'l-bürde'si*, Bûsirî'nin *el-Kevâkibü'd-dürriyye fi mehdi hayri'l-berriyye* ve *el-Kasidetü'l-hemziyye'si*, Şemseddin İbnü'l-Cezerî'nin *Mevlidü'n-nebî*, Cafer b. Hasan el-Berzencî'nin *el-İkdü'l-cevher'i* ve Süleyman Çelebi'nin *Vesiletü'n-necât'i*) mevlidin dini

Hız. Peygamber'in vefatını konumuz açısından ele aldığımızda görmekteyiz ki, Müslümanlar peygamberlerini kaybetmekle derin bir üzüntüye, yasa girmişler; ancak bu üzüntüleri onunla ilgili olarak her yıl hatırlanması gereken bir "vefat yıldönümü"ne dönüşmemiştir. Söz konusu durum, Müslümanların birer insan olan peygamberlerin de ölümlü olduklarını ortaya koyan peygamberlik müessesesinin anlamını üst düzeyde kavradıklarını yansıtabileceği gibi,⁷ onun doğumunun ortaya çıkardığı etkileri ve daha sonra da peygamberlikle görevlendirilişini unutulmaz bir olgu olarak zihinlerine kaydettiklerini göstermektedir.

Hız. Peygamber'den sonra Müslüman toplumları en çok ilgilendiren kişiler ise doğal olarak İslam toplumlarının yönetimini onun adına eline alan halifeler olmuşlardır. Bunlardan Hız. Ebû Bekr ile ilgili olarak ne doğumu ne de ölümü ile ilgili olarak bir kutlama/anma merasimi yapıldığına rastlıyoruz. Onun eceliyle vefat etmesi bunda etkili olmuştur denilebilir. Ancak diğer üç halifenin –doğumlarıyla ilgili herhangi bir kutlama yapıldığı bilinmemekle birlikte- birer suikast neticesinde ölmelerine rağmen bunların ölümleri ile ilgili olarak da bir matem/yas/anma merasimi yapıldığına rastlamıyoruz. Oysa söz konusu üç halife ilk dönem İslam toplumu için son derece önemli şahsiyetlerdir.

Yukarıda özetle değindiğimiz tarihi gerçekleri tebliğ konumuzun merkezine aldığımızda, İslam tarihinde siyasal ve kitlesel matem/yas olgusunun neden Hız. Hüseyin ile başladığı konusu bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü İslam tarihinde ilk katledilen Hız. Hüseyin değildir. Hız. Hüseyin sıradan biri değildir. Ancak önceki halifeler de sıradan insanlar değildirler. Onların öldürülmelerini kim, hangi gerekçelerle ve delillerle, ne kadar masumane izah edebilir? Acaba onların öldürülmeleri ile ilgili kaynakların verdikleri bilgiler doğru mudur? Ya da bir insanın işaret edilen görünürdeki katili, onun gerçek katili midir? Bütün bu sorular, mevcut kaynaklarda öne sürülen sebepler ve sonuçlarıyla anlatılmak zorunda gibidir.⁸

hükümden ve mevlid kutlamalarından bahseden müstakil eserlerin (Örneğin İbn Dihye el-Kelbî'nin *et-Tenvîr fi mevlidi's-sirâci'l-münîr*'i, Tâceddin Ömer b. Ali el-Fâkihânî'nin *el-Mevrid fi'l-keâm alâ ameli'l-mevlid*'i, Suyûtî'nin *Hüsni'l-maksid fâ ameli'l-mevlid*'i) kaleme alınmasına yol açmıştır.

⁷ Ölümünü müteakip ortaya çıkan üzüntülü ortamla ilgili olarak kaynaklarımızın aktardığı tartışma buna işaret etmektedir. Bkz. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebevîyye*, nşr. Mustafa es-Sekkâ vd., Kahire 1955, II, 655-656.

⁸ Örneğin Hız. Ali'nin öldürülmesini müstakil bir makale ile elen Mehmet Ali KAPAR'ın, rivayetleri inceledikten sonra ortaya koyduğu sonuç şu şekildedir: "Hız. Ali'nin ve diğer iki liderin öldürülmesine dair şu gerçekler ortaya çıkmaktadır:

Diğer iki halifeyi bir kenara bıraksak bile, Hz. Hüseyin'in babası Hz. Ali de öldürülmüştür. Şiilikte eğer olacaksa bir matem/yas merasim alışkanlığı Hz. Ali için olmalıdır. Dolayısıyla bu noktada meselenin Emevîler dönemi muhalefet cepheleri çerçevesinde ve siyaset ekseninde değerlendirilmesi gerekiyor kanaatindeyiz. Bilindiği üzere Emevîler dönemi muhalefet cepheleri, Ümeyyeoğullarından olmayan Araplar, Mevâlî, Zimmîler ve Köleler olmak üzere dört ana koldan oluşmaktaydı. Bu noktada muhalif cephelerden biri kabul edilen Şia'nın Nevbahtî (ö.992) ve Kummî (ö.913) başta olmak üzere bütün Şiî müelliflerce Hz. Peygamber zamanından başlatılma çabası bir tarafa, Hasan Onat'ın Emevîler Devri Şiî Hareketleri ve Günümüz Şiîliği adlı eserinde belirttiği üzere⁹ Hz. Ali'nin ölümünden bir asır geçtikten sonra başladığına ilişkin deliller oldukça kuvvetlidir.

Bu arada Şia'yı Hz. Peygamber dönemine kadar götüren müelliflerin (Nevbahtî, Kummî, el-Berkî, Nâşî el-Ekber) veya İbn Nedim gibi Cemal olayına dayandıranların verdikleri bilgi çerçevesinde, Kerbelâ'ya kadar Hz. Hüseyin önderliğinde Hz. Ali'yi her yıl anmak uğruna merasim yapıp yapılmadığı, böyle bir geleneğin oluşup oluşmadığı belli değildir. Bu konuda net bilgilerin olmayışı, bunun oluşmadığı anlamına gelmez. Ancak sistemli kitlesel bir hareket olmadığı söylenebilir.

1- Üç kafadar Haricî, Hz. Ali'nin Nehrevân'da Haricî liderlerin öldürülmesinden dolayı, onların ölümünden sonra yaşamının bir değeri olmadığı için, bu fiile girişmişlerdir. (Taberî, *Târîh*, V, 143; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 137)

2- Haricîlere göre Hz. Ali, Muaviye ve Amr, ümmeti delâlete götüren liderlerdir. Ümmeti delâletten kurtarmak için bunların öldürülmesi gerekir.

3- Kûfe'ye gelen İbn Mülcem, daha önce Nehrevân'da yakınları öldürülen Katâm adındaki kadınla görüşür, ondan hoşlanarak evlilik teklif eder. Kadının birtakım şartlar yanında; "Hz. Ali'nin de öldürülmesini" ıleri sürmesi ve İbn Mülcem'e ayrıca Kûfe'den yardımcı bulması, kadının intikâm hırsıyla İbn Mülcem'i tahrik etmiş olması, bu suikastın işlenmesine sebep olmuştur. (Taberî, *Târîh*, V, 144; Carl Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, I, 164)

4- Hz. Ali'nin öldürülmesi, İbn Mülcem tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak İbn Mülcem, Muaviye tarafından tutulan kiralık bir kâtil değildir. (Welhausen aksini iddia etmektedir. Bkz. *Arap Devleti ve Sükûtu*, 49)

Netice olarak; Abdurrahman İbn Mülcem, Hz. Ali'nin ümmet içinde fitne unsuru olduğu kanaatine vararak, ümmetin selâmeti, Nehrevân'da öldürülen taraftarlarının intikâmını almak düşüncesi, Hz. Ali'nin öldürülmesi görevini üstlenmesine sebep olmuştur. Ayrıca kendisinin Kûfeli olması, Kûfe'deki Katâm isimli kadının İbn Mülcem'i tahrik ederek yardım etmesi, bu fiilin neticeye ulaşmasını sağlamıştır. Nitekim Hz. Hasan, halifelîği Muaviye'ye teslim ederek, hilafetten çekildiği zaman Kûfelilere yaptığı konuşmada; babasının ölümünden onları sorumlu tutmuştur. (Taberî, *Târîh*, V, 165) Çünkü hem İbn Mülcem ve hem Katâm Kûfeli olup, Irak halkındandır." Bkz. "Hz. Ali'nin Öldürülmesi ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi" *S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.3, Konya 1994, s. 341-345.

⁹ Bkz. Hasan Onat, *Emevîler Devri Şiî Hareketleri ve Günümüz Şiîliği*, Ankara 1993, 13-15, 188.

Kerbela olayının (10 Muharrem 61/10 Ekim 680) cereyanı öncesi ve sırasında “Şia” tabir ve anlayışının istilahî bir hüviyet kazanmamış olduğunu dikkate alarak, ilk matem temayülünün somut olarak Tevvâbûn hareketiyle başlatıldığını görmekteyiz.

Bu hareketin Yezid b. Muaviye'nin ölümüne kadar (10 Kasım 683) gizli bir şekilde devam etmiş olduğu anlaşılmaktadır. 19 Kasım 684 tarihi olarak belirlenen Kerbelâ'ya ilk gidiş ve bu tarihte yapılan uygulamalar, Kerbelâ odaklı matem kültürünün daha sonraki içerik ve formatını belirlemiş gözükmektedir.

Söz konusu matem/yas formatının buraya kadar anlattığımız bilgiler dikkate alındığında İslam tarihinde bir örneği daha yoktur. Üstelik bu merasimlerin içeriğinin tebliğimizin başlarında sunduğumuz âyetler ve Hz. Peygamber'in tavsiyeleriyle hiç de örtüşmediğini görmekteyiz. Böylesi bir matem/yas kültürünün oluşması salt İslâmî bilgi ve öğretilerle izah edilecek şekilde değildir. Gelişmeler farklı etkilerin olabileceğini göstermiştir.

1. Arapların cahiliye döneminden bırakmadıkları matem alışkanlıkları,

2. Güney Arabistan'dan bazı kabilelerin, aşırı yüceltmeci tavırlarıyla Tevvâbûn hareketinde yer almaları¹⁰,

3. Muhtar es-Sakafi'nin kendi kişisel intikamına “Ehl-i Beyt'in kanını talep” kılıfını kullanması.¹¹

Bütün bunlarla birlikte, söz konusu uygunsuzluklara Muaviye'nin başlattığı Ali'yi ve taraftarlarını kötüleme kampanyasının, Emevî iktidarına yönelik muhalefetin Hâşimî kanadının bilincini sürekli olarak canlı tutmasının bir tezahürü olarak bakmak mümkünse de, Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden sonra söz konusu muhalefetin sadece Hâşimîler aracılığıyla devam etmeyip, değişik kabileler hatta İranlılar gibi farklı ırktan toplulukların da katılımlarının bir yansıması olarak bakmak mümkündür denilebilir.

Bu durum elbette ki sadece merasimlerin içeriği açısından önemli değildir. Burada önemli olan, konunun Emevî iktidarına muhalif olan çok farklı kitleleri birleştirme noktasında bir araç olarak kullanılmasıdır.

¹⁰ Bkz. Hasan Onat, *Emevîler Devri Şii Hareketleri*, 91.

¹¹ Bkz. Hasan Onat, *Emevîler Devri Şii Hareketleri*, 93, 104; Fatih Erkoçoğlu, *Abdûlmelik b. Mervân ve Dönemi (65-86/685-705)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, 123.

Matem Kültürünün Yazılı Geleneği: Maktel-İ Hüseyin'ler

“Maktel” kelimesi Arapça ism-i zaman ve mekan olup, bir kişinin öldürüldüğü yer veya onun öldürülme zamanı demektir. İlk dönem Arap kaynaklarında, Hz. Peygamber dönemi ve sonrası zamanlarda, savaşlar veya bazı olaylar sonucunda meydana gelen ölümler, “maktel” kelimesi ile anlatılmıştır. Zamanla bu kelime terimleşerek, eserlerde öldürülme olaylarının anlatıldığı kısımlara başlık olmuştur. Bir süre sonra ise, bu isimde (Maktel/ Makâtil) müstakil eserler yazılmaya başlanmıştır. Bu isimde eser yazma geleneği Araplarda ortaya çıkmış, bu tür eserlerde tarihî olayları anlatmanın yanında edebî bir gayret de göze çarpar olmuştur. Yani, anlatılanların gerçek olaylara uygunluğu, zamanla temel kaygı olmaktan çıkmıştır.¹²

Kerbela olayından sonra, Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden bahseden müstakil eserlere ise, Araplar çoğunlukla “Maktelü'l-Huseyn” adını vermişlerdir. Bu konuda Arap, İran ve Türk edebiyatında çok sayıda eser yazılmıştır. Bu eserlerde diğer konularda yazılan makteller gibi, kısa sürede edebî bir kaygı kendini göstermeye başlamıştır.¹³

Buna, Kerbelâ olayının insanların tasavvurlarında sürekli canlı kalması veya canlı tutulmak istenmesi nedeniyle, eserlerde duygusal vurgulara fazlaca yer verilmesinin sebep olduğu düşünülebilir. Sonuçta, bu eserlerde tarihî gerçekliğe uymayan olaylar da anlatılmaya başlanmıştır.¹⁴

Arap edebiyatında, konuyla ilgili bilinen ilk şiir Ebü'l-Esved ed-Düeli'ye ait bir gazeldir. Maktel-i Hüseyin'lerin ilk kez ortaya çıktığı Arap dilinde bu konuda “Maktelü'l-Huseyn” adıyla eser yazanlardan bazıları ise şunlardır: Esbag b. Nubâte (100/719'dan sonra), Câbir b. Yezîd el-Cüfî (128/746), Ebû Mihnef Lût b. Yahyâ (157/774), Hişam b. Muhammed el-Kelbî (204/819), Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî (207/822), Nasr b. Muzâhim el-Minkarî (212/827), Ma'mer b. Müsennâ (213/828), Ebu'l-Hasan Medâinî (228/843), Muhammed b. Zekeriyya el-Gallâbî (298/911), Ebu'l-Ferec İsfahânî (356/967), Ebû İshâk İsfereyînî (418/1027).¹⁵

¹² Geniş bilgi için bkz. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, “Maktel”, İstanbul 1986, VI, 126; Şeyma Güngör, “Maktel”, *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 455.

¹³ Örneğin, ilk Maktel-i Hüseyin olarak kabul edilen Ebû Mihnef'in eserinde bile bol miktarda şiire yer verilmiştir. Bkz. Ebû Mihnef, *Maktelü'l-Huseyn*, Bağdat, 1977.

¹⁴ Geniş bilgi için bkz. Şeyma Güngör, “Maktel-i Hüseyin”, *DİA*, Ankara, 2003, XXVII, 456.

¹⁵ Bu konudaki bazı Arapça eserler için bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, *Keşf-el-Zunun Zeyli*, MEB Yay., İstanbul, 1947, II, 540; Güngör, “Maktel-i Hüseyin”, XXVII, 456; Ertuğrul Ertekin, “Arapça, Farsça ve Türkçe Maktel-i Hüseyin'ler”, *Aşinâ*, VIII/ 23-24 (Kıs-İlkbahar 2006), 82-84.

Bunların içinde en etkili olanı, Ebû Mihnef'in eseridir. Zaten birçok tarih kitabında, Kerbelâ olayıyla ilgili bilgiler Ebû Mihnef kaynak gösterilerek anlatılmıştır. Bu da onun eserinin hem değerini hem de etkilerini gösterir. Ebu Mihnef'in eseri, Maktel-i Hüseyin'lerin kısım kısım ayrılarak (on veya daha fazla sayıdan meydana gelen meclisler şeklinde) yazılmasını gelenek hâline getirmek suretiyle, sonraki eserleri şekil yönünden oldukça etkilemiştir.

Fars edebiyatında konuyla ilgili ilk örnekler daha çok manzum ürünlerle ortaya çıkmıştır. İran'da Şîî mezhebinin yaygınlık kazanmasından sonra Kerbelâ hadisesine verilen önem artmış ve düzenlenen yas törenlerinde mersiye okuma geleneğine bağlı olarak bir çok şiir yazılmıştır. İlk örnekleri XII. Yüzyılda görülen bu şiirler arasında Cemâleddin Abdürrezzâk İsfahânî'nin "Lağzâb" adlı kasidesi zikredilebilir.¹⁶ İran edebiyatının özellikle Kaçarlar döneminde (1796-1925) Hz. Hüseyin için yazılan mersiyeler çok revaç bulmuştur. Nâsiredin Şah zamanında mersiye yazma en yüksek noktasına ulaşmıştır. Çünkü şahın taziye meclisi düzenlemesine pek fazla alakası vardır. Mirzâ Nasrullah Şihâb-ı İsfahâhî şahın emriyle mersiye yazan şairlerden biridir.¹⁷

Farsça yazılan Maktel-i Hüseyin türü eserler içinde en meşhur olanı, Hüseyin Vâiz Kâşifi (ö.910/1504) tarafından 908/1502'de yazılan Ravzatü'ş-Şühedâ adlı eserdir. Bu eserden önce yazılan, dolayısıyla bu esere kaynak olabilecek, aynı türdeki eserlerden bazıları ise şunlardır: Ebu'l-Mefâhir Râzî, Maktelü'ş-Şühedâ; Mevlâna Hasan Sebzvârî, Mesâbihü'l-Kulûb; Hidâyetullah el-Kazvinî, Maktel-i Ebû Abdillâh. Daha sonra yazılan maktellerin çoğunda ise Kâşifi'nin eseri örnek alınmıştır. Ravzatü'ş-Şühedâ'da olduğu gibi zamanla maktellerde Hz. Hüseyin'in şehâdetinden duyulan acı ve matemi ifade etmenin yanında, Hz. Hüseyin'in ümmetin günahlarına şefaathçi olacağı, Hz. Hüseyin'i sevenlerin ve onun için ağlayanların cennette mutlu olacağı düşüncesi işlenmiş ve maktellere ravzatü'ş-şühedâ, hadîkatü's-suadâ, saâdetnâme gibi isimler verilmiştir.¹⁸

Türk dilinde kaleme alındığı bilinen ilk Maktel-i Hüseyin türü eser ise, 763/1362 tarihlidir. Eserde "Maktel-i Hüseyin" ibaresine hiç rastlanmasa da eserin adı Maktel-i Hüseyin olarak kabul edilir. Daha sonra da Yahya b.

¹⁶ Rıza Kurtuluş, "Kerbela", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 273.

¹⁷ Bkz. Bânu Nusret Tecrübekâr, *İran Edebiyatında Şiir Kaçarlar Dönemi*, çev. Mehmet Kanar, İstanbul 1995, 149, 151.

¹⁸ Bu eserler hakkında bilgi ve diğer Farsça eserler için bkz. Güngör, "Maktel-i Hüseyin", XXVII, 456; Ertekin, "Arapça, Farsça ve Türkçe Maktel-i Hüseyin'ler", 84-86.

Bahşî'nin Maktel-i Hüseyin'i ve Lamiî Çelebi'nin Kitâb-ı Maktel-i Âl-i Resûl'ü¹⁹ ile müellifleri tespit edilemeyen birçok eser Anadolu sahasında Türkçe olarak yazılmıştır. Lamiî Çelebi'nin eserinde anlatılanlar, diğer eserlerdekilere nazaran, tarihî olaylara daha uygun kabul edilse de, Fuzûlî (973/1556) tarafından yazılan Hâdikatü's-Süedâ kadar toplumda değer kazanmamıştır. Hadîkatü's-Süedâ,²⁰ çok geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır.

Bu konuyla ilgili yazılan müstakil eserlerin yanı sıra, edebiyatımızda Kerbelâ olayına değinen şiirlere de (mersiyeler) bolca rastlanır.²¹ Ayrıca bazı acı olayları anlatan şairler, olayı Kerbela olayına; haksızlık yapanları da Yezid veya taraftarlarına benzetmişlerdir.²² Özetle söylemek gerekirse, Kerbelâ olayı, Arap, İran ve Türk dillerindeki bazı eserlerin ortak konularından birini teşkil etmiştir. Duygu ve düşünceleri farklı olan kişiler, Kerbelâ olayı söz konusu olduğunda aynı tarafta olmuşlar, Hz. Hüseyin'i tutmuşlardır.

Kerbelâ olayı, İslam tarihinde daha sonra meydana gelecek olan başka olaylara sebebiyet vermesinin yanında, yüzyıllarca insanların hafızasından silinmemiş; aynı zamanda Maktel-i Hüseyin yazma geleneği içinde, Arap, İran ve Türk edebiyatına konu teşkil etmiştir.

¹⁹ Lamiî Çelebi ve eseri hakkında geniş bilgi için bkz. Harun Arslan, *Kitâb-ı Maktel-i Âl-i Resûl (Giris-Metin- İnceleme-Sözlük-Adlar Dizini)*, İÜ SBE (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2001.

²⁰ Fuzûlî. *Hadîkatü's-Süedâ*, haz. Şeyma Güngör, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara, 1987.

²¹ Bkz. Bünyamin Çağlayan, *Kerbelâ Mersiyeleri*, GÜ SBE (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1997.

²² Bkz. Mustafa İsen, *Acıyı Bal Eylemek- Türk Edebiyatında Mersiye*, Ankara 1994, 42, 213-221; Çağlayan, *Kerbelâ Mersiyeleri*, 41.

AZERBAJCAN'DA MODERNLEŞME DÖNEMİNE AİT KLASİK BİR MAKTEL ÖRNEĞİ: “RİYÂZÜ'L-KUDS”

Elmin Aliyev

*Halkların kemal derecesinin, durum ve haletinin refah düzeyinin
göstergesi geride bıraktıkları telif eserleri ve yapıtlardır...*

Abbaskulu Ağa Bakühanlı

Müellifin hayatı

XIX. Yüzyıl Azerbaycan/Türk düşünürlerinden olan Abbaskulu Ağa Bakühanlı (1794–1846)¹ seçkin bir ailede yetişmesi nedeniyle, dönemine nazaran iyi bir klasik eğitim almıştır. Yedi yaşındayken okul hayatına başlamış, önce Farsça dilbilgisi, ardından ise başta “Arabî fûnûn” olmak üzere çeşitli klasik ilimleri tahsil etmiştir. 1820/1235 yılında Çarlık yönetimi tarafından Tiflis’e davet edilmesi, Rusça öğrenmesinin yanı sıra bu dile çevirileri yapılan Avrupa eserleriyle tanışmasına vesile olmuştur.² Eser yazacak kadar iyi bir şekilde Arapça, Farsça, Rusça ve Osmanlı Türkçesi’ne vâkıf olan düşünürün,³ Lehçe’yi öğrenmeğe çalıştığı, bazı kelimeleri karşılaştıracak düzeyde de Fransızca bildiği belirtilmektedir.⁴

Rusya devlet memurluğuna atanmasını (1820) müteakiben Bakühanlı, genellikle mütercim olarak çeşitli savaşlara iştirak etmiştir.⁵ 1832 yılına kadar yarbay rütbesine terfi etmiş, Osmanlı’ya karşı savaşlardaki “hizmetlerinden” dolayı Rusya’nın “Kutsal Anna” ve “Aziz Vladimir”;

¹ Bazı kaynaklarda düşünürün ismi yanlışlıkla Abbasali ve Abaz Kuli olarak verilmiştir. Bkz. Muhammed Ali Moallem Habibabâdî, *Mekârimu'l-Âsâr*, İsfahan: Encümen-i Kitabhana-yi Umumi, 1337–1352, IV, 1411; ADTA, f.144, d.40, A.Gaziyants, “K Rodoslovniy A.Bakihanova” içerisinde, *Azerbaycan SSR Elmler Akademiyasının Heberleri*, 12 (1945), s.50–51.

² Bakıhanov, *Gülîstan-i İrem*, nşr. Abdülkerim Alizâde v.dğr., Bakı: Elm Neşriyatı, 1970, s.216.

³ AMEA Eİ Ktp., f.1, nr.9.

⁴ Bakıhanov, *Kratkaya Grammatika Persidskago Yazıka*, Tiflis: Tipografiya Arzanovih, 1841, s.2. Değerlendirmeler için bkz. Feyzulla Kasımzade, *Abbasgulu Ağa Bakıhanov-Kutsi*, Bakı: Azerbaycan Uşag ve Gencler Edebiyatı Neşriyatı, 1956, s.39–44.

⁵ *Gülîstan-i İrem*, s.216; AMEA Eİ Ktp., f.1, nr.9. E. Ahmedov’a göre Bakühanlı 9 Ocak 1822 tarihine kadar bazı askeri hareketlere katılarak Rusça’yı öğrenmiş ve ancak bu tarihten itibaren Kafkasya Genel Valiliği Defterdarlığı’nda mütercim olarak göreve başlamıştır. Bkz. Enver Ahmedov, *A.K. Bakıhanov: Epoha, Jizn, Deyatelnost*, Bakı: Elm, 1989, s.201–202.

İran'ın “Şîr-i Hurşit” nişanlarına layık görülmüştür.⁶ 1833–1834 yılları arasında Kuzey Kafkasya, Ukrayna, Beyaz Rusya, Letonya, Polonya ve Rusya'nın çeşitli bölgelerine seyahatler gerçekleştirmiştir.⁷ Bu sırada ciddi anlamda entelektüel faaliyette bulunma çabasından, askerlik hayatının getirdiği sıkıntılardan ve Müslümanlara itimat etmeyen Grigoriy Rozen (ö.1841)'in Kafkasya yöneticiliğine atanmasından olacak ki, Petersburg'ta Dışişleri Bakanlığı'nda çalışmayı planlamıştır. Fakat kendisine bakanlıkta çalışma imkânı sunulmuşsa da 1834 yılında maaş bağlanmakla emekli olmayı tercih etmiştir.⁸

1840 yılında askerî hayata geri dönerek⁹ bazı resmi raporların altına imza atan ve Kuzey Kafkasya halklarına karşı savaşlardaki “başarılarından” dolayı albaylığa terfi eden¹⁰ Bakühanlı, sağlık sorunlarını ve ilmî araştırmalarda bulunma isteğini gerekçe göstererek 1846'da İran yolculuğuna çıkmış ve Kaçar hükümdarı Muhammed Şah (ö.1848) tarafından ikinci defa “Şîr-i Hurşit” nişanı ile ödüllendirilmiştir.¹¹ Daha sonra Rus komutan Moisey Zaharoviç Dolgorukiy (ö.1855)'in tavsiyesi üzerine Tebriz, Erzurum ve Trabzon'un ardından İstanbul'a geçmiştir.¹² Ekim 1846'da Sultan Abdülmecid (ö.1861)'le görüşmüş,¹³ “hey'et-i cedîdenin şeriat-i şerîfeye tatbîkine dâir” Esrârü'l-Melekût isimli risalesi ve gayr-ı Müslim bir ülke mümessili olarak Sultan'la görüşen ilk Müslüman Albay olması dikkate

⁶ AMEA Eİ Ktp., f.1, nr.9.

⁷ AMEA Eİ Ktp., f.1, nr.9; *Gülistân-ı İrem*, s.216; Bâkuyî, *Divan*, AMEA Eİ Ktp., nr.M-120/11099, vr.24b-26a.

⁸ AMEA Eİ Ktp., f.1, nr.9; Ahmedov, *Epoşa*, s.63–67.

⁹ GDTA, f.2, op.2, d.438, *Soçineniya Zapiski Pisma*, haz. Enver Ahmedov, Bakü: Elm, 1983 içerisinde, s.282.

¹⁰ Ahmedov, *Epoşa*, s.68–69.

¹¹ AMEA Eİ Ktp., f.1, nr.49; Ahmedov, *Epoşa*, s.70.

¹² GDTA, f.2, d.1586, İvan Enikolopov, *Sovremenniki o Bakihanove*, Bakü: Elm, 1975 içerisinde s.51; BOA, İHR, 36/1689.

¹³ BOA, İHR, 37/1697; Seyyid Şeref Hayâtizâde, *Efkârü'l-Ceberût fî Tercemeti Esrârü'l-Melekût*, İstanbul: Daru't-Tibaati'l-Amire, 1265, s.7. Bakühanlı'nın Türkiye'de sultan tarafından kabul edilmesi hakkında Almanya'nın Augsburg kentinde çıkan *Allgemeine Zeitung* gazetesinin 30 Ekim 1846 tarihli sayısında (sy.303, s.2421) bilgi verilmektedir. Yazıda, geçen birkaç gün içinde Sultan'ın, Rusya büyükelçisi Mihail Ustinov ile beraber, soyu Bakü'nün meşhur Müslüman ailelerinden olan Albay Abbaskulu Hanzâde'yi kabul ettiği ve Albay'ın bu ziyareti sırasında Türkler tarafından bid'at olarak algılanan Nikola Kopernik (ö.1543) sisteminin, aslında Kuran'a ters düşmediğini kanıtlandığı astronomiyle ilgili kitabını Sultan'a takdim ettiği belirtiliyor. Ayrıca Bakühanlı'yı, gayrı müslim bir ülke mümessili olarak Sultan'la görüşen ilk Müslüman albay şeklinde nitelendiren muhabir, Rusya'nın bu görüşmeden siyasi amaçları için yararlandığını da zikretmektedir. Ahmedov, *Epoşa*, s.4; “Bakihanov Alman Metbuatında”, *Elm ve Heyat*, 1981, 2, 32; *İzlojenie Kosmografiçeskih Vozzrenie A.K. Bakihanova*, Bakı: Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası, 1967, s.6–7.

alınarak kendisine ikinci dereceden nişan tevcih edilmesine karar verilmiştir.¹⁴ Buradan İskenderiye'ye, ardından ise Kahire'ye giden¹⁵ Bakühanlı, Kasım 1846'da Hac ibadetini eda ettikten sonra Mekke ile Medine arasında bulunan "Fatıma Vadi"sinde veba hastalığından vefat etmiştir.¹⁶ Mezarının nerede olduğuna dair bilgi bulunmadığı gibi, ölüm tarihiyle ilgili görüşler de kesin değildir.¹⁷

Entelektüel şahsiyeti

Bakühanlı'nın entelektüel şahsiyeti değerlendirilirken, göz önünde bulundurulması gereken etkenlerden biri ve belki de en önemlisi hiç kuşkusuz Tiflis muhitinde yaşamış olmasıdır. Bakühanlı Doğu ve Batı'nın, dolayısıyla "eski" ve "yeni" olanın kesiştiği kavşak mahiyeti taşıyan Tiflis'te, Kafkasya'ya sürülmüş Çarlık subaylarının yanı sıra, dönemin bazı müsteşrikleriyle de tanışarak çeşitli konulara dair fikir alışverişinde bulunmuştur. Kendisinin, farklı düşüncelere sahip bu insanlardan ne kadar etkilendiği ve eserlerine bunu ne kadar yansıtmış olduğu çok açık değildir. Fakat hem Bakühanlı ile beraber savaflara katılmış askerlerin notlarının, hem de müsteşriklerin onun hakkındaki görüşlerinin, düşünürün hayatına; özellikle müverrih ve şair kimliğine dair önemli bilgileri ihtiva ettiği de bir gerçektir. Örneğin Yakov Ozeretskovskiy (ö.1864) ve Aleksandr Griboyedov (ö.1829) kendisi hakkında önemli bilgiler aktarmış,¹⁸ Bestujev Marlinskiy (ö.1837) Doğu kültürünü çok iyi bilen biri olarak söz etmiş,¹⁹ Alman müsteşrik Fridrich Bodensctedt (ö.1892) yazılarında şair kimliğiyle ilgili anılarına yer vermiştir.²⁰ Yine "Diyâr-ı Nazm-ı Şiirin Pâdişâhı" şeklinde nitelendirilen²¹ ve Rusça şiirlerin mütercimi olarak bilinen²² Bakühanlı'nın

¹⁴ BOA, İ.HR, 36/1689.

¹⁵ Nureddin Keremov, *Gudsinin Seyahetleri: A. Bakıhanov Coğrafiyaşünas ve Seyyah Kimi*, Bakı: Azereşr, 1983, s.50; Ahmedov, *Epoha*, s.72.

¹⁶ Hayâtizâde, s.8. M. Ustinov, Mihail Vorontsov (ö.1856)'a gönderdiği 8 Nisan 1847 tarihli mektubunda Suriye konsolosluğundan 2 Şubat 1847 tarihte haber verildiği üzere Bakühanlı'nın öldüğünü söylemektedir. Bkz. GDTA, f.2, d.1586, *Sovremenniki* içerisinde, s.52.

¹⁷ Ahmedov, *Epoha*, s.73; Enikolopov, *Sovremenniki*, s.51; Hayâtizâde, s.8. Osmanlı arşiv belgelerinde de, düşünürün Hac ibadetini yaptıktan sonra öldüğü kayıt altına alınmışsa da ölüm tarihi belirtilmemiştir. Bkz. BOA, A.DVN.MHM, 3A/90; İ.HR, 40/1871.

¹⁸ Yakov Ozeretskovskiy, "Nöker", çev. F. Babayev, *Revolutsiya i Kultura*, (Baku, 1941), 5, s.45-49; Aleksandr Griboyedov, *Putevie Zapiski, A.S. Griboyedov. Soçineniya* içerisinde, nşr. V.Orlov, Moskova-Leningrad: Goslitizdat, 1959, s.446, 449.

¹⁹ Aleksandr Bestujev Marlinskiy, *Voenniy Antikvariyy: İzbrannie Proizvedeniya*, Baku: Azereşr 1990, s.12-13.

²⁰ Enikolopov, *Sovremenniki*, s.47-49.

²¹ Firudin Köçerli, *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi Materyalları*, Bakü: Azereşr, 1925, I/2, 253, 278.

“Tatar Nağmesi” şiiri önce Tadeuch Zablotkiy (ö.1847) tarafından Lehçe’ye tercüme edilerek yayımlanmış, ardından ise Y. Polonskiy, söz konusu çeviriyi Rusça’ya aktarmıştır.²³

Şair kimliğiyle tanınmanın ötesinde Bakühanlı, Çarlık yönetimi tarafından Doğu kültürüne vâkıf bir bilgin, dönemin kavramlarıyla ifade edecek olursak bir doğubilimci sıfatıyla değerlendirilmiştir. Kafkasya’da yürütülen savaşlar sırasında İran’da bulunan yazmaların Petersburg’a götürülmesiyle ilgili müsteşrik Osip Senkovskiy (ö.1858) tarafından tertip edilen proje bunun en açık örneğidir. Takdirle karşılanan projenin uygulanması için görevlendirilen A. Griboyedov’un girişimleri sonucunda Erdebil’deki Dâru’l-İrşad Kütüphanesi’nde bulunan yazmaların Rusya’da istinsah edilmesi için İran yönetiminden izin alınmış, fakat Tiflis üzerinden Petersburg’a gönderilen eserler geri verilmemiştir. Söz konusu yazmalarla birlikte Gürcüstan’ın Ahalsih bölgesindeki Ahmet Paşa Camii Medresesi’nden, Doğubayazıt’taki Mahmut Paşa Kütüphanesi’nden ve Erzurum’dan Petersburg’a götürülen yazma eserlerin Tiflis’teki kataloglama işi Bakühanlı tarafından yürütülmüştür.²⁴ Öte yandan bazı müsteşrikler müellifin ilmî eserleriyle ilgilenmiş; İlya Berezin (ö.1896), Doğu ve Batı kaynaklarından müteşekkil özel kütüphanesinin katalogunu yayımlamakla beraber tıpkı Comte de Suzannet gibi tarihe dair görüşleri üzerine fikir beyan etmiştir.²⁵ Hatta Osmanlı sultanı ile görüşmesinin Almanya gazetelerinde uyandırdığı yankıya değinen bir başka müsteşrik Karl Koch (ö.1879)’un, Gülistân-ı İrem eserini Almanya’da yayımlatmak istediği belirtilmektedir.²⁶

Bütün bunlara, Mirza Kazım Bey (ö.1870) ve Mirza Cafer Topçubaşı (ö.1869) ile iyi ilişkilerini;²⁷ Petersburg’daki diğer doğubilimcilerle yapmış

²² Örneğin F. Köçerli, Rus şairi İ.A. Kırlov’un “Eşek ve Bülbül” isimli şiirinin Bakühanlı tarafından yapılmış çevirisinin tam metnini vermiştir. Köçerli, 1/2, 289–290.

²³ Murtuz Sadıhov, *Oçerki Russko-Azerbaydjansko-Polskih Literaturnih Svyazey XIX Veka*, Bakı: Azerbaydjanskoe Gosudarstvennoe İzdatelstvo, 1975, s.65; Enikolopov, *Sovremenniki*, s.37–38.

²⁴ Süleyman Aliyarlı, *Azerbaycan Tarihi: Uzak Keçmişden 1870-ci İllere Geder*, Bakı: Azerbaycan Neşriyat, 1996, s.678–681; Vasiliy Barthold, *Rusya ve Avrupa’da Oryantalizm*, çev. Kaya Bayraktar, Ayşe Meral, İstanbul: Küre Yayınları, 2004, s.384; Ahmedov, *Epoha*, s.79–82; Aziz Devletâbâdî, *Ketabhânehâ-yi Azerbaycan*, Tebriz: Çâphâne-yi Şafak, 1972, s.15. Eserlerin Bakühanlı tarafından oluşturulan listesi için bkz. PM Ktp., ar.1829 g., op.1, d.4, *Soçineniya* içerisinde, s.270–280.

²⁵ İlya Berezin *Puteşestviye po Vostoku*, Kazan: Universitetskoy Tipografiya, 1850, 1/4, 65, 71, 74, 128, 129, (ek.8), 16–22.

²⁶ Enikolopov, *Sovremenniki*, s.45–46.

²⁷ Ahmedov, *Soçineniya*, s.299; “Dokumentı o Svidetelstva o Bakihanove”, *Trudi İnstituta Literaturı i Yazıkâ İmena Nizami*, 1958, XIII, s.201.

olduğu ilmî tartışmaları²⁸ ve Tiflis'teki Tatar Ahbâr'ı gazetesi editörlüğünü yürüttüğüne ilişkin görüşleri²⁹ de eklersek, Bakühanlı'nın dönemin politik ve kültürel hayatında önemli bir konuma sahip olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla tarih, astronomi, coğrafya, mantık, dilbilim, felsefe ve tasavvuf gibi çeşitli alanlarda Arapça, Farsça, Rusça ve Türkçe kaleme aldığı eserleri, resmi raporları ve mektupları dönemin kültürel ortamını, ilim anlayışını, gelenek ve yenilik telakkisini yansıtmaya açısından büyük önemi haizdir. Örneğin Rusya'da Farsça'nın grameriyle ilgili yapılan ilk çalışmalardan Kânun-i Kudsi'yi³⁰ telif eden düşünür,³¹ Batı kaynaklarından da faydalanarak kaleme aldığı Gülistân-ı İrem adlı eserinde izlediği metot, tarihe verdiği tanım, tarih ilminin gerekliliği ve yararları hakkındaki görüşleri ile Azerbaycan'daki çağdaş tarih yazıcılığının oluşması için zemin hazırlamıştır.³² Yine “aklî ilimlerde taklit caiz değildir” önermesi üzerine bina ettiği ve Osmanlı ilim camiasında bir takım tartışmaları alevlendirdiği³³ Esrârü'l-Melekût risalesinin³⁴ yanı sıra Coğrafya, Keşfü'l-Garâib, Riyâzü'l-Kuds, Kitab-i Askeriye, Beyân-ı Ahvâl-i Vahhabiyân, Divan-ı Kutsî gibi manzum ve mensur eserlerin altına imzasını atmıştır. Bir sistem filozofu

²⁸ Ahmedov, *Soçineniya*, s.320–321.

²⁹ Bu konudaki tartışmalar için bkz. İvan Enikolopov, “Pervaya Tyurkskaya Gazeta na Kavkaze”, *Kultura i Pismennost Vostoka*, 1928, III, s.142. Rasûlî, Bakühanlı'nın 1828–1832 yıllarında *Tiflis Haberleri* gazetesinin Farsça yayınının editörü olarak çalıştığını zikretse de bu bilgiyi her hangi bir kaynağa dayandırmamıştır. Rasûlî, “Godsî Bâkûyi”, *Danışname-ye Edeb-i Farisi/Edeb-i Farisi der Gefgaz*, Tahran, 1382 hş, V, 438.

³⁰ *Gülistân-ı İrem*, s.218; Ali el-Fazıl el-Kaini Necefi, *Mu'cemu müellifi's-Sia*, Kum: Vizaretü'l-İrşâdi'l-İslâmî, 1984, s.309; Ağa Bözorg Tahrânî, *ez-Zerî'a ila Tasânifi's-Sî'a*, Beyrut: Dârü'l-Edva, 1983, XVII, 25; Köçerli, I/2, 284; Charles A.Storey, *Persian Literature (A Bio-Bibliographical Survey)*, London: The Royal Asiatic Society, 1970, I/1, 426.

³¹ 1831/32 tarihinde Tiflis'te yayımlanmış eserin müellif tarafından yapılmış Rusça çevirisi 1841'de neşredilmiştir. Bâkuyî, *Kânün-i Kutsî*, Tiflis: Dârü't-Tab', 1248; Bakühanov, *Kratkaya Grammatika Persidskago Yazıka*, Tiflis: Tipografiya Arzanovih, 1841. Hanbaba Müşar, *Fihrist-i Ketabhâ-yi Çâpi-yi Fârisî*, Tahran: Çaphâne-i Erjeng, 1973, III, 3874.

³² Erik Pahomov, “O Zaglavii Truda A. Bakihanova Gyulistan İram”, *Azerbaycan SSR Elmler Akademiyasının Heberleri*, 1947, 4, s.113–115; L. Bagriy, *Materialı Dlya Bibliografii Azerbaydjana*, Baku: yay.yok., 1924, s.54; Ziya Bunyatov, *Izbranne Soçineniya*, Baku: Akademiya Nauk Azerbaydjanskoy SSR, 1999, III, 335.

³³ Bkz. Elmin Aliyev, “Osmanlı Arhiv Materiallarına Göre A.A. Bakühanov ve ‘Esraru el-Melekut’un Yeni Bir Elyazma Nüshesi”, *Bakı Dövlət Universiteti İlahiyyat Fakültesi Elmi Mecmuesi*, 2009, 11, s.442–446.

³⁴ *Gülistân-ı İrem*, s.218; Muhammed Ali Terbiyet, *Danışmendân-i Azerbaycan*, Tahran: Matbaa-i Meclis, 1314, s.306; Köçerli, I/2, 283; M.Fuad Köprülü, “Abbas Kulu Ağa”, *Türk Halkedebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul 1966, I, 20; Habibabâdî, I, 342; Tahsin Yazıcı, “Bakühanlı”, *DİA*, İstanbul 1991, IV, 544; Rasûlî, s.438; Alexandre Bennigsen, “Bakikhanlı”, *EF*, London 1960, I, 958; Storey, I/1, 426. Tahrânî, *Esrârü'l-meknûne* adı altında zikrettiği bir eserin bazı fihristlerde *Esrârü'l-mülk ve'l-melekût* (اسرار الملك و الملوك) şeklinde geçtiği ve üzerine *Efkârü'l-ceberût* isimli şerh yazıldığını söylemektedir. Tahrânî, II, 56.

olmasa da İşrakî ve Meşşâî ekollerden esinlenerek eklektik bir tarzda ortaya koyduğu, tasavvufla iç içe bulunan felsefî görüşlerini ise Mişkâtü'l-Envâr, Tehzîb-i Ahlâk ve Nesâyih adlı eserlerinde, yine mantık hakkında kaleme aldığı Aynü'l-Mîzân risalesinde konu edinmiştir.³⁵

Klasik bir maktel örneği olarak “Riyâzü'l-Kuds”

Bakühanlı'nın, Kerbelâ olaylarını konu alan yegâne yapıtı Riyâzü'l-Kuds değildir. Düşünürümüz, bu konuyu Dıvan'ına aldığı bazı şiirlerinde/mersiyelerinde işlemiş, ayrıca Tehzîb-i Ahlâk, Devâzdeh İmam ve Nesâyih gibi çeşitli eserlerinde imamet hakkındaki görüşlerine kısa da olsa yer vermiştir. Riyâzü'l-Kuds'ün özelliği ise müellifin, Kerbelâ olaylarını kapsamlı bir şekilde sadece bu eserde incelemesinde veya diğer bir ifadeyle Riyâzü'l-Kuds'ün Bakühanlı'nın maktel türünden yazdığı yegâne eseri olmasındadır. Yine bu risale Bakühanlı'nın düşüncesindeki değişimi izlemek açısından da büyük önemi haizdir.

Burada eserin müellife nisbeti, içeriği ve kaynakları gibi teknik bilgilerin yanı sıra, risale hakkında mücmel bir değerlendirme yapmamızın konumuz itibarıyla gerekli olduğu kanaatindeyiz. Fakat asıl amacımız Riyâzü'l-Kuds'ün klasik maktel eserleriyle mukayesesi ya da muhtevasının basitçe özetlenmesi değil, eserin konu ve üslup özelliklerine, daha sonraki tarihsel süreç itibarıyla önemli gördüğümüz birkaç noktada temas etmektir.

Bakühanlı'nın, 1820/21 (1236 hk.) tarihinde Azerbaycan Türkçesi ile kaleme aldığı Riyâzü'l-Kuds (رياض القدس)³⁶ eseri bazı kaynaklarda yanlışlıkla Hadâiku'l-Kutsiyye³⁷ şeklinde zikrolunmuştur. Eserin müellife nisbeti hususunda her hangi bir şüphe bulunmamaktadır. Zira yazarın kendisi, entelektüel faaliyetleri açısından hayatının başlangıç evresinde yazmış olduğu Riyâzü'l-Kuds'ün Dibace kısmında eserin ismini, telif tarihini ve müellifinin kimliğini açık bir şekilde belirtmiştir (vr.1b–6a). Yine otobiyografisini verdiği Gülistân-ı İrem adlı yapıtında, Riyâzü'l-Kuds'ün ismini kendi eserleri arasında zikretmenin yanı sıra, on dört bölümden oluşan Türkçe bir eser olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca eserin bir nüshasının özel

³⁵ Bakühanlı'nın hayatı, entelektüel şahsiyeti ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi ve *Tehzîb-i Ahlâk*'in tahkikli metni için Yrd. Doç. Dr. Harun Anay'ın danışmanlığında yaptığımız yüksek lisans tezine bakılabilir. Elmin Aliyev, *Abbaskulu Bakühanlı ve Ahlâk Düşüncesi*, yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s.14–60, 37–60, 104–156.

³⁶ Storey, *Persian Literature*, I/1, 426; Tahrânî, *ez-Zerî'a*, XI, 335; Terbiyet, s.306; Köçerli, I/2, 283; Habîbabâdî, I, 342.

³⁷ Bkz. *Fihrisu Ma'hedi'l-Mahtutati'l-Arabiyye bi-Azerbaycan*, çev. Makdis Ali, s.134.

kütüphanesinde bulundurduğuna ilişkin bilgiler de mevcuttur.³⁸ Müellifin, Kuba’da bulunduğu sıralarda³⁹ yazmış olduğu, nazım ve nesirden oluşan bu risalesi tespit edebildiğimiz kadarıyla kendisinin ilk yapıtıdır.

Müellifinin meşhur olmasına rağmen şimdiye kadar Riyâzü’l-Kuds’ün tahkikli neşri yapılmamış ve özellikle Sovyetler döneminde eser üzerinde fazla durulmamıştır. Hatta Bakühanlı’nın edebî yapıtlarını inceleyen M. Sultanov’un bunları yayınladığı zaman kitabına Riyâzü’l-Kuds’ün yalnızca manzum parçalarının belirli bir kısmını alması⁴⁰ büyük ihtimalle sansürden dolayı olmuş, eser hakkındaki ilk özel araştırma çalışması 2006 yılında yapılmıştır.⁴¹

Eserin kütüphane kayıtlarına geçen tek yazma nüshası Azerbaycan Bilimler Akademisi Yazmalar Enstitüsü Kütüphanesi’nde D-140/7472 (vr.1b-91a) numarada bulunmaktadır. 32x20 ebadındaki yazmanın her sayfasında 21 satır vardır. Türkçe ve Farsça metin kısmı genellikle ince nestalik, Arapça ibareler ise daha koyu ve kalın nesih hatla yazılmıştır. Başlıkların yanı sıra “nazım” ve “kıt’a” türünden sözler ve alıntı yapılan bazı müellif adları da kırmızı mürekkeple verilmiştir. Koyu kahverengi deri cilde tutulmuş ve metin kısmı kırmızı mürekkeple çerçeveye alınmış bu nüsha 1842/43 (1258 hk.) tarihinde Hakverdi b. Meşhedî Ocakverdi Karabâğî tarafından istinsah edilmiştir.⁴² Dolayısıyla tarihten yola çıkarak elimizde olan bu nüshanın, müellifin yaşadığı dönemde yazıldığı rahatlıkla söyleyebiliriz.

Mezkûr kütüphanede çalışan ve Riyâzü’l-Kuds’ün günümüz Azerbaycan Türkçesi ile transkripsiyonunu hazırlayan Sy. Arif Ramazanov, 2006 yılında yaptığı İran seferinde Kum’daki Ayetullah Mer’eşî Necefi Kütüphanesi’nde eserin nakıs olan başka bir yazma nüshasını gördüğünü anlatıyorsa da söz konusu bilgiyi her hangi bir kaynağa istinaden teyit edemedik. Riyâzü’l-Kuds nüshalarının fazla yaygınlaşmamasına gelince bunun farklı nedenleri olabilirse de kanaatimizce şu iki hususa özellikle dikkat etmek gerekiyor:

1) Bakühanlı bu eserini, sıradan insanların kolaylıkla anlayamayacakları zor bir dille kaleme almıştır. Binaenaleyh risalenin

³⁸ Bkz. Berezin, *Puteşestviye po Vostoku*, 1/8, 19.

³⁹ Bakühanlı, *Riyâzü’l-Kuds*, AMEA Eİ Ktp., nr.D-140/7472, vr.4b.

⁴⁰ Bakühanlı, *Riyâzü’l-Güds*, M. Sultanov, *Abbasgulu Ağa Bakıhanov Güdsi: Seçilmiş Eserleri*, Bakü: Yazıçı, 1984 içinde, s.433-442.

⁴¹ Bkz. Möhsün Nağisoylu, *A.Bakıhanovu’un “Riyâzü’l-Güds” Eseri (Klassik Tercüme Nümunesi Kimi)*, Bakü: Nurlan, 2006, 161 s.

⁴² *Riyâzü’l-Kuds*, vr.91a. Aynı yazmanın 91b-94b varakları arasında Türkçe ve Farsça şiirler yer almaktadır.

“fusahâ-yı Türk” için yararlı olması gibi bir amaç güttüğünü ifade etmesi de belli oranda buna işaret etmektedir.

2) XIX-XX. Yüzyıl Azerbaycan’ında Kerbelâ konusunda yazılan eserler arasında mersiye türünden şiirler, yani pratik hayatta kullanışlı olan kısa manzumeler daha geniş yayılmıştır. Riyâzü’l-Kuds’ün büyük bir kısmı ise ifade ettiğimiz gibi nesirlerdir.⁴³

Bakühanlı’nın genellikle Hz. Muhammed’in ehli-beyti, özellikle ise Kerbelâ vakası konusunda kaleme aldığı Riyâzü’l-Kuds eseri, Dibace (vr.1b–6a), on dört Bölüm (vr.6a–90b) ve Hatime’den (vr.90b–91a) müteşekkildir.⁴⁴ Müellif, risalenin başından sonuna kadar, genellikle klasik döneme ait telif üslubunu takip etmiştir. Eserin Dibace’si, klasik dönemde olduğu gibi “besmele”, Tanrı’ya dua, Hz. Muhammed’e ve ailesine salât ü selâm ile başlamaktadır. Düşünürümüz burada, eserin muhtevasına ilaveten bölüm başlıklarını (vr.5b-6a) da vermiş ve risalenin sonuna kadar bu planı takip etmiştir. Yine bu kısımda, Riyâzü’l-Kuds’ün adı ve telif tarihinin yanı sıra, müellifinin ismi, mahlası ve babasının adı; telif/tercüme sırasında kullandığı yöntem; eserin telif amacı, doğrudan ve dolaylı kaynakları da belirtilmiştir (vr.3b-5a).

Riyâzü’l-Kuds’ü, Şif telakkiye göre masum sayılan kişilerin sayına istinaden (riâyet-i âdâd-i esâmi-i mâsumîn) on dört bölüme ayırdığını zikreden (vr.5a) “Abbaskuli b. Mirza Muhammed Han” (vr.4b) “bab” şeklinde adlandırdığı bölümler içerisinde en geniş kısmı Hz. Hüseyin’le ilgili olayları anlatmaya ayırmıştır. Nitekim sekiz fasıldan oluşan 55 varaklık bu bölüm risalenin yarısından fazlasını ihtiva etmektedir (vr.23a-78b).

Yazar, eserin telif maksadını açıklarken öncelikle, sahih senetlerle imamlara dayandırılan ve ehâdis-i eimmenin zikrinin rahmet vesilesi olduğu anlamına gelen bir hadisten yola çıkmıştır (vr.3b). Buna ilaveten, yaşadığı bölge (Kuba) ahalsinin “bu kanun-i müstemirrenin ibkâsıyla tahsil-i saadet temennasında” olduklarını (vr.3b) fakat yeterli kaynak bulamadıklarını ifade ederek kendi çalışmasının bir anlamda meşru ve gerekli olduğunu vurgulamıştır. Buradaki ifadelerinden; maktel kitaplarından (kütüb-i mekâtil) en yaygın “maktel-i Türki” olarak tanıttığı, “mecmua-yi rengîn ve güldeste-i nigârîn” şeklinde övdüğü Hadîkatü’s-Süadâ müellifini “efsahü’l-mütekellimîn” vasfıyla anmasından Fuzûlî’yi ciddi bir otorite olarak kabul ettiği anlaşılabilir. Buna rağmen bir sonraki cümlede “ihtilâf-i rivayet sebebinden ekser-i ehl-i derk ona mutmain olmazlar ve zerâyif-i

⁴³ Nağısoylu, s.19–20.

⁴⁴ *Riyâzü’l-Kuds*, vr.1a-91a.

hikayetlerden ruus-i menâbirde eğleb-i evkât zikir kılmazlar” ibaresiyle Hadîkatü’s-Süadâ’dan fazla istifade edil(e)mediğini de beyan etmiştir (vr.3b). Kerbela olaylarını daha doğru bir şekilde anlatan diğer eserlere gelince, yazara göre, Arapça veya Farsça olmaları hasebiyle “tâife-i Türk” bunların “istifhâm-ı lezâizinden” mahrum kalmıştır (vr.3b-4a). Dolayısıyla dili Türkçe olan ve Hadîkatü’s-Süadâ’da olduğu gibi ihtilâf-i rivayeti haiz olmayan bir eserin ortaya konulması; örneğin, “vakayi-i Kerbelâ vü sair ehâdîsi sıhhat” ile ihtiva eden Arapça veya Farsça eserlerden birinin Türkçe’ye tercüme edilmesi gerekmektedir.

Riyâzü’l-Kuds’ün telif sebebini böyle gerekçelendiren Bakühanlı, tercüme için asıl kaynak olarak Muhammed Bâkır b. Muhammed Taki Meclisî (ö.1698)’nin Celâü’l-Uyûn eserini seçtiğini ve bunu “Türkî ıstılahına tercüme kılıp bir kitab-i muhtasar-ı müfid” tertip ettiğini belirtmiştir. Kaynağının güvenilir olduğunu vurgulamak için de Meclisî’nin Celâü’l-Uyûn’a aldığı hadisleri genellikle diğer eserinden, yani Bihârü’l-Envâr’dan tercüme ettiğini delil getirmiştir (vr.4a). Böylece, “vech-i intihâb ve ihtisâr ile (...) tercüme” olunan (vr.90b-91a) bu eserden istifade eden “fusahâ-yı Türk” manevi nimetlere ulaşacak ve manaları idrak edecektir (vr.4a). “Tafsîl-i rivayete talip olan erbâb-ı ukûl ve tatvîl-i ehâdîsi temenna kılan ashâb-ı kabul”ü ise müellif, Celâü’l-Uyûn’un kendisine yönlendirmiştir (vr.90b-91a). Fakat yer yer, Celâü’l-Uyûn’da bulunmamasına rağmen konu benzerliği nedeniyle bazı Arapça şiirlere yer verdiği de müellifin kendisi tarafından zikredilmiştir (vr.30a; 91a). Binaenaleyh risalede Kerbelâ olaylarının ele alındığı eserler arasında Celâü’l-Uyûn ve Hadîkatü’s-Süadâ’nın yanı sıra Aynü’l-Bükâ, Ravzatü’l-Vâizîn, Ravzatu’ş-Şuhedâ, Bihârü’l-Envâr, Hakku’l-Yakîn gibi eserlerin de isminin verilmesi (vr.24a) Bakühanlı’nın bu konuyu belli oranda başka kaynaklardan da araştırdığı anlamına gelebilir.

Bakühanlı eseri Riyâzü’l-Kuds adlandırma nedenini “ezhâr ü ravâih tek elfâz ü meânî ahbâr-i kutsiye ile müzeyyen olduğundan Riyâzü’l-Kuds demekle mevsûm itseler nâ-münâsib olmaz” ibaresiyle açıklamış ardından ise aşağıdaki kıt’aya yer vermiştir: (vr.5a)

Zemin-i Kerbübelâ ehl-i kudüs kanından
 Hazanda güller açup, eltâf-i hadâyıktır.
 İder vakâyi-i Kerbübelâ’ni çün zahir
 “Riyâz-i Kuds” demek bu kitaba layıktır.
 Riyâz-i kuds kimi filhakika bu gülşen
 Latâyif ile dolu mazhar-ı hakayıktır.

Dahi bu vech-i sebeptir ki sâl tarihi
 Hesapta “**li-Riyâzi’l-Kuds**” mutabıktır.
 Olup tenasüp üzinden tahallüsüm **Kutsî**,
 Ki cem’î bir-bire bu remizler muvafıktır.

Manzumeden de görüldüğü üzere yazar telif tarihinin klasik bir tarzda vermiştir. Buradaki “li-Riyâzi’l-Kuds” (لرياض القدس) ibaresi ebceci hesabıyla 1820/21 (1236 hk.) tarihine mutabıktır. Dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta ise Bakühanlı’nın, hayatı boyunca kullandığı tek mahlası (Kutsî) ile hakikatlere mazhar ve mukaddes haberlerle müzeyyen olan bu eserin konusu arasında kurduğu irtibat ve buna yüklediği anlamdır. (vr.5a)

Bakühanlı, gençlik döneminde ve henüz Batı kültürüyle tanışmadan önce yazmış olduğu bu eseriyle ilk bakışta tutucu bir Şîî yazar intibahı uyandırmaktadır. Fakat müellifin sonraki dönem eserlerinde vurguladığı “itidal” düşüncesiyle⁴⁵ bağdaşmayan bu “tutuculuk” vasfı kanaatimizce, telif/tercüme sırasında asıl kaynak olarak kullandığı Celâü’l-Uyûn müellifi Muhammed Bâkır Meclisî’nin etkisinde kalmasından/taklitten kaynaklanmıştır. Şöyle ki düşünür, hayatının sonraki dönemlerinde mezhep taassubuna kesinlikle karşı çıkmıştır. Bakü hanlarından olan babası II. Mirza Muhammed Han (ö.1836)’ın Sünnî ve Şîî mezhebine mensup hocaları Molla Muhammed b. Molla Necefali Bâkûyî ile, Hacı Muhammed Çelebi Alicî Gülhânî (ö.1808)’den övgüyle bahsetmesi de bu hususu destekler niteliktedir. Zira bu iki zat Şîî ve Sünnî mezheplerini yaklaştırma gayreti içerisinde olmuş, Tedvînü’l-Alicî isimli eserin müellifi Muhammed Çelebi bununla ilgili Arapça risale bile kaleme almıştır.⁴⁶ Ayrıca Bakühanlı’nın özel kütüphanesinde en az Şîî kaynaklar kadar Sünnî kaynakların da bulunması bu açıdan oldukça manidardır.⁴⁷

Riyâzü’l-Kuds’te takip edilen üslup ve metodun, daha sonra düşünürün kendisi tarafından en azından teorik olarak eleştirildiğini söylemek mümkündür. Örneğin, Tehzîb-i Ahlâk’ın mukaddimesinde bir bakıma kendi yaşantısını kelimelelere döken müellif, hakikate ulaşmanın farklı evreleri üzerinde durmuştur. Ona göre insan, gençlik yıllarında kendi bilgisine çok güvenmekte, fakat gerçek kabul ettiği pek çok bilginin aslında yanlış olduğunu zamanla öğrenmektedir.⁴⁸ Aynı şekilde, eserlerinde sık sık

⁴⁵ *Tehzîb-i Ahlâk*, vr. 60a-60b, 68a, 89b.

⁴⁶ *Gülîstan-i İrem*, s.213.

⁴⁷ Bkz. Berezin, *Puteşestviye po Vostoku*, 1/8, 16–22.

⁴⁸ Bkz. *Tehzîb-i Ahlâk*, vr.57a-59b.

gündeme gelen ve toplumsal yönü ağır basan olgulardan bir diğeri, dinsel inancı da kapsayacak bir dizi olumsuzluklara sebep olan ilim ve hakikat anlayışı açısından içinde yaşadığı toplumu eleştiriye tâbi tutmasıdır. Toplumu oluşturmakla beraber zorunlu olarak toplum içinde bulunmaları gereken bireyleri, nizam-i âlem ve umumun menfaatiyle ilgili işlevsizliğe sürükleyen; âlemin imarı konusunda ilâhî hükme tâbi kılınan insanı, insan olmaktan alıkoyan şeylere yöneltilen bu eleştiriler, hem sıradan insanları, hem de belli sosyal grupları kapsamaktadır. Düşünürün kanaatince, aslında en önemli eksiklik avamın değil, dindar (müteşerri') zümrenin taklide dayalı bir düşünceyle hareket etmesidir.⁴⁹ Bakühanlı, ehl-i kemal veya ehl-i dâneş gibi isimlerle nitelendirdiği dindarları, onlarla yanlış züht anlayışı arasında bir bağ kurmak suretiyle ilginç bir biçimde eleştirmiştir. Şöyle ki, bu zümrenin eksik tarafı, vecibelere uymakla beraber ihtiyatı da gözeterek geleneksel iyi ve kötü sınırına yaklaşmamalarıdır. En ilginç olanı ise müellifin, bu zümreyi birey olarak iyi davranışlarda bulunsalar bile, idrak açısından avamdan daha aşağı bir seviyede görmesi, sahip oldukları söz konusu yanlış düşünce biçimini ise avamın anlayışından daha kusurlu bulmasıdır.⁵⁰

Burada önemli olan, Bakühanlı'nın, insanların belli kriterler üzerinde birleştiğinde, çeşitli inanç ve geleneklere sahip bulunan fertler arasındaki düşünsel ayrılıkların kaldırılabileceğine, hakikatin ortaya çıkarılmasıyla toplumsal birliğin ve huzurun sağlanacağına duyduğu inançtır. Bu olgunun gerçekleşebilmesi için onun ısrarla üzerinde durduğu şey ise, taklit anlayışının ve onun doğurduğu olumsuz sonuçların düzeltilmesidir. Başka bir ifade ile düşünürümüzün, avam, zahit ve ulemaya yönelmiş olduğu eleştirileri, aslında, bu sosyal gruplar üzerindeki olumsuz etkilerini göstermek suretiyle taklit anlayışının eleştirisinden başka bir şey değildir.⁵¹

Riyâzü'l-Kuds'ü tarihi olayları konu edinen bir eser olarak ele alırsak müellifin kendisine yönelmiş olduğu bir diğer eleştiri de en önemli yapıtlarından olan Gülistân-ı İrem isimli tarih eserinde yer almaktadır. Burada insanların gerçekten vaki olmuş olaylarla beraber çeşitli "efsanelere" de meyilli olduğunu zikreden Bakühanlı'ya göre "manevi ilimler" (ulûm-i ruhanî) sınıfına giren tarih, seleflerinin vasiyetlerini bütün ayrıntıları ve anlatım tarzlarıyla sonradan gelenlere bildiren; sıkıntı ve refah sebeplerini, terakki ve tenezzül nedenlerini kendi içinde barındıran nutuksuz bir

⁴⁹ *Tehzib-i Ahlâk*, vr.66b.

⁵⁰ *Tehzib-i Ahlâk*, vr.66b; *Divan*, vr.74b-75a.

⁵¹ *Tehzib-i Ahlâk*, vr.66a-66b.

konuşmacıdır. Tarihin bize, gelecekte vuku bulabilecek bir olayı, geçmişini anlatmakla haber verdiğini söyleyen müellif, bu ilmin dünya ve âhîret için yararlı olduğunu söyler. Çünkü geçmişte meydana gelen olay aslında gelecekteki uygulama için bir ilkedir. Bu uygulama ise ancak ilmî esaslara dayandığı takdirde kalıcı olur. *Gülistân-ı İrem*'deki bu "ilmîlik" vurgusuna ilaveten Bakühanlı'nın tekil tarihsel olayların taşıdığı değeri/anlamı sadece o olayın kendi gelişim bağlamı içerisinde belirleyerek, okuyucuya olayların her türlü sübjektif kanılardan, özellikle vatan ve millet taassubundan arındırılmış salt resmini sunma çabasının *Riyâzü'l-Kuds*'te bulunmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz.⁵²

Bakühanlı'nın seçtiği konu ve izlediği üslup itibarıyla *Riyâzü'l-Kuds*'e yöneltilen iki muhtemel eleştiri sahibi de XIX. Yüzyıl Azerbaycan fikir adamlarından Mirza Fethali Ahundzâde (1812–1878)'dir. Şunu hemen belirtelim ki Batı yanlısı/modernist ve ateist olarak bilinen Ahundzâde, hiçbir eserinde Bakühanlı'yı isim zikrederek eleştirmemiştir. Buna rağmen düşünür, Rızakulu Han Hidayet'in *Ravzatu's-Safâ-i Nâdiriyye* isimli tarih eseri üzerine yazdığı eleştiriyi aslında Bakühanlı'yı da tenkit etmektedir. Binaenaleyh, okuyucunun dikkatini dağıtarak metne yoğunlaşmasını güçleştiren bir üslup olması hasebiyle Ahundzâde'nin en çok eleştiriye tabi tuttuğu husus olan, mensur eserlerde manzumelere yer verilmesi *Riyâzü'l-Kuds*'te sıkça rastlanabilecek bir olgudur.⁵³

Ahundzâde'nin *Riyâzü'l-Kuds*'e yönlendirebileceği ikinci eleştiri ise eserin "aklın sınırlarını zorlayan bazı rivayetleri içermesi" ve konusunun "progresif" olmaması nedeniyledir. Örneğin eserde, Meryem suresinde geçen hurûf-ı mukataa ile Kerbelâ olayı arasında irtibat kurulmuş, "Kef" harfinin Kerbelâ'ya, "He" harfinin Hz. Hüseyin'in Allah yolunda helakine, "Ye" harfinin leîn olan Yezîd'e, "Ayn" harfinin ateşe, "Sad" harfinin ise imam evlatlarının sabrına işaret olduğu ifade edilmiştir (vr.3a-3b). Yine bazı peygamberlere Kerbelâ olayının önceden bildirildiğine dair "sahih" senetlerle günümüze ulaşan hadislerle yer verilmiştir (vr.32a-33a). Millet-i İslam arasında bu zamana kadar sadece "nakl-i musibetin" mütedavil olduğunu belirten⁵⁴ Ahundzâde ise bu türden rivayetleri sert bir dille eleştirmiş; dahası Kerbelâ olaylarının tarihe mal olduğunu ve şuan bunları konu edinen taziye meclislerinin kimseye bir fayda getirmediğini ısrarla

⁵² *Gülistân-ı İrem*, s.1.

⁵³ Bkz: Mirza Fethali Ahundzâde, "Tenkit Risalesi", *M.F. Ahundov: Eserleri* içerisinde, haz. Hemid Memmedzâde, Bakı: Şerg-Gerb, 2005, II, 194 vd.

⁵⁴ Ahundzâde, "Fihrist-i Kitap", *M.F. Ahundov: Eserleri* içerisinde, II, 149.

savunmuştur. Ona göre diğer milletlerin/Batı insanının “terakkiyât”ını araştırmak, dolayısıyla gaflet uykusundan uyanarak “progres”e katılmak ve “sivilizasyon” a talip olmak söz konusu olayları anlatmaktan çok daha önemlidir.⁵⁵

Sonuç itibariyle, bazı siyasi olayların içerisinde aktif rol oynamanın yanı sıra farklı alanlara dair önemli eserler telif eden, çeşitli entelektüel faaliyetlerde bulunan ve böylece Azerbaycan’da klasik ve modern düşünce arasında bir köprü olarak kabul edilen Bakühanlı döneminin önemli fikir adamlarından olmuştur. Onun gençlik yıllarında yazdığı Riyâzü’l-Kuds eseri, XIX. yüzyıl Azerbaycan/Türk/İslam düşüncesindeki değişimi belli oranda yansıtan ve kendisinden sonraki benzer eserler için muhtemel bir kaynak anlamı taşıyan klasik bir maktel örneği olarak değerlendirilebilir. Nitekim XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren konu, dil, üslup ve sair cihetlerden eleştirilmekle birlikte, Azerbaycan’da Kerbelâ olaylarını anlatan eserlerin, özellikle mersiyelerin yazılması Sovyet dönemine kadar yaygın bir şekilde devam etmiştir. Mezkûr konunun geniş anlamıyla dinî bir mana ifade etmesi, dinin ise medeniyetin bekası için gerekli bir unsur olarak görülmesi bunun sebeplerinden sayılabilir.⁵⁶

Bakühanlı’dan sonra bu konuyu klasik tarzda kaleme alan maktel müelliflerinin yanında, tarih eserleri içerisinde “modern/tarafsız/ilmî” bir üslupla ele alan yazarlar da bulunmuştur. Örneğin Mir Möhsün Nevvâb (1833–1918) XIX. yüzyılın ikinci yarısında Farsça kaleme aldığı ve XX. yüzyılın başlarında tekrar istinsah ettiği Bahrü’l-Hezen ve Kenzü’l-Mihen eserlerinde (AMEA Eİ Ktp. no: M-147; D-347) klasik üslubu izlemenin yanı sıra tezhip ve minyatürlere de yer vermiştir. Şîf mezhebinden olan Hacı Şeyh Hasan Mollazâde Genceî’nin XX. yüzyılın başlarında kaleme aldığı Muhtasar Tarih-i İslam isimli eserde ise Hz. Hüseyin ile ilgili olaylar ayrıntılı biçimde ele alınmamış, hadis ve menkıbe türünden rivayetlere yer verilmemiş, tam tersi konu başka bir perspektifle incelenmiştir. Burada Hz. Hüseyin’in zalim ve cahil bir yöneticiye tabi olmaktansa din ve millet yolunda ölümü tercih ettiği ve ona ağlamanın millet için ağlamak anlamına geldiği ifade edilerek, bir bakıma Yezid ve Çar arasında irtibat kurulmuş ve umurun menfaati/Müslümanların birlikteliği fikri vurgulanmıştır.⁵⁷ Müellifin kitabın ilk sayfasına aldığı, “Tarih ilimlerin ehemmiyât ve ayine-i

⁵⁵ Ahundzâde, “Kemalüddöyle Mektubları”, *M.F. Ahundov: Eserleri* içerisinde, II, 98.

⁵⁶ Hacı Şeyh Hasan Mollazâde Genceî, *Akaid-i İslam ve Furuidin*, ikinci sene, Gence: Hakverdiyef ve Ebilof Matbaası, 1329/1911, s.23–25.

⁵⁷ Genceî, *Muhtasar Tarih-i İslam*, Gence: Hakverdiyef ve Ebilof Matbaası, 1326/1908, I, 96–99.

cihannümadır. Hilkat-i Âdem ile zamanımıza kadar geçmiş ahval-i vukuatı bilmek insanı kâmil itikatlı [olmaya] ve âlem-i insaniyete hizmete dahi mecbur eder.” cümleleri de aslında bu hususun farklı bir ifadesi olarak anlaşılabilir.⁵⁸

Binaenaleyh, Azerbaycan edebiyatında mezkûr eserlerin, özellikle de mersiyelerin XIX. yüzyılda geniş yayılmasının en önemli nedenlerinden bir diğeri Çarlık Rusyası'nın işgali dolayısıyla insanların uğradığı manevi çöküş hali olmuştur. Zira Çarlık Rusyası'nın Kafkaslarda kazanmış olduğu siyasî egemenlik basit bir askerî müdahaleden daha fazla, bölgenin etnik yapısının değişmesine ve sosyal hayatın yeniden düzenlenmesine sebep olan bir faktördü. Hanlıklar devrinde, yani Rusya işgaline kadar Azerbaycan'da şeriat ve örf her zaman önemli bir sosyal düzenleme aracı olarak göz önünde bulundurulmuştur. Fakat Çarlık yönetiminin, bu coğrafya üzerindeki siyasî otoritesini İran ve Osmanlı'ya kabul ettirmesi, haliyle yerli kültürü tamamen etkileyecek bazı yeni düzenlemeleri de beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla önceleri idarî ve kişilerarası adli işlemler, şer'i ve örfî hukukla düzenlendiği halde işgalden sonra yabancı kültür mensuplarının, daha doğrusu gayr-ı Müslimlerin koyduğu kurallarla yürütülmüş ve bu da bölge insanının gelecek kaygısını olumsuz yönde etkilemiştir.

⁵⁸ Genceî, *Muhtasar Tarih-i İslam*, I, 1.

ARNAVUT BEKTAŞİLERİNDE KERBELÂ VE MATEM ANLAYIŞI

Metin İzeti

Balkan milletlerinin ve özellikle Arnavut tarihinin aydınlanmasında ve daha doğru ve objektif bir şekilde sergilenmesinde önemli sorunlardan biri Osmanlı döneminde toplumu oluşturan mekanizmaların derunî araştırılmasıdır. Osmanlı devletinin çekilişinden itibaren sabit toplum ve yönetim kurma arayışları içerisinde olan Arnavut toplumu bir monarşi ve katı komünist yönetiminin baskısı altında hayatini devam ettirmiştir. Bu dönemde bilinçli olarak önceki dönemin tüm toplumsal araçları resmi tarih kurumları tarafından gerici, perspektifsiz ve yıkıcı paradigmaları ile gösterilmiştir. İyi ama bu yanlış ve gayet subjektif yaklaşım beş asırlık bir tarihin, ki Arnavutların dünya arenasında yer almaları açısından çok önemlidir, öğrenilememesine ve gün ışığına çıkamamasına sebep olmuştur. Bu beş asırlık dönemin içerisinde tabii ki iki taraftan da sıkıntılar, yanlışlar mevcuttur, fakat onların doğru araştırılması objektif tarihi ortaya koyarak yeni perspektifler yaratabilecektir.

Arnavut toplumunun tarihi seyrinde olduğu gibi günümüzde de belirli müesseseler ve bu müesseselerin dahilinde mevcut olan anlayış ve toplumsal mekanizmalar önemli yere sahiptirler.

Türklerin ihtidasında ve devletlerinin uzun süre ayakta kalıp güçlenmesinde başlıca rol oynayan dinin sufiyâne tecrübe ve aşk boyutları, özellikle Hazreti Muhammed ve Ehl-i Beyt'e karşı coşkun sevgi, Türk insanının yaşadığı ve ulaşabildiği bütün bölgelere aktarılmış ve o yerlerde kalındığı sürece yaşatılmaya çalışılmıştır.

Bu realite, Arnavutların Osmanlı dönemindeki tarihi incelendiğinde ortaya çıkmaktadır. Birçok yere ordulardan önce yerleşen, halk içindeki nüfuzları ile dikkat çeken mahallî ile merkezî devlet ricali üzerindeki tesirleriyle temayüz eden meşayihe, padişahların çoğu, birçok vâlîde sultan, padişah kızları, vezirler, paşalar ve pek çok zengin bizzat intisap etmişler, tesis ve tahsis etikleri vakıflarda tarikatların bu topraklarda neşv ü nemâ bulmasına katkıda bulunmuşlardır.

Anadolu'da faaliyet gösteren birçok tarikatın müritleri Arnavut topraklarına kadar uzanmıştır. Ancak Arnavutluk ve Arnavutlar Bektaşî

tarikatı açısından birinci derecede önem taşımış ve taşımaktadır. Arnavutların kültürel, sosyal ve siyasal yaşantısında Bektaşîlerin tesirleri çoktur ve özel bir konumları vardır.

Bektaşîliğin Arnavut topraklarına yerleşmesi kaynaklarda iki yönden ele alınmıştır.

Birincisi XIII. yüzyılın başlarında Osmanlı'nın bu bölgelere henüz gelmeden önceki seyyah dervişlerin boş ve تنها arazilerde yerleşip tekke ve zâviyelerini inşa etmesiyle olmuştur. Bu şekilde İslam'ın misyonerliğini yapan şahsiyetlerin başında hiç şüphesiz Sarı Saltık yer alır. Sarı Saltık XII. yüzyılda Güneydoğu Avrupa'nın birçok ülkesinde faaliyet göstermiş ve kahramanlığı ve velîliği hakkında bir hayli efsanevî rivayetler nakledilmiş olan bir şahsiyettir. Bundan dolayıdır ki bölgede faaliyet göstermiş değişik tarikatlar ve tekkeler onu kendi aralarında göstermeye çalışmışlardır. Ancak şu bir gerçektir ki Sarı Saltık Bektaşîler arasında en çok şöhret kazanmış ve Arnavutlar arasında Bektaşî tarikatı ile özdeşleşmiştir.

Sarı Saltık seyyah dervişliğin ve bu tasavvufî geleneğin simgesi olması nedeniyle Güneydoğu Avrupa'nın diğer ülkelerinde olduğu gibi Arnavut topraklarında da birçok yerde onun türbe, mezar ve ayak izlerinden bahsedilmektedir. Sarı Saltık'la ilgili efsanelerin aslı Anadolu kültürüne dayansa bile onların arasında Arnavut gelenek ve töresinden kaynaklanan bir hayli unsur mevcuttur.

Bektaşîliğin Arnavut topraklarına yayılmasının ikinci yönü Osmanlı'nın bu yerleri tamamen fethetmesinden sonra peyderpey ve değişik vesîlelerle gelen Bektaşî babalarının aracılığıyla olmuştur. Bu ikinci yönün en başarılı isimlerinden biri Seyyid Ali Sultan ve onun Dimetoka'da kurmuş olduğu tekkedir. Bu tekkeden yetişen birçok derviş ve baba daha sonraları Arnavutluğun değişik bölgelerine yayılıp Bektaşîliği yaymışlardır.

Bektaşîliğin Arnavutlar arasında yayılmasının nedenlerinin birisi de şüphesiz Yeniçeri-Bektaşî ilişkisidir. Arnavutlar asker olup silahla beraber olmayı seven bir millettir. Bundan dolayıdır ki büyük bir bölümü yeniçerilere katılmıştır. Yeniçeri- Bektaşî ilişkisi onların Bektaşî tarikatına geçmelerine sebep olmuştur.

Kerbelâ ve Matem Anlayışı

İslam dini Arnavutlara Osmanlıların vasıtasıyla gelmiştir ve kendisinde Osmanlı İslam anlayışının unsurlarını barındırmaktadır. Anadolu'da olduğu gibi Balkanlarda da Osmanlı hayat tarzı, farklı toplumsal yapıların birbirlerine nüfûz etmek sûretiyle meydana getirdikleri bir medeniyet

anlayışı ortaya koymuştur. Çok kültürlü, muhtelif anlayış ve geleneklere sahip olan toplumların Müslüman-Türk İslâm anlayışını ve Osmanlı hayat tarzını kabûl etmekte, devlet ile tebaa arasındaki ilişkiler ve topluluklar içi düzenlemelerde tasavvuf kültürü, tekke ve dervişler önemli ölçüde yardımcı olmuşlardır.

Kerbela olayı tüm İslam dünyası açısından önemli bir olaydır. Bu faciada Peygamber efendimizin gözbebeği olan torununun ve yakınlarının canına kıyılmıştır. Özellikle Osmanlı kültüründe Ehl-i beyte olan sevgi anlayışı göz önüne alındığında bu olay tarih boyunca Osmanlı toplumunu, yanı onun dahilinde mevcut olan tüm unsurları derinden etkilemiştir. Osmanlı toplumu oluğu gibi Arnavut toplumu da Ehl-i beyte uygulanan kötü davranışlara karşı çıkmıştır. Arnavutların tarih ve kültür mirasında Ehl-i beyte sevgi ve saygı vardır.

Ehl-i Beyt'e karşı saygı değişik şekillerde ifade edilmektedir, ancak en belirgin şekli Kerbelâ olayını hatırlayarak matem vasıtasıyla Hazreti Hüseyin ve şehit edilen ailesiyle dayanışmakta görünmektedir.

Hazreti Hüseyin'in, muharrem ayının onuncu gününde Kerbelâ'da şehit edilmesi Arnavut toplumundaki tüm tekkelerde matem ve ayın günüdür. Genelde Muharrem'in ilk on gününde oruç tutulur. Bektaşîler doyusya ve çeşitli yemekler yemezler, diğer bazı tarikatlar ise normal bilinen orucu tutarlar. Muharrem'in onuncu günü mürit veya mühiblerin tamamı tekkelerde bulunur, o gün aşure pişirilir hem tekkede yenir hem de dışarıya dağıtılır.

Ayından başka Kerbelâ olayı Arnavut edebiyatında da çok işlenen konulardan biridir. Kerbelâ olayı ve Matem Arnavut bölgelerinde mevcut olan tüm tarikatlarda hem ibadet, hem edebiyat hem de etnofolklorik açıdan çok önem arz eden bir konu olmasına rağmen, Bektaşîler arasında özellikle XIX yüzyılın ikinci yarısından sonra hem edebi yazılarda hem de tekkelerde merkezi konumdadır. XIX yüzyılın ikinci yarısından itibaren Arnavutların çoğunlukta yaşadıkları bölgeler Bektaşîler için bir ilticagah haline dönüşmüştür.

Osmanlı'nın Arnavutluğa yerleştiği ilk dönemlerde Bektaşî tarikatına ve tekkelerine âit izlere rastlanmamaktadır. Evliyâ Çelebi XVII. yüzyılda Arnavutluk'a geldiğinde Bektaşîler'le ilgili doğrudan söz etmez. Evliyâ bir yerde, Emevî halifeleri, Muâviye ve Yezid'e karşı nefret saçan bir halkla karşılaşır. Bunlar Muâviye mâvi giydiği için o rengi giymeyi reddederler. Boza içmezler çünkü bu içkiyi Muâviye yapmış ve kullanmıştır.

Evliyâ Arnavutluk şehirlerinden Pogradets ve İlbasan'da Abdâlân tekkelerine rastladığını söyler.

Evliyâ Çelebi'nin bu bahislerinde geçen gruplarla ilgili ifâdeleri Bektaşî tarikatına âit olarak yorumlanmıştır. Fakat Muâviye'ye ve Yezid'e karşı nefret sâdece Bektaşîlerde değil Türklerle İslâm'ın ulaştığı Balkanlar'ın her yerinde yaşayan Müslümanlarda vardır. Bunun en iyi misâli Muâviye ve Yezid adlarının çocuklara konulmamasıdır. Abdallar tekkesine ve Sarı Saltık şahsiyetine gelince daha önce de söylediğimiz gibi bütün tarikatlar tarafından benimsenmiş ve değişik tarikatlara mensup olarak gösterilmiştir.

Bektaşî tarikatının sistematik bir şekilde tekke kurmaları ve tarikat olarak faâliyet göstermeleri 1790-1822 yılları arasında Güney Arnavutluk'ta bağımsız hareket eden ve kendisi de Bektaşî olan Tepedelenli Mehmet Ali Paşa'nın yönetimi zamânında olmuştur.

Tepedelenli Mehmet Ali Paşa (ö.1238/1822) zamânında Bektaşîlik Güney Arnavutluk'ta çok geniş bir yelpâzeye yaygınlaşmış, onun tâlimatıyla Müslüman olup itâat eden Himara köylerinde Bektaşî tekkeleri açılmıştır. İşkodra bölgesinde ise Buşatlı Mustafa Paşa, kendi bölgesindeki Bektaşîleri Tepedelenli Mehmet Ali Paşa için çalıştırdıkları gerekçesiyle sürdürmüştür.

XVIII.yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılda Arnavutluk sınırları dâhilinde faâliyet gösterdiği tespit edebildiğimiz Bektaşî tekkeleri şunlardır:

-Kruya (Akçahisâr) Hacı Yahyâ Baba Tekkesi

XIX. yüzyılın son yıllarında Hacı Yahyâ Baba tarafından inşa edilmiştir. Kruya'da daha önceden de bir Bektaşî tekkesi olduğu 1130/1717-1718 ve 1141/1728-1729 yıllarına âit Bektaşî sembolleri ile süslü mezar taşlarından anlaşılmaktadır. Kruya tepesinde çok ziyaret edilen bir Sarı Saltık ziyâretgâhı vardır. Hasluck'un XX. yüzyılın başlarında Kruya'yı ziyâret ettiğinde Kuzey Arnavutluk'ta en çok Bektaşî bu şehirde olduğunu tespit etmiştir. Fushekruya (Akçahisâr ovası) da da bir Bektaşî tekkesi faâliyet göstermiştir. Tekke 1790 yılında Tepedelenli Mehmet Ali Paşa ile yakın ilişkilerde olan İbrâhim Şemîmî Baba tarafından yapılmıştır. Şemîmî Baba Makedonya'nın Köprülü (Veles) Bektaşî dergâhında yetişmiş, daha sonraları ise Kruya (Akçahisâr)ya gelip tekke kurmuştur. Şemîmî Baba Arnavutluk'ta Bektaşîliğin yaygınlaşmasında en çok emeği geçen babalardan biridir. Bâzı kaynaklarda Tepedelenli Mehmet Ali Paşa'nın da Şemîmî Baba'nın mürîdi olduğu ifâde edilmektedir.

Ali Paşa'nın yardımcılarıyla Şemîmî Baba Korça (Göriçe) nin Melçan köyünde, Elbasan (İlbasan) da ve Tepedelen'in Koştan köyünde birer Bektaşî tekkesi kurmuştur. Melçan'a mürîdi Abdullah Melçani'yi, İlbasan'a Cefâî Babayı, Koştana da Sâdık Babayı postnişin olarak tâyin etmiştir.

İbrâhim Şemîmî Baba'dan sonra tekkede şu şeyhler posta oturmuştur: Hacı Hüseyin Baba (ö.1883), Baba Hacı (ö.1890), Mehmet Baba (ö.1933), Baba Murteza (ö.1947).

- **Berat (Arnavud Belgradı)'ta Baba Aliço Tekkesi-** Bu tekke 1826 yılında Baba Aliço tarafından kurulmuştur. Baba Aliço'nun türbesi tekkenin hazîresindedir.

-**Elbasan (İlbasan) Cefâî Baba Tekkesi-** Tekke İbrâhim Şemîmi Baba'nın müridi Cefâî Baba tarafından 1800 yılında kurulmuştur. Cefâî Baba'dan sonra tekkede Mustafa Keşfi ve Ali Hakkı Baba postnişinlik yapmışlardır. Ali Hakkı Baba Arnavut milliyetçi hareketine de katılmıştır.

-**Fraşiri Nasîbi Tâhir Baba Tekkesi-** 1825 yılında Nasîbi Tâhir Baba tarafından kurulmuştur. Nasîbi Tâhir Baba'dan sonra posta Baba Aluş, Baba Mustafa Kenzî, Baba Şem'î ve Baba Âbidin oturmuştur. Şemsettin Sâmî Nasîbi Tâhir Baba hakkında şöyle diyor: “ Nâsîbi Tahir Baba şuârâdan ve Tarîkat-ı Bektaşîyye dedegânından olup, Arnavutlukta muharrir-i fakîrin meskat-ı re'si olan Fraşır karyelidir. Bir hayli vakit seyahat ve ziyâret-ı makâmât-ı âliye ettikten sonra karye-i mezkûreye avdetle bir zâviye te'sîs etmişti, ki o vakitten gittikçe kesb-i umrân iderek, el yevm büyük bir dergâhtır. 1250 târihlerinde irtihâl idüp hankahı yanında türbesi ziyâretgâhdır. Arnavut lisânında bir çok eş'ârı olduktan başka , Türkçe ve Fârisî dahi bir hayli gazeliyâtı vardır. Vatanına avdeti esnâsında Leskovik kasabasına uğradığında ora meşâyihî kendisini imtihana çekmek istediklerinde, bir kasîde söylemiştir”. Nasîbi Baba'nın yazmış olduğu bu şiirlerden hiçbiri günümüze dek bulunamamıştır.

- **Gjirokaster (Ergiri) Âsım Baba Bektaşî Tekkesi**

1780 yılında Sulucakarahöyük'ten Arnavutluk'un Gjirokastra (Ergiri) kasabasına gelen Üsküdarlı Muhammed Âsım Baba tarafından kurulmuştur. Âsım Baba Dimetokalı Kara Ali Dede'nin halîfesidir. 1796 yılında Ergiri'de vefât etmiş ve türbesi halk tarafından çok ziyâret edilmiştir. Tekkede postnişinlik yapan babalar şunlardır: Asim Baba (1780-1796), Türk Hasan Baba (1796-1798), Ergirili Süleyman Baba (1798-1806), Ali Baba Gega (1806-1830), Hacı Yahya Baba (1830-1836), Türk İbrâhim Baba (1836-1845), İlbasanlı Hüseyin Baba (1845-1861), Hacı Ali Hakkı Baba (1861-1907), İlbasanlı Selim Rûhi Baba 1907-1944.

Ergiri’de XIX. yüzyılda Haydariyye isminde Baba Haydar Plaku tarafından kurulan bir Bektaşî tekkesi daha faâliyet göstermiştir.

-Berat’ın Glava Bölgesinde İsmail Baba Tekkesi- Tekke 1883 yılına İsmail Baba tarafından kurulmuştur. İsmail Baba’dan sonra posta Medenî ve Kâmil Baba oturmuştur.

-Permet’in Kiçok köyünde 1890 yılında Baba Kamber tarafından bir Bektaşî Tekkesi kurulmuştur.

-Tepedelen’in köyü olan Koştan’da İbrâhim Şemîmî Baba’nın müridi Sâdık Baba 1810 yılında bir tekke kurmuştur. Tekkede Sâdık Baba’dan sonra Muharrem Baba, Baba Kaso, Baba Ahmet ve Baba Şefket Koştani posta oturmuştur.

-Bilişti’nin Kuç köyünde Kasım Baba Tekkesi- II. Murad’ın ordusuyla Arnavutluk’a gelen Bektaşî dervişlerin arasında bulunan Kasım Baba Kuç köyünde bir tekke kurmuştur. 1878 yılında Kasım Baba tarafından yapılan tekkenin yerinde İbrâhim Baba yeni bir tekke inşâ etmiştir. İbrâhim Baba’dan sonra posta Hâfız Baba oturmuştur.

-Leskovik şehrinde Baba Âbidin Bektaşî Tekkesi- XIX. yüzyılın ünlü Arnavut şâirlerinden olan Baba Âbidin Leskoviku tarafından 1887 yılında kurulmuştur. Baba Âbidin’den sonra tekkede Baba Saîd (ö. 1920) ve Baba Rızâ (ö. 1942) postnişin olmuşlardır.

-Ergiri bölgesinin Maricaj köyünde Baba Mûsâ 1880 yılında bir Bektaşî tekkesi kurmuştur. Güney Arnavutluk Yunanlılar tarafından işgal edildiğinde Baba Musa öldürülmüş, tekkesi de yakılmıştır. Tekke 1900’li yıllarda yeniden inşâ edilmiştir.

-İlbasan (Elbasan) bölgesinde Martaneş Bektaşî Tekkesi- 1898 yılında Hüseyin Baba tarafından kurulmuştur. Hüseyin Baba’dan sonra posta Yaşar Baba, Haydar Baba, Câfer Baba, Baba Lütfü Cani ve Baba Faya Martaneşi posta oturmuştur. Tekkenin son babası Baba Faya Martaneşi İkinci Dünyâ Savaşı sırasında Enver Hoca yönetimindeki Komünist Parti’ye katılmış ve Baba Feyzo ile berâber Dede Baba olan Dede Abbas’a gidip Bektaşîlik’te reform yapılması, “evliyâ kanûnunun” yâni giyinme şeklinin değiştirilmesini istemişlerdir. Dede Abbas ikisini de öldürmüş ve intihar etmiştir.

-Korça (Göriçe) Melçan Bektaşî Tekkesi- Büyük Tekke – “Teqeja e Madhe” ismiyle meşhur olan bu tekke 1815 yılında Baba Hüseyin tarafından kurulmuştur. Hüseyin Baba’dan sonra tekkede Baba Abdullah Melçani, Baba Adem, Baba Aluş, Baba Hüseyin ve Baba Zülfo postnişinlik yapmışlardır.

Bu tekkede şeyhlik yapan Baba Abdullah Melçani Şemîmi Baba'nın müürüdi ve Arnavutların büyük şâirlerinden biridir.

- **Berat (Arnavud Belgradı) ın Prişta köyünde Bektaşî tekkesi-** Tekke 1810 yılında Baba Tâhir tarafından kurulmuştur. Tâhir Baba'dan sonra Baba Câfer, Baba Şâban, Baba Hüseyin, Baba Kamber, Baba İlyas posta oturmuştur.

-**Kolonya'nın Kesandre köyünde Hacı Baba Horasânî Tekkesi-** Tekke 1850 yılında tekkenin avlusunda bulunan türbede yatan Baba Horasânî tarafından kurulmuştur. Baba Horasânî'den sonra posta Baba İbrâhim, Baba Yahya, Baba Selman, Baba Şükrü, Baba Şaban ve II. Baba İbrâhim oturmuştur.

-**Şemberdheny Bektaşî Tekkesi-** 1863 yılında Baba Mustafa tarafından kurulan tekkenin en faal babalarından biri Baba Melek Şemberdhenyi'dir. Baba Melek Kahire Kaygusuz Abdal Tekkesinden Şemberdheny Tekkesine gönderilmiş, fakat Osmanlı idâresi tarafından 1900 yıllarında yeniden Kahire'ye iâde edilmiştir. Baba Melek'in şiirleri ve nefesleri Arnavut Bektaşîleri tarafından devamlı ve büyük beğeni ile okunmuştur.

-**Korça (Göriçe) Turan Bektaşî Tekkesi-** 1827 yılında İlbasanlı Sâlih Baba tarafından kurulmuştur. Sâlih Baba'dan sonra Baba Abdullah (ö. 1889), Baba Haydar (ö. 1911) ve Zülfo Baba Turani posta oturmuştur.

Arnavutluk sınırları içerisinde bulunmayan Arnavut Bektaşîlerin çok önem verdiği ve XIX. yüzyılda Arnavutluk'ta faâliyet gösteren birçok Baba ve dervişin yetiştiği Yunanistan'ın Thesalia (Farsalla) bölgesinde kalan Durballı (Türbe-i Ali) Tekkesidir. Durballı Tekkesinin Seyyid Ali Sulltanın müritlerinden olan Durballi Sultan 1480 yılında kurmuştur. Baba Rexhepi kitabında bu tekkenin baştan Bektaşî tekkesi olduğunun ve orada postnişinlik yapan babaların ekseriyeti Arnavut olduğunu söyleyip, babaların isimlerini vermiştir:

Durballı Sultan Baba 1480-1522; Bağdadlı Musa Baba 1522-1553; Şahin Baba Horasanî 1553-1581; Halepli Ca'fer Baba 1581-1596; Mısırlı Hacı Ali ; Baba 1596-1604; İskenderunlu Tayyar Baba 1604-1627; Bağdatlı Kasım Baba 1627-1643; Kerbelâlî Emin Baba 1643-1655; Lahorî Mustafa Baba 1655-1660; Basralı Zeynelabidin Baba 1660-1663; Kırşehirli Yahya

Hadi Baba 1663-1680; Şemsettin Ali Baba 1680-1694; Bağdatlı Seyyid Maksud Baba 1694-1713; Bağdatlı Sâlih Ali Baba 1713-1725; Basralı Mensur Baba 1725-1736; Erzurumlu Edhem Naki Baba 1736-1744; Bağdadlı Selim Baba 1744-1753; Tiranlı Hüseyin Baba 1753-1779; Hasan Baba Gega 1779-1794; Debreli Hasan Baba 1794- sâdece altı ay; Mahmud Baba Gega 1794-1802; İpekli Mehmet Baba 1802-1809; Mahmud Baba 1809-1811; Ergirili Cemali Baba 1811-1815; Konicalı Cemal Baba 1815-1819; Hüseyin Baba Gega 1819-1845; Ergirili Muhammed Mahzunî Baba 1845-1867; Aşçı Baba 1967-1869; Permetli Bayram Baba 1969-1904; Kaplaralı Nazıf Baba 1904-1905; Bubzi Tahir Baba 1905-1919; Beratlı Kazım Baba 1919- 1942; Skraparlı Seyyid Baba 1942-?.

Yeniçeriliğin kaldırılmasıyla, özellikle Arnavutluk, Makedonya ve Kosova sınırları içerisinde bulunan Bektaşî tekkelerinin en az üçte biri zarar görmüş olsa bile Arnavutluk'ta Bektaşîlik adına en çok tekke bu dönemden sonra yapılmıştır. Ancak bu târihten sonra, Hasluck'un da dediği gibi Arnavut Bektaşîleri daha önceden hiç görülmemiş bir biçimde Türk karşıtı olmuştu. 1878 yılında Prizren'de kurulan "ulusal bağımsızlık hareketi"nin başına Arnavutluk'un köklü Bektaşî âilelerinden birine mensup olan Naim ve Sami (Şemsettin Sâmi) Beylerin ağabeyi olan Abdül Fraşiri seçiliyor. Böylece Bektaşîler Arnavut Ulusal Hareketi'nin çekirdek kadrosunu oluşturmuşlardır. Hatta babalar milliyetçilik akımının köylere taşınması ve yaygınlaştırılmasında öncü rol oynamışlardır. Osmanlıya karşı ilk çeteyi kuran Melçan Tekkesi postnişini Hüseyin Baba olmuştur. Osmanlı kuvvetlerinden kaçan ve tekkesine sığınan askerlere yardımcı olan ve tâkipten kurtulmaları için derviş kıyafetleri veriyordu.

1826'dan sonra Arnavutluk Bektaşîler için bir sığınak bölgesi olma özelliğini kazanmış ve Bektaşîler Arnavutluk'ta rahatlıkla faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Osmanlı'nın son yıllarında oldukça faal olan Arnavut Bektaşîleri bir Bektaşî Devleti kurma düşüncesine bile kapılmışlardır. Ancak Bektaşîliğin özellikle Güney Arnavutluk'taki gelişimine karşılık tamâmen sünnî çizgide olan tarikatlar da Kuzey ve Orta Arnavutluk'ta güç kazanmıştır.

Bu dönemde Arnavutluk'un bir çok tekkesi aynı zamanda Arnavut milli değerlerin sanat ve toplumsal açıdan işlendiği mahallere dönüşmüştür. Birçok arnavut şairi bu dönemde Hazreti Hüseyin'e yapılan zulümün kendi toplumlarındaki refleksiyonunu mecazi ve metaforik açıdan işlemeye çalışmıştır. XIX yüzyılın ikinci yarısında Kerbelâ olayını nesir ve şiirlerinde işleyen arnavut edebiyatçıları mevcuttur. Ferid Vokopola 1887 yılında

Arnavutluk'un Berat şehrinde doğmuştur. Memleketinde ilk bilgileri aldıktan sonra tahsilini tamamlamak için İsyankbulk'a gitmiştir. Orada Arapça ve Farsçayı öğrenmiş ve İslâm edebiyatının klasiklerini okumuştur. Arnavutluk'a döndükten sonra tasavvuf konuları ile ilgilenmiş ve o dönemde yayımlanan “ **Kultura İslame (İslâm Kültürü)**” dergisinde birçok makale ve deneme yayımlamıştır. Ferid Vokopola'nın bir de Kerbelâ ve matemle ilgili “ Dhjeti ditet e Matemit (Matemin On günü)” başlıklı bir eseri de vardır.

Ferid Vokopola eserinde Kerbelâ olayını yorumlarken şöyle diyor: “İmam Hüseyin kendi başıyla bu muharebeye katıldı ve düşmanın karşısında durdu. Onun amacı savaşı kazanmak değil gelecek nesillere hakikatin yanında olarak fedakârlık örneğini vermek içindir. Yani Kerbelâ trajedisinin final amacı insan hakları için fedakârlık felsefesidir”.

Ferid Vokopola eserinde Kerbelâ ve matem hakkında şöyle konuşuyor:

“... İslam dinine ait tarikatlar Muharrem ayının ilk on gününde dua, namaz, pehris, bazıları maddi oruç bazıları ise manevi oruçla düşüncelerini Kerbelâ trajedisine doğrultmaktadırlar.

Hazreti Peygamberi gerçekten seven Müslümanlar bu on günde derin matem hissine kapılırlar ve hicretin 60 yılında vuku bulan o anlaşmazlıkta şehit düşenlerle dayanışmaya başlarlar. Tarikatlara göre bu on günün içerisinde Kerbelâ vadisinde Ehl-i Beyt mensupları bir zalimler topluluğu tarafından öldürülmüştür. Ehl-i Beyt mensupları hem Kuran hem hadislerde temiz ve örnek insanlar olarak gösterilmektedirler ve onlarla dayanışmada bulunmak her Peygamber aşığının vazifesidir. Bu aşıklar, yani Peygamberi ve Hazreti Aliyi sevenler, Hazreti Hüseyin'in şehit edildiği günleri zalimlerin saltanatına protesto olarak matemle geçirirler ve bu günlerde Arab, Türk, Fars ve Arnavut şairler tarafından yazılan matemiyeler okunurlar. Ferid Vokopola'nın matemle ilgili bir matemiyesi de vardır.

İşte o şiirinden bir kıta;

Hysejni ra deshmor ne fush te Qerbelase
Shko Xhıbrıl e thuajı Sultanıt Enbijase
Hysejni drit e syve t Ahmed Muhtarıt
Hysejni bır ı dashur ı Hajderı Qerrarı

Hüseyin Kerbelâ vadisinde şehit düştü
Cibril gıt haber ver sultanı enbiyaya
Hüseyin ki Ahmed Muhtarın göz nurudur
Hüseyin ki Hayder-i Kerrarin oğludur.

Matemle ilgili şiirler bazı tekkelerin duvarlarına da yazılmıştır. Mesela Kalkandelen Harabati Baba Tekkesinin, Harabati Baba türbesinin ön cephe duvarında şöyle bir şiir vardır:

“Bahr-ı himmettir Muhammed - ebr-i ihsandır Ali
Mihri-i hikmetdir Muhammed -Mâh-ı irfandır Ali

Fahr-i âlemdir Muhammed - Şâh-ı merdandır Ali
Cevher-i candır Muhammed-Nûr-ı îmandır Ali

Düştü Hüseyin atından sahrâ-yı Kerbelâ’ya
Cibril git haber ver sultân-ı enbiyâya

Şem’i mihrâb-ı imâmettir Hüseyin-i Kerbelâ
Minberü efrûz-ı hitâbettir Hüseyin-i Kerbelâ

Nâzenîn-ı rabbi izzettir Hüseyin-i Kerbelâ
Seyyid-i Şâban-ı cennettir Hüseyin-i Kerbelâ
Zirze Hakki 1228/1813”

Muharrem ayı ve matem hakkında 1894 yılında Debre’de doğan ve Osmanlının birçok merkezinde eğitim gören Haki Şarofi tarafından da güzel bir şiir yazılmıştır:

Hana e Muharremıt
Han e Muharremıt sa her perserihet
Plag e varferise fillon perterihet
Plag e varferise fillon me u pertrı
Kujton tragjedine sa e sa fli
Bijt e Fatimes me shtatedhjete e sa
Nfush te Qerbelase deshmore kan ra

Muharrem Ayı
Muharrem Ayı her ne zaman tekrarlanırsa
Fakırlığın yarası yeniden canlanır
Fakırlığın yarası yeniden canlanır
Nice fedakârlıklarla trajediyi hatırlatır
Fatıma’nın oğulları ve yetmiş kadarı başka
Kerbelâ ovasında şehit düştüler.

Fraşır Tekkesinde yetişen Şeyh Dalip de bu şairlerin arasında yer almaktadır. Fuzuli'nin "Hadikatü's- Süeda" sını Arnavutçaya tercüme eden Dalip Fraşır'ı XIX. yüzyılın sonlarında yaşamış olan en büyük Arnavut şairidir.

Dalip Fraşır'ı'den bir örnek:

"Per rıza te Hakut – Kush u be kurban

Dhe plaçkat e barkut – İ berı vıran

Kim Allah rızası için – oldu kurban

Yüreğindeki her şeyi etti viran.

Shkendija e dynjase – Qe s'deshi bedel

Ne çol te Qerbelase – Atje shtu themel.

Dünyanın yıldızı – İstemedi bedel

Kerbelâ çölünde – Orada attı temel.

Ate vend ia zgjodhı – Xhenabı Mennan

Vete e desh e hodhı – Ne ate mejdan

O yeri seçti Cenab-ı Mennan

Kendi istedi gönderdi- o meydana.

Nga Xhenabi Gafur – İ zbrıtı ajet

Ja Hysejn Sabur – Mos ki kasavet.

Cenab-ı Gafurdan – İndi ayet

Ya Hüseyin Sabır – Olmasın sende kasavet.

Dhe ti o Dalip thir – Thir o derdimen

Thir Hysejn Aline – Se aj te gjen.

Sen hey Dalip davet et – davet et ey meczub

Davet et Hüseyin Ali'yi – Zira o seni bulur

Arnavut edebiyatında Aydınlanma Çağının en önemli temsilcisi hiç şüphesiz Naim Bey Fraşır'ı'dır. 25 Mayıs 1846 yılında Ergiri (Gjirokastra) sancağına bağlı Pırmeti kazasının Fraşır köyünde doğdu. Şemsettin Sami'nin ağabeyidir. Zâhirî ilimlerin yanı sıra Fraşır'ı de bulunan Bektaşî tekkesinde de bâtinî ilimleri ve Fars edebiyâtını tahsil etti. Bektaşî tekkesiyle ilişkileri sayesinde Türk ve Fars edebiyatının tesiri altında kalan Naîm Bey küçük yaştan îtibâren Arnavutça şiir yazmaya başlamıştır.

Arnavut edebiyatının en meşhur simalarından biri olan Naim Bey Fraşiri değişik konularda yazdığı şiirlerin arasında tasavvufî içerikli olanları da vardır. Naim Bey Fraşiri büyük mutasavvıflar ve Bektaşî şairlerinin eserlerinden en çok etkilenen Arnavut şairlerinden biridir. O, eserlerinde vahdet-i vücudu, ilahî aşkı, insanı işlerken tasavvuf şiirinden oldukça etkilendiği açıkça ortadadır. Naim Bey aynı zamanında Arnavut Bektaşîlerine el kitabı şeklinde “Fletore e Bektashinjet” (Bektaşîlerin Defteri) ismini taşıyan Tarikat-i Aliyye- i Bektaşîyye’nin öğretilerini içeren, büyük bir bölümü manzum yazılmış küçük bir risalesi de vardır. Bu risalede Naim Bey Bektaşî muhiblerinin inanışlarını, erkânını, davranış biçimini ve iyi davranma usullerini içermektedir.

Naim Bey Fraşiri’nin bir de “Kerbelâ” ismini taşıyan manzum yazılmış bir eseri vardır. Bu eserde Naim Bey 25 bölüm şeklinde Kerbelâ olayını şiirsel bir dille anlatmıştır.

Biz burada bu uzun şiirden bazı bölümleri aktaracağız:

Urdhëro, Zot i vërtetë
 E më dërgo tatëpjetë
 Ëngjëllinë krahëzjarrtë
 Fjalëmbël e këmbëartë
 Do të këndoj urtësinë
 E dotë rrëfenj Alinë
 Edhe fëmijën e tij
 Ti mësojnë njerëzia
 Të nxjerë një pikë nga deti
 Një druthezë nga rrëmeti
 E te tregonj trimerine
 Dhe durimn e njerezinë
 Po të them dhe Qerbelanë
 Edhe zotërinjt tanë

Emret Hakk Allah’ım
 Beni yukarıya doğru gönder
 Ateşkanatlı meleklerle gönder
 Tatlı sözlülere ve altın ayaklılara
 Hikmetin şiirini okuyacağım
 Aliyi anlatacağım

Ve onun çocuklarını anlatacağım
İnsanlar öğrensin
Denizden bir damla çıkarsınlar
Ormandan küçük bir dal alsın
Ve onların kahramanlığını anlatayım
Ve o insanların sabrını söyleyeyim
Kerbelâyı da anlatayım
Ve seyyitlerimizden bahsedeyim.

XVIII

Diell ish duke permbysur
Dita ishte me te ngrysur
Qieell i tere ishte nxire
E verteta ishte drobitur
Genjeshtra ishte rritur
Keshtu dukej ne te pare
Dhe nga puna qe kishte ngjare
Mbreteronte Mavijeja
Skish te bente Fatimeja
Imam Hysejmi ishte vrare
Jeziti i vinte mbare
Kishte mundur Syfjani
Edhe Shimri e Mervani
Kishin mundur Perendin
Edhe Muhamet Aline
Po kjo nuk ishte e vertete
Ishte nje e reme nde jete
Imam Hysejmi fitonte
Jezidi ishte shkretuar
Hysejmi mir nder per jete
Jeziti nemen e shkrete
Hysejmi kish Perendine
E Jezit djallrezine
Per hysejne pergjerohen
Ne dashurit afrohen
Edhe sonte njerezija
Qajne pper ngjarjet e tija....

Güneş batmak üzereydi
Gün neredeyse bitmekteydi
Gökyüzü tamamen kararmıştı
Hakikat tamamen ezilmişti
Yalan büyümüşü
Görünüşte böyle görünüyordu
Olay böyle vuku bulmuştu
Muaviye hüküm sürüyordu
Fatıma'nın yeri yoktu
İmam Hüseyin öldürülmüşü
Yezid'in işli rast gidiyordu
Sufyan kazanmıştı
Komutan ve Mervan da kazanmıştı
Hakikati yenmişlerdi
Muhammed Aliyi de
Fakat doğrusu bu değildi
Bu dünyanın bir yalanıydı
İmam Hüseyin kazanmıştı
Yezid tamamen viran olmuştu

MAKEDOANYA'DAKİ TARİKATLARDA AŞURE GÜNÜ KUTLAMALARI

Elizabeta Koneska

Aşure gününün, yani Muharrem ayının onuncu gününün anısına düzenlenen törenler, Makedonya'daki tekkelerde günümüzde de hâlâ birçok tarikatlar tarafından uygulanan en önemli dini uygulamalarından bir tanesidir. Makedonya'da hala faal derviş toplulukları arasında Rufaî, Halvetî ve Bektaşî tarikatlarını sayabiliriz.¹

Derviş topluluklarında, tüm Şîilerde olduğu gibi, söz konusu gün olağanüstü önemli bir dini gündür. Aşure günü ataların ve azizlerin ruhunun anısına kutlanan bir matem günüdür. Tarikat mensupları, Aşure gününü, ailesinden 70 kişi ile birlikte bugün Irak topraklarında bulunan Kerbelâ savaşında Sünnîler tarafından katlederek öldürülen Hazreti Ali'nin oğlu İmam Hüseyin'in şehit edildiğinin anısına kutlamaktadırlar.

Aşure günü, Müslüman yeni yılının ilk ayı olan Muharrem ayının onuncu gününe denk düşer. Bu gün, ayrıca on gün süren ve Hazreti Hüseyin ve yandaşlarının çektikleri eziyetleri sembolize eden orucun sona erdiği gündür. İslam geleneğine göre bu gün önemli bir gündür ve tarihî-efsanevî açıdan da kutlanmaktadır. İnanca göre, Hazreti Nuh, tufandan sonra bu gün ilk defa karaya ayak basmış ve sandığında kalan tahıl ve baklagillerden

¹ Makedonya'daki Derviş tarikatları için bak: Елезовић Г., Дервишки редови муслимански - текије у Скопљу, Скопље 1926; Паликрушева Г., Дервишкиот ред халвети во Македонија, Зборник на штипскиот народен музеј, I, Штип, 1959, 105-119; eadem, Преданија за дервишките редови кај Турците и Македонците, Македонски фолклор, 56-57, Скопје 2001, 7-12; Трифуновски Ј., О текијама у доњем сливу Брегалнице, Прилози за орјенталну филологију, VII-VIII, Сарајево, 1962/63, 255-258; idem, Исламске старине у кочанској котлини са подацима о текијама и дервишким редовима, Новопазарски зборник, 18, Нови Пазар, 1994, 125-142; Mašulovic- Marsol L., Les Rifa'is de Skopje structure et impact, Les Cahiers du Bosphore, IV, Istanbul, 1992; Поповић А., Балкански дервиши - рифаије, Зборник за оријенталистичке студија, 1, Београд, 1992; idem, Les Dervishes Balkaniques Hier et Aujourd' hui, Analecta Isisiana, IX, Istanbul, 1994; Светиева А., Бекташите (бегинци) во Преспа како верска и етничка заедница, Етнолог, 3, Скопје 1993, 101-113; Clayer N. at Popovic A., Sur les traces des dervishes de Macedoine Yugoslave, Anatolia Moderna, IV, Paris 1992, 13-63; Бигман Н., Скопски дервиши, каталог, Музеј на град Скопје, 2004; Конеска Е., Турците - Бекташи од селото Канатларци, Историја, XLI, 1-2, Скопје, 2005, 63-68; eadem, belgesel-etnolojik film "Bektaşî – gir ve gör", Uluslararası Konferans: Archeology, Anthropology and Heritage in the Balkans and Anatolia or The Life and Works of FW Hasluk, 1878-1920, Univesity of Wales, Gregynoy, May 2006.

oluşan bir yemek pişirmiş. Bundan dolayı, dünyanın selamete ulaştığı bu günün anısına Müslümanlar bu tahıl yemeğini kutsal olarak kabul etmiş ve aşure adını vermişlerdir.²

Son birkaç yıl içerisinde Makedonya’da üç farklı tarikatında, Pırlepe’nin Kanatlar köyündeki Bektaşîler, İştip’teki Halvetîler ve Üsküp’teki Rufaîlerde olmak üzere üç farklı ortamda Aşure gününün kutlamalarını izleme fırsatımız oldu.

Söz konusu topluluklarda Aşure günü için toplu olarak birçok değişik çerezlik ile kuru ya da taze meyve katılarak tahıldan yapılmış çorbayı andıran aşure adında bir tür tatlı pişirilir. Aşurenin birçok koruyucu gücünün olduğuna inanılır ve bu yüzden aşure hastalara şifa için, fakirlere sadaka için diğerlerine ise bereket için dağıtılır. Aşure gününün kutlanması ile ilgili adı geçen tarikatlarda onları birleştiren birçok müşterek unsur mevcuttur. Temel ortak özelliklerden bir tanesi matem orucudur. Matem orucu Muharrem ayının başında başlar ve on gün sürer.³ Oruç günlerinde uygulanmayan hareketler Şii hazretlerinin Kerbelâ’da yaşanan katliam günlerinde çektikleri eziyetlerle ilgilidir. Oruç, her günlük gereksinimler ve zevkler hususunda birçok sakınma şekillerinden oluşmaktadır:

- Sıvı ve gıda (su⁴, alkollü içkiler, et, yumurta, süt gibi hayvan menşeli ürünler) almamak;
- Şahsi temizliği (el ve yüz yıkamak, banyo yapmak, tıraş olmak, çamaşır ve elbise değiştirmek) uygulamamak;
- Dünyevî yaşamın bütün zevk ve şenliklerinden (beden temasları, düğün, sigara içmek, medya takip etmek) vazgeçmek;
- Söz konusu günlerde kanla temas etmemeye dikkat edilir (hayvan kesilmez, insanlar kendileri kesilmemeye, “kati surette kanın damlamamasına” özen gösterilir).

²Aşure gününün önemi konusunda daha çok bilgi için bakın: Encyclopedie de L'Islam, Nouvelle edition, I, Livrasion 12, Leiden, Paris, 1958, 726; The Encyclopaedia of Islam, New Edition, Vol I, London, 1960, 705; Islam Ansiklopedisi, Cilt 4, Istanbul 1991, 24; Birge J., The Bektashi Order of Dervishes, London, 1937, 169; Norris T. H., op.cit. 171-174; Smailagic N., Leksikon islama, Sarajevo, 1990, 81-87; Миков Љ., Пињето алкохол кај алевите во Бугарија, Етнолог, 7-8, Скопје 1997, 181-186; Engin R., Amucalarda Muharrem ve Asure, Folklor/Edebiyat, Özel Sayısı, II, 30, Ankara, 2002, 165-176; Кајмаковиќ Р., Посмртна гозба код балканских народа, Македонски фолклор, XV, 29-30, Скопје, 1982, 77-81; Busuladzic A., O vjerskim obicajima asure kod balkanskih muslimana, Studia Ethnologica Croatica, Vol. 14/15, Zagreb, 2002/2003, 275-283.

³Bazı araştırmacılara göre Kanatlar Bektaşîleri’nde oruç 9 günden 12 güne kadar sürebilir. Son zamanlarda aşure günü kutlamaları, çalışanların ve okula giden çocukların katılabilmeleri için hafta sonu yapılmaktadır.

⁴Su yerine kahve ya da çay ile karıştırılmış su içilir.

Siyah elbise giymek de matem'in bir tezahürüdür. Oruç günlerinde tekkenin önderi-baba, zikirlerde siyah giysi giyer ya da külahı kara sarıklı sarılır. Bazı ortamlarda diğer müritler de siyah giyerler.⁵ Bu durumlarda tekkelerde mutlaka toplu olarak kutsal Hadisler kitabı okunur. On hadis, her gün birer hadis olmak üzere, on günde okunur. Bu günlerde dualar daha sıkça okunur. Akşam namazı ise özel önem kazanır. Geçmiş dönemlerde, oruç günlerinde şeyh inzivaya çekilip, tekkede kapanarak Kur'an okurmuş.⁶ Çıktığında ise, tanınmasınlar diye iyice örtünürmüş. Aynı hareket tarzını bazı dervişler ve evde inzivaya çekilen kadınlar da uygulamış.

Tekkelerde Aşure gününün kutlamaları toplu olarak yapılır ve aşure ile diğer yemeklerin hazırlanması ile, Aşure günü arifesi akşamı başlar. Hazırlıklar ve pişirme işi tekkenin avlusunda bulunan mutfakta ya da avluda yapılır. Aşurenin pişirilmesinde kullanılan erzak sayısı tarikattan tarikata değişir ve bunun kendine göre manası vardır.⁷ Pişirilirken aşure sürekli orada bulunan dervişler tarafından karıştırılır ve bu işlem pratik nedenlerden⁸ olduğu kadar dinî nedenlerden de yapılır. Bu şekilde hareket etme, aslında kutsal yemeğin üzerinde sürekli nöbet tutma anlamına gelir. Zikir ya da cem denilen kutsal dua ile aşure kutsal kılınır ve dağıtmaya başlanır.

Törenin önemli bir bölümünü ilahilerin söylenmesi oluşturur.⁹ İlk kaşık aşure, büyük bir ihtimalle ölümlerin ruhlarını sembolize eden kuşlara adanır. Müteakiben aşure; babaya, dervişlere ve diğerlerine, yani hayatta olanlara ikram edilir. Tarikat mensuplarına ve diğer konuklara ikram edilen aşure ve diğer yiyecekler toplu olarak yenilir ve bu Aşure günü anma töreninin bir parçasıdır.

Bektaşiler

Kanatlar köyündeki "Dikmen Baba" Bektaşî tekkesinde Aşure günü törenleri iki gün sürer. Törene, erkek, kadın, çocuk olmak üzere, bütün topluluk hep birlikte katılır. İlk gün kurban kesme ve törensel yemek için tahıl dövme ve benzeri hazırlıklar günüdür. Bütün gece yemeklerin ve aşurenin hazırlanmasında geçer. İkinci gün, resmî duadan sonra yemekler ve

⁵ Миков Љ., Изкуството, 208.

⁶ İştip tekkесinin günümüz babası Halveti şeyhi Abdullah'a göre, geçmişte matem uygulayan dervişler, kendilerini tamamen Allaha adanmış, ermiş dervişler olarak, "şimdi gemilerle geçilemeyen büyük suları yürüyerek geçermiş".

⁷ Busuladzic A., op.cit. 279;

⁸ Özellikle ateşin kuvveti ve hızının ayarlanmasına ve sürekli aşurenin karıştırılması ile erzakların katılmaya dikkat edilir.

⁹ Pahiler, Allaha adanmış dini-felsefi içerikli türkülerdir.

cf. Паликрушева Г., Дервишкиот, 107.

aşure, kutsandıktan sonra köylülere ve misafirlere dağıtılır. Ana tören – cem, akşam tekkede düzenlenir. Baba, dervişler ve diğer konuklar sohbet eder, yer içer ve büyük tören Aşure'ye adanmış “nefes” denilen ilahiler söylerler. O sırada şarap ve rakı da içilir. Matem töreni olan Aşure gününde genelde rakı içilir.¹⁰ Bütün hazırlıklar ve iki gün süren tören tekkenin avlusunda, tekkede ve diğer mekkanlarda (mutfak ve türbede) icra edilir. Yemek, avluda ve tekkede kurulmuş masalarda yenir. Yemeklerin büyük bir bölümü ise köydeki evlere dağıtılır.

Törenin ilk gününde, şehit düşen Hazreti Hüseyin ve diğer aile fertlerinin anısına kurbanlar kesilir. Kurbanları adayanlar, tekkenin koruyucusu Dikmen Baba'nın kutsal gücüne inanırlar ve kurban (genelde koyun, kuzu ve tavuk) keserek ona yaptıkları için şükranlarını dile getirirler ya da isteklerinin yerine getirilmesi için dua ederler. Kurban adamak işine genelde Bektaşî olan köy halkı katılır.

Bunların dışında civar köylerden gelen Müslüman, bazan da Hıristiyan ahalisi de katılır. Kurbanlar, avludaki mezarlıklarda kesilir, baba, dervişler ve topluluğun diğer üyeleri olayı, kurbanı kesecek olan kişiyi ve bıçağı kutsamak için dua ederler. O yıl için “kurbancı” olarak seçilen topluluktan biri kurbanı keser. Yemekleri ve aşureyi de o yıl bu işi yapmak için seçilenler ve onlara yardım sunmaya söz verenler hazırlarlar. Hazırlıkların tüm safhalarına erkekler de kadınlar da katılırlar. Erzak ise ortak kaynaktan ve bireylerin bağışlarından temin edilir.

Öğleden sonra ve gece boyu mutfakta ve avluda yemeklerin ve aşurenin hazırlanacağı kazanlar ve ocaklar hazırlanır. Aşurenin ana malzemesi dövülmüş buğdaydan oluşur. Buğdayı, tekkenin avlusunda bulunan büyük taş avanda özel sopalarla dövülür. Yarı gecede kutsal yemek aşurenin pişirilmesine başlanır. Buğdaydan başka aşureye birçok taze ve kuru meyve katılır. Aşureye katılan erzak sayısı Bektaşîlerde 12'dir. Yemeklerin hazırlandığı ocak ve kazanların sayısı da 12'dir. Bektaşîlerin dini yaşamlarında önemli bir yeri olan 12 sayısı 12 imamı simgeler.

Aşure günü, yemeklerin ve aşurenin ikramından önce, mutfakta baba ve birkaç daha kıdemli derviş duayı yaparlar. Baba ve dervişler kutsanmış birinci kazan aşureden alarak üç defa aşurenin tadına bakarlar, sonra da diğerleri alırlar. Konuklar ve törene katılmak için gelen köy halkı avluda ve tekkenin diğer mekkanlarında kurulan sofralarda yemek yerler. Yemeklerin ve aşurenin bir bölümü köy evlerine dağıtılır, diğer bölümü ise Bektaşîlerin

¹⁰Миков Љ., Пиењето, 182; Kanatlar köyü Bektaşîleri bu günde sadece rakı içerler.

önde gelen üyeleri, “asıl” dervişler ve baba için kalır. Bunlar, Aşure günü akşamı tekkede, topluluğun büyük bir bölümünün katılımı ile, cem töreni düzenlerler. Bu cem sohbetlerinde, yemek yenilir ve rakı içilir. Ayrıca nefes adı verilen ilahiler söylenir ve bu şekilde Aşure gününün kutlamaları gece boyu uzar.

Bektaşilerde aşure tarifesi: 12 katkı madde (elma, armut, ceviz, fındık, kuru üzüm, incir, hurma, kayısı, nohut, karanfil, tarçın, şeker)

Halvetî

İştip'te günümüzde Aşure günü faal Halvetî tarikatı mensuplarından oluşan kalabalık bir topluluk tarafından kutlanmaktadır. Kutlamalar, “Sadık Baba” tekkesi ve Hüsamedin Paşa Camii'nin avlusunda bulunan aynı isimdeki türbede olmak üzere iki yerde yapılır. On gün tuttıkları oruç yukarıdaki metinde adı geçen orucun aynısıdır. Fark, bu tarikatın bazı üyelerinin söz konusu aşure orucunun yanı sıra Ramazan orucunu da tutmalarından kaynaklanmaktadır.¹¹ “Sadık Baba” tekkesindeki Aşure günü hazırlıkları tekkenin avlusunda, Muharrem ayının dokuzuncu gününü onuncu gününe bağlayan gece yapılır.¹²

Hazırlıklara birçok erkek derviş katılır. Kadınlar sadece ön hazırlıklarda yer alır.¹³ Erzak, ortak katkılarla ve bireylerin bağışlarıyla sağlanır. Aşure, tekkenin avlusunda dört ocakta kurulan dört kazanda pişirilir. Bazılarına göre Halvetî usulü aşurede katkı maddelerin sayısı 11 ile 13'tür, başkalarına göre ise bu konuda kesin bir kural yoktur, katkı madde sayısı belirsizdir.¹⁴ Aşurenin pişirilmesi esnasında baba-şeyh ve dervişler kazanın etrafında dualar ve ilahiler söylerler. Bu törene ve aşurenin karıştırmasına sadece erkek dervişler ve bazan konuklardan bazıları katılır.¹⁵ Dualardan sonra, baba ilk kaşık aşureyi kiremitlere, yani kuşlara atar, ardından da aşure kalanlara

¹¹Ramazan orucunu geçmiş dönemlerde de bazı tarikatlar uyguluyormuş. Kıyasla: TMOrçviç T., Na { narodni `ivot, V, Beograd, 1932, 92.

¹²Aşure için kullanılan buğdayı yıkandıktan sonra tekkenin avlusunda bulunan taş havanda sopalarla dövülüyormuş. Ancak geçen yıl, söz konusu havan avludan yok olmuş ve o zamana kadar yapılan bu törensel uygulama yapılamamıştır.

¹³Hem günlük hem de törenlerdeki zikir ve dualarda ve Aşure günü kutlamalarında kadınlar erkeklerden tamamıyla ayrıdır. Bilgi aldığımız kişiler daha önceki dönemlerde kadınların görevlere ve törenlere daha çok dahil edildiklerini ifade etmektedirler.

¹⁴Abdullah baba, Rufailerin aşurede 40 katkı madde kullandıkları iddiasına şiddetle itiraz etti ve bu iddiaların asılsız olduğunu belirtti. Bu yıl bu tekkede temin edebildikleri (Almanya'da yaşayan bir bağışçı vatandaşın bağışladığı) buğdayı miktarının daha az olduğundan dolayı üç kazan aşure hazırlanmıştır. Aslında, tekkede hazırlanan aşure için buğdayı miktarı, genelde dört kazana paylaşılmış 30 kg.'dır. Katkı maddeler genelde aynı ve bilinen maddelerdir.

¹⁵Sadece Kanatlar köyündeki bektaşilerde aşurenin karıştırmasını sadece o yıl için hazırlıklara katılacakları belirlenmiş tarikat mensupları yapar.

dağıtılır. Eskiden, aşure komşuların evlerine ve şehirdeki daha uzaktaki mahallelerde yaşayanlara götürülürdü. Aşure gününde tekkeye, Üsküp, Köprülü, Prizren ve diğer yerlerden çok sayıda misafir ve diğer tarikat mensupları gelirmiş. Nihai tören, yani zikir önce tekkede, ardından da avluda düzenlenir. İçerdeki duadan sonra baba ve dervişler birbirini takip ederek sıra halinde avluya çıkarlar.

Baba'nın hareketlerini dervişler tekrarlarlar ve hep beraber kazanların etrafında çember halinde birçok defa dualar söyleyerek dönerler. Duaların sona ermesinden sonra başta baba olmak üzere düzen halindeki dervişler tekkeye dönerler ve orada önce baba ardından da dervişler kısa bir duadan sonra aşurenin tadına bakarlar. Müteakiben, avluda dervişlere ve konuklara yemek ve aşure ikram edilir.

“Sadık baba” tekkesindeki “ilk açık aşure” olarak nitelendirilen aşure töreninin sona ermesinden sonra, aynı gün daha geç saatlerde aşure töreni, halk arasında Meydin Baba olarak bilinen “Hüsameddin Türbesi” ’nin avlusunda da düzenlenir.¹⁶ Tarikatın bugünkü müritlerinin inandıklarına göre Hüsameddin Halvetî tarikatı mensubu imiş ve bu türbenin yakınlarında Halvetî tekkesinin bulunduğu inanılır.

Onlara göre bu türbede Aşure günü kutlama geleneği kesintisiz olarak günümüze kadar intikal etmiştir. Cami alanı ve türbenin bazı tarikat mensupları ile bağlantılı olduğunu gösteren mevcut bazı tarihi kaynaklar bunu kanıtlamaktadır.¹⁷ Organizasyonu, hazırlıkları ve aşurenin yapılmasını Ayşe Şaban ve ailesinin üstlenmiş olması bu aşure törenini diğerlerinden farklı kılmaktadır. Hüsamedin türbesi avlusunda aşure pişirme geleneğini Ayşe hanım, 1947/9 yılından 1980’li yıllarına kadar türbenin anahtarını kendisinde saklayan ve Aşure günü kutlama geleneğini canlı tutan annesinden devralmıştır.¹⁸

¹⁶Aşure töreninin “açılışından” sonra şehirdeki diğer Müslümanların da evlerinde aşure yapmaları uygun görülmektedir.

¹⁷ Паликрушева Г., Дервишкиот ..., 113; Челеби Е., Путопис - Одломци о југословенским земљама, Свјетлост, Сарајево, 1967, 342; E. Çelebi Müeddin Rumi'nin hangi tarikata mensup olduğunu açıklamıyor. Palikruşeva ise, XVIII ya da XIX y.y.'in birinci yarısında Halveti tarikatı Hayatî kolunun kurucusu Abdi Baba'nın bir dönem Hüsameddin Camiinde kaldığını belirtiyor.

¹⁸Ayşe hanımın annesi türbenin anahtarını ondan önce türbenin bakımını yapan ancak ailesiyle Türkiye'ye göç eden başka bir kadından almış. Caminin avlusunda bu törenin o zamandan bu yana yapıldığı tahmin edilebilir. Ancak, Muydin Baba türbesinde bu töreni Ayşe'nin annesinin sadece devam ettiği ihtimali olduğundan dolayı bu uygulamanın daha önceleri de yapıldığı düşünülebilir. Ayşe'nin annesi töreni 1970'li yıllara kadar düzenliyormuş. Ondan sonra törenin yapılmasını, Halveti “Sadık Baba” tekkesi müritlerinin de katılımıyla, Ayşe hanım devam ettirmiştir.

Şaban ailesinin üstlendiği aşurenin ve diğer yemeklerin hazırlanması safhasına diğer Halvetî üyeleri ve dostlar katılırlar. Bu vesileyle pişirdikleri yemekleri (kuru fasulye, sarma) evde yaparlar. Aşure ile ilgili hazırlıkları da evde yaparlar ama aşurenin pişirme işini türbenin avlusunda kurdukları ocakta yaparlar. Malzemeyi kendileri satın alır, ancak aşurenin yapılmasında bağışlarıyla katkıda bulunmayı arzu edenlerden de bağışlar kabul ederler.¹⁹ Niyeti olan ve bir dileğinin gerçekleşmesini arzu edenler bağışta bulunurlar. Aşurenin pişirilme esnasında karıştırma işini bizzat kendi Ayşe Hanım yapar. Ancak aşureyi ailenin diğer üyeleri olduğu gibi, başka derviş ve konuklar da karıştırır. Aşurenin pişirme işi tamamlandıktan sonra, Halvetî tarikatı mensubu dervişler kazanın etrafında dualar ve ilahiler okumaya katılırlar. Yemekler ve aşure türbenin avlusunda ikram edilir. 10 Şubat 2006 yılında Aşure gününde caminin açılışı yapıldı ve cami elli yıl sonra tekrar Müslüman ibadet yeri olarak kullanıldı. Bu vesileyle camide Aşure gününe katılan misafirlere de yemek ikramı yapıldı.

Meydin baba türbesinde hazırlanan Aşurenin tarifesi: buğdayı ve 11-13 çeşit katkı malzeme (pirinç, kuru incir, hurma, üzüm, kayısı, muz, kivi, portakal, ceviz, fındık, badem, tarçın, şeker.)²⁰

Rufaî

Muharrem ayının onuncu gününde Üsküp'teki Rufaî "Mehmed Baba Haznedar" tekkesinde de Aşure pişirilir.²¹ O günlerde tez vefat eden Erol Baba'nın ailesi, eşi Naime ve çocukları, orucu, su içmemek ve hayvani türü gıda maddelerinin kullanılmaması şeklinde uygulamaktadır.²² Tarikat mensubu bazı kişiler, bu günlerde, güneşin doğuşundan batımına kadar yemek yememe ve su içmeme gibi Ramazan orucu şeklinin de uygulanabileceğini ifade etti.²³ Aşureyi, tekkenin avlusunda, açık ocakta ve daha büyük bir kazanda, her yıl aynı yerde hazırlarlar. Halvetîlerde olduğu

¹⁹Bağışlanan erzak türü ve miktarları ile bu bağışları yapanlar hususunda bir liste çıkarılıyordu.

²⁰Ayşe Şaban'ın pişirdiği aşurenin tarifesine göre malzeme türü ve miktarları şöyle olmalı: 25kg. buğdayı, 25kg. şeker ve 3 kg. ceviz. Ancak, bütün malzemelerden bizim gördüğümüz ve tespit ettiğimiz miktarlar çok daha azdı.

²¹2006 yılında aşure, Muharrem ayının onuncu gününden bir hafta sonra, 18 Şubat'ta düzenlendi. Bu değişikliği, dervişler ve yeni vefat eden (2005 yılında) Erol Baba'nın ailesi, hala babalığa atanmamış Erol Baba'nın oğlu Murteza'nın çok meşgul olduğundan dolayı yaptılar. Bu tekke müritlerinin çoğuna göre, törenin Muharrem, yani Aşure ayında yapılması çok önemlidir.

²²Ankete tabi tutulanların çoğuna göre, sadece kendini bedeni olarak sağlam ve manevi olarak hazırlıklı hissedenlerin oruç tutmaları gerekir.

²³Murteza'nın aile fertleri ramazan orucunu uygulamıyorlar, ancak diğer tarikat mensupları, dervişler oruç tutuyorlar.

gibi, aşure kaynamaya başlamadan önce diğer dervişlerin eşliğinde baba dualar okur. Duadan ve buğdayının suya konulmasından sonra baba ilk olarak aşureyi karıştırır. Birkaç saat süren kaynamadan sonra buğdaya diğer malzemeler katılır. Kazandaki malzeme sayısının 41 olması lazım. Ancak, bu uygulama mevsimin buna müsait olduğunda mümkündür. 41 rakamın elde edilmesi için her türlü baklagiller ve meyve (taze ya da kuru) yanı sıra bazı sebze türleri de aşureye katılır.²⁴ Diğerleri arasında, malzeme yokluğunda aşureye, birçok malzemenin yerini aldığına inanılan birkaç tanecik biber ilave edilmiştir.²⁵ Bu yıl aşurede, aralarında nout, kuru fasulye, pirinç, kuru meyve olmak üzere toplam 16 malzeme vardı.²⁶

Rufaîlerin hazırladıkları aşureye ilave edilen ve diğer tarikatların hazırladıkları aşurede kullanılmayan mazleme süt ve margarindir. Bu ilave malzemelerle aşurenin daha yoğun ve beyaz olması sağlanır. Bu yıl aşurenin hazırlanmasında baba'dan başka, 8 derviş ve Mürtezan ailesinin tüm fertleri katıldı.²⁷

Aşurenin yapılmasında en önemli rol dervişlere düşer. Ancak, aşurenin karıştırılmasında, erkek kadın, bütün katılımcılar katılırlar. Aşurenin yapılması esnasında dervişler bir daire oluşturarak birkaç kez ilahiler söylerler. Sonunda, kazan ateşten çekilir, baba ve dervişler kazanın etrafında diz çöker ve ellerini kazanın kenarına koyarak son duayı söylerler.

Eskiden insanlar kendileri gelip aşureden alırlarmış. Birkaç yıldan bu yana ise, aşurenin götürüldüğü birkaç daimi yer tespit edilmiştir. Bunlar arasında, İslam Dini Birliği (Diyanet İşleri Başkanlığı), “Vefa Baba” tekkesi ve akraba ile komşular yer almaktadır. Dervişler aşureden evlerine de götürürler. En sıkça hazırlanan yemekler güveç, pilav, etli taze fasulyedir. Bunlar, genelde mevlütlerde, ölenlerin ruhlarına dua okuma törenlerde yapılan yemek türleridir. Baba ve dervişlere yemek, tekkenin misafir odasında servis edilir.²⁸

Murtezan Baba'nın dedesi Şeyh Haydar'ın şeyhliği döneminde, XX y.y.'in 70'li yıllarının başına kadar, Aşure gününde, tekke avlusunu dolduran

²⁴Nakşibendi tarikatı menupları'da aşureyi 41 malzemedan hazırlarlar. 20-25 yıl önce rivayet edilen bir olayda, Nakşibendi tarikatı mensubu bir bayanın, aşuredeki malzeme sayısını 41 olarak uygulamak için, diğer malzemelerle birlikte aşureye domates, biber ve diğer sebze türleri kattığı anlatıldı.

²⁵Şeyh Haydar'ın eşi ve vefat eden Erol Baba'nın annesi Hadiye Ana, aşureye birkaç biber tanesi ilave edermiş.

²⁶Bu yıl aşure 5 kg. buğdayı, 8 kg. şeker ve diğer 18 değişik malzemedan yapıldı Yirminci y.y.'in ortasına kadar aşure 10-15 kg. buğdaydan yapılmış.

²⁷Kıdemi itibariye Dede olan en deneyimli Yaşar adında derviş koordinatör görevini ifa ediyordu. Dervişler aşureyi karıştırma işinde hızlı değışirler ve her kaşığı alıştır el öperler.

²⁸Bugün bu mekkan zikir-duanın yapıldığı aynı mekkandır.

kalabalık misafir daveti yapılmış. Avluda, tekkenin giriş kapısı ile türbe arasında, her birinin farklı fonksiyonu olan üç taş bulunmaktadır. Taşlardan ezan taşı adıyla bilinen yuvarlak ve düz olanı zikire girmekten önce duanın okunduğu taştır, diğer iki (yuvarlak ve uzun) oyuk taş ise bir zamanlar Aşure gününde buğdayın yıkandığı ve dövüldüğü avanlardır.²⁹ Tekkede, bu amaçla, birinde aşurenin pişirildiği, diğerinin ise aşure için suyun ısındığı, iki de bakır kazan varmış. Tekkenin mekkanlarında erkekler yemek yerken, Baba'nın evinde Baba'nın hanımı bayan dervişlere ve diğer dostlarına yemek ziyafetinde bulunmuş.

Rufaillerde aşure tarifesi: 41, daha doğrusu 18 katkı madde (muz, kivi, mandalina, portakal, ceviz, kuru üzüm, incir, hurma, kayısı, nohut, kuru fasulye, pirinç, tarçın, biber, süt, margarin, şeker) ile buğdayı.

Her Müslümanın Muharrem ayında Aşure gününde, sadece bir kaşık olsa dahi, aşure pişirmesi ve dama atması gerektiğine inanılır. Aşure ölülerin ruhuna pişirilir ve dağıtılır. Hıristiyanların, ölülerin ruhuna haşlanmış buğdayı dağıttıkları gibi, Müslümanlar da bunu yılda bir defa, Aşure ayında, yaparlar.³⁰

Tatlı aşure yanı sıra, bazı ortamlarda aşurenin tuzlusu da pişirilmiştir. Bu aşure, önceden buğdayın kaynatılması ve sonra da üzerine kaynar tereyağın dökülmesiyle elde edilir.³¹ Bu şekilde hazırlanmış aşure kutsal sayılır ve şifalı özellikleri olduğuna inanılır. Dolayısıyla hasta ve güçsüzlere, yalnız ve yaşlı kişilere, sonra da diğer tarikat mensuplarına ve yakın dost ile komşulara dağıtılır. Hazırlıklarda yardım edenler, katkılarından dolayı, atalarının aziz hatıraları adına, Allah adına ve aileleri ile kendileri için sevap işlediklerine inanırlar.

Makedonya'da önemli ölçüde küçülmüş olan tarikatları bugün, daha çok etnik ve geleneksel topluluk olarak ayakta kalmalarına rağmen hala dîni topluluk olarak faaliyet göstermektedirler. Bu iddia, değişik ortamlarda adı geçen tarikatlarda Aşure gününün kutlama törenlerindeki örneklerle desteklenebilir.

Söz konusu üç toplulukta da, küçük farklılıklara rağmen, törenin icrasında aynı yapıya dayanan model görülmektedir. Bir geleneksel kompakt köy ortamı olarak Kanatlar köyündeki Bektaşilerde söz konusu adet en

²⁹Buğdayı bir zamanlar, kabuğundan ayrılması ve kaynamakta daha yumuşak olması için, dövülmüş. Kabuğu soyulmuş beyaz sanayi buğdayı kullanmaya başlandığında dövme işine gerek kalmamıştır. Naime'nin hatırladığı kadar, son 25 yılda tekkenin avlusundaki taş avanda sadece bir kez buğdayı dövülmüş.

³⁰Busuladzic A., op.cit. 277.

³¹Bilgi sunan, Hüsnüye, 60 yaşında, Üsküplü, Naime Murteza'nın annesi.

otantik şekliyle korunmuştur. Daha büyük kent ortamlarında, güncel çağdaş koşullar neticesinde adet daha hızlı değişime maruz kalabiliyor. Aşure törenlerinin köy (geleneksel ve kapalı) ve kent (değişimlerden daha kolay etkilenebilen) özelliklerindeki farkı, hazırlanmış aşurenin tadı ve zerafetinden de anlayabiliriz³².

³² Bu metin, daha kapsamlı şekliyle Makedon dilinde yayımlanmıştır: Bkz. E. Koneska, Denot na ashure kaj tarikatite vo Makedonija, Tranziciite vo istorijata i kulturata, Institut za nacionalna istorija, Skopje 2008, 421-330.

VI. BÖLÜM / PART VI

EDEBİYAT-VI / LITERATURE-VI

Editör Yüksel GÖZTEPE

AYİZ EL-KARENÎ'NİN “BEN SÜNNÎ HÜSEYNÎYİM” ADLI KASİDESİ VE KASİDENİN EDEBÎ AÇIDAN İNCELENMESİ

Abdulaziz Muhammed Awadulla

GİRİŞ

Hz. Hüseyinin Kısaca Hayatı

Hz. Peygamber(s. a. s)'in Hz. Fatıma (r. a)'dan torunu, Hz. Ali (r. a) ve Hz. Fatıma'nın 2'nci oğlu. Hicretin 4'üncü yılı Şaban ayının 5'inde dünyaya geldi. Hz. Hüseyin, Hz. Peygamber'e çok benziyordu. Hz. Ali "Hasan, Resûlullah'a göğsünden başına kadar olan kısmında, Hüseyin de bundan aşağı olan kısmında çok benzerdi"¹ demişlerdir. Hz. Peygamber Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e son derece düşkün olup onları çok severdi. Onların hakkında, "Allah'ım: Ben, bunları seviyorum. Sen de sev bunları".² "Hasan ve Hüseyin, benim dünyada kolladığım iki reyhanımdır"; "Hasan ve Hüseyin'i seven, beni sevmiş, onlara kin tutan da bana kin tutmuştur".³

Künyesi Ebu Abdullah'tır; lakapları ise Raşid, Tayyib, Vefî, Zekî, Mübarek, Sibte, Seyyid.⁴ ve Seyyid'üş- Şüheda'dır. Hz. Hüseyin yaklaşık 7 yıl Resulullah'ın, 30 yıl Emir'ul- Muminin Ali'nin, on yıl da İmam Hasan'ın hayatları zamanında yaşamıştır.⁵ İmamet dönemi, Muaviye b. Ebi Sûfyân'ın hüküm sürdüğü döneme rastlamaktadır. Hz. Hasan'ın Muaviye ile yapmış olduğu sulh sırasında, Hz. Hüseyin de Muaviye'ye karşı kardeşiyle aynı tavrı takınmıştır. Çünkü o dönemde, İmam Hasan'ın çabasıyla hakla batıl Müslümanlar için tanınmış ve İslam'ın esası henüz ciddî bir tehlikeye mâruz kalmamıştı. Muâviye, hicretin 60'ıncı yılında Recep ayının ortalarında Şam'da vefat etti. Muâviye'nin vefatından sonra Şamlılar Muâviye'in oğlu Yezid'e bey'at ettiler. Yezid'in iktidara geçmesi saltanat şeklinde gerçekleşti. Yezid, kendisinin bu şekilde idareyi ele alışına başta Hz. Hüseyin olmak üzere pek çok Sahabe'nin rıza göstermeyeceğini, hatta şiddetli tepkilerle karşılayacağını biliyordu. İktidarı elden kaçırmamak için çok süratli davranıyordu. O vakitlerde Kûfeliler Hz. Hüseyin'e mektuplar göndererek

¹ Ahmed b. Hanbel Müsned, I, 108. Alimlerin bazıları mânevî, bazıları şeklî benzerliğini olduğunu söylediler. Bkz. El- eclûnî, Keşful- Hâfâ, II. 112.

² Tirmizî Sünen V, 661.

³ Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 288.

⁴ Keşf'ul- Gümme, c. 2, s. 216.

⁵ Tarih-i Ehl'ul- Beyt, s. 76.

onu dâvet edip, yanlarına geldiği takdirde kendisini Emir-ül Mü'min'in ilân edeceklerini üst üste yazdıkları mektuplarda belirtmişlerdi. Ayrıca şu anda emirleri olmadığından cuma namazına çıkmadıklarını bildirmişlerdi. Yezid, Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye doğru yol aldığını haber alınca, Kûfe valisini değiştirmiş, Basra valisi olan Ubeydullah ibn Ziyad'a ek bir görev olarak, Kûfe valiliğini de vermişti. Kûfe valiliğini de üstlenince ilk iş olarak Müslim b. Akil'i çok feci bir şekilde şehid etti. Hz. Hüseyin, Hurr b. Yezid et-Temimî'nin kumandası altındaki bin kişilik Kûfe süvârî birliği ile karşılaştı. Hurr b. Yezid, Ubeydullah b. Ziyâd'ın emrine uygun olarak hareket ediyordu. Hurr, Ubeydullah'ın emri gereğince Hz. Hüseyin'i Kerbelâ'ya⁽⁶⁾ doğru sürükledi.

En son Hz. Hüseyin Kerbelâ'da et- Taff adlı yerinde kahramanca savaştı ve almış olduğu otuz üç mızrak ve otuz dört kılıç yarasıyla bedeni toprağa yığılırken, ruhu şehidlerin ruhlarına karışıyordu. Hz. Hüseyin'in akrabalarından yetmiş iki kişi şehid düştü. Adeta Ehl-i Beyt, tümünden imha edilmek istenmişti. Kûfelilerden de 88 kişi ölmüştü. Hz. Hüseyin, Hicrî 61'inci yılın 10 Muharreminde şehid olmuştu. Şehid düştüğünde elli yedi yaşında idi.⁷

Hz. Hüseyin'in şehitliği Araplar arasında yansıması:

Hz. Peygamber "Hüseyin benden, ben de Hüseyin'denim; Allah, Hüseyin'i seveni sever" hadisiyle Hz. Hüseyin'e olan sevgisini ifade etmiştir. Dolayısıyla Müslümanlar arasında O'na karşı büyük bir sevgi oluşmuştur. Fakat buna rağmen Hz. Hüseyin, Kerbelâ'da siyasî nedenlerden dolayı şehit edilmiştir. Kerbelâ'da şehit edilmesiyle birlikte bütün İslam âleminde özellikle Şiiler arasında büyük bir tepki oluşmuş ve Şiiler geçen bu süre içerisinde oldukça fazla mersiye yazmışlardır. Özellikle Arap şairler tarafından yazılan mersiyeleri saymak ve dökümünü çıkarmak oldukça zordur⁸. Ancak Arap edebiyatında Hz. Hüseyin'le ilgili Sünni şairler tarafından az sayıda mersiye yazılmıştır. Bu şairlerden birisi de Sünni Ayız

⁶ Kerbelâ, gam ve bela anlamındadır. İmam Hüseyin (a. s) Kerbelâ ismini duyduklarında şöyle buyurdular: "Allah'ım kерб (gam) ve beladan sana sığınıyorum."Bkz. :

-Er- Râzî: Muhtârü es-Sihah. Tâhkık: Mehmod Hatır. Dârul- Maârif. Mısır. 1916.

-İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Bulak. Mısır. 1308.

⁷ Hz. Hüseyin'in hayatı hakkında daha fazla bilgi için bkz. İbn Sa'd, *Tabakâtu İbn Sa'd*, X, 164; el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-zeheb*, II, 36-37, 64; et-Taberî, *İstişâdu'l-Hüseyin*. s. 29-171. ; *Tarihü Ehl'ul- Beyt*, s. 76; *Kafî*, c. 1, s. 461-462; Abdullah el-'Alâylî, *el-İmâmu'l-Hüseyin*, İbn Âsâkir: *Tehzib*. V. 311. Şam. 1341, İbnul- Esiir. *El- Kamil*. V. 19. Mısır. 1303, İbnul- Gevzî, *Sıfetu- essâfveh*. I. 321. Hayder Âbâd. 1355.

⁸ Cevad Şiir: *Edep et- Taff*(veya Hüseyin'in Şairleri). Birinci Hicri Asırdan On Dördüncü Asra kadar(5. Cilt). Muesset et- Tarih. Beyrüt. Lubnan. H. 1422-M. 2001.

el-Karenî'dir. O "Ben Sünnî Hüseyinîyim" adlı bir kasîde yazmış ve söz konusu kasîde bu konunun istisna örneklerinden birisi olmuştur. Biz de bu sempozyumu fırsat bilerek Ayiz el-Karenî'nin söz konusu kasîdesini tanıtmak istedik.

Öte bir yandan, Ayiz'in bu şiirini yayınlayan gazete şiirin, kasîde adında yayınladığını yazmakla birlikte daha çok mersiye özelliği taşımaktadır. Bundan dolayı önce Arap edebiyatında mersiye, mersiye ile kasîde arasındaki farkları, Ayiz el-Karenî'nin hayatı ve ilmî yönünü, "Ben Sünnî Hüseyinîyim" adlı kasîdesini ve edebî açıdan değerlendirilmesini, son olarak da kasîdenin Türkçeye tercümesini ele alacağız.

Arap Edebiyatında Kasîde ve Mersiye

Arap Edebiyatında Kasîde

Kasîde sözlükte "ق - ص - د" kökünden türemiş bir isim olup sözlükte "kastetmek, azmetmek, bir şeye doğru yönelmek" anlamına gelmektedir. Terim olarak kasîde "Her beyti kafiyeli olmak üzere belli bir amaçla, söylenmiş, üzerinde düşünülmüş, gözden geçirilmiş şiir" şeklinde tarif edilmiştir. Bir tür olarak ilk defa Arap edebiyatında ortaya çıkmış, oradan da Fars ve Türk edebiyatına geçmiştir. Şekil olarak kasîde 7-9 beyitten az olmaması şart koşulmuşsa da bunun belirli bir sınırı yoktur. Genel olarak kasîdeler 30-70 beyit arasında makbul kabul edilmiştir. Ancak 100 beyti aşan ve 700 beyite kadar çıkan kasîdeler de yazılmıştır. Örneğin, İbnu't-Tâiyye'nin kasîdesi 700 beyitten fazladır. Fakat beyit sayısı artıkça kafiye bulma problemi ortaya çıkmıştır.⁹

Genel olarak Arap bilginleri, Kasîdenin tanımı, şartları veya özelliklerine dair kesin bir durum almamışlar.¹⁰ Bununla birlikte, ilk beytinin mısraları kendi aralarında kafiyeli, diğer beyitlerinin ilk mısraları kafiyesiz, ikinci mısraları ilk beyitle kafiyelidir. İlk beyite matla, şâirin mahlasının geçtiği beyite tâc beyit, en güzel beyite beytü'l-kasîd adı verilir. Kasîdenin giriş kısmına, başlangıç bölümüne teşbîb veya nesîb adı verilir. Bunlar bir tabiat tasviri, hasbihal veya âşıkâne duyguların ifadesi olabilir (âşıkâne olanlara nesib denmiştir). Övgüye başlamak için münâsebet düşürülen beyite girizgâh denir. Kasîdelerin diğer bölümleri medhiye (övgü), fahriye (övünme), ve duâdır. Kasîdeler ya teşbiblerine göre bahâriyye, şitâiyye, ramazâniyye... veya kafiye ve rediflerine göre elfiyye, lâmiyye, râiyye... ,

⁹ Kandil, İ'sâd Abdülhâdî, *Funûnu'l-edebi'l-Fârisî*, s. 77-80 ; Elmalı, Hüseyin, "Kasîde", *DİA*, s. 564.

¹⁰ Örneğin: Henefî, Abdul- Hâlim: *Metl'ul- Kasîde el-'rabiyye*. s. 11-21.

Kerem Kasîdesi, Su Kasîdesi suretinde anılır. Kasîdeler konularına göre tevhid, münâcât, na't, mersiye vs. olabilir.¹¹

Ayız el-Karenî'nin kasîdesinin konusu mersiye olması sebebiyle şimdi Arap edebiyatında da mersiye anılacaktır.

Arap Edebiyatında Mersiye

Mersiye kelimesini sözlükte “acımak” anlamına gelen “رثى له” fiilinden türemiştir. Bu anlamı ile kelime “ölenin iyiliklerin anıp arkasından şii söylemek” anlamına gelmektedir.¹²

Terim olarak çeşitli tarifleri yapılmıştır. Biz konunun daha iyi anlaşılması için geçmişten günümüze bir kısım meşhur Arap edebiyatçıların yaptığı açıklamalara burada yer vereceğiz.

Cahiz (ö. 255) kelimenin özel ve genel olmak üzere iki anlama geldiğini belirtmiştir. Genel anlamı mersiyenin bir edebî sanat olması, özel anlamı ise ölenin arkasından iyiliklerini sayarak ağıt yakılmasıdır.¹³

Kudâme b. Cafer (ö. 337) mersiye ve methiyeyi birbirinden ayırmıştır. Ona göre mersiyede ölen kimsenin dünyadan ayrıldığını ifade etmek için “رثى له” ve “رثى له” gibi özel fiiller kullanılır.¹⁴

İbn Reşîk (ö. 456) onun görüşlerini kabul etmiş ve şu ilavelerde bulunmuştur: “Ölen kimse bir kral veya kabile reisi ise mersiyede acıma açıkça ifade edilir; keder, üzüntü ve ölenin şanını yüceltmek gibi duyguların hepsi birlikte ve en açık bir şekilde anlatılır.”¹⁵

Mersiye, Arap edebiyatının en önemli edebî sanatlarından birisidir. Bu edebiyatta hem nesir hem de nazım olarak mersiye söylenmiştir. Nesirdeki mersiyeler ölen kişinin arkasından bir hatibin hitabeti şeklinde olmuştur. Fakat biz burada şiirde yani bir edebî tür olarak mersiye ele aldığımız için hitabetteki mersiye türünü sunmayacağız.

Üç tür mersiye vardır:¹⁶

1. Nedb (nevh) (ندب - نوح), ölenin kişinin ailesi ve akrabaları ölümünden dolayı sarsıldıkları zaman onların yaptıkları ağıttır.

2. Te'bîn (تأبين), ölünün erdemlerinin anlatıldığı ağıt.

¹¹ Fazl, esseyid, *Nakdul- Kasîde el- 'rabîyye*. s. 15-43. Elmalı, agmd, s. 564.

¹² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIX, 22-23; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, (رثى md); Nâsîf, Emîl, *Ervâ' mâ kîle fî'r-resâ*, Dâru'l-cil, Beyrut, ty. , s. 5.

¹³ Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 42, *el-Hayevân*, II, 20.

¹⁴ İbn Reşîk, *Nakdu'ş-şî'r*, s. 111.

¹⁵ İbn Reşîk, *el-Umde*, s. 358.

¹⁶ Dayf, Şevkî, *Funûnu'l-edebî'l-Arabî: el-fennu'l-ğınâî ve'r-rasâ*, Dâru'l-meârif, Mısır 1987, s. 5; Muhammed, Sirâcuddîn, *er-Resâ fî'ş-şî'rî'l-Arabî*, Beyrut, ty. , s. 6; Toprak, M. Faruk, “Mersiye”, DİA.

3. Azâ (عزى), bu bölüm te'bin'in üzerinde ve ölümden ibret alınması gibi felsefi yaklaşımla yapılan ağıt.

Bu çeşitler mersiye türü olarak kabul edildiği gibi mersiyenin bölümleri olarak da kabul edilmektedir.

Mersiyenin niçin yapıldığı üzerine düşünüldüğünde bazı sebepler olduğu görülür. Genel olarak yaşanan acı bir olayın peşine söylenmiştir. Örneğin, bir çocuğun, eşlerinden birinin, kardeşin veya bir sultanın ölümü üzerine veya bir şehrin yıkılıp harap olması üzerine ağıtlar yakılmıştır. Tabi bu durumda çocuğu için anne, eş için diğer eş, sultan için tebaadan birisi, şehir için de o şehrin seveni bir şair ağıt yakmıştır.¹⁷

Ünlü Arap Edebiyat Tarihçisi Corcî Zeydan Araplardaki şiir türlerinden şöyle bahsetmiştir: “Bugün Araplarda onlarca şiir türü vardır. Cahiliye döneminde ise sadece iftihar, kahramanlık, gazel, hiciv, medih gibi şiir türleri vardı. Bu şiir türlerinden mersiye, medihten doğmuştur. Mersiye ise ölünün arkasından yapılan övgüydü ve daha çok ölen kişinin kardeşleri tarafından yapılırdı.”¹⁸

Kasîde ile mersiye arasındaki farkları kısaca şöyle açıklayabiliriz: Kasîde türlerinde medih olması sebebiyle mersiye kasîdeden bir türdür. Şekil olarak da beyit sayısı kasîde ile aynıdır. Bu anlamda da kasîde ve mersiye benzerlik arzeder. Fakat kasîde çok çeşitli konular için söylendiği halde mersiye sadece kaybedilenlerin peşine söylenmesi sebebiyle konu yönüyle farklılık gösterir yani mersiye özel konulu bir kasîdedir. Buradan şöyle bir genelleme yapabiliriz: “Her kasîde mersiye değil, ancak her mersiye bir kasîdedir.”

Cahiliye döneminde en ünlü mersiye söyleyenlerden birisi Hansâ'dır. Şerîf er-Radî'nin mersiyesi de çok ünlüdür.¹⁹ O mersiyenin ustası olarak kabul edilir. Ancak Arap edebiyatında Kerbelâ hadisesine dair bilinen ilk şiir Ebü'l-Esved ed-Düelî'ye (ö. 69/688) ait bir gazeldir.²⁰ Süfyân b. Mus'ab'ın (ö. 120/738) Ehl-i Beyt hakkındaki şiirinde de olay temas edilmiştir. İmam Muhammed el-Bâkır ile görüşen ve onun övgüsüne mazhar olan Kümeyt el-Esedî'nin (ö. 126/744) Hâşimoğulları (Ehl-i Beyt) üzerine nazmettiği, bu sebeple “el-Hâşimiyyât” adıyla tanınan Kasîdeleri arasında Kerbelâ hadisesiyle ilgili güzel örnekler yer almıştır.²¹ Bundan sonra Abbâsi devri şiî

¹⁷ Daha fazla bilgi için bkz. İbn Abdîrabbih, *el-İkdu'l-ferîd*, III, 228-268.

¹⁸ Zeydân, Corcî, *Târihu'l-edebi'l-Arabî*, I, 84.

¹⁹ ez-Zeyyât, Hasan Ahmed, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, s. 286; Dayf, *Funûnu'l-edebi'l-Arabî*, s. 38-39.

²⁰ Bu konunun daha fazla bilgileri için. Bkz. *Divan ebu al- Asved ed- Dualî*.

²¹ Şevki Dayf: age. S. 37.

şairlerinden Di'bil el-Huzâi de Hz. Hüseyin'e çok güzel bir mersiye yazmıştır.²² Seyyid el-Himyârî'nin belâlardan kurtulmak ümidiyle Ehl-i Beyt imamları hakkında yazdığı şiirler içinde de Kerbelâ olayını söz konusu eden kasîdelere rastlanmıştır. İmam Şâfiî, Hz. Hüseyin'in şehadetinden duyduğu üzüntüyü bir şiirinde, "Ehl-i Beyt'i sevmekle suç işledimse bu pişman olmayacağım bir suçtur" şeklinde ifade etmiştir.

Bütün bunlar, Arap edebiyatında mersiye'nin önemli bir yeri olduğu; özellikle de Hz. Hüseyin'in şehadeti üzerine ünlü edebiyatçı ve alimler tarafından onun için mersiyeler söylendiği anlaşılmaktadır. Biz de bu anlamdan olmak üzere önce Arap edebiyatında Kerbelâ'yı kısaca özetleyeceğiz sonra Ayiz el-Karenî'nin hayatı, eserleri ve kasîdesini inceleyeceğiz.

Arap Edebiyatında Kerbelâ

Arap edebiyatında Kerbelâ hadisesine dair bilinen ilk şiir Ebü'l-Esved ed-Düeli'ye (ö. 69/688) ait bir gazelidir. Süfyân b. Mus'ab'ın (ö. 120/738) Ehl-i Beyt hakkındaki şiirinde de olay temas edilmiştir. Ayrıca İmam Muhammed el-Bâkır ile görüşen ve onun övgüsüne mazhar olan Kümeyt el-Esedî'nin (ö. 126) Hâşimoğulları (Ehl-i Beyt) üzerine nazmettiği, bu sebeple "el-Hâşimiyyât" adıyla tanınan kasîdeleri arasında Kerbelâ hadisesiyle ilgili güzel örnekler yer almıştır. Yine İmam Şâfiî, Hz. Hüseyin'in şehadetinden duyduğu üzüntüyü bir şiirinde, "Ehl-i Beyt'i sevmekle suç işledimse bu pişman olmayacağım bir suçtur." şeklinde dile getirmiştir. Di'bil el-Huzâi de Hz. Hüseyin'in şehâdetini şiirine yansıtmış olan önemli şairlerdendir.

Sonuç olarak Hz. Peygamber'in torunu, Hz. Ali ile Fâtıma'nın çocuğu olması ve daha çok İslâm tarihinin en önemli olaylarından biri sayılan Kerbelâ'da şehid edilmesi sebebiyle Hz. Hüseyin hakkında geniş bir literatür meydana gelmiştir. Özellikle Müslüman milletlerin edebiyatlarında mensur ve menzum birçok eser kaleme alınmıştır. Bu literatürde kasîde, maktel ve mersiyeler gibi şiir türü, bu edebiyatın büyük bir kısmını teşkil etmiştir. İşte şiirlerden birisi de Ayiz'in yazdığı kasîdedir.

Kerbelâ olayını dile getiren ilk dönem Arap şairleri siyasî iktidarlar tarafından tepkiyle karşılanmış, bazıları cezaya çarptırılmıştır. Kümeyt el-Esedî, "el-Hâşimiyyât"ından dolayı Hişam b. Mâlik tarafından öldürülmek üzereyken kaçarak kurtulabilmiştir. Harûnürreşîd, Mansûr en-Nemerî'nin Hz. Hüseyin matemiyile ilgili şiirini duyduğunda çok hiddetlenmiş ve şairin

²² el-İsfehânî, Ebu'l-Ferec, *el-Eğânî*, XX, 120.

öldürülmesi için emir vermiştir. Di'bil el-Huzâî de duyduğu bu korkuyu şiirlerine yansıtmıştır. Kerbelâ hadisesiyle ilgili şiirlerde insanların, tabiat olaylarının, cinlerin ve meleklerin Hz. Hüseyin'in şehadetinden duydukları üzüntü yanında Ehl-i Beyt'in faziletleri dile getirilmiş, olay bütün ayrıntılarıyla ve dramatik sahneler halinde tasvir edilmiş, Kerbelâ kelimesindeki kerb (gam, keder, üzüntü) ve bela sözcükleriyle olay arasında bağlantı kurulmuştur. Ayrıca Kerbelâ toprağı şehitlerin vücutlarını barındırdığı için sevilen bir toprak olarak tasvir edilmiş, sevgi ve üzüntünün bir arada dile getirildiği ağıtlara konu olmuştur.

Ayiz El-Karenî'nin Hayatı ve Eserleri

Hayatı

Bu kasîdenin yazarı Ayiz el-Karenî, Karen'de yılında doğmuştur (1960/1379). İlk, orta ve lise öğrenimini Riyad'da yaptıktan sonra Ebhâ şehrinde Usûlü'd-Din Fakültesi'nden mezun olmuştur. Aynı fakültede "Kitâbu'l-Bida ve eseruhâ fi'd-dirâye ve'r-rivâye" adlı tezi ile Yüksek Lisansını; "Tahkîku'l-mufhim alâ Muhtasari Sahîhi Muslim" adlı teziyle de Doktorasını yapmıştır. Daha çocuk yaşta iken Kur'an'ı ezberleyen Ayiz el-Karenî, dini ilimlerde özellikle tefsir alanında kendisini çok iyi yetiştirmiştir. Aynı şehirde Ebû Bekir es-Siddık Cami'inde imam hatip olarak görevlendirilmiştir. Ayiz yazdığı kitapları ve irad ettiği hutbeleriyle Arap dünyasında tanınmaktadır.²³

Eserleri:

Ayiz el-Karenî hadis, tefsir, fıkıh, edebiyat, siyret, teracim alanında birçok eserle birlikte makalelerde telif etmiş ve birçok redyo-televizyon konuşmaları yapmıştır. Ancak biz bu eser ve makale isimlerini yazara ait internet sitesinden aldığımız için bunların baskı yeri ve tarihlerine ulaşamadık. Biz burada sadece eser ve makalelerinin bir kısmının isimlerini vermekle yetiniyoruz.

Şiir Divanları:

- 1- لحن الخلود (Sonsuzluk Makami) Lahnu'l-hulûd
- 2- تاج المدائح (Methiyelerin Tacı) Tacü'l-medâih
- 3- هدايا وتحايا (Hediyeler ile Selamlar) Hedâyâ ve tehâyâ
- 4- قصة الطموح (Aşırılık Hikayesi) Kıssatu't-tumûh

²³ www. algarne. com

Diğer eserlerinden:

- 1- سنابل وقنابل Senâbil ve kanâbil (Başaklar ve bombalar)
 - 2- رسائل للصائمين Resâil li's-sâimîn (Oruçlulara mektuplar)
 - 3- أبو ذر الغفاري في القرن الخامس عشر Ebû Zer el-Ğıfârî fi'l-karnî'l-hâmis (Onbeşinci yüzyılda Abû Zer el-Ğıfârî)
 - 4- أول ليلة في القبر Evvelu leyle fi'l-kabir (Mezarda ilk gece)
 - 5- جسور المحبة Cusûru'l-Mehabbe (Muhabbet Köprüleri)
 - 6- حصاد الصيف Hasadü'l-sayf (Yaz ürünleri)
 - 7- على ساحل ابن تيمية (İbn Taymiyah kıyısında) Alâ sahili İbn Teymiyye
 - 8- على مائدة القرآن Alâ Mâideti'l-Kuran (Kur'an'ın ziyafetinde)
 - 9- نظرات حول بعض الآيات (Bazı ayetler Nazarat hevle ba'di'l-âyat) üzerinde görüşmeler)
 - 10- أسعد امرأة في العالم (Dünyanın en mutlu kadını) Esâd imrââ fil âlem
 - 11- لا تحزن (Üzülmeyin) Lâtezen
- Bu kitap ise şeyhin en ünlüdür ve onun nedeniyle şeyh arap ve islam aleminde büyük bir şöhret kazanmıştır.²⁴

Makalelerinden

- 1 · إشارات على الجسور (Köprülerde işaretler)
- 2 · إصلاح بلا شغب Reformu isyan olmadan
- 3 · الأمة والأزمة Millet ve kriz
- 4 · الاهتمام بالنص Metne Dikkat
- 5 · البيع الرابع Kazan Satış
- 6 · الشعب الفلسطيني Filistin halkı
- 7 · نصيحة بمناسبة العام الهجري الجديد Hicri Yılbaşı vesilesiyle tavsiyeler
- 8 · العراق ما بعد الحرب Savaş sonrası Irak
- 9 · القدس Kudüs
- 10 · أنت بدون الإسلام صفر ! Sen İslam olmadan sıfırsın !
- 11 · خطاب مفتوح للشعب الأمريكي Amerikan halkı için açık bir mektup
- 12 · سارعوا Hızlı olunuz
- 13 · سقوط المدعو صدام !..²⁵ Saddam denilen düşmesi!..

Ayız El-Karenî “Ben Sünnî Hüseyñîyim” Kasidesi

Kasîdeye ele alırken önce asıl metnini sonra Türkçeye çevirisini, peşine de şekil ve muhteva açısından incelenmesini ele alacağız

²⁴ Bu kitap şu sitede yayınlanmıştır: <http://saaid.net/book/open.php?cat=98&book=2046>

²⁵ Şairin hayatına ve eserlerine dair daha fazla bilgiler için Bkz: -www.algarne.com (İnternette özel sitesidir)

1. Kasîdenin Metni

قصيدة: (أنا سني حسيني)
للشيخ/عائض القرني²⁶

ودمع الليالي في محاجرها دم
ووجه الضحى من بعد قتلك أدهم
تُكفّن في أجفان عيني وتُكرم
به كل رمح من عداك يُحطّم
وأصبحت للأحرار نعم المعلم
فأخفي جراحي يا حسين وأكتم
وأهدأ والأضلاع بالنار تُضرم
عليك لأن الدّين ينهى ويعصم
أصاب عروش الدهر أضحت تُهدّم
معاذيرُ في قتل الحسين فتعلم
بقتل ابنه والله أعلى وأحكم
دجا الليل أو ناح الحمام المرثم
وفوق ظهور الخيل أجفى وأظلم
يجدها قلب ورأس ومعصم
وعزم تهاب الأسد منه وتهمزم
سيوفاً وخافوا الله فيه فأحجموا
عليه ولكن هل رماح تكلم
فلابن رسول الله أغلى وأكرم؟
أكل سنين العمر أبكي وأكتم؟
ولكن بأمر الله راض مسلم
بدمع سخّي يُستثار فيسجم
فبعضهم من بعضهم وهم هم
من السبّ فالسبّاب نذل ومجرم
لقلت لها بيني ولو جُدّ معصم
ترجّى وأي الناس من بعد يسلم
بأن خطي الشيخين أجز ومغتم
أصد الردى عنهم فمجدى منهم
بِنوّه وهم في كل ظلماء أنجم
كذبتهم عليهم يا جفاه وخنتهم
وأنتم لما زكى الإله أبيتهم
رواها الأمينان البخاري ومسلم

بكى البيت والركن الحطيم
وزمزم
وشق عليك المجد أثواب عزّه
فيا ليت قلبي كان فيرك معلما
ويا ليت صدري كان دونك ساترا
أربحانة المختار صرت قضية
ولكنني وافقتُ جدك في العزا
وأصبر والأحشاء يأكلها الأسى
وما نُحت نوح الثاقلات تفجعا
أصبنا بيوم في الحسين لو انه
الأبن زياد سوّد الله وجهه
يقاضيه عند الله عثا نبيّه
على قاتليه لعنة الله كلما
وتعرض عنه الخيل خوفاً وهيبة
لنا كربلاء المجد ذكرى عزيزة
وروح بها يطهر الطهر كله
أما ذكروا فيه النبي فأغمدوا
ولو نطقت تلك الرماح لولت
لمن أصطفى دمعا؟ الأبن غدوته؟
وأبكيه في شوق وأكتم لوعتي
إلى الله أشكو ما أصاب جوانحي
وأترك للعينين إيراد غلتي
هوأي لأصحاب النبي وآله
أبرئ أصحاب الرسول وآله
ولو أبغضت يمناي أصحاب أحمد
إذا اثمهم الشيطان أي عدالة
وكان أبو السطين يعلن جاهداً
فعرضي لعرض الأكرمين وقاية
وما أشرق التاريخ إلا لأنهم
أيرضى عليهم ربهم ونسبهم
وزكاهم الرحمن جل جلاله
براهين من وحي الإله مضيئة

Türkçeye Çevirisi

1. Beytül-Haram, Rüknu'l-Hatim²⁷ ve Zemzem ağladılar ve gecelerin göz çukurları kanla doldu.

²⁶ Medine Gazetesi. Cuma 19 Rebiyülahir 1426- 27 Mayıs 2005. Sayı 15374.

²⁷ Rükün-ü Hatim, Kabe-i Muazzamanın kuzey tarafındaki taşır.

2. Azamet (ululuk) senin için izzet elbiselerini biçti; sen öldürüldükten sonra kuşluk vaktinin yüzü simsiyah oldu.
3. Keşke yüreğim kabrin için bir alamet olsaydı da, böylece görevimde kefenlenip gözüm şereflenseydi.
4. Ve keşke göğsüm senin için bir hail (kalkan) olsaydı da; düşmanlarından sana gelen oklar ona (çarparak) param parça olsaydı.
5. Ey Peygamberin misk kokulu reyhanesi! Başına bu (elim) olay geldi; ve (fakat) özgürlükçülere ne de güzel muallim oldun.
6. Fakat dedenle (Hz. Muhammed sav'le) matemini tuttum; ve ey Hüseyin! Yaralarımı saklayıp içime gömüyorum.
7. Üzüntün içimi kemiriyorken (başka bir şey yapamıyor) sabrediyorum; kaburgalarım (içim) ateşle alev alev yanarken sükûnetimi devam ettiriyorum.
8. Sana üzüntümden dolayı çocuğunu kaybeden kadın gibi feryat figan ederek ağlamadım; çünkü dinimiz bunu yasaklayıp mani oluyor.
9. Hüseyin'in öldürülme gününü yaşadık; böyle bir şey asrın tahtlarına isabet etseydi yerle bir olurdu.
10. Ey Ziyad'ın oğlu! -Allah yüzünü karartsin-; Hüseyin'in öldürülmesine dair bahanelerin var mı ki açıklayasın.
11. Peygamber, oğlunun (torununun) öldürülmesi sebebiyle Allahın huzurunda bizden davacı oluyor; Allah ise en üstün ve en iyi hüküm verendir.
12. Allah'ın laneti onu öldürenlerin üzerine olsun; her gecenin gelişinde ya da her güvercinin nağmeli ötüşünde.
13. Atlar O'nun (Hz. Hüseyin'in) korkusundan ve heybetinden dolayı ondan uzaklaşıyor; halbuki o (Ziyâd) at üstünde çok sert ve daha da zalim
14. Şanlı Kerbelâ bizim için aziz bir anıdır; yürek, baş (düşünce) ve bilek onu (hatırayı, Kerbelâyı) yeniler.
15. Ve O'nun ruhuyla temiz olanlar bile tertemiz olur; O'nun kemiğinden (gücünden kuvvetinden) aslanlar (cesur insanlar) kaçar ve mağlup olurlar.
16. Onun gövdesini kılıçlarla parçalarken Peygamber'i hatırlasaydılar; bu anda Allahtan korkar (öldürmekten) vazgeçerlerdi.
17. Oklar dile gelip konuşsaydı (Hüseyin'e yapılanlardan dolayı) feryat figan ederlerdi; fakat oklar hiç konuşur mu?
18. Gözyaşlarımı kim için dökeyim? Besleyip büyüttüğüm oğlum için mi? (Hayır!) En kıymetli ve en şerefli Peygamber torununa (gözyaşlarımı dökeyim).
19. Onu özleyerek ağlıyorum ve acımı da içime gömüyorum; bütün ömrümü ağlamakla ve acımı içime gömmekle mi geçireceğim?
20. Başıma gelenleri sadece Allah'a şikayet ederim (bildiririm); ama Allah'ın emirlerine razıyım ve O'na boyun eğirim.

21. İçimin sıcaklığını (acısını) serinletmeğe; çok akan gözyaşlarımı bırakıyorum.
22. Benim sevgim, Peygamber'in sahabesi ve Ehl-i Beytine; (fakat) onlar birbirlerindedirler (birbirlerinin akraba ve dostlarıdır) ve birbirlerinin aynısıdır (aralarında fark yoktur).
23. Resül-i ekrem'in sahabelerini ve Ehl-i Beytini sövmekten tenzih ederim; onlara söven hem alçak hem de nâmerttir.
24. Sağ elim Ahmed'in sahabelerini sevmezse; bileğimden kesilse bile ona benden uzak ol! Derim.
25. Sahabenin iki büyüğü (Hz. Ebû Bekir ve Ömer) suçlanırsa, bundan sonra kimden hangi adalet beklenir ve kime güvenilir.
26. İki torun babası (Hz. Ali) bütün gücüyle şunu ilan ediyor: O iki büyüğün izinden gidenlere büyük ecir ve kazanç var!
27. Benim namusum o şerefli sahabenin namusunu korumaktır. Onların başına gelebilecek belalara engel olurum. Çünkü benim şerefim onlar sebebiyledir.
28. Tarih ancak onların yaptıklarıyla parlak bir sayfa açmış; her bir karanlığa onlar bir yıldızdır (yıldız gibidirler).
29. Allah onlardan razıyken bize, onlara sövmek yakışır mı? Ey cefakârlar! Onlara iftiralar attınız ve hiyânet ettiniz!
30. Rahmân celle celâluh onları tezkiye etti; siz Allah'ın tezkiyesini niçin reddettiniz?
31. İlahi vahiy tarafından (onların tezkiyeleriyle ilgili bildirilen) delilleri apaçıktır ki, Buhari ve Müslim gibi iki güvenilir hadis ravisi rivayet etmişlerdir.

1- Kasîdenin Değerlendirilmesi

a. Şekil Açısından

aa. Nazım Şekli

Kasîde 31 beyitten oluşmakta ve ilk beyti yani matla beyti şöyle başlamaktadır:

بكى البيت والركن العظيم وزمزم
ودمع الليالي في محاجرها دم

Son beyti ise şöyledir:

براهين من وحي الإله مضيئة
رواها الأمينان البخاري ومسلم

Manzumede mısralar beyit olarak kümelenmiştir. Kasîdenin ilk beyti, kasîde özelliklerine uygun olarak kafiyevidir. Kafiyesi ise “Zmzm” ve “dm” kelimelerinde olduğu gibi mîm'dir. Diğer beyitler de aynı şekilde mîm'le kafiyeleşmiştir. Bundan dolayı bu kasîdeye “kasîde-i mîmiyye” diyebiliriz.

Zira kasîdeler, kafiye ve rediflerine göre lâmiyye, râmiye gibi adlarla anılır. ²⁸ Aynı şekilde diğer beyitlerin ilk mısraları kafiyesiz, ikinci mısraları ilk beyitle kafiyelidir. Dolayısıyla Ayiz'in kasîdesinin kafiye yönü ile kasîde kurallarına uygun olduğunu söyleyebiliriz.

ab. Vezin

Kasîde aruz vezninde bahri tavîl'de yazılmış olup bu arûzun ilk bahridir. Arûzu ise makbûz'dur. Vezni: Feûlun/mefâîlün/feûl/mefâîlün şeklindedir. Bu kalıp hem âhengi hem de kullanımının kolaylığı dolayısıyla Arap şiirinde en çok tercih edilen vezinlerden biridir. Birinci beyitte bu vezni şöyle gösterebiliriz:

بكيبيتورلر كحلطيم وزممو
.....
فعلنمفاعيلنمفاعلن

ودمغليالي في محاجرها دمو
.....
فعلنمفاعيلنمفاعلن

Ancak zaman zaman kasîdede “Feûl/mefâîlün/feûl/mefâîlün” vezni de kullanılmıştır. Dolayısıyla kasîdede vezin bütünlüğü korunamamıştır. Bunu üçüncü beytin ikinci mısrasında görebiliriz:

تُكفنفني أجفانعيني وتكرم
.....
فعلنمفاعيلنمفاعلن

b. Muhtevâ Açısından

Ayiz el-Karenî'nin kasîdesini mersiye konulu bir şiir sayabiliriz. Dolayısıyla bu şiirde, şair on dört asır öncesine gitmiş ve Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in şehit olmasını görmüş gibi tasvir etmiştir. O, şiiri Hz. Hüseyin'e ağıt yaktığı ve onu şehit edenleri de yediği iki temadan oluşturmuştur. Böylece Ayiz, hem övgü hem de yergiyi kullanarak edebî sanatlara vukûfiyetini göstermiştir. Özellikle yergisini sahabenin ileri gelenlerinden Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e sövenlere yöneltmiştir. Bu durumu onun kasîdede geçen şu beyitleri göstermektedir:

إذا أتهمَ الشيخان أي عدالة
ترجى وأي الناس من بعد يسلم

²⁸ Bu Konuya dair Bkz. Kandil, İs'âd Abdulhâdî, *Funûnu'l-edebi'l-Fârisî*, S. 77-80.

(Sahabenin iki büyüğü ‘Hz. Ebû Bekir ve Ömer’ suçlanırsa, bundan sonra kimden hangi adalet beklenir ve kime güvenilir.)

Ayız, kasîdede O’nu şehit eden Ziyad’ı “Allah’ın onun yüzünü karartması” bedduasıyla yetinmemiş, Hz. Hüseyin’e atılan mızraklara karşı siper olacağını da belirtmiştir.

Ayız, Hz. Hüseyin’in şehit edildiği günü matem-hüzün günü görmekte birlikte aynı zamanda o günü kalbin, zihnin ve bilek gibi vücut organlarının tekrar tekrar hatırladığı, yadettiği bir anı, hatıra olarak da görmüştür. Şair bizzat televizyon konuşmasında bu şiiri yazmaktaki amacını şöyle ifade etmiştir: “Bu kasîdeyle (inananlar arasında) Hz. Hüseyin ve Ehl-i Beyt sevgisini daha da artırmak istedim. Çünkü bizim onlara sevgimiz hem çok hem de ifrat ve tefrit derecesinde değil. Aynı zamanda sahabeye sövmeye de müsaade etmeyiz. Her birine layık olduğu veçhiyle gerçek değerini veririz.” O, bu sözleriyle Ehli Sünnet ve Şîîlerin İslam şemsiyesi altında birliğe, dostluğa; birbirlerinin canlarına korumaya davet etmiştir.

Biraz önce de ifade edildiği gibi kasîdenin iki bölümden oluştuğu görülmüştür. Birinci bölüm, Hz. Hüseyin’le ilgili olup ilk 21 beyittir. İkinci bölüm ise, sahabilere sövenlere suçlama ile ilgili olup son 10 beyittir. Kasîde, başından sonuna trajik ve acıklı anlatımı içeren dizelerle sıralıdır. Bundan dolayı kasîdenin birinci bölümü (1. beyit) ağlama ile başlamış ve ağlama ile sona ermiştir (21. beyit).

Kasîde İslâm dünyasını üzen çok hassas bir konuyu ele almıştır. Bu olayın meydana gelmesinden beri konu Şîîler tarafından ele alınmış ve edebiyat alanında kasîdeler, mersiyeler ve makteller olmak üzere edebî eserler telif etmişlerdir. Şîîler bir şekilde bu elim olaya sahip çıkmışlardır. Fakat Ayız bu kasîdesi ile onların tekeline son vermek ve Sünnîlerin de bu olaya sahip çıktığını belirtmek için “Ben Sünnî Hüseyinîyim” adını vererek kasîdeyi yazmıştır. Hatta Hz. Hüseyin’i onlardan daha çok sevdiğini belirtmek için de Ehli Beyte olan sevgisini kasîdede şu beyitle ortaya koymuştur:

هوای لأصحاب النبي وآله
فبعضهم من بعضهم وهم هم

(Benim sevgim, Peygamber’in sahabeti ve Ehl-i Beytine; ‘fakat’ onlar birbirlerindenidirler ‘birbirlerinin akraba ve dostlarıdır’ ve birbirlerinin aynısıdır ‘aralarında fark yoktur.’)

Ayız Sünnî bir şair olarak inancını şiirinde gösterir, Şîîlerin devamlı eleştiri konusu yaptıkları sahabenin büyüklerine sahip çıkar; onlara ta’nen edenlere misliyle karşılık verir ve onlara şöyle beddua eder:

أَلَا بِن زِيَادٍ سَوَّدَ اللهُ وَجْهَهُ
مَعَاذِيرُ فِي قَتْلِ الْحُسَيْنِ فَتَعْلَمُ

(Ey Ziyad'ın oğlu! -Allah yüzünü karartsın-; Hüseyin'in öldürülmesine dair bahanelerin var mı ki açıklayasın.)

Özellikle de Şiîlerin tan ettiği sahabilere de övgüsünü şöyle dile getirir:

وَكَانَ أَبُو السَّبْطَيْنِ يَعْطِنُ جَاهِدًا
بِأَنَّ خَطِيئَةَ الشَّيْخَيْنِ أَجْرٌ وَمَغْنَمٌ

(İki torun babası 'Hz. Ali' bütün gücüyle şunu ilan ediyor: O iki büyüğün izinden gidenlere büyük ecir ve kazanç var!)

Kerbela hadisesiyle ilgili şiirlerde insanların, tabiat olaylarının, cinlerin ve meleklerin Hz. Hüseyin'in şehadetinden duydukları üzüntü yanında Ehl-i Beyt'in faziletleri dile getirilmiş, olay bütün ayrıntılarıyla ve dramatik sahneler halinde tasvir edildiğini yukarıda belirtmiştik. Ayız de İslam'ın şiarı ve en mukaddes kabul edilen Kabe ve onun en kıymetli köşelerinden birisi olan Rüknu'l-Hatim'in onun şehit edilmesine üzülmelerini çok edebî bir dille anlatmıştır. (1. beyit).

SONUÇ

Son yıllarda yazdığı kitaplar ve medyadaki dini içerikli konuşmalarıyla dikkat çeken Ayız el-Karenî Hz. Hüseyin'ini Kerbelâ'da şehit edilmesi üzerine bir Sünni olarak kasîde yazmıştır. Bu kasîde Kerbelâ olayını duygulu ve dramatik bir şekilde tasvir ettiği için medya tarafından çok büyük ilgi görmüş hatta kasîde mûsiki olarak da terennüm edilmiştir. Muhteva itibariyle böyle bir ilgiyi hak ettiğini söyleyebiliriz.

Şiirin yapısı incelendiğinde kasîde mi yoksa mersiye mi olduğu konusunda kesin bir karar verilememiştir. Çünkü kasîde olarak incelendiğinde, kasîde şekli olarak bir kısım kurallarına uymadığı görülmüştür. Özellikle kasîde olması gereken bölümler yer almamıştır. Mersiye olarak incelendiğinde de mersiyeye daha yakın olduğu tespit edilmiştir. Çünkü şiirin büyük bölümü, Hz. Hüseyin'e üzüntü, acı ve onu öven mısralardan oluşmaktadır. Ancak bir kısmı da Hz. Hüseyin'in yakınları ve sahabenin büyüklerini öven beyitlerden teşkil etmektedir.

Kasîdenin en önemli yönü, bütün olaylara karşı Müslümanları ayrılık durumlarından uzaklaştırılmasına ve birleşmenin mecburiyetine dâvet edilmesi de görülmektedir.

آیین روضه خوانی و نقش آن در تحریف حادثه کربلا

سید کاظم طباطبایی*

ای عزیزان در غم سبط نبی افغان کنید سینه را از سوز شاه کربلا بریان کنید
از پی آن تشنه لب بر خاک ریزید آب چشم در میان گریه یاد آن لب خندان کنید
چون ز خاک و خون او یاد آورید ای دوستان می سزد گر چون سحاب از دیده خون باران کنید
نخل قدش را ز جوی دیده‌ها آبی دهید اندر آن ساعت که گشت گلشن و بُستان کنید¹

1- مقدمه

اخبار قیام شکوهمند سید الشهداء امام حسین بن علی- علیه السلام- در محرم سال 61 هـ. مثل بسیاری از حوادث مهم دیگر در طول تاریخ دستخوش تحریف و تبدیل شده است. بطور خلاصه می توان گفت دو گروه این قیام مقدس را تحریف کرده‌اند:

یکی حاکمان دیوسیرت و ظالم بنی امیه و ایادی و اذناب و ادامدهندگان راه و روش ایشان که می‌توان از آنان با عنوان «دشمنان آگاه» یاد کرد. این گروه کوشیده‌اند امام حسین بن علی را که برای امر به معروف و نهی از منکر و اصلاح در امت جدش و مآلاً احیاء دین به پا خاست²، یک شورشی و فتنه‌گر و یاغی معرفی کنند و اذهان آحاد جامعه اسلامی را نسبت به هدف قیام او، که هدفی الهی و مقدس بود، آشفته و منحرف کنند. لذا عمال بنی‌امیه از قول رسول الله(ص) اخباری جعل کردند که روز عاشورا(روز قتل حسین بن علی) روز عید و مبارک است و هر کس این روز را روز عید و شادی قرار دهد خداوند به او پاداش نیکو خواهد داد.³ بطوری که می‌بینیم فقیهی چون ابن‌العربی(468-543 هـ.) در این باره سخنی سست از خود به یادگار گذاشته و نوشته است: «إنَّ الحسین قتل بسيف جده لانه خرج على امام زمانه بعد أن تمت البيعة له و كملت شروط الخلافة باجماع اهل الخل و العقد و لم يظهر منه ما يشينه و يزرى به»⁴.

دیگری وقایع نگاران، مقتل نویسان، روضه خوانان و مرثیه سرایان کم سوادى که از اهلیت علمی کافی برخوردار نبوده و در نتیجه میان درست و نادرست تمیز نمی‌داده‌اند. از این گروه می توان با عنوان «دوستان نادان» سخن گفت.

به رغم تلاش های گروه اول برای تحریف و تبدیل هدف قیام حسین بن علی(ع) و سخنان ناسنجیده‌ای که بعضاً در لابه لای برخی از کتابها و آثار آن جماعت به چشم می خورد⁵، باید گفت قیام مقدس «ابوالشهداء»⁶ همچنان زنده و پاینده مانده و در طول تاریخ همواره الهام بخش و

* دکتر، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد- ایران

¹ کاشفی، روضه الشهداء، ص354.

² امام در نامه‌ای به برادرش محمدحقیفه گفته است: «انی لم اخرج أشراً و لا بطراً و لا مفسداً و لا ظالماً و انما خرجت لطلب الإصلاح فی أمة جدی. اريد ان أمر بالمعروف و انهي عن المنکر و اسير بسيرة جدی و أبی»، (ابن شهر آشوب، مناقب، 89/4؛ خوارزمی، مقتل الحسين، 188/1).

³ خوارزمی، مقتل، 4-3/2؛ مجلسی، بحار، 162/10.

⁴ ابن‌العربی، العواصم من القواصم، ص232.

⁵ مثلاً رجوع شود به غزالی: احیاء، 125/3؛ ابن خلدون، مقدمه، ص217.

⁶ عنوان کتابی است که عباس محمود عقاد نوشته است(قاهره، المكتبة العصرية).

سرمشق مسلمانان خصوصاً شیعیان و علویان، در قیام بر ضدّ ظالمان بوده است. حتی دامنه تأثیر قیام امام حسین(ع) به مسلمانان محدود نمانده؛ بلکه انسان های آزاده نیز، پیام آن را به گوش جان شنیده و از آن بهره‌مند شده‌اند. بطوری که مشهور است مهاتما گاندی (1869-1948م.) گفته: «اگر بخواهیم هند را نجات دهیم، واجب است همان راهی را بپیماییم که حسین بن علی پیمود»¹. اما تحریف‌های گروه دوم که دوستان نادانند، هر چند که ناخواسته و سهوی است، اما از تحریف‌های گروه اول موثرتر و خطرناکتر است. بخشی از این دوستان نادان روضه خوانان، مرثیه سرایان و مداحان هستند که می‌خواهند یاد شهیدان کربلا را در خاطره‌ها زنده نگاه دارند. در این مقاله ما شمه‌ای از تحریف‌های این گروه را روشن خواهیم ساخت. در آغاز لازم است آیین «روضه خوانی» و سابقه آن را به اختصار بررسی کنیم.

2- معنای روضه و روضه خوانی

روضه به معنای بوستان، گلزار و مرغزار² و روضه خوانی عبارت از مجلسی است که معمولاً دوستان اهل بیت(ع) خصوصاً شیعیان برای ذکر رنجها و مصایب امام حسین بن علی-علیهماالسلام- و سایر شهیدان کربلا و نیز ذکر مصایب اهل بیت و ائمه اطهار و سوگواری ایشان بر پا می‌دارند. عوام روضه خوانی را به صورت مختصر روضه گویند³.

3- سابقه روضه خوانی

آیین روضه خوانی از قدیم الایام در میان شیعه رایج بوده است. هر چند آن را با این عنوان نمی‌خوانده‌اند. این آیین در احادیثی ریشه دارد که گریستن و گریاندن مؤمنان بر مصایب حسین و سایر شهیدان را عبادت شمرده است. یک عالم شیعی به نام ابوالقاسم جعفر بن محمد مشهور به ابن قولویه قمی(م.368ه.) کتابی به نام *کامل الزیارات* دارد. وی در باب سی و دوم آن کتاب روایات بسیاری را در باب ثواب گریستن بر امام حسین و اهل بیت-علیهم السلام- ثبت کرده است. از جمله در ذیل بابی با عنوان «فی أنّ الحسین(ع) قتل العبره لا یذکره مومنٌ إلا بکی» 8 روایت با اندکی اختلاف در لفظ نقل می‌کند⁴. در این جا مناسب می‌دانیم دو روایت از آن روایات را ذکر کنیم:

الف- حدّثنی محمدبن الحسن، عن محمدبن الحسن الصقار، عن احمدبن محمدبن عیسی، عن محمدبن خالد البرقی، عن ابان الاحمر، عن محمدبن الحسین الخزاز، عن هارون بن خارجه عن ابی عبدالله [=جعفر بن محمد الصادق] قال: کنا عنده. فذکرنا الحسین. فبکی ابو عبدالله و بکینا. قال: ثم رفع رأسه فقال: قال الحسین: أنا قتیل العبره لا یذکرنی مومنٌ إلا بکی.

ب- حدّثنی علی بن الحسین السعدآبادی، قال: حدّثنی احمدبن ابی عبدالله البرقی، عن ابیه، عن ابی مسکان، عن هارون بن خارجه، عن ابی عبدالله [=جعفر بن محمد الصادق] قال الحسین: أنا قتیل العبره قتلت مکروباً و حقیق علیّ أنّ لایأتینی مکروبٌ قط الا رده الله و اقلبه الی اهله مسروراً.

محمدبن علی بن بابویه قمی مشهور به صدوق(م.381ه.) هم که معاصر محدث سابق الذکر است، روایاتی را با الفاظ و مضامین مشابه در آثار خویش درج کرده است⁵. مجلسی در شرح عبارت

¹. به نقل از: علی ابوالحسنی، *مهاتما گاندی: همدلی با اسلام، همراهی با مسلمین*، ص305. مقایسه شود با: احمد صدر، حاج سیدجوادی، «یادداشتی درباره فرهنگ عاشورا» در *عاشورا در عصر گذار به عصر سکولار*، ص114.

². دهخدا، *لغتنامه*، مدخل.

³. P.Chelkowski, «RAWDAĀKH wĀNĪ», Encyclopaedia of Islam.

⁴. ابن قولویه، *کامل الزیارات*، ص214-216.

⁵. *الامالی*، ص200؛ *ثواب الاعمال*، ص98.

«انا قَتيل العبرة» نوشته است: «أى قَتيل منسوب الى العبرة و البكاء و سبب لها أو أقتل مع العبرة و الحزن و شدة الحال و الأول أظهر»¹.

علاوه بر این روایاتی که حسین بن علی - علیه السلام- را «قتیل العبره» معرفی می کند، در مجموعه های حدیثی امامیه روایات بسیاری در ثواب گریستن و گریاندن بر امام حسین درج شده است. از میان آن روایتها به ذکر دو نمونه اکتفا می کند:

الف- الطالقانی، عن احمد الهمدانی، عن علی بن الحسن بن فضال عن أبيه قال: قال الرضا- عليه السلام-: «من تذکر مُصابنا و یکی لما ارتکب مُنأ، کان معنا فی درجتنا یوم القيامة، و من ذکر بمصابنا فیکى و أبکی لم تبک عینه یوم تبکی العیون، و من جلس مجلساً یحیی فیهِ امرنا لم یمت قلبه یوم تموت القلوب»².

ب- حدیثی حکیم بن داود، عن سلمة، عن علی بن سیف، عن بکر بن محمد، عن فضیل بن فضالة، عن ابی عبدالله [= جعفر بن محمد الصادق] قال: «من ذکرننا عنده ففاضت عیناه حرم الله وجهه علی النار»³.

نوشته اند امام علی بن الحسین زین العابدین در سوک شهیدان کربلا بسیار می گریست و چون از آن حضرت می خواستند تا آرام شود می فرمود: یعقوب فقط یک فرزندش گم شد، آن اندازه گریه کرد. من پدرم، برادرانم و جماعتی از اهل بیتم در اطرافم ذبح شدند، آیا نباید گریه کنم؟⁴ برگزار می مجلس سوگواری با حضور شاعران یکی از کارهایی است که ائمه بدان اهتمام داشتند. شاعران شعر می خواندند و ائمه و خانواده آنان می گریستند. مخصوصاً ائمه از سرودن شعر در مرثیه حسین به خوبی استقبال می کردند و جوایز زیادی می دادند.⁵

بنا به نوشته طبری عمر بن سعد روز عاشورا و فردایش در کربلا ماند. سپس مردم را فرمود که به کوفه بروند و دختران و برادران حسین و کودکانی را که همراه او بودند با خود برد. قره بن قیس تمیمی که گزارشگر صحنه است گوید: «فما نسیث من الاشياء لأانس قول زینب ابنة فاطمة حین مرت بأخوها الحسین صریعا و هی تقول: یا محمداه، یا محمداه، صلی علیک ملائكة السماء، هذا الحسین بالعرءاء، مرثل بالدماء، مقطع الاعضاء، یا محمداه، و بناتک سبایا، و ذریتک مقتله، تسیفی علیها الضبا. قال: فأبکت و الله کل عدو و صديق»⁶.

بنابراین، گریستن و گریاندن مردم بر حسین(ع) و ظلمی که بر او و آرمان و دینش رفته است، بلافاصله پس از واقعه دردناک روز عاشورا آغاز شد و با تاکید ائمه اطهار بر زنده نگهداشتن یاد حسین به صورت یک سنت جاری درآمد و به رغم مخالفت حکام اموی و برخی از خلفای عباسی مانند متوکل(232-247هـ) روز به روز دامنه اش گسترده تر شد. با استقرار دولت آل بویه(321-448 هـ) آیین های عزاداری حسینی با جدیت ادامه یافت. بطوری که در روز عاشورا مردم

1. مجلسی، بحار الانوار، 279/44.

2. ابن بابویه، الامالی، ص 131.

3. ابن قولویه، کامل الزیارات، ص 207. مجلسی روایاتی را که به گریستن و گریاندن بر مصایب اهل بیت سفارش می کند، یکجا جمع کرده است. رجوع شود به: بحار الانوار، 296-278/44 (باب ثواب البكاء علی مصیبتة).

4. ابن قولویه، کامل الزیارات، ص 213.

5. همان، ص 213.

6. طبری، تاریخ، 456/5.

بازارها را می بستند، زنها به سر و روی خود می زدند و دور شهر می گشتند و بر حسین مویه می کردند¹. با تضعیف دولت آل بویه گرچه مردم نمی توانستند مراسمی چون زمان آل بویه بر پا کنند و لباس عزا بپوشند و مغازه ها را تعطیل کنند، اما به شیوة دیگری به برپایی مجالس سوگواری اقدام کردند. بدین صورت که عده ای به کسوت «مناقبخوان» درآمدند و در کوی و برزن به راه افتاده و در مدح حضرت علی(ع) و سایر ائمه اشعاری محزون می خواندند و جوانان بر گردشان جمع شده و با آنان همسرایی می کردند. علمای دینی نیز بر منابر نکر اهل بیت می گفتند و سر برهنه می کردند و مردم گریبان چاک می زدند و زنان مویه کنان روی می خراشیدند². گفتنی است که این آیین ها مختص شیعیان نبود، بلکه بسیاری از اهل سنت و جماعت نیز به پیروی از اعتقاد امام ابوحنیفه و شافعی درباره اهل بیت، در این امر با شیعیان همراه می شدند و مراسم عزا و ماتم بر پا می کردند³. در مصر نیز مجالس سوگواری خصوصاً در دورة خلفای فاطمی بر پا می شده است. محل اقامه این مجالس جامع الازهر، مشهد رأس الحسین و گاه آستانه زینب کبری بوده است⁴.

به نظر می رسد بازار مناقب خوانی و مقتل خوانی در دورة تیموریان(771-911 هـ) در خراسان از هر زمان و هر جای دیگری گرمتر بوده است. زیرا بنا به گفته کاشفی«جمعی از محبان اهل بیت هر سال که ماه محرم درآید مصیب شهدا را تازه سازند و به تعزیت اولاد حضرت رسالت پردازند. همه را دلها بر آتش حسرت بریان گردد و دیده ها از غایت حیرت گریان. ز انده این ماتم جان گسل/ روان گردد از دیده ها خون دل. و اخبار مقتل شهدا که در کتب مسطور است تکرار نمایند و به آب دیده غبار ملال از صفحه سینه بزدايند»⁵.

در پایان دورة تیموریان، در خراسان کتابی در باب مقتل سیدالشهداء نوشته شد که **روضه الشهداء** نام دارد. نویسنده این کتاب ملاحسین واعظ کاشفی(...-910 هـ) است که چندان مرزی میان تشیع و تسنن قائل نبود. در هرات او را به تشیع و در سبزوار به تسنن متهم می کردند⁶. او که در وعظ و انشا به غایت مهارت داشت، در مراکز حساس حکومتی و فرهنگی هرات مجلس وعظ اقامه می کرد و جمعیت بسیاری در مجلس او حاضر می شدند⁷. کاشفی آثاری متنوع، دلچسب و ملیح دارد که از همان زمان میان مردم انتشار یافته و در دورة عثمانی به ترکی نیز ترجمه شده و در میان ترکان هم رواج یافته است. بجز **روضه الشهداء** مهمترین آثار او عبارتند از: **جواهر التفسیر**، **مواهب علیه**، **انوار سهیلی**، **مخزن الانشاء و اخلاق محسنی**⁸. تخصص کاشفی سبب شد که کار خود را در روضه الشهداء که ماهیت تاریخی دارد، ترکیبی از کار تاریخی و ادبی قرار دهد و بیش از آنکه به دقت تاریخی بپردازد، به نثر دلکش و زیبا بیندیشد. نثر شیوا و جذاب این کتاب و سبک

¹. ابن جوزی، **المنتظم**، 82/14، 155، 161، 174، 182، 189، 196، 201، 205، 210، 361، 15، 37، 79، 82، 204، 222، 319؛ 94/16.

². ذبیح الله صفه **تاریخ ادبیات ایران**، 192/2 به بعد؛ 142/3، 336، 186/4.

³. درباره عزاداری اهل سنت در ایران در قرن ششم مراجعه شود به: قزوینی رازی، **نقض**، 370-373. درباره بستر تاریخی عزاداری اهل سنت رجوع شود: جعفریان، **تأملی در نهضت عاشورا**، صص 355 به بعد.

⁴. ابن تغری بردی، **التجوم الزاهرة**، 153/1، 153/5.

⁵. **روضه الشهداء**، ص 12.

⁶. رسول جعفریان، **تأملی در نهضت عاشورا**، ص 373. مقایسه شود: مطهری، **حماسه حسینی**، ص 53/1. رسول جعفریان درباره مذهب کاشفی تحقیق شایسته ای کرده است. وی کاشفی را به جریانی وابسته می داند که از آن به گرایش «تسنن دوازده امامی» تعبیر می کند. رجوع شود: همان کتاب، ص 419 به بعد.

⁷. امیر علیشیر نوایی، **مجالس النفاوس**، ص 369؛ به نقل از: جعفریان، **تأملی در نهضت عاشورا**، ص 412.

⁸. درباره آثار او و ترجمه های آن رجوع شود به: جعفریان، همان کتاب، ص 416.

داستانی- تاریخی آن که مورد پسند عامه مردم است، جاودانگی آن را سبب شد و در میان فارسی خوانان از نفوذی دیرپا و عمیق برخوردار گشت¹. این نفوذ تنها در میان شیعیان نبود، بلکه در میان اهل سنت نیز نفوذی فراوان یافت. یکی از نشانه های این نفوذ، این است که عبدالله زیور (م. 1369 ه.ق) شاعر سنی کرد فارسی دان بی آنکه خود تصریح کند، *روضه الشهداء* را به نظم درآورده و آن را *داستان سوزناک کربلا* نامیده است².

روضه الشهداء چندین بار به ترکی هم ترجمه شده است. از جمله فضولی بغدادی (م. 970 ه.ق.) آن را با عنوان *حديقة السعداء* به آن زبان ترجمه کرده است³. کاشفی با تألیف *روضه الشهداء* در مقتل نویسی⁴ و مقتل خوانی⁵ که پیش از آن نیز رواج داشت، تحولی عمیق ایجاد کرد. تحولی که سبب شد مقتل نویسان بیشتر از زاویه *اندوه و غم و مصیبت و ابتلاء* به حادثه کربلا بنگرند و بیش از آنکه تدوین یک متن تاریخی درست مدنظر باشد، تألیف یک اثر هیجانی و حزن انگیز به قصد روضه خوانی و سوگواری مدنظر گرفت⁶. باری، با آنکه پیش از *روضه الشهداء* مقاتل دیگری وجود داشته، اما به سبب خالی بودن از جامعیت، کاشفی به اشاره یکی از اعیان تصمیم گرفت کتابی جامع مخصوص مجالس سوگواری تألیف کند و با آنکه به گفته خودش «به واسطه کبر سن و دیگر موانع رایب فصاحت در میدان بلاغت بر نمی توانست افراشت»⁷ کتابی نوشت که با اقبال خاص و عام مواجه شد و مردم به خواندن آن در مجالس سوگواری و مصیبت رغبت نمودند و چون بیشتر مردم بی سواد یا کم سواد بودند، اشخاص مخصوصی آن را آموخته و در مجالس ذکر و عزا می خواندند. کم کم این جماعت به «روضه خوان» (یعنی خواننده کتاب *روضه الشهداء*) معروف شدند.

پس از آن کم کم به جای خواندن آن کتاب، به سراغ کتابهای دیگر رفتند و به جای خواندن از روی متن، از حفظ خواندند. اما آن اسم برایشان ماند. کار این طایفه «روضه خوان» به تدریج رونق گرفت و برای گریانیدن، مقدماتی از قبیل قصص و حکایات و اشعار و فضایل و مواعظ پیدا شد و سرانجام قئی مخصوص و ممتاز شد. تا به جایی که ظریفی در مقام مزاح گفته است: در این اعصار روضه خوانی هم علمی مخصوص شده است که باید در تعریف آن گفت: «علمٌ یُبحَثُ فیه عن عوارض اجساد الشهداء و ما یتعلق بها!»⁸. بنابراین، روضه خوانی نامی رایج برای مجالس سوگواری شد. بطوری که امروزه، روضه خوانان متن کتاب *روضه الشهداء* را کنار نهاده و هر

1. جعفریان، همان کتاب، ص 446 به بعد.

2. همان، ص 375.

3. همان، ص 434.

4. مقتل (جمع آن مقاتل) عنوان عمومی کتابها یا تک نگاری هایی است که موضوع آن ها بیان چگونگی کشته شدن یک یا چندین از مشاهیر است. اما در ادبیات شیعه بیشتر به معنای کتابهای خاص یا تک نگاریهایی است که مورخان و محدثان در شرح کیفیت کشته شدن امام حسین و یارانش به رشته تحریر درآورده اند. رجوع شود: غلامحسین مصاحب، *دائرة المعارف فارسی*، منخل مقاتل. برای آگاهی از فهرستی از مقتل ها رجوع شود: آقا بزرگ تهرانی، *الترغیة*، 29-21/22 و برای اطلاع از ارزش و اعتبار برخی از مقتل ها رجوع شود: جعفریان، همان کتاب، ص 16-46.

5. جعفریان، همان کتاب، ص 396.

6. برای آگاهی از فهرست مقتل هایی که از دوره صفویه به این سو به قصد حزن انگیزی نگاشته شده اند. رجوع شود: جعفریان، همان کتاب، ص 45-46.

7. *روضه الشهداء*، ص 12-13.

8. نوری، *لؤلؤ و مرجان*، ص 9-8.

فرد روضه خوان به جای خواندن کتاب مزبور یا کتابهای مشابه از مهارتهای خلاقانه خویش استفاده می‌کند تا داستان جانگداز کربلا را به ذهن مخاطب بیاورد. در این روزگار، روضه خوانی در تمامی طول سال به صورت هفتگی و ماهیانه و بیشتر شب های جمعه بر پا می‌گردد. ولی بازار روضه خوانی بیشتر در دو ماه محرم و صفر رونق دارد. معمولاً مجالس روضه در هر جایی برگزار می‌گردد: در یک چادر سیاه که در یک مکان عمومی به پا می‌شود، در یک مسجد یا در یک ساختمان بزرگ به نام حسینیه یا تکیه یا حتی در حیاط یک خانه شخصی. این حسینیه‌ها و تکیه‌ها را از پایان قرن هجدهم به بعد در ایران ساخته اند.¹ معمولاً همه طبقات اجتماع در روضه‌ها حضور پیدا می‌کنند. در روضه خوانی عزاداران مسیری را طی نمی‌کنند، بلکه روضه خوان یا خطیب معمولاً بر یک منبر یا صندلی رو به روی حضار می‌نشیند، پس از حمد خدا و درود بر رسول الله و ائمه اطهار، آیه ای از قرآن کریم را تلاوت می‌کند و با نقل احادیث درباره آن آیه سخن می‌گوید و گاه اشعاری را می‌خواند. در خاتمه به حادثه عاشورا گریز می‌زند و با نوحه و آوای غمناک حادثه خونین کربلا را نقل می‌کند. گاه نوحه خوانی جای خود را به گریستن و هق‌هق کردن می‌دهد تا احساسات مخاطبان را برانگیزد و آنان را در نوحه و ناله با خود همراه کند. یک روضه خوان هنرمند و موفق کسی است که بخوبی مخاطبان خود را تهییج کند تا با حسین و سایر شهیدان احساس همنلی کنند. برای این مقصود روضه خوانان از حرکات سر و دست و بالا و پایین کردن صدا استفاده می‌کنند. در روضه خوانی های بزرگ، پیش از آنکه روضه خوان به منبر رود، مداحان و نوحه خوانان مجلس را شروع و آماده می‌کنند. در دهه‌ها و بلکه در سده اخیر، روضه خوانان اغلب به حاشیه می‌روند و از مسائل اخلاقی، اجتماعی و سیاسی روز سخن می‌گویند. این شیوه، روضه خوانی را به یک سلاح مهم سیاسی تبدیل کرده است.

امروزه روضه خوانی به ایران محدود نیست؛ بلکه مردم هند و پاکستان، عراق، بحرین نیز در قالب سنت های بومی خود مجالس روضه خوانی را اقامه می‌کنند. در باب جامعه روضه خوانان² نیز باید گفت، در ایران غالباً خطبا و روضه خوانان قبا و عبا می‌پوشند و عمامه بر سر می‌گذارند. ولی در کشورهای حوزه خلیج فارس مثل بحرین و مراکز شیعه نشین کشور عربستان سعودی چفیه (کوفیه) و پیراهن بلند و عبا بر تن دارند و بعضی از ایشان گرد چفیه خود عقال می‌گذارند یا اینکه فینه (یا طربوش) به رنگ زرشکی بر سر می‌نهند و اگر از نسب شریف برخوردار باشند، شال سبز بر گرد آن می‌بندند. در غیر این صورت، شال آنان زرد یا سفید است. در هندوستان بعضی از روضه خوانان کلاه پوست مانند فینه و گاهی به شکل مستطیل بر سر می‌گذارند.

4- حکمت ذکر و روضه خوانی

در سطور بالا دیدیم که ائمه- علیهم السلام- اکیداً شیعیان و یاران خود را به زنده نگه داشتن یاد حسین و گریستن و سوگواری بر او سفارش کرده اند. این روایت ها که از نظر حدیث شناسان مستفیض و بلکه متواترند، در زمانی صادر شده اند که ذکر حسین و مرثیه خواندن و گریستن بر او و زیارت وی و سرودن شعر درباره اش راهی برای مبارزه با منکر و مجاهده در راه خدا و جنگیدن با دشمنان خدا بوده است. از این رو، ائمه- علیهم السلام- با ذکر یاد حسین و احیای امر او

¹. P.Chelkowski, 1bid.

². عبدالحسین شهیدی صالحی، «روضه و روضه خوانی» در *دایرة المعارف تشیع*، ص 39.

با روش هایی از قبیل رثاء، مدح، زیارت و گریستن، پیروان خویش را به شرکت در این جهاد مقدس ترغیب می کردند. متقابلاً بنی امیه و برخی از خلفای عباسی مثل متوکل با ممانعت از زیارت حسین و سوگواری و گریستن بر او می کوشیدند تا نام حسین را به دست فراموشی بسپارند. آنان هر کس را که به چنین کارهایی قیام می کرد می گرفتند و به قتل می رساندند و خانه اش را ویران می کردند. بنابراین، گریستن بر حسین و زیارت او جهاد فی سبیل الله بوده است. با در نظر گرفتن چنین وضعی معنای « من بکی او ابکی او تباکی وجبت له الجنة» بخوبی روشن می شود. چه در آن دوره هر قطره اشک کلامی بوده است که شهادت را چون پیامی به مردم ابلاغ می کرده است. چون گریه نشانه آن است که فاجعه ای رخ داده و ظلمی صورت گرفته است. ظلمی که ستمگران می خواسته اند آن را کتمان کنند. علت عزاداری های مکرر نیز این است که می خواهد با یادآوردن شهیدان و پیام آنان شهیدانی تازه بسازد. لذا ظالمان می کوشیده اند از برگزاری این مجالس جلوگیری کنند¹. به همین سبب است که شیعیان در زمانهای قدیم، پیش از آنکه عنوان روضه خوانی رایج گردد، یادآوران حادثه کربلا را «ذاکر» می خوانده اند² و این عنوان هنوز هم متروک نشده است.

5- تحریف حادثه کربلا به دست روضه خوانان

حادثه کربلا برای ما مسلمانان یک حادثه بزرگ دینی و اجتماعی و سیاسی است و بنابراین در تربیت و خلق و خوی و سرنوشت ما تأثیر دارد. پس بدیهی است که این حادثه باید بدون پیرایه و کم و زیاد و به همان صورت که بوده بازگو و معرفی شود. اما متأسفانه این حادثه تابناک، هم از تحریف های شکلی و صوری و هم از تحریف معنوی در امام نمانده است. چندان که گاه حادثه را مسخ و به ضدّ خودش بدل کرده است. برخی از عواملی که در پیدایش و گسترش تحریف ها مؤثر بوده و هستند عبارتند از:

- الف- کینه توزی و خصومت.
 - ب- اسطوره سازی و قهرمان پروری که از جهل و محبت افراطی ناشی می شود.
 - ج- بدفهمی یا سوء استفاده از توصیه ها و تأکیدهای ائمه اطهار مبنی بر ذکر مصایب شهیدان کربلا و گریستن و گریاندن مردم.
 - زمینه های تحریف قیام امام حسین - علیه السلام- نیز از این قرار است:
 - الف- تحریف شخصیت امام حسین.
 - ب- تحریف در هدف نهضت کربلا.
 - ج- تحریف در وقایع و حوادثی که در کربلا و قبل و بعد از آن رخ داده است.
 - د- تحریف در هدف از برگزاری سوگواری و بزرگداشت خاطره شهیدان³.
- طبعاً بررسی تحریف هایی که ناشی از خصومت و کینه توزی است از حوزه کار ما خارج است. لذا در دنباله مقاله به بررسی تحریف های ذاکران و روضه خوانان که عمدتاً ناشی از حسّ اسطوره سازی یا بدفهمی و جهل و سوء استفاده است، در چهار زمینه سابق الذکر خواهیم پرداخت.

¹ . محمدباقر بهبودی، علی هامش بحارالانوار، 294/44؛ محمدمهدی شمس الدین، ثورة الحسين، ص 155 به بعد؛ علی شریعتی، «نقش انقلابی یاد و یادآوران» در مجموعه آثار، ج 7، ص 209؛ مطهری، حماسه حسینی، 47/1-48.

² . شریعتی، همان کتاب، ص 222.

³ . حسن نقی زاده، «نهضت عاشورا و ضرورت مقابله با تحریف»، ص 164.

پیش از این دانستیم که مقتل هایی از قبیل **روضه الشهداء** بیش از آنکه یک اثر تاریخی باشند، یک اثر هنری و داستانی- تاریخی هستند. بنابراین، بیشتر از آنکه به نقل تاریخی درست و نقد و تحلیل حوادث ببینند، به جنبه عاطفی و هنری و شعاری و نمود بخشیدن به حادثه عاشورا نظر دارند. از این رو تحریف ها و پیرایه هایی هم به آثار آنان راه یافته است.¹ بعدها با گسترش آیین روضه خوانی و زیاد شدن شمار مذاحان و روضه خوانان کم سواد که فاقد صلاحیت علمی و حتی عملی بوده اند و نیز متروک شدن سنت مقتل خوانی از روی نوشته و کتاب، دروغ و تحریف ها رو به تزاید گذاشت و حق و باطل با هم درآمیخت تا آنجا که به قول محدث نوری «این جماعت در هر منبر که برآیند تازه ای آرند، و در هر مجلس که درآیند مثنی از تخم دروغ بکارند، و هر گاه فتوری در سامعین ببینند خبری فوراً بیافند، و اگر خبر معتبری نقل کنند از او شاخ و برگ بی اندازه درآرند»² و عجیب آنکه، برخی از کج اندیشان به انگیزه گریاندن مردم داستانهای دروغین ساخته و نقل کرده اند. به همان سان که برخی به قصد ترغیب و ترهیب حدیث جعل می کرده و رواج می داده اند. غافل از آنکه وقتی ائمه اطهار دستور اکید و بلیغ داده اند که باید ذکر حسین تجدید شود و نام او زنده بماند، خواسته اند مکتب حسین زنده بماند. اما عده ای به گمان اینکه گریه بر امام حسین ثوابش آنقدر زیاد است که با هر وسیله ای می توان مردم را گریاند، دست به جعل و تحریف و دروغ پردازی زدند.

اینک چند نمونه از تحریف ها:

الف- تحریف شخصیت امام حسین

نمونه اول- نقل کرده اند روزی علی بن ابی طالب در بالای منبر خطبه می خواند. حسین تشنه شد. آب خواست. حضرت به قنبر فرمود آب بیاورد. عباس بن علی که در آن وقت طفل بود، نزد مادرش شتافت و برای برادرش در جامی آب گرفت و آن را بر سر گذاشت، بطوری که از اطراف آن آب می ریخت. به همین شکل وارد مسجد شد. چون چشم پدر بر او افتاد گریست. وقتی سبب گریه اش را پرسیدند، گفت: یاد حوادث کربلا افتادم. در این وقت روضه خوانان به حادثه کربلا گریز می زنند و با آب و تاب فراوان مردم را می گریانند. در نقد این داستان باید گفت: اولاً علی فقط در زمان خلافتش منبر می رفت و خطبه می خواند. پس این داستان در کوفه بوده است. در آن زمان حسین مردی سی و چند ساله بود. اظهار تشنگی کردن در آن مجلس عام و تکلم در اثنای خطبه که مکروه یا حرام است با مقام امام بلکه با اول درجه عدالت بلکه با رسوم متعارف انسانیت مناسبتی ندارد. ثانیاً عباس بن علی هم در آن وقت کودک نبوده است، بلکه یک جوان پانزده ساله یا بزرگتر بوده است.³

نمونه دوم- در باب کیفیت بیرون آمدن سیدالشهدا از مدینه طیبیه روایت کرده اند که قاصدی از اهل کوفه نامه ای برای حسین آورد و جواب خواست. امام سه روز مهلت خواست. روز سوم عازم سفر شد. قاصد گفت بروم ببینم جلالت شأن امام چگونه است! آمد دید امام بر تخت نشسته، بنی هاشم دورش را گرفته، مردان ایستاده و اسبان زین کرده و چهل محمل که همه را با حریر و دیبا پوشانده اند حاضر کرده اند. آنگاه کیفیت سواری را به شرحی عجیب نقل کرده که هر سطر آن بر چند دروغ مشتمل است. این شخص همراه کاروان امام بود تا عصر روز یازدهم محرم که عمر

¹ . جعفریان، همان کتاب، ص 390.

² . لؤلؤ و مرجان، ص 110 و نیز رجوع شود به: ص 166.

³ . نوری، لؤلؤ و مرجان، ص 191. نیز مطهری، حماسه حسینی، 23/1.

سعد امر کرد برای سوار شدن اسیران شتران بی جهاز حاضر کردند. در این جا قاصد یادش آمد که در آن روز امام چه جلالت و شوکتی داشت و اینک او و خانواده اش چه وضع رقت باری دارند! در حالی که مورخان نوشته اند¹ حضرت حسین چون خواست از مدینه طیبه بیرون بیاید این آیه را خواند: «فَخَرَجَ مِنْهَا خَائِفًا يَتَرَقَّبُ قَالَ رَبِّ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ» (سوره قصص، آیه 21) و چون وارد مکه مکرمه شد این آیه را تلاوت فرمود: «وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَاءَ مَدْيَنَ قَالَ عَسَى رَبِّي أَنْ يَهْدِيَنِي سَوَاءَ السَّبِيلِ» (سوره قصص، آیه 22). بنابراین، سیره و زوی منکور در این خبر بی اساس، زوی جباریه و ملوک است و با سیره امام به غایت مباین و ناسازگار است.²

نمونه سوم- از جمله دروغ هایی که بر حضرت امام حسین بسته اند، برپا کردن عروسی قاسم بن الحسن در روز عاشورا است. در همان گرماگرم نبرد که مجال نماز خواندن هم نبود، بطوری که دو تن از اصحاب خود را سپر قرار دادند تا امام دو رکعت نماز خوف اقامه کند و آن دو تن در اثر تیرهای پیاپی دشمن از پا درآمدند، می گویند حسین فرمود حجة عروسی بر پا کنید. من آرزو دارم عروسی برادرزاده ام قاسم را با یکی از دخترانم ببینم.³ بدین سان سخنی را که از یک انسان کوتاه فکر هم انتظار نمی رود به حسین بن علی نسبت می دهند. چیزی که بنا به گفته محدث نوری در هیچ منبع تاریخی وجود ندارد و صد در صد ساختگی است.⁴

ب- تحریف در هدف نهضت کربلا

از جمله سخنانی که هدف قیام سیدالشهدا را تحریف و تبدیل می کند این است که می گویند حسین برای شفاعت امت یا آمرزش گناهان ایشان به شهادت رسید. از جمله نوشته اند: «احادیث موثقی وارد است که حکایت دارد اگر حضرت پیامبر می خواست فاجعة کربلا را از سر امام حسین- علیه السلام- برگرداند، می توانست. و لی این کار را به دلایلی به عمل نیاوردند. قطعاً منافع شهادت لا تُعَوُّ لا تُحْصِي است: از جمله بسیاری از گنهکاران پریشان روزگار با گریه بر مصائب امام حسین(ع) به رستگاری نائل می گردند».⁵ یا اینکه گویند: زعفر جنی با شصت هزار تن از جنیان در کربلا به یاری امام شتافتند. اما امام اجازه ندادند که در رکابش بجنگند و فرمودند: علاقه ای به زندگی در این جهان ندارم. اشتیاق لقاء الله را دارم. هر که می خواهد به من یاری کند باید برایم بگرید.⁶

سخنانی از این قبیل که بعدها دیگران هم آن را بسیار تکرار کرده اند⁷، بی شباهت به نظریه نجات و رستگاری از طریق به صلیب کشیده شدن عیسی نیست: همانطور که عیسی خود را در محراب صلیب قربانی کرد تا بشریت را رستگار کند، حسین هم اجازه داد که در صحرای کربلا شهید شود تا امت اسلام را از گناه تطهیر کند.⁸ بدیهی است در نتیجه این تحلیل، قیام کربلا از خاصیت حماسه سازی و الهام بخشی تهی می شود. علاوه بر آن، قرآن به ما می گوید: «من يعمل سوءاً یجز

¹ مفید، الارشاد، 35/2.

² نوری، همان کتاب، ص 168. نیز مطهری، حماسه حسینی، 24/1.

³ کاشفی، روضة الشهداء، ص 322؛ فخرالدین طریحی، المنتخب، 365/2.

⁴ لؤلؤ و مرجان، ص 184. نیز محمدباقر بیرجندی، کبریة احمر، ص 563.

⁵ محمد مهدی نراقی، محرق القلوب، ص 4. گفتنی است که نراقی این کتاب را در دوره جوانی و ناپختگی نوشته است (نوری، همان، ص 158).

⁶ واعظ قزوینی، ریاض القدس، 113/2.

⁷ مثلاً در بندی در اسرار الشهادت، ص 5، 115.

⁸ حمید عنایت، اندیشه سیاسی در اسلام معاصر، ص 311.

به» (سورة نساء، آیه 123). بنابراین چنین سخنی شایسته محیط مسلمانی نیست¹. کاشفی نیز تحلیلی که از نهضت کربلا به دست داده است تحمل درد و رنج برای اولیاء الله است. یعنی خداوند با خلق حادثه کربلا، یکی از بندگان برگزیده خود را گرفتار رنج و بلا کرده است تا او را به مقامات عالی برساند و این یک سنت الهی معرفی شده است.

هر بلا کز دوست آید راحتست و ان بلا را بر دلم صد منتست²

ج- تحریف در وقایعی که در حادثه کربلا و قبل و بعد از آن رخ داده است

این قسم از تحریف ها بی شمار است. ما در این جا به اختصار به ذکر چند نمونه اکتفا می کنیم:

نمونه اول- روضه خوانان نزد مردم شایع کرده اند که اربعین (چهل روز پس از شهادت امام حسین) اسیران از شام به کربلا آمدند و در آن جا با جابر بن عبدالله انصاری که برای زیارت مزار امام به کربلا آمده بود ملاقات کردند. در صورتی که اولاً با حساب زمان رفت و برگشت این مطلب جور در نمی آید. ثانیاً راه شام به مدینه از کربلا نیست. بلکه از همان شام جدا می شود. ثالثاً بجز ابن طاووس در کتاب **الهُوف** هیچ منبع دیگری این حادثه را ثبت نکرده است. محدث نوری پس از استدلال متین بر ردّ این شایعه که ناشی از سخن ابن طاووس است می افزاید:

« با این حال، اخبار جزئی روضه خوانان به وقوع این واقعه به مجرد کلام منکوره، کاشف از نهایت جهل و تجرّی است»³. وی ضمناً توجه داده است که ابن طاووس کتاب مزبور را در اوایل تحصیل و سنّ شباب و پیش از رسیدن به کمال و پختگی علمی نوشته است. از این سبب بر آن اعتماد نشاید کرد.⁴

نمونه دوم- از جمله سخنان بی پایه ای که در افواه شایع کرده اند این است که هاشم بن عتبه (پسر عموی عمر سعد) در روز عاشورا ناگهان در میدان جنگ حاضر شد و رو به سپاه دشمن کرد و گفت: هر که مرا شناسد بشناسد، منم هاشم بن عتبه بن ابی وقاص پسر عمّ عمر سعد. سپس روی به امام حسین کرد و گفت: اگر پسر عمّم به جنگ شما آمده، من آمده ام جان خود را نثار شما کنم. بعد به میان رفت و پس از اظهار شجاعت کشته شد⁵. در حالی که وی از اصحاب و ملازمان امام علی بن ابی طالب است که سالها قبل در جنگ صفین به شهادت رسیده بود⁶.

نمونه سوم- یکی از تحریف ها مبالغه در تعداد لشکریان عمر سعد و شمار مقتولان است. مثلاً در بندی نوشته است: سواره نظام لشکریان عمر سعد ششصد هزار و پیاده نظامشان دوکرو (پانصد هزار تن) بود که مجموعاً می شود یک میلیون و ششصد هزار تن و این همه اهل کوفه بودند⁷. اما باید دانست که کوفه یک شهر نو بنیاد بود که از عمر آن سی و پنج سال بیشتر نمی گذشت. در آن وقت معلوم نیست که آیا همه جمعیت آن شهر به یک صد هزار تن می رسیده است یا نه؟ همچنین وی تعداد کسانی را که به دست امام حسین کشته شدند سیصد هزار تن و تعداد کسانی را که به دست عباس بن علی به قتل رسیدند، بیست و پنج هزار تن و تعداد کسانی را که به دست سایر اصحاب امام کشته شدند نیز بیست و پنج هزار تن ذکر کرده است⁸. در حالی که بمبی که بر شهر

¹ . محمدتقی شریعتی، چرا حسین قیام کرد، ص 1؛ مطهری، حماسه حسینی، 76/1، 127.

² . روضه الشهداء، ص 210 به بعد.

³ . لؤلؤ و مرجان، ص 143-155؛ نیز مطهری، حماسه حسینی، 30/1.

⁴ . همان، ص 144.

⁵ . کاشفی، همان کتاب، ص 300؛ نراقی، محرق القلوب، ص .

⁶ . طبری، تاریخ، 44-42/5.

⁷ . لؤلؤ و مرجان، ص 160، 184.

⁸ . همان، ص 185.

هیروشیما انداختند، شصت هزار تن را کشت¹. این دروغ پردازان چون دیدند این تعداد کشته با طول روز نمی‌سازد، گفتند روز عاشورا هفتاد ساعت بوده است². بدیهی است این قبیل افسانه‌ها و دروغ‌ها برخاسته از حسّ اسطوره‌سازی و قهرمان‌پروری است که نمونه‌هایش در میان عوام بسیار است.

نمونه چهارم- یکی دیگر از افسانه‌ها که بافته‌اند این است که ابن زیاد برای عمر سعد را به جنگ حسین فرستد حکومت ری و طبرستان را به او داد، او را خلعتی گرانمایه پوشانید و گفت پنجاه خروار زر از خزانه نقد به تو می‌بخشم به شرط آنکه به کربلا روی و حسین را به بیعت یزید درآوری یا سر وی و متابعتش برداری³! روشن است که هر کس این سخن را بشنود خواهد گفت عمر سعد خیلی مقصّر نبوده است. چه، پنجاه خروار طلا را به هر کس بدهند دست به این کار خواهد زد. سزاوار است از کسی که این افسانه را ساخته و کسانی که آن را نقل می‌کنند بپرسند، آیا در بیت المال کوفه این مقدار طلا اساساً موجود بوده است؟

کودک خواندن امام علی بن الحسین⁴ که مرد 23 ساله‌ای بوده است⁵ و آمدن لیلا همسر امام حسین و مادر علی اکبر بر بالین او⁶ نیز از جمله دروغ‌هایی که بر زبانها شایع کرده‌اند و ما برای رعایت اختصار از تفصیل آنها چشم می‌پوشیم.

د- تحریف در هدف از برگزاری سوگواری

در فراز و فرود تاریخ، سوجدویان با جعل داستانهای جذاب و عامه‌پسند کوشیده‌اند تا بازار خود را گرم کنند. نمونه این قبیل دروغها بسیار است که در این جا به یک نمونه اشاره می‌کنیم:

منقول است که در حدود یکی دو قرن پیش، در اصفهان مجلس روضه‌بزرگی بر پا بوده است. چند واعظ و روضه‌خوان پیایی بر منبر می‌نشینند و هر کس سعی می‌کند هنر خویش را به رخ همکارانش بکشانند. واعظی گوید: من اندیشه کردم که چه کنم؟ همان جا داستانی ساختم بدین مضمون: «پیرزنی در زمان متوکل می‌خواست به زیارت امام حسین برود و چون آن زمان از این کار مانع می‌شدند، آن پیرزن را بردند به دریا انداختند: در همان حال این زن فریاد کرد یا ابوالفضل العباس. وقتی داشت غرق می‌شد سواری آمد و گفت: رکاب اسب مرا بگیر. پیرزن گفت: چرا دستت را دراز نمی‌کنی؟ گفت: من دست در بدن ندارم». بعد رفتن منبر و قصه را گفتم و مردم بسیار گریستند. عصر همان روز به مجلس دیگری رفتم، دیدم واعظی که قبل از من به منبر رفته است، همین داستان را نقل می‌کند و کم‌کم در کتابها هم نوشتند و منتشر کردند⁷.

6- تکلیف ما در برابر تحریف‌ها

به موجب روایات، پیشوایان دینی ما فرموده‌اند: «اذا ظهرت البدع فی امتی فلینظر العالم علمه، فمن لم یفعل فعلیه لعنة الله»⁸. بنابراین، همه مخصوصاً عالمان، محققان و روشنفکران مکلفند با دروغ‌ها و تحریف‌ها مبارزه کنند و برای روشن شدن حقایق بیش از پیش بکوشند تا سطح فکر و فرهنگ مسلمانان بالا رود.

¹ . مطهری، حماسه حسینی، 30/1.

² . لؤلؤ و مرجان، ص 161؛ بیرجندی، کبریت احمر، ص 277.

³ . کاشفی، روضه الشهداء، ص 262.

⁴ . همان، ص 360.

⁵ . مفید، الارشاد، ص 254.

⁶ . مطهری، حماسه حسینی، 26-25/1.

⁷ . همان، 49/1.

⁸ . الکلبینی، الکافی، 54/1.

پیش از این برخی از عالمان در این مسیر قدمهایی برداشته و روشنگریهایی کرده اند. حسین‌بن-محمدتقی نوری مشهور به محدث نوری (1254-1320 هـ./1838-1902 م.) را می‌توان در این مسیر پیشگام دانست. او کتاب **لؤلؤ و مرجان** را در اصلاح عادات و آداب اهل منبر و روضه خوانان تألیف کرد. وی در این کتاب دربارهٔ وظیفهٔ واعظ و روضه خوانان سخن گفته و خلوص نیت و صدق و راستی را شرط صحت عمل این صنف معرفی کرده و در این باب نکته‌ای را مجهول نگذاشته است. سپس در مذمت دروغ از زوایای مختلف سخن رانده و نمونه‌هایی از روضه‌های دروغ را آورده و با استدلال کافی، واهی و بی‌پایه بودن آن‌ها را اثبات کرده است. اهمیت کار محدث نوری از این روست که راه بازنگری و اصلاح در مفاهیم روایی، آیینی و فراتاریخی را بر اهل نظر و تحقیق گشود. علاوه بر او، محمدباقر بیرجندی (1238-1312 هـ./1822-1894 م.) در **کبریت احمر** و شیخ عباس قمی (1294-1359 هـ./1877-1940 م.) در **منتهی الآمال** در این باب راهنمایی‌هایی کرده‌اند و همچنین سید محسن امین عاملی (1282-1371 هـ.ق./1865-1952 م.) در این باب تلاش ارزنده‌ای کرد. او با نوشتن کتاب **المجالس السنیة** و نیز تألیف رساله‌ای تحت عنوان **التنزیه لاعمال الشبیة** (بیروت، 1346 هـ.) برای اصلاح آیین‌های سوگواری سیدالشهدا از خرافات و بدعت‌ها کوشید. هر چند کار او با مخالفت‌هایی هم‌رو به رو شد. ولی بیان حقیقت برای عالمان یک تکلیف دینی است. در دهه‌های اخیر هم مرتضی مطهری (1919-1979 م.) به شدت عواقب سوء این تحریف‌ها را یادآوری و عام و خاص را به مبارزه با آن دعوت کرده است. اما به عقیده نگارنده، امروز ما بیش از پیش در این زمینه به نقادی نیاز داریم. البته راه برای پالایش منقولات و تشخیص حقیقت از دروغها و تحریف‌ها برای محققان باز است. بهره‌گیری از مبانی کلامی، خردورزی در سنجش منقولات، به کار بستن معیارها و ضوابط حدیث‌شناختی و رجوع به منابع تاریخی کهن روش‌هایی است که به گمان ما محققان باید در این زمینه در پیش بگیرند.

RAVZAHÂNÎ ÂYİNİ VE KERBELÂ OLAYININ TAHRİFİNDEKİ BOYUTU

Sayed Kazem Tabatabaei

Kerbela Hâdîsesi, biz Müslümanlar için büyük bir dini, ictimâî ve siyasi bir hadisedir. Bununla birlikte Kerbelâ Olayı az ya da çok tahrif edilmeden tanıtılmalıdır. Ancak maalesef böylesine açık olan hâdise, şekli ve manevî açıdan pek çok tahriflerle sıkıntılıdır.

İki grup (Seyyidü’ş-Şüheda) şehitlerin efendisi Hüseyin b. Ali’nin (a.s) yüce kıyamı ile ilgili haberleri tahrif etmişlerdir. Bunlardan biri Emevî yöneticileri ve onların yandaşlarıdır. Onlar, iyiliği emr ve kötülüğü nehy (emr-i bi’l-ma’ruf ve nehyi ani’l-münker) ve dinin ihyası için kıyâm etmiş olan imamı bir kargaşa çıkararak âsî olarak tanıtmaya çalışmışlar; halkın zihnini Hüseyin’in mukaddes ve ilâhi amaçlı gerçekleştirmiş olduğu kıyamını tahrif etmeye çalışmışlardır.

İkinci grup ise, tarihçiler (vakânüvisler), maktel yazarları, ravzahân ve mersiye okuyanlardır. Bunların eğitim düzeyleri düşük olduğu gibi gereken ilmi yeterliliğe de sahip değillerdir. Ayrıca onlar doğru ile yanlış birbirinden ayırt edebilecek kimseler de değillerdi.

Birinci grubun hakikatleri tahrif etme çabalarına rağmen, Kerbelâ kıyamının halen canlılığını koruduğunu belirtmek gerekir. Kerbelâ kıyamı canlılığını koruduğu gibi tarih boyunca her zaman Müslümanların gönlünde yer etmiş, zâlimlerin karşısında duran bir kıyâm olagelmıştır. Ancak ikinci grubun tahriflerine gelince, bunların gerçekleştirdikleri tahrif, isteyerek değil, yanlışlıkla yapılan tahriftir. Bunların tahrifi, birinci gruptakilerin tahrifinden daha etkili ve daha tehlikeli olmuştur. Bu nedenledir ki, biz bu tebliğimizde ravzahânın (mersiye okuyanlar, ağıtlar yakanlar) tahrifleri hakkında konuşacağız.

Öncelikle ravzahâni ve onun geçmişinden özetle bahsetmemiz gerekir:

Ravza; bahçe, gülistan ve çimenlik anlamına gelmektedir. Ravzahâni ise, genellikle Ehl-i Beyt sevdalılarının, Ehl-i Beyt ve pâk imamların özellikle de İmam Hüseyin’in çektiği sıkıntı, zorluk ve musibetleri matemli

bir şekilde söyleyerek canlı tutulduğu bir meclis, bir toplantıdır. Halk, ravzahāniye (mersiye okuyanlara) kısaca “Ravza” der. Ravzahāni (mersiye okuma) eskiden beri yaygın bir gelenek idi; ancak önceleri bu isimle ifade etmiyorlardı.

Bu âyinin temeli hadislerle dayanmaktadır. Hadislerde Müslümanların Hz. Hüseyin ve diğer şehitlerin başına gelen musibetlerine ağlamaları ve diğerlerini de ağlatmaları ibadet sayılmıştır.

Hadislerde Ehl-i Beyt imamları, Hz. Hüseyin’in yaşadıklarının canlı tutulmasını teyit etmişlerdir. Yine imamlar halkın Hüseyin’e ve onun dinine karşı yapılanlara ağlamasını da olağan bir sünnet olarak kabul etmişlerdir. Bu uygulama, Emevî yöneticileri ile bazı Abbāsi halifelerinin muhalefetine rağmen yayılmıştır.

Büveyhîler Devleti’nin (h.321-448) kurulmasıyla birlikte yas tutma merasimi, bütün ciddiyetiyle devam etmiştir. Ancak söz konusu devletin zayıflamasıyla yas tutma merasimi, önceki durumuna dönmüştür. Bundan sonra “menkıbehân” (menkıbe okuyanlar) ortaya çıkmış ve bunlar mahalle mahalle, sokak sokak yollara düşmüş ve Hz. Ali (a) ile diğer imamları methetmek için hüznü verici şiirler okumuşlardır; okudukları bu şiirler ile gençleri yetiştiriyorlardı. Âlimler de minberlerde Ehl-i Beyti zikrediyorlardı; onların yaşadıklarını bütün açıklığıyla aktarıyorlardı, halk da bunun sonucunda ağlıyordu.

Ehl-i Sünnet özellikle İmam-ı Ebū Hanife ve İmam-ı Şāfi mezhebinden olanlar da Ehl-i Beyt hakkında Şiilerle aynı şekilde hareket ediyorlardı. Onlar da matem ve yas merasimi düzenliyorlardı. Mısır’da da özellikle Fātımî halifeleri döneminde yas toplantıları icrâ edilmiştir. Ancak menkıbe ve maktel okuyanların pazarı, Timurlular döneminde (771-911) Horasan’da her zaman ve her yerdekenden daha az olmuştur. Timurlular döneminin son bulmasıyla şehitlerin efendisinin katledilmesi hakkında bir kitap yazılmıştır. Bu kitabın adı “Ravzatü’ş- Şühedâ”dır. Bu kitabın yazarı Molla Hüseyin Vâiz Kâşifi’dir. (öl. H. 910).

Böylesi bir eser, o ana kadar ne Şiiler ne de Sünniler arasında mevcut değildi. Bu eser, vaaz ve kompozisyon konusunda oldukça başarılıydı. Yazar, eseri Ravzatü’ş- Şühedâ’sını tarihi ve edebi bilgilerle telif etmiştir. Bu kitabın fasih bir dille yazılması, çekici olması, tarihi bilgileri sade ve destansı bir şekilde sunması, halkın genelinin bu esere yönelmesine ve

eserin ölümsüz olmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda söz konusu kitap Türkçe de dâhil diğer dillere tercüme edilmiştir.

Bu gelişmeler sonucu halk, o kitabın okunmasına rağbet etti. Bu kitabı okuyanların çoğu, okur-yazar değillerdi; ya da az eğitim görmüş kimselerdi. Bazı şahıslar da bu kitabı özellikle öğrendiler ve onlar yas merasimlerinde bu kitabı okuyorlardı. Gitgide bu topluluk, yani bu kitabı okuyanlar “Ravzahân” olarak tanınır hale geldiler. Artık o kitaptan başka kitaplar da okumaya başladılar; hatta öyle bir noktaya gelindi ki artık kitap yüzünden okunmuyor, ezberden okunuyordu. Yine de kendilerine verilen bu isim (ravzahân) aynen kaldı. Matem tutma meclislerinde de ravzahâni ismi yaygın hal aldı. Hatta günümüzde dahi onlar bu isimle anılmaktadır. Ravzahânlar, kendi becerilerini maharetlerini kullanarak, canları yakıp kavuran Kerbelâ destanını muhataplarının zihinlerine işliyorlardı.

Ravzahâni, haftalık veya aylık olarak yıl boyu ve çoğunlukla Cuma geceleri ve yine çoğunlukla Muharrem ve Safer aylarında icrâ ediliyordu. Bu âyin, her yerde umumâ açık bir mekanda yapılıyordu. Bir çeşit çadır kuruluyordu. Bu âyin bazen bir mescitte, bazen büyük bir Hüseyniye diye isimlendirilen binada, bazen bir tekkede hatta bazen de şahsi bir evde gerçekleştiriliyordu.

Genellikle her çeşit sosyal tabakadan halk bu âyine iştirak ediyordu. Ravzahân veya hatip, bir minber veya bir sandalye üzerinde hâzirün ile karşı karşıya gelecek şekilde otururdu. Allah’a hamd ü sena, Resûlüne ve ashabına selamdan sonra âyet ve hadislerle halka nasihat ediyordu. Sonuçta KERBELÂ olayına vurgu yapıyor ve keder dolu, hüznü dolu sözlerle kanlı Kerbelâ olayını naklediyordu.

Başarılı bir ravzahân, Kerbelâ şehitleriyle aynı duyguları hissettirinceye kadar muhataplarını iyice coşturan kimsedir. Muharrem ayının son on günlerinde ravzahân genellikle Hâşiye’ye gider ve o günün siyâsi, sosyal ve ahlâki meselelerinden bahsederler. Bu âdet, ravzahâniyi siyasi bir silah olarak kullanmaya dönüştürmüştür.

Ravzahâni, sadece İran ile sınırlı değildir, belki Hind, Pakistan, Irak, Bahreyn halkı da kendi yerleşmiş âdetleri çerçevesinde (ravzahânilîği) mersiye okuyorlardı.

Ravzahâni ve zikrin hikmeti babında şunu ifade etmek gerekir: Hüseyin’i zikretmek ve ona ağlamak, münker ile savaşmak için bir yol ve

Allah yolunda Allah düşmanlarıyla mücadele için de bir çaba olarak algılanmıştır. Bu nedendir ki Ehl-i Beyt imamları ağıt yakmak, övmek, ziyaret etmek ve ona ağlamak gibi uygulamalarla Hüseyin'i anmayı teşvik etmişlerdir. Ayrıca onun gerçekleştirmiş olduğu kıyama canlandırmakla Hüseyin'in takipçilerini de bu kutsal cihada ortak olmaya da teşvik ediyorlardı. Ümeyye oğulları ve Mütevekkil gibi Abbasi halifelerinden bazıları Hüseyin'in kabrini ziyareti, onun için yas tutulmasını ve ona ağlamayı engellemeye çalışmışlardır. Bununla Hüseyin'in adını unutturmaya hedefliyorlardı. Hüseyin'in takipçileri şu tür hadisleri kendileri için şiar ediniyorlardı. "Kim ağlar, ağlatır ya da yas tutarsa cennet ona vacip olur". Bu tür hadisler durumu iyice aydınlatmaktadır. Çünkü ağlamak, bir zulmün göstergesidir. Bunu engellemekle zâlimler aslında zulmü gizlemek ve örtmek istiyorlardı. Buna karşılık zikir ve ravzahâni meclisleri, bütün ehemmiyetiyle KERBELÂ olayını oldukça aşırı bir boyutta tahrif etmişlerdir. Çünkü ravzahâni ayinleri yaygınlaşmış, ravzahânların sayısı çoğalmış idi. Üstelikte daha önce de belirtildiği üzere onların eğitim düzeyleri düşük idi. Ayrıca yazılı metinlerdeki maktelhâni (maktel okuma) geleneğinin terk edilmesi de yalanları ve tahrifleri beraberinde getirmiş ve bu tahrifleri arttırmıştır. Böylelikle gerçek ile yanlış birbirine karışmıştır. Mutahhar imamların tavsiyelerinin kahramanlık sevdalıları tarafından kasten yaptıkları tahrifler dört aşamada gerçekleşmiştir.

A – İmam Hüseyin'in şahsiyetinin tahrifi; buna örnek olarak Hüseyin'in Kûfe'de babasının bir hutbe irâd ettiği esnadaki su isteme hikayesi, Hüseyin'in Medine'den çıkışı ve beraberindekilerin yüceliği Aşura gününde Kâsım b. el- Hasan'ın, Hüseyin'in kızlarından biriyle evlendirilmesi hadiselerini verebiliriz.

B – Kerbelâ kıyamının hedefindeki tahrif; Buna örnek olarak şunu verebiliriz: Yapılan tahrife göre Hüseyin ümmetin günahlarının affedilmesi için bu kıyam ile şefaathçi olmuştur. Bu şefaath, Hz. İsa'nın çarmıha asılması biçimiyle insanlığı kurtarması nazariyesine benzetilmektedir. Çok açıktır ki KERBELÂ'nın bu şekilde yorumlanması, hamase yapma özelliğinden kaynaklanmaktadır.

C – Âşûra gününde, öncesinde ve sonrasında meydana gelen olaylarda tahrif; esirlerin İmam Hüseyin'in şehadetinin kırkıncı gününde esirlerin

Şam'dan KERBELÂ'ya gelmeleri; Hz. Ali'nin dostlarından olan ve Sıffin'da şehit düşen Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkas'ın Kerbelâ'da bulunması; Ömer b. Sa'd'ın askerlerinin ve öldürülenlerin sayısının mübalağa ile anlatılması; İbn Ziyad'ın, Taberistan ve Rey valiliklerinin yanında Ömer b. Sa'd'a 15.000 kg hazineden altın bahşetmesi; İmam Hüseyin'in eşi Ali Ekber'in annesi Leyla'nın durumunu bu tür tahrife örnek olarak gösterebiliriz.

D – KERBELÂ şehitlerine matem tutma hedefindeki tahrif; Bu maksatla bazıları teşvik ve korkutma amacıyla hadis uyduruyor ve bunu yaygınlaştırıyorlardı. Bazıları da cahillikten dolayı İmam Hüseyin'e ağlamanın sevabının oldukça fazla olduğuna inanıyorlardı. Bu vesileyle halkı ağlatıyorlardı. Bunun için de uydurma, tahrif ve yalan sözlerle halkın gözünü boyuyorlardı. Bütün bunlardan gâfil olanlar da zannediyorlardı ki bunların amacı Hüseyin'in yaşadığı acıyı tazelemek ve böylece Hüseyini mektep canlı kalacak. Buna örnek olarak yaşlı bir kadın hikâyesini verebiliriz. Bu kadın halife Mütevekkil zamanında İmam Hüseyin'in kabrini ziyaret etmek istiyordu. Halifenin görevlileri o yaşlı kadını tuttular ve denize attılar. O kadın boğulma esnasında “Yâ Ebâ Abdullah” diye feryat etti. O anda bir süvari geldi ve şöyle dedi: “Atımın üzengini tutun”, yaşlı kadın ona “neden elini uzatmıyorsun?” dedi. Adam “Benim elim yoktur” dedi.

Bugün herkesin ama özellikle bilginlerin, araştırmacıların ve aydınların bu yalan ve tahriflerle mücadele etme sorumlulukları vardır. Zira bu dinin önderleri şöyle buyurmuşlardır: “Ümmetinde bid'at ortaya çıktığı zaman, âlim ilmüne baksın. Kim üzerine düşeni yapmazsa, Allah'ın laneti onun üzerinedir.” Bazı âlim ve aydınlar üzerine düşen sorumluluklarını yerine getirmişlerdir.

Muhaddis Nûri (1838–1902)'yi bu yolun öncüsü sayabiliriz. O, Lü'lü'ü ve'l- Mercân isimli kitabını minber ehlinin ve ravzahânların âdet ve âdâbın düzeltme amacıyla telif etmiştir. O, bu kitapta vaizlerin ve ravzahânların vazifeleri hakkında bahsetmiş ve ravzahânların yaptıklarını hâlis niyet, doğru sözlü olma ve dürüst olma gibi şartlarla kayıt altına almıştır. Yazar ardından muhtelif zâviyelerden yalanı zemmeder ifadeler kullanmıştır. Yalan üzere söylenmiş olan mersiyelerden yeteri derecede örnekler vermiştir. Bunların yalanlarının temelsiz olduğunu ispatlamıştır.

Muhaddis Nuri'nin gerçekleştirdiği için ehemmiyeti, onun bu hususu araştırmacılara açmış olmasındadır. Ona ilaveten Muhammed Bâkir Birüçendi (1822-1894) (Kırmızı Kibrit) Kebrî-i Ahmar'da; Şeyh Abbas Kummî (1877-1940) Mûntehâ âl- Āmâl'de bu konuda öncülük yapmışlardır. Kezâ, Seyyid Muhsin Emin Āmûlî (1865-1952) de bu alanda değerli bir uğraş vermiştir. O, el-Mecâlisü's- Seniyye kitabını yazmakla ve el-Tenziye li A'mâli's-Şebîhe risalesini telif etmekle mâtem âyinlerini ıslaha çalışmıştır. Son zamanlarda Murtaza Mutahhari (1919-1979) şiddetle bu tahriflerin yol açtığı, kötü sonuçlara karşı gerek ileri gelen aydınları ve bilim adamlarını gerekse halkı savaş açmaya davet etmiştir.

Ancak bugün biz her zamankinden daha çok tenkitçi bir yaklaşıma muhtacız. Nakledilen bilgileri tasfiye ve evhâm ile yalanlardan hakikati ayırt etmek, sözlü kaynaklardan istifade etmekle birlikte nakilleri değerlendirmede akli ölçek olarak almak zorundayız. Tarihi ve eski kaynakların verdikleri bilgilere dönmek hurafelerden kurtuluşun yoludur. Bu alanda da araştırmacıların ön ayak olmaları gerekir. Ayrıca maktel okuma geleneğinin de yazılı metinler ışığında canlı tutulması gerekmektedir.

یا لطیف

دوره‌های شعر عاشورایی در ادبیات فارسی

* دکتر غلامرضا کافی

استادیار بخش زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شیراز

حادثه‌ی عاشورا موضوعی است که امروزه به عنوان يك فرهنگ به آن نگریسته می‌شود. نفوذ این فرهنگ در جان مسلمانان آن را به عرصه‌های هنر گشانده است و شایع‌ترین شکل هنری عاشورا، شعر عاشورایی است که از آغاز شعر فارسی قابل ردیابی است. این مقاله حضور شعر عاشورایی را در گستره‌ی ادبیات فارسی ردیابی کرده است و آن را به چهار دوره تقسیم نموده که عبارتند از: عصر اول- از قرن چهارم تا قرن نهم. عصر دوم- دوره صفویه.

عصر سوم- دوره قاجاریه (افشاریه، زندیه و قاجاریه).

عصر چهارم- دوره‌ی معاصر (از 1300 خورشیدی به بعد).

البته عصر چهارم در دو تقسیم قبل از انقلاب اسلامی و بعد از انقلاب اسلامی ایران مورد بررسی قرار گرفته است.

همچنین در بررسی هر دوره ابتدا وضعیت سیاسی و اجتماعی عصر، سپس وضعیت عمومی شعر آن عصر مورد اشاره قرار گرفته و در آخر ویژگی‌های مرثیه‌های عاشورایی آن دوره با شواهد متعدد نشان شده‌اند. همچنین ناموران شعر عاشورایی هر دوره معرفی و نقد شده‌اند. واژگان کلیدی: عاشورا، امام حسین (ع)، شعر عاشورا، دوره‌های شعر عاشورایی.

* دکتر غلامرضا کافی 09177108580 09177108580 -2283788 711-0098-711-6137298 0098

* عضو هیأت علمی بخش زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شیراز

شیراز، چهارراه ادبیات، بخش زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شیراز

ghkafi@shirazu.ac.ir

دوره‌های شعر عاشورایی در ادبیات فارسی

* دکتر غلامرضا کافی

عضو هیأت علمی بخش ادبیات فارسی دانشگاه شیراز

1. مقدمه

حادثه‌ی شهادت حضرت ابا عبدالله الحسین (ع)، عاشورا و کربلا موضوعی است که امروزه به عنوان يك فرهنگ به آن نگریسته می‌شود. حادثه‌ای که تاریخ را در نوردیده و خود را از بستر بطنی زمان رها ساخته است، عاشورا روایتی است که چون تقویم در دفتر روزگار ورق خورده و سال به سال نو شده است. گذر زمان هرگز بر آن غبار ننشاند و رخوت تاریخ آن را به کنار ننهاده است. چشمه‌ی زلالی است که هر بهار برمی‌جوشد و درخت سر سبزی است که سال به سال برومندتر می‌گردد. هیچ حادثه‌ای را در تاریخ سراغ نداریم که تا این اندازه تکرار و واخوانی شده باشد و این رستخیز مکرر است که در هر زمان طیف وسیعی از مردم را به خود معطوف داشته است، از افراد معمولی جامعه گرفته تا عالی‌ترین مراتب اهل مطالعه و تحقیق.

اما با گسترده‌ی عاشورا در زمان، همیشه با يك نگاه به آن نگریسته نشده است، یعنی توزیع آن در زمان باعث شده تا شرایط اجتماعی، سیاسی و اقلیمی بر آن تاثیر گذارد و در هر زمان، موضوع و موضعی از آن مورد توجه قرار بگیرد.

از مجموعه‌ی عوامل موثر در نگرش عاشورا، شرایط سیاسی حاکم بر جوامع تاثیر چشمگیرتری داشته است. یعنی بروز و ظهور یا خاموشی و خمول این واقعه و نماد و نموده‌های آن بسته به شرایط سیاسی و حاکمان جوامع و اعصار مختلف بوده است. اما تاثیر شگفت و شگرف این حادثه و حماسه‌ی عظیم که از آن به يك فرهنگ تعبیر شد، بر احساس و عواطف مسلمانان، خاصه شیعیان اعجاب آور بوده است که در طول تاریخ، در قالب آثار متنوع و متعدد هنری بازتاب داشته است و شایع ترین شکل آن، گونه‌ی ادبی شعر عاشورایی است و این نوشته بر آن است تا منظر نگاه شاعران به مفهوم عاشورا را در گستره‌ی شعر فارسی به کاوش و باز نمود بنشیند.

اما قبل از پرداختن به مبحث اصلی، به عنوان درآمد، در بخشی جداگانه موضوع آغاز شعر عاشورایی را از نظر می‌گذرانیم و سپس در بخش فرجامین مقاله دوره‌های مختلف شعر عاشورایی مورد تدقیق قرار خواهد گرفت.

در مبحث اصلی ابتدا به وضعیت سیاسی اجتماعی هر دوره، سپس وضعیت عمومی شعر آن عصر و بالاخره به وضعیت مرثیه سرایی آن پرداخته شده است.

سابقه‌ی نگارش در باب شعر عاشورایی از عهد انقلاب اسلامی فراتر نمی‌رود، آن هم بیشتر در قالب مقاله‌های پراکنده در نشریه‌ها و جراید. به جز کتابی که صاحب این قلم تحت عنوان «شرح منظومه‌ی ظهر» نوشته است، دو کتاب دیگر یعنی «شکوه شعر عاشورایی» (محمد علی جاهدی) و «نگاهی انتقادی تاریخی به ادبیات عاشورا» (عبدالمجید ضیایی) قابل یاد کرد است که هر کدام ایرادهایی دارند و کتاب ضیایی، حجم ناچیزی دارد.

2. آغاز شعر عاشورایی

شعر عاشورایی یعنی گونه‌ی ای از سخن که مسائل مربوط به قیام الهی امام حسین (علیه السلام) و اخبار مبتدی بر شهادت آن حضرت و حوادث مرتبط با این نهضت بی‌نظیر از مکه تا کربلا و از کربلا تا مدینه و بازتاب آن، در زمان‌های پس از واقعه را شامل می‌شود، دارای قدمتی همپای آن حادثه‌ی عظیم است. در واقع آغاز سرایش شعر عاشورایی را باید دقایقی پس از اتمام واقعه دانست و آثار ضبط شده در این باره، دیرینگی آن را در زبان عربی و براساس منابع قابل اعتنا و اعتماد، به اندکی پس از واقعه‌ی طف و عصر امام سجاد(ع) می‌برد. اگر اشعار شخص ابا عبدالله در روز حادثه را شعر عاشورایی بدانیم، شعر عاشورا و عاشورا را باید همزمان دانست:

يا دهرُ افِ لكَ من خليلٍ من طالبٍ و صاحبِ قتيلٍ
 كم لكِ بالاشراقِ و الاصيلِ و الدهرُ لا يفتعُ بالبديلِ
 (سید بن طاووس، 1380: 22)

(آه از دوستی تو ای روزگار! چه بسیار یاران را که در صبح و پسین کشته نهادی. جویندگان و یارانی که روزگار به جای ایشان بدلی نپذیرد.)

همچنین صاحب «لهوف» اشعاری از حضرت امام سجاد، ام کلثوم، باب، ام البنین، بشیر بن جندل، یعنی اصحاب عاشورا، آورده است که ادعای همزادی واقعه‌ی عاشورا و شعر عاشورا را اثبات می‌کند:

لا غروَ انْ قُتِلَ الحسينُ و شيخُهُ قد كان خيراً من حسين و اكرما
 قتيلُ بسطِ النهرِ رُوحي فداءً هُ جزاءَ الذي ارادة نارَ جهنما
 (همان، 176)

(جای شگفتی نیست اگر حسین کشته شده است که پدرش نیز به شهادت رسید در حالی که از وی گرامی‌تر بود. کشته‌ی فرات که جانم فدایش باد و سبب این قتل پاداش جهنم دریابد.)

و در این باره، کسانی دیگر را می‌توان نام برد که شرح احوالشان در آثار معتبری نظیر مجلس شیخ مفید، اغنای بوالفرج، آثار ابن جوزی، مجالس المؤمنین قاضی شوشتری و النقض قرظینی آمده است. از آن جمله: عقبه بن عمرو السهمی، سلیمان بن قته عدوی تمیمی، همام بن غالب (فرزدق)، ام هانی، اسماء بنت عقیل، فضل بن عباس عتبه، عبدالقیس، ابودعبل جمعی، کثیر عزه و ...

در سخن پارسی نیز این نوع ادبی همپای شعر مکتوب دري شناخته شده است که « شعر عاشورا در زبان فارسی قدمتی به دیر سالی شعر مکتوب دري دارد.»

(مجاهدی، 13:1379)

شایسته ترین دلیل برای همزادی شعر دري با شعر عاشورا، ظهور طایفه‌ای موسوم به مناقیبیان است که عصر پیدایش آنان با آغازین سال‌های رواج شعر فارسی همزمانی دارد:

مناقیبیان از دوره‌ی آل بویه در طبرستان و بعضی نواحی عراق سرگرم کار بودند و قصایدی را در مدح حضرت علی و سایر ائمه‌ی اطهار در کوی و برزن می‌خواندند.

(صفا، 2، 192:1369)

3. دوره‌های شعر عاشورایی

شعر عاشورایی که آغاز آن همپای شعر دري دانسته شده به دلیل شرایط سیاسی تا پایان قرن نهم ظهور و بروز چندانی ندارد، اگر چه در تمام این دوره‌ی شش قرن‌ه‌ حضور داشته است و شیعیان و شاعران شیعی با هم‌هی حصر و حبس‌ها چراغ آن را روشن نگاه داشته‌اند و رفته رفته در پایان این دوره به فراوانی رسیده است. اما اندک تفحصی در باب شعر عاشورا ذهن را متوجه عصر صفویه می‌کند: آنجا که به تعبیر دکتر صفا «جهانجوی نوح‌استه‌ی صفوی» با ابراز علاقه به خاندان رسالت، بزرگترین حکومت شیعی را تشکیل داد و این حکومت پس از دو قرن و نیم، گرایش آیینی شیعه را به خوبی جای گیر ساخت و پس از صفویان پادشاهی قابل توجه از ترکان قجری است و این عصر دوره‌ی بعد شعر عاشورایی است و نهایتاً دوره‌ی معاصر.

بنابراین دوره‌های شعر عاشورا در زبان فارسی را می‌توان در چهار تقسیم‌بندی داد:

- عصر اول: از قرن چهارم تا قرن نهم
- عصر دوم: دوره‌ی حکومت صفویه
- عصر سوم: دوره‌ی قاجاریه
- عصر چهارم: دوره‌ی معاصر (از قرن 1300 خورشیدی به بعد)

3.1. عصر اول (قرن‌های چهارم تا نهم)

منظور از عصر اول، قرن‌های پیش از طلوع صفویه است که مطلع آن قرن چهارم هجری قمری است چرا که سخن فارسی در این قرن از طفولیت به درآمده و زبان گشوده خودنمایی و جلوه‌گری می‌کند. غالب این قرن‌ها عصر سخن پروری و شاعر نوازی است چرا که پادشاهان مقتدری حکومت می‌کنند و شعر را برترین وسیله‌ی تبلیغاتی خود می‌دانند، در عین حال حاکمان غالباً بر مذهب و مکتب اهل سنت کار می‌کنند، بنابراین توجهی به باورهای شیعی نمی‌شود.

با روی کار آمدن سلسله‌ی آل بویه خصوصاً حکمرانی معزالدوله احمدین بویه (320 تا 356)، سیاست کارگزاران حکومتی در ایران به نفع شیعه رقم خورد و با رواج تدریجی مذهب تشیع ادب عاشورا نیز از نیمه‌ی دوم سده‌ی چهارم به تدریج فصل ممتازی را به خود اختصاص داد.

وضعیت عمومی شعر در این دوره با وجود دربارهای قدرتمند به ویژه در آغازین قرن‌ها، نظیر سامانیان، غزنویان، سلجوقیان و خوارزمشاهیان شایسته و شکوهمند است و شاعران غالباً در عین برخورداري به صلابت و استواری سخنشان می‌اندیشند. افزونی تعداد شاعران از خصایص عمده‌ی این عهد است. فراوانی تعداد شاعران موضوعات و مضامین را گسترده می‌کند. زبان شعر را قوت می‌بخشد و دایره‌ی واژگان را وسعت می‌بخشد. شعر این دورها بیشتر عینیت‌گراست و آیینی‌ی زمان شاعر به حساب می‌آید. خلاصه آن که این دوران، شکوهمندترین عصر شعر فارسی به حساب می‌آید.

ویژگی مرثیه‌های عاشورایی در این عصر:

یک (همچنان که اشاره شد این عهد، عصر وزانت و فخامت کلام است، بنابراین شعر مرثیه‌ای این عصر نیز از فخامت و جزالت عمومی شعر برخوردار است، اگر چه میزان و مقدار آن - به دلایلی که اشاره شد- در مقایسه با دوره‌های بعد کمتر است، اما هم آنچه مانده است از جزالت و فخامت قابل ستایشی برخوردار است.

دو) دیگر دقیقه‌ای که در باب اشعار عاشورایی این عصر- خاصه در قرن‌های چهارم تا ششم- باید به آن اشاره کرد استفاده‌ی تلویحی و تلمیحی از عاشورا، کربلا و امام حسین در اشعار است و غالباً این تلمیحات به قصد مضمون پروری و مشابهت‌سازی به کار می‌روند.

«قطران تبریزی» در مرگ و مرثیه‌ی ممدوحش که ظاهراً از امیران بوده است و به تشنگی جان داده یا مرض‌استسقا داشته، چنین سروده است:

ای میر به سان مصطفی بودی	چون او ز همه بدی جدا بودی
بسیار بلا کشیدی از گیتی	بی آن که تو خلق را بلا بودی
رفتی ز جهان به تشنگی بیرون	مانند شهید کربلا بودی

(قطران، 1333:368، 176)

«لامعی گرگانی» (ولادت 414) در تغزل عاشقانه از تعابیر عاشورایی استفاده کرده است:

به خون من شده مژگان او چنان تشنه
که شیعیان حسین علی به خون یزید
(لامعی، 1357:36)

ادیب صابر ترمذی (مقتول بین 542-538) در توصیف مرکب ممدوح خویش گوید:

اگر به زیر رکاب حسین او بودی
به دست فتح گرفتی عنان لشکر شام
(ادیب صابر، 1331:159)

«رشید و طواط»، شاعر و کاتب دربار اتسز، در حسن تعلیل مرگ فرزند اتسز که در روز عاشورا اتفاق افتاده است، چنین گفته:

ای شه شرق اتسز غازی	وی هدی را ز تیغت استظهار
چون تو بودی به دانش و مردی	در زمانه چو حیدر کرار
رفت فرزند تو به عاشورا	چون حسین علی به دار قرار (وطواط)

(8:1339)

امیر الشعرا دربار سلاجقه، اثیر الدین اخسیکتی، در وصف بهار آورده است:

سبزه فکنده بساط بر طرف آبگیر	لاله‌ی حقه نمایی شعبده‌ی بوالعجب
پیش نسیم ارغوان قرطه‌ی خونین به کف	خون حسینان باغ کرده چو زهرا طلب (اخسیکتی، 1337:250)

نیز می‌توان دید: (مسعود سعد، 1346: 23 و 765)، (سید حسن غزنوی: 1362:158)، (عمق بخارایی، بی تا: 136)

سه) پرهیز از ضجه و زنجمره در مرثیه‌ها؛ درست به همان دلیلی که در آغاز این مبحث آمد، جزالت سخن و پیراستگی کلام خود سببی است تا رقت احوال و احساسات دست پرسوده به این اشعار راه نیابد و ارجمندی شاعران که دستی در سختگی سخن دارند، مانعی است تا ضجه و زنجمره و گریه‌های از سر شوربختی و نگون اقبالی در مرثیه‌ها راه نیابد. قصیده‌ی عاشورایی «سیف فرغانی»، شاعر سنی

مذهب نمونه‌ی خوبی است که با وجود ردیف «بگریید»، سرشار از غرین و خروشین است. وزن کوتاه و مطمئن و لحن آمرانه‌ی آن، شعر را سخت و سترگ کرده است:

ای قوم در این عزا بگریید بر کشته‌ی مصطفی بگریید
 با این دل مرده، خنده تا چند امروز در این عزا بگریید
 وز بهر نزول غیث رحمت چون ابر گه دعا بگریید...
 (سیف فرغانی،

(176:1341)

چهار) عصر مورد مطالعه، دوران طلایی عرفان و تصوف در ساحت ادبیات فارسی به شمار می‌آید. بنابراین بسیار طبیعی است که اهل معنا که در تمام وقایع و حوادث روزگار رمزی می‌یابند، در چنین رخداد عظیم و ارجمندی، رموز بسیار دریابند و آن را رنگ و لعاب عرفانی با برداشت‌های ظریف و دقیق بدهند. پس دیگر ویژگی‌های مرثیه‌های این عصر نگاه عرفانی-عاشقانه به عاشورا و برداشت فلسفی - عرفانی از آن واقع است.

از این منظر است که فرید الدین عطار در «مصیبت نامه» با نگاهی عارفانه به واقعه‌ی عاشورا آورده است:

صد هزاران جان پاک انبیا صف زده بینم به خاک کربلا
 (احمدی، بیرجندی،

(210:1364)

با آن که سیف فرغانی در ارسال مثلی عاشقانه آورده است:

به کوی عشق تو جان داد سیف فرغانی حسین بهر شهادت به کربلا آمد
 (سیف فرغانی، 830:1364)

اما در این میان نگاه شورانگیز مولانا از همه ممتازتر است، مولانا ابعاد عارفانه‌ی واقعه‌ی عاشورا را می‌کاود و بازمی‌نماید که هیچ نشانی از غم و سوگ در آن نیست:

روح سلطانی ز زندانی بجست جامه چه درانیم و چه خاییم دست
 چون که ایشان خسروان دین بدند وقت شادی شد چو بشکستند بند
 سوی شادروان دولت تاختند کنده و زنجیر را انداختند

صد البته در کربلا قساوت در اعلی درجه‌ی خود قرار داشت. لیکن بینش عرفانی بینشی است که همه‌ی اجزای عالم را در نسبت با رابطه‌ی عاشق و معشوق می‌داند. مولانا در برخورد با حادثه‌ی کربلا، علاوه بر این که بر قساوتهای آن قساوتگران انگشت اعتراض می‌نهد، می‌کوشد تا از منظر اشراقی و عرفانی به وجه زیبایی این حادثه نظر کند. غزل دل‌انگیز «شهیدان خدایی» نیز تأیید این نظر گاه مولاناست که سروده است:

کجایی ای شهیدان خدایی بلاجویان دشت کربلایی
 کجایی ای سبکبالان عاشق پرندتر ز مرغان هوایی
 کجایی ای ز جان و جا رهیده کسی مر عقل را گوید کجایی
 (مولوی،

(523:1363)

اما از برترین چهره‌های شعر عاشورایی این عهد باید به کسانی موزی (394-341)، قوامی رازی (وفات 560 به بعد)، سیف فرغانی، خواجه کرمانی (753-689 ق) و ابن حسام خوسفی قهستانی (وفات 875) اشاره کرد.

2.3. عصر دوم (دوره صفویه)

حکومت صفویه، منتسب به شیخ صفی الدین اردبیلی، عارف شافعی مذهب قرن هشتم (وفات 735)، پس از آن که سلطان حیدر، سلطان علی و شیخ جنید جان در سر کار تشکیل حکومت کردند با تدبیر شایسته‌ی شاه اسماعیل صفوی (فرزند سلطان حیدر) به سامان رسید و اقتدار این طایفه تا آنجا گسترش یافت که دو قرن و نیم حکمرانی صفویان را سبب شد.

بر جست‌ترین نکته‌ی اجتماعی در باب حکومت صفویه بنیان شیعی آن است که اگر چه به دریافت دقیق شاه اسماعیل از اوضاع و احوال زمانه‌اش بر می‌گردد، به عواملی به عنوان پیشینه نیز وابسته بود؛ از جمله آن که با پذیرش مذهب تشیع از سوی برخی ایلخانان و تیموریان هم از شدت معارضه‌ی شیعیان کاسته شد و هم اهل سنت ترک عناد و لجاج کردند.

علاوه بر رویکرد شیعی، ایجاد رفاهیات فراوان و رضایت‌مندی مردم، اقتدار و بقای صفویان را سبب شد و روزگار پادشاهی شاه اسماعیل، شاه طهماسب و به ویژه شاه عباس اول بسیار عالی و ستوده بود. موقعیت اجتماعی ایران به دوران شکوهمند پیشین پهلو می‌زد و با ظهور و حضور کسانی نظیر شیخ بهایی، میرداماد، ملاصدرا، فیض کاشانی، فیاض لاهیجی، میرفندرسکی و غیاث الدین منصور دشتکی به اوج عزت علمی و قدرت فکری رسید.

حکومت صفویه در آغازین سال‌های قرن دهم شکل گرفت و هنوز دو سال از قرن نهم هجری باقی مانده بود که نورالدین عبدالرحمن جامی، شاعر نامور این قرن، درگذشت و با مرگ وی، دوره‌ی زرین شعر کلاسیک ایران پایان یافت.

«در دوره‌ی پر عظمت پادشاهان صفوی هیچ شاعر مبتکر و بزرگی که بتواند از حیث سلامت بیان و جزالت مضمون در تاریخ ادبیات ایران نام و مقام شایسته‌ای یابد برنخاست. علت این فقر شعر و قحط شعرای بزرگ را باید در سیاست کلی صفویان جست.»

(آرین پور، 11382: 7)

بی شک این قضاوت، با این مطلق گویی، صحیح نیست و چنان که می‌دانیم در عصر صفویه سبک هندي را با مایه‌های فراوانی از بدعت و بدایع ادبی داریم که با آغاز حکومت صفویه شروع شده و با فرجام آن پایان یافته است! صاحب «از صبا تا نیما» این عقیده را از تاریخ ادبیات «ادوارد براون» برگرفته است که او بسیار بدبینانه تر از این دیده است:

«باطهور صفویه و عدم نیکو داشت شعر مدحی از جانب پادشاهان صفوی، شعر فارسی به پرتگاه زوال نزدیک شده و باعث گردید شاعران بسیاری از ایران کوچ کنند و به سمت سرزمین هند رهسپار شوند.»

(براون، 1345: 35)

اما چنان که ملک الشعراي بهار (بهار 3، 1373: 256) نیز دفاع کرده است، تمام اتهام کساد بازار شعر به صفویه بر نمی‌گردد. برخی از صاحب نظران این موضوع را متأثر از حمله‌ی سهمناک مغول و هجمه‌ی تیمور و اعقاب او می‌دانند:

«سده‌ی پانزدهم میلادی از لحاظ دست آوردهای ادبی در سطح پایین تر از سده‌ی پیش بود. بی گمان هجوم مغولان و بی رحمی تیمور و اجد این وضع بوده است!»

(رپیکا، 1370: 413)

با همه‌ی این اتهام‌ها، وضع ادب پروری در دربار صفویان هم بی رونق نیست، شکوه طرز هندي با ظهور شاعرانی نظیر صائب، کلیم، سلیم تهرانی، طالب آملی و نهایتاً بیدل دهلوی غیر قابل انکار است. از طرف دیگر شاهان صفوی یا خود شاعرند، نظیر شاه اسماعیل که «خطایی» تخلص می‌کرد، یا شعر پروری می‌کنند و رفته رفته در دوره‌ی شاهان پس از شاه عباس، شعر مدحی نیز به دربار راه یافت.

اینک پس از درآمدی نسبتاً طولانی به ویژگی‌های مرثیه‌ها در این عصر می‌پردازیم:

یک (فراوانی شاعران مرثیه سرا؛ بی گمان داستان شعر مدحی محتشم کاشانی و پریخان خانم و رد آن از سوی شاه طهماسب (ترکمان، 1، 1350: 178) سبب شد تا شاعران به شعر آیینی و عاشورایی التفات وافر نشان دهند. علاوه بر تشویق شاهانه، معمول شدن رسم عزاداری را نیز باید

در آن موثر دانست. فراوانی مرثیه و شاعران مرثیه‌سرا، بهره‌ی پرداختن به عزاداری بود که هر ساله گسترده می‌شد و نیاز به شعر عاشورایی پیداتر رخ می‌نمود.

دو) رواج و رونق منظومه پردازي و حماسه سرایی؛ نظم حماسه‌های دینی اگر چه به پیش از این دوره برمی‌گردد، نظیر خاوران نامه ابن حسام خوسفی قهستانی؛ ولی در این عهد با توجه به جایگزین شدن مذهب شیعه، نظم حماسه‌نامه‌های کربلایی و عاشورایی نیز مرسوم شد. البته کار مقتل نویسی که باز پیش از این دوره سابقه داشته است، در این امر موثر افتاده است. بی شک طلایی ترین دوره‌ی حماسه سرایی مذهبی مربوط به این عصر است. از مشهورترین این آثار به چند عنوان اشاره می‌شود:

- صاحب قران نامه، (ناشناس)، 1073.
- حمله حیدری، باذل مشهدی، 1123.
- شاهنامه حیرتی، حیرتی تونی، 953.
- غزو نامه‌ی اسیری، امیری عثمانی.

سه) اغراق و خرافه‌پردازی در اشعار و مرثیه‌ها؛ حصرو حبس چندین قرنه‌ی مذهب شیعه و افراط در بازدارندگی آن باعث تفریط در عصر صفویه و اغراق و خرافه‌گرایی شیعیان در این دوره شد و این تفریط اگر چه از شعر و مرثیه شروع نشده بود، ولی در جان مرثیه‌ها جای خوش کرد. خرافه‌پردازی و اغراق‌گرایی نخست مدلول مقتل نگاری مجعول است: «متأسفانه باید عصر صفوی را دوره‌ی انحطاط مقتل نگاری نامید. شیوع و رواج مجعولات و خرافات مقاتل نتیجه‌ی قهری فاصله از متون اصیل بود.»

(ضیایی، 1381: 28)

معروف‌ترین مقتل که پیوسته به قرن دهم پدید آمده است، روضه الشهداء، اثر ملاحسین واعظ کاشفی است که مجاهدی در کتاب «شکوه شعر عاشورا» در باب آن نوشته است: روضه الشهداء به خاطر مطالب غیرواقعی و افسانه‌ای از سده‌ی دهم به بعد مورد اقبال فراگیر قرار گرفت و محفل به محفل دست به دست می‌گشت. (مجاهدی، 1369: 160)

همچنین فصلی از «بحارالانوار مجلسی» که عنوان مقتل دارد و مقتل «عوامل» اثر عبدالله بحرانی اصفهانی از این عیب مبرا نیستند. دیگر این که طرز هندی، جان مایه از اغراق دارد. بنابراین مقداری از غلوه‌های شاعرانه در مرثیه‌ی این عصر را باید به زایچه‌ی آن یعنی سبک هندی، مربوط دانست.

نیز یکی از انواع شعر در عهد صفویه، منظومه‌های حماسی، در کنار ساقی نامه‌ها، منظومه‌های عرفانی و نسخه‌های تعزیه است. لحن حماسی به خودی خود گرایش به اغراق و خرافه‌پردازی دارد.

اینک به یکی دو نمونه از اشعار غلو آمیز اشاره می‌شود. «میرزا محمد مجذوب تبریزی» که بیشتر اشعارش را در حق ائمه‌ی معصومین سروده است، می‌گوید:

مجنوب! چون معامله‌ی حشر با علی است من ضامن تو تا به قیامت گناه کن
(کافی)

(214:1386)

یا شاعری موسوم به (مهرالحق) آورده است:

در مرتبه‌ی علی نه چون است و نه چند در خانه‌ی حق زاده به اقبال بلند
بی فرزندی که خانه زادی دارد شك نیست که باشدش به جای فرزند

(همان)

چهار) حضور سایر شهدای کربلا، به همراه حضرت امام حسین در مرثیه‌ها: در دوره‌ی قبل سایر شهدای کربلا حضور چندانی در شعر نداشتند و حتی دشمنان کربلا که برای تعریض و تقبیح به کار گرفته می‌شدند، بیش از اصحاب عاشورا حضور داشتند. ولی در این عهد به خاطر بازشناسی

و یادکرد تمام جوانب حادثه‌ی عاشورا سایر شهدا و شخصیت‌های عاشورا نظیر حضرت سجاد، حضرت زینب، مسلم بن عقیل، حر، علی اکبر، حضرت عباس و... در دل مرثیه‌ها قرار گرفتند:

زین العباد ماند و کسش هم نفس نماند در خیمه غیر پردگیان هیچ کس نماند
(وحشی بافقی،

(271:1361)

پس با زبان پر گله ان بضعه البتول رو در مدینه کرد که یا ایها الرسول
(محتشم،

(536:1382)

از نامه های شوم شما مسلم عقیل با خویش کرد خوش الم فرقت حسین
(وحشی،

(271:1361)

جان‌ها فدای حر شهید و عقیده‌اش کازاده وار از سر جان در جهان گذشت
(همان)

اما شاعران مرثیه سرای این عصر فراوان و بی‌شمارند و تنها به رسم معهود، به برترین آنها اشاره می‌شود:

محتشم کاشانی (905-996)، انسی جنابدی (923)، نظام استرآبادی (923)، فضولی بغدادی (970)، حیرتی

(961)، زلالی خوانساری (1025)، حکیم شفایی اصفهانی (1038)، میرزا ابوالحسن فراهانی (1043)،

بازل مشهدی (1123)، جویا تیریزی (1119 به بعد) و ...

3.3 عصر سوم (دوره‌ی قاجاریه)

دولت صفوی که در یک هسته‌ی اعتقادی و انضباطی صوفیانه شکل گرفته بود، در زمان سلطنت شاه اسماعیل به قدرت بلا منازع تبدیل شد، اما پس از دو قرن و نیم حکومت به دلیل منازعه‌ی روحانیون متعصب شیعه با اشراف فئودال، ستوه دهقانان از ستم خانان، درشتی با اهل سنت، و بی‌کفایتی شاهزادگان (ریپکا، 1370: 439) رو به زوال نهاد و پس از دوران کوتاه حکومت نادرشاه افشار و کریم خان زند، پادشاهی به شاهان قجری رسید که یک قرن و نیم ادامه یافت. دو پادشاه این طایفه یعنی «فتح علی شاه» و «ناصرالدین شاه» که بیشترین سهم سلطنت را داشتند، شاعر و شاعرپرور بودند و همین موضوع از سبب‌های شعر پروری در این عهد است. این روزگار عصر پیوند با اروپا بود و اگر چه این پیوند به تمامی سود نبود، اما ابزار کار و ابزار فکر را افزونی داد. اروپاییان به قصد مقابله با دشمن قدرتمند خود، یعنی عثمانی و نیز برای ترویج مسیحیت و برخورداری از منابع خدادادی ایران به کشور ما التفاوت داشتند و آن گاه که آیین شیعه را مانع سر سخت خود یافتند به مبارزه‌ی پنهان با آن پرداختند و فرقه‌سازی رادر دستور کار خود قرار دادند. به هر روی در مقایسه با دوره‌های کوتاه افشاریه و زندیه، دوره‌ی قاجار سبب شد تا ثبات نسبی بهره‌ی کشور ایران گردد و بی‌مهری نسبت به ادب و هنر با حکومت یافتن پادشاه شاعر، باباخان فتح علی شاه متخلص به خاقان، پایان یافت. پس از وی نیز شاهان قجری که چهار تن آنان شاعر بودند، به شعر و ادب التفات تمام نشان دادند و ناصرالدین شاه با نیم قرن حکومت شاعر و شعر دوست بود.

با مطالعه در اوضاع و احوال این عهد، علل رواج ادب را می‌توان در آرامش نسبی ایران، تأثیر ادبیات اروپایی، نهضت بازگشت ادبی، شاعری و شعر شناسی شاهان قجر، رویکرد به شعر مذهبی و انقلاب مشروطه دانست. پدید آمدن طرز نو که تقریباً در اواخر این عهد قابل ردیابی است، به عنوان نکته‌ای برجسته در باب وضعیت ادبی این عصر قابل اشاره است.

با جای گیر شدن مذهب شیعه و برپایی مراسم عزاداری حتی به وسیله حکامان که بنایی به نام «تکیه دولت» را پدید آورد، باعث شد تا شعر عاشورایی رونق و رواج بیشتر یابد. و با آن که در باور عمومی عصر صفویه، دوره طلایی شعر عاشورایی پنداشته می‌شود، در تطبیقی کوتاه و تحقیقی مختصر روشن می‌شود که چنین نیست و عهد قاجاریه به دلیل فراوانی شاعران عاشورایی، پرداختن منظومه‌های متعدد عاشورایی، رواج قرائت‌های مختلف عاشورا، پدید آمدن بدعت‌ها و احیاء قالب‌های متعدد در مرثیه‌ها و ایجاد قالب نوحه برترین دوره شعر عاشورایی است.

چند ویژگی مرثیه‌های عاشورایی در این عصر عبارتند از :

یک) رواج حماسه نامه‌های دینی؛ پردازش حماسه نامه‌های دینی که با این حسام خوسفی آغاز شده بود، در دوره صفویه ادامه یافت و در این عصر بر شخصیت‌های عاشورا متمرکز شد که از آن جمله به مختارنامه (عبدالرزاق بیگ دنبلی- وفات 1243)، حمله‌ی راجی (بمانعلی راجی کرمانی)، داستان علی اکبر (محمد طاهر بن ابوطالب- 1298) و جنگ نامه (آتشی- 1271) می‌توان اشاره کرد.

بی شک حضور این حماسه نامه‌ها نگاه حماسی به موضوعات دینی را سبب شده است، قالب مثنوی و منظومه‌پردازی را رواج و رونق بخشیده است و با توجه به این که پایان این عصر، دوران مشروطه، همراه با نوعی سنتیزه و جنگ همراه بوده است به کار آمده اند.

دو) رواج منظومه‌های عرفانی؛ حادثه‌ی عاشورا از آن جهت که دارای ابعاد مختلف ارزشی است، از بدو وقوع تا کنون با قرائت‌های متنوع و گاه متضادی رو به رو بوده است. قرائت عرفانی از عاشورا یکی از خوانش‌ها به حساب می‌آید که در عهد قاجاریه شکوه خاصی دارد. نگاه به عاشورا از منظر عشق و عرفان آن گاه آغاز شد که حضرت زینب با آرامشی که در بن جانش خانه کرده بود در پاسخ عبید الله بن زیاد فرمود: «و ما رأیت الا جمیلاً» و در عهد قاجاریه با پدید آمدن چند منظومه‌ی عرفانی، این ویژگی را برای شعر عاشورایی عهد مورد مطالعه تثبیت کرده است. نگاه عرفانی به عاشورا، شعر عاشورایی را دلخواه، دلپسند و در عین حال عمیق و کمال یافته معرفی کرده است. برخی از این منظومه‌ها تمام مراحل سیر و سلوک الی‌الله را با دقایق درنگ انگیز با واقعه‌ی عاشورا و طی مراحل آن از آغاز تا انجام تطبیق داده‌اند. از منظومه‌های عرفانی این دوره می‌توان به آتشکده‌ی نیر (نیر تبریزی- وفات 1312) زبده الاسرار (صافی علی شاه اصفهانی- وفات 1316) و گنجینه‌ی اسرار (عمان سامانی- وفات 1322) اشاره کرد. هم چنین از اثر ارجمند شمس الشعرا، میرزا محمد علی سروش اصفهانی (وفات 1285) یعنی (روضه الانوار) که مقدم این آثار است، غافل نباید بود.

سه) احیاء قالب‌ها در شعر عاشورایی؛ یکی از خدمات شعر عاشورایی به شعر فارسی، احیاء برخی قالب‌ها در این عهد است. علاوه بر آن که دوره قاجاریه سبب رونق غزل عاشورایی شده است، احیاء قالب‌های نظیر مستزاد، مسمط و بحر طویل را نیز به خود دیده است و قالب نوحه نیز در این عصر پدید آمده است.

در این میان نقش «یغمای جندقی» از همه بیشتر است. یغما بزرگترین شاعر عاشورایی تا به امروز به حساب می‌آید که تقریباً دو سه بدعت کاری در شعر عاشورا خاص اوست. یغماست که برای نخستین بار مستزاد را در این مضمون به کار گرفت و با تصرف‌هایی در آن نوع شعر نوحه را پدید آورد. بعد از وی کسانی چون جودی خراسانی، صامت بروجردي، مکلائی طالقانی، و بسمل سخت سري از مستزاد استفاده کردند تا این قالب احیاء شده به جریان شعر مشروطه هدیه شد. قالب مسمط نیز ضمن احیاء در این عهد، تغییرها و تبدیل‌هایی به خود دید و ترکیبی از آن و قالب مستزاد به قالب نوحه انجامید. کسانی نظیر یغمای جندقی، هنر جندقی، مدرس اصفهانی و رفعت سمنانی در این قالب طبع آزمایی کرده‌اند. قالب بحر طویل به دلیل فراوانی و مجال فراوان برای روایت، در این عهد به راوی تاریخ عاشورا بدل شده و فراوانی یافته است. این قالب در عهد مشروطه، با ورود به جرگه‌ی طنز حیات خود را قوت بخشید و تا به امروز در هر دو حوزه‌ی عاشورایی و طنز ادامه دارد و گاه به نسخه‌های تعزیه نیز راه یافته است.

شاخص‌ترین چهره‌ی این قالب صامت بروجردي است که کسانی مانند چاوشی، و صاف کاشانی و صغیر اصفهانی او را همراهی کرده‌اند.

از شاعران نامبردار عاشورایی در این عصر، باید به یغمای جندقی (و. 1276)، صباحی بید گلی (و. 1207)، وصال شیرازی (و. 1262)، فدایی مازندرانی (و. 1282)، سروش اصفهانی (و. 1285)، نیر تبریزی، صفی علی شاه اصفهانی، عمان سامانی، جودی خراسانی (و. 1302) و صامت بروجردی (و. 1331) اشاره کرد.

4.3. عصر چهارم (دوره‌ی معاصر)

با مرگ شاه نیم قرنه، ناصرالدین شاه، اقتدار قاجاریه تا حد قابل توجهی فرو ریخت و اصولاً اعدام انقلابی شاه خود نشان از ناراضی ملت داشت، تا آن که پس از مشروطه و نهضت خونین آن، رضاشاه با حمایت «آیرونیساید» ژنرال انگلیسی مستقر در ایران به فرماندهی قزاق رسید. و با اعلام انقراض قاجاریه به وسیله مجلس، رضا شاه پهلوی در سال 1304 شمسی به حکومت نشست.

رضا شاه نخست وظیفه‌اش را سر بلندی اسلام اعلام کرد؛ فروش مشروبات الکلی را ممنوع ساخت، مجلس روضه تشکیل داد و برای اظهار خاکساری و اندوه در مجلس عزاداری گل به سر سایید، اما هنگامی که پایه‌ی تاج و تخت را محکم یافت، به مخالفت با روحانیون و مظاهر دین پرداخت. سید حسن مدرس را به شهادت رساند و حجاب از سر زنان برداشت. وی که هیچ پایگاه مردی نداشت، در سال 1320 مورد غضب متفقین قرار گرفت و با اشغال ایران از حکومت خلع و به جزیره‌ی موریس تبعید شد.

محمدرضا پسر ارشد به جای پدر نشست. وی طبع و خویی ملایم‌تر از پدر داشت و این با اوضاع و احوال اجتماعی و واقع شدن در عصر بیداری، و آگاهی سزاوارتر بود. اما محمد رضا هم به تقویت ارتش پرداخت و حتی سیاست «قوم» نخست وزیر نیز نتوانست او را از این کار بازدارد. از وقایع مهم این عهد می‌توان به انتخابات مجلس چهاردهم، نهضت ملی شدن نفت، کودتای 28 مرداد 1332، انقلاب سفید و قیام 15 خرداد 1342 اشاره کرد. تصویب کابینتولاسیون و تبعید امام خمینی زمینه‌ی سقوط او را مهیا ساخت تا آن که در بهمن 1357 انقلاب اسلامی ایران به رهبری امام خمینی به پیروزی رسید.

خونین‌ترین دوران شعر فارسی در عهد مشروطه اتفاق افتاد. با این همه شعر خشمگین مشروطیت، خواسته یا ناخواسته به نوآوری‌هایی دست زد. علاوه بر نوگرایی‌های معنایی، هم برخی قالب‌های فراموش شده‌ی کهن را جان بخشید و هم تازگی‌هایی در ساختار پدید آورد. رونق نهضت ترجمه و آشنایی با ادبیات غرب، سفر به کشورهای اروپایی و آگاهی شاعران، به پدیده‌ی ادبی «شعر نو» انجامید.

در پنج دهه‌ی قبل از انقلاب اسلامی ایران، دو جریان شعری وجود دارد که در موازات یکدیگر حرکت می‌کنند. یکی نوگرایی که گفته شد با آن برخوردی دو گانه می‌شود و دیگر شعر با موازین کهن، اما وضعیت شعر پس از انقلاب اسلامی ایران با پیش از آن تفاوت‌های اساسی دارد. نخست این که شعر انقلاب به جهت صورت، به قالب‌های سنتی رویکرد دارد. از آنجا که انقلاب اسلامی خود ریشه در سنت دارد، رویکرد شعر انقلاب به سنت نیز طبیعی می‌نماید. ضمن آنکه جریان تند و تپنده‌ی انقلاب، زبانی فخیم و حماسی می‌خواست که از عهده‌ی شعر گسیخته‌ی آزاد بر نمی‌آید و این که بزرگان شعر نیمایی غالباً روحیه‌ی انقلابی و گرایش به آن داشتند و شاعران دردمند انقلاب نزدیک شدن به آنان و مثنی هنری‌شان را ناپسند می‌داشتند.

گفته شد که رضاشاه وظیفه‌اش را سر بلندی اسلام اعلام کرد و مجلس روضه تشکیل داد، اما این ظاهر کار بود. اصولاً کسی که با حمایت حزب «تجدد» بر روی کار آمده بود، نمی‌توانست آیین گرا باشد و یا کار دینی انجام دهد، بنابراین خیلی زود ورق برگشت و مبارزه‌ی علنی با مظاهر اسلام شکل گرفت. مبارزه با مظاهر دین و منع عزاداری عمومی، رشد گرایش به تفکرات غربی و نحله‌های انحرافی فکری که به جامعه راه یافته بود، به همراه ترویج تفکر «هنر بدون التزام» سبب شد تا ادبیات از مضامین آیینی کنار بگیرد. و کار شعر عاشورایی به شاعران توفیقی نصیبی سپرده شد که معمولاً مرتبه‌ی شاعری‌شان فروتر از ادیان طراز اول بود یا لاقال رسانه‌ها و تبلیغات

دستگاه، این گونه نشان می‌دادند. بنابراین دوره‌ی پهلوی در شعر عاشورایی کارنامه‌ی قابل قبولی ندارد.

با پیروزی انقلاب اسلامی ورق برگشت، رویکرد به مظاهر دینی به عالی‌ترین مرتبه‌ی خود رسید. رهبری روحانی و بنیان مذهبی انقلاب، تمام فرآورده‌های ادبی را تحت تأثیر قرار داد و شعر نیز از این مشرب‌گوار مستفیض شد.

در مرثیه‌های عصر پهلوی چند ویژگی نمایان‌تر است:

یک) عوام زیستی شعر عاشورایی؛ شعر عاشورایی و آیینی در این دوره بنا به دلایل منکور در سطور بالا عوام زیست است:

پیش از انقلاب، شعر آیینی در دست مردم کوچه و بازار بود و صرفاً شاعران درجه دوم و سوم و گاهی شاعری فر هیخته و نامی به شعر آیینی می‌پرداخت.
(معلم، 1384: 31)

در واقع مخالفت دولتی با مظاهر دینی، ادبیات و مناسک دینی را به میان مردم برد و تحت حمایت توده قرار داد و این کار البته ادبیات عاشورایی را توده‌گرا و به تبع آن قدری خرافه‌گرا ساخت، همچنان که حتی شاعر روحانی عصر، موضوع عاشورا و کربلا را به قضا و قدر نسبت داده است:

سهم قدر ز قوس قضا دلنشین رسید / در مرکز محیط رضا تیر کین رسید
کرد آن سه شعبه نقطه‌ی توحید را دو نیم / و ز شش جهت فغان به سپهر برین رسید
(کمپانی،

137:1384)

از دیگر نتایج عوام زیستی، رواج شعر نوحه است. چرا که این قالب یا نوع ادبی با توده و تفکرات آن ارتباط تنگاتنگی دارد. بنابراین در این دوره شعر نوحه به فراوانی چشمگیری رسید. (دو) ترویج قرائت حکومت براندازانه؛ آغاز نهضت امام خمینی از سال 1342 و مبارزه‌ی مردمی با حکومت باعث شد تا قرائت ستم ستیز از عاشورا فراوانی بگیرد و در نوحه‌ها و شعرهای عاشورایی این عصر جای گیرد:

«محمدآزادگان» در نوحه‌اش آورده است:

گر حسین بن علی شش ماهه قربان می‌کند / کاخ بیداد و ستم از ریشه ویران می‌کند
از قیام کربلا / می‌کند محشر به پا
ای اهل ایمان / این است فرمان

بایست جنگید بایست جنگید ...

(مجاهدی، 1369: 478)

شاعرانی نظیر خوشدل تهرانی، نعمت آزر، غلامرضا سازگار، بهجتی شفق و حمید سبزواری از این گروه‌اند.

سه) نگاه عاشقانه و تغزلی به عاشورا؛ انزوای شاعران آیینی در این عصر، آن‌ها را به زاویه‌های تنهایی برد و شعر عاشورایی به این سبب عاشقانه و تغزلی ارائه شد و در این میان بزرگترین شاعر تغزل‌گویی عاشورا یعنی فواد کرمانی از همگان برتر ایستاد:

ای که به عشقت اسیر خیل بنی آمدند / سوختگان غمت با غم دل خرمند
هرکه غمت را خرید عشرت عالم فروخت / با خبران غمت بی‌خبر از عالمند...
(فواد،

155:1371)

زنده‌ی جاوید کیست؟ کشته شمشیر دوست / کاب حیات قلوب در دم شمشیر اوست
گر بشکافی هنوز قبر شهیدان عشق / آید از آن کشتگان زمزمه‌ی دوست دوست
عاشق دیدار دوست اوست که همچون حسین / زردی رخسار او سرخ ز خون گلوست...
(همان،

145)

در این نگاه، کسانی نظیر کاظم طوسی، غروی اصفهانی، و ناظر زاده‌ی کرمانی، فؤاد را همراهی کرده‌اند.

چهار) غنای محتوایی شعر عاشورایی در عصر انقلاب؛ در عصر انقلاب نگاه به کربلا و عاشورا متفاوت می‌شود و به دلیل این که خود انقلاب عرصه‌ی کشف کربلا را فراهم کرد، اضلاع گمشده‌ی کربلا در آن جلوه می‌کند و شعر عاشورایی انقلاب مهمترین بهره را از سرچشمه‌ی عاشورا می‌برد و خود را غنی و بارور می‌سازد. در شعر عاشورایی انقلاب هرگز ضجه و زنجموره حضور ندارد و زینب(س) زار و حزین نیست و فلک ستمگر این حادثه را رقم نزده است. بلکه در شعر عاشورایی این عصر، زینب راز ماندگاری کربلاست:

سر نی در نینوا می‌ماند اگر زینب نبود کربلا در کربلا می‌ماند اگر زینب نبود
چهره‌ی سرخ حقیقت بعد از آن توفان رنگ پشت ابری از ریا می‌ماند اگر زینب نبود
(فرید، 1375)

بر اساس غنای محتوایی شعر عاشورایی در عهد انقلاب، مرگ زیون و دلیل شهیدان کربلاست و هیچ یک از شخصیت‌های عاشورا، حتی کوچکترین آنان یعنی علی اصغر پروا و پرهیزی از مرگ ندارد:

مرگ هرگز به حریم حرمت راه نیافت هر کجا دید نشانی ز تو چالاک گذشت
بود لب تشنه‌ی لب‌های تو صد رود فرات رود بی‌تاب کنار تو عطش‌ناک گذشت
(مردانی، 1376:176)

هل من معین چو از جگر پاره شد بلند لبیک آن دلیر ز گهواره شد بلند!
(کافی)

(519:1386)

حتی این غنای محتوایی، باعث شد تا فلک که در شعر دوره‌ی قبل متهم بوده است تبرئه شود:
آسمان کربلا آن روز آتشبار بود آن زمین سوخته دریایی از اسرار بود
پیچ و تاب داشت آب دجله از شلاق شرم چرخ بی‌تقصیر هم در حال استغفار بود
(حسن‌لی، 1379:53)

برترین شاعران عاشورایی این عصر به ویژه قبل از انقلاب اسلامی عبارتند از: فؤاد کرمانی، آیت الله کمپانی، ناظرزاده کرمانی، صغیر اصفهانی، قاسم رسا، ریاضی یزدی، خوشدل تهرانی، محمد علی مردانی، حسان و ژولیده نیشابوری.

FARS EDEBİYATINDA AŞURA ŞİİRİ DEVRELERİ

Gholamreza Kaffi

Fars edebiyatında aşura şiiri devrelerini dört kısımda ele almak mümkündür:

- 1- Birinci Devre: IV. asırdan IX. asra kadar.
- 2- İkinci Devre: Safevîlerin hâkimiyeti dönemi.
- 3- Üçüncü Devre: Kacarlar dönemi.
- 4- Dördüncü Devre: Çağdaş dönem (Hurşidîler [1300] ve sonrası)

1- Birinci Devre (IV-IX Asırlar Arası)

Bu Devrede Mersiyelerin Durumu:

1. Ölçülü ve güçlü ifade

2. Aşuradan ima ve kinaye yoluyla istifade. Katran Tebrizi'nin "*Morg ve Mersiye-yi Memduh*"unda görüldüğüne üzere "Emirler", "bedenin veya hastanın susuzluğu" böyleydi.

Aşağıdaki şiir de buna örnektir:

اي مير به سان مصطفي بودي چون او ز همه بدې جدا بودي
رفتي ز جهان به تشنگي بيرون مانند شهيد كربلا بودي
Ey Mir! Mustafa'nın benzeriydin,
Çünkü o, herkesten fazla sendin, ayrıldın,
Susuzlukla dünyadan göçtün dışarıda,
Kerbelâ Şehidi'nin benzeriydin. (Katran, s. 176, 368.)

3. Mersiyelerde Ağıt ve feryad u figandan kaçınma:

اي قوم در اين عزا بگرييد بر كشتهي مصطفي بگرييد
با اين دل مرده، خنده تا چند امروز در اين عزا بگرييد
وز بهر نزول غيٲ رحمت چون ابر گه دعا بگرييد...

Ey Kavim! Bu matemde ağlayın,
Mustafa'nın öldürülmesine ağlayın,
Bu canın ölmesiyle, ne zamana kadar gülüş?
Bugün bu matemde ağlayın,

Ve ondan dolayı rahmet yağmurunun yağışı,
Çünkü bulutun dua zamanı, ağlayın... (Seyf-i Ferğani, s. 176.)

4. Aşuraya irfani-âşıkâne bakış :
صدهزاران جان پاک انبیا صف زده بینم به خاک کربلا

Yüz binlerce temiz can, nebiler uğruna,
Saf tutmuş, Kerbelâ toprağına bakıyor. (Ahmedi Bircendi, s. 830.)

Seyf Ferğani de âşıkâne dizeler söylemiştir:
به کوي عشق تو جان داد سيف فرغاني حسین بهر شهادت به کربلا آمد

Senin aşk köyüne can verdi Seyf Ferğani,
Hüseyin'den dolayı şehadet Kerbelâ'ya geldi. (Seyf-i Ferğani, s. 830.)

Fakat bu meyanda, Mevlana'nın duygusal/heyecan verici bakışının hepsinden daha güzide bir yeri vardır. Mevlana, aşura vakiasının arka planını sorgular ve bu hususta hiç bir üzüntü ve keder belirtisi göstermez:

روح سلطان ز زندانی بجست جامه چه درانیم و چه خاییم دست
چون که ایشان خسروان دین بندد وقت شادی شد چو بشکستند بند
سوي شادروان دولت تاختند کنده و زنجیر را انداختند

Sultan'ın ruhu zindandan kurtuldu, neden elbise yırtalım, niçin el yıpratalım?

Çünkü onlar dinin sultanlarıydı, bendi yıktılar, vakit şad oldu, Devletin gölgeğine doğru koştular, köstek ve zinciri kırıp attılar.¹

2- İkinci Devre (Safevîler Dönemi) :

Bu Devrede Mersiyelerin Durumu:

1. Mersiye yazan şairlerin bolluğu.
2. Manzume ve destan yazarlığının yaygınlaşması. Bu eserlerin en meşhurlarından birkaçını zikrediyoruz :

- *Sahib-i Kur'ânname*, (müellifi bilinmiyor), 1073.
- *Hamle-i Haydari*, Bazil Meşhedi, 1123.
- *Şehname-yi Hireti*, Hireti Tuni, 953.
- *Gazvename-yi Esiri*, Emiri Osmani.

¹ Mevlana, Mesnevi, VI/797-799. beyitler. çeviren.

3. Şiirler ve mersiyelerde mübalağa ve efsanelere yer vermek.
4. Mersiyelerde Hz. İmam Hüseyin'in beraberindeki diğer Kerbelâ şehitleri.

زين العباد ماند و كسش هم نفس نماند در خيمه غير پردگيان هيچ كس نماند
Geride Zeynelabidin kaldı ondan başka kimse canlı kalmadı
Çadırda örtülülerden başka kimse kalmadı. (Vahşi Bafki, s. 271.)

پس با زبان پر گله ان بضعه البتول رو در مدینه کرد که یا ایها الرسول
Sonra Betül'ün ciğerpareisi, yakınma dolu bir dille
Gitti Medine'ye dedi ya eyyühe'r-Resûl (Muhteşem, s. 536.)

از نامه‌هاي شوم شما مسلم عقيل با خويش کرد خوش الم فرقت حسين
Sizin uğursuz mektuplarınızdan Müslim b. Ukayl
Kendi canını vererek Hüseyin'den ayrı kalmanın acısını hoş kıldı.
(Vahşi Bafki, s.271.)

3- Üçüncü Devre (Kacarlar Dönemi):

Bu Devrede Aşura Mersiyelerin Durumu:

1. Dini destanların yaygınlaşması. Dini destanların yerleşmesi, İbn Hisam Husefi ile başlamıştı. Safevîler döneminde devam etti ve bu dönemde aşura şahsiyetleri üzerinde yoğunlaştı. Bu cümleden olmak üzere, Abdurrezzak b. Denbeli (1243)'nin *Muhtarname'si*, Raci Kirmani'nin *Hamle-yi Racî'si*, Muhammed Tahir b. Ebi Talib (1298)'in *Destan-i Ali Ekber'i*, Âteşi (1271)'nin *Cenkname'sine* işaret edilebilir.

2. İrfani manzumelerin yaygınlaşması. Bu devirdeki irfani manzumelerden olmak üzere, Nir Tebrizî (1312)'nin *Âteşkede-yi Nir'i*, Safi Ali Şah İsfahani (1316)'nin *Zübdei'l-Esrar'ı*, Umman Samani (1322)'nin, *Gencine-yi Esrar'*ından müstağni kalınmaz. Aynı şekilde Şemsü'ş-Şuarâ Mirza Muhammed Ali Suruş İsfahanî (1285)'nin değerli eseri *Ravzai'l-Envar* bu eserlerden önde gelir.

3. Aşura şiirinde ölçülerin yeniden doğuşu. Bu meyanda, Yağma-yi Cündeği'nin planı hepsinden üstündür. Yağma, günümüze kadarki aşura şairlerinin en büyüğü kabul edilir. Aşura şiirinde takriben iki üç yenilik ona hastır.

4- Dördüncü Devre: (Çağdaş Dönem)

Bu Devrede Mersiyelerin Durumu:

1. Aşura şiirinin halk yaşamı. “Devrimden önce halkın elindeki dini şiir sokak ve çarşılarda söylenirdi. Sadece ikinci ve üçüncü derece şairler ve bazen de meşhur bir şairin dinî şiirler söylemiştir. (Muallim, s. 31.)

Ağıt şiirinin yaygınlaşması halk yaşamının neticelerindedir.

2. Devrik hükümetin kıraatinin yaygınlaşması. Aşuradan çokça alınmış inatçı sitem söyleyişleri gibi İmam Humeyni'nin 1963 yılındaki isyanı ve halkın hükümetle savaşının başlaması buna sebep oldu. Bu devrenin ağıtları ve aşura şiirlerinde yer buldu.

Muhammed Azadgan ağıdında şöyle der:

گر حسین بن علی شش ماهه قربان می کند کاخ بیداد و ستم از ریشه ویران می کند
از قیام کربلا می کند محشر به پا
ای اهل ایمان این است فرمان
بایست جنگید بایست جنگید...

Eğer Hüseyin b. Ali altı ay kurban olsa,
Zulüm ve sitem sarayı kederden viran olur.
Kerbelâ kıyamından onun ayağıyla mahşer olur,
Ey Ehl-i İman! Budur ferman,
Cenk etmeniz gerekir! Cenk etmeniz gerekir!
(Mücahidi, s. 478.)

Hoşdil Tahrani, Nimet Azerem, Gulamrıza Sazgar, Hucceti Şafak ve Hamid Sebzevari'nin şairani bakışları bu cümledendir.

3. Aşuraya aşıkane ve aşık olma tarzı bakış. Aşuranın aşk şiiri tarzında şiir yazan en büyük şairi Fuad Kirmani'dir :

ای که به عشقت اسیر خیل بنی آدمند سوختگان غمت با عم دل خرمند
هر که غمت را خرید عشرت عالم فروخت با خیران غمت بی خیر از عالمند
Ey, âdemoğlunun askerinin aşkına esir olduğu,
Dili tatlı amcanla kederin yakıcıdır.
Her kimse ki senin kederini satın alıp, dünya eğlencesini sattı,
Senin acı haberinle dünyadan bi-haberdir. (Fuad, s. 155.)
زندهی جاوید کیست؟ کشتهی شمشیر دوست کاب حیات قلوب در دم شمشیر اوست
گر بشکافی هنوز قبر شهیدان عشق آید از آن کشتگان زمزمه‌ی دوست دوست
عاشق دیدار دوست اوست که همچون حسین زردی رخسار او سرخ ز خون گلوست...

Zinde-yi Cavid kimdir ? Kılıcın ölmüş dostu,
Kılıcın kanındaki, kalplerin hayat kitabıdır o,
Şimdi aşk şehitlerinin kabri yarılmışsa,
Dostun dostunun terennümü o katledilenlerden gelir,
Aşık dostun gözüdür, o Hüseyin gibidir,
Onun yüzü sarı, gırtlığı kırmızıdır. (Fuad, s. 145.)

Bu tarzda, Kâzım Tûsî, Garavi İsfahanî ve Nazırzade-yi Kirmanî gibi kimseler Fuad ile birliktedirler.

4. Devrim döneminde aşura şiirlerini içeren şarkı. Bu devredeki aşura şiirinde Zeynep, Kerbelâ'nın değişmez sırrıdır:

سر نی در نینوا میماند اگر زینب نبود کربلا در کربلا میماند اگر زینب نبود
چهره‌ی سرخ حقیقت بعد از آن توفان رنگ پشت ابری از ریا میماند اگر زینب نبود

Neyin sırrı Ninova'da kalırdı eğer Zeynep olmasaydı,
Kerbelâ Kerbelâ'da kalırdı eğer Zeynep olmasaydı,
O renk tufanından sonra hakikat gülünün yüzü,
Bulutun arkasından riya kalırdı, eğer Zeynep olmasaydı.
(Ferid, 1375.)

Devrim döneminde aşura şiirini içeren şarkının temeli, çaresiz ölüm ve Kerbelâ şehitlerinin masumluğuydu.

کربلاست مرگ هرگز به حریم حرمت راه نیافت هر کجا دید نشانی ز تو چالاک گذشت
بود لب تشنه‌ی لب‌های تو صد رود فرات رود بی‌تاب کنار تو عطشناک گذشت

Kerbelâ ölüm demektir, senin mukaddes haremine asla yol bulmadı,
Her nerede senden bir iz gördüyse, silip geçti,
Yüz Fırat nehri senin dudaklarının susuz kıvrımlarıydı
Senin yanına gelince suyu kesildi, susuz aktı. (Merdanî, s. 176.)

FARS EDEBİYATINDA AŞURA ŞİİRİ DEVRELERİ

Gholamreza Kaffi

Fars edebiyatında aşura şiiri devrelerini dört kısımda ele almak mümkündür:

- 1- Birinci Devre: IV. asırdan IX. asra kadar.
- 2- İkinci Devre: Safevîlerin hâkimiyeti dönemi.
- 3- Üçüncü Devre: Kacarlar dönemi.
- 4- Dördüncü Devre: Çağdaş dönem (Hurşidîler [1300] ve sonrası)

1- Birinci Devre (IV-IX Asırlar Arası)

Bu Devrede Mersiyelerin Durumu:

1. Ölçülü ve güçlü ifade

2. Aşuradan ima ve kinaye yoluyla istifade. Katran Tebrizi'nin "*Morg ve Mersiye-yi Memduh*"unda görüldüğüne üzere "Emirler", "bedenin veya hastanın susuzluğu" böyleydi.

Aşağıdaki şiir de buna örnektir:

اي مير به سان مصطفي بودي چون او ز همه بدی جدا بودی
رفتی ز جهان به تشنگی بیرون مانند شهید کربلا بودی
Ey Mir! Mustafâ'nın benzeriydin,
Çünkü o, herkesten fazla sendin, ayrıydın,
Susuzlukla dünyadan göçtün dışarıda,
Kerbelâ Şehidi'nin benzeriydin. (Katran, s. 176, 368.)

3. Mersiyelerde Ağıt ve feryad u figandan kaçınma:

اي قوم در این عزا بگریید بر کشته‌ی مصطفي بگریید
با این دل مرده، خنده تا چند امروز در این عزا بگریید
وز بهر نزول غیث رحمت چون ابر گه دعا بگریید...

Ey Kavim! Bu matemde ağlayın,
Mustafa'nın öldürülmesine ağlayın,
Bu canın ölmesiyle, ne zamana kadar gülüş?
Bugün bu matemde ağlayın,

Ve ondan dolayı rahmet yağmurunun yağışı,
Çünkü bulutun dua zamanı, ağlayın... (Seyf-i Ferğani, s. 176.)

4. Aşuraya irfani-âşıkâne bakış :
صدهزاران جان پاک انبیا صف زده بینم به خاک کربلا

Yüz binlerce temiz can, nebiler uğruna,
Saf tutmuş, Kerbelâ toprağına bakıyor. (Ahmedi Bircendi, s. 830.)

Seyf Ferğani de âşıkâne dizeler söylemiştir:
به کوي عشق تو جان داد سيف فرغاني حسين بهر شهادت به کربلا آمد

Senin aşk köyüne can verdi Seyf Ferğani,
Hüseyin'den dolayı şehadet Kerbelâ'ya geldi. (Seyf-i Ferğani, s. 830.)

Fakat bu meyanda, Mevlana'nın duygusal/heyecan verici bakışının hepsinden daha güzide bir yeri vardır. Mevlana, aşura vakiasının arka planını sorgular ve bu hususta hiç bir üzüntü ve keder belirtisi göstermez:

روح سلطان ز زنداني بجست جامه چه درانيم و چه خاييم دست
چون که ايشان خسروان دين بندد وقت شادي شد چو بشکستند بند
سوي شادروان دولت تاختند کنده و زنجير را انداختند

Sultan'ın ruhu zindandan kurtuldu, neden elbise yırtalım, niçin el yıpratalım?

Çünkü onlar dinin sultanlarıydı, bendi yıktılar, vakit şad oldu, Devletin gölgeğine doğru koştular, köstek ve zinciri kırıp attılar.¹

2- İkinci Devre (Safevîler Dönemi) :

Bu Devrede Mersiyelerin Durumu:

1. Mersiye yazan şairlerin bolluğu.
2. Manzume ve destan yazarlığının yaygınlaşması. Bu eserlerin en meşhurlarından birkaçını zikrediyoruz :

- *Sahib-i Kur'ânname*, (müellifi bilinmiyor), 1073.
- *Hamle-i Haydari*, Bazil Meşhedi, 1123.
- *Şehname-yi Hireti*, Hireti Tuni, 953.
- *Gazvename-yi Esiri*, Emiri Osmani.

¹ Mevlana, Mesnevi, VI/797-799. beyitler. çeviren.

3. Şiirler ve mersiyelerde mübalağa ve efsanelere yer vermek.
4. Mersiyelerde Hz. İmam Hüseyin'in beraberindeki diğer Kerbelâ şehitleri.

زين العباد ماند و كسش هم نفس نماند در خيمه غير پردگيان هيچ كس نماند
Geride Zeynelabidin kaldı ondan başka kimse canlı kalmadı
Çadırda örtülülerden başka kimse kalmadı. (Vahşi Bafki, s. 271.)

پس با زبان پر گله ان بضعه البتول رو در مدینه کرد که یا ایها الرسول
Sonra Betül'ün ciğerparesi, yakınma dolu bir dille
Gitti Medine'ye dedi ya eyyühe'r-Resûl (Muhteşem, s. 536.)

از نامه‌هاي شوم شما مسلم عقيل با خويش کرد خوش الم فرقت حسين
Sizin uğursuz mektuplarınızdan Müslim b. Ukayl
Kendi canını vererek Hüseyin'den ayrı kalmanın acısını hoş kıldı.
(Vahşi Bafki, s.271.)

3- Üçüncü Devre (Kacarlar Dönemi):

Bu Devrede Aşura Mersiyelerin Durumu:

1. Dini destanların yaygınlaşması. Dini destanların yerleşmesi, İbn Hisam Husefi ile başlamıştı. Safevîler döneminde devam etti ve bu dönemde aşura şahsiyetleri üzerinde yoğunlaştı. Bu cümleden olmak üzere, Abdurrezzak b. Denbeli (1243)'nin *Muhtarname'si*, Raci Kirmani'nin *Hamle-yi Racî'si*, Muhammed Tahir b. Ebi Talib (1298)'in *Destan-i Ali Ekber'i*, Âteşi (1271)'nin *Cenkname'sine* işaret edilebilir.

2. İrfani manzumelerin yaygınlaşması. Bu devirdeki irfani manzumelerden olmak üzere, Nir Tebrizî (1312)'nin *Âteşkede-yi Nir'i*, Safi Ali Şah İsfahani (1316)'nin *Zübdei'l-Esrar'ı*, Umman Samani (1322)'nin, *Gencine-yi Esrar'*ından müstağni kalınmaz. Aynı şekilde Şemsü'ş-Şuarâ Mirza Muhammed Ali Suruş İsfahanî (1285)'nin değerli eseri *Ravzai'l-Envar* bu eserlerden önde gelir.

3. Aşura şiirinde ölçülerin yeniden doğuşu. Bu meyanda, Yağma-yi Cündeği'nin planı hepsinden üstündür. Yağma, günümüze kadarki aşura şairlerinin en büyüğü kabul edilir. Aşura şiirinde takriben iki üç yenilik ona hastır.

4- Dördüncü Devre: (Çağdaş Dönem)

Bu Devrede Mersiyelerin Durumu:

1. Aşura şiirinin halk yaşamı. “Devrimden önce halkın elindeki dini şiir sokak ve çarşılarda söylenirdi. Sadece ikinci ve üçüncü derece şairler ve bazen de meşhur bir şairin dinî şiirler söylemiştir. (Muallim, s. 31.)

Ağıt şiirinin yaygınlaşması halk yaşamının neticelerindedir.

2. Devrik hükümetin kıraatinin yaygınlaşması. Aşuradan çokça alınmış inatçı sitem söyleyişleri gibi İmam Humeyni'nin 1963 yılındaki isyanı ve halkın hükümetle savaşının başlaması buna sebep oldu. Bu devrenin ağıtları ve aşura şiirlerinde yer buldu.

Muhammed Azadgan ağıdında şöyle der:

گر حسین بن علی شش ماهه قربان می کند کاخ بیداد و ستم از ریشه ویران می کند
از قیام کربلا می کند محشر به پا
ای اهل ایمان این است فرمان
بایست جنگید بایست جنگید...

Eğer Hüseyin b. Ali altı ay kurban olsa,
Zulüm ve sitem sarayı kederden viran olur.
Kerbelâ kıyamından onun ayağıyla mahşer olur,
Ey Ehl-i İman! Budur ferman,
Cenk etmeniz gerekir! Cenk etmeniz gerekir!
(Mücahidi, s. 478.)

Hoşdil Tahrani, Nimet Azerem, Gulamrıza Sazgar, Hucceti Şafak ve Hamid Sebzevari'nin şairani bakışları bu cümledendir.

3. Aşuraya aşıkane ve aşık olma tarzı bakış. Aşuranın aşk şiiri tarzında şiir yazan en büyük şairi Fuad Kirmani'dir :

ای که به عشقت اسیر خیل بنی آدمند سوختگان غمت با عم دل خرمند
هر که غمت را خرید عشرت عالم فروخت با خیران غمت بی خیر از عالمند
Ey, âdemoğlunun askerinin aşkına esir olduğu,
Dili tatlı amcanla kederin yakıcıdır.
Her kimse ki senin kederini satın alıp, dünya eğlencesini sattı,
Senin acı haberinle dünyadan bi-haberdir. (Fuad, s. 155.)
زندهی جاوید کیست؟ کشتهی شمشیر دوست کاب حیات قلوب در دم شمشیر اوست
گر بشکافی هنوز قبر شهیدان عشق آید از آن کشتگان زمزمه‌ی دوست دوست
عاشق دیدار دوست اوست که همچون حسین زردی رخسار او سرخ ز خون گلوست...

Zinde-yi Cavid kimdir ? Kılıcın ölmüş dostu,
Kılıcın kanındaki, kalplerin hayat kitabıdır o,
Şimdi aşk şehitlerinin kabri yarılmışsa,
Dostun dostunun terennümü o katledilenlerden gelir,
Aşık dostun gözüdür, o Hüseyin gibidir,
Onun yüzü sarı, gırtlığı kırmızıdır. (Fuad, s. 145.)

Bu tarzda, Kâzım Tûsî, Garavi İsfahanî ve Nazırzade-yi Kirmanî gibi kimseler Fuad ile birliktedirler.

4. Devrim döneminde aşura şiirlerini içeren şarkı. Bu devredeki aşura şiirinde Zeynep, Kerbelâ'nın değişmez sırrıdır:

سر نی در نینوا میماند اگر زینب نبود کربلا در کربلا میماند اگر زینب نبود
چهره‌ی سرخ حقیقت بعد از آن توفان رنگ پشت ابری از ریا میماند اگر زینب نبود

Neyin sırrı Ninova'da kalırdı eğer Zeynep olmasaydı,
Kerbelâ Kerbelâ'da kalırdı eğer Zeynep olmasaydı,
O renk tufanından sonra hakikat gülünün yüzü,
Bulutun arkasından riya kalırdı, eğer Zeynep olmasaydı.
(Ferid, 1375.)

Devrim döneminde aşura şiirini içeren şarkının temeli, çaresiz ölüm ve Kerbelâ şehitlerinin masumluğuydu.

کربلاست مرگ هرگز به حریم حرمت راه نیافت هر کجا دید نشانی ز تو چالاک گذشت
بود لب تشنه‌ی لب‌های تو صد رود فرات رود بی‌تاب کنار تو عطشناک گذشت

Kerbelâ ölüm demektir, senin mukaddes haremine asla yol bulmadı,
Her nerede senden bir iz gördüyse, silip geçti,
Yüz Fırat nehri senin dudaklarının susuz kıvrımlarıydı
Senin yanına gelince suyu kesildi, susuz aktı. (Merdanî, s. 176.)

باسمه تعالی

عنوان مقاله : واقعه عاشورا در هنر ایرانی

نگارنده : بهاره فکور یحیی بی

این کشته ی فتاده به هامون حسین توست/وین صید دست و پا زده در خون حسین توست.
این نخل تر کز آتش جان سوز تشنگی/دود از زمین رسانده به گردون حسین توست.
این ماهی فتاده به دریای خون که هست/زخم از ستاره بر تنش افزون حسین توست.
چکیده :

در این مقاله نگارنده انعکاس مضامین عاشورایی را در انواع هنر ایرانی از قبیل هنرهای آوایی (مرثیه، مقتل، روضه و چاووش)، هنرهای تجسمی (همچون نقاشی، خطاطی، صنایع دستی و معماری.) و هنرهای نمایشی (همانند تعزیه و فیلم) به تصویر می کشد.
کلید واژه:

عاشورا، هنر، ایران، آوایی، تجسمی، نمایشی.

مقدمه

تبیینهای الهام مذهبی در فاجعه کربلا دارای دو سطح هستند. هنر روایتی و هنر زنده. هنر روایتی دست مایه‌های تاریخ را تکرار می‌کند و در نقاشیهای عامه مذهبی (قهوهمخانه‌ای) و تعزیه بیان می‌گردد. تبیینهای هنر زنده از ظرافت بیشتری برخوردارند. این تبیین‌ها اصولاً به سه چیز مربوط می‌شود. عبادت، آب (نماد حیات) و مرگ. بنابراین، الهام مذهبی در هنر روایتی به طور مستقیم و در هنر زنده به طور غیر مستقیم عمل می‌کند. آثار هنری مذهبی به وضوح نمایانگر این نکته است که چگونه هنر، به هر حال نمی‌تواند از ریشه اصلی و خاستگاه خود بگسلد و هر چند که نمی‌شود، باز همچنان تصویرگر و قصه‌گوی ایمان و مذهب خواهد ماند. این رابطه عمیق، در دوره‌های گوناگون به انحاء مختلف عمل کرده است. گاه به تمثیل و نشانه و انتزاع و گاه به سادگی و صراحت و هر بار، به این نیت که رابطه باشد میان عالم علوی و انسان خاکی. پایه مذهبی هنر، نکته‌ای چنان بدیهی است که نیازی به توضیح ندارد و می‌دانیم که از نمایش و موسیقی و مجسمه‌سازی گرفته تا نقاشی و شعر و ادبیات، جمله این هنرها نمونه‌های اولیه‌ای به شدت ناگسستگی و آمیخته با مذهب دارند.
هر چند صاحب‌نظران معتقدند که «هنر» را کرانی نیست با این حال، اگر اندکی تأمل کنیم، می‌توان هنر را به سه بخش تقسیم کرد:

الف. هنرهای فوننتیک (= هنرهای سمعی، هنرهای شنیداری و هنرهای آوایی)؛ مانند: شعر و موسیقی.

ب. هنرهای پلاستیک (= هنرهای بصری و هنرهای دیداری)؛ این بخش، قلمرو هنرهای تجسمی است و دربرگیرنده هنرهایی است همچون نقاشی، خطاطی که می‌توان صنایع دستی (و مسامحتاً معماری) را نیز به این بخش افزود.

ج. هنرهای دراماتیک (= هنرهای نمایشی)؛ تئاتر و سینما اجزای اصلی هنرهای دراماتیک‌اند.

هنرهای آوایی

نمونه بارزی از تأثیر عاشورا در هنرهای آوایی ایران، «مقتل‌سرایبی» و «مقتل‌خوانی»

است:

از چشم سپیده خواب را می‌برند از چشمه گل، گلاب را می‌برند
بر شانه خود، فرشتگان آهسته از علقمه، روح آب را می‌برند.
«مقتل» در لغت، به معنای قتلگاه و محل کشتن است. از این رو، در فرهنگ اسلامی، خبرها و روایات و حوادث خونینی را که در آن شخصیتی محبوب کشته شده باشد، «مقتل» می‌نامند. محراب‌های خون‌نگار و گودابه قتلگاه سیدالشهداء علیه‌السلام موضوع مقتل‌های معتبری قرار گرفته‌اند.

در کنار مقتل‌نویسی، «مدایح» و «مراثی» هم در زمره هنرهای آوایی مرسوم اند. «مدایح» جمع «مدح» و «مدیحه» است و «مراثی» جمع «مرثیه». «مدح» یعنی ستایش، توصیف به نیک‌خوبی و مدحت، و «مرثیه» در لغت، به معنای عزاداری، شرح محامد و اوصاف متوقی، چکامه‌ای است که در عزای از دست‌رفته‌های سرایند و اشعاری است که از نظر مذهبی در ذکر مصایب و شرح شهادت پیشوایان دینی و بخصوص شهیدان کربلا سروده می‌شود. در تاریخ شیعه، شاعرانی برجسته همچون فرزددق، عوف بن عبدالله، کمیت اسدی، عبدالله بن کثیر، دعل و سید حمیری با زیباترین وجهی، مفاخر و فضایل اهل بیت علیهم‌السلام را ترسیم کرده، با سوزناک‌ترین صورت، برای شهادی کربلا مرثیه سروده‌اند. در این زمینه مجموعه‌های معتبری از اشعار شاعران شیعی گرد آمده‌اند.

بیشک محرم ایران با نام محتشم کاشانی در هم آمیخته است، کتیبه‌های منقش به ترکیب بند معروف این شاعر بلند آوازه در هیبت بیرق‌های سرخ و سیاه، حال و هوای تکیه‌ها و حسینیه‌ها را عاشورایی می‌کند. محتشم کاشانی معروفترین شاعر مرثیه‌گوی ایران است و در بیان احساس مذهبی خویش فوق‌العاده صادق و صمیمی است. هیچ شاعری در سرودن مراثی و اشعار مذهبی به پای وی نمی‌رسد و شاید او را بتوان بنیانگذار مرثیه‌سرایی در ایران نام برد.

باز این چه شورش است که در خلق عالم است/باز این چه نوحه و چه عزا و چه ماتم

است.

مرثیه‌سرایی که ویژه شعرای شیعه است، در گذشته کم و بیش در آثار شعرا تجلیاتی داشته، از جمله می‌توان از سیف‌الدین فرغانی متوفی به سال 705 ه.ق نام برد، وی مرثیاتی بر این واقعه سروده که دو سه بیت از آن نقل می‌شود:

با این دل مرده خنده تا چند/امروز در این عزا بگریید

البته شعرای ایران بعد از اسلام همگی به خداوند و پیامبران و ائمه (ع) توجه داشتند و دواین آنها کلاً با نام خدا و یاد رسول و ائمه و بزرگان دین آغاز می‌شد ولی شعر خاص مذهبی که تا حدی جنبه مرثیه‌سرایی داشت با محتشم کاشانی آغاز شد و بعد از او شعرای نام‌آور دیگری چون آقا محمد عاشق اصفهانی (متوفی به سال 1119 ه.ق)، حاج سلیمان صباحی بیدگلی کاشانی (متوفی به سال 1218 ه.ق)، ملا محمد باقر صحبت لاری (متوفی به سال 1251 ه.ق) و میرزا محمد شفیع بن محمد اسماعیل شیرازی مشهور به میرزا کوچک متخلص به وصال (متوفی به سال 1362 ه.ق) که شاعر و خطاط و موسیقی‌دانی بلندپایه نیز بوده، وجود داشته‌اند.

قائنی (میرزا حبیب شیرازی) (متوفی به سال 1270 ه.ق) قصیده‌ای در مرثیت حضرت حسین (ع) سروده که از حیث ظرافت و استحکام و ذکر واقعه تاریخی و نیز سؤال و جواب دارای ویژگی خاصی است و این چنین آغاز می‌شود:

بارد، چه؟ خون، که؟ دیده، چه سان؟ روز و شب، چرا؟/از غم، کدام غم؟ غم سلطان
 کربلا/نامش چه بود؟ حسین، ز نژاد که؟ از علی/مامش که بود؟ فاطمه، جدش که؟ مصطفی،
 با روی کار آمدن دولت صفویه در قرن دهم هجری (907 هـ.ق) و رسمیت یافتن تشیع و
 همین‌طور، نزدیکی حکومت و دیانت، جریان سرودن این اشعار مذهبی و به نظم داستانی در آوردن
 واقعه کربلا گسترش عظیمی می‌یابد، به طوری که مرثیه‌سرایی و مدح ائمه دین در شعر معمول و
 خود بدل به یک جریان ادبی می‌شود. دسته‌های سینه‌زن و زنجیرزن در کوچه و برزن به راه
 می‌افتند و در سوگ واقعه کربلا این اشعار را به نظم و آهنگ می‌خوانند. نطفه‌نمایشی شبیه‌خوانی
 در همین آیینهای عزاداری و یا تعزیه از همین اشعار و داستانها بسته می‌شود، زیرا تنظیم داستانی
 اشعاری که درباره واقعه کربلا سروده می‌شد، زمینه دراماتیک را از لحاظ ادبی برای نمایش
 شبیه‌خوانی در قرن دهم هجری فراهم می‌سازد (همایونی، ص 220).

در کنار مرثیه سرایی، باید از «روضه‌خوانی»، به معنای ذکر مصیبت سیدالشهداء
 علیه‌السلام و مرثیه‌خوانی برای ائمه اطهار علیهم‌السلام ذکر کرد که مورد تشویق امامان و یکی از
 عوامل زنده ماندن نهضت حسینی و پیوند روحی و عاطفی شیعه با اولیای دین است. اشک ریختن
 و گریستن در مصایب اهل بیت علیهم‌السلام نشانه عشق به آنان است و علاوه بر سازندگی‌های
 تربیتی برای سوگوار، موجب اجر و پاداش الهی در آخرت و بهره‌مندی از شفاعت اباعبدالله
 الحسین علیه‌السلام است.

معنای «روضه» در اصل، باغ و بوستان است، اما سبب اشتهار مرثیه‌خوانی به «روضه»
 آن است که مرثیه‌خوانان - سابقا - حوادث کربلا را از روی کتابی به نام روضه الشهداء، که تألیف
 ملاحسین کاشفی واعظی سبزواری (م 910 ق) - یکی از خطبای خوش‌آواز سبزوار در قرن نهم
 هجری - بود، می‌خواندند. در این زمینه، بعدها کتاب‌های متعددی از جمله کتاب زاد الواعظین و
 انیس الواعظین از تألیفات مرحوم میرزا حسین روضه‌خوان، معروف به «عارفچه» به رشته
 تحریر درآمد.

«چاووش‌خوانی» نیز در قلمرو هنرهای آوایی شیعی قرار می‌گیرد. «چاووش» به معنای
 پیشرو لشکر و قافله است. در فرهنگ دینی (به ویژه شیعی)، در گذشته‌های نه چندان دور (و هنوز
 هم در برخی از ولایات رسم است) طبق مراسم سنتی، هنگام رفتن زوار از شهرها و روستاها به
 زیارت نجف، کربلا، خراسان یا سفر حج، اشخاصی خبره و شیرین‌زبان و گرم‌چانه، به نام
 «چاووش» اشعاری با لحن سوزناک و به شیوه خاص می‌خوانده‌اند، هم هنگامه بدرقه زائر و هم
 وقت استقبال به صورت تک‌خوانی یا همخوانی. محتوای اشعار هم اغلب سلام و صلوات بر پیامبر
 صلی‌الله‌علیه‌آله و اهل بیت علیهم‌السلام بود: (عناصری، ص 88)

هر که دارد هوس کرب و بلا بسم الله/ هر که دارد سر همراهی ما بسم الله.

هنرهای تجسمی

نقاشی

در زمان سلطنت شاه طهماسب مهارت‌های گوناگون تدوین هنر کتاب آرایبی به بالاترین
 درجه شکوفایی خود رسیدند. این مسئله بطور اعظم به این حقیقت بر می‌گردد که شاه طهماسب نه
 تنها یک حامی مشتاق هنری بود بلکه در دوران جوانی ساعتهای زیادی را به مطالعه و مشاهده
 نقاشی سپری می‌کرد. علاوه بر علائق هنری، او تعصبی خاص نسبت به اشاعه مذهب شیعه داشت
 و کتب مصور یافته‌ای که دارای مضمون شیعی هستند از این زمان، باقی مانده‌اند که بطور مثال
 می‌توان به شاهنامه معروف شاه طهماسبی اشاره نمود. یکی از تصاویر این نسخه خطی (تصویر:

2) که کشتی شیعه نام دارد، پیامبر (ص)، علی (ع) و حسین (ع) را در یک کشتی به تصویر می‌کشد... پیامبر (ص)، امام علی (ع)، و حسین (ع) همگی دارای پوشش صورت و هاله نورانی اطراف سر می‌باشند. پیکره‌ها همگی، کلاه معروف و عمامه اطراف آن که در زمان شاه اسماعیل و شاه طهماسب مرسوم بود بر سر دارند. پیامبر (ص) و علی (ع) زیر «محدوده مسقف» نشسته‌اند و امام حسن (ع) و حسین (ع) بصورت ایستاده هر یک در یک سمت از کشتی قرار گرفته‌اند. در سمت راست تصویر خورشید در حال درخشیدن است که می‌توان آن را نمود خورشید اسلام که آسمان تاریک زندگی را روشن می‌کند در نظر گرفت. این نقاشی منسوب به میرزا علی پسر سلطان محمد که معاصر شاه طهماسب بود می‌باشد. (شایسته فر، ص 133)

یکی از نسخ خطی دوران صفویه «روضه‌الصفای» میرخواند متعلق به سال 6-1005 می‌باشد که هم اکنون در موزه قاهره نگهداری می‌شود. این نسخه خطی در زمان سلطنت شاه عباس اول و تحت حمایت و تشویق‌های او به تصویر کشیده شده است و از نسخه‌های منحصر بفرد زمان صفویان می‌باشد. این نسخه خطی از نوع کتب مربوط به تاریخ جهانی و منطبق با شیوه تدوین متن نسخه تاریخی رشیدالدین است. مینیاتورهای این کتاب در واقع بر روی متون کتاب نقاشی شده‌اند و اغلب آنها بخشهایی را که پوشانده‌اند به تصویر می‌کشند. دو نقاشی قابل توجه این کتاب «شکستن بتها در کعبه» و «انتصاب حضرت علی (ع) است. روضه‌الشهداء» که انعکاس دهنده و بازگو کننده نوع زندگی و شهادت اهل بیت مخصوصاً امام حسین (ع) می‌باشد به خواست شاهزاده مرشدالدین عبدالله معروف به سید میرزا در سال 908 نوشته شد. این کتابی است که اشتهار کافی در میان شیعیان دارد و در خطابه‌ها و مرثیه‌خوانی روزهای محرم مورد استفاده قرار می‌گیرد. این کتاب توسط شاعر بغدادی فضولی با الحاق اضافاتی به ترکی و تحت عنوان «حدیقه‌الشهداء» ترجمه گردید (تصویر: 11) از همین نسخه خطی اقدام جسورانه خربین یزید در حادثه روز کربلا در دهم محرم 61 را به تصویر می‌کشد. این نقاشی عثمانی در بغداد قبل از سال 912 تهیه گردید و همینطور که در تصویر قابل مشاهده است پیکره‌ها همگی دارای عمامه و لباس ترکی هستند. اما خصوصیات مناظری که اسبان همراه سربازان خود در آن می‌تازند ایرانی- ترکی می‌باشند. امام حسین (ع) در گوشه بالایی تصویر با روی بند و هاله نورانی اطراف سر با همراهانش به تصویر کشیده شده است. آسمان آبی است نه طلایی و دربرگیرنده ابرهای سفید و دنباله‌های تزئینی معمول نیست. اسب سوار در وسط خربین یزید، قهرمان حادثه می‌باشد. بر طبق روایت‌های معروف او تصمیم گرفت که در ارتش حسین بن علی (ع) بجنگد و این درحالی بود که موقعیت موجود در ارتش حسین بن علی (ع) با توجه به تعداد نفرات زیاد امیدوار کننده نبود.

از مقایسه سنت‌های مصورسازی نسخ خطی کشورهای ایران و عثمانی می‌توان نتیجه گرفت که هنگامی که سبک نگارگری در استانبول گسترش و توسعه پیدا می‌کند و به تصویرگری تاریخ اولیه اسلام و موضوعات مذهبی دیگر در سالهای 1014-1002 پرداخته می‌شد، شاه عباس توجه بیشتری به دستاوردهای اقتصادی هنر که در آن زمان به شکوفایی رسیده بود، داشت تا پرداخت و استفاده از فرم‌های سنتی- مذهبی مصورسازی نسخ خطی. نتیجتاً شمار نسخ خطی مصور یافته به طور محسوسی کاهش یافت و به جای آن شمار فراوانی از تک ورق‌های طراحی شده یا نقاشی شده توسعه و گسترش یافت. اگرچه که قداست امامان شیعه جدید همیشه دلیل خوبی بوده است که چرا هنرمندان به راحتی نتوانسته‌اند آنها را به تصویر بکشند. این علاقه شاه عباس احتمالاً می‌تواند یکی از دلایلی باشد که چرا شمار نقاشی‌هایی مذهبی با موضوع زندگی پیامبران و امامان در دوران صفویان اندک است.

یکی از هنرمندان بزرگ تاریخ نقاشی ایران که نفوذ عمیقی در سیر و تحول نقاشی ایران، چه در آثار خود و چه در آثار شاگردانش، به وجود آورد، کمال‌الدین بهزاد است. شاید این تحول به خاطر هم‌نشینی این هنرمند با بزرگانی مثل جامی و امیرعلی شیر نوایی بود. او میراث نقاشی خشک حماسی بایسنقری را با لطافت معنوی، به یک حماسه عرفانی سوق داد و نقاشی ایرانی از حیث رنگ و فضا، به جهان ملکوت راه پیدا کرد. شاهنامه شاه طهماسب در مقایسه با صحنه حماسه پهلوانی - جوانمردی کهن ایران شاهنامه بایسنقر، به صحنه حماسه عرفانی سالک راه خدا در تصوف ایرانی تبدیل شد. اثر معروف تکیه دولت از آثاری است که وی در مورد مراسم عزاداری امام حسین به تصویر کشیده است.

مینیاتور

آغاز عمر نقاشی به عنوان یکی از هنرهای تزیینی با آغاز زندگی بشر هم‌زمان بوده است، ولی آنچه نقاشی ایرانی را از هنر ملت‌های دیگر ممتاز می‌کند مینیاتور است. مردم ایران تا آغاز سده بیستم واژه مینیاتور را نمی‌شناختند و تنها از آغاز این سده بود که اروپاییان آن را در زبان هنری پارسی رواج دادند. کلمه واژه مینیاتور به جای نقاشی ایرانی مصطلح شد. تابلوهای دیواری و نقاشیهای بزرگ در سراسر تاریخ ایران وجود داشته است و گواه آن، تابلوهای دیواری قاجاری و نقشهای چهل ستون و خانه‌های جلفا و تابلو‌هایی است که از حفاریهای نیشابور متعلق به سده پنجم هجری به دست آمده و نیز بازمانده‌های آثار ساسانی و اشکانی. بی‌گمان کاشیهای مصور تخت جمشید باید از جمله آثار نقاشی شمرده شود و خود نشان می‌دهد که نقاشی در آن زمان تا چه پایه معمول بوده است. نقشهای حاشیه‌ای ساختمانهای تخت جمشید که کم و بیش از حیث اندازه با اشیاء و اشخاص واقعی برابرند، به لحاظ دقت و وسواسی که در تصویر جزئیات آنها به کار رفته، آثار برجسته‌ای به‌شمار می‌روند. این خصلت که وجه مشترک همه دوره‌های تاریخی نقاشی ایرانی به شمار می‌آید، در نقاشیهای قرون اخیر تکامل خاصی یافته است.

اواخر حکومت قاجاریه که کتب چاپ سنگی در ایران رواج پیدا کرد، در کتابهایی مانند قمری، طوفان‌البکاء، جوهری و حمله حیدری، نمونه‌هایی از ماجرای امام حسین را می‌توان مشاهده کرد که به طور مستقل از زندگی حضرت امام حسین (ع) و مخصوصاً از نهضت عاشورا تصاویری به صورت طراحی دیده می‌شود.

در عصر حاضر نیز نمونه‌هایی از وقایع عاشورا در آثار بعضی از هنرمندان، نظیر استاد محمود فرشچیان، استاد محمدباقر آقامیری و استاد اردشیر مجرد تاکستانی مشاهده می‌شود. فضا در مینیاتور ایرانی در واقع نمودار فضایی ملکوتی است و اشکال و الوان آن جلوه‌ای از اشکال و الوان عالم مثالی است. رنگ‌هایی که در مینیاتور ایرانی به کار برده شده، مخصوصاً رنگ‌های طلایی و آبی کبود و فیروزه‌ای، صرفاً از وهم هنرمند سرچشمه نگرفته است بلکه نتیجه رویت و شهود واقعی است عینی که فقط با شعور و آگاهی خاصی در وجود هنرمند امکان پذیر است. زیرا همان‌طور که مشاهده عالم محسوس محتاج به چشم سر است، رویت عالم مثال نیز محتاج به باز شدن چشم دل و رسیدن به مقام شهود است. مینیاتور ایرانی دارای حرکت است، از افقی به افق دیگر، بین فضایی دو بعدی و سه بعدی، اما هیچ‌گاه این حرکت منجر به فضایی سه بعدی محض نمی‌شود زیرا اگر چنین بود، مینیاتور از عالم ملکوت سقوط کرده و به تصویر ملک مبدل می‌شد و چیزی جز تکرار پدیده‌های طبیعت به نحوی ناقص نمی‌بود و گرفتار آن نوع گرایش به تکرار صورت طبیعت یا ناتورالیزم می‌گردید که اسلام آن را منع کرده و هنر اسلامی همواره از آن دوری جسته است. مینیاتور، مانند قالی ایرانی، با باقی ماندن در افقی غیر از افق

جهان مادي، و در عين حال برخورداري از حيات و حركتي خاص خود، مي تواند جنبه اي عرفاني و مشوق شهود داشته باشد و يك نوع شادي و سرور در بيننده ايجاد كند كه از خصوصيات روح ايراني و شمه و سايه اي از لذات و شادي هاي عالم ملكوت است. مينياتور به منزله تذكري است از واقعيتي كه وراي محيط دنيايي و عادي حيات روزانه بشري قرار دارد، لکن همواره او را احاطه کرده و در دسترس او است. فضاي مينياتور فضاي عالم مثال است، آنجا كه اصل و ريشه صور طبيعي و درختان و گلها و پرندگان، و نیز پديده هايي كه در درون روح انسان متجلي مي شود، سرچشمه مي گيرد. (نصر، ص 38)

پرده‌های تعزیه‌خوانی

پردمخوانی هنری است از هنرهای نمایشی - نمایش سوگ و الم - نمایش شرح حال اهل بزم و رزم. نمایش سیره اولیا و خیرمصری اشقیاء، هنر شکستن سکوت صحنه‌های خاموش. هنر جان بخشیدن به تصاویر و به جنبش در آوردن انسانهای ساکت منعکس بر پرده‌های منقوش. پردمخوانی هنر زبان گشودن تصاویر است و نقل و انتقال فکری از صحنه‌ای به صحنه‌ای و حرکت شتاب‌آمیز چشم از منظره‌ای به منظره‌ای از مناظر مصیبت و صحنه‌های بزم و رزم. پردمخوان داستانگوی چرب‌زبان و گرم‌چانه، در کوچه‌های غریبه پرده مصیبت و عبرت بر دیواری آویخته است. پردمداری را شمایل‌گردانی نیز می‌گویند و مراد از آن شمایل بزرگان دین است. پردمداران یا شمایل‌گردانان کسانی هستند که معمولاً صحنه‌ای از حوادث، حادثی که در تعزیه‌ها جاری است و در کتب مقاتل و تذکره‌های تاریخی دینی از آنها یاد شده و روی پرده بلندی نقش شده در اختیار دارند. پارچه سفیدی روی آن کشیده‌اند که با شرح و بسط حوادث و خصایص یک یک چهره‌هایی که نشان می‌دهند و کنار زدن آرام و تدریجی پارچه سفید، قسمت به قسمت پرده را توصیف می‌کنند و تماشاچیان را سرگرم می‌دارند و به اندازه‌ای در این کار مهار دارند و با چنان جذابیت و تسلط و شیرینی واقعه را بازگو می‌کنند که هر رهگذری را علاقمند به تماشا و کار خویش می‌سازند. شاید بتوان گفت که هنر نقاشی نیز خواسته است چون شعر یا موسیقی جایی برای خود بیابد و خود را بقبولاند. رنگ‌آمیزیها و نحوه نقاشی و برداشت نقاشان این پرده‌ها به نحوی است که گویای نفرتی سخت به معاندین و اشقیاء و محبت و الفتی صمیمانه و بی‌ریا با خاندان رسول (ص) است، معمولاً قیافه اشقیاء بد و ناهنجار و کریه است، سرشان نتراشیده، پیشانی‌شان کوتاه، خنده‌هایشان تلخ و بی‌رمق، سبیلشان آویزان و نگاهشان بی‌شرم است. ضربت شمشیر فرق آنها را شکافته و زبان از دهانشان بیرون آمده، شمر هشت پستان دارد.

پرده تعزیه‌ای از آغاز قرن 11 هـ.ق در موزه مرکزی آستان قدس رضوی با مشخصات

زیر موجود می‌باشد:

تابلویی است رنگ روغن روی پارچه ابریشمین از نقاشی ناشناخته. اندازه اصلی آن 2×7/5 متر و شامل سه صحنه از وقایع پرسوز و گداز دشت کربلا در روز عاشورای 61 هجری قمری است، ولی شما در این جا فقط شاهد یک صحنه از آن هستید. نقاش با بزرگتر کشیدن و برجسته‌تر نشان دادن تصاویر حضرت امام حسین (ع) و حضرت ابوالفضل العباس (ع) و دیگر جنگاوران اسلام خواسته است به عظمت روح و علو مقام و شأن والای ایشان تجسم عینی بخشد. از سوی دیگر قیافه‌های دشمنان اسلام را خشن و همراه حرکاتی تند ترسیم کرده و چهره امام و یارانش را کاملاً آرام و احاطه شده در هاله‌ای از نور نموده است تا بدین وسیله تضاد باطنی را بهتر بنمایاند و احساسات بینندگان را بیشتر تحت تأثیر قرار دهد. (الهی، ص 103)

در اطراف پرده، بند اول ترکیببند معروف محتشم کاشانی (متوفی به سال 996 هـ.ق) با خط نستعلیق روی زمینه سیاه نوشته شده است تا هنگامی که درویشان با نشان دادن تصاویر به شرح وقایع جانگداز روز عاشورا می‌پردازند با خواندن آنها با صدای حزین، بیننده را بیشتر تحت تأثیر قرار دهند.

رواج پرده‌های تعزیه در دوره قاجار بود. جایگاه ارائه این هنر در شهرستانها در معابر عمومی و یا اطراف اماکن مذهبی بود و در تهران در کوچه و بازار و یا در قهوه‌خانه در معرض دید مردم قرار می‌گرفت. از نظر شیوه کار در پرده‌های تعزیه رابطه‌ای بین نقاشیهای دیواری و مینیاتور وجود دارد. اما این پرده‌ها حال و هوای خود را دارد و آن استفاده از رنگ روغن و ابعاد بزرگتر و جانبخشی به چهره‌ها و حرکت در نگاره‌هاست، و مانند مینیاتور، فاقد پرسپکتیو و دور ناسازی است. حالت‌های اکسپرسیو در چهره‌ها ملموس است، حتی اغراق‌های هنری که در برخی از آثار تجسمی مشهود است در چهره‌های خوب و بد، فرشته آسا و اهریمنی دیده می‌شود. نقاشی جسارت تخیل سازی به خود داده و در قلمروی ممنوعه پای گذاشته و چهره ائمه اطهار، اهل بیت علیهم‌السلام و یاران ائمه را با اوصاف خود شنیده و احساسات قلبی خویش نشان داده است. چهره‌های امام حسین علیه‌السلام، حبیب بن مظاهر، حضرت عباس، مسلم، زین العابدین علیه‌السلام، حضرت علی علیه‌السلام و مالک اشتر، حضرت موسی بن جعفر، و امام رضا علیه‌السلام با محاسن، چشمهای فراخ، بینی کشیده و چهره‌های معصوم و آراسته با هاله‌های مدور و طلایی رنگ که همچون خورشید نورافشانی می‌کند، نشان داده شده‌اند. برخی از نقاشان نیز که صورتگری را حرام می‌دانستند؛ چهره ائمه علیهم‌السلام را با نقاب سفید پوشانده‌اند؛ مانند میرزا مهدی نقاش شیرازی. چهره معصومین علیهم‌السلام عموماً با حجاب کامل سفید یا سیاه و با نقاب سفید و سراپا پوشیده نقاشی شده‌اند. عموماً شخصیت‌های اصلی در مرکز پرده بزرگتر از سایر پیکره‌ها نشان داده شده‌اند و بقیه آدمها تقریباً صحنه را به یک اندازه پُر کرده‌اند. گاه پرده با خطوط و کادربندی تقسیم شده است. گاه شعر و نام شخصیتها و رقم نقاش نیز در متن پرده گنجانده شده است. به این طریق کلید نمایش بصری به پرده‌خوان داده شده که در معرفی شخصیتها و داستان تصویر دچار اشتباه نشود.

طراحی پیکره‌ها فاقد آناتومی و اصول حجمی و تناسبات دقیق انسانی است. با این حال طرحها نشاندهنده قدرت تخیل و تجسم بسیار قوی این نقاشان است که این نقص را پوشش داده‌اند. به این خاطر این نقاشان به سبک کارشان «خیالی سازی» می‌گفتند. در مجلسهای تعزیه هر نقش روایتگر گوشه‌ای از داستان است و تکیه نقاش به چهره‌سازی و نمایش تضاد بدی و خوبی در حالت چهره‌ها به رغم رعایت نکردن اصول علمی طرح از ویژگیهای این پرده‌هاست و دیگر اینکه شرح مصیبت وقایع با شور و حال غریب و تراژیک و کاملاً احساسی و مردمی در کمتر آثاری همچون نقاشیهای تعزیه دیده می‌شود. نقاشان پرده‌های تعزیه هنرمندان معروف و صاحب نام نبودند. گاه در پای پرده‌ها هیچ امضایی دیده نمی‌شد. این هنرمندان از محل خاصی حمایت نمی‌شدند و مانند تصویرگران کتابهای خطی نقاشان درباری نبودند.

نقاشی قهوه‌خانه‌ای

نقاشی قهوه‌خانه پدیده‌ای نوظهور در تاریخ نقاشی این دیار بود که همراه با حفظ تمامی ارزشهای منطقی هنر مذهبی و سنتی ایران، به ضرورت نیاز و خواست مردم و به پاس احترام به باورهای مردم متولد شد. نقاشی قهوه‌خانه‌ای برخلاف جریانهای نقاشی آکادمیک و نگارگری جدید خارج از حوزه هنر رسمی رشد کرد. این نوع نقاشی که مقارن با جنبش مشروطیت بر اساس سنت

های هنر مردمی دینی و با اثربخشی از طبیعت نگاری آن زمان به دست هنرمندان مکتب ندیده پدید آمد و به بارزترین جلوه هایش در پهلوئی رسید.

مداحان و نقالان، در حسینیه‌ها و تکیه‌ها و قهوه‌خانه‌ها سهمی والا در حفظ این همه شور و شیدایی دارند. هم آنان هستند که همراه مردم، نقاشان و هنرمندان خود را صدا می‌کنند تا بیایند و نقش آزادگان و راستان را بر پهنه بوم و دیوارهای سیاه و دودگرفته قهوه‌خانه‌ها، بر سقف مه‌آلوده گرمابه‌ها، در فضای پرتقدس حسینیه‌ها و تکیه‌ها و بر پرده‌های پاک پرده‌داران، آشکار و جاودانه سازند.

داستانهای شاهنامه، خمسه، وقایع کربلا، قصص قرآن و حکایات عامیانه موضوعات اصلی آن را تشکیل می‌دهند. نقاش این موضوعات را مطابق شرحی که از زبان نقال، تعزیه خوان، مداح، روضه خوان می‌شنید همانگونه که در ذهن مردم بود به تصویر می‌کشید. (پاکباز، 1379، ص 198)

از پرده‌های عاشورای حسینی می‌توان نمونه‌های زیر را مثال زد:

پرده‌ای که متعلق به اواسط قرن سیزدهم هجری قمری است و با مهارت فراوان نقاشی شده و امضای هنرمند آن، میرزا مهدی نقاش است. در این پرده نقاش قصه‌گو حادثه‌ها را کنار هم می‌نشانند و شخصیت اصلی حادثه، یعنی حسین بن علی (ع) را در سه جا و در سه موقعیت مختلف می‌نمایاند. در این پرده افق و منظر وسیعتری نمودار می‌شود که دیدی طبیعی‌تر را عرضه می‌کند در انتهای افق سپاه شرف بسته است و از بالا، کربویان و ملک باد و ملک دوزخ و شیطان نظارمگر واقع‌اند. در پایین، صحنه‌های مختلف محاربه و حوادث و موجودات و شخصیتها نمودار شده‌اند که نامها پای تصاویر آمده است. حضرت امام حسین (ع) در مرکز پرده، سوار بر اسب است و علی اصغر مجروح را به دستی و نیزه‌اش را به دستی دیگر گرفته و حالتی بسیار محزون را القا می‌کند.

نقاشی با عنوان مصیبت کربلا اثر محمد مدبر و تاریخ آن 1325 شمسی است که معاصر است و نمایشگر بازمانده‌های سنتی است که با تغییراتی اندک در مجلس‌پردازی و ترکیب‌بندی و نارسایی‌هایی عمده در تقلید مهارت فنی اساتید گذشته، موفق به ادامه حیات شده است، اما اصلی که همچنان ثابت و بی‌تغییر مراعات شده، اصل روایتگری پرده نقاشی است و ایجاد این امکان که عامه مردم وقایع کربلا را به رأس‌العین ببینند و در خاطر نگاه دارند.

آنچه در مرحله نخست مهم جلوه می‌کند رویکردهای اجتماعی و دغدغه‌های فرهنگی هنرمندان نقاش قهوه‌خانه است که منجر به شکل‌گیری این گونه آثار می‌شود. هنرمند نقاش با توجه به این رویکردها و دغدغه‌ها مضامینی را به کار می‌گیرد که اغلب مخاطبان با آنها آشنا هستند و حالتی روایت‌گونه دارند. در نتیجه متأثر از این رویکردها به افرینش و بهره‌گیری از دو عامل (نوشتار و تصویر) در کنار یکدیگر دست می‌زند و به واسطه بهره‌گیری از روایت‌های بینامتنی اثر خود را کامل می‌کند. در واقع اینکه چرا در این گونه آثار از نوشتار همچون يك مولفه نشانه‌ای استفاده شده و در جهت چه مفهومی به کار رفته است. پرسشی است که پاسخ به آن خوانش کامل‌تری از این دسته آثار را ممکن می‌سازد. در واقع باید گفت نقاشی قهوه‌خانه به نوعی پاسخ به دغدغه‌های فرهنگی-مذهبی نقاشان آن است و این رویکرد اجتماعی است که هنرمندان آن تلاش کرده‌اند در بافت فرهنگی-مذهبی تفکر ایشان به آن پاسخ دهند. بنابراین بار روایی این گونه آثار و همین‌طور بهره‌گیری از نشانه‌های تصویری که مربوط به این اعتقادات و مضامین روایی است، در این دسته آثار به وفور به چشم می‌خورد؛ از سویی دیگر مکانی که آثار

در آن به نمایش در می آید (قهومخانه‌ها و تکیه‌ها) که پاسخی به استفاده از وجود نوشتار در کنار تصاویر است. (خیری، ص 39)

نقاشیهای دیواری

نقاشیهای دیواری در مجالس روضه‌خوانی و برپایی مراسم سوگواری در ماه محرم مورد توجه قرار می گرفت و در نمای حسینیه‌ها و تکیه‌ها جای می گرفت و بر پرده‌های بزرگ منزل می کرد. تزئین بناها که در طول چند قرن با شکوه و عظمت دنبال می شد و در دوره صفوی به اوج خود رسیده بود، در دوره قاجاریه سیر نزولی داشت، ولی عنصر تصویر یا «نقاشی کاشی» بیشتر از هر زمانی بر نمای بناها اجرا شد. تکیه‌ها روز به روز رونق افزون‌تری یافت. نقاشیهای تزئیه در امامزاده اصفهان از نادرترین نقاشیهای تصویری در اماکن مذهبی تاریخی ایران است؛ مانند تصویر سیدالشهدا سوار بر اسب سفید با هاله سرو نما به صورت محو در پس نقابی سفید، در حالی که تیرهای زیادی سراسر بدن مبارک آن حضرت و اسب سفیدش را پوشانده و در محل فرو رفتن تیر به بدن لکه‌های خون دیده می شود، همچنان استوار بر اسب نشسته و در صحنه دیده می شود. در رکاب او شیری خروشان نعره برمی کشد و به سوی دشمن حمله می آورد. این شیر جنبه نمادین دارد. در اطراف حضرت فرشتگانی در پروازند و از او نگهداری می کنند. شمشیر حضرت در غلاف است و او آرام بر مرکب نشسته، گویی پذیرای شهادت است. نقاشیها دارای سایه روشن و سادگی در طرح با تناسبهای ذهنی اجرا شده، رنگها زنده و پرنگاره مجزا از دیگر تصاویر است. زمینه کار، سفیدی گچ دیوار است. ندرتا جمعی مانند ساختمان یا بوته‌های گل و گیاه زمینه را می پوشانند و تقریباً بیشترین فضای نقاشیها را پیکره‌های آنها پوشانده است. بقعه امامزاده ابراهیم، نواده امام موسی کاظم علیه السلام در شیراز نیز صحنه‌هایی از وقایع کربلا و صحرائ دارد. تصاویر شخصیت‌های اصلی همچون امام حسین علیه السلام روشن‌تر و بزرگتر از سایر نگاره‌ها به تصویر درآمده است. هر قطعه از کادر گویای صحنه‌ای از وقایع کربلاست. (صدرالسادات، ص 76)

بر جدارهای خارجی و داخلی دیوارهای بقعه‌ها و آستانه‌ها، از قدیم نقاشی می کرده‌اند، بر جدار خارجی در سه بقعه قدیمی نقاشیهایی به سبک مغولی دیده شده است. مکنزی پس از ورود به شهر لاهیجان می نویسد: در اول شهر تکیه‌ای بود که بر دیوار آن نقاشیهایی از صحرائ کربلا دیده می شد. این نقاشیها کار شوشتری نقاش بود ایلچی فر هنگی با لباس برانندهای نقاشی شده بود. از دیگر نمونه‌های موجود در بقاع مناطق شمالی ایران می توان نمونه‌های زیر را مثال زد: بقعه باباولی با مدفن قادر پیغمبر در دهکده باباولی دیلمان بر دیوارهای اتاق این بقعه نقاشیهایی دیده می شود. این مجالس را بر این دیوارها می توان دید: جنگ حضرت قاسم با ازرق شامی، آمدن حضرت سیدالشهداء بر سر نعش حضرت علی اکبر، ام لیلی بر سر نعش حضرت علی اکبر، ضامن آهو، معراج رسول اکرم، جنگ مسلم با کوفیان، حارث و دو طفلان مسلم و ام لیلی و حضرت علی اکبر.

بقعه آقا سید حسین بن امام موسی کاظم (ع) در دهکده دموچال لاهیجان: بر دیوار بقعه نقاشیهای مذهبی در مجالس مختلف دیده می شود. یکی از این مجالس، دو طفلان مسلم و دیگری حضرت علی اکبر است. بر جدارهای خارجی و داخلی در های بقعه نقاشیهای مذهبی است و بر جدار داخلی، طرفین در ورودی دو علم نقاشی شده که بر دو طرف هر یک دو تورنگ (قرقاول) کشیده‌اند. نقاشیها از رضا کفاش صورتگر و مورخ 1366 هجری قمری است

نقاشیهای چاپ سنگی

چاپ سنگی در تهران به سال 1260 هـ.ق معمول گشت و نخست، کتاب حدایق الشیعه، تألیف ملا احمد اردبیلی به چاپ رسید. چاپ سنگی طرفدار بیشتری از سربی داشت، زیرا نه تنها نقاش می‌توانست با مرکب چاپ، تصویر زیبایی بسازد، بلکه طرح را عیناً بر روی سنگ و سپس آن را بر روی کاغذ منعکس می‌نمود. خوشنویس نیز قادر بود که به راحتی عمل خطاطی را انجام دهد. چنان که در این مدت کتابها و برخی روزنامه‌ها که به خط میرزا رضا کلهر، خوشنویس معروف و هنرمند آن دوره خطاطی شده است منتهای امتیاز را دارد. صنعت چاپ سنگی و نقاشی توأم با آن که اوج ترقی آن در سالهای 1370 و 1300 قمری بوده هرچه به زمان ما نزدیکتر شده رو به تباهی و خامی رفته و راه انحطاط پیموده است.

نمونه‌هایی از نقاشیهایی که به طریقه چاپ سنگی اجرا شده و عناصر مختلفی از قبیل پرچم، بیرق، کتل و ... در تصاویر آمده، آورده شده است.

نقاشیهای پشت شیشه

با پیدایش زنبیه شیوه جدیدی در نقاشی ایران به وجود آمد که به دلیل استفاده از شیشه به عنوان بستر کار به نقاشی پشت شیشه شهرت یافت. این شیوه در قاجاریه به اوج رسید و در دوره های بعد فراموش شد. نقاشی پشت شیشه که در اصطلاح زبان فراسنه «الگو میزه» خوانده می‌شود بسیار دشوار است چون نقاش باید نقش را به صورت معکوس اجرا کند. و چون شیشه به کار رفته شده نازک است نمونه های باقی مانده اندک است. (سعیدیان، 1376، ص 12)

تردیدی نیست که میان نقاشی قهوه خانه و پشت شیشه فاصله چندانی نیست (سیف، ص 24).

نقاشی قهوه خانه وارث راستین نقاشی پشت شیشه است و هنری که به نام نقاشی قهوه خانه ای تا بدانجا پیش رفت که حتی با توجه مجموعه داران را نیز به خود معطوف داشت، حیانتش را مدیون نقاشی پشت شیشه است. به یک تعبیر در جریان تداوم ویژگی های نقاشی پشت شیشه در نقاشی قهوه خانه ای گونه ای تناسخ روی داده است. روح نقاشی پشت شیشه در کالبد نقاشی قهوه خانه ای جای می‌گیرد. (ریاضی، 1375، ص 235).

نقاشی پشت شیشه یک هنر بومی با بن مایه های کاملاً ایرانی است اگرچه در بدو پیدایش بیشتر سفارش دهندگان آن مردم کوچه و بازار بودند اما تأثیرش بر هنر نقاشی ایران انکارناپذیر است چون با برگزیدن بستری چون شیشه به مثابه یک ماده سهل الوصول زمینه ساز گونه های نوینی در نقاشی ایران شد (سخن پرداز، ص 34).

نقاشی پشت شیشه دارای ویژگی است که در نقاشی قهوه خانه ای هم دیده می‌شود و آن تجسم نامتعارف تصویری فضاها و شخصیت‌هاست به عنوان مثال در یک مورد نقاش در نمایش شمایل حضرت ابوالفضل ایشان را به صورت شخصیت های رجال سیاسی زمانه‌اش به حالت نشسته بر صندلی به تصویر کشیده است بازتاب روایت ستیز خیر و شر در نقاشی های پشت شیشه و قهوه خانه نشان از تمایل درونی هنرمند نقاش به طرح افکنی این موضوع در قالب نقاشی دارد و گاه از آن برای بیان عقیده ای اعتراض آمیز علیه شرایط زمانه‌اش کمک می‌گیرد شاید یکی از دلایل رویکرد مذهبی در نقاشی پشت شیشه همین باشد آنجا که نقاش دشمن امام معصوم را در هیئت سرباز انگلیسی تصویر کرده است. (همان، ص 28)

. این هنر دقیق که سابقه‌ای سیصد ساله دارد، به تساوی در موضوعات مذهبی و غیر مذهبی به‌کار گرفته شده است. از نقاشی‌های پشت شیشه‌ای تصویری از حضرت عباس را می‌توان نام برد که مثالی کافی در این مورد است: حضرت به رشادت تمام بر اسبی سپید نشسته است و بیرقی به دست چپ دارد و بانویی از اهل بیت، مشک آبی را بدو می‌سپارد. نور از گرداگرد سر او زبانه

می‌کشد و به زیر پایش نهر و نخلستان را می‌بینیم. در اساس ترکیب‌بندی و انتخاب موضوع این نقاشی تفاوت چندانی با یک نقاشی عادی آبرنگ و یا رنگ روغنی ندارد، جز آن که بخاطر صعوبت روش، قدری ساده‌تر کار شده است و قلم‌گیری در آن دیده می‌شود.

نقاشیهای پشت آئینه

آغاز عمر نقاشی به عنوان یکی از هنرهای تزئینی با آغاز زندگی بشر همزمان بوده است. حرمت نقاشی در دین اسلام طبعاً سبب شده که هنرمندان به جای تصویر رویدادهای زندگی به تزئین اشیاء کوچک و شخصی روی آورند. از جمله این اشیاء در قرون اخیر قلمدان و جلد کتاب و جعبه و پشت آئینه است. شیوه نقش‌پردازی این چیزها را در ایران رنگ روغنی می‌نامند، زیرا در پوشش آبرنگ مانند نهایی آنها، روغنی را که در واقع نوعی از لاک است به کار می‌برند. در مسجد هیأت علی اکبریهای مقدم مشهد یک نوع کار بر روی آئینه مشاهده شد. در این نمونه کار مرحوم رضوان که از هنرمندان آستان قدس می‌باشد اشعار محتشم کاشانی را در کتیبه‌هایی بر روی آئینه پیاده کرده است و دور تا دور بالای دیوار مسجد اشعار محتشم با رنگهای بسیار زیبا بر روی آئینه نقاشی شده است. در کنار خطوط تزئینات دیگر به صورت اسلیمی و ختائی نیز مشاهده می‌شود. (الهی، ص 123)

خطاطی

اهل تشیع به پیروی از امام اول و بزرگوار شیعیان، مبدع گونه‌های فراوانی از خوشنویسی و باعث تحریر کتب ارزشمندی در باب کتاب و کتابت و کتاب‌آرایی در قلمرو هنر ایرانی گشته‌اند. یکی از مصادیق بارز تأثیر تشیع در گونه‌های مختلف هنر ایرانی، توجه به ظرایف و دقایق «خوشنویسی» و است. هنر خوشنویسی و پیوند آن با تحریر نسخ طرّفه تعزیه و شبیه‌خوانی، از دیرگاه مورد التفات کاتبان ماهر نقش قرار گرفته است. این هنرمندان با علم بر اینکه خط کوفی به شکل و ترکیب زیبایی در نگارش مطالب به کار می‌رفته است. صرف نظر از مجموعه نوحه‌هایی که در رثاء و شهادت حضرت حسین بن علی (ع) و یاران باوقای آن حضرت بدست خوشنویسان قلمی شد می‌توان به کتیبه‌های بسیار فراوانی که در ایام محرم در هر کوی و برزن به نمایش در می‌آید اشاره کرد که وجه غالب در محتوای آنها عباراتی است که متناسب با موضوع به دست هنرمندان خطاط تحریر یافته است بر این نکته نیز باید افزود که ارزش و عیار هنری این دسته از آثار در اینجا مورد بحث نمی‌باشد اما از جهت عمومیت یافتن این نوشته‌ها که به عنوان جزئی ثابت از فرهنگ مکتوب و نمایشی عاشورا در آمده است، نمی‌توان آنها را از مدنظر دور داشت. زیرا تعداد فراوان این نمونه‌ها نشان از کارکرد و خدمتی است که هنر خوشنویسی در راستای مراسم سوگواری حضرت سیدالشهدا (ع) عهده دار بوده است. اما به غیر از آثار گوناگون و متفرقه‌ای که در موضوع حماسه عاشورا به دست خوشنویسان ایرانی رقم‌تزیین یافته است می‌توان اذعان داشت که در این آثار و ادبیات مربوط به این واقعه مهم در تاریخ اسلامی مقبولترین اثری که در بین مردم و عزاداران حماسه حسینی جایی خود را باز کرده و از رونق نام و نیام برخوردار شده است، همانا ترکیب بند مولانا محتشم کاشانی است. بر این اساس آشناترین جلوه‌های هنر خوشنویسی در خدمت مضامین عاشورایی پیوندی ناگسستی با این ترکیب بند پیدا کرده است و تجلی این پیوند همان کتیبه‌های فراوان و متنوعی است که بر روی پارچه‌های سیاه و با خوشنویسی نستعلیق به رنگ سفید و در اندازه قلک کتیبه نقش بسته و نمونه‌های متعدد آنها در تمام اماکن مذهبی، مساجد و حسینیه‌ها دیده می‌شود.

در کتابی با عنوان ترکیب بند محتشم کاشانی خوشنویسی 12 بند این ترکیب بند با خط گرانمایه استاد امیرخانی وجود دارد که می‌توان از دو ویژگی در کتاب مذکور یاد کرد. این نسخه یکی از شاهکارهای بدون رقم این شیوه خوشنویسی به شمار می‌رود. در این کتاب، دوازده صفحه به متن شکسته، دوازده صفحه کتابت نستعلیق، بیست و چهار صفحه در قالب بیست و چهار چلیپا، یک صفحه به اظهار نظر در مورد کاتب خط شکسته و یک صفحه نیز به تکرار تابلوی پنج تن اختصاص یافته که در مجموع هفتاد و دو صفحه کتاب از این اجزا تشکیل شده است. خوشنویس این اثر یعنی استاد امیرخانی در به توصیف اثر مورد بحث به طرح پنج ویژگی به شرح زیر می‌پردازد:

محتوای والای اثر که در برگزیده شعر جاودانی محتشم است.
مقدمه ارزشمند مرحوم استاد سیدحسین سادات ناصری)
ارائه نسخه ای از خط شکسته که بسیار پرعیار و زلال می‌باشد.
ایجاد هماهنگی نقش (تذهیب و تشعیر اثر) با خوشنویسی متن
ارائه همزمان دو خط شکسته و نستعلیق در کنار هم از یک اثر واحد.)

معماری

حسینی، تکیه، سقاخانه

تشیع نه تنها بر نوع معماری و آیین‌بندی اماکن موجود اسلامی همچون مساجد تأثیر گذاشته، بلکه در ایجاد انواع دیگری از اماکن مذهبی همچون حسینی، تکیه، سقاخانه، نیز تأثیرگذار بوده و نمادهای مذهبی به وضوح در این‌گونه اماکن تبلور یافته‌اند.

«حسینی» مکانی است برای اقامه سوگواری برای ابا عبدالله الحسین علیه‌السلام. شاید روی آوردن شیعه به حسینی، در دوران‌های کهن به خاطر آن بوده است که مساجد، اغلب در اختیار و سلطه حکومت‌هایی بوده‌اند که برای تشیع و اقامه عزاداری و مراسم و مناسک مذهبی شیعه، محدودیت‌هایی ایجاد می‌کردند. در ایران، در گوشه و کنار شهرها و روستاها، حسینی‌های فراوانی به چشم می‌خورند.

«تکیه» در حقیقت، پس از مسجد پایگاه معنوی مسلمانان، بخصوص شیعیان، به حساب می‌آید؛ جایی که مردم با تعزیه‌خوانی و سوگواری برای سالار شهیدان و یاران وفادارش، به او متوسل و متکی می‌شوند. تأثیر تشیع در برپایی تکیه‌ها و عزاخانه‌ها انکارناپذیر است. معمولاً تکیه به عنوان محلی برای عزاداری سیدالشهداء علیه‌السلام، به ویژه در دهه محرم، ساخته و برپا می‌شود. البته این‌گونه اماکن غیر از تکیه‌های دایمی هستند. اما یکی از تکاپای برجسته ایران، که در واقع موزه کاشی ایران محسوب می‌شود و از نظر نقش و نگار و نگاره‌های مذهبی در خور تأمل است، «تکیه معاون الملک» کرمانشاه می‌باشد. این تکیه مشتمل بر سه بنای «حسینی»، «زینبیه» و «عباسیه» است. این تکیه دو حیاط و یک عمارت در میان دارد و دیوارها و قسمت‌های گوناگون به طور کلی پوشیده از کاشی‌های گوناگون با رنگ‌های متنوع و زیبا هستند. بانی تکیه مرحوم حسن معینی، معروف به «معین الرعایا» بوده که در سال 1320 هـ ق به ایجاد آن همت گماشته است. چون در واقعه مشروطیت، بخشی از تکیه توسط مستبدان آسیب دید، معاون الملک در سال 1331 هـ ق تکیه را احیا و خرابی‌های آن را ترمیم کرد و به همین دلیل، بنا به نام وی معروف شد. هنگام ورود به تکاپا، اشعار جانسوزی به خط جلی به روی کاشی یا سنگ و چوب و گچ نوشته شده‌اند. وقتی قدم به صحن و سرای «تکیه معاون الملک» می‌گذاریم، این اشعار توجهت را به خود جلب می‌کنند:

سر زنان، سینه‌زنان، پای در این بقعه گذار/کابین بنا غمکده واقعه کرب و بلاست.
سقاخانه‌ها را می‌توان پدیدارهایی اجتماعی - مذهبی با قدمتی دیرینه نامید که در آن‌ها، «آب» این عنصر حیات‌بخش (و جعلنا من الماء کلّ شیء حی) به رایگان در اختیار رهگذران تشنه قرار می‌گیرد. اما در پس این تعریف ساده و کوتاه، فرهنگ کهن و ارزشمند نهفته است. سقاخانه‌ها در نظر مسلمانان و به ویژه اهل تشیع، همواره از جایگاهی مکرم و حرمتی خاص برخوردار بوده‌اند.

اولین موضوعی که در بررسی سقاخانه مورد توجه قرار می‌گیرد «آب» است. باید توجه داشت که آب سقاخانه‌ها در نظر مریدان آن، یک آب معمولی نیست، بلکه عنصری است مقدّس، شفای دردهای جسمانی و آرام‌بخش روح‌های پریشان. حقیقت این است که والاترین و متعالی‌ترین مفهوم اجتماعی - اعتقادی «آب» را در مذهب شیعه می‌توان یافت؛ آنجا که آب را مهریه حضرت فاطمه زهرا علیهاالسلام قرار داده‌اند. آب علاوه بر تمامی مفاهیم مزبور، نمادی از گذشت و فداکاری و سپس شهادت است. شاید دلیل اصلی احداث سقاخانه‌ها از طرف بانیان خیر آن‌ها، به‌طور عمده دو چیز بوده است: یکی تمسک به عملی خیر برای سقایت مردمان، که از قدیم الایام بدان توجه خاصی می‌شده است؛ و دیگری یادآوری حادثه عاشورا و واقعه کربلا و خاطره تشنگان شهید از جور و ستم اشقیاء، که این در کشورهای شیعی مذهب، از مهم‌ترین دلایل احداث سقاخانه‌ها به شمار می‌آید.

دستی که در بالای مخزن آب وجود دارد اشاره به حضرت عباس دارد که دستهایش را هنگام تلاش برای رسیدن به شریعه فرات و آوردن آب برای امام حسین (ع) و خانواده‌اش قطع کردند. این دست نیز به پنج انگشتی که نماد «پنج تن» یا پنج قدیس مسلمانان شیعه هستند مربوط می‌شود که آنها عبارتند از پیغمبر اسلام، فاطمه، حضرت علی و دو فرزندش حسن و حسین (ع). اصولاً کتیبه‌نویسی در بناهای سنتی - مذهبی، جایگاه ویژه‌ای دارد و مکان‌های کوچک و مقدّس سقاخانه‌ها نیز غالباً از این مشخصه دور نیستند. گذشته از کتیبه‌هایی که صورت و قف‌نامه دارند و یامعرف نام «بانی» یا «واقف» هستند، اهل ایمان و ذوق به خط خوش فضای سقاخانه‌ها را آراسته‌اند. این نوشته‌ها به طور عمده از ادبیات غنی عاشورا و تعزیه منشأ گرفته و از این طریق، رهگذران را به لحظه‌ای تأمل و نوشیدن آب به یاد لب تشنه آن بزرگواران شهید در صحرای کربلا دعوت می‌کنند:

جان را فدای مرقد شاه شهید کن/آبی بنوش و لعنت حق بر یزید کن.

کاشیکاری

کاشی معرّق همچنان که از نامش برمی‌آید کار کاشان است. شهری که از دیرباز سازنده بهترین کاشیها بوده و فرآورده‌هایش در سراسر جهان اسلامی خواستاران فراوان داشته است. یکی از شاهکارهای هنری کاشی که درخور بحث است کاشی‌کاری هفت‌رنگی در حسینیه مشیر است که بر قوسی شبیه طلوع خورشید و شامل سه هلال که بر بالای ایوان (شاهنشین) شمالی قرار دارد و اوج تکامل هنر کاشی‌کاری دوران قاجاریه را نشان می‌دهد. و اثر نقاش معروف به نام آقا میرزا بزرگ در دوره مشیرالملک می‌باشد. در وسط هلال فوقانی و دو نیم هلال شرقی و غربی اشعاری با خط سفید بر زمینه مشکی، به صورت مصاربع جداگانه و دنبال هم نقش شده است:

شنیده‌اید که از خون محاسنش آلود

شنیده‌اید حسینی به کربلایی بود

ندیده‌اید که چندین هزار زخم چه کرد
 ندیده‌اید که چندین هزار درد چه بود

شنیده‌اید علمدار او فتاد ز پای
 ندیده‌اید که پشت که را شکست چه سود

همه اذیت پیغمبر است بلکه خدای
 و من اذانی از آن روی مصطفی فرمود

در هلال فوقانی اشعار صحنه‌های کربلا و روز قیامت ترسیم شده است. خورشید با چشمهای زیبا و درشت خویش که بامداد رستاخیز طلوع کرده است با پرتوی زرین حضرت رسول اکرم (ص) بر منبری زیبا نشسته است و در پله پایین‌تر از آن مولای متقیان علی (ع) جلوس کرده است. (همایونی، 1355، ص 25)

پرتوی همانند نور خورشید از چهره نبی اکرم (ص) ساطع است. نه فرشته، از فرشتگان مقرب آن نور را همانند آینه‌ای برابر خورشید نگهداشته‌اند. بال فرشتگان به رنگ سبز زیبایی است و همین رنگ به نور زرد چهره حضرت پیامبر اکرم (ص) درخشندگی و تلاء‌لوء خاصی بخشیده است. در پشت سر حضرت رسول (ص) چهره نورانی و باز دوازده تن از امامان (ع) دیده می‌شود که در ورای آنها، دو چهره که کوچکتر نقاشی شده خودنمایی می‌کند. شاید این دو چهره، چهره حسنین فرزندان مولای متقیان (ع) باشد. روبه‌روی حضرت نبی اکرم (ص) چهار تن بی‌سر بر پا ایستاده‌اند که دو پیکر آنان سرهای بریده خود را در دست دارند و دو پیکر دیگر سر ندارند. زنان حرم حضرت امام حسین (ع) و زنان بزرگ خاندان رسول (ص) با تن‌پوشهای بلند ردا مانند نقاب بر صورت دارند و فقط چشمانشان از بالای نقاب پیداست و رو به روی حضرت قرار گرفته‌اند.

دختری به عنوان آخرین تن با اندامی کوچک نقاشی که گویا تصویری از سکینه دختر سیدالشهدا (ع) است.

یکی از زنان حرم با دست راست خود، دست بریده‌ای را که از آن حضرت عباس علمدار (ع) و برادر امام حسین (ع) است بالای سر خود گرفته است و دیگری که به نظر می‌رسد حضرت صدیقه طاهره (علیهاالسلام) باشد، سر فرزند خود امام حسین (ع) را به دست دارد. زنی دیگر که همسر امام حسین (ع) است کودک صغیر و شیرخوار (علی اصغر) را که روز عاشورا از دست داده در آغوش دارد. اینان در حقیقت دادخواهانند که به دادخواهی آمده‌اند و ستمی را که بر آنان رفته عنوان می‌کنند. در زیر پای اینان چهره‌های عبوس و بی‌روح و خشک کفار دیده می‌شود که بعضی سبیل دارند، بعضی ریش و بعضی هر دو را و بعضی هیچ کدام را، ولی سرهای همه تراشیده است و بر روی هم چهل و هشت تن هستند. در زیر پای اینان درست در وسط صحنه یعنی حد فاصل مرگ و عقوبت، فرشته سنجش اعمال، ترازو در دست ایستاده و دو فرشته دیگر در طرفین او، او را یاری می‌دهند و فرشتگان روز قیامت با لباسهای مرتب به رنگ آبی و قرمز، یک در پیمان ایستاده‌اند و کلاه تاج مانندی بر سر دارند. اینان که دست در دست هم افکنده‌اند خوبان فرشته خصالند یا فرشتگانی که تمشیت امور رستاخیز را برعهده دارند. دو تن دیگر نیز به کاشی نقش شده‌اند که به نظر می‌آید منتظر پایان کارند و نتیجه سنجش گناه و ثوابشان.

در پشت سر انبیا و اولیا چهره زنان مقدس و از آن جمله چهره حضرت مریم نیز دیده می‌شود. نمای بهشت و جهنم نیز در این تصویر بخوبی آشکار شده است، چه پس از سنجش کردار و گفتار مردگان، فرشتگان آنان را بر پل صراط هدایت می‌کنند. بعضی مشغول عبور از پل هستند،

سواری بر اسبی رھوار دیده می‌ود که در حال تاخت از پل عبور می‌کند. کسانی نیز دیده می‌شوند که با ترس و لرز و کمک دست و پا و زانو با احتیاط فراوان رد می‌شوند. بدکاران نیز در حال سقوط به قعر جهنم‌اند و بعضی به آرامی می‌گذرند در قعر جهنم، در زیر پل، تصویر مار غاشبیه دیده می‌شود که با دهان گشاده و چنبردم و قدرت بدن مشغول بلعیدن بدکاران افتاده به جهنم است. رنگ جالب آبی مایل به ارغوانی که برای اژدها برگزیده شده، بالهایی که از بدن او رسته با ناخنهای وحشتناک کیفیتی را القا می‌کند که هیچ کلامی یارای باز گفتن آن را ندارد. در گوشه و کنار جهنم، ملایک عذاب گرز به دست دیده می‌شوند و ملک دوزخ با گریزی چون دیگران، با فراغت خاطر در گوشه عکس، بر صندلی نشسته و ناظر کیفر گناهکاران است. بر بالای پل، بهشت زیبا و رؤیایی با حوض کوثر ترسیم شده. حضرت رسول اکرم (ص) با سیمای نورانی در سمت راست آن و حضرت امیرمؤمنان علی (ع) در سمت چپ آن نشسته‌اند و درخت طوبی که خداوند آن را در قرآن به بندگان نیکوکار وعده فرموده در پشت حوض کوثر و در کنار آن دیده می‌شود.

حضرت مولای متقیان که ساقر کوثر است با پیغمبر اکرم (ص) سخن می‌گوید. رنگ برگ درخت طوبی سبز و آب حوض کوثر آبی است. شاخ و برگ طوبی تمام فضای بهشت را فرا گرفته است. در گوشه عکس نیز چهره زنان نیکوکار و نوجوانانی که روز عاشورا به خاطر حسین (ع) کشته شدند، نوجوانانی چون اکبر و قاسم، دیده می‌شود.

در قسمت پایین‌تر از راست به چپ با تصاویر مختلفی که عموماً مربوط به صحرای کربلاست روبرو می‌شویم.

در سمت راست، حضرت امام حسین (ع) سوار بر ذوالجناح دیده می‌شود. دو تن از زنان حرم از خیمه‌گاه بیرون آمده‌اند و علی اصغر طفل صغیر را به امام (ع) داده‌اند. حضرت او را در آغوش گرفته تا با خود ببرد و قطره آبی برای او از دشمن بگیرد و...

ادعیه در کتیبه

فضای باز معماری اسلامی با هماهنگی و نظم نقش‌ها، کتیبه‌ها و رنگ‌ها، محیطی با عظمت همراه با خلوص معنوی پدید می‌آورد. این الگوها با استفاده از آجرهای ساده یا تزئینی نام‌ها و اوصاف خداوندی و نام پیامبر و علی (ع) را شکل می‌بخشیده است. در دوران تیموریان (911-771) و صفویان (1148-905) 1 این شیوه کار بسیار متداول‌تر از گذشته بود این اشراف‌زادگان تیموری و صفوی در آثار هنری آن‌دوران که همگی نشانگر زندگی فرهنگی شرق دنیای اسلام است، نقش به‌سزایی ایفا کرده‌اند. این مسئولیت نشانگر نیاز خاندان سلطنتی به ایجاد ارتباط با اتباع و بیش است و به همین دلیل فعالانه حمایتگر هنرمندان و صنعتگرانی بودند که در دربارهای خود گرد آورده بود.

در کنار استفاده از قرآن در کتیبه‌ها، به گروهی از کتیبه‌های برمی‌خوریم که در اهمیتی یکسان همانند آیات قرآنی مورد استفاده قرار گرفته‌اند. این دسته را، که دعا نامیده می‌شود می‌توان به سه گروه مهم و مشخص تقسیم‌بندی کرد. گروه اول: نام‌های زیبای خداوند را توصیف می‌کنند، خداوند را ستایش می‌کنند. مثال‌های زیادی از این نوع اول در دو دوره تیموری و صفوی قابل مشاهده و بررسی است. گروه دوم: ستایش و دعای پیامبر را در جملات گوناگونی دربردارد و گروه سوم: امام علی (ع) حضرت فاطمه (س) دختر گرامی پیامبر (ص) و حضرت امام حسن (ع) و امام حسین (ع) را مورد ستایش قرار می‌دهند. در این گروه ما همچنین شاهد ستایش دیگر امامان شیعه تا

امام دوازدهم که هریک پس از دیگری مسئولیت هدایت انسان‌های آزاده را بر عهده داشتند، می‌باشیم.

به‌نظر می‌رسد این دعاها از کتاب‌های ادعیه‌ای گرفته شده باشد، به‌عنوان مثال از کتاب دعای مفاتیح الجنان که مجموعه‌ای از دعاها و گوناگونی است که به وسیله حاج شیخ عباس قمی در تهران در سال 1391 جمع‌آوری شده یاد کرد. این کتاب مجموعه‌ای از دعاها منسوب به ائمه و سوره‌های قرآنی است و دربرگیرنده شمار زیاد و مهمی از دعاها نسب به خداوند، پیامبر (ص) امام علی (ع) و دیگر امامان شیعه (ع) می‌باشد. (شایسته فر، ص 63).

صنایع دستی

صنایع فلزی

علم

علم (به فتح عین و لام)، چوب بلندی به ارتفاع پنج شش متر که سر آن پنجه‌ای برنجین می‌گذارند و پارچه‌های رنگین قیمتی به چوب می‌بندند. (لغت نامه دهخدا، ج 35، ص 27) در مراسم تعزیه‌داری و مخصوصاً برای دستگردانی، هر محله علم یا علامت مخصوص به خود داشته است که از علمهای محله‌های دیگر متمایز بوده و هنگام عزاداری، اهل محل به دنبال آن به راه می‌افتادند و سینه‌زنی و نوحه‌خوانی می‌کردند. (دائرة المعارف فارسی، ج 2، ص 1759)

بزرگترین علم‌ها متعلق به تکیه‌هاست، اصل علم هم گویا از مشهد بوده است و مردم قم از آنها اقتباس کرده‌اند. گاهی عرض این علم‌ها به 3 متر می‌رسیده است و غالباً 11 زبانه داشته که زبانه وسطی بزرگتر از بقیه بوده است. حذف‌های زبانه‌ها را هم با اشیاء فلزی که به شکل کبوتر و طاووس و لاله و گنبد و بارگاه ساخته شده بود پر می‌کردند. البته علم‌هایی به این صورت هنوز هم وجود دارد. به کسی که علم را با خود حمل می‌کند، علمکش می‌گویند، این شخص پایه علم را که از چوب ساخته شده داخل بند تسمه‌ای که به کمر و شانه خود بسته قرار می‌دهد و با خم و راست شدن در برابر اماکن متبرکه حالتی به وجود می‌آورد که به نظر می‌رسد علم در حال تعظیم کردن است. در قم معمولاً علم را در میان دسته سینه‌زنها حرکت می‌دهند.

قدیمی‌ترین علم‌های ایرانی در موزه توپکاپی استانبول نگهداری می‌شود. شاید این علم‌ها که نمونه‌ای از علامت و نشان قبایل مختلف ایرانی است در عصر حکومت ترکمنهای آق‌قویونلو و قرقویونلو وجود داشته و دسته‌های سیاسی و مذهبی از آنها استفاده می‌کرده‌اند. این علم‌ها از غنایم جنگی است و پس از تصرف شهر تبریز توسط سپاهیان عثمانی، شاه سلیم آنها را به استانبول منتقل کرد. این علم‌ها که پس از رواج تشیع در زمان شاه اسماعیل مورد استفاده دسته‌ها قرار می‌گرفت، از صفحه‌ای آهن به صورت تیغه‌ای باریک و بلند ساخته می‌شد. در رأس آن علامت و نشان سنتی و قومی قبیل و در شیعه مذہبان نام الله یا نام محمد و علی و یا نام الله و پنج تن نقره‌کاری (نقره‌کوبی) یا کنده‌کاری می‌شد. تیغه باریک و بلند آهنین با صفحه‌ای مدور و بزرگتر در انتهای تیغه که دارای قابی از فلز بود خاتمه می‌یافت. دور این قاب را با سرهای اژدها که از هنرهای چینی و ژاپنی اقتباس شده بود، می‌آراستند. تصویر این علم‌ها در مینیاتورهای قرن 15 میلادی هم دیده می‌شد. این علم‌ها بر روی دسته‌ای چوبی یا فلزی قرار می‌گرفت و پیشاپیش دسته‌ها حمل می‌شد. در سالهای بعد، بخصوص در دوران زندیان و قاجاریه، تزئینات دیگری به علم‌های دسته اضافه شد و عزاداران مذهبی در ایام سوگواری یا بزرگداشت و تشریفات دیگر آنها را به‌کار می‌بردند. (احسانی، ص 266)

شکل و فرم علم: علم شبیه به صلیب و یا همان بعلاوه (+) می‌باشد. جنس: فرمهای اصلی علم را تیغ می‌گویند که جنس آنها از فنر (فلز فولادی) می‌باشد. اجزای دیگر علم از جنس برنج و ورشو می‌باشد. طلا و نقره نیز در علم برای استفاده در نقوش به‌کار می‌رود.

اجزای علم: تیغه - حیوانات - صندوقچه که حیوانات و پرندگان روی آن سوار می‌شود. گویک (کره‌ای کوچک که تیغه‌ها بر روی آن به تناسب سوار هستند - تیغه اصلی بر روی گویک بزرگ و تیغه‌های کوچک بر روی گویکهای کوچکتر متصل است) کنار هر تیغه دو اثر در قرار می‌گیرد که پرس شده و جوش می‌دهند. در زیر تیغه گاهی اوقات ممکن است تیر، مورد استفاده قرار گیرد که حالت برندگی داشته باشد. در بعضی از علمها در زیر شاه فنر از صندوقچه شش پر استفاده می‌شود.

تصاویر مورد استفاده: شمایل امام حسین (ع) - حضرت عباس (ع) - اسب و نخل مورد استفاده قرار می‌گیرد.

نقوش: از ترنج یا سر ترنج (تاج) - گل - دست بریده - پنجه استفاده می‌شود. حیوانات مورد استفاده در علم: «در اصل بر روی علم فقط از سه حیوان: اسب، شیر و شتر باید استفاده شود چون اسب در روز عاشورا مورد استفاده در جنگ بود. شیر هم در روز عاشورا زمانی که حضرت زینب بر روی تلّ زینبیه آمد و دیده‌اش به جسد امام حسین (ع) افتاد، گفت که ای فضّه آیا در این سرزمین کسی هست که به ما کمک کند و فضّه می‌گوید: شیری در پشت این کوه هست که شاید به داد ما برسد و حضرت زینب شیر را صدا می‌زند و شیر تا زمانی که به زمین کربلا می‌رسد خاک بر سرش می‌ریزد و زمانی که وارد گودال قتله‌گاه می‌شود تیرها را با دهانش از بدن امام حسین (ع) در می‌آورد. (در ضمن گفتن این سخنان اشک در چشمان آقای رجایی حلقه زده و بر گونه ایشان روان می‌گردید.) شتر هم اصحاب کربلا را به شام می‌برد (بعد از شهادت امام حسین (ع)). کفتر (کبوتر) هم بوده است چون در روز عاشورا حضرت رباب در سرزمین عاشورا نبوده و به علت مریضی که ایشان داشته به این مسافرت نیامده بود، زمانی که حضرت سیدالشهداء به شهادت رسیدند، و زمین به لرزه درآمد. کفتر بالش را به خون حضرت سیدالشهداء رنگین کرد و به این ترتیب خیر شهادت امام را برای حضرت رباب برد. مرغ رخ هم همان براق است که حضرت محمد (ع) بر پشتش سوار شده و به معراج رفت.»

تزئینات روی علم: پر قرقاول به رنگهای سفید، قرمز، زرد ... می‌باشد که معمولاً پرها به رنگ سفید هستند و آنها را رنگ می‌کنند.

شالهای ترمه و یا طاقه که بر روی آنها سوزن‌دوزی شده است و به رنگهای سبز، قرمز، صورتی، آبی، مشکی و ... می‌باشد و پس از استفاده در روی علم و قرار گرفتن بر روی آن، علم را از حالت صلیبی خارج می‌کنند. این تزئینات همراه با تعداد زیادی زنگوله کامل می‌شود. - دست: یکی دیگر از سمبلهایی است که در مراسم عزاداری روی علم مشاهده می‌شود دست بریده کوتاهی است و در واقع گریز و یادآوری به حماسه کربلا است، چرا که دست، خود، نماد و تداعی‌کننده عمل است و در این حیطه این سمبل می‌تواند تداعی‌کننده ندای حق‌جویی «هل من ناصر ینصرنی» باشد که در نینوا سر داده شد و حال آنکه آن ندا از قعر قرون به گونه‌ای عادی و سمبلیک در بطن این نقش جای می‌گیرد و برای بینندگان تجسم‌کننده حماسه کربلا است و.....

لوحه‌های زیارت عاشورا

در موزه آستان قدس رضوی نمونه‌هایی از زیارتنامه‌های مختلف نگهداری می‌شود که عبارتند از:
 زیارتنامه مشبک فولادی؛ اصفهان؛ 1264 ه.ق؛ ایران؛ آستان قدس رضوی؛ اداره موزه‌ها (موزه مرکزی).

زیارتنامه سیدالشهداء روی چوب؛ قرن 13 ه.ق؛ موزه آستان قدس رضوی.
 زیارتنامه دو روی برنجی (زیارت وارث)؛ 1258 ه.ق؛ موزه آستان قدس رضوی.
 زیارتنامه فولادی زرکوب؛ اوایل قرن 14 ه.ق؛ موزه آستان قدس رضوی.
 همچنین در موزه هنرهای تزئینی تهران نیز زیارتنامه حضرت سیدالشهداء به خط نسخ نگهداری می‌شود. این قطعه خط نسخ به خط احمد نیریزی در سده 12 ه.ق نگاشته شده است. وسط سطور به صورت طلااندازی تزیین شده است (الهی، ص 49).

سنج

سنج یا صنج (هر دو sanj)، ساز کوبی مرگب از دو صفحه یا سینی مدور برنجی و هم‌اندازه که در وسط آنها قسمت فرورفته نعلیکی مانندی وجود دارد. صفحات بعضی از انواع قدیمی آن که ممکن است مسطح یا پیل‌های شکل باشد، از سازهای باستانی بوده و اصلاً از مشرق زمین است، که نزد مصریها و آشوریها رواج داشته است. کاربرد سنج مخصوصاً تنظیم ریتم موسیقی و رقص است. این ساز را به طرق گوناگون می‌نوازند که معمول‌ترین آنها یکی بر هم کوبیدن آرام سینی‌ها توأم با لرزاندن و لغزاندن یکی بر دیگری است و طریق دیگر به صدا در آوردن یکی از سینی‌ها به کمک کوبه طبل یا تمبال است. طنین سنج آمرانه و پر قدرت می‌باشد. در روزهای محرم، هنگام سینه‌زنی، با آهنگ سینه‌زنان، این چوب را بر زمین می‌کوبند و از حرکت زنجیرها صدای شنیده می‌شود که سینه‌زنان را به جوش می‌آورد.

صنایع چوبی

علمهای چوبی

در بیشتر بقعه‌ها، روز اول محرم، مراسم علم‌بندی بر پا می‌شود. غذای مفصلی تهیه می‌کنند و سینه‌زنان پس از سینه زدن، چوب علم را می‌آورند و عده‌ای به خانه متولی می‌روند و پنجه علم و بقچه‌هایی که در آنها انواع پارچه‌های رنگین قیمتی است می‌آورند پنجه را به سر چوب علم نصب می‌کنند و پارچه را یکی پس از دیگری بر چوب علم گره می‌زنند، علم از لاغری بیرون می‌آید و هیكل قطور و تنومندی پیدا می‌کند. بعد آن را در جلو در ورودی بقعه به یکی از ستونها می‌بندند. در طول دهه محرم، علم نیز در آداب و رسوم عزاداری سهم دارد و هرکس پارچه‌ای که نذر آن کرده است می‌آورد و روی سایر پارچه‌ها می‌بندد. سرانجام روز علم و اچینی می‌رسد. معمولاً علم را روز سوم امام، یعنی سیزدهم محرم یا روز قتل امام حسن که روز بیست و هشتم صفر است و اچیدن نیز نظیر علم بستن آدابی دارد. غذایی آماده می‌کنند، سینه‌ای می‌زنند و پارچه‌ها را یکی پس از دیگری از چوبه علم باز می‌کنند و در بقچه‌ها می‌گذارند و به خانه متولی می‌برند.

علم چوبی، فرمی است شبیه به سرو که معمولاً روی آن را با پارچه‌ای مشکی می‌پوشانند و در بالای آن یک تیغه علم، پنجه یا قبه وصل کرده و پارچه‌های رنگی نیز از آن می‌آویزند. جنس این علم از چوب سفید که همان چوب درخت سپیدار است می‌باشد. در مورد نقوش آن از خط که شامل احادیث و اشعار محتشم است و نیز طرحهای سنتی گل و بوته استفاده می‌شود.

علم خبری

یکی از مراسمی که مربوط به این علم‌ها می‌شود علم خیری است، به این صورت که مراسم شبیه‌گردانی در هر روستایی که قرار است برگزار شود هر دسته و یا روستایی علم مخصوص به خود دارد که به این مراسم می‌رود و هر یک در جای مخصوص به خود قرار می‌گیرد و همه علم‌دارها (افرادی که علم را بلند می‌کنند) در کنار علم‌های مربوط به روستای خود می‌ایستند، هر زمان که مراسم شبیه‌خوانی تمام شد و شبیه‌گردان مجلس «یا الله» کرد همه کسانی که در پای علم‌های روستای خود ایستاده‌اند با علم‌ها شروع به دویدن می‌کنند تا به نقطه‌ای که قبلاً تعیین شده است برسند. علم‌دار هر روستا که زودتر علم را به محل مورد نظر برساند سبب افتخار و ارزش و احترام روستای محل اقامت خود می‌شود.

نخل

حجله مانندی است که از چوب می‌سازند و با انواع شالهای ابریشمی رنگارنگ و پارچه‌های قیمتی و آئینه و چراغ و غیره آن را آرایش می‌دهند و به گل و سبزه می‌آیند و در روز عاشورا آن را به محلی که مراسم روضه‌خوانی و تعزیه برپاست می‌برند. بزرگی و سنگینی این نخلها گاهی به اندازه‌ای است که چندین نفر مرد قوی باید تا آن را از زمین بردارند و بر دوش گیرند و حمل کنند و در معنای نخل گفته‌اند:

تابوت بزرگ و بلندی است که بر آن خنجر و شمشیر و پارچه‌های قیمتی و چندین آئینه بسته شده و در روز عاشورا به عنوان تابوت امام حسین حرکت داده می‌شود و چون شبیه به درخت خرما ساخته می‌شود نخل گفته شده. (لغتنامه دهخدا، ج 47، ص 397)

در موزه مردم‌شناسی در فضای روحانی و مذهبی تالار بزرگ، نخل عظیمی نهاده شده است. این نخل به قولی نشان‌دهنده تابوتی است که بدن قطعه قطعه شده حضرت سیدالشهداء را در آن نهادند و صدها نفر آن را حمل کردند. یا به قولی هودج است و نشانه ستون‌های نوری است که در سه نقطه که سر حضرت در آن جا بود فرود آمده است و علامتها و علمها و کتیبه‌هایی که اشعار مذهبی روی آن نوشته شده، بیننده را با سنتهای مذهبی و اسلامی در امر عزاداری ماه محرم آشنا می‌سازد و در گوشه‌ای از آن ابزار مربوط به تعزیه گذاشته شده است.

استاد فقیهی می‌گوید: خور از توابع شهرستان نائین اصفهان به شمار می‌رود. در ماه محرم که ماه دل‌بستگی و ارادت شیعیان به حضرت حسین (ع) است کمتر خوری را می‌توان یافت که از شهر و روستاهای دور و نزدیک رو به خور نیاورد حتی تا چند سال پیش رسم چنین بود که شامگاهان غم‌انگیز هر روز نیمه اول ماه محرم همه بزرگان خور در حسینیه گرد می‌آمدند، در آن جا تختهایی در اطراف حسینیه وجود داشت که هر یک مخصوص خانواده‌ای بود و کسانی که تخت نداشتند در وسط حسینیه می‌نشستند، یکی از تختها که بلندتر بود به نخل اختصاص داشت و نخل، داربست اتاق گونه‌ای است که از شب پنجم محرم با لباسهایی که مردم نذر کرده‌اند تزئین می‌شود و دو طرفش آئینه‌بندان است و به داخل آن زنگهای کوچک و بزرگ آویخته شده است و در گذشته گروهی نخل را بر دوش می‌گرفتند و دو علم سیاه‌پوش را در جلو حرکت می‌داند و جلو هر تخت نخل را تکان می‌داند و فریاد یا حسین به آسمان بلند می‌شد. ولی اکنون به علت کثرت جمعیت امکان چنین کاری نیست و تنها علم‌ها را می‌گردانند. (هنری، ص 2)

صنایع پارچه‌ای

پرچم یا بیرق

پرچم در دوره حکومت اسلامی اهمیتی بسزا داشت. در زمان پیغمبر اسلام (ص) پرچم را لواء (Leva) و گاهی علم (alam) و نیز رایه (صورت فارسی: رایت) (rayat) می‌گفتند، ولی لفظ اخیر ظاهراً منحصر به بیرق اسلام نبود (دائرة المعارف فارسی، ج اول، ص 531). نقوش روی بیرق: ذوالجناح - خیمه‌گاه - کوه - لشکر - دست بریده حضرت ابوالفضل در پای اسب (به رنگ سفید که آغشته به خون و نیزه است) - کبوتر که کتیبه‌های به نوکش گرفته است به رنگ سفید یا طوسی.

نام هیأت یا سفارش‌دهنده (واقف) معمولاً در گوشه‌ای نوشته می‌شد. شکل رود فرات با نخل دوخته می‌شد. این نقوش بیشتر در پرچمهای مستطیلی که در جلو هیأت مورد استفاده قرار می‌گیرد نقش می‌شود. اشعار محتشم دور تا دور این پرچم مستطیل دوخته می‌شود و اشعاری از این قبیل: افتاد دست راست خدایا ز پیکرم بر دامن حسین برسان دست دیگرم از دیگر صحنه‌های عاشورا که مورد استفاده این هنر قرار گرفته: ذوالجناح و لشکریان امام حسین (ع) و علی اکبر و ... است (اینها جزو کارهای رده یک هنر می‌باشد)، حاشیه‌های دور تا دور پرچم دوجوبه از اشعار محتشم نوشته می‌شود و در وسط آن که خالی است در چهار گوشه آن اسم انمه را می‌نویسند. در این بیرق یک ترنج (دایره شکل) بزرگ قرار دارد که یا اسم هیأت و یا جمله یا امام حسین مظلوم نوشته می‌شود. معمولاً هر امامی سمبلی دارد که در داخل این ترنج قرار می‌گیرد. مثلاً برای امام حسن (ع) عکس تابوت و برای امام رضا (ع) گنبد بارگاه و نیز امامان دیگر به همین طریق مورد استفاده قرار می‌گیرد. از دیگر نقوش مورد استفاده بر روی بیرقها، بارگاه امام حسین (ع) به همراه دو شیر و خورشید در طرفین این حرم می‌باشد. رنگ پارچه‌ها بیشتر مواقع مشکی و در بعضی مواقع سبز (نشانه مظلومیت می‌باشد که هم در مذهب جایی دارد و هم به سلیقه افراد بستگی دارد). نقوش ذوالجناح به رنگ سفید - خیمه‌گاه، قهوه‌ای و طوسی - کبوتر به رنگ سفید یا طوسی مورد استفاده قرار می‌گیرد.

پارچه‌های قلمکار

قلمکار (galamkar) به پارچه نخی یا ابریشمی گفته می‌شود که با رنگ بر آن نقشهایی

انداخته باشند.

قلمکاری یا چیت‌سازی یا چیت‌گری از صنایع بسیار کهن ایرانی است، ولی این اندازه ابهام و آشفتگی درباره ریشه‌های تاریخی سایر صنایع وجود ندارد. (دائرة المعارف فارسی، ج دوم، ص 2079)

در معرفی تیپهای تصاویر این پارچه‌ها باید گفت اولیا با جمالی روحانی و هاله‌ای از نور بر گرداگرد سرشان دیده می‌شدند و ملائک صف اندر صف به تماشا ایتساده بودند و چهره امامان معصوم در مقابل دیدگان دشمنان، دریده و خون‌آلود بود.

نقاش، چنان تصویری از وقایع دردناک نظیر فاجعه کربلا باز می‌آفرید که پنداری خود شاهد ماجرا بوده و درد را با تمامی ادراک و احساس لمس کرده است. در یک طرف فاجعه، ا پیکر خون‌آلود سرور شهیدان به خاک افتاده و دستهای جدا شده از پیکر عباس (ع) و پیشانی دریده اکبر (ع) و در گوشه دیگر ستمگرانی که به عذاب جهنم گرفتار آمده‌اند به تصویر کشیده می‌شد. لشکر یزیدیان با چهره‌های کریه و پنهان در پشت نقابی سرخ‌فام در کنار چادر سرخ‌رنگ، این سعد در یکسو و در دیگر سو پیکر زخمی ذوالجناح و تن بی‌سر سالار شهیدان بر خاک گرم و سوزان صحرای کربلا افتاده و در اطراف، اجساد اسبان و نیز سرها و دستها و پاهای قلم شده و از

تن جدا افتاده. فاجعه چندان عمیق است که ملائک نیز به نظاره می‌آیند و حتی جنیان به ماتم می‌نشینند.

هنر نمایشی

نمایش تعزیه

تعزیه، در لغت به معنی سوگواری [تعزیت]، برپای داشتن یادبود عزیزان از دست رفته، تسلیت، امر کردن به صبر، و پرسیدن از خویشان مرده است؛ ولی در اصطلاح، به گونه‌ای از نمایش مذهبی منظوم گفته می‌شود که در آن عده‌ای اهل ذوق و کار آشنا در مناسبت‌های مذهبی و به صورت غالب، در جریان سوگواریهای ماه محرم برای باشکوه‌تر نشان دادن آن مراسم و یا به نیت آمرزیده شدن مردگان، آرزوی بهرمندی از شفاعت اولیای خدا به روز رستخیز، تشفی خاطر، بازیافت تندرستی، و یا برای نشان دادن ارادت و اخلاص فزون از اندازه به اولیا - به ویژه اهل بیت پیامبر علیهم السلام، با رعایت آداب و رسوم و تمهیدهایی خاص و نیز بهرگیری از ابزارها و نواها و گاه نقوش زنده برخی از موضوعات مذهبی و تاریخی مربوط به اهل بیت - به ویژه واقعه کربلا [امام حسین؛ واقعه کربلا] را پیش چشم بینندگان بازآفرینند. بر خلاف معنی لغوی تعزیه، غم‌انگیز بودن شرط حتمی آن نیست و ممکن است گاه شادی‌بخش نیز باشد. بدین معنی که اگر چه هسته اصلی آن گونه‌ای سوگواری و یاد کرد و بزرگداشت خاطره مصائب اندوهباری است که بر اهل بیت و به ویژه امام حسین (ع) و یاران نزدیکش رفته است، اما با گذشت زمان و تحول و تکامل کمی و کیفی و گونه‌گونی و تعدد آن تعزیه‌هایی در ذم دشمنان دین و خاندان پیامبر (ص) پرداخت شده که نه تنها صفت اندوهبار بودن را از دست داده، بلکه سخت مضحک و خنده‌آور نیز هستند [تعزیه مضحک]. در این میان تعزیه‌هایی تفریحی نیز چهره نمایانده‌اند. که از آن جمله‌اند: تعزیه‌های دره‌الصف، امیر تیمور، حضرت یوسف، و عروسی دختر قریش. شیوه برپا کردن آن نیز چنین است که با پایان گرفتن هر مجلس سوگواری یا دسته روی - و یا حتی به صورتی جداگانه - عده‌ای شبیه خوان [شبیه] در هر جایی که مناسب تشخیص دهند، می‌ایستند و نوازندگانی که از قبل همراه آنانند به زدن طبل یا شیپور آغاز می‌کنند و در همان میان نیز زمینه را برای برپا کردن تعزیه آماده می‌سازند. این زمینه معمولاً عبارت است از شکل دادن دایره‌ای محل نمایش، جای دادن سکو‌هایی کوچک و بزرگ [تختگاه] برای مشخص نمودن شأن و مرتبه اشخاص نمایش، و همچنین [علم] و [کتل]، و نصب پرچمهای سبز و سرخ و سیاه. زدن طبل و شیپور در چنین لحظه و مناسبت‌ها به خودی خود پیام از اجرای نمایش تعزیه می‌دهد. به محض گردآمدن عده‌ای تماشاگر شبیه خوانی که از شخصیت‌های شناخته شده‌تر نمایش است، ابیاتی چند را به عنوان درآمد برمی‌خواند. مثلاً شمر در آغاز کار در حالی که با گامهای بلند و تند گرد صحنه نمایش را می‌پیماید

چندین بار به صدای بلند می‌خواند:

الا یاران! نه من شمرم نه این خنجر

مراد از کار ما این است که این مجلس بکا باشد

و سپس معمولاً با به اجرا درآمدن پیش‌خوانی نمایش مجلس اصلی آغاز می‌گردد. در این نمایش مذهبی برای عواطف تماشاگران مرزبندی تازه‌ای صورت گرفته و برای خندانیدن و خندیدن جای مشخصی در نظر گرفته شده است. هم از این روست که در این حالت لفظ شبیه خوانی را که آغاز نیز متداول بود و مفهوم شکلی از نمایش را افاده می‌کرد، به جای تعزیه که مفهوم تسلیت و سوگواری دارد، به کار می‌برند. بر پای دارنده اصلی تعزیه را بانی و گرداننده آن را تعزیه گردان، معین البکا یا ناظم البکا و بازیگران آن را شبیه خوان یا تعزیه خوان و سایر همکاران بر

پایه آن را «عمله تعزیه» می‌نامند. گاهی نیز لفظ عمله را برای همه دست به کاران تعزیه به کار می‌برند. در این نمایش محدودیتی برای استفاده از لوازم و اسباب در میان نیست چنانکه برای باشکوه‌تر جلوه دادن نمایش از هر وسیله - به شرط آنکه به تقدس ماجراهای آن آسیبی نرساند - استفاده می‌شود.

در همان زمان که مراسم محرم در نوره حکومت صفوی رشد و توسعه می‌یافت شکل مهم و معروف دیگری از نمایش مذهبی پدید آمد که نقل نمایشی زندگی و اعمال، رنج و مرگ شهیدان شیعه بود. موضوع این نمایش در اساس، هر چند هم اندک، همیشه در ارتباط با واقعه کربلا بود، این داستانها از کتابی فارسی به نام روضه‌الشهداء یا «بهشت شهیدان» گرفته می‌شد و از اوایل سده شانزدهم به بعد در میان شیعیان به گونه‌ای گسترده انتشار یافت.

روضه‌خوانی، یا قرائت کتاب روضه‌الشهداء، برخلاف اجتماعات محرم ساکن بود، نقال معمولاً بر منبر یا سکویی بلند می‌نشست و تماشاگران، در پیش پایش به صورت نیم‌دایره گرد می‌آمدند. بزودی خواندن روضه‌الشهداء برای طرح ماجرا و دستمایه نقالان حرفه‌ای که با خلاقیت درباره رنج و اعمال بعضی از قهرمانان شیعه فی‌البداهه سخن می‌راندند، آغاز می‌شد، نقال با انتخاب وقایع و تنظیم صدای خود می‌توانست احساسات تماشاگران را تهییج و متأثر سازد و در آنها وحدت احساس فراوان به وجود آورد.

قریب دوپست و پنجاه سال دسته گردانی‌های محرم و روضه‌خوانی در کنار هم بودند، هر یک پیچیده‌تر و در عین حال پیراسته‌تر و تناتری‌تر می‌شد تا این که در نیمه سده هجدهم به هم پیوستند و به این ترتیب شکل نمایشی (دراماتیک) جدیدی به نام تعزیه‌خوانی، یا به قول عوام تعزیه به وجود آمد.

در نخستین سالهای سده شانزدهم، زمانی که ایران - در عهد سلسله صفوی، چون گذشته همواره نیروی فرهنگی قدرتمندی بوده - بار دیگر به قدرتی سیاسی تبدیل شد، تشیع مذهب رسمی کشور شناخته شد و از آن برای متحد و یکپارچه کردن کشور، به ویژه در برابر عثمانی‌های متجاوز و ازبک‌ها که هواخواه مذهب تسنن بودند، استفاده شد.

در سده نوزدهم، این نمایش‌های نوظهور در تماشاخانه‌های باز یا سر بسته‌ای به نام «تکیه» که معمولاً توسط طبقات فرادست و مرفه به عنوان یک خدمت مذهبی و عمومی ساخته می‌شدند، به اجرا در می‌آمدند.

شبهه‌خوانها برای آسانی ادامه مطلب مربوط به نقش خود، معمولاً به هنگام اجرا، تکه کاغذی به نام فرد، در دست دارند که در آنها مصراعهای آخر نقش طرف مقابل یا نخستین مصراع از ادامه نقش خود یادداشت شده تا بتوانند به موقع و بی‌هیچ زحمتی نقش آفرینی خود را دنبال گیرند. نقش زنان را هم در این نمایش، به واسطه ممنوعیتهایی که شرع اسلام بر نقش آفرینی زنان بر صحنه‌ای در ملاء عام بسته است، مردان بازی می‌کنند که در این حالت به آنها «زن خوان» می‌گویند. طبیعی است که چنین بازیگرانی برای بهتر آفریدن نقش زنان باید صدایی خوش و دلویز داشته باشند و ترجیحاً نقاب بر چهره پوشند.

شبهه خوانان در اجرای هر مجلس نوعاً دو دسته‌اند: اولیاخوان و اشقیابخوان.

شبهه خوانهایی که نقش اولیا و یاری دهندگان دین را می‌آفرینند اولیا خوان / مظلوم / انبیاخوان نامیده می‌شوند، و کسانی که نقش اشقیا و دین‌سنیزان را بازی می‌کند اشقیابخوان یا ظالم خوان‌اند. اولیاخوانها نقشهای خود را موزون و خطابه‌ای سر می‌دهند، اما اشقیا خوانها سخنان خود را ناموزون و معمولی، و در پاره‌ای از موارد، مسخره آمیز بیان می‌دارند. اولیا خوانها جامه سبز یا

سیاه بر تن می‌کنند و اشقیا خوانها لباس سرخ . اما در مورد سیاهی لشگرهای هر یک از دو دسته، استفاده از جامه‌هایی بدین رنگها مصداق کاملی ندارند.

نشانه و نماد در تعزیه کاربرد بسیار دارد، چنانکه گفته‌اند این نمایش باغی از نشانه و نمادهاست. از آن جمله‌اند انواع پرچمهای سبز، سرخ و سیاه که به ترتیب نماد اهل بیت، شور و انقلاب، و سوگواری‌اند، طشت آب به نشانه شط فرات؛ شاخه نخل و یا هر نهالی به نشانه نخلستان و درخت. چرخش به دور خود و راه رفتن به گرد صفحه به علامت گذشت زمان. چتر که وسیله القای تازه فرود آمدن ویژه جبرئیل از آسمان است؛ عصا که نشانگر تجربه و مصلحت‌اندیشی است؛ بر تن کردن نیمتنه بلند سفید (کفنی) به نشانه نزدیک شدن مرگ و اعلام جانبازی؛ زدن یا افشاندن اندکی کاه بر سر برای نشان دادن ماتم نشینی؛ اسب سپید بی‌سوار به نشانه اسب امام حسین (ع) (ذوالجناح) و به شهادت رسیدن صاحبش؛ گهواره آغشته به رنگ سرخ برای بیان به شهادت رسیدن کودک شیرخوار امام حسین (ع) - علی اصغر؛ استفاده گاه و بیگاه از کبوتری سفید برای آگاهانیدن تماشاگران از دریافت نامه یا خبر و همچنین القای حس معصومیت و همدردی در آنها؛ کجاوه نشینی شبیه زنان برای نشان دادن به اسیری رفتن آنها. نقش‌خوانی بر منبر ویژه اولیای نامدار است. بزرگی و کوچکی چهارپایه‌های که گاه اولیا برای سر دادن نقشهای خود بر آن می‌ایستند وسیله‌ای برای مشخص نمودن پایه و مرتبه آنهاست.

در تعزیه از موسیقی نیز استفاده مختصری می‌شود، چنانکه کاربرد آن تنها محدود می‌گردد به یکی دو ساز بادی - از جمله شیپور یا کرنا (برای اعلام برپایی تعزیه و یا جنگ نمایشی سپاهیان) و نی (امروزه بیشتر قرنی) برای سوزناکتر کردن لحظه‌های احساسی (از جمله، لحظه‌های وداع و بیکسی) و در کنار آنها سنج و طبل.

نمایش شناسان در بررسی گونه‌های مختلف نمایشی قائل به همانندیهایی میان این نمایش و تئاتر روایی هستند شیوه. در حال حاضر، اگر چه ذوق برپایی تعزیه به ویژه در روزهای سوگواری ماه محرم اندکی دامن گسترانیده، چنانکه گاهی هاله‌ای از آن در میان شیعیان کشورهای چون هند و پاکستان، ترکیه، لبنان به چشم می‌خورد، اما مردم کشورها به دلیل دسترسی داشتن به رسانه‌های گروهی و بهره‌مندی از تماشای گونه‌های متنوع‌تر نمایش‌های ایرانی و خارجی و در نتیجه، به محاق افتادن جنبه آیینی این نمایش، در تعزیه بیشتر به عنوان نوعی از نمایش بومی کهن می‌نگرند تا به عنوان آیینی فراگیر. به همین خاطر اگر کانونهای رسمی نمایش یا شماری از جوانان با ذوق بر این کار اهتمامی نورزند، باری مردم به خودی خود، شوقی در برپایی آن نشان نمی‌دهند.

تعزیه نامه

تعزیه نامه، عبارت است از متنی که تعزیه گردان برای اجرای تعزیه‌ای گرد آورده یا می‌نگارد و پیش از آغاز تعزیه میان شبیه خوانها پخش می‌کند. گاهی به تعزیه نامه نسخه نیز می‌گویند. تعزیه‌نامه‌ها، پیشینه سرایش و نگارش تعزیه را که معمولاً به صورت اشعار عامیانه توسط شاعرانی گمنام و تعزیه‌گردانان سروده می‌شد، به سالهای میانی سده دوازدهم هجری می‌رسد. زمینه پیدایی و تکامل تعزیه‌ها را نیز باید در مرثیه‌ها جست و جو نمود. منابع داستانی تعزیه‌ها غالباً کتابهای مقاتل (مقتل نامه‌ها) و حماسه‌های دینی و احادیث و اخبار بوده‌اند. از جمله شاعرانی که در این زمینه تلاشی ارزشمند کرده‌اند یکی میرزا نصرالله اصفهانی (شهاب) است که در دوره ناصرالدین شاه و به تشویق امیرکبیر به گردآوری و تکمیل اشعار تعزیه پیش از خود پرداخت و خود نیز تعزیه‌هایی به نگارش آورد که تعزیه مسلم، از جمله آنهاست، و دیگر باید از محمد تقی

نوری و نیز سید مصطفی کاشانی (میر عزا) نام برد. کاشانی خود تعزیه گردانی بنام بود و «تعزیه حر» بدو منسوب است. ماندگاری برخی از تعزیه‌ها تا اندازه زیادی مرهون نمایش دوستی و ذوق ادبی برخی از کارگزاران خارجی در ایران است. تنی چند از این کارگزاران از سر علاقه نسخه‌هایی از مجالس مختلف تعزیه را گردآوری و در برخی از موارد به زبانهای نیز ترجمه کرده‌اند، از آن جمله‌اند (دایره المعارف تشیع)

یکی از این مجموعه‌ها، مجموعه خطی خوچکو متشکل از 33 تعزیه نامه که هم اینک در کتابخانه ملی پاریس نگهداری می‌شود. بر روی نخستین صفحه این مجموعه عنوان «جنگ شهادت» نقش بسته است. فهرست تعزیه‌نامه‌های خوچکو به ترتیبی که در مجموعه وی آمده بدین شرح است:

1) خبر آوردن جبرئیل بر پیغمبر (ص) که امام حسن (ع) از زهر شهید شود و امام حسین (ع) را در کربلا به ستم شهید کنند؛ 2) وفات پیغمبر (ص)؛ 3) غصب نمودن عمر باغ فدک را؛ 4) وفات فاطمه علیها سلام؛ 5) وفات حضرت امیر (ع)؛ 6) شهادت امام حسن (ع)؛ 7) شهادت حضرت امام حسین (ع)؛ 8) رفتن مسلم بن عقیل به کوفه؛ 9) شهادت طفلان مسلم و ...

فیلم

کربلا يك قصه حماسي و تراژيك است که عناصر داستاني لازم برای تولید يك اثر نمایشي را دارد. در آثار درام 36 وضعیت ثابت وجود دارد که قابلیت خاصی برای تصویرسازی در عرصه‌های مختلف تئاتر، تلویزیون، سینما و تمام رسانه‌های تصویری دارد. در حماسه عاشورا حداقل 15 تا از این وضعیت‌های درام مستقیماً روی داده است از این جمله می‌توان از وضعیت‌های قیام، (در میان یاران حضرت و خود ایشان)، عداوت میان خویشاوندان و آشنایان (خویشاوندی میان عباس بن علی و شمر بن ذی الجوشن)، انتقام جویی (در سپاه عمر سعد از سپاهیان امام)، لایه و توبه (بازگشت حر نزد امام)، ایثار در راه آرمان (سپاه امام)، پشیمانی (پشیمانی بسیاری از سپاهیان عمر سعد بعد از ارتکاب به قتل امام و یاران بزرگوارش)، و از دست دادن محبوب (تمام بانوان و بازماندگان حادثه که عزیزانشان را از دست داده بودند و مهمتر از همه حضرت زینب که مولایش و برادرش امام حسین را از دست داد) ... اشاره کرد.

الهام سینما ایران از واقعه کربلا را می‌توان در دو حوزه مورد بررسی قرار داد: یکی خود روایت تاریخی آن است که در قالب ژانرهای تاریخی و مذهبی به خلق فیلم‌های کوتاه و داستانی در این زمینه منجر می‌شود و دیگری مناسبات و آیین و رسوم عزاداری و سوگواری است که در ژانرهای گوناگون سینمایی به تصویر کشیده می‌شود. در بیشتر آثار سینمایی ایران بیش از آن که خود حادثه کربلا به عنوان يك داستان قابل پردازش و فیلم نوشتن مورد توجه قرار گیرد، باورهای عاشورایی و آیین و رسوم اجتماعی و نمادین برساخته آن به تصویر آمده. در واقع حادثه کربلا در سینمایی ایران بیش از آن که به لحاظ دراماتیک تأثیر بگذارد، به شکل ایدئولوژیک موثر بوده است. سریال سازی‌های مناسبی که در سال‌های اخیر به راه افتاده نمونه‌هایی از این الهام‌گیری از واقعه عاشورا است که نه متن اصلی، که تاویل‌های برگرفته از آن را در روح يك داستان غیرتاریخی بسط می‌دهد.

در محدوده گسترده سینمای ایران مهمترین فیلمی که اشاره مستقیم به ماجرای عاشورا دارد، هنوز و پس از گذشت بیش از یک دهه همچنان تازه است "روز واقعه" نام دارد، فیلمی که روایتی تأثیرگذار درباره واقعه کربلا دارد و بارها از شبکه‌های مختلف پخش شده است، سینمای ایران پس از "روز واقعه" فیلمی با موضوع عاشورا نداشته است. به نظر می‌رسد آنچه باعث می‌شود

سینماگران کمتر از کارگردان‌های تلویزیون به سمت تجربه‌هایی درباره عاشورا بروند در کنار پرهزینه بودن ساخت فیلم‌های عظیم و تاریخی یعنی تجربه‌هایی شبیه "روز واقعه"، دشوار بودن پرداختن به این حادثه بزرگ و تأثیرگذار از زاویه‌ای تازه است. سینماگران ایرانی بضاعت پرداختن به بخش‌های ناگفته این واقعه را در خود نمی‌بینند و ترجیح می‌دهند همچنان در فیلم‌ها اشاره‌هایی به تأثیر واقعه عاشورا بر زندگی، عقاید و باورهای افراد در دوره‌های مختلف داشته باشند. البته نمونه موفق "روز واقعه" نشان می‌دهد در صورت وجود یک فیلمنامه مناسب، تامین هزینه‌ها و همکاری یک گروه حرفه‌ای می‌توان امید داشت سینمای ایران آثاری فاخر و به یادماندنی با موضوع عاشورا و زندگی امام حسین (ع) بسازد. در این سال‌ها تجربه ساخت مجموعه شاخصی مانند "امام علی (ع)" و "ولایت عشق" نشان داده سینما و تلویزیون ایران قابلیت ساخت چنین آثاری را دارد اما تلویزیون به دلیل امکانات بیشتری که دارد می‌تواند بستر این تولیدات باشد.

سینمای ایران به اندازه بضاعت در آثاری مانند "پرواز در شب"، "به خاطر هانیه"، "دست‌های خالی" و... اشاره‌هایی به ماجرای کربلا داشته است، اما این دریا می‌تواند انعکاسی بیشتر در سینما داشته باشد، واقعه کربلا در کنار مفاهیم و معانی والا و بالایی که دارد و زوایای پنهانی که به آن توجه نشده است، ارزش‌های داستانی دارد و می‌تواند منشا نوشتن قصه‌ها و خلق موقعیت‌های متنوع باشد، تجربه‌ای که بهرام بیضایی در "روز واقعه" داشته و داستانی خیالی را با ماجرای کربلا پیوند زده است. فیلمنامه فاخر و تأثیرگذار «روز واقعه» در کنار اجرای حرفه‌ای آن، اتفاقی را در حوزه سینمای دینی رقم زد که تا به امروز تکرار نشده است. در کل کارنامه سینمای ایران در مورد ماجرای عاشورا، بسیار کم‌بار و کم‌توشه است. عاشورای حسینی در هیچ کشوری به اندازه ایران زنده نگاه داشته نشده است ولی این حماسه هنوز انعکاسی شایسته در سینمای ما نداشته است.

مرتضی شایسته تهیه‌کننده این فیلم معتقد است: موقعی که فیلمنامه قوی باشد و بازیگران و اهل سینما آن را حس کنند کار جزو آثار ماندنی می‌شود. در «روز واقعه» هم از تمام تجربیات موجود و حرفه‌ای سینمای ایران و تلویزیون استفاده کردیم و در واقع گلچینی از کسانی که در کارهای تاریخی مانند: «امام علی (ع)» و «سفیر» تجربه داشتند دعوت به کار کردیم. وی ادامه داد: متن «روز واقعه» نوشته بهرام بیضایی به لحاظ مفهوم، محتوا و آن درون‌مایه قوی که دارد، می‌شود توسط کارگردان‌های دیگر و با سبک متفاوتی ساخته شود و با توجه به وضعیت امکانات و تکنولوژی موجود امروز سینما که با آن هنگام قابل قیاس نیست حتی می‌توان با بازیگران مطرح خارجی کار کرد و با دید جهانی فیلم را ساخت و شاید اگر امروز کسی بخواهد «روز واقعه» را بسازد به خود بهرام بیضایی بیش از هر کس دیگر فکر کند تا با آن ساخته شود. شایسته علت ماندگاری «روز واقعه» را استفاده از عوامل حرفه‌ای و خلوص آنها دانست و اگر بارها هم پخش شود مردم می‌بینند و حتی همین حس را در لبنان مشاهده کردم. خلاصه داستان:

عبدالله جوان نصرانی که تازه اسلام آورده است پس از سی و هفت بار خواستگاری از مرحله دختر زید از بزرگان عرب پاسخ مثبت می‌شود. مراسم ازدواج برگزار می‌شود. اما در همان لحظه مسافری از کوفه خیر می‌آورد که بر امام حسین (ع) و یارانش چه می‌رود. عبدالله که تمام حواسش بر خیر مسافر است قبل از جاری شدن خطبه عقد ندایی غیبی می‌شنود: کجا است یاری کننده ای که مرا یاری کند؟ عبدالله با شنیدن ندای غیبی مجلس را ترک میکند و سوار بر

اسب به سوی کوفه می تازد. راحله و سه برادرش به تعقیب عبدالله میروند و روز بعد او را در کنار برکه ای خفته می یابند. برادران به روی او شمشیر می کشند. اما راحله پس از شنیدن دلیل و انگیزه عبدالله از ترک مجلس عروسی او را با ساز و برگ به ادامه راهش تشویق میکند. عبدالله در ادامه مسیر خود ویرانه های بتکده ای را پشت سر می گذارد و به کاروانی می رسد که مورد هجوم هفت تن حرامی قرار گرفته است. او کاروانیان را از دست می دهد و در طول راه با سپاهی متشکل از دو طایفه به جنگ امام حسین (ع) می روند. سخنان عبدالله بر سر حقایق امام دو طایفه را به جنگ و او فرصت می یابد به راهش ادامه دهد. او تشنه و گرمزده و بی ساز و برگ به کوفه میرسد. مطلع می شود که امام و یارانش از کوه رانده شده و در کربلا هستند. عصر روز عاشورا به کربلا می رسد و یاران امام را غرق در خون می یابد: حقیقت را در زنجیر و پاره پاره بر خاک و بر سر نیزه ها می بیند.

جوایز:

- برنده سیمرغ بلورین بهترین فیلم و متن و صحنه آرایی و کارگردانی و بازیگر نقش اول مرد از سیزدهمین جشنواره فیلم فجر 1373
- کارگردان: شهرام اسدی/فیلمنامه: بهرام بیضایی/موسیقی متن: مجید انتظامی
- بازیگران: علیرضا شجاع نوری، لادن مستوفی، عزت الله انتظامی، جمشید مشایخی، مهدی فتحی،

تهیه کننده: مرتضی شایسته/تاریخ اکران: 1374

در بخش های پایانی فیلمنامه روز واقعه آمده است:

میدان. ظهر. بیرون جا: شبلی از سوی دیگر دود درمی آید و به دیدن آنچه می بیند مبهوت می ماند. عرصه ای است بزرگ که گرداگرد آن را سپاه دشمن گرفته اند. غبار و دود چون چتری بر سر میدان است. در میانه ای میدان سواران خود و زره پوش تیغ بر کف، دشمن وار در تاخت و تازند. یگسو از خیمه ها دود و ناله بلند است و یگسو سواران کودکان وحشت زده ی گریزان را دنبال می کنند که فریادشان از درد و سوگ و تشنگی است. از میان شمشیر زنانی که با تیغ های خونبار میانه ای میدان بر پیکری دیده نشدنی خم شده اند دسته ای کبوتر خونین بال به هوا می رود. شبلی از ضرب گذاشتن جمازه ای به زمین می افتد و در همین حال دست زنی با آستین سبز وارد تصویر می شود و به او پیاله ای آب می دهد. شبلی چشم می گشاید و نور چشمانش را می زند. فریادهای اذان ظهر از سرگروهی جمازه ها. شبلی نیمخیز می نگرند؛ یک سو زنان سوگوار می کنند و گاه بر سر می ریزند، یگسو گهواره ای در آتش است، یگسو پیکره هایی بر آنها تیر و زوبین نشسته، یگسو کودکان ریسمان بسته ی بی تاب را تازیان زن می توانند و یکی خندان مشکی آب بر زمین خالی می کند، یگسو حمله ای می سوزد، یکی سپاهی تیرپوش دو دست بریده را چنان می گرداند که همه ببینند، و هلله می کند. شبلی در نور خورشید ناگهان سری را بر نیزه می بیند پیش آفتاب؛ چنان که دمی آفتاب را می پوشاند و صلیبی بر آسمان می بندد. شبلی از تابش نور خیره می شود و صدایش به لرزه می افتد -

شبلی: بی شمشیر به چه کاری آمدم؟ (از جگر فریاد می زند) اگر نباید به وقت می رسیدم، چرا مرا خواندی؟

و از پا در می آید.

همان جا. عصر. بیرون جا: شبلی چشم می گشاید. حالا منظره ای دیگر است؛ آسمان تیره. نور غروب از میان ابرها به میدان کج تابیده. پیکره ها را سفید کشیده اند. اسبهای بی سوار تیر

نشسته، اینجا و آنجا به دنبال سوار خود می‌گردند. یکسو اسیران را رج کرده‌اند و می‌برند؛ برخی را در هودج بر جازه‌ها و برخی پیاده، سلسله‌ی زنجیر بر پایهایشان. بانگ ناله همه جا را پوشانده. سواران با تازیانه در رفت و آمدند. از آن سوی بیابان گروهی بر سر زنان برای تدفین مردگان می‌آیند. اسبی را که شبلی از بدویان گرفته بود اینک به سوی او می‌آید. شبلی، در برابر خورشید غروب - دیده و ندیده - قامت زنی را می‌بیند در برابر خود در زنجیر ایستاده.

زن: برگرد ای جوانمرد و خبر ما را ببر!

خانه‌ی زید . عصر . بیرون جا : راحله بر بام رو به افق ایستاده است. آن سوی خانه‌ها بیابان پیداست و از آن سواری می‌آید و از آمدنش خاک بلند است. سوار، با راندن به سوی شهر، پشت نخستین خانه‌ها ناپدید می‌شود. راحله برمی‌گردد و به سوی زنانی می‌نگرد که بر بامها رشته‌های نخ تابیده و پارچه‌ها را رنگ می‌کنند؛ نگران و گوش به زنگ. ناگهان از کوچه سر و صدای تاختن اسب می‌شنود، در حیاط خانه، سه برادرش را می‌بیند که به سوی در می‌دوند، و نیز زید را که فریاد می‌زند.

زید: شبلی! راحله از بام به زیر می‌دود.

گذر و میدان . روز . بیرون جا: بسیاری هر اسبیده پس می‌دوند؛ شبلی به میدان می‌رسد و خود را به سکو می‌رساند و علم سبز را به دست می‌گیرد؛ کنجکاوان پیش می‌دوند و گردش را می‌گیرند. راحله دوان دوان در گذر به سوی میدان می‌دود؛ از سه برادرش می‌گذرد که پیشتر از او رسیده‌اند، و از پدرش می‌گذرد که پیشتر از برداران رسیده است؛ به جمع مبهوت می‌رسد که رنگ باخته خبری را شنیده است و باور نکرده است. به پای سکو می‌رسد و سرانجام به شبلی که روی سکو از تجسم آنچه دیده زبانش بند آمده، و صداهایی چون ضجه‌های بریده بریده در می‌آورد. شبلی او - به بالاترین - جانی رسید - که بشری - رسیده. او را - در نینوا - به صلیب کشیدند.

(راحله را می‌بیند و اشکش می‌غلند) او - با من - حرف زد !

راحله (رنگ پریده) کجا رفتی و چه دیدی؟ بگو شبلی، حقیقت را چگونه یافتی؟

تصویر به سوی شبلی می‌رود؛ هنوز ضربه خورده از آنچه دیده؛ به سختی در تقلا، و

ناتوان از یافتن واژه‌هایی در خور

شبلی: من - حقیقت را - در زنجیر دیده‌ام . من - حقیقت را - پاره پاره - بر خاک دیده‌ام . من -

حقیقت را - بر سر نیزه - دیده‌ام. (بیضایی، ص 61)

خاموش محتشم که فلک بس که خون گریست/ دریا هزار مرتبه گلگون حجاب شد

خاموش محتشم که بسوز تو آفتاب/ از آه سرد ماتمیان ماهتاب شد

خاموش محتشم که ز ذکر غم حسین/ جبریل را ز روی پیامبر حجاب شد

تا چرخ سفله بود خطانی چنین نکرد/ بر هیچ آفریده جفانی چنین نکرد

GÖRSEL SANATLAR

Bahare Fakoore

Minyatür, İran sanatını diğer milletlerden seçkin kılan bir sanat dalıdır. İran halkı 20. yüzyılda başlarına kadar minyatür kelimesini bilmiyordu. Bu yüzyılın başlangıcında Avrupalılar onu Farsçaya soktular ve yavaş yavaş minyatür terimi İran resim sanatının yerini aldı. Kaçarlar hükümetinin sonunda taş baskısı kitaplar İran'da revac bulunca, Tufanu'l-beka gibi kitaplarda İmam Hüseyin'in macerası görülmeye başladı. İran resim tarihinde en büyük sanatçılardan biri Kemalüddin Behzad'dır. O, yalnız kuru bir haldeki Hamasey-i Baysunguri'yi irfani ve tasavvufi bir neşveye büründürdü. Çağımızda da Aşura vakıyasından bazı örnekleri, Üstad Mahmud Fereşciyan, Üstad Muhammed Bakır Ağa Mîri ve Üstad Erdeşiri Takistani gibi sanatçıların eserlerinde görmek mümkündür.

Kahvehane resimleri:

Kahvehane resmi sanat alanının dışında gelişmiştir. Bu tür resimler Meşrutiyet hareketiyle revac bulmuştur. Tabiatın ilham alan bu tür resimler dini halk sanatlarının üzerinde etkili olmuş ve tanınmamış sanatçılar tarafından icra edilmiştir. Mesela Şehname hikâyeleri, Hamse, Kerbelâ vakaları, Kur'an kıssaları ve halk hikâyeleri onun asıl konularını teşkil eder.

Perde oyunları: Perde oyunları, sessiz insaları perdeye yansıtıp hareket ettirerek oynanır. Perdehanlar, sahne üzerinde canlandırdıkları olayları perdenin üzerinden anlatıyorlardı.

Cam arkasına işlenen resimler:

Zendiye'nin Şiraz'da ortaya çıkmasıyla cam arkasına işlenen resimler yapılmaya başlandı. Kaçarlar döneminde de en üst seviyeye ulaştı. Ancak sonraki dönemlerde unutulmaya yüz tuttu. Kahvehane resimleri ile cam arkasına işlenen resimler arasında sıkı bir ilişki olduğunda şüphe yoktur. Cam arkasına işlenen resimler kahvehane resimlerini takip etmiştir.

Mimari

Hüseyiniyye, Tekke ve Sakahane: Şiiler süsleme unsurlarını yalnız mescitlerde kullanmamışlar, Hüseyiniyye, Tekke ve Sakahane gibi dini

yerlerde de süsleme sanatlarını kullanmışlardır. Sakahaneler, eskiden beri dini ve ictimai fonksiyonları yerine getiriyorlardı. Bu yerlerde, yoldaki susamış insanlara su dağıtıyorlardı. Şiiler, suya en yüce dinî ve itikadî değeri vermişlerdir. Zira suyu Hz. Fatma'nın mihriyesi olarak kabul ediyorlardı. Sakahanelerin üzerinde bulunan el sembolü, Hz. Abbas'ın elini temsil eder. Bu eldeki beş parmak, Şiiler için Al-i Aba altındaki beş şahsı temsil eder.

Çinicilik:

Çini sanatlarının şaheserlerinden birinin Musır-ı Hüseyniye'deki yedi renkli çini örneğidir. Aynı güneşin doğusundaki yuvarlak haleler gibi Şahnisin evyanının kuzey tarafına konulmuştur. Çinicilik sanatının gelişmesinin zirvesi Kaçarlar döneminde olmuştur. Onlardan biri meşhur ressam Ağa Mirza Bozorg zamanında ortaya çıkmıştır.

El Sanatları

Çelik Alemler:

Beş altı metre yüksekliğindeki bir sırgın üzerine bir pirinç pençe koyarlar ve renkli ve kıymetli kumaşları onun etrafına doluyorlardı. Taziye merasimlerinde özellikle gurupları yönlendirmek için her grup kendine özel bir işaret alıyordu. Taziye merasimlerinde mahalle halkı kendi aleminin arkasından yürür ve sine döverdi. İran'ın en eski alemlerinden biri İstanbul Topkapı müzesinde bulunmaktadır. Alemlerin üzerinde at, aslan ve deve gibi çeşitli hayvan figürleri olurdu. At, Aşura günü savaşta kullanılmıştı. Aslan da Aşura günü Hz. Hüseyin şehit edildiğinde, Hz. Zeynep tepenin üzerine çıkıp Hz. Hüseyin'in cesedini gördüğünde Hz. Fezze'ye: Ey Fezze! Burada bize yardım edecek biri yok mu dedi. Fezze'de bu dağın arkasında bir aslan var. Galiba o bize yardım eder. Deve de Kerbelâ ashabını Şam'a götürmüştür.

Başka bir metal sanat eseri de Aşura ziyaretinin levhalarında çelik cinsinden şebekeli işaretlerdir.

Hurma:

Hurmanın anlamı hususunda şöyle denir: Ağaçtan yapılan büyük ve yüksek bir tabuttur. Çeşitli ipekli şallar, kumaşlar, ayna ve fenerlerle onu süslerler. Aşura merasimlerinde İmam Hüseyin'in tabutu olarak dolaştırılırdı. Hurma ağacına benzediğinden dolayı da ona nahl (Hurma) diyorlardı.

Bayrak ya da Sancak: Bunun üzerinde Zulcenah (Duldul), çadır, Ebulfazl'ın kesilmiş eli, dağ, ordu ve kana bulanmış atın ayağı, ağzına bir mektup almış güvercin resimleri görülürdü.

Kalemişi işli kumaşlar:

Nahı, pamuk ya da ipekten olan kumaşa denirdi. Bu kumaşın üzerine renkli resimler olurdu.

Gösteri Sanatları:

Taziye gösterisi:

Taziye merasimi de denen bu tören Muharrem ayında icra edilirdi.

Taziyede çok çeşitli figürler ve simgeler kullanılır. Bu gösterinin bir simge ve işaret bahçesi olduğunu söylerler. Onlardan biri yeşil bayraklar ve siyah ve kırmızı sancaklardır. Bunlar ehl-i beytin simgesi ve devrim ve coşkunun belirtisi ve taziyenin göstergesidir. Su leğeni, Fırat Nehri'nin işaretidir. Hurma ağacı ya da başka şekildeki ağaçlarda da ağaçlık bir yeri temsil eder.

TÜRK EDEBİYATINDA FARŞÇA YAZILMIŞ KERBELÂ MERSİYELERİ

Kadir Turgut

Giriş

Mersiye Arapça «رثی» (resâ) kökünden gelmekte olup ölüye üzülme ve ağlamak demektir. Arapçadan Farsçaya ve Türkçeye de geçmiştir. Ölenin ardından ağlamak, onu yâd etmek ve övmek anlamının yanında bunun için yapılan törenlere de bu ad verilmiştir. Daha sonra bu törenlerde okunan ağıtlara mersiye denmiştir.¹ Şairlerin ve yazarların önemli kişilerin ölümü üzerine kaleme aldıkları, ölen kişiyi öven ve ölümü üzerine duyulan üzüntüyü dile getiren eserlere de mersiye denmiştir.²

Sıra dışı ve trajik bir şekilde ölenleri yahut öldürülenlerin anılmasına ise ayrı bir önem verilmiştir. Öldürülen kişilerin ardından yazılan mersiyeler ayrı bir tür olarak kabul edilmiş ve “maktel” olarak anılmıştır.³

Arap geleneğinde ölenin önemli bir kişi olması durumunda, bir şair tarafından sanat zevkine de uygun bir şiirle yâd edilmesi adetti. Arap geleneğinde ataların kahramanlığı ve cömertliği ile övünmek ve öldürülenin intikamını almak töre olduğundan bunu ifade eden şiirler de yazılmıştır. İslâmiyet’in kabulünden sonra Hz. Muhammed’in ölülerin ardından aşırı derecede ağlayıp dövünmeyi olması nedeniyle gelenek nispeten zayıflasa da devam etmiştir.⁴ Başta Hz. Muhammed olmak üzere din büyüklerinin ardından da mersiyeler yazılmıştır.

Genel olarak Arap edebiyatının Arap edebiyatının vezin ve formlarıyla genel çerçevesini iktibas eden Fars ve Türk edebiyatında da aynı gelenek var olmuştur.

Fars edebiyatında daha önceleri de ölenin ardından onu anmak üzere şiirler yazıldığı bilirse de bunun için müstakil olarak yazılıp günümüze kadar kalan ilk şiir Rûdekî (ö. 329/940)’ye aittir. Ondan sonra da birçok şair

¹ Aliekber Dihhuda, “Mersiye 1”, *Lugatnâme-i Dihhudâ*, ed. Muhammed Muin ve Seyyid Ca’fer Şehîdî, Tahran, Danişgâh-i Tahran Muessese-i Lugatnâme-i Dihhudâ, 1998, c. XIII, s. 20616.

² Aliekber Dihhuda, “Mersiye 2”, *a.g.e.*, c. XIII, s. 20616-17.

³ Şeyma Güngör, “Maktel,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXVII, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2003, s. 455.

⁴ Bkz. M. Faruk Toprak, “Mersiye”, *DİA*, c. XXIX, s. 215-217.

tarafından özellikle hükümdarlar ya da hanedan büyüklerinin ölümü üzerine mersiye yazılmıştır. Bazı savaş ve afet gibi durumları anmak üzere de mersiye yazılmıştır.⁵

Türk edebiyatında İslamiyet öncesinde de ağıt, sagu gibi adlarla ölünün ardından üzüntüyü dile getiren manzum ve ahenkli eserlerin yazılması ve okunması adetti. İslamiyet'in kabulünden sonra Arap ve Fars edebiyatı paralelinde gelişen klasik Türk edebiyatında ise mersiye başlıca bir tür olarak var olmuştur.⁶ Çoğunlukla manzum olan mersiye devlet ve din büyükleri yanında aileden yahut tanıdıklardan birinin ölümü üzerine de yazılmıştır.⁷

Hz. Hüseyin ve Kerbelâ Olayı İçin Yazılan Mersiye

Hicretin ilk yıllarında dünyaya gelip Hz. Muhammed'in yanı başında ve İslam'ın ilk büyük şahsiyetlerinin gözü önünde büyüyen yetiştirilen Hz. Hüseyin (ö. 61/680)'in sahabeler arasında özel bir yeri vardı. Hz. Muhammed'in torunu ve Hz. Ali'nin oğlu da oluşu nedeniyle gördüğü özel ilgi üzerine Emevîler tarafından yürütülen iktidar mücadelesinde şehit edilişi, Müslümanlar arasında çok büyük üzüntüye neden olmuştur.⁸ Bu üzüntüyü dile getirilen çok sayıda eser yazılmıştır.⁹ Hz. Hüseyin'in şehit edildiği ve türbesinin bulunduğu Kerbelâ şehri de bütün İslam dünyasında bu yönüyle tanınmıştır.¹⁰ Hz. Hüseyin'in büyük bir şahsiyet oluşunun dışında öldürülüşünün de zulüm ve haksızlık olarak görülmesi unutulmaz mersiye yazılmasına neden olmuş, tarih boyunca Arap, Fars, Türk, Urdu ve diğer Müslüman halklar edebiyatları içerisinde hakkında en çok mersiye yazılan Hz. Hüseyin ve en meşhur mersiye Kerbelâ hadisesini anlatanlar olmuştur.¹¹

Literatürde “Maktel-i Hüseyin” adıyla bilinen bu eserlerin bir kısmı manzum kısa şiir olduğu gibi, Hz. Hüseyin'in şehadetini anlatan mensur müstakil eserler de yazılmıştır. Arap edebiyatı içerisinde başlayan “Maktel-i Hüseyin” yazma geleneği daha sonra Fars ve Türk edebiyatında da devam etmiştir.¹²

⁵ Bkz. Tahsin Yazıcı, “Mersiye: Fars Edebiyatı”, *DİA*, c. XXIX, s. 217-218.

⁶ Mustafa İsen, *Acıy Bal Eylemek: Türk Edebiyatında Mersiye*, Ankara, Akçağ Yayınları, 1993.

⁷ Bkz. Mine Mengi, “Eski Edebiyatımızın Mersiyelerine Toplu Bir Bakış.” *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları*, c. II, Prof. Dr. Harun Tolasa Özel Sayısı (1983), s. 91-101. Mustafa İsen, “Mersiye: Türk Edebiyatı,” *DİA*, c. XXIX, s. 218-219.

⁸ Ahmed Ateş, “Hüseyin”, *İslam Ansiklopedisi*, c. V, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1964, s. 634-640. Ethem Ruhi Fırlı, “Hüseyin”, *DİA*, c. XVIII, s. 518-521.

⁹ İlyas Üzümlü, “Hüseyin: Literatür”, *DİA*, c. XVIII, s. 521-524.

¹⁰ Mustafa Öz, “Kerbelâ”, *DİA*, c. XXV, s. 271-272.

¹¹ Abdülkadir Karahan, *Anadolu Türk Edebiyatında Maktel-i Hüseyinler*, Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Disiplini, 1938-1939.

¹² Şeyma Güngör, “Maktel-i Hüseyin”, *DİA*, c. XVIII, s. 456-457.

Fars edebiyatında dini içerikli mersiyelerin büyük çoğunluğunu Hz. Hüseyin için yazılanlar oluşturmaktadır. Şia mezhebinin İran'da yayılması da bu mersiyelerin artmasında etkili olmuştur.¹³ Özellikle Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin yazdığı Ravzâtü's-Şühedâ adlı Hz. Hüseyin'in şehadetini anlatan eser halk arasında da yayılmış, Muharrem ayında Hz. Hüseyin'i anma toplantılarında okuna gelmiştir. Bu eserin Türkçeye de aynen ya da değiştirilerek çokça tercüme edilmiştir. Fuzûlî, Hadîkatü's-Süedâ adlı eserini yazarken de bu eserden yararlanmışır.¹⁴

Türk edebiyatında Hz. Hüseyin'in şehit edilmesini anlatan çok sayıda eser bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı mensur, fakat çoğunluğu manzum olarak yazılmıştır. Özellikle tasavvuf çevrelerinde Hz. Hüseyin'i anmaya daha çok rağbet gösterilmiş, yazılan mersiyelerin bir kısmı bestelenerek tekke ve dergâhlarda okunmuştur. Hatta halk arasında da bu acıyı işleyen türküler yakılmıştır.¹⁵

Hz. Hüseyin'i ve Kerbela hadisesini anlatan Türkçe eserler üzerine akademik çalışmalar yapılmış,¹⁶ bu mersiyeleri bir araya toplayan yayımlar yapılmıştır.¹⁷ Bu çalışmalarla Türk edebiyatında Hz. Hüseyin'i anmak için yazılan mersiyeler bilinir ve rahatlıkla ulaşılabilir olmuştur.

Farsça Şiir Yazan Türk Şairler

Edebiyatımızda Türkçenin yanında Arapça ve Farsça da kullanılmış, bu dillerle şiirler yazılmıştır. Özellikle Osmanlı döneminde Arapçaya ilim dili olarak yer verilirken Farsça da edebiyat çevrelerinde geçerli idi. Farsça öğrenilmesi ve yazılması her türlü imkânla teşvik ediliyordu.¹⁸ Padişahlar ve devlet büyükleri bizzat Farsça şiirler ve eserler yazıyorlar, yazılmasını emrediyorlardı.¹⁹ Klasik Türk edebiyatı sahasında eser veren çoğu şairin az

¹³ Nasrullah İmâmî, *Mersiye-serâyî der Edebiyyât-i Fârsî (Tâ Pâyân-i Karn-i Heştom)*, Ehvâz, Dânişgâh-i Cihâd, 1369, s. 57-63.

¹⁴ Güngör, a.g.m, s. 456; Fuzûlî'nin bu eserinin tenkitli metni yayımlanmıştır. Bkz. Muhammed b. Süleyman el-Bağdâdî Fuzûlî, *Hadîkatü's-süeda*; haz. Şeyma Güngör, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987.

¹⁵ Mehmet Sılay, *Kerbela Türküleri*, Antakya, Hatay Yayınları, 1988).

¹⁶ Bünyamin Çağlayan, "Kerbela Mersiyeleri", Doktora, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, 1997.

¹⁷ Bkz. *İlaveli Vaveyla: Mesâib-i Kerbela*, Dersaadet, Saadet Matbaası, 1327; Cemil Çiftçi, *Divan Şiirinde Kerbela Ağıtları*, İstanbul, Kevser Yayınları, 2008; *Kerbela Mersiyeleri*, haz. Mehmet Arslan ve Mehtap Erdoğan, Tunceli, Tunceli Üniversitesi Alevilik Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2009.

¹⁸ Ömer Özyılmaz, *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s. 113-116.

¹⁹ Şadi Aydın, "Farsça Divân Sahibi Osmanlı Sultanları ve Divanlarının Nüshaları" *Nüsha*, Ankara, yıl 2, sa. 6, Yaz 2002, s. 41-56.

ya da çok Farsça şiiri bulunmaktadır. Türk edebiyatında az denmeyecek sayıda Farsça divan ya da divançe oluşturan şair de vardır.²⁰ Mevlânâ (ö. 672/1273)²¹, Sultan Veled (ö. 712/1312²², Ulu ‘Arif Çelebi (ö. 719/1319)²³, Nesîmî (ö. 820/1417)²⁴, Ahmed-i Dâ‘î (ö. 824/1421)²⁵, Hamîdî (ö. XVI. yy. başları²⁶, Adnî Mahmud Paşa (ö. 878/1474)²⁷, Kabûlî (ö. 883/1478)²⁸,

²⁰ Farsça şiir yazan, divan veya divançe oluşturan Türk şairler hakkında daha fazla bilgi için bkz. Tahsin Yazıcı, **Pârsîgûyan-i Asyâ-yi Sağîr**, Tahran, Merkez-i Mutalaat ve Tahkîkât-i Ferhengî-yi Beynelmilelî, 1371; Bihruz Nasîrî, **Zebân u Edeb-i Fârsî der Asyâ-yi Sağîr**, Hoy, İntişârât-i Karakuş, 1384; Muhammed Emîn Riyâhî, **Zebân u Edeb-i Fârsî der Kalemrov-i Osmânî**, Tahran, Pajeng, 1369 (**Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı**, çev. Mehmet Kanar, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995); Mustafâ Çiçekler, “Osmanlı Döneminde Farsça Şiir Söyleyen Şairlerin Eserlerinin Yazmaları”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, 1989; Şadi Aydın, “Türk Edebiyatında Farsça Divân ve Divânçeler”, İstanbul, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2001; Ahmet Kartal “Anadolu’da Farsça Şiir Söyleyen Türk Şairler (XI-XVI. Yüzyıllar)”, **Türkler**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. VII, s. 682-695; Kadir Turgut, “Ebû’l-Vefâ Muslihuddin Mustafâ’nın Farsça Şiirleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, 2009, s. 10-30.

²¹ Mevlânâ’nın Farsça divanı İran’da ve bu divanın Türkçe tercümesi Türkiye’de yayınlanmıştır. Bkz. Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin Mevlânâ, Celâleddin-i Rûmî, **Külliyât-ı Divân-ı Şems-i Tebrîzî ya Divân-ı Kebir**, 2 c., haz. Bediüzzaman Fûruzanfer, Tahran, 1386; Celâleddin Muhammed bin Muhammed Mevlevî, **Divân-ı Kebir: Külliyyât-ı Şems-i Tebrîzî**, c. 2, haz. Tevfik H. Subhânî, Tahran, Encumen-i Âsâr u Mefâhîr-i Ferhengî, 1386; Mevlânâ Celâleddin Rûmî, **Divân-ı Kebir**, 8 c., çev. Abdûlbakî Gölpmarlı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008.

²² Sultan Veled’in Farsça divanı basılmıştır. Bkz. Sultan Veled, **Divân-ı Sultan Veled**, İstanbul, Matbaa-i Âmirî, 1341; A.m., **Divân-ı Sultan Veled**, Tahran, Kitâbfurûşî-yi Rûdekî, 1338.

²³ Ulu Arif Çelebi’nin Farsça divanının tenkitli metni doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Bkz. Mehmet Vanlıoğlu “Ulu Arif Çelebi ve Divanının Tenkitli Metni”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, 1991.

²⁴ Seyyid İmâdüddin Nesîmî’nin Farsça divanı Türkiye’de Azerbaycan’da ve İran’da birçok kez basılmıştır. Bkz. İmâdüddin Seyyid Nesîmî, **Divân-ı Nesîmî**, İstanbul, Dâru’t-Tıba‘at’i-Âmirî, 1260; a.m., **Divân-ı Nesîmî**, İstanbul, Tasvir-i Efkâr Matbaası, 1284; A.m., **Divân-ı Fârsî-yi Nesîmî**, haz. Hamid Mehmedzâde, Bakü, Azer Neşr, 1972; A.m., **Divân-ı Seyyid İmâdüddün Nesîmî**, haz. Nejad Ferid Rustânî, Tahran, İntişârât-i Furuğî, 1370; A.m., **Divân-ı Seyyid İmâdüddin Nesîmî**, haz. Pervîz Abbâsî-yi Dâkânî, Tahran, 1371; Yedullah-i Celâlî-yi Penderi, **Zindegî ve Eş‘âr-ı İmâdüddin Nesîmî**, haz. Tahran, 1371; A.m., **Divân-ı Fârsî**, haz. Fazlullah Nâim-i Tebrîzî, Tahran, İntişârât-i Dünyâ, t.y. Nesîmî’nin Farsça divanının Türkçeye çevrili yayınlanmıştır. Bkz. Veyis Değirmençay, **İmâdüddin Nesîmî ve Farsça Divanının Türkçe Çevirisi**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Matbaası, 2005.

²⁵ Ahmed-i Dâ‘î’nin Farsça divanı üzerine İran’da doktora tezi hazırlanmıştır. Bkz. F. Tulga Ocak, “Ahvâl ve Âsâr ve Tahlîl-i Eş‘âr-ı Divân-ı Fârsî-yi Ahmed-i Dâ‘î”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tahran, Dânişgâh-i Tehrân Dânişkede-i Edebiyât ve Ulûm-i İnsânî, 1352.

²⁶ Hamîdî’nin Farsça divanının ve Hasbihâl-nâme’sinin tıpkıbasımı yapılmıştır. Bkz. İsmail Hikmet Ertaylan, **Külliyât-ı Mevlânâ Hamîdî**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1949.

Gülşenî-i Saruhânî (ö. 889/1484)²⁹, İlâhî (ö. 896/1491)³⁰, Ebü'l-Vefâ Muslihuddin Mustafâ (ö.896/1491)³¹, Cem Sultan (ö. 900/1495)³², Yavuz Sultan Selim I (Selîmî) (ö. 929/1522)³³, Kânûnî Sultan Süleyman I (Muhîbbî) (ö. 973/1566)³⁴, Şehzâde Bayezid (Şâhî) (ö. 969/1562)³⁵, Murad III (Murâdî) (ö. 1003/1595)³⁶, İbrahim Gülşenî (ö. 940/1534)³⁷, Basirî (ö.

²⁷ Adnî Mahmud Paşa'nın Farsça şiirlerine hazırlanan tez çalışmasında ve ayrıca yayınlanan divanında yer verilmiştir. Bkz. Meserret Diriöz, "Adnî (Mahmud Paşa-yı Veli), Hayatı ve Edebi Şahsiyeti", Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1945-1946.

²⁸ Kabûlî'nin Farsça divanının tıpkıbasımı yapılmıştır. Bkz. İsmail Hikmet Ertaylan, **Külliyyât-ı Divân-ı Kabûlî**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1948.

²⁹ Gülşenî-i Saruhânî'nin Farsça divanı ile mesnevisinin metni doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Bkz. İbrahim Ferzan, "Gülşenî-yi Sarûhânî: Hayatı, Farsça Divanı ve Râznamesi", İstanbul, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap-Fars Filolojisi Kürsüsü, 1980.

³⁰ Bu divanın tıpkıbasımı için bkz. İsmail Hikmet Ertaylan, **İlâhî Divânı**, İstanbul İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1962.

³¹ Ebü'l-Vefâ Muslihuddin Mustafâ'nın Farsça şiirlerinin tenkitli metinleri tez olarak hazırlanmıştır. Bkz. Kadir Turgut, "Ebü'l-Vefâ Muslihuddin Mustafâ'nın Farsça Şiirleri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, 2009.

³² Cem Sultan'ın Farsça divanı İran'da doktora tezi olarak hazırlanmış ve ayrıca basılmıştır. Bkz. Abdurrahman Naci Tokmak, "Şerh-i Hâl-i Sultan Cem ve Tahlîl u Tashîh Dîvân-i Fârsî-yi ū", Dânişgâh-i Tehrân Dânişkede-i Edebiyât ve Ulûm-i İnsânî, 2535 şah.

³³ Yavuz Sultan Selim'in Farsça şiirlerini içeren divanı basılmıştır. Bkz. Yavuz Sultan Selim, **Divân-ı Sultan Selim**, haz. Hüseyin Hüsnü, İstanbul, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1306; A.m., **Divan**, haz. Paul Horn, Berlin, Matbaa'a-i Devleti, 1904. Bu baskı Alman İmparatoru Wilhelm II'nin emri ile hazırlanıp basılmıştır. Selim-i Evvel, **Divân-i Sultân Selîm-i Osmânî**, Tahran, Dânişgâh-i Âzâd-i İslâmî, 1386. Yavuz Sultan Selim'in Farsça şiirlerinin Türkçe çevirileri Ali Nihat Tarlan tarafından hazırlanıp yayımlanmıştır. Bkz. Ali Nihat Tarlan, **Yavuz Sultan Selim'in Farsça Divân Tercümesi**, İstanbul, Ahmed Halid Kitabevi, 1946.

³⁴ Kânûnî Sultan Süleyman'ın Farsça divanı için bkz. Kasım Gelen "Kânûnî Sultan Süleyman'ın Farsça Divanı", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, 1989.

³⁵ Şehzâde Bayezid'in Farsça şiirleri bir makale içerisinde yayımlanmıştır. Bkz. Mustafa Çiçekler "Şehzade Bayezid ve Farsça Divançesi," **Şarkiyat Mecmuası**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Merkezi, İstanbul, Çantay Kitabevi, 1998, c.VIII, s. 211-228.

³⁶ Murad III'm Farsça divanı ve Futuhât-ı Ramazan adlı esiri için bkz. Kamil Yaşar Uyar "Sultan 3. Murad'ın Futuhât-ı Ramazan'ı ve Farsça Divanı" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, 1995.

³⁷ İbrahim Gülşenî'nin Farsça divanının yazma nüshaları, Süleymaniye Kütüphanesi'nde Fatih Kitaplığı nr. 3866, Halet Efendi Kitaplığı nr. 727, Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde nr. 5820, Millet Kütüphanesi Ali Emiri Kitaplığı Farsi Bölümü nr. 418, Edirne Selimiye Kütüphanesi nr. 1353 ve Ankara Milli Kütüphane'de B 127 numarada kayıtlıdır. Ayrıca İbrahim Gülşenî'nin **Rubâ'ıyyât** başlıklı şiirlerini içeren bir nüshası da Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi Kitaplığı, 272 numarada bulunmaktadır.

941/1534)³⁸, Fuzûlî (ö.963/1556)³⁹, Hazînî (ö. 1005/1596)⁴⁰, Nef'î (ö. 1044/1635)⁴¹, Fâsîh Ahmed Dede (ö. 1111/1699)⁴², Nâbî (ö. 1124/1712)⁴³, Nevres-i Kadîm (ö. 1175/1762)⁴⁴, Koca Ragıp Paşa (ö. 1176/1763)⁴⁵, Sünbülzâde Vehbî (ö. 1225/1809)⁴⁶, Nidâi-yi Kaşgârî (ö. 975/1567)⁴⁷, Halid-i Bağdâdî (ö. 1242/1826)⁴⁸, Şeyhülislam Arif Hikmet (ö. 1276/1859)⁴⁹,

³⁸ Basîrî'nin Farsça divanı üzerine iki farklı yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Bkz. Kutlukhan Eren, "Basiri ve Divanının Tenkitli Metni", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, 1999; Fikret Sarısoy, "Basiri'nin Farsça Divanı", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, 2001.

³⁹ Fuzûlî'nin Farsça divanı Türkiye'de ve İran'da basılmıştır. Bkz. Muhammed b. Süleyman el-Bağdâdî Fuzûlî, **Divân-i Fârsî**, haz. Hasibe Mazioğlu, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1962; A.m., **Divân-i Fârsî**, haz. Hasibe Mazioğlu, Tahran, Vizâret-i Ferheng u İrşâd-i İslâmî, 1374. Fuzûlî'nin Farsça divanının Türkçe tercümesi de yayınlanmıştır. Muhammed b. Süleyman el-Bağdâdî Fuzûlî, **Fuzûlî'nin Farsça Divanının Tercümesi** çev. Ali Nihat Tarlan, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1950.

⁴⁰ Hazînî'nin Farsça divanı tez olarak hazırlanmıştır. Bkz. İbrahim Kunt, "Hazînî ve Divanı: İnceleme, Metin", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, 2002.

⁴¹ Nef'î'nin Farsça divanı ilk olarak Lisans mezuniyet tezi şeklinde hazırlanmış ve bu metin esas alınarak Ali Nihad Tarlan tarafından Türkçeye çevrilip yayınlanmıştır. Bkz. Ali Alptekin, Nef'î'nin Farsça Divanının Tenkitli Neşri, Lisans Bitirme Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, t.y.; Ali Nihad Tarlan, **Nef'î'nin Farsça Divanı Tercümesi**, İstanbul, S.Sertoğlu Kitabevi, 1944. Nef'î'nin Farsça divanının üzerinde daha sonra doktora tez çalışması yapılmış ve Enîsü'l-'uşşâk adlı mesnevisi ile birlikte eksiksiz tenkidli metni ve metinler üzerinde geniş bir inceleme hazırlanmıştır. Bkz. Mehmet Atalay, "Şair Nef'î, Farsça Divanının Edisyon Kritiği ve Üslûbu", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, 1988.

⁴² Ahmed Fasîh Dede'nin Farsça şiiirlerinin tenkitli metni yayınlanmıştır. Bkz. Fasîh Ahmed Dede, **Farsça Divançe**, haz. Mehmet Atalay, İstanbul, Çantay Kitabevi, 2007.

⁴³ Nâbî'nin farsça şiiirleri üzerine iki farklı çalışma yapılmıştır. Bkz. Ferhunde Taylan, "Yûsuf Nâbî'nin Farsça Divançesi (Edition Critièue, Tercüme ve Tahlili)", Lisans Bitirme Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1973; Nedim Şengül, "Nâbî'nin Farsça Divançesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, 2005.

⁴⁴ Nevres-i Kadîm'in Farsça divanı tez olarak hazırlanmıştır. Bkz. Adem Karadere "Nevres-i Kadîm'in Farsça Divanı", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, 1999.

⁴⁵ Koca Ragıp Paşa'nın Farsça şiiirleri divanı içinde basılmıştır. Bkz. Ragıp Paşa, **Divân-i Râgıb Paşa**, Bulak, Bulak Matbaası, 1252. Koca Ragıp Paşa'nın Farsça şiiirleri üzerine bir yüksek lisans çalışması da yapılmıştır. Bkz. Faysal Soysal, "Koca Ragıp Paşa'nın Farsça Manzumeleri (Metin, Çeviri, Yorum)", Van, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2006.

⁴⁶ Sünbülzâde Vehbî'nin Farsça şiiirleri divanıyla birlikte basılmıştır. Bkz. Sünbülzâde Vehbî, **Divân-ı Vehbî**, Bulak, Bulak Matbaası, 1253.

⁴⁷ Nidâi-yi Kaşgârî'nin divanı yayınlanmıştır. Bkz. Abdullah b. Muhammed Kaşgârî Turkistanî Nidâî, **Diwan of Nidâi-yi Kaşgârî**, haz. Güller Nuhoğlu, Karachi, Qirtas, 2003.

⁴⁸ Halid-i Bağdâdî'nin Farsça şiiirleri ikinci defasında Türkçe tercümeleriyle birlikte olmak üzere iki kez basılmıştır. Bkz. Ebü'l-Baha Ziyâeddin Mevlânâ Halid b. Ahmed: Hâlid-i Bağdâdî, **Hâzâ Divân-ı Mevlânâ Halîd**, İstanbul, Fatih Demir Matbaası, 1955; a. m.,

Ayıntablı Aynî Efendi (ö. 1285/1868)⁵⁰, Yenişehirli Avnî Bey (ö. 1300/1883)⁵¹, Nigârî-i Karabâgî (ö. 1303/1886)⁵², Ömer Necmi Efendi (ö. 1307/1889)⁵³, Esâd Erbilî (ö. 1931)⁵⁴, Ahmed Remzî Akyürek (ö. 1944)⁵⁵, Tâhirü'l-Mevlevî (ö. 1951)⁵⁶ Farsça şiir yazar, divan ya da divançe oluşturan Türk şairlerin en bilinenlerindedir.

Türk Edebiyatında Farsça Yazılmış Kerbelâ Mersiyeleri

Bu tebliğimizde Farsça şiir yazar bazı Türk şairlerin Hz. Hüseyin'i ve Kerbelâ hadisesini anlatan Farsça şiirlerini tanıtacağız. Yukarıda değinildiği üzere Türkçe Kerbelâ mersiyeleri üzerine çalışmalar yapıp, toplu halde yayınlandığı halde çok sayıda olmamasına rağmen Türk şairlerinin yazdığı Farsça Kerbelâ mersiyeleri hariç tutulmuştur. Bu nedenle bu tebliğimizde Farsça şiir yazar beş Türk şairinin, (Mevlânâ, Fuzûlî, Fasîh Ahmed Dede, Yenişehirli Avnî Bey ve Alvarlı Muhammed Lutfi Efendî) Farsça yazdıkları Hz. Hüseyin'i ve Kerbelâ olayını anlatan şiirlerini tanıtacağız.

a. Mevlanâ

Mesnevî-i Ma'nevî adlı eseriyle tanınan büyük mutasavvıf Mevlanâ Celâleddîn-i Rûmî⁵⁷, Dîvân-ı Kebîr ya da Külliyyât-ı Şems adıyla bilinen

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin Divanı ve Şerhi, haz. Sadreddin Yüksel, İstanbul, Sabah Gazetesi Kültür Yayınları, 1977.

⁴⁹ Şeyhülislam Arif Hikmet Bey'in Farsça, şiirleri diğer şiirleriyle birlikte basılmıştır. Bkz. Şeyhülislam Arif Hikmet, **Divân-ı Arif Hikmet Bey**, İstanbul, Matbaa-yı Âmire, 1283.

⁵⁰ Ayıntablı Aynî Efendî'nin Farsça şiirleriyle Türkçe tercümelerine Türkçe divanıyla birlikte hazırlanan tez çalışmasında yer verilmiştir. Bkz. Fatma Yaşar Aksoy, "Ayıntablı Aynî Efendî, Divan: Hayatı, Eserleri, Türkçe Divan, Farsça Divançe ve Sâkinâme Tenkidli Metni", Kayseri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, 1997, s. 821-897.

⁵¹ Yenişehirli Avnî Bey'in Farsça divanı yayınlanmıştır. Bkz. Yenişehirli Avnî Bey, **Farsça Divan**, haz. Mehmet Atalay, İstanbul, Aktif Yayınevi, 2005.

⁵² Nigârî-i Karabâgî'nin Farsça divanı iki kez basılmıştır. Bkz. Mir Seyyid Hamzâ Nigârî, **Divân-ı Nigârî**, İstanbul, Süleyman Efendi Matbaası, 1301; A.m., **Divân-ı Seyyid Nigârî be-Zebân-i Fârsî**, Darülhilâfe, Matbaa-i Hukûkiye, 1329.

⁵³ Ömer Necmi Efendî'nin Farsça divanı basılmıştır. Bkz. Ömer Necmî, **Divân-ı Necmî**, İstanbul, Esad Efendi Destgâhı, 1280.

⁵⁴ Esad Erbilî'nin Farsça şiirleri Türkçe tercümesiyle birlikte yayınlanmıştır. Bkz. Muhammed Es'ad Erbilî, **Divân-ı Es'ad: Farsça – Türkçe**, haz. Cemal Bayrak, çev. Ali Nihad Tarlan, İstanbul, Erkam Yayınları, 1991.

⁵⁵ Ahmet Remzi Akyürek'in Farsça şiirleri için bkz. Mehmet Atalay, **Ahmed Remzi Dede and His Persian Poems**, İstanbul, Çantay Kitabevi, 2007.

⁵⁶ Tâhirü'l-Mevlevî'nin Farsça divançesi ve tercümesi iki kez hazırlanıp yayınlanmıştır. Bkz. Tâhirü'l-Mevlevî, **Farsça Divançe ve Tercümesi**, haz. Yusuf Öz, Yakup Şafak, Konya, Konya Büyükşehir Belediyesi, 2003; Mehmet Atalay, **Tâhirü'l-Mevlevî'nin Farsça Divançesi ve Tercümesi**, İstanbul, Çantay Kitabevi, 2007.

⁵⁷ Mevlanâ Celâleddîn-i Rûmî hakkında bilgi için bkz. Reşat Öngören, "Mevlana Celaleddin-i Rûmî", **DİA**, c. XXIX, s. 441-448.

c. Fasîh Ahmed Dede

Mevlevî şeyhi olan Fasîh Ahmed Dede⁶², nin Farsça divançesinde “În nağme-i Mâtem-i Huseyn est/Bu Hz. Hüseyin’in Matemi’nin Nağmesidir” başlıklı bir kaside yer almaktadır.⁶³ Müctes bahrinin Mefâilün feilâtün mefâilün feilün vezninde yazılan bu kaside otuz beyitten oluşmaktadır.

چنانکه بوس لب جام باده را افواه
بیا که ساقی به پای تو تشنه است
سباه

matlarıyla başlayan kasidede Fasîh Ahmed Dede, Hz. Hüseyin’in şehit edilmesi üzerine kendi yüreğinde hissettiklerini dile getirmektedir. Şair sürekli ağlamakta, kanlı gözyaşı dökmekte olduğundan, aklını şuurunu yitirdiğinden bahsetmekte, kasideyi Hz. Hüseyin’in kabrinin Resulullah’ın alınının nuruyla dolması dileğiyle bitirmektedir.

d. Yenişehirli Avnî Bey

Oldukça hacimli bir Türkçe divanından başka bir de Farsça divanı bulunan klasik Türk edebiyatının en önemli şairlerinden Yenişehirli Avnî Bey⁶⁴, Farsça olarak biri kaside ve biri terkiib-i bend olmak üzere Hz. Hüseyin ve Kerbelâ hadisesini anlatan iki mersiye yazmıştır. İlk eşinin babası olan Beşiktaş Mevlevîhânesi Şeyhi Nazîf Dede’nin Alevîliğe bağlılığının Yenişehirli Avnî Bey’in de Hz. Ali’nin yanında Hz. Hüseyin’i anlatan şiirler yazmasında etkisi olabilir.

Yenişehirli Avnî Bey’in Hz. Hüseyin’in şehadetini anlatan Farsça kasidesi “Berâ-yi Seyyidü’ş-Şuhedâ Huseyn-i Kerbelâ Radiyallâhu Anhu/Şehitlerin Efendisi Kerbelâ’daki Hüseyin (Allah ondan razı olsun) İçin” başlığını taşımaktadır. Hezec bahrinin Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün vezniyle yazılan bu kaside on dokuz beyittir.⁶⁵

بیا ای کشتی گردون بسم الله مجریها
جهان غرقآب خون خواهد شدن از
اشک خـون پـالا

matlarıyla başlayan kasidede şair Hz. Hüseyin’in Kerbelâ’da şehit edilmesinin sebep olduğu olağanüstü üzüntü ve matemi anlatıyor, bu nedenle dünyanın gözyaşıyla dolduğundan, evrende buna işaret eden bir çok olay

⁶² Fasîh Ahmed Dede hakkında bilgi için bkz. Mustafa Çıpan, “Fasîh Ahmed Dede”, *DİA*, c. XII, s. 213-214.

⁶³ Fasîh Ahmed Dede, *Farsça Divançe*, haz. Mehmet Atalay, İstanbul, Çantay Kitabevi, 2007, s. 14-17.

⁶⁴ Yenişehirli Avnî Bey hakkında bilgi için bkz. Mehmet Çavuşoğlu, “Avnî Bey, Yenişehirli”, *DİA*, c. IV, s. 123-124.

⁶⁵ Yenişehirli Avnî Bey, *Farsça Divan*, haz. Mehmet Atalay, Erzurum, Aktif Yayınevi, 2005, s. 14-15.

olduğundan bahsediyor. Oldukça sanatlı ve aynı zamanda duygulu bir dille yazılan bu şiirde birçok tabiat ve insan olaylarının Hz. Hüseyin'in şehit edilişiyle bağlantısı kuruluyor. Kasidenin sonunda, mahşerde Hz. Ali'in şehzâdesi ve Kerbelâ şehidi Hz. Hüseyin'in bir kılı için içindekilerle beraber bütün Dünyanın değmeyeceği ifade ediliyor.

Yenişehirli Avnî Bey, Hz. Hüseyin'i anlatan ikinci şiiri olan terkîb-i bendine ise "Cihâd-ı Ekber/Büyük Cihat" başlığını koymuştur.⁶⁶ On iki bent ve doksan altı beyitten oluşan bu şiir, Muzârî' bahrinin Mef'ûlü fâilâtü mefâilü fâilün vezinde yazılmıştır.⁶⁷

ای آسمان بنال که هنگام ماتم است شادی حرام گشت که ماه محرم است

matlarıyla başlayan bu terkîb-i bende şair, Muharrem ayında Hz. Hüseyin'in acısını hissetmek gerektiğini ve mutluluğun haram olduğunu söyleyerek başlıyor. Bundan sonra bu matem ne kadar büyük ve önemli olduğunu, Hz. Âdem'in, Hz. İsa'nın, Cebrâil'in ve İsrail'in çok üzöldüklerini ifade ederek anlatıyor. İkinci bentte Kerbelâ'da olanlar üzerine yaşanan matemî dile getiriyor. Üçüncü bentte Hz. Ali'ye seslenerek "Kalk, gözünün nuru atından düştü, Hakk'ın gölgesi yere düştü." diye sesleniyor, çok haksız ve uğursuz olaylar olduğundan bahsediyor. Dördüncü bentte Allah'a seslenerek buna neden olanlar şikâyet ediliyor, beşinci bentte ise Peygamber'e seslenip ailesine zulmedenlerin kahrolmaları için dua etmesi isteniyor. "Hüseyin" redifli altıncı bentte Hz. Hüseyin'in Hz. Peygamber nezdindeki yerine rağmen ona reva görülen muameleden ve başının bedeninden ayrılarak Şam'a götürüldüğünden bahsediyor. "Ah" redifli yedinci bentte şair, bu olaya şahit olan zamandan, felekten, kaderden şikâyet ediyor. Sekizinci bentte her Hz. Hüseyin'in şehit edilişi, dinin ve şeriatın yok olması, Yusuf gibi kuyuya düşmesi, Hz. Musa'nın ah çekmesi ifadelerle anlatıldıktan sonra "Hüseyin'in incitilmesi Allah'ın incitilmesidir." deniyor. Dokuzuncu bentte "küfür ateşinden yaratılan zalimler"ın hilafeti gasp etmelerinden, Hz. Peygamber'in makamına "köpek yavrusu Muaviye"yi oturtmalarından, Allah'a isyan edip Hz. Muhammed'e savaş açmalarından ve ailesinin başını koparmalarından bahsediliyor, terkîbhânedeki Yezîd'e, etrafına ve soyuna lanet ediliyor. Onuncu bentte bu acı olaydan sonra artık dünyada iyi güzel bir şey olmasının anlamsızlığı "Peygamber'in ailesi susuzluktan

⁶⁶ Bu şiirin Türkçe çevirisi de yayımlanmıştır. Bkz. Mehmet Atalay, "Yenişehirli Avnî Bey'in Hz. Hüseyin'in Şehid Edilmesi Hakkındaki Mersiyesi ve Türkçe Tercümesi", **Doğu Edebiyatı**, yıl 2, sayı 3, İlkbahar-Yaz 2008, s. 36-40.

⁶⁷ Avnî Bey, **a.g.e.**, s. 35-40.

öldü ya artık zezem de olmasın” denilerek anlatılıyor. On birinci bentte zamanın Süleyman’ı Hz. Hüseyin’e kıyıldıktan sonra artık, dünyanın payidarlığına, insanlığın mutluluğuna, bu acıyı hissetmeyenine dine haddi ve hakkı olmadığı dile getiriliyor, Hz. Hüseyin’in acısını hissetmeyenlerin Yezid olduğu dile ifade ediliyor. On ikinci ve son bendin her beyti “Sus Avnî” şeklinde kendine hitapla başlıyor, bu vakanın ne büyük felaket olduğu anlatılırken adeta bu felaket dile getirilebilecek bir felaket değildir demek isteniyor ve nihayet terkîbhânedeki bu hesabın mahşerde görüleceği dile getiriliyor.

e. Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi

İyi bir medrese eğitimi aldıktan sonra tasavvuf yoluna da giren Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi (ö. 1956)⁶⁸, **Hülâsatü'l-Hakâyık** adlı tasavvufi şiirlerinin derlemesinden oluşan eserinde yer alan yedi Farsça şiirden biri Hz. Hüseyin’in şehit edilmesinin matemini anlatmaktadır.⁶⁹ Remel bahrinin Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün vezninde yazılan gazel formundaki bu şiir yedi beyitten ibarettir.

شادی حرام گشت که ماه محرم است

ای آسمان بنال که هنگام ماتم است

Matlarıyla başlayan bu gazelde Muhammed Lutfi Efendi, kendi gönlüne seslenerek matem ayının (Muharrem) geldiğini, bu nedenle gözlerini kanlı yaşla doldurmasını, ciğerlerini paralamasını, efkârlanmasını istiyor. Âşıkların gönlünde yanan bir Kerbelâ olduğundan, sürekli ah çıktığından bahisle madem Hz. Muhammed’in ve Hz. Ali’nin gözünün nuru, Hz. Fatma’nın ailesinin sonu böyle oldu sen de yas tut diye sesleniyor. Son beyitlerde de kendine hitap eden Muhammed Lutfi Efendi, Hz. Hüseyin’in hidayet mührü olduğundan, Yezid’in ateşe atılmasından, Hz. Hüseyin’in seyitlerin efendisi oluşu nedeniyle eğer mutluluk isteniyorsa yolundan gitmek gerektiğinden bahsediyor.

Sonuç

Türk edebiyatı şairlerinden özellikle tasavvufi ilgililer, ehl-i beyti ve özellikle Hz. Hüseyin’in şehit edilmesini anlatan çok sayıda şiirler yazmışlardır. Bu şiirlerden Türkçe olanlar yukarıda bahsedildiği gibi çeşitli

⁶⁸ Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi hakkında bilgi için bkz. Selahattin Kıyıcı, “Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi”, **DİA**, c. II, s. 552.

⁶⁹ Hâce Muhammed Lutfi, **Hülâsatü'l-Hakâyık ve Mektubat-ı Hâce Muhammed Lutfi**, haz. Hüseyin Kutlu, İstanbul, Alvarlı Efe Hazretleri İlim ve Sosyal Hizmetler Vakfı; Damla Yayınevi, 2006, s. 38.

çalışmalarda tanıtılmış ve bir araya getirilmiştir. Türk şairlerinden divan oluşturacak kadar Farsça şiir yazarlar olduğu ve bunlardan bazılarının Kerbelâ hadisesi üzerine şiirler yazdığı halde bu eserlerde bunlardan bahsedilmemiştir. Biz bu tebliğimizde Türk şairleri tarafından Farsça yazılan yedi adet Farsça Kerbelâ mersiyesini tanıttık. Ancak bu çalışmamızda müstakil olarak Kerbelâ hadisesini işleyen şiirleri aldık. Ebü'l-Vefâ Muslihuddin Mustafâ, Esad Erbilî gibi yazdıkları Farsça şiirlerde bir ya da birkaç bu olaya değinen⁷⁰ şairler de olduğu halde bu şiirlerden burada bahsetmedik.

Gelibolulu Mustafâ Âlî'nin de **Subhatu'l-Abdâl** adını verdiği Kerbelâ mersiyelerinden oluşan risalesinin girişinde, Türkçe, Farsça ve Arapça şiirlerden oluştuğu yazıldığı halde içeriğinde yalnızca Türkçe şiirler bulunup Farsça şiir bulunmamaktadır. Kaynaklarda varlığından bahsedilen Âlî'nin Farsça divanının da nüshalarının henüz bulunamadığından Âlî'nin Farsça Kerbelâ mersiyesi yazıp yazmadığının anlaşılması mümkün olmamıştır.

Farsça şiirleri henüz gün yüzüne çıkarılmamış, tenkitli metinleri hazırlanmamış Türk şairlerinin yazdıkları şiirler de incelenerek, böyle bir sempozyum bildirisinin hacmini aşması nedeniyle metinlerine yer veremediğimiz bu şiirlerin tercümeleriyle birlikte bir araya toplanması ayrı bir çalışma konusu olacaktır.

⁷⁰ Kadir Turgut, "Ebü'l-Vefâ Muslihuddin Mustafâ'nın Farsça Şiirleri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, 2009, s. 10.

MÜZAKERE
(Edebiyat Altıncı Oturum)

Esra Doğan

Sayın Başkan, sayın hocalarım ve muhterem dinleyiciler.

Hepinize saygılarımı sunarak sözlerime başlıyorum.

Tebliğleri büyük bir dikkatle okudum. Burada sadece dikkatimi çeken bazı hususlara kısaca değinmeye çalışacağım. Hazreti Hüseyin ve Kerbelâ hadisesi hayatlarına hamurun tuzu gibi karışmış olan İranlı misafirlerimiz, bu konuyla ilgili tebliğ metinlerini hazırlarken, kültürleri içinde var olan ve çok iyi bilinen bazı unsurlara doğal olarak açıklama getirmemişlerdir. Bu kendilerinden uzak, Şii düşünceye yabancı yerlerde anlaşılma problemi doğurmaktadır. Bu bakımdan tebliğlerdeki bazı açıklanmayan hususların eksiklik yarattığını düşünmekteyim. Bu anlamda tebliğlerinde oldukça rahat hareket eden hocalarım, ayrıntıları, kendileri gibi herkesin de bildiğini düşünmekte. Bundan kaynaklanan bazı açıklanmamış, anlaşılamayan noktalar Türk araştırmacısı ve dinleyicisi için oldukça haklı bir serzenişe neden olmaktadır. İranlı bir araştırmacı olarak hocalarım açısından bakıldığında ise, zaten bilinen hadiseler şeklinde görülen ve açıklanmayan noktalar, belki de tekrar olarak algılanmaktadır. Bu iki karmaşa arasında benim durduğum yer ise iki tarafın tam ortasıdır. İşte tam bu noktada Sayın Profesör Doktor Seyyid Kazim Tabatabai'nin tebliği bizim için güzel bir örnektir. Kendileri "Ravzahâni Ayininin Kerbelâ Hadisesinin Tahrifindeki Rolü" adlı tebliğini sunarken, Ravzahâninin geçmişine oldukça mahirane ve derli-toplu bir şekilde değinmiştir. Bir taraftan Ümeyye oğullarının bu konudaki bilinçli tahrifleri, diğer taraftan da dönemin tarih ve maktel yazıcılarının Kerbelâ hadisesini işlerken bilinçli ya da bilinçsiz olarak yaptıkları tahriflerden bahsetmiştir.

Görebildiğim kadarı ile bu makalede tahrif ile ilgili açıklayıcı bir tanım yeterince yapılmamıştır. Şeklen, sûreten ve manen tahrif ifadeleri kullanılmasına rağmen bunlar üzerinde durulmamıştır. Oysaki günümüzde yazılan bazı kitaplarda bu tahrifin manası uzun uzadıya açıklanmış ve tarihi tahrifler ve modern tahrifler üzerinde uzun uzun durulmuştur. Örneğin *Asibşinasi Hadiseyi*

Aşura ile ilgili birçok kitap yazılmıştır (Mesela bkz. İbrahim İbrahimi, *Asibşinasi ayin-i Aşura*, Tahran, 1385, İlm ve Ferheng yayınları). Türk okuyucusuna ve araştırmacısına oldukça uzak olan bu tahrif meselesine bu tebliğde, kanaatimce enine boyuna değinilmesi gerekirdi. Her şeyden önce konu itibari ile tahrifin manası açıklanmalıydı. Zira tahrif meselesinde sınırları herkes kendine göre farklı bir biçimde çizmektedir. Zira sizin tahrif olarak gördüğünüz şey, bir başkası için tahrif olarak nitelenmemektedir.

Bunun dışında Sayın Tabatabai, Kaşifi'nin *Ravza* adlı kitabını eleştirirken, bu eserle Kerbelâ hadisesine birçok hikayevari unsurların girdiğini ve bunların bu tarihi vakanın ciddiyetine hanel getirdiğine dair vurgulamalarda bulunmaktadır. Bununla birlikte dönemin konsepti içerisinde düşünüldüğünde *Ravzetü'ş-Şuhedâ* adlı kitabın, hadisenin halka indirgenmesinde kullanmış olduğu tarzın oldukça isabetli olduğu görülür. Bugün bu kitapla ilgili olarak yapılan değerlendirmelerde de bu hususa dikkat çekilir.

Tarihi saptırma ile ilgili bir diğer nokta ise, hikâye ve destan yazıcılığı arasındaki sınırın yeteri kadar net çizilmemiş olmasıdır. Bir taraftan bazı kıssaların edebi ve hikâyesel bir yapı taşıdığı söylenirken, diğer taraftan da bunların tarihi tahrifat ve yalanlar olduğu vurgulanmıştır. Burada benim kendisine sorum şu olacaktır: *Destan ve hikâye anlatan kişiye tahrifkâr demek mümkün müdür? Ve siz bu sınırı nerede görüyorsunuz?*

Yine bu konuda İran'da son zamanlarda yapılan çok sayıdaki araştırmaya değinilmediğini ve Sayın Tabatabai'nin bunlardan hiç birini kaynak olarak göstermediğini de belirtmemiz gerekir.

Metinde, konu ile doğrudan bağlantılı olarak gördüğüm ve son zamanlarda İran'da yapılan Ravzahân tahriflerinden bahsedilmemiştir. Lafzî ve manevî tahrif çeşitlerinden çok lahnî (yani okuyuş, ritim) tahrifatın yaşandığı günümüz İran'ında da, tarihte olan sorunun hala devam ettiğini gösteren uygulamaların ve konuyla ilgili son dönemlerde yayınlanan kitap sayısındaki artışın nedenine değinmesini beklerdim. Her ne kadar tebliğde, günümüzdeki tahrifat mevzu bahis olmasa da, bu konuya uzak Türk araştırmacılar için bugünkü tahriflerden de kısaca bahsedilmesi meseleyi daha güncelleştirecek ve tarihle bağını kuracaktı, kanısındayım. Bunun tarihe bağlanarak açıklanması kanımca meseleyi daha vurgulayıcı kılabilirdi.

Sayın Doçent Doktor Gulam Rıza Kâfi hocamızın h.ş. 1387 yılında vilayet ödülü alan, h.ş. 1389 yılı itibari ile de yılın kitabı seçilen hacimli iki ciltlik

kitabına dayanarak yazmış olduğu tebliği, zaten meseleye hâkimiyetini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Sözünü ettiğimiz kitabın kısa bir özeti durumunda olan “Fars Edebiyatında Aşura Şiirinin Geçirdiği Evreler” adlı tebliği hakkında kendilerine şu noktaları hatırlatmakta yarar görüyorum:

Farsça olarak yazılan Aşura şiiri ile Arapça olarak yazılan şiir arasında nasıl bir irtibat kurmuştur? Elbette kendileri Arapça olarak söylenen Hz. Hüseyin’e nispet edilen birçok beyti örnek olarak getirmiştir. Ancak tebliğinde Arapça şiirlerin Farsça şiirler üzerindeki tesirine değinmemiştir.

Belki de meselenin can alıcı noktası olan, Arap kültürünün Fars kültürüne geçişini yansıtabilecek olan bu bilgi, tebliğde eksik kalmıştır. Sayın Kafi, meseleye kitabında daha ayrıntılı bir açıklama getirmiş olabilir, ama tebliğ konusu itibarı ile Arapça şiirin Farsça şiir üzerine Kerbelâ konusunda nasıl bir tesirde bulunduğu değinmemiştir.

Kendileri Safevî öncesi dönemlerdeki *Aşura şiirini*, daha çok Kerbelâ hadisesine yapılan bir işaret ve bir telmih olarak gördüğünü ifade etmiştir. Oysaki Safevî öncesi dönemlerde yazılan ve bugün elde mevcut olan bir çok örnek gösterilebilir. Kanımca burada zikredilmesi gereken en önemlilerinde biri Ebu'l-Mefahir'in yazmış olduğu divandır. Değerli araştırmacı Doç. Dr. Rasul Caferiyan (*Teemmul der Nehzet-i Aşura*, Tahran, 1388, s. 415 (İlm yayınları))'a göre, müellifi hicri 6. asır Şiirlerinden olan ve Molla Kaşifi'nin en önemli kaynaklarından biri olan bu divan, bu konunun sadece bir işaret ve telmih olmadığını bize göstermektedir.

Ebu'l-Mefahir'in Kerbelâ hadisesine dair manzum olarak yazmış olduğu birkaç şiirine değinen yazar, onun divanından hiç söz etmemektedir. Tebliğinin kaynaklarında da bu divanın ismi geçmez. Oysa Molla Kâşifi'nin modern şiire de tesiri bulunan *Ravzatü's-Şüheda* adlı kitabının kaynağı Safevî öncesi döneme aittir ve Arapça olarak yazılmış olan bu divandır. Bu takdirde Safevî dönemi öncesinde yazılan ve elde mevcut olan bir divan söz konusudur.

Tebliğde genel bir anlatım söz konusudur. Konunun etraflıca anlatımı ve değerlendirilmesi yerine, yukarıda söz ettiğimiz kitabının bir özeti yapılmış ve neredeyse kısa açıklamalarla birlikte başlıklar alt alta sıralanmıştır. Bu yönüyle tebliğ, derinlemesine bir yorum ve fikirden uzak görünmektedir. Aşura şiirinin geçirdiği evrelere, zaman mefhumu gözetilerek dönem dönem açıklamalar getirilmiştir. Ancak bu evrelerdeki fikirsel değişimlere değinilmemiştir.

Bahare Fakoor Hanım'ın "İran sanatında Aşura Hadisesi" adlı tebliğinde de bu genel anlatımı görebiliriz. Tebliğ Kerbelâ hadisesinin İran'da hayatın her alanında yaygınlığını göstermesi açısından önemlidir. İran halkının zikrinde, fikrinde, kültüründe, dininde ve yaşamın her alanında bu hadise vardır. Bu hadisenin İran kültür ve sanatında büyük bir tesiri vardır. Ancak bir tebliğden çok bir kitabın konusunu ihtiva eden bu yazıda Sayın Fakur, adeta ansiklopedik bir sunuş yapmış, derleme bilgilerle metnini kaleme almış görünmektedir. Yorum ve yenilikten uzak ve bilgi yığına dönüşen bu tebliğinde, sistematik bir takım eksiklikler söz konusudur.

Dipnotlardaki eksikliklerin yanı sıra alıntılanan metinlerin de birbirleriyle uyumlu hale getirilemediği de açıktır. Sayın yazarın, İran sanatın her alanına değinerek bir malumat yığını ortaya çıkarma yerine bir konuda (mesela Minyatürlerle Kerbelâ, Mimari ve Kerbelâ vs.) derinleşerek hazırlayacağı bir tebliğ kanaatimizce daha yerinde olacaktı.

Özellikle de İran'da süregelen ama Türk toplumuna bilmediği bazı sanat dallarından, mesela Kahvehanelerde okunan ve Maktelhanî denilen tiyatro gibi, Hüseyniyye Tekiyye ve Sakahane kültürü, bunların İran sanatında yansımaları gibi, oldukça ilginç ve bilinmeyen bir konu seçilerek etraflıca bir sunum yapılsaydı, kanımca daha faydalı olabilecekti.

Mısırdan aramıza katılan Sevgili Hocam Prof. Dr. Abdulaziz Muhammed Awadullah, sunduğu "Ayiz el-Karani'nin "Ben Sünnî Hüseyinin" Adlı Kasidesi" isimli tebliğde, Arap edebiyatındaki şairlerin yazmış oldukları eserlere değinirken, bu konuda Sünnî şairlerce az sayıda mersiye yazıldığını söylemiştir. Muhammed Bakır el-Mahmudi'nin iki ciltlik *el-Zeferat el-Sakaleyn fi Matemî Hüseyin* (Kum, 1414, Mecem İhya el-Sekafi el-İslami yayınları) adlı kitabının, onun bu konudaki fikirlerini tamamen değiştirecek bir kaynak olduğu kanısındayım.

Bundan sonraki çalışmalarında kendilerinin dikkatine sunduğum bu kitap, Kum'da basılmasından dolayı hocamızın bilgisi dışında kalmış olabilir. Ayiz el-Karani İran'da oldukça tanınan bir şairdir ve bu kasidesi de defalarca İran televizyonlarında yayınlanmıştır. Müellifin özel hayatı da yakından takip edilmektedir. Bu şiir Farsça'ya da tercüme edilmiştir.

Bir diğer nokta ise, bu tebliğde *Sünnî Hüseynilik* deyiminin arka planının Sayın Awadullah hocamızca işlenmemiş olması, sadece şiirin edebî yönüne değinilmesidir. Kanımızca bu eksendeki tarihi anlayışların ve arayışların da

kısaca bu tebliğde yer alması, modern dönemde görülen bu türden bir düşüncenin aslında tarihi kökenlerinin de bulunduğunu göstermesi bakımından önemli olacaktır.

Safevîler öncesinden itibaren Sünnîlerdeki Hüseyini temayüller olarak nitelenen yönelişlere değinilmesi ve özellikle Safevîler dönemindeki Tesennun-i Devazdeh İmamî (On iki imamî Sünnîlik) eğilimleri üzerinde durulması, bu eğilimler içinden hem kitlesel ve hem de şahsî yönelişlere örnekler getirilmesi ve konunun modern dönemdeki uzantılarına işaret edilmesi sanıyorum ele alınan konu bakımından önemli bir katkı olacaktır.

Saygılarımla...